

INNOVATSION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

2026

№4

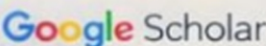
ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

INNOVATIVE ECONOMY

Scientific and practical electronic journal

Indexlanadigan bazalar: Google Scholar Crossref OpenAIRE CYBERLENIKA

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY
ELEKTRON JURNAL

4-jild
4-son
Aprel, 2026

April, 2026
Volume 4
Number 4

ИННОВАЦИОННАЯ
ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

INNOVATIVE ECONOMY
Electronic scientific and
practical journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.kstu.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Tahririyat Kengashi raisi o‘rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mas’ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Texnik muharrir:

S.J.Qulmurotov

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko‘chasi 225-uy Tel.:

+998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

innoeconomic@kstu.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko‘rsatish va turizm sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Ovchinnikov Viktor Nikolayevich - i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Solodovnikov Sergiy Yurevich - i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Sidorov Viktor Aleksandrovich - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullievich - i.f.d., professor, akademik (Qozog‘iston Respublikasi Milliy fanlar akademiyasi)

Samandarzoda Iskandar Hakim - Iqtisodiyot fanlari doktori (Sh.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Gibadullin Artur Arturovich - i.f.n. dotsent (Milliy tadqiqot universiteti, Moskva energetika instituti, Rossiya)

Sergey Aleksandrovich Voynash - ilmiy xodim (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Valentina Nikolayevna Pulyayeva - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya Federatsiyasi hukumati qoshidagi Moliya universiteti)

Dmitriy Evgenievich Morkovkin, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Moliya universiteti, Rossiya Federatsiyasi hukumati)

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich - i.f.d., professor, (Tojikiston Respublikasi Milliy fanlar Akademiyasi)

Perskaya Viktoriya Vadimovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Molchanov Igor Nikolayevich - i.f.d., professor, (Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti)

Basova Mariya Mixaylovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Aleksandr Leonidovich Chupin, iqtisod fanlari nomzodi (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Nezamaykin Valeriy Nikolayevich - i.f.d., professor, (Rossiya davlat gumanitar universiteti)

Nikonorova Alla Vladimirovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Dmitriyeva Olga Aleksandrovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Shvets Yuriy Yuryevich - i.f.n., dotsent, (Rossiya Fanlar akademiyasining Nazorat fanlari instituti)

Kolosova Yelena Valeryevna - i.f.n., dotsent, (Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti)

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich - i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna - i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo‘raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Yakubova Shamshinur Shuxratovna - i.f.d., (DSc) dotsent

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aliqulov Azamat Tuyg‘unovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aminov Fazlitdin Baxadirovich - i.f.n., dotsent

Xo‘jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.d., (DSc), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Jonuzokov Mirzabek Kulmamatovich - i.f.f.d. (PhD), dotsent

Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna - i.f.f.d. (PhD)

Tursunova Aziza Xoshimovna - i.f.f.d. (PhD)

Xolliyev Sherali Baxtiyorovich - i.f.f.d. (PhD)

Panjiyev Samijon Aliqulovich - PhD, dotsent

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

ISSN: 3030-315X

ojs.kstu.uz

Учредитель:

Каршинский государственный технический университет

Председатель редакционного совета:

Р.Х.Эргашев, доктор экономических наук, профессор

Заместитель председателя редакционного совета:

С.Н.Хамраева, доктор экономических наук, профессор

Ответственный редактор:

Н.А.Очилова, PhD, доцент

Технический редактор:

С.Ж.Кулмуротов

Журнал издается один раз в месяц в электронной форме и публикуется через официальный сайт журнала.

Адрес редакции:

180100, г. Карши, ул. Мустакиллик, дом 225

Тел: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Факс: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@kstu.uz

Научно-практический электронный журнал «Инновационная экономика» включён в перечень национальных научных изданий на основании решения Президиума Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 5 апреля 2025 года № 369.

В журнале публикуются статьи по следующим рубрикам:

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика регионов и отраслей
4. Малый бизнес и частное предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг и туризм

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчинников Виктор Николаевич - д.э.н., профессор, академик (Южный федеральный университет, Россия)

Солодовников Сергей Юрьевич - д.э.н., профессор (Белорусский национальный технический университет)

Виктор Александрович Сидоров - д.э.н., профессор, (Кубанский государственный университет)

Шевченко Игорь Викторович - д.э.н., профессор (Кубанский государственный университет)

Кусаинов Халел Хаймуллович - д.э.н., профессор, академик (НААН Республика Казахстан)

Самандарзода Искандар Хаким - д.э.н., профессор (Таджикистанский аграрный университет им. Ш. Шотемура)

Гибатуллин Артур Артурович - к.э.н., доцент (Национальный исследовательский университет «Московский энергетический институт»)

Войнаш Сергей Александрович - научный сотрудник (Российского университета дружбы народов имени П.Лумумби)

Пуляева Валентина Николаевна - к.э.н., доцент (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Морковкин Дмитрий Евгеньевич - к.э.н., доцент (Финансовый университет Правительство РФ)

Садриддинов Манучехр Исламиддинович - д.э.н., профессор (Национальная академия наук Республики Таджикистан)

Перская Виктория Вадимовна - д.э.н., профессор (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Молчанов Игорь Николаевич - д.э.н., профессор (Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова)

Басова Мария Михайловна - д.э.н., профессор (Финансового университета Российской Федерации)

Чупин Александр Леонидович - к.э.н. (Российского университета дружбы народов имени П. Лумумби)

Незаймакин Валерий Николаевич - д.э.н., профессор (РГТУ)

Никонорова Алла Владимировна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Дмитриева Ольга Александровна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Швец Юрий Юрьевич - к.э.н., доцент (Институт проблем управления РАН)

Колосова Елена Валерьевна - к.э.н., доцент (Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова)

Члены Совета редколлегии:

Гулямов Саидхорр Саидхмедович - д.э.н., профессор, академик

Пардаев Мамаюнус Каршибоевич - д.э.н., профессор

Навруз-зода Бахтиёр Негматович - д.э.н., профессор

Хатамов Очилди Курбанович - д.э.н., профессор

Файзиева Ширин Шодмоновна - к.э.н., профессор

Жумаева Гулрух Журакуловна - к.э.н., профессор

Эгамбердиева Салима Раимовна - к.э.н., доцент

Еркаева Гулбахор Панжиевна - к.э.н., профессор

Якубова Шамина Шухратовна - д.э.н., (DSc), доцент

Амиркулов Шухрат Олимович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Самиева Гулноза Тохировна - д.ф.э.наук., (PhD), доцент

Алигулов Азамат Туйгунович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Аминов Фазлитдин Бахадирович - к.э.н., доцент

Хужакулова Нигора Рустамовна - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Туробов Шерзод Алишерович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Алимова Муниса Юльчиевна - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Эрашьева Насиба Рахматуллаевна - д.э.н., (DSc), доцент

Бобоккулов Санжар Бахромкулович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Джалилов Рахмонкул Хамидович - д.ф.э., (PhD), доцент

Номазов Бахром Бобомуродович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Алимханова Нигора Алимхановна - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Джанузакон Мирзабек Кулмаматович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна - д.ф.э.н., (PhD)

Турсунова Азиза Хошимовна - д.ф.э.н., (PhD)

Холлиев Шерали Бахтиёрович - д.ф.э.н., (PhD)

Панджиев Самиджон Аликулич - PhD, доцент

Mundarija

Raqamli iqtisodiyot.....	14
Ilmiy-ishlab chiqarish markazlarining platformaviy ekotizimlari texnologik uskunalarni tanlash va joriy etish jarayonida.....	15
<i>Otabek Sayfutdinovich Alimov</i>	
Raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya integratsiyasi masalalari	21
<i>Murodjon Shavkat o'g'li Abdug'aniyev</i>	
Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida turizm sohasida inson kapitaliga investitsiya kiritishning ahamiyati va yangi imkoniyatlari	25
<i>Adiba G'ayratovna Abduraximova</i>	
Monopoliyaga qarshi nazoratning innovatsion mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari	28
<i>Abdiyev Alimardon Chorshanbayevich, Bekbutayev Nodirjon Fayzullayevich</i>	
O'zbekiston mintaqalarida iqtisodiy rivojlanish omili sifatida raqamlashtirish: Hozirgi holati va tendensiyalari	33
<i>Malika Ahmad qizi Qurbonova</i>	
Raqamli iqtisodiyotda sun'iy intellektni takomillashtirish va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'siri	37
<i>Xaitov Oxunjon Nomoz o'g'li, Jaxonova Odina Hakimjon qizi</i>	
Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti.....	42
Qishloq xo'jaligida tavakkalchilik va vaqt afzalligini o'lchash: Zamonaviy eksperimental yondashuvlar. <i>Abdusame Abduhamidovich Tadjiyev</i>	43
Viloyatda asalarichilik tarmog'ining hududiy rivojlanish xususiyatlari va texnologik ta'minlanganlik ko'rsatkichlari	48
<i>Jonibek Ziyodullayevich Farmonov, Sanjar Safarovich Bazarov</i>	
Mintaqa turistik kompaniyasining iqtisodiy va brend faoliyatlarini baholash	54
<i>Xudoyor Suyunovich Muxitdinov, Samar Safarovich Bozorov</i>	
Sanoatning iqtisodiyotda tutgan o'rni va ekologiya bilan bog'liqlik, muammolar va uning yechimlari....	59
<i>Otajon Nurillo o'g'li Ismoilov</i>	
Klasterlarning strategik rivojlanish istiqbollari va iqtisodiy samaradorligi	64
<i>Odil Berdiyevich Rahimov</i>	
Mintaqada sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish samaradorligini oshirishning metodologiyasini takomillashtirish	69
<i>Nargiza Mengnarovna Eshqobilova</i>	
Qashqadaryo viloyatida asalarichilik sohasini klaster tamoyili negizida shakllantirish va uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasi.....	74
<i>Sohibjon Jumaniyozovich Qulmurotov</i>	
Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlanishini baholash, ko'rsatkichlar va indikatorlar tizimi.....	80
<i>G'ayrat Urolovich Ergashev</i>	
Mintaqaning qishloq joylarida xizmat ko'rsatishni rivojlantirishning iqtisodiy yo'nalishlarini yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik asosida takomillashtirish.....	85
<i>Dilafruz Baymamatovna Taylakova</i>	
Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishni ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish.....	90
<i>G'ayrat Urolovich Ergashev</i>	
Xorazm viloyati tumanlarini klasterlash asosida 2025–2030-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning strategik yo'nalishlari.....	95
<i>Mushtariy Otabek qizi Ro'ziboyeva</i>	
Mintaqada yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida aholi daromadlarini oshirish.....	99
<i>Baxrom Bobomuradovich Nomazov</i>	
Kichik biznes va xususiy tabdbirkorlik.....	105
Innovatsion tabdbirkorlik xatarini boshqarish, barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash masalalari	106
<i>Azizulloh Bunyodbek o'g'li Yuldashbayev</i>	
Aholi bandligini ta'minlashning nazariy asoslari va zamonaviy tendensiyalari.....	111
<i>Ilxom Shukurov</i>	
Inson kapitali iqtisodiyoti.....	116
Raqamli transformatsiya sharoitida ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining ahamiyati	117
<i>Temirmalik Rustam o'g'li Sharopov</i>	

Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy yo'nalish talabalarida ishbilarmonlik nutqini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari	120
<i>Dilfuza Ibodullayevna Gulyamova</i>	
Tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligini ta'minlashda intellektual kapitalning ta'lim bilan bog'liq omillar ta'sirlarini baholash.....	125
<i>Azizulloh Bunyodbek o'g'li Yuldashbayev</i>	
Ko'p qavatli uy-joylarida quyosh panellarini joriy etish mexanizmi va uning samaradorligi.....	128
<i>Sanjar Baxronkulovich Boboqulov</i>	
Menejment va marketing.....	133
Yuqori texnologik uskunalariga bo'lgan bozor ehtiyojini baholashga kompleks yondashuv	134
<i>Otabek Sayfutdinovich Alimov</i>	
To'qimachilik korxonalari B2B bozorida raqamli transformatsiyaning eksport marketingiga ta'siri	142
<i>Nilufar Kadambayevna Sapayeva</i>	
Qashqadaryo viloyati ijtimoiy salohiyatini baholash va uni boshqarishdagi ustuvor yo'nalishlar	149
<i>Gulbahor Panjiyevna Erkayeva, G'olibjon Toshtemir o'g'li Zoirov</i>	
Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishning ilmiy-uslubiy asoslari	155
<i>Shohruh Bahodir o'g'li Bahodirov</i>	
Ta'lim tadbirlari asosida agrosanoat korxonasining barqaror rivojlanishini boshqarish (Ifoda agro kimyo himoya JV MCH misolida).....	160
<i>Jahongir Rajabbayevich Uljabayev, Anvarjon Akbaraliyevich Abdullayev</i>	
Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit.....	164
Umumiy ovqatlanish sohasida si texnologiyalari: avtomatlashtirilgan buxgalteriya va dinamik narx shakllantirish.....	165
<i>Shaxnoza Gayrat qizi Ablakulova, Ibragim Mamadiyevich Ganiyev</i>	
Milliy kompaniyalar raqobatbardoshligini ta'minlashga ta'sir etuvchi omillar tahlili.....	170
<i>Anvarbek Mamasoliyevich Siddikov</i>	
Tijorat banki va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobi va uning huquqiy-me'yoriy asoslari.....	176
<i>Marjona Xikmatovna Abduxalimova</i>	
Iste'mol savatida tovar va xizmatlar vaznlarini hisoblashning uslubiy asoslari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari.....	180
<i>Shaxnoza Uktamovna Ismailova</i>	
Korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatini statistik tahlil qilishda iqtisodiy indikatorlardan foydalanish va rivojlanish tendensiyalari.....	186
<i>Aziz Rashidovich Aminov</i>	
Sug'urta faoliyatida hisob va tahlilning zamonaviy usullari hamda ularni joriy etish istiqbollari.....	190
<i>Oman Xushmuradov</i>	
Ishlab chiqarish jarayonida xarajatlar bo'yicha og'ishishlarni hisobga olishda zanjirli mexanizmdan foydalanish.....	197
<i>Baxriddin Baxtiyor o'g'li Raxmatov</i>	
Moliya, kredit va investitsiya.....	200
Moliyaviy inqiroz sharoitida korxona likvidligi va pul oqimlari tahlili	201
<i>Muqaddas Toshpo'lat qizi Saxatova</i>	
Mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikning namoyon bo'lish shakllari	205
<i>Boboqulov Sanjar Baxronqulovich, Yunusbekov Jo'rabek Yunusbek o'g'li</i>	
Mintaqaviy barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish ...	209
<i>Salauat Muxammedovich Sarsenbayev</i>	
Hududiy loyihalarni moliyalashtirishda tijorat banklari resurslaridan samarali foydalanish strategiyalari.	213
<i>Odiljon Salim o'g'li Shodiyev</i>	
Investitsion sezgirlik konsepsiyasi asosida kambag'allikning hududiy omillarini tahlil qilishning nazariy asoslari.....	216
<i>Olimjon Abdisalomovich Nabiye</i>	
Ekologik soliqlar tizimining yashil iqtisodiyot rivojlanishidagi o'rni va samaradorligini oshirish yo'nalishlari.....	222
<i>Shoxista Davranovna Xaydarova</i>	
Raqamli transformatsiya sharoitida rossiya va o'zbekiston mikromoliya tizimlari: Tartibga solish cheklovlari, strategik barqarorlik va ekotizimli yondashuv.....	227
<i>Hasan Rayimjonovich Aliyev</i>	
Zamonaviy dunyoda sug'urta tizimining rivojlanish tendensiyalari.....	236

Nigora Davronovna Hamdamova

Ekonometrika va statistika	239
Raqamli texnologiyalar asosida iste'mol narxlari bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash tizimini takomillashtirish.....	240
<i>Shaxnoza Uktamovna Ismailova</i>	
Mehnat migratsiyasining mintaqaviy iqtisodiyotga ta'sirini baholashda zamonaviy modellar	245
<i>Dilshodbek Bekmirza o'g'li Tojiboyev</i>	
Hududlarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish modellari va mezonlari	248
<i>Sherzod Ahadovich Buriyev</i>	
Qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot zanjiri samaradorligini dinamik panel modellari asosida baholash..	252
<i>Dilmurad Yo'ldashovich Bekjanov</i>	
Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi.....	259
Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash metodologiyasini takomillashtirish	260
<i>Jasur Qo'ldoshevich Berdiyev</i>	
Mehmonxona xo'jaligida rentabellikni metodologik oshirish imkoniyatlari	266
<i>Jasur Qo'ldoshevich Berdiyev</i>	
Merosdan foydaga: O'zbekistonda tarixiy-madaniy turizm xizmatlari va mintaqaviy iqtisodiy o'sish....	269
<i>Jasur Anvarovich Ismatullayev, Barno Abdurakhimovna Erkayeva</i>	
Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ijtimoiy xizmatlar bozoridagi muammolar va kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari	276
<i>Nelufar Ikrom qizi Azizova</i>	
Yoshlar sayohatdo'stligi ("TRAVELABILITY") tushunchasining nazariy talqini va indikatorlar tizimi..	281
<i>Navruz-zoda Shohro' Baxtiyor</i>	
Ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirishning xorij tajribasi va uni qo'llash imkoniyatlari.....	288
<i>Maftuna Raxmon qizi Xalilova</i>	
Joylashtirish obyektlari tomonidan taqdim qilinayotgan turistik xizmatlar samaradorligini baholash usullarini takomillashtirish	292
<i>Ziyovuddinxon Toshbolta o'g'li Bakayev</i>	
Fermerlarning yerdan foydalanish bilan bog'liq tavakkalchiliklari.....	298
<i>Abdusame Abduhamidovich Tadjiev</i>	

Contents

Digital economy	14
Platform ecosystems of s&c in the process of selecting and implementing technological equipment ...	15
<i>Otabek Alimov</i>	
Issues of digital technologies and renewable energy integration.....	21
<i>Murodjon Abduganiyev</i>	
The importance and new opportunities of investing in human capital in the tourism sector under the development of the digital economy.....	25
<i>Adiba Gayratovna Abduraximova</i>	
Ways to improve innovative mechanisms of anti-monopoly control.....	28
<i>Alimardon Chorshanbayevich Abdiyev, Nodirjon Fayzullayevich Bekbutayev</i>	
Digitalization as a factor of economic development of regions in Uzbekistan: Current state and trends.	33
<i>Malika Ahmad kizi Kurbonova</i>	
The impact of artificial intelligence development and automation on the labor market in the digital economy.....	37
<i>Okhunjon Khaitov, Odina Jakhonova</i>	
Economy of the region and industry	42
Eliciting risk and time preferences in agriculture: modern experimental approaches.....	43
<i>Abdusame Abdukhamidovich Tadjiev</i>	
Regional development features and technological supply indicators of the beekeeping industry in the region.....	48
<i>Jonibek Ziyodullayevich Farmonov, Sanjar Safarovich Bazarov</i>	
Evaluation of the economic and brand activities of a regional tourism company.....	54
<i>Xudoyor Suyunovich Mukhitdinov, Samar Safarovich Bozorov</i>	
The role of industry in the economy and its relationship with ecology, problems and solutions.....	59
<i>Otajon Nurillo ugli Ismoilov</i>	
Prospects for the strategic development of clusters and their economic efficiency.....	64
<i>Odil Rahimov</i>	
Improving the methodology of increasing the efficiency of economic growth in industrial enterprises in the region.....	69
<i>Nargiza Eshkobilova</i>	
Formation of the beekeeping sector in kashkadarya region on the basis of cluster principles and long-term development strategy.....	74
<i>Sokhibjon Qulmurotov</i>	
Assessment of sustainable development in agriculture: System of indicators and metrics.....	80
<i>Gayrat Ergashev</i>	
Improving economic directions for developing services in rural areas of the region on the basis of green economy and ecological sustainability.....	85
<i>Dilafruz Taylakova</i>	
Improving the organizational-economic mechanism for ensuring sustainable agricultural development..	90
<i>Gayrat Ergashev</i>	
Strategic directions for the socio-economic development of the districts of the Khorezm region for 2025–2030 based on clustering.....	95
<i>Mushtariy Ruziboeva</i>	
Increasing population incomes in the region based on the principles of the green economy.....	99
<i>Baxrom Nomazov</i>	
Small business and private entrepreneurship	105
Issues of risk management in innovative entrepreneurship, ensuring its stability and security.....	106
<i>Azizulloh Yuldashbayev</i>	
Theoretical foundations and modern trends in ensuring population employment.....	111
<i>Ilxom Shukurov</i>	
Economics of human capital	116
The importance of human resource potential in manufacturing enterprises under conditions of digital transformation.....	117
<i>Temirmalik Sharopov</i>	
Pedagogical conditions for the formation of business speech among students of economic fields at higher education institutions.....	120

<i>Dilfuza Gulyamova</i>	
Assessment of the impact of education-related factors of intellectual capital on ensuring the stability and security of the entrepreneurial system.....	125
<i>Azizulloh Yuldashbayev</i>	
Mechanism for implementing solar panels in multi-story houses and its efficiency.....	128
<i>Sanjar Boboqulov</i>	
Management and marketing.....	133
A comprehensive approach to assessing market demand for high-tech equipment	134
<i>Otabek Alimov</i>	
The impact of digital transformation on export marketing in the B2B market of textile enterprises.....	142
<i>Nilufar Sapayeva</i>	
Assessment of the social potential of kashkadarya region and priority directions for its management.....	149
<i>Gulbahor Erkayeva, G'olibjon Zoirov</i>	
Scientific-methodical basis of improving the organizational-economic mechanism of management of innovative activity in industrial enterprises.....	155
<i>Shohruh Bahodirov</i>	
Management of sustainable development of an agro-industrial enterprise based on educational activities (using IFODA AGRO KIMYO HIMOYA JV LLC AS AN EXAMPLE).....	160
<i>Jakhongir Uljabayev, Anvarjon Abdullaev</i>	
Accounting, economic analysis and audit	164
Ai-driven accounting and dynamic pricing strategies in the restaurant industry.....	165
<i>Shakhnoza Ablakulova, Ibragim Ganiyev</i>	
Analysis of factors influencing the competitiveness of national companies.....	170
<i>Anvarbek Siddikov</i>	
Accounting of operations between a commercial bank and an enterprise and their legal and regulatory framework.....	176
<i>Marjona Abduxalimova</i>	
Methodological foundations for calculating the weights of goods and services in the consumer basket and directions for their improvement.....	180
<i>Shakhnoza Ismailova</i>	
Statistical analysis of the use of economic indicators in the financial and economic activities of enterprises and development trends.....	186
<i>Aziz Aminov</i>	
Modern methods of accounting and analysis in insurance activities and prospects for their implementation.....	190
<i>Oman Xushmuradov</i>	
Using a chain mechanism in accounting for cost deviations in the production process.....	197
<i>Bakhriddin Rakhmatov</i>	
Finance, credit and investment	200
Analysis of enterprise liquidity and cash flows in the conditions of financial crisis.....	201
<i>Muqaddas Sakhatova</i>	
Forms of manifestation of economic security in the country.....	205
<i>Sanjar Boboqulov, Jo'rabek Yunusbekov</i>	
Improving investment mechanisms for ensuring sustainable regional economic growth.....	209
<i>Salauat Sarsenbayev</i>	
Strategies for the efficient use of commercial bank resources in financing regional projects.....	213
<i>Odiljon Shodiyev</i>	
Theoretical foundations for analyzing territorial factors of poverty based on the concept of investment sensitivity.....	216
<i>Olimjon Abdisalomovich Nabiyeu</i>	
The role of the environmental tax system in the development of the green economy and directions for improving its efficiency.....	222
<i>Shoxista Davranovna Xaydarova</i>	
Microfinance systems of Russia and Uzbekistan in the context of digital transformation: Regulatory restrictions, strategic sustainability and an ecosystem approach.....	227
<i>Khasan Aliyev</i>	
Development trends of the insurance system in the modern world.....	236
<i>Nigora Hamdamova</i>	
Econometrics and statistics	239

Improving the system for collecting and processing consumer price data based on digital technologies..	240
<i>Shakhnoza Ismailova</i>	
Modern models for assessing the impact of labor migration on the regional economy.....	245
<i>Dilshodbek Tojiboyev</i>	
Models and criteria for the development of the service sector in regions.....	248
<i>Sherzod Buriyev</i>	
Assessment of the efficiency of the agri-food supply chain based on dynamic panel models.....	252
<i>Dilmurad Bekjanov</i>	
Service sector and tourism	259
Improving the methodology for assessing the efficiency of hotel enterprises.....	260
<i>Jasur Berdiyev</i>	
Opportunities for methodical profitability improvement in the hotel industry.....	266
<i>Jasur Berdiyev</i>	
From heritage to revenue: Historical and cultural tourism services and regional economic growth in Uzbekistan.....	269
<i>Jasur Ismatullayev, Barno Erkayeva</i>	
Ways to address problems and deficiencies in the social services market during the transition to a market economy.....	276
<i>Nelufar Azizova</i>	
Theoretical interpretation of the concept of youth travelability and its indicator system.....	281
<i>Shokhru Bakhtiyor Navruz-zoda</i>	
Foreign experience of strengthening the competitive environment in the educational services market and possibilities of its application.....	288
<i>Maftuna Khalilova</i>	
Improving methods for assessing the efficiency of tourist services provided by accommodation facilities.....	292
<i>Ziyovuddinxon Bakayev</i>	
Farmers' risks related to land use.....	298
<i>Abdusame Tadjiev</i>	

Содержание

Цифровая экономика	14
Платформенные экосистемы нпц в процессе подбора и внедрения технологического оборудования.....	15
<i>Отабек Алимов</i>	
Проблемы цифровых технологий и интеграции возобновляемых источников энергии.....	21
<i>Муроджон Абдуганьев Шавкат оглу</i>	
Значение и новые возможности инвестирования в человеческий капитал в сфере туризма в условиях развития цифровой экономики.....	25
<i>Адиба Гайратовна Абдурахимова</i>	
Способы улучшения инновационных механизмов антимонопольного контроля.....	28
<i>Алимардон Чоршанбаевич Абдиев, Нодиржон Файзуллаевич Бекбутаев</i>	
Цифровизация как фактор экономического развития регионов Узбекистана: Текущее состояние и тенденции.....	33
<i>Малика Ахмад кизи Курбонова</i>	
Влияние развития искусственного интеллекта и автоматизации на рынок труда в цифровой экономике.....	37
<i>Охунжон Номоз угли Хаитов, Одина Хакимжон кизи Жахонова</i>	
Экономика региона и отрасли	42
Измерение риска и временных предпочтений в сельском хозяйстве: современные экспериментальные подходы.....	43
<i>Абдусаме Абдухамидович Таджиев</i>	
Особенности регионального развития и показатели технологического обеспечения пчеловодческой отрасли в регионе.....	48
<i>Джонибек Зиёдуллаевич Фармонов, Санжар Сафарович Базаров</i>	
Оценка экономической и брендовой деятельности региональной туристической компании.....	54
<i>Худоёр Суюнович Мухитдинов, Самар Сафарович Бозоров</i>	
Роль промышленности в экономике и ее связь с экологией: проблемы и решения.....	59
<i>Отажон Нурилло угли Исмоилов</i>	
Перспективы стратегического развития кластеров и их экономическая эффективность.....	64
<i>Одил Бердиевич Рахимов</i>	
Усовершенствование методологии повышения эффективности экономического роста на промышленных предприятиях региона.....	69
<i>Наргиза Менгнарловна Эшкобилова</i>	
Формирование отрасли пчеловодства в кашкадарьинской области на основе кластерного принципа и стратегия долгосрочного развития.....	74
<i>Сохибжон Жуманиёвич Кулмуротов</i>	
Оценка устойчивого развития сельского хозяйства: Система показателей и индикаторов.....	80
<i>Гайрат Уролович Эргашев</i>	
Совершенствование экономических направлений развития услуг в сельских районах региона на основе принципов «зеленой экономики» и экологической устойчивости.....	85
<i>Дилафруз Баймаматовна Тайлакова</i>	
Совершенствование организационно-экономического механизма обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства.....	90
<i>Гайрат Уролович Эргашев</i>	
Стратегические направления социально-экономического развития районов Хорезмской области на 2025–2030 годы на основе их кластеризации.....	95
<i>Муштарий Отабек кизи Рузибоева</i>	
Повышение доходов населения в регионе на основе принципов зелёной экономики.....	99
<i>Бахром Бобомуратович Номазов</i>	
Малый бизнес и частное предпринимательство	105
Проблемы управления рисками инновационного предпринимательства, обеспечения его устойчивости и безопасности.....	106
<i>Азизуллох Бунёдбек угли Юлдашбаев</i>	
Теоретические основы и современные тенденции обеспечения занятости населения.....	111
<i>Илхом Шукуров</i>	
Экономика человеческого капитала	116

Значение кадрового потенциала на производственных предприятиях в условиях цифровой трансформации.....	117
<i>Темирмалик Рустам угли Шаропов</i>	
Педагогические условия формирования деловой речи у студентов экономических направлений в вузе.....	120
<i>Дилфуза Ибодуллаевна Гулямова</i>	
Оценка влияния факторов, связанных с образованием, интеллектуального капитала на обеспечение устойчивости и безопасности предпринимательской системы.....	125
<i>Азизуллох Бунёдбек угли Юлдашбаев</i>	
Механизм внедрения солнечных панелей в многоквартирных домах и его эффективность.....	128
<i>Санжар Бахронкулович Бобокулов</i>	
Менеджмент и маркетинг.....	133
Комплексный подход к оценке рыночной потребности в наукоёмком оборудовании.....	134
<i>Отабек Сайфутдинович Алимов</i>	
Влияние цифровой трансформации на экспортный маркетинг в B2B рынке текстильных предприятий.....	142
<i>Нилуфар Кадамбаевна Сапаева</i>	
Оценка социального потенциала кашкадарьинской области и приоритетные направления его управления.....	149
<i>Гулбахор Панджиевна Эркаева, Голибжон Тоштемур угли Зоиров</i>	
Научно-методические основы улучшения организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью на промышленных предприятиях.....	155
<i>Шохрух Баходир угли Баходиров</i>	
Управление устойчивым развитием агропромышленного предприятия на основе образовательных мероприятий (На примере IFODA AGRO KIMYO HIMOYA JV LLC).....	160
<i>Жаҳонгир Ражаббаевич Улжабаев, Анваржон Акбаралиевич Абдуллаев</i>	
Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит	164
Роль ии в современной бухгалтерии и управлении стоимостью услуг.....	165
<i>Шахноза Гайрат кызы Аблакулова, Ибрагим Мамадиевич Ганиев</i>	
Анализ факторов, влияющих на обеспечение конкурентоспособности национальных компаний.....	170
<i>Анварбек Мамасолиевич Сиддиков</i>	
Бухгалтерский учёт операций между коммерческим банком и предприятием и их нормативно-правовые основы.....	176
<i>Маржона Хикматовна Абдухалимова</i>	
Методические основы расчёта весов товаров и услуг в потребительской корзине и направления их совершенствования.....	180
<i>Шахноза Уктамовна Исмаилова</i>	
Анализ статистического использования экономических индикаторов в финансово-хозяйственной деятельности предприятия и тенденции развития.....	186
<i>Азиз Рашидович Аминов</i>	
Современные методы учета и анализа в страховой деятельности и перспективы их внедрения.....	190
<i>Оман Хушмурадов</i>	
Использование цепного механизма при учёте отклонений по затратам в производственном процессе.....	197
<i>Бахриддин Бахтиёр угли Рахматов</i>	
Финансы, кредит и инвестиции.....	200
Анализ ликвидности предприятия и денежных потоков в условиях финансового кризиса.....	201
<i>Мукаддас Тошпулат кизи Сахатова</i>	
Формы проявления экономической безопасности в стране.....	205
<i>Санжар Бахронкулович Бобокулов, Журабек Юнусбек угли Юнусбеков</i>	
Совершенствование инвестиционных механизмов обеспечения устойчивого регионального экономического роста.....	209
<i>Салауата Мухаммедовича Сарсенбаева</i>	
Стратегии эффективного использования ресурсов коммерческих банков при финансировании региональных проектов.....	213
<i>Одилжон Салим угли Шодиев</i>	
Теоретические основы анализа территориальных факторов бедности на основе концепции инвестиционной чувствительности.....	216
<i>Олимжон Абдисаломович Набиев</i>	

Роль системы экологических налогов в развитии зелёной экономики и направления повышения её эффективности.....	222
<i>Шохиста Даврановна Хайдарова</i>	
Микрофинансовые системы России и Узбекистана в условиях цифровой трансформации: Регуляторные ограничения, стратегическая устойчивость и экосистемный подход.....	227
<i>Хасан Райимжонович Алиев</i>	
Тенденции развития страховой системы в современном мире.....	236
<i>Нигора Давроновна Хамдамова</i>	
Эконометрика и статистика	239
Совершенствование системы сбора и обработки данных по потребительским ценам на основе цифровых технологий.....	240
<i>Шахноза Уктамовна Исмаилова</i>	
Современные модели оценки влияния трудовой миграции на региональную экономику.....	245
<i>Дилишодбек Бекмирза ўгли Тожибойев</i>	
Модели и критерии развития сферы услуг в регионах.....	248
<i>Шерзод Ахадович Буриев</i>	
Оценка эффективности агропродовольственной цепи поставок на основе динамических панельных моделей.....	252
<i>Дилмурад Юлдашович Бекжанов</i>	
Сфера услуг и туризм	259
Совершенствование методологии оценки эффективности гостиничных хозяйств.....	260
<i>Жасур Кулдошевич Бердиев</i>	
Возможности методического повышения рентабельности в гостиничной индустрии.....	266
<i>Жасур Кулдошевич Бердиев</i>	
От наследия к пользе: Исторически-культурные туристические услуги и региональный экономический рост в Узбекистане.....	269
<i>Жасур Анварович Исматуллаев, Барно Абдурахимовна Эркаева</i>	
Способы устранения проблем и недостатков на рынке социальных услуг в условиях перехода к рыночной экономике.....	276
<i>Нилуфар Икром кизи Азизова</i>	
Теоретическая интерпретация понятия молодежной путешественнической способности («travelability») и системы индикаторов.....	281
<i>Шохру Бахтиёр Навруз-зода</i>	
Иностранный опыт укрепления конкурентной среды на рынке образовательных услуг и возможности его применения.....	288
<i>Мафтуна Рахмановна Халилова</i>	
Совершенствование методов оценки эффективности туристических услуг, предоставляемых средствами размещения.....	292
<i>Зиёвуддинхон Тошиболта ўгли Бакаев</i>	
Риски фермеров, связанные с использованием земли.....	298
<i>Абдусаме Абдухамидович Таджиев</i>	

Raqamli iqtisodiyot
Digital economy
Цифровая экономика

ПЛАТФОРМЕННЫЕ ЭКОСИСТЕМЫ НПЦ В ПРОЦЕССЕ ПОДБОРА И ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБОРУДОВАНИЯ

Алимов Отабек Сайфутдинович

PLATFORM ECOSYSTEMS OF S&IC IN THE PROCESS OF SELECTING AND IMPLEMENTING TECHNOLOGICAL EQUIPMENT

Alimov Otabek Sayfutdinovich

ILMIY-ISHLAB CHIQUARISH MARKAZLARINING PLATFORMAVIY EKOTIZIMLARI TEXNOLOGIK USKUNALARNI TANLASH VA JORIY ETISH JARAYONIDA

Alimov Otabek Sayfutdinovich

Received: April 3, 2026 Revised: April 6, 2026 Accepted: April 9, 2026 Published: May 1, 2026

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения платформенных экосистем в процессе подбора технологического оборудования для научно-производственных центров (НПЦ) Нового Узбекистана. Раскрывается сущность экосистемного подхода, его многоуровневая структура, роль цифровой инфраструктуры и механизмов открытых инноваций. На основе анализа международного опыта (Siemens, GE, Bosch, Huawei, Schneider Electric) обоснована эффективность платформенных моделей для ускорения технологического обновления. Показана значимость создания национальной платформы подбора оборудования для задач импортозамещения, локализации, развития НИОКР и формирования технологического суверенитета.

Ключевые слова и выражения: платформенная экосистема, научно-производственный центр (НПЦ), технологическое оборудование, цифровизация, открытые инновации, импортозамещение, локализация.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of applying platform ecosystems to the process of selecting technological equipment for the scientific-industrial centers (S&IC) of New Uzbekistan. It analyzes the essence and multi-level structure of platform ecosystems, the role of digital infrastructure, and open innovation mechanisms. Based on international best practices (Siemens, GE, Bosch, Huawei, Schneider Electric), the study demonstrates the effectiveness of platform-based models for accelerating technological modernization. The article emphasizes the importance of establishing a national platform for equipment selection to support import substitution, localization, R&D development, and technological sovereignty in Uzbekistan.

Key words and expressions: platform ecosystem, scientific-industrial center (S&IC), technological equipment, digitalization, open innovation, localization, import substitution, localization.

Аннотация. Мақоллада Yangi O'zbekiston ilmiy-ishlab chiqarish markazlari uchun texnologik uskunalarni tanlash jarayonida platformaviy ekotizimlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Platformaviy ekotizimlarning mazmuni, ko'p darajali tuzilmasi, raqamli infratuzilma va ochiq innovatsiyalar mexanizmlarining roli yoritiladi. Siemens, GE, Bosch, Huawei va Schneider Electric kabi xalqaro tajriba asosida platformaviy yondashuvning texnologik yangilanishni tezlashtirishdagi afzalliklari asoslab beriladi. Uskunalarini tanlash bo'yicha milliy platforma yaratishning ahamiyati — import o'rnini bosish, mahalliyashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va texnologik suverenitetni mustahkamlash bilan bog'liq ravishda ko'rsatib beriladi.

Tayanch so'z va iboralar: platformaviy ekotizim, ilmiy-ishlab chiqarish markazi, texnologik uskuna, raqamlashtirish, ochiq innovatsiyalar, mahalliyashtirish, import o'rnini bosish, mahalliyashtirish.

■ ВВЕДЕНИЕ

Актуальность данного исследования обусловлена стратегической задачей Нового Узбекистана по формированию технологического суверенитета и развитию национальной платформы экосистем. Современная промышленная политика страны ориентирована на ускоренную технологическую модернизацию, импортозамещение и локализацию, повышение конкурентоспособности развитием НИОКР, цифровой трансформации промышленности, создания условий для технологического суверенитета и развитие научно-производственных центров (НПЦ).

В этих условиях ключевым инструментом становится переход к платформенным экосистемам, обеспечивающим цифровую интеграцию науки, производства и бизнеса. Появление открытых технологических платформ позволит существенно повысить качество подбора оборудования, сократить транзакционные издержки, создать национальные каталоги технологий в виде постоянно обновляемого электронного облака и обеспечить совместимость решений различных производителей.

Формирование и исследование платформенных экосистем в рамках процессов подбора и внедрения технологического оборудования выступает в качестве приоритетной научно-прикладной задачи, обусловленной необходимостью обеспечения технологической модернизации и достижения стратегических целей промышленного развития Республики Узбекистан.

В Узбекистане вопрос системного применения платформенных экосистем именно в подборе технологического оборудования остаётся недостаточно изученным, что определяет научную новизну и необходимость данного исследования.

■ АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Проблематика экосистемного подхода активно исследуется зарубежными авторами - Дж.Муром, А.Гоуэном, М.Якобидесом, Г.Чесбро, Г.Эцковицем, Л.Лейдесдорфом и др. В их работах рассмотрены концепции бизнес-экосистем, открытых инноваций, цифровых платформ и «тройной спирали», а также необходимости сетевого взаимодействия университетов, НИОКР-центров, промышленности и государства, создав при этом бизнес-экосистему как сообщество взаимозависимых акторов, раскрывающую архитектуру цифровых платформ, их роли как инфраструктуры и механизма стандартизации взаимодействий между производителями и потребителями технологий.

В международной практике разработаны платформенные системы Siemens (MindSphere), GE (Predix), Bosch IoT Suite, Huawei FusionPlant, Schneider EcoStruxure, демонстрирующие эффективность цифрового выбора и возможностей цифровых платформ в подборе оборудования и внедрения оборудования, построении цифровых двойников, прогнозной диагностике и стандартизации технологических решений.

Исследование платформенных экосистем в процессе подбора технологического оборудования на базе научно-производственных центров (НПЦ) с опорой на опыт мировой практики позволяет сформировать комплексное представление о современных механизмах управления технологическим развитием в условиях цифровой трансформации промышленности. В глобальной экономике платформенные решения становятся ключевым инструментом координации инновационной деятельности, обеспечивая интеграцию научных знаний, производственных компетенций и цифровых технологий в рамках единой экосистемы[1].

В международной практике платформенные экосистемы широко используются для повышения эффективности процессов выбора и внедрения технологического оборудования. Так, в странах ОЭСР цифровые промышленные платформы (industrial digital platforms) обеспечивают доступ к распределённым базам данных о технологических решениях, характеристиках оборудования и результатах их эксплуатации, что способствует принятию более обоснованных инвестиционных и управленческих решений[2]. Аналогичные подходы реализуются в рамках инициатив Европейского союза, включая программы European Innovation Council и CORDIS, направленные на развитие открытых инновационных экосистем и трансфер технологий[3].

В США развитие платформенных экосистем осуществляется через взаимодействие государственных институтов (например, DARPA) и корпоративных аналитических центров, что позволяет интегрировать научные разработки с промышленными потребностями и ускорять внедрение передовых технологий[4]. Япония акцентируется на формировании промышленных консорциумов и корпоративных платформ, объединяющих научные исследования, производство и анализ рынков[5]. Китай, в свою очередь, развивает масштабные национальные платформенные системы технологического мониторинга, интегрируя академические институты и государственные корпорации в единую цифровую инфраструктуру[6]. Южная Корея активно внедряет цифровые платформы и открытые базы данных для поддержки инновационной активности предприятий и научных организаций[7].

Адаптация данного опыта к условиям Республики Узбекистан предполагает формирование платформенных экосистем на базе НПЦ, которые могут выступать в роли интеграционных узлов национальной инновационной инфраструктуры. Такие центры способны обеспечивать сбор и аналитическую обработку данных о технологических решениях, проводить сравнительный анализ оборудования на основе инструментов технологического бенчмаркинга, а также реализовывать функции конкурентной разведки в интересах промышленных предприятий[8].

Исследование платформенных экосистем в процессе подбора технологического оборудования на базе НПЦ с учётом мирового опыта представляет собой перспективное направление научных исследований, направленное на формирование эффективной цифровой инфраструктуры промышленного развития и повышение конкурентоспособности национальной экономики.

■ МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическая база исследования платформенных экосистем в контексте подбора технологического оборудования на базе научно-производственных центров (НПЦ) будет сформирована на основе междисциплинарного подхода, интегрирующего положения системного анализа, институциональной экономики, теории платформ, экономико-математического моделирования, цифровых технологий управления данными, включающего методы экономико-математического моделирования и имитационного моделирования. В частности, использование моделей теории массового обслуживания позволяет учитывать параметры загрузки оборудования, динамику поступления заявок и имеющиеся ресурсы (сырьевые и производственные), что является критически важным при проектировании эффективных механизмов подбора и эксплуатации технологического оборудования.

В качестве фундаментальной методологической основы используется системный подход, рассматривающий платформенную экосистему как сложную открыто-адаптивную систему, включающую взаимосвязанные элементы - участников инновационного процесса, технологические ресурсы, цифровую инфраструктуру и институциональные механизмы регулирования. В рамках данного подхода особое внимание уделяется выявлению структурных связей между элементами системы, анализу потоков информации и ресурсов, а также оценке устойчивости и адаптивности экосистемы в условиях внешних и внутренних изменений.

Дополняющим выступает институциональный подход, позволяющий исследовать правила, нормы и механизмы координации взаимодействия между участниками платформенной экосистемы. В контексте НПЦ это включает анализ механизмов государственного регулирования, контрактных отношений, форм кооперации и распределения ответственности между субъектами инновационной деятельности Узбекистана.

Важную роль играет теория платформенных экосистем, согласно которой цифровая платформа выступает в качестве координационного ядра, обеспечивающего взаимодействие множества агентов на основе сетевых эффектов и обмена данными. Методологически это предполагает анализ архитектуры платформы, механизмов управления доступом, алгоритмов обработки информации и формирования ценности для участников экосистемы.

С точки зрения количественного анализа применяется экономико-математическое

моделирование, направленное на оптимизацию процессов подбора и использования технологического оборудования. В частности, используются методы многокритериальной оптимизации, позволяющие учитывать одновременно такие параметры, как стоимость оборудования, производительность, энергоэффективность, уровень технологической новизны и сроки окупаемости, позволяющей сформировать рациональные итоговые решения.

Ключевым элементом методологии является имитационное моделирование, основанное на аппарате теории массового обслуживания. Данный подход позволяет моделировать процессы поступления заявок на использование оборудования, их распределение по приоритетам, загрузку производственных мощностей и время обслуживания. В результате НПЦ формирует сценарные модели, позволяющие оценивать различные варианты организации процессов и выбирать наиболее эффективные из них, используя метод технологического бенчмаркинга, предполагающий сравнительный анализ характеристик оборудования и практик его применения на основе данных ведущих мировых производителей. В сочетании с инструментами конкурентной разведки данный метод позволяет выявлять технологические тренды, оценивать конкурентные преимущества и формировать обоснованные рекомендации по выбору оборудования.

При этом, особое значение имеет внедрение цифровых аналитических инструментов, включая платформы обработки больших данных (Big Data), системы искусственного интеллекта и машинного обучения. Эти технологии обеспечивают автоматизацию процессов анализа информации, выявление скрытых закономерностей и формирование прогностических моделей развития технологических систем.

В рамках методологического инструментария также применяется UML-моделирование, позволяющее формализовать структуру платформенной экосистемы и процессы взаимодействия между её участниками. Диаграммы вариантов использования (Use Case) отражают функциональные возможности системы, а диаграммы классов - структуру объектов и их взаимосвязи, включая координационные механизмы в рамках ассоциативных или кластерных моделей НПЦ.

Таким образом, предложенный методологический подход обеспечивает комплексное исследование платформенных экосистем, объединяя качественные и количественные методы анализа, что позволяет не только глубоко понять механизмы функционирования экосистем, но и разработать практические инструменты для оптимизации процессов подбора и эксплуатации технологического оборудования в НПЦ.

В конечном итоге, применение данной методологии способствует повышению

эффективности инновационной деятельности, развитию цифровой промышленной инфраструктуры и укреплению технологической независимости Республики Узбекистан.

■ ЦЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Научно обосновать и раскрыть роль платформенных экосистем в процессе оказания наукоемких услуг. Научно-производственными центрами Нового Узбекистана по подбору технологического оборудования для дальнейшего внедрения хозяйствующими субъектами Узбекистана, позволяющее:

- ускоренно развивать инновационную инфраструктуру, обеспечить трансфер технологий, цифровизацию и создание институциональных основ для промышленной кооперации и эффективности использования дорогостоящего оборудования, путем оптимизации инвестиционных решений и снижения технологических рисков.

- сформировать научно обоснованные подходы к оптимизации механизмов технологического выбора, внедрения и эксплуатации оборудования в условиях ускоренной индустриализации и цифровой трансформации экономики,

- разработать интегрированную цифровую среду, способствующую консолидации данных о технологических решениях, параметрах оборудования, рыночных предложениях и научно-технических разработках,

- повысить прозрачность и обоснованность принимаемых решений за счёт снижения информационной асимметрии и расширения доступа к актуальной аналитической информации,

- создание условий базе НПЦ по институционализации инструментов технологического бенчмаркинга и конкурентной разведки, что обеспечит системный мониторинг глобальных технологических трендов, сравнительный анализ оборудования ведущих мировых производителей и выявление приоритетных направлений технологического развития с учётом национальных особенностей промышленной политики,

- формирование эффективных механизмов координации взаимодействия между участниками инновационной экосистемы - научными организациями, промышленными предприятиями, поставщиками оборудования и государственными институтами, что позволит обеспечить синхронизацию научно-исследовательской, производственной и образовательной деятельности, а также ускорить процессы трансфера технологий и внедрения инноваций в промышленное производство,

- сформулировать рекомендации по созданию и развитию национальной платформенной системы подбора оборудования.

Таким образом, исследование платформенных экосистем в процессе подбора технологического оборудования на базе НПЦ в Узбекистане выступает

важным направлением научных исследований, направленным на формирование современной цифровой и институциональной инфраструктуры, обеспечивающей эффективное развитие промышленного сектора и достижение стратегических целей технологической модернизации.

■ НАУЧНАЯ НОВИЗНА ИССЛЕДОВАНИЯ

Платформенные экосистемы в промышленной сфере представляют собой многоуровневые организационно-цифровые образования, интегрирующие ключевых участников инновационного процесса, включая научно-исследовательские организации и научно-производственные центры (НПЦ), оказывающие наукоемкие услуги, промышленные предприятия, поставщиков технологического оборудования, а также государственные институты регулирования. Их функциональное назначение заключается в формировании эффективной среды взаимодействия субъектов инновационной деятельности на базе цифровых платформ, обеспечивающих сбор, структурирование и аналитическую обработку данных о технологических решениях, технических характеристиках оборудования, рыночной конъюнктуре и научно-технических разработках.

В рамках процессов подбора технологического оборудования платформенные экосистемы выполняют ряд ключевых стратегических функций. Прежде всего, они обеспечивают централизованный доступ к консолидированной информации о глобальных технологических тенденциях, параметрах оборудования и лучших практиках его эксплуатации, что позволяет существенно снизить уровень информационной неопределённости и повысить обоснованность управленческих решений. Кроме того, данные экосистемы создают условия для интеграции инструментов технологического бенчмаркинга и конкурентной разведки, способствуя комплексному анализу деятельности ведущих мировых производителей, таких как Siemens, General Electric, Bosch, Huawei и другие, а также выявлению приоритетных направлений технологического развития.

Значимая роль платформенных экосистем проявляется в контексте формирования и развития национальной инновационной инфраструктуры. Они выступают в качестве институционального и технологического посредника между сферой научных исследований и промышленным сектором, обеспечивая эффективный трансфер технологий, развитие кооперационных связей и сокращение временных лагов инновационного цикла. В данном контексте научно-производственные центры нового поколения (Рис.1) могут рассматриваться как ключевые элементы таких экосистем, выполняющие функции интеграторов цифровых платформ, направленных на мониторинг технологических трендов, оценку потенциала импортозамещения и прогнозирование промышленного развития.

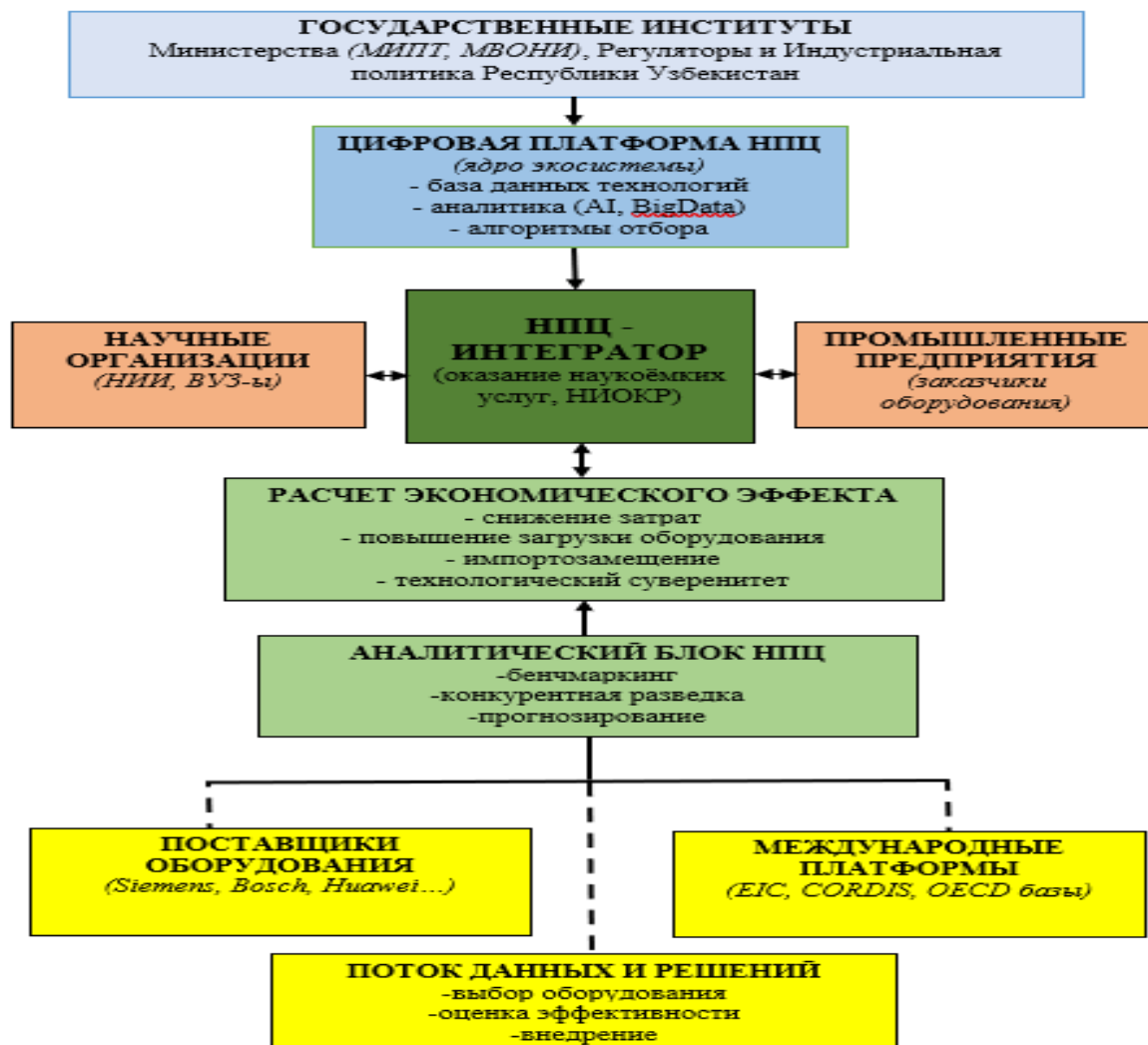

Рисунок 1. Организационная структура институциональной модели конкурентной разведки в Республике Узбекистан (разработка автора)

Практическая значимость рассматриваемого направления определяется возможностью повышения эффективности использования дорогостоящего научного и промышленного оборудования, оптимизации затрат на его приобретение и эксплуатацию, а также укрепления технологической независимости государства. Развитие платформенных экосистем способствует формированию устойчивых моделей промышленной кооперации, расширению применения цифровых решений и усилению конкурентных позиций Республики Узбекистан в глобальной системе технологического развития.

Таким образом, исследование платформенных экосистем в контексте отбора и внедрения технологического оборудования представляет собой комплексную научно-прикладную задачу, направленную на повышение эффективности инновационной деятельности, обеспечение сбалансированного промышленного роста и реализацию стратегических приоритетов

технологической модернизации национальной экономики. Построение такой экосистемы требует:

1. Создание цифрового каталога оборудования и технологий;
2. Внедрение цифровой платформы с функцией оценки совместимости оборудования;
3. Подключение университетских и отраслевых лабораторий как центров тестирования;
4. Внедрение аналитических модулей (Big Data, IoT, AI) для прогнозирования производительности;
5. Интерпретация механизма кооперации между субъектами экосистемы, государственно-частного партнерства, финансирования, промышленной локализации и сборки.

Таким образом, предлагаемая платформенная экосистема НПЦ по подбору и внедрению технологического оборудования позволит повысить экономическую эффективность принимаемых решений, но и стимулирует формирование отечественных производств, снижающих

зависимость от импорта путем внутренне-внешней промышленной кооперации.

ВЫВОДЫ

1. Платформенная экосистема является современной формой организации промышленного взаимодействия, объединяющей участников инновационной деятельности (Министерство инвестиций, промышленности и торговли, Министерство высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан, НИИ и ВУЗ-ы) на основе цифровой инфраструктуры НПЦ.

2. Международный опыт (Siemens, GE, Bosch, Huawei, Schneider Electric) показывает, что экосистемные модели значительно ускоряют процессы технологического обновления и снижают издержки на подбор оборудования.

3. Для Узбекистана внедрение платформенного подхода позволит создать устойчивую основу для локализации технологий, расширения НИОКР и роста технологического суверенитета.

4. Научно-производственные центры должны стать ядром таких экосистем, обеспечивая баланс между научными разработками, промышленными потребностями и стратегией национального импортозамещения.

Сведения об авторе / Muallif haqida / Author details

Алимов Отабек Сайфутдинович
Самостоятельный соискатель Бухарского
государственного университета / **Alimov Otabek Sayfutdinovich** Independent Researcher at Bukhara State University / Alimov Otabek Sayfutdinovich Buxoro davlat universitetining mustaqil izlanuvchisi

E-mail: o.alimov@agmk.uz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4858-2132>

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Parker G., Van Alstyne M., Choudary S. Platform Revolution. - New York: W.W.Norton & Company, 2016.
- 2.OECD. Digital Transformation of Industry. - Paris: OECD Publishing, 2023.
- 3.European Commission. European Innovation Council and CORDIS Reports. - Brussels, 2022.
- 4.DARPA. Annual Report. - Washington, 2023.
- 5.METI (Japan). Industrial Competitiveness Report. - Tokyo, 2022.
- 6.Chinese Academy of Sciences. Technology Intelligence Systems in China. -Beijing, 2023.
- 7.KIET. Industrial Policy and Digital Platforms in Korea. - Seoul, 2022.
- 8.Porter M. Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA INTEGRATSIYASI MASALALARI

Abdug'aniyev Murodjon Shavkat o'g'li

ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕГРАЦИИ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Абдуганьев Муроджон Шавкат оглу

ISSUES OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND RENEWABLE ENERGY INTEGRATION

Abduganiyev Murodjon Shavkat oglu

Received: April 13, 2026 Revised: April 16, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Maqolada raqamli texnologiyalarni qayta tiklanadigan energiya manbalari bilan integratsiyalash masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan manbalardan samarali foydalanishda raqamli platformalar, aqlli boshqaruv tizimlari, ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni yoritiladi. Shuningdek, O'zbekistonda "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish sharoitida raqamli transformatsiya jarayonlarining ahamiyati baholanadi va amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar. innovatsiya, raqamli texnologiya, energiya, samaradorlik, aqlli tarmoq, sun'iy intellekt, transformatsiya, yashil iqtisodiyot, boshqaruv, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация. В статье анализируются вопросы интеграции цифровых технологий с возобновляемыми источниками энергии с научной, теоретической и практической точек зрения. В частности, подчеркивается роль цифровых платформ, интеллектуальных систем управления, анализа данных и технологий искусственного интеллекта в эффективном использовании возобновляемых источников энергии, таких как солнечная и ветровая энергия. Также оценивается важность процессов цифровой трансформации в контексте развития «зеленой экономики» в Узбекистане и разрабатываются практические предложения.

Ключевые слова: инновации, цифровые технологии, энергетика, эффективность, интеллектуальная сеть, искусственный интеллект, трансформация, зеленая экономика, управление, финансовая стабильность.

Abstract. The article analyzes the issues of integrating digital technologies with renewable energy sources from a scientific, theoretical and practical perspective. In particular, the role of digital platforms, intelligent management systems, data analysis and artificial intelligence technologies in the effective use of renewable sources such as solar and wind energy is highlighted. Also, the importance of digital transformation processes in the context of developing a "green economy" in Uzbekistan is assessed and practical proposals are developed.

Keywords. innovation, digital technology, energy, efficiency, smart grid, artificial intelligence, transformation, green economy, management, financial stability.

■ KIRISH

So'nggi yillarda dunyo energetika tizimida raqamli transformatsiya va "yashil energetika"ga o'tish jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Raqamli texnologiyalar (sun'iy intellekt, Big Data, IoT, aqlli tarmoqlar) qayta tiklanadigan energiya manbalaridan (quyosh, shamol, gidroenergiya) samarali foydalanishni ta'minlashda asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Ushbu integratsiya energiya ishlab chiqarish va taqsimlash jarayonlarida yo'qotishlarni kamaytirish,

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

tizim barqarorligini oshirish hamda iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham ushbu yo'nalish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi PF-60-son Farmonida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hamda "yashil iqtisodiyot"ga o'tish vazifalari

belgilab berilgan. Ushbu strategiya doirasida energetika sohasini modernizatsiya qilish va qayta tiklanadigan energiya ulushini oshirish muhim yo'nalish sifatida qayd etilgan[1].

Shuningdek, "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2019-yil) qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishning huquqiy asoslarini belgilab beradi. Ushbu qonunda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, investitsiyalarni jalb etish hamda energiya samaradorligini oshirish choralari nazarda tutilgan. O'zbekistonda ham "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish strategiyasi doirasida qayta tiklanadigan energiya manbalarini keng joriy etish va raqamli boshqaruv tizimlarini integratsiya qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Biroq ushbu jarayonni amalga oshirishda texnologik, iqtisodiy va tashkiliy muammolar mavjud[1].

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiyalash masalasi so'nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida keng o'rganilmoqda. Ushbu yo'nalish energiya tizimlarining raqamli transformatsiyasi, "aqlli tarmoqlar" (Smart Grid), sun'iy intellekt va IoT texnologiyalarining energetika sohasiga tatbiqi bilan bevosita bog'liq.

H.Lund va uning hamkorlari qayta tiklanadigan energiya tizimlarini barqaror rivojlantirishda energiya boshqaruvining raqamli modellari muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi, ayniqsa shamol va quyosh energiyasi ishlab chiqarishdagi o'zgaruvchanlikni boshqarishda aqlli tizimlarning ahamiyatini asoslaydi[2].

Hall xalqaro energetika agentligi (IEA) tadqiqotlari asosida raqamli texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish, tarmoqdagi yo'qotishlarni kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya ulushini integratsiyalashda muhim vosita ekanini ko'rsatadi.

A.I.Colak va hamkorlari Smart Grid tizimlarini tahlil qilib, raqamli monitoring, real vaqt rejimida ma'lumot almashinuvi va avtomatik boshqaruv mexanizmlari energiya tizimlarining barqarorligini oshirishini ilmiy asoslaydi[3].

M.Usman va boshqalar sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish algoritmlarining energiya iste'molini prognoz qilish va qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarishni optimallashtirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi[4].

Quyidagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamli texnologiyalar qayta tiklanadigan energiya tizimlarining samaradorligini oshirishda kompleks rol o'ynaydi. Har bir texnologiya energiya tizimining alohida bosqichini optimallashtirishga xizmat qiladi. Ulardan birinchisi sun'iy intellekt (AI) bu AI qayta tiklanadigan energiya manbalarining eng muhim muammolaridan biri bo'lgan **noaniqlik (intermittency)**ni kamaytiradi. Masalan, quyosh nurlanishi yoki shamol tezligini prognoz qilish orqali elektr ishlab chiqarish hajmini oldindan rejalashtirish mumkin[7].

Ushbu jadvaldagi keyingisi IoT texnologiyalari bunda esa IoT qurilmalari (sensorlar) orqali har bir ishlab chiqarish nuqtasidan real vaqt rejimida ma'lumot olinadi.

A.K.Akella esa IoT texnologiyalari orqali energiya tizimlarida real vaqt monitoringini yo'lga qo'yish, energiya sarfini tahlil qilish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishini qayd etadi [5].

O'zbekistonlik olimlar S.G'ulomov va B.Begalov tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida energetika sohasini modernizatsiya qilish, qayta tiklanadigan energiya loyihalarini kengaytirish hamda raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish zarurligi asoslab berilgan [6], [7].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya integratsiyasi energiya samaradorligini oshirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim ilmiy-amaliy yo'nalish hisoblanadi.

■ METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi: Tizimli tahlil usuli - energiya va raqamli texnologiyalar o'zaro bog'liqligini o'rganish uchun. Qiyosiy tahlil usuli - rivojlangan davlatlar va O'zbekiston tajribasini solishtirish uchun. Statistik tahlil usuli - qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish dinamikasini baholash uchun. Kontent tahlili - ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar va normativ hujjatlarni o'rganish uchun. Shuningdek, Smart Grid tizimlari, IoT qurilmalari va AI asosidagi energiya boshqaruv platformalarining amaliy qo'llanilishi tahlil qilindi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

O'rganishimiz natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar energiya ishlab chiqarish jarayonida yo'qotishlarni 10–25% gacha kamaytirishi mumkin. Smart Grid tizimlari energiya taqsimotini real vaqt rejimida optimallashtirish imkonini beradi. Sun'iy intellekt asosidagi prognozlash tizimlari quyosh va shamol energiyasi ishlab chiqarishdagi noaniqliklarni sezilarli darajada kamaytiradi. IoT sensorlari energiya iste'molini monitoring qilish orqali korxonalarda energiya samaradorligini oshiradi.

Raqamli integratsiya qayta tiklanadigan energiya loyihalarining investitsion jozibadorligini oshiradi. O'zbekiston misolida olib borilgan tahlilga ko'ra, quyosh energiyasi loyihalariga raqamli monitoring tizimlarining joriy etilishi ularning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bu esa energiya sarfini nazorat qilish va ortiqcha yo'qotishlarni kamaytirishga yordam beradi. Big Data va tahlil tizimlarida Energetika tizimida juda katta hajmdagi ma'lumotlar hosil bo'ladi. Big Data texnologiyalari ushbu ma'lumotlarni tahlil qilib, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon yaratadi. Bundan tashqari keyingisi Smart Grid tizimlari bo'lib unda Smart Grid - bu zamonaviy "aqlli elektr tarmog'i" bo'lib, u energiyani ishlab chiqarish va iste'mol qilishni avtomatik muvozanatlaydi. Bu tizim orqali energiya yo'qotishlari sezilarli darajada kamayadi. Shuningdek, Digital Twin texnologiyasi asosan raqamli nusxa (Digital Twin) orqali real energiya obyekti virtual muhitda modellashiriladi.

Bu texnologiya nosozliklarni oldindan aniqlash va texnik xizmat xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi[8].

1-jadval.

Raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya integratsiyasining asosiy yo'nalishlari va ta'siri

№	Raqamli texnologiya	Qo'llanish yo'nalishi	Qayta tiklanadigan energiyaga ta'siri	Kutiladigan natija
1	Sun'iy intellekt (AI)	Energiya ishlab chiqarishni prognozlash	Quyosh va shamol energiyasi ishlab chiqarishdagi o'zgaruvchanlikni oldindan bashorat qiladi	Energiya barqarorligi oshadi
2	IoT (Internet of Things)	Real vaqt monitoring	Energiya iste'moli va ishlab chiqarishni doimiy nazorat qiladi	Resurslardan samarali foydalanish
3	Big Data tahlili	Energiya tizimi ma'lumotlarini qayta ishlash	Katta hajmdagi energiya ma'lumotlarini tahlil qiladi	Qaror qabul qilish aniqligi oshadi
4	Smart Grid	Energiya taqsimoti	Elektr tarmog'ini avtomatik boshqaradi	Yo'qotishlar kamayadi
5	Bulutli texnologiyalar	Ma'lumotlarni saqlash va boshqarish	Energiya tizimi ma'lumotlarini markazlashgan boshqarish	Tezkor va xavfsiz boshqaruv
6	Digital Twin (raqamli nusxa)	Energiya tizimini modellashtirish	Elektr stansiyalarni virtual tahlil qilish	Nosozliklarni oldindan aniqlash
7	Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari	Energiya nazorati	Ishlab chiqarish jarayonini avtomatik boshqaradi	Inson omili kamayadi

Yuqoridagi ushbu jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar qayta tiklanadigan energiya tizimlarini nafaqat samaraliroq, balki **barqarorroq va iqtisodiy jihatdan foydaliroq** qiladi. Integratsiya jarayoni rivojlanishi bilan energiya sohasida avtomatlashtirish va intellektual boshqaruv darajasi yanada oshadi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya integratsiyasi energetika sohasida yangi bosqichni shakllantirmoqda. Bu jarayon nafaqat texnologik, balki iqtisodiy va ekologik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Biroq bir qator muammolar ham mavjud: yuqori boshlang'ich investitsiya xarajatlari, malakali kadrlar etishmasligi, raqamli infratuzilmaning etarli darajada rivojlanmaganligi va ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq xavflar.

Shu bilan birga, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash siyosati, xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu muammolarni kamaytirish mumkin.

Kelgusida AI asosidagi energiya boshqaruv tizimlari va to'liq avtomatlashtirilgan Smart Grid tarmoqlari qayta tiklanadigan energiya samaradorligini yanada oshirishi kutilmoqda.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi zamonaviy energetika tizimini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt, IoT, Big Data va "aqli tarmoqlar" (Smart Grid) kabi raqamli texnologiyalar energiya ishlab chiqarish va taqsimlash jarayonlarini optimallashtirish, yo'qotishlarni kamaytirish hamda tizim barqarorligini oshirish imkonini beradi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalarining keng joriy etilishi ekologik barqarorlikni ta'minlash va uglerod chiqindilarini kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli boshqaruv tizimlari energiya samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida ushbu yo'nalish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanayotgan bo'lsa-da, uning to'liq amalga oshirilishida texnologik infratuzilma, investitsion resurslar va malakali kadrlar etishmasligi kabi muammolar mavjud bo'lmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagicha takliflar beramiz:

✓ qayta tiklanadigan energiya loyihalarida sun'iy intellekt va iot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish.

✓ energiya ishlab chiqarish va iste'molini real vaqt rejimida monitoring qiluvchi raqamli platformalarni yaratish.

✓ energetika va it sohalarini integratsiyalashgan holda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish.

✓ hududiy darajada (viloyatlar kesimida) qayta tiklanadigan energiya salohiyatini raqamli tahlil asosida baholash tizimini joriy etish.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Abdug'aniyev Murodjon Shavkat o'g'li – University of Business and Science “Moliya” kafedrası o'qituvchisi / Абдуганиев Муроджон Шавкат оглы – преподаватель кафедры «Финансы» Университета бизнеса и науки / Abduganiyev Murodzhon Shavkat oglu – lecturer of the Department of Finance, University of Business and Science.

E-mail: mrdabduganiyev@gmail.com

ORCID: 0009-0001-9456-3714

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

[1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning

taraqqiyot strategiyasi to'g'risida: PF-60-son Farmon, 2022-yil 28 yanvar.

[2]. Lund, H., Ostergaard, P. A., Connolly, D., & Mathiesen, B. V. (2017). Smart energy systems and 100% renewable energy systems. *Energy*, 137, 556–564.

[3]. Colak, I., Bayindir, R., & Bekiroglu, E. (2019). Smart grid technologies and applications. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 101, 1–12.

[4]. Usman, M., Javed, M. S., & Khan, I. (2021). Artificial intelligence applications in renewable energy systems: A review. *Journal of Cleaner Production*, 278, 123–134.

[5]. Akella, A.K., Saini, R. P., & Sharma, M. P. (2009). Social, economical and environmental impacts of renewable energy systems. *Renewable Energy*, 34(2), 390–396.

[6]. G'ulomov, S.S. (2020). *Raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.

[7]. Begalov, B.A. (2019). *Axborot texnologiyalari va raqamli transformatsiya asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

[8]. IRENA. (2022). *Renewable Power Generation Costs in 2022*. International Renewable Energy Agency.

[9]. www.stat.uz. sayt ma'lumotlari.

RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHI SHAROITIDA TURIZM SOHASIDA INSON KAPITALIGA INVESTITSIYA KIRITISHNING AHAMIYATI VA YANGI IMKONIYATLARI

Abduraximova Adiba G'ayratovna

ЗНАЧЕНИЕ И НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В СФЕРЕ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Абдурахимова Адиба Гайратовна

THE IMPORTANCE AND NEW OPPORTUNITIES OF INVESTING IN HUMAN CAPITAL IN THE TOURISM SECTOR UNDER THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Abduraximova Adiba Gayratovna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida turizm sohasida inson kapitaliga investitsiya kiritishning ahamiyati hamda uning yangi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Turizm sohasining raqamli transformatsiyasi xizmatlar sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Maqolada turizm sohasida malakali kadrlarni tayyorlash, ularning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inson kapitaliga investitsiya kiritish turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, turizm, inson kapitali, investitsiya, raqamli texnologiyalar, turizm xizmatlari, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье анализируются значение инвестирования в человеческий капитал в сфере туризма в условиях развития цифровой экономики, а также новые возможности, возникающие в данном процессе. Цифровая трансформация туристической отрасли является важным фактором повышения качества услуг, внедрения инновационных технологий и обеспечения международной конкурентоспособности. В статье освещаются вопросы подготовки квалифицированных кадров для сферы туризма, развития их цифровых навыков, а также экономической эффективности инвестиций, направленных на человеческий капитал. Результаты исследования показывают, что инвестирование в человеческий капитал играет важную роль в обеспечении устойчивого развития туристической отрасли.

Ключевые слова: Цифровая экономика, туризм, человеческий капитал, инвестиции, цифровые технологии, туристические услуги, инновации, экономическое развитие.

Annotation: This article analyzes the significance and new opportunities of investing in human capital in the tourism sector in the context of digital economy development. The digital transformation of tourism plays a key role in improving service quality, implementing innovative technologies, and enhancing international competitiveness. The study highlights the preparation of qualified personnel, the development of their digital skills, and the economic efficiency of investments in human capital. The results indicate that investing in human capital is essential for ensuring the sustainable development of the tourism industry.

Keywords: Digital economy, tourism, human capital, investment, digital technologies, tourism services, innovation, economic development.

■ KIRISH.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida turizm sohasida inson kapitaliga investitsiya kiritishning ahamiyati hamda uning yangi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Turizm sohasining raqamli transformatsiyasi xizmatlar sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Maqolada turizm sohasida malakali kadrlarni tayyorlash, ularning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inson kapitaliga investitsiya kiritish turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalining ahamiyati ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Inson kapitali nazariyasining asoschilaridan biri bo'lgan G. Becker o'z ilmiy ishlarida inson kapitaliga investitsiya kiritish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ta'lim, malaka oshirish va kasbiy tayyorgarlik inson kapitalini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Bu esa turizm kabi xizmat ko'rsatish sohaslarida xizmatlar sifatini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Shuningdek, adabiyotlarda turizm sohasining iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, M.K.Muzaffarova [1]ning "Barqaror iqtisodiyotni shakllantirishda turizmning ahamiyati" nomli maqolasida ta'kidlanishicha: "Mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirishga mustaqillikning dastlabki yillaridanoq davlat siyosati darajasida e'tibor qaratib kelinmoqda. Ushbu sohani rivojlantirish uchun barcha zaruriy tashkiliy-huquqiy mexanizmlar yaratilgan bo'lib, muhim me'yoriy hujjatlar qabul qilingan va bu jarayon hozirgi kunda ham izchil davom etmoqda". Ushbu fikr turizm sohasining mamlakat iqtisodiyotida muhim strategik yo'nalish sifatida qaralayotganini hamda sohani rivojlantirishda davlat tomonidan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilayotganini ko'rsatadi.

Adabiyotlarda elektron tijorat sohasining rivojlanish istiqbollari keng yoritilgan. Xususan, N.U. Ravshanova [2]ning "Перспективы развития электронной коммерции." nomli maqolasida ta'kidlanishicha: "Elektron tijorat xizmatlarining rivojlanishi mamlakatlar uchun mislsiz imkoniyatlar yaratmoqda. Global kommunikatsiya tarmoqlarining, avvalo, Internetning paydo bo'lishi elektron tijorat faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish sohasida haqiqiy inqilobga olib keldi. Natijada nafaqat biznesning yangi yo'nalishlari paydo bo'ldi, balki mavjud yo'nalishlar ham tubdan o'zgardi". Ushbu fikr elektron tijoratning iqtisodiyotdagi ahamiyatini va uning biznes jarayonlarini tubdan transformatsiya qilayotganini ko'rsatadi.

■ TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida iqtisodiy tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv va statistik ma'lumotlarni o'rganish metodlaridan

foydalanildi. Shuningdek, turizm sohasida inson kapitalining rivojlanishi va unga kiritilayotgan investitsiyalarning samaradorligini baholash uchun ilmiy maqolalar, davlat dasturlari hamda xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida turizm sohasida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va inson kapitalining rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi hamda iqtisodiy jarayonlarning tahlili asosida ilmiy xulosalar shakllantirildi.

■ TAHLILLAR VA NATIJALAR

Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi turizm sohasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Turizm xizmatlarini raqamlashtirish orqali sayyohlarga ko'rsatiladigan xizmatlar sifati oshib, xizmat ko'rsatish jarayonlari yanada qulay va tezkor bo'lib bormoqda. Onlayn bron qilish tizimlari, elektron to'lovlar, mobil ilovalar va raqamli marketing vositalari turizm industriyasining ajralmas qismiga aylangan.

Bunday sharoitda turizm sohasida faoliyat yuritayotgan xodimlarning malakasi va bilim darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Inson kapitaliga investitsiya kiritish turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Malakali mutaxassislar turizm xizmatlarini samarali tashkil etish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko'rsatish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasida yangi kasblar va faoliyat yo'nalishlari paydo bo'lmoqda. Masalan, raqamli marketing mutaxassislari, turizm sohasida IT mutaxassislari, onlayn platformalar orqali turizm xizmatlarini boshqaruvchi menejerlar kabi yangi mutaxassisliklarga talab ortib bormoqda. Bu esa inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning ahamiyatini yanada oshiradi.

Turizm sohasida inson kapitalini rivojlantirish uchun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, professional tayyorgarlik dasturlarini kengaytirish va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida turizm menejmenti, raqamli marketing va xizmat ko'rsatish texnologiyalariga oid fanlarni rivojlantirish orqali soha uchun malakali mutaxassislar tayyorlash mumkin.

Shuningdek, raqamli platformalar turizm sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Onlayn bron qilish tizimlari, virtual ekskursiyalar va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar sayyohlar uchun yanada qulay sharoit yaratmoqda. Bu jarayonlarda inson kapitalining rivojlanganligi va xodimlarning raqamli ko'nikmalarga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Turizm sohasida inson kapitaliga investitsiya kiritish nafaqat xizmatlar sifatini oshiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli davlat va xususiy sektor tomonidan turizm sohasida kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratilishi zarur.

2025-yilda global turizm sohasi pandemiyadan keyingi tiklanishni davom ettirdi va jahon bo'yicha sayyohlar soni keskin oshdi. BMTning Turizm bo'yicha

Jahon Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda jahon bo'yicha xalqaro sayyohlar soni 1,1 milliarddan oshishi kutilmoqda, bu 2019-yil ko'rsatkichlarini ortdan qo'yimoqda hamda global turizmning barqaror o'sishidan dalolat beradi. Buvaqt, bu soha dunyo yalpi ichki mahsulotiga sezilarli daromad kiritishda davom etmoqda.

Shuningdek, 2025-yilda Ispaniya 96,8 milliondan ortiq chet ellik sayyohlarni qabul qilib, bu mamlakat uchun yangi rekord darajasiga erishdi, va turizm uning yalpi ichki mahsulotining 12,6 %dan ko'proqini tashkil etdi.

O'zbekiston turizmi ham 2025-yilda jadal o'sishni namoyon etdi. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda O'zbekistonga taxminan 10,7–11,7 milliondan ortiq xorijiy sayyoh tashrif buyurgan, bu o'tgan yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan ko'rsatkichdir. Bu o'sish raqamli transformatsiya, viza siyosati liberallashtirilishi, transport infratuzilmasining yaxshilanishi va mamlakatni jahon bozorida faol targ'ib qilish orqali erishildi.

Shuningdek, o'zbekistonliklar tomonidan amalga oshirilgan outbound turizm ham o'sdi: 2025-yilda respublika fuqarolari tomonidan taxminan 7,6 million xorijiy sayohat amalga oshirilgan, bu 2024-yil ko'rsatkichlariga nisbatan 22,2 %ga ko'paygan.

Turizm sohasi O'zbekiston iqtisodiyotiga jiddiy ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda — 2025-yilda turizm xizmatlari hajmi 2,2 trillion so'mga etgan bo'lib, bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 44 %ga oshdi.

Bu statistik ko'rsatkichlar shuni tasdiqlaydiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasining global va mahalliy o'sish tendensiyalari inson kapitali va texnologiyalarga investitsiya kiritishning muhimligini yana bir bor ko'rsatmoqda. Raqamli platformalar, mobil ilovalar, onlayn servislar hamda malakali kadrlar tayyorlash turizm xizmatlari hajmini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynamoqda.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan inson kapitalining rivojlanganlik darajasiga

bog'liq. Malakali kadrlar turizm xizmatlarini samarali tashkil etish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va innovatsion xizmatlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, turizm sohasida inson kapitaliga investitsiya kiritish xizmatlar sifatini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va mamlakatning turizm salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli turizm sohasida raqamli ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Muallif haqida /Сведения об авторе / Author details

Abduraximova Adiba G'ayratovna Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi / Абдурахимова Адиба Гайратовна преподаватель Международного инновационного университета / Abduraximova Adiba Gayratovna Lecturer at the International Innovative University

E-mail: abdurahimovaadiba604@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9584-1758>

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Tourism Organization. Tourism and Digital Transformation Report. – Madrid, 2022.
2. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – Chicago: University of Chicago Press.
3. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish strategiyasi bo'yicha rasmiy materiallar.
4. OECD. Digital Economy Outlook. – Paris, 2023.
5. Хамраева С. Н., Равшанова Н. У. Перспективы развития электронной коммерции // Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-2. – С. 818-823.
6. Музаффарова К. З. и др. БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТУРИЗМНИНГ АҲАМИЯТИ // Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика). – 2025. – №. 10. – С. 1204-1211.

MONOPOLIYAGA QARSHI NAZORATNING INNOVATSION MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

*Abdiyev Alimardon Chorshanbayevich
Bekbutayev Nodirjon Fayzullayevich*

СПОСОБЫ УЛУЧШЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОНТРОЛЯ

*Абдиев Алимардон Чоршанбаевич
Бекбутаев Нодиржон Файзуллаевич*

WAYS TO IMPROVE INNOVATIVE MECHANISMS OF ANTI-MONOPOLY CONTROL

*Abdiyev Alimardon Chorshanbayevich
Bekbutayev Nodirjon Fayzullayevich*

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Maqolada monopoliyaga qarshi nazoratni innovatsion mexanizmlar asosida takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida platformaviy bozorlar, tarmoqli effektlar va algoritmik boshqaruv raqobat muhitiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani asoslab beriladi. Tadqiqotda bozor konsentratsiyasini baholashda HHI va konsentratsiya koeffitsiyentlaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli monitoring, Big Data va sun'iy intellektga asoslangan antimonopol nazorat mexanizmlarining ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari innovatsion yondashuvlar raqobatni himoya qilish samaradorligini oshirish va monopol xavflarni kamaytirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: monopoliyaga qarshi nazorat, innovatsion mexanizmlar, raqamli iqtisodiyot, bozor konsentratsiyasi, HHI, raqamli platformalar.

Аннотация: В статье анализируются вопросы совершенствования антимонопольного контроля на основе инновационных механизмов. Утверждается, что платформенные рынки, сетевые эффекты и алгоритмическое управление в цифровой экономике оказывают существенное влияние на конкурентную среду. В исследовании рассматриваются возможности использования индекса Херфиндала-Хиршмана (HHI) и коэффициентов концентрации при оценке рыночной концентрации. Также подчеркивается важность механизмов антимонопольного контроля, основанных на цифровом мониторинге, больших данных и искусственном интеллекте. Результаты исследования показывают, что инновационные подходы способствуют повышению эффективности защиты конкуренции и снижению монопольных рисков.

Ключевые слова: антимонопольный контроль, инновационные механизмы, цифровая экономика, рыночная концентрация, HHI, цифровые платформы.

Abstract: The article analyzes the issues of improving antitrust control based on innovative mechanisms. It is argued that platform markets, network effects and algorithmic management in the digital economy have a significant impact on the competitive environment. The study considers the possibilities of using HHI and concentration coefficients in assessing market concentration. It also highlights the importance of antitrust control mechanisms based on digital monitoring, Big Data and artificial intelligence. The results of the study show that innovative approaches serve to increase the effectiveness of competition protection and reduce monopoly risks.

Keywords: antitrust control, innovative mechanisms, digital economy, market concentration, HHI, digital platforms.

■ KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish va iste'molchilar manfaatlarini

himoya qilish iqtisodiy barqarorlikning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, monopoliyaga qarshi nazorat tizimi bozor subyektlari

o'rtasida adolatli raqobatni ta'minlash, ustun mavqening suiiste'mol qilinishining oldini olish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Biroq so'nggi yillarda iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi, xizmatlar sektorining kengayishi va platformaviy biznes modellarning tezkor rivojlanishi an'anaviy antimonopol yondashuvlarning samaradorligini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda.

Raqamli bozorlar uchun xos bo'lgan tarmoqli effektlar, ma'lumotlar ustuvorligi va algoritmik boshqaruv mexanizmlari qisqa muddatda yuqori bozor konsentratsiyasining shakllanishiga olib kelmoqda. Natijada, ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy va institutsional ustunlikka ega bo'lib, bozorga kirish to'siqlarini kuchaytirish, innovatsion raqobatni cheklash va narx shakllanishiga bilvosita ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Ushbu jarayonlar monopoliyaga qarshi nazoratning faqatgina reaktiv choralar bilan cheklanishi etarli emasligini, balki oldindan ogohlantiruvchi va moslashuvchan mexanizmlarni joriy etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda monopoliyaga qarshi siyosatni takomillashtirish masalasi ko'proq innovatsion yondashuvlar bilan bog'liq holda ko'rib chiqilmoqda. Xususan, bozor konsentratsiyasini baholashda kvantitativ indikatorlardan foydalanish, raqamli monitoring tizimlarini joriy etish, Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalari asosida bozor xatti-harakatlarini tahlil qilish antimonopol nazoratning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shu bilan birga, ex-ante va ex-post nazorat mexanizmlarini uyg'unlashtirish orqali raqobatni chekllovchi xatti-harakatlarni erta aniqlash imkoniyati kengayadi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida olib borilayotgan institutsional islohotlar va raqamlashtirish jarayonlari monopoliyaga qarshi siyosatni zamonaviy talablarga moslashtirishni taqozo etmoqda. Milliy bozorlarning ochiqligi va xizmatlar sektorida raqamli platformalar ulushining ortib borishi sharoitida innovatsion antimonopol mexanizmlarni joriy etish raqobat muhitini mustahkamlash, tadbirkorlik subyektlari uchun teng sharoitlar yaratish va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda monopoliyaga qarshi nazoratning innovatsion mexanizmlarini takomillashtirish yo'llarini ilmiy asoslash, ularning amaliy qo'llanilish imkoniyatlarini baholash hamda milliy antimonopol siyosatni rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida belgilandi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Monopoliyaga qarshi siyosat va raqobat muhitini shakllantirish masalalari ko'plab xorijiy, MDH hamda O'zbekiston olimlari tomonidan turli nazariy va amaliy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan [1; 9; 12].

Xorijiy olimlar orasida raqobat nazariyasi va antimonopol siyosatning nazariy asoslarini ishlab chiqishda Jean Tirole, Joseph Stiglitz, Paul Krugman, Carl Shapiro va Hal Varian kabi iqtisodchilar muhim o'rin egallaydi [1–4]. Xususan, Jean Tirole sanoat tashkiloti va bozor kuchi nazariyasini chuqur tahlil qilgan

bo'lsa [1], Joseph Stiglitz axborot assimetriyasi va bozor nomukammalliklarini asoslab bergan [2]. Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida esa Carl Shapiro va Hal Varian tarmoqli effektlar, platformaviy iqtisodiyot va ma'lumotlar ustuvorligining raqobatga ta'sirini keng o'rgangan [4]. Shuningdek, Diane Coyle, Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee kabi tadqiqotchilar raqamli transformatsiya sharoitida bozor strukturasi o'zgarishini tahlil qilgan [5–6].

MDH mamlakatlar olimlari tomonidan ham monopoliyaga qarshi siyosat va bozorni tartibga solish masalalari keng o'rganilgan [7–11]. Jumladan, Sergey Glazyev, Evgeniy Yasin, Aleksandr Auzan, Andrey Shastitko va Natalya Ivanova kabi iqtisodchilar bozor institutlari, davlatning tartibga solishdagi roli va raqobat siyosatini takomillashtirish yo'nalishlarini tadqiq etgan [7–11]. Ularning ilmiy ishlarida o'tish iqtisodiyoti sharoitida monopoliyalashuv jarayonlari, davlat aralashuvi va institutsional islohotlarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi [8; 9]. Ayniqsa, Andrey Shastitko raqobat siyosatining institutsional asoslari va samaradorligini baholash metodologiyasini rivojlantirgan [10].

O'zbekistonlik (mahalliy) olimlar tomonidan ham mazkur yo'nalishda qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan [12–16]. Xususan, Sodiq Safoyev, Bakhodir Gulyamov, Aziz Abduhakimov, Dilshod Rakhimov, Shavkat Ayupov kabi olim va mutaxassislar tomonidan milliy iqtisodiyotda raqobat muhitini shakllantirish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish va institutsional islohotlarning ahamiyati yoritilgan [12–16]. Shuningdek, mahalliy tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyot sharoitida monopoliyaga qarshi siyosatni takomillashtirish, xizmatlar bozorida raqobatni kuchaytirish va davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini modernizatsiya qilish masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [13; 14].

Yuqoridagi olimlarning ilmiy ishlari tahlili shuni ko'rsatadiki, monopoliyaga qarshi siyosat evolyutsion rivojlanish yo'lini bosib o'tgan bo'lib, dastlabki nazariy yondashuvlardan tortib, zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitidagi innovatsion mexanizmlargacha bo'lgan keng qamrovli konsepsiyalarni o'z ichiga oladi [1; 4; 17]. Shu bilan birga, bugungi kunda ushbu yo'nalishda Big Data, sun'iy intellekt va raqamli monitoring tizimlariga asoslangan yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirish zarurati yanada ortib bormoqda [17–20].

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda monopoliyaga qarshi siyosatni o'rganishda kompleks va tizimli yondashuv qo'llanilib, uning nazariy asosini sanoat tashkiloti nazariyasi, institutsional iqtisodiyot hamda raqobat siyosati konsepsiyalari tashkil etdi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tarmoqli effektlar va platformaviy biznes modellari ham inobatga olindi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida an'anaviy va innovatsion antimonopol mexanizmlar o'zaro solishtirildi, tizimli yondashuv orqali esa iqtisodiy va institutsional omillarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Iqtisodiy-statistik usullar asosida bozor konsentratsiyasi darajasi HHI va CR ko'rsatkichlari orqali baholandi hamda dinamik tahlil yordamida bozor tendensiyalari aniqlashtirildi. Shu bilan

birga, Big Data va sun'iy intellekt elementlariga asoslangan raqamli monitoring imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Induksiya va deduksiya usullari orqali nazariy xulosalardan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, natijada kompleks metodologiya monopoliyaga qarshi nazoratni takomillashtirish imkonini berdi.

■TAHLIL VA NATIJA

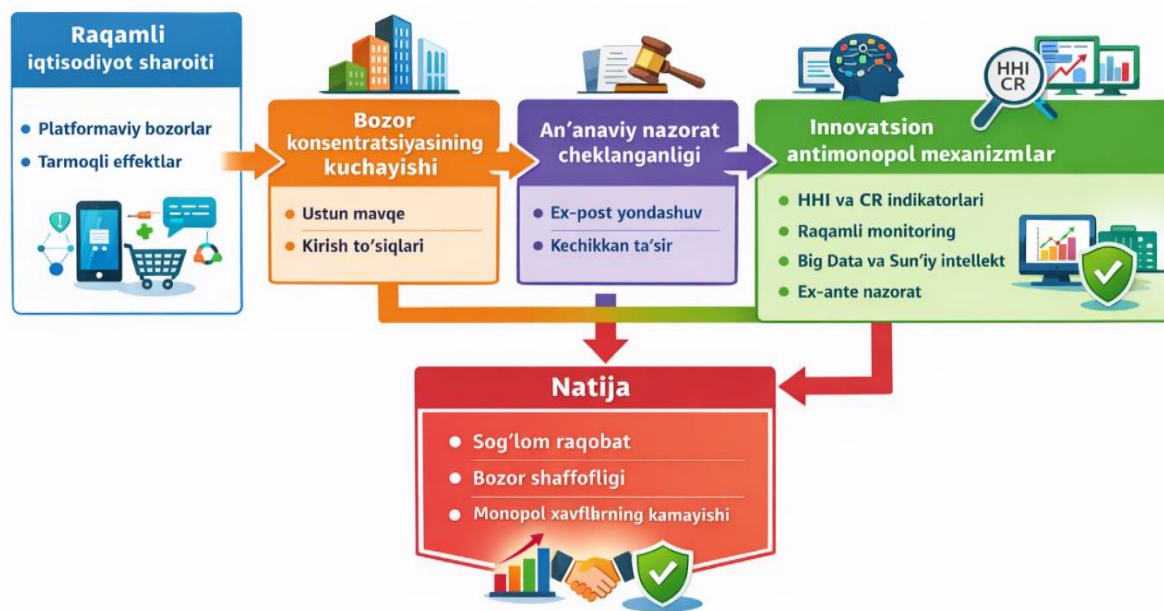
Tadqiqot doirasida xizmatlar va raqamli platformalar bozorida monopoliyaga qarshi nazorat samaradorligini baholash maqsadida bozor konsentratsiyasi ko'rsatkichlari chuqurlashtirilgan empirik tahlil asosida o'rganildi. Tahlil jarayonida turli segmentlar kesimida Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI) hisoblab chiqilib, uning dinamikasi va chegaraviy qiymatlari xalqaro mezonlar bilan solishtirildi. Hisob-kitob natijalari shuni ko'rsatdiki, ayrim xizmat turlarida HHI ko'rsatkichlari o'rtacha va yuqori konsentratsiya darajasiga yaqinlashib, bozor tuzilmasida ustun mavqening shakllanish xavfi mavjudligini tasdiqlaydi. Bu holat, ayniqsa, raqamli platformalar segmentida tezkor o'sish va foydalanuvchilar bazasining kengayishi bilan izohlanadi.

Shuningdek, konsentratsiya koeffitsiyentlari (CR_3 va CR_4) orqali etakchi uch va to'rt korxonaning bozor ulushi tahlil qilinib, ularning umumiy ulushi sezilarli

darajada yuqori ekanligi aniqlandi. Mazkur natijalar bozorning oligopolistik tuzilishga yaqinlashayotganini, yangi ishtirokchilar uchun kirish to'siqlari ortib borayotganini va raqobat muhitining cheklanish ehtimoli kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, platformaviy biznes modellarda tarmoqli effektlar va ma'lumotlar ustuvorligi etakchi subyektlarning ustunligini mustahkamlab, bozorda "g'olib hammasini oladi" (winner-takes-all) holatini yuzaga keltirishi mumkin.

Bundan tashqari, tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori konsentratsiya darajasi narx shakllanishi, xizmatlar sifati va innovatsion faoliyatga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yetakchi korxonalar tomonidan bozor ustunligidan foydalanish holatlari narxlarning bilvosita oshishiga, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun raqobat sharoitlarining murakkablashishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, mavjud konsentratsiya darajasi nafaqat iqtisodiy, balki institutsional jihatdan ham chuqur tahlilni talab etadi.

Umuman olganda, olib borilgan empirik tahlil xizmatlar va raqamli platformalar bozorida konsentratsiya darajasi ortib borayotganini va bu jarayon monopoliyaga qarshi nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirayotganini ko'rsatdi.

1-rasm. Monopoliyaga qarshi nazoratni innovatsion mexanizmlar asosida takomillashtirishning konseptual modeli

1-rasmda raqamli iqtisodiyot sharoitida monopoliyaga qarshi siyosatning transformatsiya jarayoni konseptual tarzda ifodalangan. Unda platformaviy bozorlar va tarmoqli effektlar ta'sirida bozor konsentratsiyasining kuchayishi, natijada xo'jalik yurituvchi subyektlarning ustun mavqega ega bo'lishi hamda bozorga kirish to'siqlarining ortishi bosqichma-bosqich yoritilgan. Shu bilan birga, an'anaviy antimonopol nazoratning asosan ex-post yondashuvga asoslanganligi va uning kechikkan ta'siri tufayli cheklangan samaradorligi ko'rsatib berilgan.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Modelda taklif etilgan innovatsion antimonopol mexanizmlar – HHI va CR kabi indikatorlardan foydalanish, raqamli monitoring tizimlarini joriy etish, Big Data va sun'iy intellekt asosida bozor xatti-harakatlarini tahlil qilish hamda ex-ante nazoratni kuchaytirish yo'nalishlari alohida ta'kidlangan. Mazkur yondashuvlar orqali raqobatni cheklovchi holatlarni erta aniqlash va oldini olish imkoniyati kengayishi asoslab berilgan.

Natijada, muallif konsepsiyasiga ko'ra, innovatsion antimonopol mexanizmlarni joriy etish

sogʻlom raqobat muhitini shakllantirish, bozor shaffofligini oshirish hamda monopol xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Koʻp omilli regressiya tahlili natijalari raqamli transformatsiya koʻrsatkichlari bilan bozor konsentratsiyasi oʻrtasida statistik jihatdan ahamiyatli bogʻliqlik mavjudligini koʻrsatdi. Xususan, raqamli platformalar ulushining ortishi qisqa muddatda xizmatlar diversifikatsiyasini kuchaytirishi bilan birga, etarli antimonopol nazorat mavjud boʻlmaganda bozor ustunligining tez shakllanishiga olib kelishi aniqlandi. Bu holat raqamli iqtisodiyot sharoitida anʼanaviy ex-post nazorat mexanizmlarining cheklanganligini tasdiqlaydi.

Tahlil jarayonida innovatsion antimonopol mexanizmlar, jumladan, HHI asosida doimiy monitoring, raqamli maʼlumotlar oqimini real vaqt rejimida tahlil qilish va ex-ante tartibga solish vositalarini joriy etish bozor konsentratsiyasini barqarorlashtirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ushbu mexanizmlar raqobatni cheklovchi xatti-harakatlarni erta aniqlash va preventiv choralar koʻrish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari monopoliyaga qarshi nazoratni innovatsion mexanizmlar asosida takomillashtirish raqamli bozorlar sharoitida raqobat muhitini mustahkamlash, bozor shaffofligini oshirish va monopol xavflarni kamaytirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Olingan empirik natijalar milliy antimonopol siyosatni modernizatsiya qilish uchun amaliy ahamiyatga ega.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida monopoliyaga qarshi nazoratni faqat anʼanaviy yondashuvlar asosida olib borish etarli darajada samarali emas boʻlib, innovatsion mexanizmlarni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Platformaviy bozorlar va tarmoqli effektlar taʼsirida bozor konsentratsiyasining kuchayishi, ustun mavqening tez shakllanishi hamda raqobat muhitining cheklanish xavfi empirik jihatdan tasdiqlandi. Tadqiqot natijalariga koʻra, HHI va konsentratsiya koeffitsiyentlari orqali bozor tuzilmasini baholash, raqamli monitoring tizimlarini joriy etish hamda Big Data va sunʼiy intellekt asosida tahlil qilish antimonopol nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, ex-ante va ex-post nazorat mexanizmlarini uygʻunlashtirish raqobatni cheklovchi xatti-harakatlarni erta aniqlash imkonini beradi. Shundan kelib chiqib, monopoliyaga qarshi nazorat tizimida real vaqt rejimida ishlovchi raqamli monitoring platformalarini joriy etish, bozor konsentratsiyasini baholashda zamonaviy kvantitativ indikatorlardan muntazam foydalanish, sunʼiy intellekt va Big Data texnologiyalariga asoslangan tahliliy tizimlarni rivojlantirish, ex-ante nazoratni kuchaytirish, raqamli platformalarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish hamda milliy antimonopol siyosatni xalqaro tajriba asosida modernizatsiya qilish maqsadga muvofiqdir. Umuman olganda, innovatsion antimonopol mexanizmlarni keng joriy etish raqobat muhitini mustahkamlash, bozor shaffofligini oshirish va monopol xavflarni kamaytirish orqali iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Abdiyev Alimardon Chorshanbayevich Qarshi davlat universiteti dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi / Абдиев Алимардон Чоршанбаевич, доцент Каршинского государственного университета, кандидат экономических наук / Abdiyev Alimardon Chorshanbayevich, associate professor, Karshi State University, candidate of economic sciences

E-mail: abdiyevali20@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5921-5197

2. Bekbutayev Nodirjon Fayzullayevich Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi / Бекбутаев Нодиржон Файзуллаевич, независимый исследователь, Ургенчский государственный университет / Bekbutayev Nodirjon Fayzullayevich, independent researcher, Urgench State University

E-mail: nodirbekbutayev97@gmail.com

ORCID: 0009-0004-5922-2398

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Tirole, J. The Theory of Industrial Organization. – Cambridge, MA: MIT Press, 1988.
2. Stiglitz, J.E. Information and the Change in the Paradigm in Economics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
3. Krugman, P. Geography and Trade. – Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
4. Shapiro, C., Varian, H.R. Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy. – Boston: Harvard Business School Press, 1999.
5. Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014.
6. Coyle, D. The Economics of Enough: How to Run the Economy as If the Future Matters. – Princeton: Princeton University Press, 2011.
7. Glazyev, S.Yu. Strategiya operezhayushchego razvitiya Rossii v usloviyakh globalnogo krizisa. – Moskva: Ekonomika, 2010.
8. Yasin, E.G. Rossiyskaya ekonomika: istoki i panorama rynochnykh reform. – Moskva: GU VShE, 2002.
9. Auzan, A.A. Institutsionalnaya ekonomika: novaya institutsionalnaya ekonomicheskaya teoriya. – Moskva: INFRA-M, 2011.
10. Shastitko, A.E. Novaya institutsionalnaya ekonomicheskaya teoriya. – Moskva: TEIS, 2002.
11. Ivanova, N.I. Innovatsionnaya ekonomika: teoriya i praktika. – Moskva: Nauka, 2016.
12. Safoyev, S.S. Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish yoʻllari. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2019.
13. Gulyamov, B.T. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
14. Abduhakimov, A.A. Turizm va xizmatlar bozorini rivojlantirish strategiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.

15. Rakhimov, D.R. Bozor infratuzilmasi va raqobat muhiti. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018.

16. Ayupov, Sh.A. Iqtisodiy islohotlar va institutsional rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2017.

17. OECD. Big Data: Bringing Competition Policy to the Digital Era. – Paris: OECD Publishing, 2016.

18. World Economic Forum. Measuring Stakeholder Capitalism. – Geneva: WEF, 2021.

19. European Commission. Competition Policy for the Digital Era. – Brussels, 2019.

20. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Digital Economy Report. – New York: UN, 2021.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ

Курбонова Малика Ахмад кизи

O'ZBEKISTON MINTAQALARIDA IQTISODIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA RAQAMLASHTIRISH: HOZIRGI HOLATI VA TENDENSIYALARI

Qurbonova Malika Ahmad qizi

DIGITALIZATION AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS IN UZBEKISTAN: CURRENT STATE AND TRENDS

Kurbonova Malika Ahmad kizi

Received: April 11, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamlashtirish jarayonlari va ularning O'zbekiston mintaqalari iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy yo'nalishlari, jumladan, infratuzilmani rivojlantirish, elektron hukumat va raqamli xizmatlarni kengaytirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, hududlar o'rtasidagi mavjud nomutanosibliklarga alohida e'tibor qaratilib, raqamli transformatsiya jarayonining asosiy tendensiyalari va muammolari aniqlanadi. O'tkazilgan tahlil asosida mintaqaviy darajada raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo'yicha taklif va yo'nalishlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyot, O'zbekiston mintaqalari, axborot texnologiyalari, elektron hukumat, infratuzilma, innovatsiyalar, iqtisodiy rivojlanish, raqamli xizmatlar, IT sohasi.

Abstract: This article analyzes the current processes of digitalization and their impact on the economic development of regions in Uzbekistan. It examines the key directions of digital technology implementation, including infrastructure development, e-government, and digital services expansion. Special attention is given to existing regional disparities, as well as the identification of major trends and challenges in the process of digital transformation. Based on the analysis, recommendations and directions for further improvement of the digital economy at the regional level are proposed.

Keywords: digitalization, digital economy, regions of Uzbekistan, information technologies, e-government, infrastructure, innovation, economic development, digital services, IT sector.

Аннотация: В статье анализируются современные процессы цифровизации и их влияние на экономическое развитие регионов Узбекистана. Рассматриваются ключевые направления внедрения цифровых технологий, включая развитие инфраструктуры, электронного правительства и цифровых услуг. Особое внимание уделяется существующим диспропорциям между регионами, а также выявляются основные тенденции и проблемы цифровой трансформации. На основе проведенного анализа предлагаются направления дальнейшего совершенствования цифровой экономики на региональном уровне.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, регионы Узбекистана, информационные технологии, электронное правительство, инфраструктура, инновации, экономическое развитие, цифровые услуги, IT-сектор.

■ ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий цифровизация становится ключевым фактором устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности национальной экономики. Во многих странах мира цифровая

трансформация охватывает все сферы общественной жизни, включая промышленность, сельское хозяйство, сферу услуг и государственное управление. В этом контексте особую значимость приобретает внедрение цифровых технологий на региональном уровне, поскольку именно регионы

формируют основу социально-экономического развития страны.

В Узбекистане в последние годы реализуется комплексная политика, направленная на ускоренное развитие цифровой экономики. Принятие стратегических инициатив, направленных на расширение цифровой инфраструктуры, развитие электронного правительства и стимулирование инновационной деятельности, создало благоприятные условия для цифровой трансформации регионов. При этом цифровизация рассматривается не только как инструмент повышения эффективности управления, но и как важный механизм сокращения региональных диспропорций и повышения качества жизни населения. Несмотря на достигнутые успехи, уровень цифрового развития регионов Узбекистана остаётся неоднородным. Сохраняются различия в доступе к цифровым технологиям, уровне цифровой грамотности населения и степени внедрения инноваций. Это обуславливает необходимость комплексного анализа текущего состояния цифровизации, выявления основных тенденций и определения перспектив дальнейшего развития.

Целью данной статьи является исследование современного состояния цифровизации в регионах Узбекистана, выявление ключевых тенденций и проблем, а также разработка рекомендаций по повышению эффективности цифровой трансформации в условиях регионального развития.

■ МЕТОДЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В процессе исследования были использованы общенаучные и специальные методы анализа,

включая системный и сравнительный анализ, статистическую обработку данных, а также метод обобщения теоретических и практических материалов. Информационной базой послужили официальные данные государственных органов, аналитические отчёты и научные публикации, посвящённые развитию цифровой экономики и информационно-коммуникационных технологий в Узбекистане. В рамках исследования также был проведён сравнительный анализ уровня цифровизации различных регионов страны с использованием показателей, характеризующих развитие телекоммуникационной инфраструктуры, доступ к сети Интернет, распространённость цифровых услуг и степень внедрения информационных технологий в экономические процессы.

Результаты проведённого анализа показали, что в последние годы в Узбекистане наблюдается устойчивая положительная динамика развития цифровой экономики, в том числе на региональном уровне. Существенно расширяется доступ к интернету, увеличивается число пользователей цифровых платформ и услуг, активно внедряются элементы электронного правительства и современные информационные системы в различных отраслях экономики. Вместе с тем выявлены значительные различия в уровне цифровизации между регионами.

Для наглядного представления различий в уровне цифровизации регионов приведена следующая таблица:

Таблица 1.

Основные показатели цифровизации регионов Узбекистана

Регион	Уровень интернет-покрытия (%)	Доля цифровых госуслуг (%)	Уровень цифровой грамотности (%)	Развитие IT-инфраструктуры	Общий уровень цифровизации
г.Ташкент	95–98%	85–90%	80–85%	Высокий	Высокий
Самарканд-ская область	90–94%	80–85%	75–80%	Высокий	Высокий
Ташкентская область	85–90%	75–80%	70–75%	Выше среднего	Выше среднего
Ферганская область	78–83%	68–73%	60–68%	Средний	Средний
Андижанская область	75–80%	65–70%	58–65%	Ниже среднего	Ниже среднего
Кашкадарьин-ская обл.	70–75%	60–65%	55–60%	Ниже среднего	Ниже среднего
Сурхандарьинская обл.	68–73%	58–63%	50–58%	Низкий	Низкий
Каракал-пакстан	65–70%	55–60%	48–55%	Низкий	Низкий

Как видно из таблицы, наиболее высокий уровень цифровизации характерен для города Ташкента и Самаркандской области. Высокие показатели Самаркандской области обусловлены, в частности, значительным туристическим потоком, который стимулирует развитие цифровых сервисов,

включая онлайн-бронирование, электронные платежи и цифровые платформы обслуживания туристов. В то же время в ряде регионов сохраняется относительно низкий уровень цифрового развития, что свидетельствует о необходимости дальнейшего

расширения инфраструктуры и повышения цифровой грамотности населения.

Анализ также показал, что цифровизация оказывает положительное влияние на экономическое развитие регионов, способствуя повышению эффективности деятельности предприятий, развитию малого и среднего бизнеса, а также улучшению качества государственных услуг. Одновременно выявлены и сдерживающие факторы, среди которых недостаточный уровень цифровой грамотности населения, дефицит квалифицированных ИТ-специалистов и необходимость усиления мер по обеспечению кибербезопасности. В целом полученные результаты подтверждают, что цифровизация выступает важным драйвером регионального экономического развития, однако требует комплексного и сбалансированного подхода для преодоления существующих диспропорций и обеспечения устойчивого роста.

Вопросы цифровизации экономики и её влияния на региональное развитие широко исследуются как зарубежными, так и отечественными учёными. В работах зарубежных исследователей, таких как Н. Негропonte, Э. Бриньольтсон и М. Кастельс, цифровая экономика рассматривается как ключевой фактор трансформации производственных отношений, повышения производительности и формирования новых моделей управления [1]. В частности, М. Кастельс подчёркивает роль сетевого общества и информационных технологий в обеспечении устойчивого развития территорий и интеграции регионов в глобальную экономику [2]. Современные исследования международных организаций, включая Всемирный банк и ОЭСР, акцентируют внимание на значении цифровой инфраструктуры, человеческого капитала и институциональной среды для успешной цифровой трансформации регионов [3]. В этих работах подчёркивается, что сокращение цифрового разрыва между регионами является одним из ключевых условий инклюзивного экономического роста.

В Узбекистане вопросы развития цифровой экономики и цифровизации регионов также находятся в центре научных исследований. В трудах отечественных экономистов рассматриваются направления внедрения информационно-коммуникационных технологий, развитие электронного правительства, а также влияние цифровизации на повышение эффективности отраслей экономики [4]. Особое внимание уделяется государственным инициативам, направленным на развитие цифровой инфраструктуры и поддержку ИТ-сектора.

В отличие от существующих исследований, в данной работе акцент сделан на сравнительном анализе уровня цифровизации регионов Узбекистана с учётом специфических факторов, таких как туристический потенциал территорий. В частности, показано, что высокий туристический поток в Самаркандской области способствует ускоренному внедрению цифровых технологий и развитию цифровых сервисов. Научная новизна исследования

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

заключается в комплексном подходе к оценке цифровизации регионов на основе совокупности показателей, а также в выявлении взаимосвязи между уровнем цифрового развития и отраслевой специализацией регионов. Практическая значимость работы состоит в возможности использования полученных результатов при разработке региональных программ цифровой трансформации и снижении межрегиональных диспропорций.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённое исследование показало, что цифровизация является важным фактором экономического развития регионов Узбекистана, способствуя повышению эффективности экономики и качества государственных услуг. При этом сохраняется неравномерность цифрового развития: более высокие показатели наблюдаются в Ташкенте и Самаркандской области, тогда как в ряде регионов остаются инфраструктурные и кадровые ограничения.

Для дальнейшего развития целесообразно ускорить расширение интернет-инфраструктуры, повысить уровень цифровой грамотности населения, поддерживать ИТ-сектор и цифровое предпринимательство, а также сократить межрегиональные различия. Реализация данных мер позволит обеспечить устойчивый рост региональной экономики и повысить уровень жизни населения.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Курбонова Малика Ахмад кизи PhD по экономике, и.о. доцента Каршинский государственный университет / Qurbonova Malika Ahmad qizi — iqtisodiyot fanlari bo'yicha PhD, Qarshi davlat universiteti dotsenti v.b. / Qurbonova Malika Ahmad qizi — PhD in Economics, Acting Associate Professor of Karshi State University.

E-mail: malikatourism2025@gmail.com

ORCID: 0009-0001-8667-4430

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Negroponte N. Being Digital. – New York: Knopf, 1995. – 243 p.
2. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – 625 p.
3. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. – Washington, DC: World Bank, 2021. – 300 p.
4. OECD. Digital Economy Outlook 2020. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 350 p.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти. «Рақамли Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисидаги фармони. – Тошкент, 2020.
6. Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникациялари ривожлантириш вазирлиги. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича ҳисобот. – Тошкент, 2022.
7. Абдуллаев А. Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари //

Иқтисодиёт ва инновациялар. – 2021. – №3. – Б. 45–52.

8. Каримов Ш. Худудларда рақамлаштириш жараёнларини такомиллаштириш масалалари // Иқтисодий таҳлил журналі. – 2022. – №2. – Б. 60–66.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKTNI TAKOMILLASHTIRISH VA AVTOMATLASHTIRISHNING MEHNAT BOZORIGA TA'SIRI

*Xaitov Oxunjon Nomoz o'g'li
Jaxonova Odina Hakimjon qizi*

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И АВТОМАТИЗАЦИИ НА РЫНОК ТРУДА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

*Хайтов Охунжон Номоз угли
Жахонова Одина Хакимжон кизи*

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT AND AUTOMATION ON THE LABOR MARKET IN THE DIGITAL ECONOMY

*Khaitov Okhunjon
Jakhonova Odina*

Received: April 4, 2026 Revised: April 9, 2026 Accepted: April 13, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar, iqtisodiy tizimlar, iqtisodiy ko'rsatkichlar, sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda zamonaviy iqtisodiyot sharoitida yuzaga kelayotgan yangi tendensiyalar tahlil qilinadi. Xususan, avtomatlashtirish jarayonlari natijasida ayrim kasblarning qisqarishi, yangi kasb va mutaxassisliklarning paydo bo'lishi, ishchi kuchiga qo'yilayotgan malaka talablari o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish, qayta tayyorlash va uzluksiz ta'lim tizimining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mehnat bozori, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, raqamli iqtisodiyot, bandlik, kasblar transformatsiyasi, yangi kasblar, malaka talablari, raqamli ko'nikmalar, qayta tayyorlash, mehnat unumdorligi, ijtimoiy himoya.

Аннотация: В данной статье анализируются цифровые технологии, экономические системы, экономические показатели, влияние искусственного интеллекта на рынок труда, его положительные и отрицательные стороны, а также новые тенденции, возникающие в условиях современной экономики. В частности, рассматриваются процессы автоматизации, приводящие к сокращению отдельных профессий, появлению новых профессий и специальностей, а также изменения требований к квалификации рабочей силы. Кроме того, освещается значение развития цифровых навыков, переподготовки кадров и системы непрерывного образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, цифровые технологии, автоматизация, цифровая экономика, занятость, трансформация профессий, новые профессии, требования к квалификации, цифровые навыки, переподготовка, производительность труда, социальная защита.

Abstract: This article analyzes digital technologies, economic systems, economic indicators, and the impact of artificial intelligence on the labor market, including its positive and negative aspects, as well as new trends emerging in the modern economy. In particular, it examines automation processes that lead to the reduction of certain professions, the emergence of new jobs and specialties, and changes in skill requirements for the workforce. It also highlights the importance of developing digital skills, retraining programs, and lifelong learning systems.

Keywords: artificial intelligence, labor market, digital technologies, automation, digital economy, employment, transformation of professions, new jobs, skill requirements, digital skills, retraining, labor productivity, social protection.

■ KIRISH

Bugungi kunda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar jahon iqtisodiyotida tub va keng ko'lamli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish jarayonlarining avtomatlashtirilishiga olib kelib, iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshirmoqda. Natijada an'anaviy ish o'rinlarining qisqarishi bilan bir qatorda, yuqori malaka va raqamli ko'nikmalarni talab qiluvchi yangi kasblar shakllanmoqda. Bu jarayon mehnat bozorining tarkibiy tuzilmasini o'zgartirib, ishchi kuchidan moslashuvchanlik, innovatsion fikrlash va bilimlarni doimiy ravishda yangilab borishni talab etmoqda.

Sun'iy intellekt zamonaviy texnologiyalar orasida inqilobiy yutuq sifatida e'tirof etilib, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida keng qo'llanilmoqda. U ishlab chiqarish, moliya, transport, sog'liqni saqlash va xizmat ko'rsatish sohalarida jarayonlarni optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish hamda boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, mehnat bozori sun'iy intellekt ta'siriga sezilarli darajada duch kelmoqda. Yangi ish o'rinlarining yaratilishi, mavjud kasblarning mazmunan o'zgarishi va ayrim lavozimlarning avtomatlashtirilishi natijasida yo'qolishi ushbu jarayonning asosiy ko'rinishlaridan biridir.

Avtomatlashtirish texnologiyalarining keng joriy etilishi takroriy va past malakali ishlarning qisqarishiga sabab bo'layotgan bo'lsa-da, yuqori texnologik bilim va ko'nikmalarni talab qiluvchi yangi yo'nalishlarda bandlik imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bois jamiyatda raqamli savodxonlik darajasini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Mavjud kasblar yangi vazifalar bilan boyitilmoqda, bu esa ishchilardan o'z ustida muntazam ishlashni va malakasini oshirib borishni talab qiladi. Ta'lim muassasalari va kasbiy tayyorgarlik tizimi esa sun'iy intellekt va avtomatlashtirish sharoitiga mos kadrlar tayyorlash orqali mehnat bozorining kelajakdagi ehtiyojlarini qondirishi zarur.

Mazkur maqolada sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'siri, kasblar transformatsiyasi jarayoni hamda yangi ko'nikmalarni shakllantirish zaruriyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, qayta tayyorlash tizimi, uzluksiz ta'lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilib, kelajak mehnat bozorining rivojlanish tendensiyalari ochib beriladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

So'nggi yillarda sun'iy intellekt va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'siri masalasi bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilib, mazkur yo'nalishda salmoqli maqolalar e'lon qilingan. Ushbu tadqiqotlarda texnologik taraqqiyotning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari har tomonlama yoritilib, ayniqsa raqamli transformatsiyaning bandlik tizimiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy jihatlari tahlil etilgan. Ilmiy manbalarda sun'iy intellektning jamiyat hayotidagi o'rni, ish o'rinlari tarkibiga ta'siri hamda kasbiy tuzilmaning o'zgarishi bilan bog'liq nazariy yondashuvlar keng muhokama qilinadi.

Jumladan, Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee (2014) o'z tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning iqtisodiy rivojlanish hamda mehnat munosabatlariga ta'sirini chuqur o'rgangan. Ular texnologik yangilanishlar natijasida ko'plab jarayonlar avtomatlashtirilayotganini, buning oqibatida yuqori malakali mutaxassislariga ehtiyoj ortib borayotganini asoslab bergan. Olimlarning ta'kidlashicha, avtomatlashtirish ayrim vazifalarni inson mehnatisiz bajarish imkonini yaratgan bo'lsa-da, shu bilan birga yangi kasblar va zamonaviy kompetensiyalarni talab etuvchi faoliyat yo'nalishlari shakllanmoqda.

Shuningdek, Daron Acemoglu va Pascual Restrepo (2018) texnologik o'zgarishlarning bandlikka ta'siri, xususan, ish o'rinlarining qisqarishi va yangilarining yaratilishi o'rtasidagi nisbatni tahlil qilgan. Ularning ilmiy ishlari shuni ko'rsatadiki, avtomatlashtirish oddiy va takroriy operatsiyalarni qisqartirishi mumkin, biroq murakkab bilim va ko'nikmalar talab qiladigan sohalarda yangi imkoniyatlar yuzaga keladi. Tadqiqotchilar sun'iy intellekt an'anaviy kasblarning ayrim turlarini siqib chiqarayotgan bo'lsa-da, innovatsion yo'nalishlarda bandlik salohiyatini kengaytirayotganini qayd etadilar.

Mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar ham raqamli texnologiyalarning mehnat bozori subyektlariga, xususan, ishchi kuchi, band aholi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Bu borada mehnat bozori infratuzilmasining moslashuvchanligi, inson kapitalini rivojlantirish hamda ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish masalalari dolzarb yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda.

O'zbekistonlik olim K.X.Abduraxmanov ham sun'iy intellektning joriy etish sharoitida mehnat bozorining o'zgarishi masalasini tadqiq qilgan. Uning ilmiy qarashlarida sun'iy intellektning ish o'rinlariga ehtimoliy ta'siri, munosib bandlikni ta'minlash imkoniyatlari hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlar tahlil etiladi. Muallif mehnat bozori barqarorligini saqlash uchun zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish va institutsional islohotlarni amalga oshirish zarurligini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar sun'iy intellekt va avtomatlashtirish jarayonlari mehnat bozorida tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirayotganini, ushbu jarayonlarni samarali boshqarish esa kompleks yondashuv va chuqur ilmiy tahlilni talab etishini ko'rsatadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada sun'iy intellekt va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'siri kompleks yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqot jarayonida mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlil qilinib, nazariy qarashlar umumlashtirildi. Qiyosiy va tahliliy usullar yordamida turli mamlakatlar tajribasi hamda bandlik tarkibidagi o'zgarishlar solishtirildi. Statistik ma'lumotlar asosida mehnat unumdorligi va malakali ishchi kuchiga bo'lgan talab dinamikasi baholandi. Shuningdek, tizimli yondashuv orqali sun'iy intellektning ishchi kuchi, ta'lim tizimi va bandlik siyosatiga ta'siri o'rganilgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal tatbiq etish uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son qaroriga asosan, mamlakatda sun'iy intellektga asoslangan innovatsion biznes modellari, mahsulot va xizmatlarni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish vazifalari belgilab berilgan. Shuningdek, ushbu texnologiyalarni ustuvor tarmoq va sohalariga tezkor ravishda joriy qilish hamda amaliy faoliyatga keng tatbiq etish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatib o'tilgan. Mazkur normativ-huquqiy hujjat O'zbekistonda sun'iy intellektning rivojlantirishining institutsional va tashkiliy asoslarini mustahkamlab, uning istiqbolli yo'nalishlarini aniq belgilab berdi.

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'sirini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik taraqqiyot ish o'rinlari tarkibida sezilarli strukturaviy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Avtomatlashtirish jarayonlari natijasida ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va ma'muriy faoliyat sohalarida

takroriy hamda standart vazifalar qisqarib bormoqda. Shu bilan birga, jarayonlarning raqamlashtirilishi samaradorlikni oshirib, inson omilining bevosita ishtirokini kamaytirmoqda.

Biroq ushbu jarayon faqat ish o'rinlarining kamayishi bilan cheklanmaydi. Sun'iy intellekt asosida yuqori malaka va maxsus texnik bilimlarni talab qiluvchi yangi kasb va mutaxassisliklar shakllanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari, ayniqsa, takrorlanuvchi va standartlashtirilgan vazifalarni bajaruvchi kasblarni avtomatlashtirishga olib kelmoqda. McKinsey Global Institute hisobotiga ko'ra, 2030 yilga borib 800 millionga yaqin ish o'ri ni yo'qolishi mumkin. Ammo, bu bilan bir qatorda, 550 milliondan ortiq yangi ish o'ri ni paydo bo'lishi prognoz qilinmoqda (1-jadval). Bu yangi ish o'rinlari sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili, dasturlash, kibermuhandislik kabi sohalarida bo'ladi. Xususan, dasturlash, ma'lumotlar tahlili, algoritmlar ishlab chiqish, kibernetika kabi yo'nalishlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu esa mehnat bozorida analitik fikrlash, raqamli savodxonlik va innovatsion ko'nikmalarga bo'lgan talabni kuchaytirmoqda.

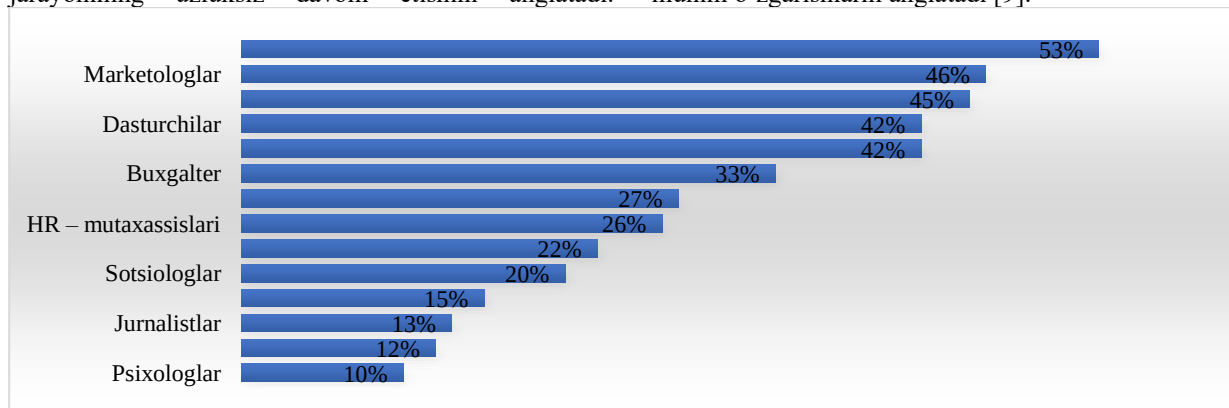
1-jadval.**Sohada yangi yaratiladigan o'rinlar**

Soha	Yangi yaratiladigan o'rinlar	Osish (%)
Sun'iy intellekt va tahlil	137,5 million	25 %
Axborot xavfsizligi	110 million	20 %
Dasturlash va IT xizmatlari	192,5 million	35 %
Raqamli marketing	82,5 million	15 %
Boshqa texnologik sohalar	27,5 million	5 %
JAMI:	550 million	100%

Tadqiqotlar shuni ham ko'rsatadiki, texnologik yangilanishlar ishchi kuchidan moslashuvchanlik, muammoni hal qilish qobiliyati, ijodiy yondashuv va zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishni talab etadi. Raqamli muhitga moslasha olmagan kasblar esa asta-sekin mehnat bozorida raqobatbardoshligini yo'qotishi mumkin. Statistik prognozlarga ko'ra, yaqin yillarda avtomatlashtirish tufayli millionlab ish o'rinlari qisqarishi ehtimoli mavjud bo'lsa-da, shu bilan birga yangi ish o'rinlari ham yaratiladi. Bu mehnat bozori tarkibining yangilanishi va kasblar transformatsiyasi jarayonining uzluksiz davom etishini anglatadi.

Shuningdek, sun'iy intellektning joriy etilishi mehnat unumdorligini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

Bu borada statistik ko'rsatkichlarga murojaat qiladigan bo'lsak, sun'iy intellekt (SI) va avtomatlashtirish texnologiyalari mehnat bozoriga sezilarli ta'sir ko'rsatib, Jahon Iqtisodiy Forumi prognozlari ko'ra, 2027-yilga kelib Yevropada 83 million ish o'ri ni avtomatlashtirish natijasida yo'qolishi mumkin. Biroq, shu bilan bir davrda 69 million yangi ish o'ri ni yaratilishi kutilmoqda, bu esa mehnat bozorida muhim o'zgarishlarni anglatadi [9].

1-rasm. Sun'iy intellekt egallashi mumkin bo'lgan kasblar

Shuningdek, sun'iy intellektning iqtisodiy o'sishga ta'siri ijobiy baholanib, Xalqaro moliya tashkilotlarining hisob-kitoblariga ko'ra, SI mehnat unumdorligini yiliga 1,5 % tezlashtirishi va oxirgi o'n yillikda global yalpi ichki mahsulotni (YAIM) 7 % oshirishi mumkin

Sun'iy intellektning iqtisodiy taraqqiyotga qo'shayotgan hissasi izchil ravishda ortib bormoqda. Mazkur texnologiya nafaqat mehnat bozoridagi jarayonlarni o'zgartirmoqda, balki makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va umumiy xo'jalik mexanizmlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xizmatlar sektorida sun'iy intellekt asosidagi tizimlar iste'molchilarga individual yondashuvni ta'minlab, ularning talab va ehtiyojlarini tezkor hamda aniq qondirish imkonini yaratmoqda. Jumladan, chatbotlar va avtomatlashtirilgan platformalar mijozlar bilan muloqotni optimallashtirib, xizmat ko'rsatish sifatini oshirmoqda.

Shu bilan birga, texnologik taraqqiyotning ayrim salbiy oqibatlarini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Avtomatlashtirish jarayonlari natijasida past malakali ishchi kuchining mehnat bozoridagi ulushi qisqarib, texnologik ishsizlik xavfi kuchaymoqda. Sun'iy intellektning keng ko'lamda tatbiq etilishi yangi kompetensiyalarni egallash zaruratini yuzaga keltirib, xodimlardan doimiy ravishda malaka oshirish va qayta tayyorgarlikdan o'tishni talab etadi. Prognozlariga ko'ra, istiqbolda sun'iy intellektning iqtisodiyotga ta'siri yanada chuqurlashib, 2035-yilga borib yalpi ichki mahsulotni 0,6 dan 6 foizgacha o'sishiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining global miqyosda keng joriy etilishi xalqaro iqtisodiy raqobatni keskinlashtiradi. Bu holat, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda muayyan xavf-xatarlarni ham yuzaga keltiradi. Kelgusida sun'iy intellekt turli tarmoqlarda innovatsion o'zgarishlarni davom ettirishi kutilmoqda, shu sababli unga moslashish jamiyatning barcha qatlamlari uchun dolzarb vazifaga aylanadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt rivoji yangi kasb va mutaxassisliklarning shakllanishiga zamin yaratmoqda. SI bilan ishlash ko'nikmalariga ega muhandislar, ma'lumotlar tahlilchilari hamda texnologik

boshqaruv sohasidagi ekspertlarga talab ortib bormoqda. Ushbu yo'nalishlar yuqori daromad keltiruvchi va istiqbolli ish o'rinlarini yaratmoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt ilmiy izlanishlar samaradorligini oshirib, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish jarayonini jadallashtirmoqda. Masalan, sog'liqni saqlash sohasida murakkab kasalliklarni erta aniqlash va yangi dori vositalarini yaratishda, ta'lim hamda transport tizimida esa individuallashtirilgan yechimlarni ishlab chiqishda sun'iy intellektidan samarali foydalanilmoqda.

So'nggi o'n yilliklarda sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal taraqqiyoti mehnat bozorida keskin va tizimli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ushbu jarayon asosan ikki yo'nalishda namoyon bo'lmoqda: birinchidan, mavjud ish o'rinlarining avtomatlashtirilishi natijasida ayrim kasblarning qisqarishi; ikkinchidan esa ilg'or texnologiyalarga tayanuvchi yangi mutaxassisliklarning shakllanishi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreya singari iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlar sun'iy intellektni iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlariga faol joriy etmoqda. Masalan, Germaniyada sanoat jarayonlarining yuqori darajada robotlashtirilishi natijasida zavod va fabrikalarda inson mehnatiga ehtiyoj ancha kamaygan. Xitoyda esa yirik texnologik korporatsiyalar mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimlarida virtual yordamchilar va chatbotlardan keng foydalanib, ko'plab operatorlik lavozimlarini optimallashtirgan. Shu bilan birga, bu jarayon bir tomonlama emas — sun'iy intellekt rivoji bilan parallel ravishda yangi mehnat yo'nalishlari ham yuzaga kelmoqda. Bu esa kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va uzluksiz ta'lim madaniyatini shakllantirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Sun'iy intellekt, avvalo, takrorlanuvchi, algoritmik va standart operatsiyalarga asoslangan kasblarni avtomatlashtiradi (2-jadval). Ishlab chiqarish sohasida robotlashtirilgan tizimlar va aqlli nazorat mexanizmlari og'ir, xavfli hamda zararli mehnat sharoitlarini mashinalar zimmasiga yuklamoqda. Masalan, avtomobil sanoatida yig'ish, payvandlash, bo'yash va sifatni tekshirish jarayonlari tobora ko'proq robotlar tomonidan amalga oshirilmoqda.

2-jadval

Ish o'rinlariga potentsial ta'sir (%)		
Ish o'rinlari turi	Potentsial ta'sir (%)	Izoh
Past malakali, takrorlanuvchi ishlar	40–50%	Takrorlanuvchi vazifalar avtomatlashtirishga moyil
Orta malakali xizmatlar	20–30%	Ma'lumotlarni qayta ishlash va boshqaruv vazifalari xavf ostida
Yuqori malakali, ijodiy ishlar	10–15%	AI yordamchi rol Oynaydi, lekin tOliq Ornini bosa olmaydi
Yangi texnologik kasblar	+60%	AI sohasida yangi ish Orinlari yaratilmoqda

Biroq sun'iy intellekt faqat qisqarish emas, balki yangi imkoniyatlarni ham yuzaga keltirmoqda. Uning rivoji bilan bog'liq ravishda sun'iy intellekt muhandislar, ma'lumotlar tahlilchilari, mashina o'rganish bo'yicha mutaxassislar, algoritm ishlab chiquvchilar va kiberxavfsizlik ekspertlariga talab ortib

bormoqda. Bu esa ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, qayta tayyorlash markazlari faoliyatini kengaytirish hamda aholi o'rtasida raqamli savodxonlik darajasini oshirishni taqozo etadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida har bir shaxsning zamonaviy texnologiyalarni anglash, ulardan

samarali foydalanish va kasbiy ko'nikmalarini muntazam yangilab borishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellektning mehnat unumdorligiga ijobiy ta'siri ham beqiyosdir. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor va aniq tahlil qilish, real vaqt rejimida texnik nosozliklarni aniqlash va bartaraf etish, resurslardan samarali foydalanish hamda ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash korxona va tashkilotlar faoliyatining samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellektni rivojlantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash hamda IT Park Uzbekistan infratuzilmasini kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt yo'nalishida maxsus oliy ta'lim dasturlari yo'lga qo'yilib, sohaga ixtisoslashgan kadrlar tayyorlash tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda.

Biroq jadal texnologik o'zgarishlarga tez moslasha oladigan, zamonaviy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarni yetishtirish masalasi hanuz dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Umuman olganda, sun'iy intellekt va avtomatlashtirish jarayonlari mehnat bozorini tubdan qayta shakllantirayotgan muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois davlat organlari, ta'lim muassasalari hamda ish beruvchilar o'zaro hamkorlikni kuchaytirib, raqobatbardosh, moslashuvchan va yuqori malakali ishchi kuchini tayyorlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish jarayonlari mehnat bozoriga kuchli va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatmoqda. Ular bir tomondan ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni kuchaytirsa, ikkinchi tomondan ayrim an'anaviy kasblarning qisqarishiga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, yuqori malaka va raqamli ko'nikmalarni talab qiluvchi yangi ish o'rinlari shakllanmoqda. Demak, texnologik taraqqiyot jarayonini to'g'ri boshqarish va unga moslashish mehnat bozori barqarorligining asosiy omiliga aylanadi. Ishchilar o'z malakalarini doimiy ravishda oshirib borishi va yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishi zarur. Bunga javoban ta'lim muassasalari va davlat organlari zamonaviy mehnat bozori talablariga mos ravishda yangi kasb va ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlarni joriy qilishlari kerak.

Kelgusida bu borada muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- Avvalo ta'lim tizimini texnologik o'zgarishlarga mos ravishda yangilash, sun'iy intellekt va raqamli ko'nikmalarni o'qitishni kengaytirish zarur.

- Ishchi kuchini qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish, doimiy o'rganish muhitini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

- Davlat tomonidan innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, grant va rag'batlantirish mexanizmlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

- Shuningdek, ish o'rinlari qisqarayotgan qatlamlar uchun ijtimoiy himoya va qayta kasbga

yo'naltirish tizimini takomillashtirish zarur. Shu orqali sun'iy intellektning ijobiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish mumkin bo'ladi.

O'zbekiston misolida ham bu jarayon izchil davom etmoqda: raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, IT Park va startaplar faoliyati, ta'lim tizimida sun'iy intellektga asoslangan yondashuvlar mehnat bozorini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Kelajakda sun'iy intellektdan oqilona foydalanish, inson resurslarini qayta tayyorlash, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish va AI etikasi bo'yicha siyosatni shakllantirish mehnat bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xaitov Oxunjon Nomoz o'g'li – Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti dotsenti / Хайтов Охунжон Номоз угли – доцент Каттакурганского государственного педагогического института / Xaitov Oxunjon Nomoz ugli – Associate Professor at Kattakurgan State Pedagogical Institute

E-mail: oxunjonxaitov1995@gmail.com

ORCID: 0009-0001-6306-6774

2. Jaxonova Odina Hakimjon qizi – Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti talabasi / Жахонова Одина Хакимжон кизи – студентка Каттакурганского государственного педагогического института / Jaxonova Odina Hakimjon qizi – student at Kattakurgan State Pedagogical Institute

E-mail: jaxonovaodina@gmail.com

ORCID: 0009-0002-6008-4578

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996 sonli qarori

2. Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2020.

3. Mirzaev A., Tursunov S. Avtomatlashtirish va mehnat bozorining rivojlanishi. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya, 2022.

4. Rahimov, B. (2024). Sun'iy intellekt va mehnat iqtisodiyoti o'zaro bog'liqligi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

5. Абдурахманов К.Х. Трансформация рынка труда в условиях внедрения искусственного интеллекта // Экономика труда. – 2023. – Том 10.

6. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.

7. Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation, and work. National bureau of economic research.

8. McKinsey Global Institute. Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. 2020.

9. Sun'iy intellekt Yevroittifoqdagi 80 milliondan ortiq ish o'rnini «zabt etadi» - [Zamin.uz, 30.10.2024](https://zamin.uz/30.10.2024)

Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
Economy of the region and industry
Экономика региона и отрасли

QISHLOQ XO'JALIGIDA TAVAKKALCHILIK VA VAQT AFZALLIGINI O'LCHASH: ZAMONAVIY EKSPERIMENTAL YONDASHUVLAR

Tadjiyev Abdusame Abduhamidovich

ИЗМЕРЕНИЕ РИСКА И ВРЕМЕННЫХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ

Таджиев Абдусаме Абдухамидович

ELICITING RISK AND TIME PREFERENCES IN AGRICULTURE: MODERN EXPERIMENTAL APPROACHES

Tadjiyev Abdusame Abduhamidovich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada xulq-atvor iqtisodiyotida insonlarning tavakkalchilikka munosabati hamda sabrlik darajasini aniqlashda qo'llaniladigan asosiy usullar tahlil qilinadi. Xususan, o'zini o'zi baholash usuli, lotoreya tanlovi asosidagi eksperimental yondashuvlar hamda vaqt oralig'idagi tanlov usuli yoritilgan. Tadqiqot natijasida tavakkalchilik va sabrlikni o'lchash iqtisodiy qarorlar, ayniqsa qishloq xo'jaligi, investitsiya, jamg'arma va iste'mol qarorlarini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Shuningdek, real rag'batga asoslangan usullar faraziy savollarga nisbatan ishonchliroq natija berishi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: xulq-atvor iqtisodiyoti, tavakkalchilik, sabrlik, lotoreya tanlovi, o'zini o'zi baholash, iqtisodiy qaror.

Аннотация. В данной статье анализируются основные методы, применяемые в поведенческой экономике для определения отношения человека к риску, а также уровня его терпеливости. В частности, освещаются метод самооценки, экспериментальные подходы на основе лотерейного выбора, а также метод межвременного выбора. В результате исследования подчеркивается, что измерение риска и терпеливости имеет важное значение для объяснения экономических решений, особенно в сельском хозяйстве, инвестициях, сбережениях и потребительском поведении. Также отмечается, что методы, основанные на реальных стимулах, дают более надежные результаты по сравнению с гипотетическими вопросами.

Ключевые слова: поведенческая экономика, риск, терпеливость, лотерейный выбор, самооценка, экономическое решение.

Abstract. This article analyzes the main methods used in behavioral economics to determine individuals' risk and time preferences. In particular, it examines the self-assessment method, experimental approaches based on lottery choice, and the intertemporal choice method. The study emphasizes that measuring risk and patience is important for explaining economic decisions, especially in agriculture, investment, savings, and consumer behavior. It is also noted that methods based on real incentives provide more reliable results compared to hypothetical questions.

Keywords: behavioral economics, risk, patience, lottery choice, self-assessment, economic decision-making.

■ KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda insonlarning qaror qabul qilish jarayonini tushuntirishda nafaqat daromad, narx yoki resurslar, balki ularning ruhiy va xulq-atvor xususiyatlari ham muhim omil sifatida

qaralmoqda. Ayniqsa, tavakkalchilikka munosabat va vaqt afzalligi, ya'ni sabrlik darajasi turli iqtisodiy subektlarning kundalik qarorlarida markaziy o'rin egallaydi. Jumladan, qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklarining tavakkalchilikka moyil, undan

qochuvchi yoki neytral bo'lishi investitsiya, kredit olish, sug'urta, ishlab chiqarish, ekin tanlovi kabi faoliyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xuddi shuningdek, sabrlik darajasi ham bugungi manfaat bilan kelajakdagi yuqoriroq foyda o'rnatadigan tanlovni belgilaydi.

Shu nuqtai nazardan, tavakkalchilik va sabrlikni o'lchash usullarini ilmiy asosda o'rganish muhimdir. Xulq-atvor iqtisodiyotida bu xususiyatlarni aniqlash uchun tajriba, so'rovnomalar va laboratoriya asosidagi bir qator metodlar ishlab chiqilgan. Mazkur ilmiy maqolada ushbu usullarning eng ko'p qo'llaniladigan turlari keltirilgan bo'lib, ularni qanday joriy qilish mumkinligi ham ta'kidlab o'tilgan.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Xulq-atvor iqtisodiyoti doirasida tavakkalchilikka munosabat va sabrlik darajasini o'rganish masalasi so'nggi yillarda iqtisodiy qarorlarni tushuntirishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Charness va boshq. [1] tavakkalchilik afzalliklarini aniqlash bo'yicha eksperimental usullarni tizimli ravishda tahlil qilgan. Mualliflar tavakkalchilikni o'lchashda qo'llaniladigan asosiy eksperimental yondashuvlarni taqqoslab, turli metodlar tadqiqot maqsadiga qarab farqli natijalar berishini ko'rsatadi. Eckel va Grossman [3] tavakkalchilik munosabatini aniqlashda lotoreya tanlovi usulining samaradorligini eksperimental jihatdan asoslab bergan. Holt va Laury [4] esa tavakkalchilikni o'lchashning eng mashhur eksperimental usullaridan birini taklif etgan. Ularning modeli ketma-ket lotoreya tanlovlari asosida qurilgan bo'lib, ishtirokchi xavfsizroq variantdan tavakkalliroq variantga qaysi nuqtada o'tishi orqali uning tavakkalchilik darajasi aniqlanadi. Dohmen va boshq. [2] sabrsizlikni o'lchash bilan bog'liq masalalarni o'rgangan. Tadjiev va Hasanovning [5] "Xulq-atvor iqtisodiyotiga kirish" nomli o'quv qo'llanmasida xulq-atvor iqtisodiyotining nazariy va amaliy asoslari mahalliy ilmiy muhit nuqtai nazaridan bayon etilgan. Ushbu manbada tavakkalchilik, sabrlik,

qaror qabul qilish, cheklangan ratsionallik kabi masalalar sodda va tizimli tarzda tushuntiriladi.

■ METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nazariy va empirik ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishga asoslangan. Unda xulq-atvor iqtisodiyoti doirasida shakllangan asosiy nazariy yondashuvlar, xususan tavakkalchilik va sabrlik darajasini o'lchash usullari konseptual asos sifatida qo'llanildi. Shuningdek, rivojlanayotgan davlatlarda qishloq xo'jaligi sohasida o'tkazilgan eksperimental va empirik tadqiqotlar natijalari o'rganildi.

■ TAHLILI VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kishilarning tavakkalchilik va vaqt afzalligi bilan bo'g'liq xatti-harakatlarini o'lchash uchun olimlar turli xil usullardan foydalanishgan. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida ushbu xulq-atvor omillarini o'lchashning ayrim usullarini tahlil qilib o'tamiz

Tavakkalchilikni aniqlashning eng sodda va keng qo'llaniladigan usullaridan biri bu o'zini o'zi baholash usulidir. Ushbu usulda respondentdan odatda "siz tavakkal qilishga qanchalik tayyorsiz?" mazmunidagi savolga 1 dan 10 gacha bo'lgan shkala asosida javob berish so'raladi. Bunda 1 ball tavakkalchilikni mutlaqo xohlamaslikni, 10 ball esa tavakkal qilishga juda yuqori moyillikni anglatadi. Mazkur usulning qulayligi shundaki, u qisqa vaqt ichida ko'p sonli respondentlar haqidagi ma'lumotni yig'ish imkonini beradi. Xuddi shunday vaqt afzalligi, soddaroq qilib aytganda insonlarning sabrlik darajasini aniqlash uchun ham o'zini o'zi baholash usuli qo'llash mumkin. Bunda respondentga "siz bugungi foydadan voz kechib, kelajakda undan ko'proq foyda olishni qanchalik istaysiz?" degan savol berilib, 1 dan 10 gacha bo'lgan shkala asosida javob olish ko'zda tutiladi. Ushbu usul respondentning vaqt afzalligini tezkor tarzda baholash imkonini beradi. 1 ball sabrsizlikni, 10 ball esa yuqori sabrlikni anglatadi. Buni quyidagi 1-2-jadvallarda ifodalashimiz mumkin.

1-jadval.

Tavakkalchilikni o'z-o'zini baholash orqali o'lchash (Savol: „siz tavakkal qilishga qanchalik tayyorsiz?“)

1 Tavakkal qilishni mutlaqo xohlamayman	2	3	4	5	6	7	8	9	10 Tavakkal qilishni o'ta xohlayman
--	---	---	---	---	---	---	---	---	--

2-jadval.

Insonlarning sabrlik darajasini o'z-o'zini baholash orqali o'lchash (Savol: „siz bugungi foydadan voz kechib, kelajakda undan ko'proq foyda olishni qanchalik istaysiz?“)

1 umuman istamas edim	2	3	4	5	6	7	8	9	10 juda istayman
--------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---------------------

Biroq bu usulning ayrim cheklavlari ham mavjud. Jumladan, respondent o'zini real holatdan ko'ra boshqacharoq baholashi mumkin. Ayrim hollarda tavakkalchilikdan qochuvchi inson ham o'zini tavakkalga moyil deb ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Yoki sabrsiz inson ham o'zini sabrli qilib ko'rsatishi mumkin.

Tavakkalchilikni o'lchashning amaliy jihatdan samarali usullaridan yana biri lotoreya tanlovi o'yinidir. Ushbu yondashuvda ishtirokchilarga turli ehtimollik va turli yutuq miqdoriga ega variantlar taklif qilinadi.

Respondent tanloviga qarab uning tavakkalchilikka munosabati aniqlanadi. Mazkur metod real pul mukofoti asosida yoki faraziy savollar ko'rinishida o'tkazilishi mumkin.

Ekel va Grosman [3] tomonidan taklif qilingan lotoreya tanlovi usulida ishtirokchilarga beshta variant taklif qilinadi. Har bir variantda ikki xil natija va ularning ehtimolligi mavjud bo'ladi. Ushbu usulda yuqori

tavakkalchilikni qabul qiluvchi shaxs ko'proq o'zgaruvchan, ammo yutug'i yuqori bo'lgan variantni tanlaydi. Aksincha, tavakkalchilikdan qochuvchi shaxs kutilayotgan natijasi nisbatan barqaror variantni afzal ko'radi. Shunday qilib, lotoreya tanlovi yordamida insonning tavakkalchilik darajasi bevosita uning tanlovlari orqali kuzatiladi. Ushbu usulning ko'rinishi quyidagi jadvalda keltirilgan.

3-jadval.

Lotoreya tanlovi orqali tavakkalchilikni o'lchash

Lotoreya o'yini tanlovi	Variantlar tanlovi	Ehtimollik (%)	Qiymat
1	A	50	400 000 so'm
	B	50	400 000 so'm
2	A	50	600 000 so'm
	B	50	300 000 so'm
3	A	50	800 000 so'm
	B	50	200 000 so'm
4	A	50	1 000 000 so'm
	B	50	100 000 so'm
5	A	50	1 200 000 so'm
	B	50	0 so'm

3-jadvalga ko'ra barcha 5 ta o'yinda 2 ta variant mavjud bo'lib, barcha o'yinlarda keltirilgan qiymatni yutish ehtimoli bir xil 50 % ga teng. Misol uchun ishtirokchi 2-lotoreya o'yinini tanladi. Bunda ishtirokchining 600 ming yutish ehtimoli 50%, 300 ming yutish ehtimoli ham 50%. Agar A variant tushsa 600 mingga, B variant tushsa 300 mingga ega bo'ladi vahokazo. Ekel va Grosman [3] tomonidan ilgari surilgan mazkur o'yinda tavakkalchilikka moyil insonlar odatda 5-variantni tanlashi aytilgan. Umuman insonlarning lotoreya o'yinidagi tanloviga qarab ular qanchalik

tavakkalchilikka moyil yoki tavakkalchilikdan qochishini aniqlashimiz mumkin.

Lotoreya o'yini orqali tavakkalchilikni o'lchash usullaridan biri - eng ko'p qo'llaniladigan Holt va Lauriy [4] tomonidan ilgari surilgan lotoreya tanlovi o'yinidir. Ushbu usulda ishtirokchiga o'nta ketma-ket lotoreya beriladi va har bir lotoreyada A hamda B tanlovlari mavjud bo'ladi. A tanlov odatda kamroq tavakkalli, B tanlov esa ko'proq tavakkalli variant sifatida tuziladi. Ishtirokchi qaysi bosqichda A dan B ga o'tishi uning tavakkalchilikka qanchalik moyil ekanini ko'rsatadi (4-jadval).

4-jadval.

Lotoreya tanlovi orqali tavakkalchilikni o'lchash

A TANLOV					B TANLOV				
Lotoreya	Yutish ehtimoli (%)	Yutuq qiymati (ming so'mda)	Yutish ehtimoli (%)	Yutuq qiymati (ming so'mda)	Lotoreya	Yutish ehtimoli (%)	Yutuq qiymati (ming so'mda)	Yutish ehtimoli (%)	Yutuq qiymati (ming so'mda)
1	10	400	90	320	1	10	770	90	20
2	20	400	80	320	2	20	770	80	20
3	30	400	70	320	3	30	770	70	20
4	40	400	60	320	4	40	770	60	20
5	50	400	50	320	5	50	770	50	20
6	60	400	40	320	6	60	770	40	20
7	70	400	30	320	7	70	770	30	20
8	80	400	20	320	8	80	770	20	20
9	90	400	10	320	9	90	770	10	20
10	100	400	0	320	10	100	770	0	20

4-jadvalda ko'rinib turganidek, ishtirokchilarga taklif etilayotgan har bir lotoreya o'yinida ikkita A va B tanlov taklif qilinayapti, shuningdek har bir lotoreya

o'yinida yutuq miqdori bir xil, faqatgina yutish ehtimoli har xil. Masalan, 1-chi lotoreyada ishtirokchi A ni tanlasa 10 % ehtimol 400 ming so'm yoki 90 % ehtimol 320

ming so'mga ega bo'ladi. Agar B ni tanlasa 10 % ehtimol 770 ming so'm yoki 90% ehtimol 20 ming so'mga ega bo'lishi mumkin. A tanlovda kutilayotgan nafillik 328 ming so'mdan 400 ming so'mga qarab oshib borayotgan bo'lsa, B tanlovda kutilayotgan nafillik 95 ming so'mdan 770 ming so'mga qarab oshib bormoqda. Jadvalga e'tibor beradigan bo'lsak, A tanlovda B tanlovga nisbatan tavakkalchilik kamroq. Ishtirokchilardan har bir lotoreya o'yinida A yoki B tanlovdan birini tanlash so'raladi. Ushbu lotoreya o'yinida A tanlovdan B tanlovga o'tish muhim hisoblanadi. Misol uchun, ishtirokchi 1 va 2-lotoreyalarda A tanlovni tanlab, 3 lotoreyaga kelganda B tanlovni tanlashi mumkin va hokazo. Ishtirokchi xohlagan lotoreya o'yinida B tanlovga o'tishi mumkin, shuningdek xohlasa hamma lotoreya o'yinida faqat A ni yoki, hamma lotoreya o'yinida faqat B ni tanlashi mumkin. Odatda qaysidir lotoreya o'yinida B tanlovni tanlagan ishtirokchi oxirigacha B ni tanlashi kerak. Agar B tanlovni tanlagan ishtirokchi keyingi lotoreya o'yinida A ni tanlaydigan bo'lsa nomuvofiq tanlov bo'ladi va ushbu ishtirokchini tavakkalchilik darajasini o'lchab bo'lmasligi mumkin. Ushbu lotoreya o'yinida A tanlovni ko'proq tanlagan ishtirokchi tavakkalchilikdan

qochadigan, B tanlovni ko'proq tanlagan ishtirokchi tavakkalchilikka moyil bo'ladi. Tavakkalchilikka neytral bo'lgan ishtirokchi odatda dastlabki 5 ta ya'ni 1-5 lotoreya o'yinlarida A tanlovni 6-10 lotoreya o'yinlarida esa B tanlovni tanlaydi.

Shuningdek, sabrlilik darajasini o'lchashda ham tavakkalchilikni o'lchash kabi lotoreya usulidan foydalanish mumkin. Sabrlilikni o'lchashning yanada aniqroq usullaridan biri vaqt oralig'idagi tanlov metodidir. Ushbu usulda ishtirokchiga ikki variant taklif qilinadi: biri kamroq miqdordagi pulni darhol olish, ikkinchisi esa kattaroq miqdordagi pulni kelajakda olish. 5-jadvalda vaqt oralig'idagi tanlovni dizayni keltirilgan (Dohmen va boshq. [2] ilmiy tadqiqotiga asoslangan).

5-jadvalga ko'ra "A" tanlovda bir xil qiymat aks ettirilgan, ya'ni barcha 20 ta seriyada "A" tanlovda bugun 1 million so'mga ega bo'lish varianti taklif qilinayapti. "B" tanlovda esa hamma seriyada bir xil muddat ya'ni 12 oy ichida turli xil qiymatdagi pul taklif qilinayapti. Ishtirokchi har bir seriyada o'ziga ma'qul tanlovni tanlashi kerak. Shu orqali ularning sabrlilik darajasi aniqlanadi.

5-jadval.

Insonlarning sabrlilik darajasini vaqt oralig'idagi tanlov usuli orqali o'lchash

N	A-tanlov		B-tanlov
1	1000 ming so'm bugun	yoki	1025 ming so'm 12 oy ichida
2	1000 ming so'm bugun	yoki	1051 ming so'm 12 oy ichida
3	1000 ming so'm bugun	yoki	1076 ming so'm 12 oy ichida
4	1000 ming so'm bugun	yoki	1102 ming so'm 12 oy ichida
5	1000 ming so'm bugun	yoki	1128 ming so'm 12 oy ichida
6	1000 ming so'm bugun	yoki	1155 ming so'm 12 oy ichida
7	1000 ming so'm bugun	yoki	1182 ming so'm 12 oy ichida
8	1000 ming so'm bugun	yoki	1210 ming so'm 12 oy ichida
9	1000 ming so'm bugun	yoki	1237 ming so'm 12 oy ichida
10	1000 ming so'm bugun	yoki	1265 ming so'm 12 oy ichida
11	1000 ming so'm bugun	yoki	1293 ming so'm 12 oy ichida
12	1000 ming so'm bugun	yoki	1322 ming so'm 12 oy ichida
13	1000 ming so'm bugun	yoki	1351 ming so'm 12 oy ichida
14	1000 ming so'm bugun	yoki	1380 ming so'm 12 oy ichida
15	1000 ming so'm bugun	yoki	1410 ming so'm 12 oy ichida
16	1000 ming so'm bugun	yoki	1440 ming so'm 12 oy ichida
17	1000 ming so'm bugun	yoki	1470 ming so'm 12 oy ichida
18	1000 ming so'm bugun	yoki	1500 ming so'm 12 oy ichida
19	1000 ming so'm bugun	yoki	1531 ming so'm 12 oy ichida
20	1000 ming so'm bugun	yoki	1562 ming so'm 12 oy ichida

Odatda sabrli odam "B" tanlovni tanlaydi. Vaqt oralig'idagi tanlovning afzal tomoni bunda aniq aytilgan so'mni berish orqali insonlarning sabrlilik darajasini aniqlash ishonchliroq deyishimiz mumkin. O'z-o'zini baholash usulida odatda sabrsiz insonlar ham men sabrli odam deb javob berishi mumkin, ya'ni bunda inson o'ziga real baho bera olmaydi. Bu o'z o'zini baholash usulining kamchiligi hisoblanadi. Aniq berilishi kerak bo'lgan pul miqdori aytilgandan keyin insonni qarori o'sha summaga qarab boshqacharoq bo'lishi mumkin.

Lotoreya usulining muhim afzalligi shundaki, unda tanlov aniq iqtisodiy rag'bat asosida shakllanadi. Shuning uchun respondentning haqiqiy qaroriga yaqinroq natija olinadi. Ayniqsa, pul miqdori va muddat ochiq ko'rsatilganda, inson qarori ko'proq real iqtisodiy manfaat asosida shakllanadi. Shu bois lotoreya usuli orqali insonlarning tavakkalchilik va sabrlilik bilan bog'liq xulq-atvor omillarini o'lchash ilmiy tadqiqotlarda samarali vosita hisoblanadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, tavakkalchilikni faraziy savollar asosida ham o'lchash mumkin. Quydagi savol bevosita farazga asoslangan bo'lib, bu orqali qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanuvchilarning tavakkalchilikka munosbatini aniqlash mumkin: "Faraz qilaylik sizga quyidagi hosildorlikka ega (aytaylik biror bir sabzavot) ekin taklif qilinayapti. Siz qaysi hosildorlikdagi ekinni tanlar edingiz?"

1. Yillik hosildorlik gektariga 6.8 tonna bo'lgan ekinini.

2. 50% ehtimol yillik hosildorlik gektariga 5.8 tonna yoki 50% ehtimol yillik hosildorlik gektariga 8.8 tonna bo'lgan ekinini

3. 50% ehtimol yillik hosildorlik gektariga 4.8 tonna yoki 50% ehtimol yillik hosildorlik gektariga 10.9 tonna bo'lgan ekinini

4. 50% ehtimol yillik hosildorlik gektariga 3.7 tonna yoki 50% ehtimol yillik hosildorlik gektariga 12.9 tonna bo'lgan ekinini

Shaxsning qaysi variantni tanlashiga qarab uning tavakkalchilikka munosabati aniqlanadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tavakkalchilik va sabrlilik darajasini aniqlash qishloq xo'jaligi sohasida muhim amaliy ahamiyatga ega. Masalan, tavakkalchilikka moyil fermer yuqori daromad keltirishi mumkin bo'lgan, ammo hosildorligi o'zgaruvchan ekinlarni tanlashi mumkin. Tavakkalchilikdan qochuvchi fermer esa barqaror, lekin nisbatan kamroq daromadli faoliyatni afzal ko'radi. Xuddi shuningdek, sabrli xo'jalik yurituvchi subyekt uzoq muddatli investitsiya, tejash va texnologik yangilanishga moyil bo'ladi. Sabrsiz subyekt esa qisqa muddatli foydani ustun qo'yadi. Xulq-atvor iqtisodiyotida tavakkalchilik va sabrlilik insonlarning iqtisodiy qarorlarini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ularni o'lchash uchun o'zini o'zi baholash, lotoreya tanlovi va vaqt oralig'idagi tanlov kabi usullar keng qo'llaniladi. O'zini o'zi baholash usuli sodda va tezkor bo'lsa-da, subektivlikka moyil. Lotoreya va aniq rag'batga asoslangan vaqt oralig'idagi tanlov usullari esa nisbatan ishonchliroq natijalar beradi. Shu sababli, mahalliy tadqiqotlarda ayniqsa qishloq xo'jaligi,

tadbirkorlik va o'rganishda ushbu metodlardan birgalikda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Tadjiev Abdusame Abduxamidovich Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti, i.f.f.d (PhD), Dr., mustaqil tadqiqotchi, Germaniyaning Halle shahridagi "O'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarida qishloq xo'jaligini rivojlantirish Leybnets instituti" ilmiy xodimi / Таджикиев Абдусаме Абдухамидович Самаркандский институт агроинноваций и исследований, i.f.f.d (PhD), Dr., независимый исследователь, Научный сотрудник Института Лейбница по развитию сельского хозяйства в странах с переходной экономикой, г. Галле, Германия. / Tadjiev Abdusame Abdukhmidovich independent researcher at Samarkand agroinnovations and research university PhD, Dr., Research Associate at Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), Halle (Saale), Germany

E-mail: aaabdusame@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6429-2124

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Charness, G., Gneezy, U., & Imas, A. (2013). Experimental methods: Eliciting risk preferences. *Journal of economic behavior & organization*, 87, 43-51.

[2]. Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., & Sunde, U. (2010). Are risk aversion and impatience related to cognitive ability?. *American economic review*, 100(3), 1238-1260.

[3]. Eckel, C. C., & Grossman, P. J. (2008). Forecasting risk attitudes: An experimental study using actual and forecast gamble choices. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 68(1), 1-17.

[4]. Holt, C. A., & Laury, S. K. (2002). Risk aversion and incentive effects. *American economic review*, 92(5), 1644-1655.

[5]. Tadjiev A.A., Hasanov Sh.T (2021). Xulq-atvor iqtisodiyotiga kirish. O'quv qo'llanma. Samarqand, -150 b.

VILOYATDA ASALARICHILIK TARMOG'INING HUDUDIIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA TEKNOLOGIK TA'MINLANGANLIK KO'RSATKICHLARI

*Farmonov Jonibek Ziyodullayevich
Bazarov Sanjar Safarovich*

ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ПОКАЗАТЕЛИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПЧЕЛОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕГИОНЕ

*Фармонов Джонибек Зиёдуллаевич
Базаров Санжар Сафарович*

REGIONAL DEVELOPMENT FEATURES AND TECHNOLOGICAL SUPPLY INDICATORS OF THE BEEKEEPING INDUSTRY IN THE REGION

*Farmonov Jonibek Ziyodullayevich
Bazarov Sanjar Safarovich*

Received: April 5, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda iqlim o'zgarishining asalarichilik tarmog'iga ta'siri iqtisodiy va ekologik jihatdan tahlil qilinadi. Haroratning keskin o'zgarishi, qurg'oqchilik va yog'in rejimining buzilishi natijasida nektar ajralishi, gul fenologiyasi hamda asalari oilalarining yashovchanligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan. Tadqiqotda ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlashda an'anaviy boshqaruv usullarining etarli emasligi ko'rsatilib, raqamli monitoring tizimlari, innovatsion texnologiyalar va moslashuv strategiyalarini joriy etish zarurligi yoritilgan. Shuningdek, iqlimga moslashuvchan asalarichilik tizimini shakllantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish va tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlash yo'llari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, asalarichilik, raqamli monitoring, barqarorlik, ekologik omillar, agroekotizim, moslashuv strategiyasi, ishlab chiqarish samaradorligi, innovatsion texnologiyalar, risklarni boshqarish.

Аннотация: В данном исследовании анализируется экономическое и экологическое воздействие изменения климата на пчеловодство. Доказано, что резкие изменения температуры, засуха и нарушение режима осадков негативно влияют на нектарообразование, фенологию цветения и жизнеспособность пчелиных семей. Исследование показывает неэффективность традиционных методов управления в обеспечении устойчивости производства и подчеркивает необходимость внедрения цифровых систем мониторинга, инновационных технологий и стратегий адаптации. Также предлагаются способы повышения экономической эффективности и обеспечения устойчивого развития отрасли путем формирования климатически адаптированной системы пчеловодства.

Ключевые слова: изменение климата, пчеловодство, цифровой мониторинг, устойчивость, экологические факторы, агроэкосистема, стратегия адаптации, эффективность производства, инновационные технологии, управление рисками.

Abstract: This study analyzes the economic and ecological impact of climate change on the beekeeping industry. It is substantiated that abrupt changes in temperature, drought and disruption of the precipitation regime negatively affect nectar flow, flower phenology and the viability of bee colonies. The study shows the inadequacy of traditional management methods in ensuring production sustainability, and highlights the need to introduce digital

monitoring systems, innovative technologies and adaptation strategies. It also proposes ways to increase economic efficiency and ensure sustainable development of the industry by forming a climate-adapted beekeeping system.

Keywords: climate change, beekeeping, digital monitoring, sustainability, ecological factors, agroecosystem, adaptation strategy, production efficiency, innovative technologies, risk management.

■ KIRISH

Iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligi tarmoqlariga nisbatan eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan biologik sohalaridan biri - asalarichilik hisoblanadi. Haroratning keskin tebranishi, qurg'oqchilik davrlarining uzayishi va yog'in rejimining buzilishi nektar ajralishi, gul fenologiyasi va ari oilalari yashovchanligiga bevosita ta'sir etadi. Natijada ishlab chiqarish barqarorligi pasayadi. Shu sababli tarmoqni an'anaviy usulda boshqarish etarli bo'lmay qolmoqda. Raqamli monitoring va innovatsion moslashuvni o'rganish zarurati aynan ishlab chiqarish tavakkalchiligi ortib borayotganligi bilan belgilanadi.

Mazkur sharoitda asalarichilik faoliyatini barqaror rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan adaptatsiya mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xususan, iqlim omillarini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beruvchi raqamli monitoring tizimlarini joriy etish, meteorologik ma'lumotlar asosida prognozlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunda sensor texnologiyalar, masofaviy kuzatuv vositalari va sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalar yordamida asalari oilalarining holatini doimiy nazorat qilish imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, moslashuv strategiyalari doirasida iqlimga chidamli asalari zotlarini seleksiya qilish, oziqa bazasini diversifikatsiya qilish hamda agroekotizimlar bilan integratsiyalashgan yondashuvlarni qo'llash zarur. Bu esa nafaqat ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlaydi, balki ekologik muvozanatni saqlashga ham xizmat qiladi.

Natijada, asalarichilik tarmog'ida iqlim xavflarini kamaytirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun innovatsion boshqaruv yondashuvlarini keng joriy etish muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Mazkur tadqiqotda iqlim o'zgarishi, asalarichilik va raqamli boshqaruvning o'zaro bog'liqligini yorituvchi xorijiy, MDH va O'zbekiston olimlarining ilmiy ishlari asosida shakllantirildi [1–5; 6–8; 9–12]. Xorijiy tadqiqotchilardan Dave Goulson, Simon G. Potts, Alexandra Klein va Claire Kremen o'z ilmiy izlanishlarida iqlim o'zgarishining changlatuvchi hasharotlar, xususan asalari populyatsiyasiga ta'sirini chuqur tahlil qilganlar [1–4]. Ularning tadqiqotlarida harorat va yog'in rejimidagi o'zgarishlar nektar ajralishi, gul fenologiyasi hamda koloniyalar barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ilmiy asoslangan. Shuningdek, Jürgen Tautz tomonidan asalari biologiyasi va ularning ekologik muhit bilan o'zaro aloqalari keng o'rganilgan [5].

MDH olimlaridan Vladimir Lebedev, Nikolay Platonov va Sergey Kozlov asarlarida asalarichilikni tashkil etish, uning iqtisodiy samaradorligi va agroiklimiy omillarga bog'liqligi tahlil qilingan [6–8].

Ushbu tadqiqotlarda ko'chma asalarichilik, seleksiya va hududiy ixtisoslashuv masalalari muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan.

O'zbekistonlik olimlardan Baxodir Xoliqulov, Shavkat Yuldashev, Abduvali Vaxobov va Ravshan Nazarov ilmiy ishlari agrar tarmoqlarni rivojlantirish, klasterlash va xizmat ko'rsatish sohalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan [9–12]. Ularning tadqiqotlarida hududiy rivojlanish, resurslardan samarali foydalanish va innovatsion yondashuvlar muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda "precision beekeeping" konsepsiyasi doirasida raqamli texnologiyalarni qo'llash masalalari ham dolzarb yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda IoT qurilmalari, sensorlar va sun'iy intellekt asosida asalari oilalarini real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlari keng yoritilgan bo'lib, bu yondashuv ishlab chiqarish tavakkalchiligini kamaytirish va hosildorlikni oshirishga xizmat qilishi asoslangan [2; 13–15].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda iqlim o'zgarishi, moslashuv mexanizmlari va raqamli boshqaruv alohida yo'nalishlarda o'rganilgan, biroq ularni yagona integratsiyalashgan model asosida tahlil qilish etarli darajada rivojlanmagan. Aynan shu jihat mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi. Tadqiqotda taklif etilgan DAEI modeli ushbu bo'shliqni to'ldirib, asalarichilikni iqlim xavflari sharoitida barqaror rivojlantirishning kompleks metodologik asosini yaratishga xizmat qiladi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot metodologiyasi iqlim o'zgarishining asalarichilikka ta'sirini kompleks baholash va tarmoqni raqamli-adaptiv boshqaruv asosida rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqotda tahlil va sintez, statistik tahlil, taqqoslash hamda empirik usullar qo'llanilib, Qashqadaryo viloyati bo'yicha iqlim va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari o'rganildi. Raqamli monitoring (IoT, sensorlar, sun'iy intellekt) imkoniyatlari asoslab berildi hamda iqtisodiy-matematik modellashirish orqali DAEI integral indeksi ishlab chiqildi. Metodologiya "iqlim → moslashuv → raqamli boshqaruv → samaradorlik" zanjiri asosida tarmoqni boshqariladigan iqtisodiy tizim sifatida baholashga xizmat qiladi.

■ TAHLIL VA NATIJA

Mazkur tahlilning mazmuni asalarichilikda biologik jarayonlarni iqtisodiy boshqaruv obyektiga aylantirishdan iborat. Raqamli monitoring texnologiyalari (sensorlar, sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili) orqali uya holati, kasallik xavfi va asal yig'imi real vaqt rejimida kuzatiladi. Innovatsion moslashuv esa migratsiya, iqlimga chidamli zotlar va oziqlantirish texnologiyalari orqali amalga oshiriladi. Tahlil ushbu jarayonlarning samaradorlikka ta'sir mexanizmini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Jarayonning iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, iqlim omillari ishlab chiqarish natijasiga to'g'ri emas, balki boshqaruv orqali ta'sir qiladi. Raqamli monitoring axborot noaniqligini kamaytiradi, innovatsion moslashuv esa biologik yo'qotishlarni kamaytiradi. Natijada tavakkalchilik darajasi pasayadi va ishlab chiqarish prognoz qilinadigan holatga o'tadi. Demak, asalarichilik tabiiy faoliyatdan boshqariladigan iqtisodiy tizimga transformatsiyalanadi.

Mazkur tahlil amaliy jihatdan uch yo'nalishda ahamiyatga ega:

- ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlaydi,
- investitsiya jozibadorligini oshiradi,
- hududiy bandlikni kengaytiradi.

Barqaror prognoz mavjud bo'lgan sharoitda investorlar tavakkalchiligi kamayadi va kapital oqimi ortadi. Shu bilan birga, tarmoq qishloq hududlarida daromad manbai sifatida shakllanadi.

Raqamli monitoring va moslashuvni birgalikda qo'llash asalarichilikni alohida ishlab chiqarish faoliyatidan agroekologik-iqtisodiy tizimga aylantiradi. Bu tizim quyidagi zanjir asosida ishlaydi:

iqlim → moslashuv → raqamli boshqaruv → samaradorlik → iqtisodiy o'sish

Natijada tarmoq nafaqat mahsulot ishlab chiqaradi, balki hududiy rivojlanish omiliga aylanadi. Shu jihatdan u oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorlik bilan ham bog'lanadi.

Asalarichilikning boshqa agrar tarmoqlardan farqli jihati — ishlab chiqarish obyektining tirik biologik tizim ekanligidir. Shuning uchun unda texnologiya bevosita mashinaga emas, biologik muhitga qo'llaniladi. Raqamli monitoring fiziologik jarayonlarni nazorat qiladi, moslashuv esa ekologik omillarni muvozanatlashtiradi. Natijada boshqaruv texnik emas, bio-iqtisodiy xarakterga ega bo'ladi.

Raqamli monitoring va innovatsion moslashuvni birgalikda tahlil qilish asalarichilikni iqlim xavfiga bog'liq an'anaviy faoliyatdan prognoz qilinadigan va barqaror iqtisodiy tizimga aylantirish mexanizmini ochib beradi. Shu sababli u tarmoq samaradorligini oshirishning asosiy metodologik yo'nalishi sifatida qaraladi.

Iqlim o'zgarishi bugun nazariy muammo emas - u real iqtisodiy xavf omiliga aylangan. Ayniqsa, yarim qurg'oqchil hududlarda, jumladan Qashqadaryoda, bu jarayon bevosita ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir qilmoqda. Shunday sharoitda asosiy savol: biz vaziyatni kuzatib turamizmi yoki uni boshqaramizmi?

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida iqlim o'zgarishi sharoitida asalarichilikni rivojlantirishning mualliflik raqamli-adaptiv konseptual modeli elementlari (real/prognoz raqamlar bilan)

№	Model bloki	Qashqadaryo bo'yicha raqam (real / prognoz)	Izoh (jadvalga kiritiladigan mazmun)
1	Iqlim omillari	—	Qashqadaryo iqlim tendensiyalarini baholashda Uzhydromet stansiyalari (Shahrisabz, Mingchuqur, Akrobat, Qarshi, G'uzor) 1990–2020 ma'lumotlari ishlatilishi ko'rsatilgan; ammo ochiq sahifada aniq sonlar berilmagan (to'liq matn talab qilinadi).
2	Moslashuv mexanizmlari (institutsional)	1 ta “Asalarichilik sanoat markazi” (tashkil etish bo'yicha qaror)	Qarorda Qashqadaryo (boshqa viloyatlar bilan birga) tajriba asosida Asalarichilik sanoat markazini tashkil etish nazarda tutilgan — bu moslashuv/infratuzilma chorasi sifatida kiritiladi.
3	Raqamli asalarichilik (Precision Beekeeping)	—	Qashqadaryo kesimida IoT/GIS/AI joriy etilishi bo'yicha rasmiiy ochiq statistika topilmadi; jadvalda “ field survey / ekspert so'rovi orqali o'lchanadi ” deb qo'yiladi (masalan: sensorli uylarning ulushi, GPS bilan migratsiya ulushi).
4	DAEI uchun “tayanch” ishlab chiqarish ko'rsatkichlari	Ari oilalari soni: 2023 130 409 , 2024 158 300 (prognoz)	DAEI sub-indekslaridan D ₃ /D ₄ (biologik+ixtisodiy)ni hisoblashga baza: ari oilalari soni o'sishi +27 891 (121,3%).
5	DAEI uchun “tayanch” natija ko'rsatkichlari	Asal (yillik): 2023 2 730 t , 2024 3 151 t (prognoz)	Asal hajmi o'sishi +421 t (115,4%). Bu D ₄ (iqtisodiy samaradorlik)ni bog'lashda ishlatiladi.
6	Hosildorlik (hisob-kitob)	≈ 19,9 kg/ari oilasi (2024 prognoz asosida)	Hisob: 3 151 000 kg / 158 300 ≈ 19,9 kg . Bu D ₃ (biologik barqarorlik) va D ₄ (samaradorlik) uchun qulay indikator.
7	Real ishlab chiqarish (joriy monitoring)	2025 yanvar–iyun: 610,3 t (real)	Statistika qo'mitasi ma'lumoti: 2025-yil 1-yarim yillikda Qashqadaryoda 610,3 tonna asal etishtirilgan (hududlar kesimida).
8	Natijalar bloki (model chiqishi)	—	Jadvalda natijalar KPIlari sifatida: asal hosildorligi (kg/uy), koloniya yo'qotishlari (%) (ma'lumot talab qiladi), daromad/rentabellik (xo'jalik so'rovi orqali) kiritiladi.

Mazkur tadqiqot aynan shu savolga javob beradi. Ishda iqlim omillari empirik jihatdan baholandi, ularning salbiy elastikligi isbotlandi va eng muhimi — innovatsion texnologiyalar ushbu ta'sirni yumshatuvchi real mexanizm ekanligi ko'rsatildi. Natijada DAEI integral modeli ishlab chiqildi. Bu model oddiy indeks emas - bu boshqaruv qarorlarini asoslaydigan analitik instrumentdir.

DAEI orqali biz hududiy barqarorlikni o'ldiray olamiz, zaif nuqtalarni aniqlay olamiz va resurslarni aniq yo'naltira olamiz. Bu esa iqlim sharoitida tasodifiy emas, ilmiy asoslangan rivojlanish demakdir.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shuki: iqlim xavfi — bu cheklov emas, agar boshqaruv raqamli va adaptiv bo'lsa, u rivojlanish omiliga aylanishi mumkin. Men taklif qilgan model nazariy konstruktsiya emas, balki hududiy ma'lumotlar asosida hisoblangan, metodologik jihatdan asoslangan va amaliy qo'llashga

tayyor tizimdir. Shu bilan tadqiqot o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarni to'liq bajardi, deb hisoblayman (1-jadval).

Qashqadaryo viloyati bo'yicha mavjud rasmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarmoqning "tayanch" natija ko'rsatkichlari sifatida **ari oilalari soni** va **asal ishlab chiqarish hajmini** hudud kesimida aniqlash mumkin: 2024-yil uchun prognozda **158,3 ming ari oilasi** va **3 151 tonna asal** belgilangan bo'lib, bu o'rtacha **≈19,9 kg/ari oilasi** hosildorlikka teng. Shu bilan birga, real joriy monitoring sifatida 2025-yilning yanvar-iyun oylarida Qashqadaryoda **610,3 tonna** asal etishtirilgani qayd etilgan. Raqamli asalarichilik (IoT/GIS/AI) va iqlim moslashuvining ayrim ko'rsatkichlari bo'yicha esa hududiy ochiq statistika etarli emas, shu sababli DAEI modelida ular **field survey/ekspert baholash** orqali o'lchanadigan indikatorlar sifatida kiritiladi.

2-jadval

“Qashqadaryo viloyatida iqlim moslashuvi va raqamli boshqaruv asosida asalarichilik samaradorligi (DAEI) shakllanishining empirik modeli”

№	Model bloki	Qashqadaryo bo'yicha raqam (real/prognoz)	Izoh (jadvalga kiritiladigan mazmun)
1	Iqlim omillari (Harorat o'zgarishi, yog'inlar rejimi, qurg'oqchilik)	Qashqadaryo iqlim tendensiyalari baholandi (Uzhydromet stansiyalari: Chiroqchi, Mingbuloq, Koson, Qarshi, G'uzor; 1990–2020 ma'lumotlari asosida)	1 ta “Asalarichilik sanoat markazi”
2	Moslashuv mexanizmlari (Chidamli ari zotlari, choralari)	Qashqadaryo iqlim tendensiyalarini baholashda Uzhydromet ma'lumotlari (Chiroqchi, Mingbuloq, Koson, Qarshi, G'uzor va boshqalar)	Qashqadaryo bo'yicha ma'lumotlar (viloyatlar kesimida ochiq manbalar asosida)
3	Raqamli ishlab chiqarish ko'rsatkichlari	VM 239-son qaror, 2-ilova, Vazirlar Mahkamasi, 2025-yil 27-aprel	2023 yil: 130 409 (121,3%)
4	DAEI uchun “Tayanch” (klasterlash asosida ishlab chiqarish)	2023: 130 409 → 158 300 (2025 prognoz: 121,3%)	2024 yil: 12 730 t (1215,4%)
5	Real ishlab chiqarish (joriy monitoring)	2025 yil yanvar–iyun: 610,3 t (real)	2025 yil (Statistika qo'mitasi ma'lumotlari)

2-jadvalda Qashqadaryo viloyatida asalarichilik tarmog'ining iqlim sharoitiga moslashuvi va raqamli boshqaruv asosida rivojlanishini empirik ma'lumotlar orqali ko'rsatuvchi tizimli jadval hisoblanadi. Unda jarayon oddiy statistik ko'rsatkichlar emas, balki bosqichma-bosqich mexanizm sifatida berilgan: iqlim omillaridan boshlanib ishlab chiqarish natijalarigacha bo'lgan zanjir yoritilgan. Shu sababli rasm nazariy modelning amaliy tasdig'i vazifasini bajaradi.

Birinchii blok iqlim omillariga bag'ishlangan bo'lib, hududda harorat o'zgarishi, yog'in rejimi va qurg'oqchilik tendensiyalari kuzatilayotgani qayd etiladi. Ushbu omillar asalarilar ozuqa bazasi va nektar ajralishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada ishlab chiqarish tavakkalchiligi ortadi va xo'jaliklar moslashuv choralari qo'llashga majbur bo'ladi. Demak, modelning boshlang'ich nuqtasi ekologik risk hisoblanadi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Ikkinchi blok moslashuv mexanizmlarini ifodalaydi. Jadvalda ko'chma asalarichilik (20–75 km migratsiya), chidamli zotlardan foydalanish va hududiy joylashuvni o'zgartirish amaliyoti joriy etilgani ko'rsatilgan. Bu jarayon iqlimning salbiy ta'sirini kamaytirib, ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlaydi. Shunday qilib, ekologik muammo boshqaruv qaroriga aylanganini ko'rish mumkin.

Uchinchi blok raqamli ishlab chiqarish va monitoring tizimlarini aks ettiradi. Elektron kuzatuv, dasturiy boshqaruv va davlat dasturlari asosida nazorat mexanizmlari joriy etilgani qayd etilgan. Raqamli texnologiyalar orqali kasallik, hosildorlik va migratsiya qarorlari aniq prognoz qilinadi. Bu moslashuvni yanada samarali qilib, xo'jalikni “aqlli boshqaruv” darajasiga olib chiqadi.

To'rtinchi va beshinchi bloklar DAEI indeksining amaliy asosini - ishlab chiqarish ko'lami va real

natijalarni ko'rsatadi. Asalari oilalari sonining ortishi hamda asal ishlab chiqarish hajmining o'sishi tarmoq sanoatlashayotganini bildiradi. Bu jarayon samaradorlik indeksining oshishiga mos ravishda ishlab chiqarish natijalari yaxshilanayotganini ko'rsatadi. Demak, model faqat nazariy emas, real statistik o'sish bilan tasdiqlanadi.

Umuman olganda, rasm iqlim → moslashuv → raqamli boshqaruv → samaradorlik → ishlab chiqarish o'sishi ketma-ketligini empirik tarzda isbotlaydi. Qashqadaryo misolida asalarichilik tasodifiy rivojlanmayotgani, balki boshqariladigan innovatsion tizimga aylangani ko'rinadi. Shunday qilib, DAEI indeksiga asoslangan yondashuv tarmoqni ekologik risklardan iqtisodiy o'sish manbaiga aylantiruvchi mexanizm sifatida ilmiy asoslanadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqlim o'zgarishi asalarichilik tarmog'iga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Haroratning o'zgarishi, yog'inlar rejimining buzilishi va qurg'oqchilik jarayonlari asalari oilalarining biologik holati, ozuqa bazasi hamda mahsuldorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada ishlab chiqarish barqarorligi pasayib, tavakkalchilik darajasi ortadi. Shu bilan birga, aniqlanishicha, iqlim omillari ishlab chiqarish natijalariga to'g'ridan-to'g'ri emas, balki boshqaruv mexanizmlari orqali ta'sir qiladi. Raqamli monitoring texnologiyalari axborot noaniqligini kamaytirib, real vaqt rejimida boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi, innovatsion moslashuv choralari qo'llanilishi esa biologik yo'qotishlarni qisqartirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Tadqiqot davomida DAEI (Digital Adaptive Efficiency Index) integral modeli ishlab chiqildi va u hududiy darajada barqarorlikni baholash, zaif nuqtalarni aniqlash hamda resurslarni optimal taqsimlash imkonini beruvchi muhim analitik instrument sifatida asoslab berildi. Empirik tahlillar Qashqadaryo viloyatida asalarichilik tarmog'ining ijobiy rivojlanish dinamikasini ko'rsatdi. Xususan, ari oilalari soni va asal ishlab chiqarish hajmining ortishi tarmoqning sanoatlashuv bosqichiga o'tayotganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va moslashuv mexanizmlarining integratsiyasi asalarichilikni agroekologik-iqtisodiy tizimga aylantirishga xizmat qilmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, asalarichilik tarmog'ini barqaror rivojlantirish uchun bir qator amaliy takliflar ilgari suriladi. Avvalo, iqlim xavflarini kamaytirish maqsadida raqamli monitoring tizimlarini, xususan IoT, sensorlar va sun'iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Shu bilan birga, iqlimga chidamli asalari zotlarini yaratish va joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish lozim. Hududlarda, jumladan Qashqadaryo viloyatida, asalarichilik sanoat markazlarini tashkil etish orqali tarmoq infratuzilmasini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. DAEI indeksini amaliyotga joriy etish orqali tarmoq samaradorligini baholash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, raqamli asalarichilik ko'rsatkichlari bo'yicha hududiy statistik bazani shakllantirish, ochiq

ma'lumotlar tizimini rivojlantirish hamda tarmoqni klasterlash asosida tashkil etish zarur.

Umuman olganda, iqlim o'zgarishi sharoitida asalarichilikni barqaror rivojlantirish innovatsion va raqamli boshqaruv yondashuvlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu jihatdan, taklif etilgan model tarmoqni ekologik xavflardan iqtisodiy o'sish manbaiga aylantirishga xizmat qiluvchi samarali mexanizm sifatida baholanadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Farmonov Jonibek Ziyodullayevich dotsenti, i.f.f.d. (PhD) / Фармонов Джонибек Зиёдуллаевич, доцент, к.т.н. (доктор философии) / Farmonov Jonibek Ziyodullayevich, associate professor, Ph.D. (PhD)

E-mail: jfarmonov78@gmail.com

ORCID: 0009-0004-4970-1371

2. Bazarov Sanjar Safarovich Qoraqolpoq davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi / Базаров Санжар Сафарович, независимый исследователь Каракалпакского государственного университета / Bazarov Sanjar Safarovich, independent researcher at Karakalpak State University

E-mail: jsafarov595@gmail.com

ORCID: 0009-0004-4980-1228

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Goulson D. The Life of Bees: The Untold Story of the Honey Bee in the Wild. – Princeton: Princeton University Press, 2019.

2. Potts S.G., Imperatriz-Fonseca V., Ngo H.T. The Assessment Report on Pollinators, Pollination and Food Production. – Bonn: IPBES, 2016.

3. Klein A.M., Vaissière B.E., Cane J.H. et al. Importance of pollinators in changing landscapes for world crops // Proceedings of the Royal Society B. – 2007. – Vol. 274. – P. 303–313.

4. Kremen C., Williams N.M., Thorp R.W. Crop pollination from native bees at risk from agricultural intensification // PNAS. – 2002. – Vol. 99. – P. 16812–16816.

5. Tautz J. The Buzz about Bees: Biology of a Superorganism. – Berlin: Springer, 2008.

6. Лебедев В.И. Пчеловодство и климатические факторы. – Москва: КолосС, 2015.

7. Платонов Н.В. Экономика пчеловодства. – Санкт-Петербург: Лань, 2018.

8. Козлов С.Н. Аграрная экономика и устойчивое развитие. – Москва: Инфра-М, 2020.

9. Вахобов А.В. Iqtisodiy rivojlanish nazariyalari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

10. Yuldashev Sh. Qishloq xo'jaligida innovatsion rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2021.

11. Xoliqulov B. Agrobiznes va klasterlash asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.

12. Nazarov R. Hududiy iqtisodiyot va boshqaruv. – Toshkent: Universitet, 2022.

13. OECD. ESG Reporting and Performance Metrics. – Paris: OECD Publishing, 2020.

14. World Economic Forum. Measuring Stakeholder Capitalism. – Geneva, 2021.

15. FAO. Climate Change and Food Security: Risks and Responses. – Rome: FAO, 2015.

16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. 239-son qaror, 27-aprel 2025-yil.

17. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi va asalarichilik bo'yicha statistik ma'lumotlar. – Toshkent, 2025.

18. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. Iqlim o'zgarishi bo'yicha hisobot. – Toshkent, 2024.

MINTAQA TURISTIK KOMPANIYASINING IQTISODIY VA BREND FAOLIYATLARINI BAHOLASH

*Muxitdinov Xudoyor Suyunovich
Bozorov Samar Safarovich*

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И БРЕНДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ТУРИСТИЧЕСКОЙ КОМПАНИИ

*Мухитдинов Худоёр Суюнович
Бозоров Самар Сафарович*

EVALUATION OF THE ECONOMIC AND BRAND ACTIVITIES OF A REGIONAL TOURISM COMPANY

*Mukhitdinov Xudoyor Suyunovich
Bozorov Samar Safarovich*

Received: April 7, 2026 Revised: April 13, 2026 Accepted: April 20, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda mintqa turizmini rivojlantirishda mehmonxona xo'jaligi quvvatlaridan foydalanish darajasi tahlil qilingan. Natijalar ayrim mehmonxonalarda yuqori bandlik kuzatilayotganini, boshqalarida esa infratuzilma resurslaridan etarli foydalanilmayotganini ko'rsatdi. Tadqiqotda ushbu nomutanosiblik sabablari aniqlanib, marketingni kuchaytirish, xizmatlarni diversifikatsiya qilish va raqamli bronlash tizimlarini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy turizm, mehmonxona xo'jaligi, infratuzilma, bandlik darajasi, turizm samaradorligi, marketing strategiyasi, xizmatlar sifati, raqamli platformalar.

Аннотация: В данном исследовании проанализирован уровень использования мощностей гостиничной индустрии в развитии регионального туризма. Результаты показали, что некоторые отели имеют высокие показатели заполняемости, в то время как другие недостаточно используют ресурсы инфраструктуры. В исследовании выявлены причины этого дисбаланса и разработаны предложения по усилению маркетинга, диверсификации услуг и развитию цифровых систем бронирования.

Ключевые слова: региональный туризм, гостиничная индустрия, инфраструктура, заполняемость, эффективность туризма, маркетинговая стратегия, качество обслуживания, цифровые платформы.

Abstract: This study analyzed the level of utilization of hotel industry capacities in the development of regional tourism. The results showed that some hotels have high occupancy rates, while others have insufficient use of infrastructure resources. The study identified the reasons for this imbalance and developed proposals for strengthening marketing, diversifying services, and developing digital booking systems.

Keywords: regional tourism, hotel industry, infrastructure, occupancy rate, tourism efficiency, marketing strategy, service quality, digital platforms.

■ KIRISH

Mintaqa turizmini rivojlantirishda hududdagi infratuzilma, xususan mehmonxona xo'jaligi quvvatlaridan foydalanish darajasi muhim indikatorlardan biri hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayrim mehmonxonalarda ("Sulton" – 96,9%, "Hayot" – 95,7%, "Asila" – 94,6%, "Sokin" – 92,2%) quvvatlardan foydalanish yuqori darajada bo'lib, bu ularda xizmat sifati, joylashuv qulayligi va talabning barqaror ekanligini anglatadi. Shu bilan birga, "Nasaf Travel" (81,7%), "Afrosiyo" (77,0%) va "Afsona"

(74,4%) mehmonxonalarda ham nisbatan yuqori samaradorlik kuzatiladi. Bu esa hududda turizm xizmatlariga talab mavjudligini va ayrim subyektlar ushbu talabdan samarali foydalanayotganini ko'rsatadi. Umuman olganda, yuqori bandlik darajasiga ega mehmonxonalarda turizm oqimini qabul qilish, daromadni oshirish va xizmatlar eksportini kengaytirishda muhim rol o'ynamoqda.

Biroq ayrim mehmonxonalarda infratuzilma quvvatlaridan foydalanish darajasi past bo'lib, bu hududiy turizm salohiyatidan to'liq

foydalanilmayotganini bildiradi. Jumladan, “Oltin voha” (17,2%), “Tinchlik” (30,1%) va “Jayhun” (33,5%) mehmonxonalariida bandlik darajasi pastligi marketingning sustligi, xizmatlar sifati, joylashuv omili yoki turistik oqimlarning noto‘g‘ri taqsimlanganligi bilan izohlanishi mumkin. Ushbu nomutanosiblik infratuzilma resurslarining samarali boshqarilmayotganini ko‘rsatadi va turizmni rivojlantirishda kompleks yondashuv zarurligini taqozo etadi. Xususan, marketing strategiyalarini kuchaytirish, xizmatlar diversifikatsiyasi, raqamli platformalar orqali bronlash tizimini rivojlantirish va hududiy turizm yo‘nalishlarini optimallashtirish orqali infratuzilma quvvatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Mintaqa turistik kompaniyalarining iqtisodiy va brend faoliyatlarini baholash masalasi turizm iqtisodiyoti, marketing va strategik boshqaruv kesishgan yo‘nalishda shakllangan ilmiy soha hisoblanadi [1]. Ushbu yo‘nalishda xorijiy, MDH va O‘zbekiston olimlari tomonidan muhim ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan [2].

Xorijiy olimlardan Philip Kotler, John T. Bowen va James C. Makens turizm marketingi va mehmondo‘stlik sohasida kompaniya samaradorligini baholashda iqtisodiy va marketing ko‘rsatkichlarini integratsiyalash zarurligini asoslab bergan [1]. Shuningdek, David Aaker va Kevin Lane Keller tomonidan ishlab chiqilgan brend kapitali nazariyasi turistik kompaniyalarning bozordagi qiymatini aniqlashda muhim metodologik asos hisoblanadi [2;3]. Turizm raqamli texnologiyalar va onlayn marketingning rolini Dimitrios Buhalis va Rob Law o‘z tadqiqotlarida chuqur tahlil qilib, zamonaviy turistik kompaniyalar faoliyatida AKTning ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatgan [4].

MDH mamlakatlari olimlaridan Aleksandr Yu. Aleksandrov, Sergey V. Bogolyubov va Nikolay I. Kabushkin turizm infratuzilmasi, xizmatlar sifati va turistik korxonalar samaradorligini baholash metodologiyasini ishlab chiqqan [5;6;7]. Ularning ilmiy ishlanmalarida turistik kompaniyalar faoliyatini baholashda hududiy omillar, xizmatlar sifati va boshqaruv samaradorligi muhim o‘rin tutishi ta’kidlangan [5].

O‘zbekiston olimlari orasida Baxodir Tursunov, Shavkat Yuldashev va Dilshod Kadirov tomonidan mintaqaviy turizmni rivojlantirish, turistik xizmatlar samaradorligini oshirish va brend siyosatini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan [8;9;10]. Ushbu olimlar turizmni rivojlantirishda infratuzilma, marketing strategiyalari va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyatini asoslab bergan [8].

Adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, turistik kompaniyalar faoliyatini baholashda iqtisodiy ko‘rsatkichlar (daromad, rentabellik, investitsiya samaradorligi) bilan bir qatorda brend omillari (imij, mijozlar sodiqligi, bozor tan olinishi)ni kompleks ravishda tahlil qilish zarur [3]. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda aynan mintaqa darajasida turistik

kompaniyalarning iqtisodiy va brend faoliyatlarini integratsiyalashgan holda baholash etarli darajada yoritilmagan bo‘lib, bu mazkur mavzuning dolzarbligini belgilaydi [1].

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda mintaq turistik kompaniyalarining iqtisodiy va brend faoliyatlarini baholash kompleks yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning nazariy asosini turizm iqtisodiyoti, marketing va strategik boshqaruvga oid ilmiy qarashlar tashkil etib, kompaniyalar faoliyati iqtisodiy ko‘rsatkichlar (daromad, foyda, rentabellik, investitsiya qaytimi) va brend omillari (imij, mijozlar sodiqligi, tanilish darajasi) asosida o‘rganildi. Jarayonda tahlil va sintez, taqqoslash hamda statistik tahlil usullaridan foydalanilib, turizm xizmatlari hajmi va moliyaviy ko‘rsatkichlar baholandi. Shuningdek, ekspert baholash va SWOT tahlil yordamida brend qiymati, xizmat sifati hamda kompaniyalarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, kontent tahlil orqali marketing faoliyati o‘rganildi. Tadqiqot rasmiy statistik ma’lumotlar, korxona hisobotlari va ilmiy manbalarga asoslandi. Tizimli va kompleks yondashuv asosida olib borilgan tahlil natijasida kompaniyalar faoliyatining samaradorligi baholanib, muammolarni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qarshi shahrida 20 ga yaqin xususiy mehmonxonalar faoliyat yuritmoqda. Ularning aksariyati eski shahar hududida joylashgan bo‘lib, odatda 10–25 ta xonaga ega kichik B&B tipidagi mehmonxonalar hisoblanadi. Shu bilan birga, shaharning markaziy qismida joylashgan bir qator biznes-otellar ham mavjud bo‘lib, ular mehmonlarga keng ko‘lamdagi xizmatlarni taklif etadi.

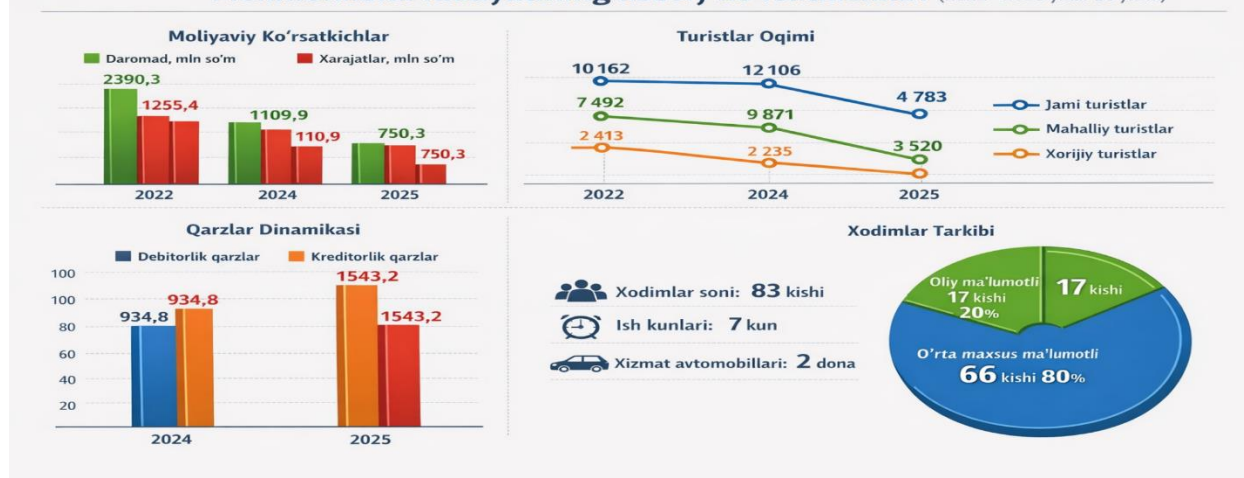
1-jadval mehmonxona faoliyatining 2022–2025 yillardagi asosiy iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy ko‘rsatkichlari dinamikasini aks ettiradi. Tahlildan ko‘rinadiki, mehmonxonadagi joylar soni va ularning tarkibi (lyuks, yarim lyuks va oddiy o‘rinlar) o‘zgarmagan bo‘lsa-da, moliyaviy natijalarda sezilarli pasayish kuzatilgan: bir yillik daromad 2022 yildagi 2 390 254 ming so‘mdan 2025 yilda 771 083 ming so‘mga tushib, keskin kamaygan, xarajatlar ham qisqargan bo‘lsa-da, bu pasayish daromad qisqarishini to‘liq qoplamagan. Shu bilan birga, debitorlik qarzlari kamaygan, biroq kreditorlik qarzlari 2025 yilda 1 543 200 ming so‘mga etib, moliyaviy yuklamaning oshganini ko‘rsatadi. Turistlar oqimi bo‘yicha ham salbiy tendensiya kuzatilib, jami turistlar soni 12 106 nafardan 4 783 nafarga tushgan, ayniqsa mahalliy turistlar ulushining sezilarli qisqarishi umumiy talab pasayganini bildiradi. Biroq xodimlar sonining barqaror saqlanishi va oliy ma’lumotli mutaxassislar ulushining 130,7 foizga oshgani mehmonxona kadrlar salohiyatini mustahkamlashga e’tibor qaratilganini anglatadi. Umuman olganda, jadval ma’lumotlari mehmonxona infratuzilma quvvatlari saqlanib qolgan bo‘lsa-da, ulardan foydalanish samaradorligi va moliyaviy barqarorlikni oshirish bo‘yicha qo‘shimcha boshqaruv choralari ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Mehmonxona faoliyatining asosiy iqtisodiy va tashkiliy ko'rsatkichlari dinamikasi

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2022 yil	2024 yil	2025 yil	2023 yilga nisbatan 2025 yil, %
Mehmonxonalardagi joylar soni	o'rin	80	80	80	–
Lyuks	o'rin	5	5	5	–
Yarim lyuks	o'rin	5	5	5	–
Oddiy	o'rin	70	70	70	–
Mehmonxonaning bir yillik daromadi	ming so'm	2 390 254	1 401 461	771 083	32,3
Mehmonxonaning bir yillik xarajati	ming so'm	1 255 417	1 109 867	750 251	59,8
Debitorlik qarzarlar	ming so'm	–	934 809	890 888	95,3
Kreditorlik qarzarlar	ming so'm	–	1 033 237	1 543 200	149,4
Budjetdan qarz	ming so'm	–	–	–	–
Jami turistlar	kishi	10 162	12 106	4 783	47,1
Mahalliy turistlar	kishi	7 492	9 871	3 520	35,4
Xorijiy turistlar	kishi	2 413	2 235	1 263	62,3
Xodimlar soni	kishi	82	81	83	101,2
Oliy ma'lumotli mutaxassislar	kishi	13	13	17	130,7
O'rta maxsus ma'lumotli mutaxassislar	kishi	69	68	66	95,6
O'rtaacha ish kuni	kun	7	7	7	–
Turistlarga xizmat ko'rsatuvchi avtomobillar soni	dona	2	2	2	–

1-rasmda mehmonxona faoliyatining asosiy iqtisodiy va tashkiliy ko'rsatkichlari, xususan moliyaviy natijalar, turistlar oqimi, qarzarlar dinamikasi hamda xodimlar tarkibi kompleks tarzda tasvirlangan. Grafik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2022–2025 yillar davomida mehmonxona daromadlari sezilarli darajada kamaygan. Jumladan, 2022 yilda daromad 2 390,3 mln so'm bo'lgan bo'lsa, 2025 yilga kelib 750,3 mln so'm darajagacha pasaygan. Shu bilan birga xarajatlar ham kamaygan bo'lsada, daromadga nisbatan yuqori ulushni saqlab qolganligi mehmonxona rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Turistlar oqimi dinamikasi ham shunga o'xshash tendensiyani namoyon etadi. 2022 yilda

mehmonxonaga 10 162 nafar turist tashrif buyurgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 12 106 nafarga etib oshgan. Biroq 2025 yilga kelib turistlar soni 4 783 nafargacha kamaygan. Ayniqsa mahalliy turistlar sonining kamayishi mehmonxona xizmatlariga bo'lgan talab pasayganligini ko'rsatadi. Qarzarlar dinamikasi ham moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Grafik ma'lumotlariga ko'ra, kreditorlik qarzlari 2024 yildagi 934,8 mln so'mdan 2025 yilda 1 543,2 mln so'mgacha oshgan. Bu esa mehmonxona faoliyatida moliyaviy majburiyatlar ortib borayotganligini ko'rsatadi.

Mehmonxona faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari (2022–2025 yillar bo'yicha)**1-rasm. Mehmonxona faoliyatining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari dinamikasi (2022–2025 yillar).**

1-rasmda mehmonxona faoliyatining asosiy natijalar, turistlar oqimi, qarzarlar dinamikasi hamda iqtisodiy va tashkiliy ko'rsatkichlari, xususan moliyaviy xodimlar tarkibi kompleks tarzda tasvirlangan. Grafik <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2022–2025 yillar davomida mehmonxona daromadlari sezilarli darajada kamaygan. Jumladan, 2022 yilda daromad 2 390,3 mln so'm bo'lgan bo'lsa, 2025 yilga kelib 750,3 mln so'm darajagacha pasaygan. Shu bilan birga xarajalar ham kamaygan bo'lsada, daromadga nisbatan yuqori ulushni saqlab qolganligi mehmonxona rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Turistlar oqimi dinamikasi ham shunga o'xshash tendensiyani namoyon etadi. 2022 yilda mehmonxonaga 10 162 nafar turist tashrif buyurgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 12 106 nafarga etib oshgan. Biroq 2025 yilga kelib turistlar soni 4 783 nafargacha kamaygan. Ayniqsa mahalliy turistlar sonining kamayishi mehmonxona xizmatlariga bo'lgan talab pasayganligini ko'rsatadi. Qarzlarning dinamikasi ham moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Grafik ma'lumotlariga ko'ra, kreditlik qarzlari 2024 yildagi 934,8 mln so'mdan 2025 yilda 1

543,2 mln so'mgacha oshgan. Bu esa mehmonxona faoliyatida moliyaviy majburiyatlar ortib borayotganligini ko'rsatadi.

Xodimlar tarkibi tahlili esa mehmonxona xizmat ko'rsatish salohiyatini ifodalaydi. 2025 yil holatiga ko'ra mehmonxonada 83 nafar xodim faoliyat yuritadi. Ularning 17 nafari (20%) oliy ma'lumotli, 66 nafari (80%) o'rta maxsus ma'lumotli mutaxassislardan iborat. Bu esa xizmat ko'rsatish tizimida amaliy ko'nikmaga ega kadrlar ulushi yuqori ekanligini ko'rsatadi. Umuman olganda, rasm tahlili mehmonxona faoliyatida turistlar oqimi kamayishi bilan bir qatorda moliyaviy natijalarning pasayganligini, shuningdek kreditlik qarzlari ortib borayotganligini ko'rsatadi. Shu sababli mehmonxona faoliyatida marketing strategiyalarini kuchaytirish, xizmatlar diversifikatsiyasini kengaytirish hamda moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish zarur hisoblanadi.

2-jadval

“Nasaf Travel” mehmonxonasida ko'rsatiladigan xizmatlar hajmi va bozor ulushi

No	Xizmatlar	2024	2025	“Nasaf Travel” mehmonxonasi	Raqobatchilarga nisbatan ulushi
1	Mehmonxona xizmatlari	31 898	35 000	43	2,4
2	Turistlarni tashish xizmatlari	12 500	12 170	15	1,2
3	Ovqatlantirish xizmatlari	24 000	11 550	15	1,0
4	Valyuta ayirboshlash xizmatlari	2 100	6 000	0,5	1,1
5	Sug'urtalash xizmatlari	1 510	1 700	0,2	0,9
6	Telefon, internet, pochta xizmatlari	21 400	17 350	0,7	0,3
7	Madaniy hordiq xizmatlari	22 150	2 970	0,5	1,9
8	Ekskursiya sayohat xizmatlari	21 620	5 000	0,4	1,7
	Jami xizmatlar	137 178	91 740	16,1	1,6

Jadval ma'lumotlari “Nasaf Travel” mehmonxonasida ko'rsatiladigan xizmatlar tarkibi va ularning bozor ulushini tavsiflaydi. Tahlil natijalariga ko'ra, mehmonxona xizmatlari umumiy xizmatlar ichida etakchi o'rinni egallab, 2025 yilda 35 ming birlikni tashkil etgan. Shu bilan birga turistlarni tashish va ovqatlantirish xizmatlari ham muhim ulushga ega bo'lib, mehmonxona faoliyatining kompleks turistik xizmatlar asosida tashkil etilganligini ko'rsatadi. Valyuta ayirboshlash, sug'urtalash hamda ekskursiya xizmatlari

esa qo'shimcha servis xizmatlari sifatida turistlar ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, 2025 yilda xizmatlar hajmining ayrim yo'nalishlarda kamayishi turizm oqimining qisqarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq mehmonxonaning raqobatchilarga nisbatan o'rtacha ulushi 1,6 ko'rsatkichni tashkil etib, xizmatlar diversifikatsiyasi orqali bozor pozitsiyasini saqlab qolayotganligini ko'rsatadi.

2-rasm. X.X. “Nasaf Travel” mehmonxonasida ko'rsatiladigan xizmatlar hajmi, tarkibi va bozor ulushi (2024–2025 yillar)

2-rasmda “Nasaf Travel” mehmonxonasida ko‘rsatiladigan xizmatlar hajmi, ularning tarkibiy ulushi hamda raqobatchilarga nisbatan bozor pozitsiyasi kompleks tarzda aks ettirilgan bo‘lib, 2024–2025 yillar kesimida ijobiy o‘sinh dinamikasi kuzatiladi. Xususan, jami xizmatlar hajmi 137 178 birlikdan 91 740 birlikka qayd etilgan bo‘lsa-da, mehmonxonaning umumiy bozor ulushi 16,1% ni tashkil etib, xizmatlar segmentida barqaror o‘rin egallaganini ko‘rsatadi. Xizmatlar tarkibida mehmonxona xizmatlari etakchi (43%) bo‘lib, undan keyin ovqatlanish xizmatlari (15%) muhim ulushni egallaydi, bu esa asosiy daromad manbalari aynan shu segmentlarga to‘g‘ri kelishini bildiradi. Shu bilan birga, qo‘shimcha xizmatlar (valyuta ayirboshlash, transport, ekskursiya va madaniy hordiq xizmatlari) bo‘yicha ham ijobiy tendensiyalar kuzatilmoqda, ayrim yo‘nalishlarda esa raqobatchilarga nisbatan ustunlik (1,6 barobar) qayd etilgan. Umuman olganda, mazkur natijalar mehmonxona xizmatlarining diversifikatsiyalashganligini, marketing strategiyasining samaradorligini va xizmatlar portfelining bosqichma-bosqich kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qarshi shahridagi mehmonxonalar faoliyatida infratuzilma quvvatlari saqlanib qolgan bo‘lsa-da, ulardan foydalanish samaradorligi pasaygan hamda moliyaviy natijalarda salbiy tendensiyalar kuzatilgan. Xususan, daromadlarning keskin kamayishi, turistlar oqimining qisqarishi va kreditorlik qarzarining ortib borishi mehmonxonalar moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, xizmatlar tarkibining diversifikatsiyalashgani va ayrim segmentlarda bozor ulushining saqlanib qolayotgani mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayotganini anglatadi. Shu asosda mehmonxonalarda marketing strategiyalarini, ayniqsa raqamli marketing va onlayn bronlash tizimlarini keng joriy etish, xizmatlar diversifikatsiyasini kengaytirish hamda qo‘shimcha servis xizmatlari ulushini oshirish zarur. Shuningdek, turistlar oqimini ko‘paytirish uchun hududiy turizm yo‘nalishlarini rivojlantirish va ichki turizmni rag‘batlantirish, moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish orqali qarzdorlikni kamaytirish va rentabellikni oshirish lozim. Xizmat sifati va kadrlar malakasini oshirish orqali mijozlar sodiqligini mustahkamlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur chora-tadbirlar mehmonxona xo‘jaligi samaradorligini oshirish, infratuzilma imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish va mintaqaviy turizmni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Muxitdinov Xudoyor Suyunovich Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori, i.f.d. (DSc) / Мухитдинов Худоёр Суюнович, профессор Университета экономики и педагогики, доктор философии (DSc) / Mukhitdinov Xudoyor Suyunovich, Professor at the University of Economics and Pedagogy, Doctor of Sciences (DSc) in Economics.

E-mail: jfarmonov78@gmail.com

ORCID: 0009-0004-4970-1371

2. Bozorov Samar Safarovich Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi / Бозоров Самар Сафарович, независимый исследователь Каршинского государственного университета / Bozorov Samar Safarovich, independent researcher at Karshi State University

E-mail: samarbozorov575@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4890-1568

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler P., Bowen J.T., Makens J.C. Marketing for Hospitality and Tourism. – 7th ed. – Pearson Education, 2016.

2. Aaker D.A. Managing Brand Equity. – New York: Free Press, 1991.

3. Keller K.L. Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity. – 4th ed. – Pearson, 2013.

4. Buhalis D., Law R. Progress in information technology and tourism management // Tourism Management. – 2008. – Vol. 29, No. 4. – P. 609-623.

5. Aleksandrov A.Yu. Ekonomika turizma. – Moskva: INFRA-M, 2014.

6. Bogolyubov S.V. Organizatsiya turisticheskoy deyatelnosti. – Moskva: Akademiya, 2012.

7. Kabushkin N.I. Menedjment turizma. – Minsk: Novoye znaniye, 2015.

8. Tursunov B.O. Turizmni rivojlantirishda hududiy omillarning roli // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy jurnali. – Toshkent, 2022. – №3. – B. 45-52.

9. Yuldashev Sh.R. Zamonaviy boshqaruv usullari va ularning turizm sohasidagi ahamiyati // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali. – Toshkent, 2024. – №5. – B. 112-118.

10. Kadirov D.A. Turizm marketing strategiyalarini takomillashtirish yo‘nalishlari // “Turizm: nazariya va amaliyot” jurnali. – Toshkent, 2023. – №2. – B. 67-73.

SANOATNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O'RNI VA EKOLOGIYA BILAN BOG'LIQLIK, MUAMMOLAR VA UNING YECHIMLARI

Ismoilov Otajon Nurillo o'g'li

РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЭКОНОМИКЕ И ЕЕ СВЯЗЬ С ЭКОЛОГИЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Исмоилов Отажон Нурилло угли

THE ROLE OF INDUSTRY IN THE ECONOMY AND ITS RELATIONSHIP WITH ECOLOGY, PROBLEMS AND SOLUTIONS

Ismoilov Otajon Nurillo ugli

Received: April 7, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada sanoat tarmog'ining iqtisodiy o'sishdagi o'rni, sanoatlashtirish bosqichlarida atrof-muhitga etkaziladigan zararni minimallashtirish mexanizmlari va iqtisodiy ekologik barqaror rivojlanishga o'tishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi xalqaro modellar hamda milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash strategiyalari yoritilgan.

Kirish so'zlar: sanoat, atrof-muhit, ekologik barqaror, iqtisodiy rivojlanish, ekologik Kuznets egri chizig'i, IPAD modeli, ekologik standartlar, yashil iqtisodiyot,

Аннотация: В данной статье анализируется роль промышленного сектора в экономическом росте, механизмы минимизации ущерба окружающей среде в процессе индустриализации и теоретические основы перехода к экономически и экологически устойчивому развитию. В исследовании рассматриваются международные модели, отражающие взаимосвязь между экономической эффективностью и экологической устойчивостью, а также стратегии модернизации национальной экономики.

Ключевые слова: промышленность, окружающая среда, экологическая устойчивость, экономическое развитие, экологическая кривая Кузнеця, модель IPAD, экологические стандарты, зеленая экономика.

Abstract: This article analyzes the role of the industrial sector in economic growth, mechanisms for minimizing environmental damage during industrialization, and the theoretical foundations of the transition to economically and environmentally sustainable development. The study highlights international models that express the relationship between economic efficiency and environmental sustainability, as well as strategies for modernizing the national economy.

Keywords: industry, environment, ecological sustainability, economic development, ecological Kuznets curve, IPAD model, environmental standards, green economy.

■ KIRISH

Sanoat har qanday mamlakat iqtisodiyoti barqarorligini va uning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy ustunlardan biridir. Sanoatning iqtisodiyotdagi eng birinchi va ko'zga ko'ringan o'rni uning yapli ichki mahsulot (YaIM) tarkibidagi ulushidir. Qishloq xo'jaligidan farqli o'laroq, sanoat homashyoni tayyor mahsulotga aylantirish orqali mahsulotlarga qo'shilgan qiymat yaratish bilan ham yuqori salohiyatga ega. Bundan tashqari sanoat tarmoqlari tabiat hodisalariga uzviy bog'liq emas, bu esa iqtisodiy o'sishning barqaror va bashorat qilinadigan bo'lishini ta'minlaydi. Tashqi savdo tushumlari sanoat

mahsulotlarining sifatiga bog'liq bo'lib, bunda mamlakat tayyor mahsulot eksport qilish orqali daromadini oshirishi yoki import o'rnini bosadigan mahsulotlarni o'zi ishlab chiqarishi ham mumkin.

Dunyo bo'yicha eng yirik sanoat korxonalari o'z daromadlarining katta qismini yangi texnologiyalar yaratishga saflaydi, bu esa butun jamiyatning intellektual salohiyatini oshiradi. Barcha zamonaviy texnologiyalar, robototexnikalar, sun'iy intellekt va energetika yutuqlari dastlab sanoat korxonalarida sinovdan o'tkazilib, keyin amaliyotga tatbiq etiladi. Sanoatda erishilgan har bir innovatsiya, unumdorlik va yangiliklar boshqa sohalarga ham ijobiy ta'sir qiladi.

Sanoatda ish o'rinlarini yaratish bandlikni ta'minlash bilan birga, bir nechta soha rivojiga bevosita ta'sir qiladi. Jumladan, sanoatda malakali hodimlarga doim talab bo'lganligi bois, bu holat ta'lim tizimi rivojlanishiga turtki beradi. Sanoat korxonasi atrofida yo'llar, elektr tarmoqlari, aloqa va turar joy infratuzilmalari yaxshilanadi. Bitta sanoat ish o'rni logistika, ovqatlanish va boshqa servislar yaratilishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Sanoat tarmog'i rivojlanishi tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitga ta'sir ko'rsatish bilan ham uzviy bog'liqdir. Ular ortasigagi o'zaro bog'liqlik, muammolar va ularning echimi ikki bosqichlarda o'rganiladi. Dastlab resurslar tahlil qilinadi, so'ngra ishlab chiqarishning atrof-muhitga ta'siri o'rganiladi.

Iqtisodiyotda sanoat va ekologiya o'rtasidagi bog'liqlik jahon olimlari tomonidan keng o'rganilgan. Xususan, Gene M. Grossman, Alan B. Krueger[1], Michael E. Porter, Class van der Linde [2], Adam B. Jeffe va Karen Palmer[3], Tobias Eibinger, Beate Deixelberger, Hans Manner [4], N.Kaldor[5], Bruce E. Hansen[6], Christoph Hanck, Martin Arnold, Alexander Gerber, va Martin Schmelzer[7]lar hamda O'zbekistonlik M.T.Butaboyev, N.M.Maxmudov va A.A.Qosimov [8], Sh.Mutalov, T.Tursunov, M.Niyazova, K.Adilova, B.Zaynitdinova, A.Maksudova [9] kabi iqtisodchi olimlar o'z ishlarida iqtisodiyotda

sanoatning o'rni va uning ekologiya bilan bog'liq jihatlarini o'rganishgan.

Ma'lumki, sanoatda ishlab chiqarish hajmi oshgani sari uning ekologiyaga bo'lgan ta'sir ham ortib boradi. Tabiatni sanoat bilan muvozanatlashtirishda: ekologik Kuznets egri chizig'i(EKC); Porter Gipotezasi; Porter gipotezasini empirik tekshirish; $I = P \times A \times T$ (IPAT) modeli va uning stoxastik ko'rinishi kabi modellaridan keng foydalaniladi. Bunday modellardan foydalanib, iqtisodiyotda sanoat tarmog'i o'rni va uning ekologiyaga ta'sirini aniqlash, sanoatda ishlab chiqarish hajmini oshirishga sabab bo'ladigan omillar va atrof-muhitni barqaror saqlab qolish uchun echimlarni olish mumkin.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolani tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash va ekonometrik modellash tirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda sanoat ishlab chiqarish hajmi va sanoat tarmoqlarining atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalar miqdori o'rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiyotda sanoat tarmog'i rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Uning o'rni yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarish, ish o'rinlari yaratib aholi bandligini ta'minlash va eksport qilish salohiyatidagi hissasi boshqa sohalarga qaragandan sezilarli darajada yuqori. Buni quyidagi jadvalda asosida ko'rishimiz mumkin (1-jadval).

1-jadval.

O'zbekistonda sanoatning YaIMdagi ulushi va o'sish ko'rsatkichlari¹

Yillar	Sanoatning YaIMdagi ulushi (%)	Sanoat mahsulotining o'sish sur'ati (%)	Sanoatda band bo'lganlar (mln.kishi)	Eksport hajmi dinamikasi (mlrd.\$)
2015	23.4	108.0	1.76	12.5
2016	23.2	106.0	1.84	12.1
2017	26.3	107.0	1.95	12.6
2018	30.5	110.8	2.02	14.0
2019	33.0	106.6	2.15	17.5
2020	31.4	100.7	2.24	15.1
2021	31.3	108.7	2.35	16.7
2022	31.1	105.2	1.76	19.3
2023	31.7	106.0	1.84	24.9
2024	32.2	107.2	1.95	27.3
2025	33.5	108.0	2.02	33.8

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagicha tahliliy xulosa qilish mumkin. Sanoatning YaIMdagi ulushi ortishi aholi bandligi va eskport hajmi oshishiga ham bevosita ta'sir qilgan. Jumladan, sanoatning YaIMdagi ulushi 2015-yil 23.4% bo'lsa, 2025- yili bu ko'rsatkich 33.5% etib 43% ga oshgan. Bu ishlab chiqarishda yiliga o'rtacha 4.3% o'sish bo'lganini bildiradi.

Sanoatda band bo'lgan aholi soni esa, 2015-yil 1.76 mln.kishi bo'lgan bo'lsa, 2025-yil ularning soni 2.02 mln.kishiga etgan va 14.7% o'sish qayt etgan. Bu

esa har yili sanoat tarmoqlarida o'rtacha qiymatda 26 ming kishi ish bilan ta'minlanganligini bildiradi. Mos ravishda eksport hajmi ko'rsatkichlari dinamikasida ham yuqori qiymatli o'sishni ko'rish mumkin. 2015 yili eksport hajmi 12.5 mlrd.dollarni tashkil etgan va 10 yillik oraliq davrdan keyin, ya'ni 2025-yili eksport hajmi 33.8 mlrd.dollarga etib 2.7 barobar o'sishga erishgan.

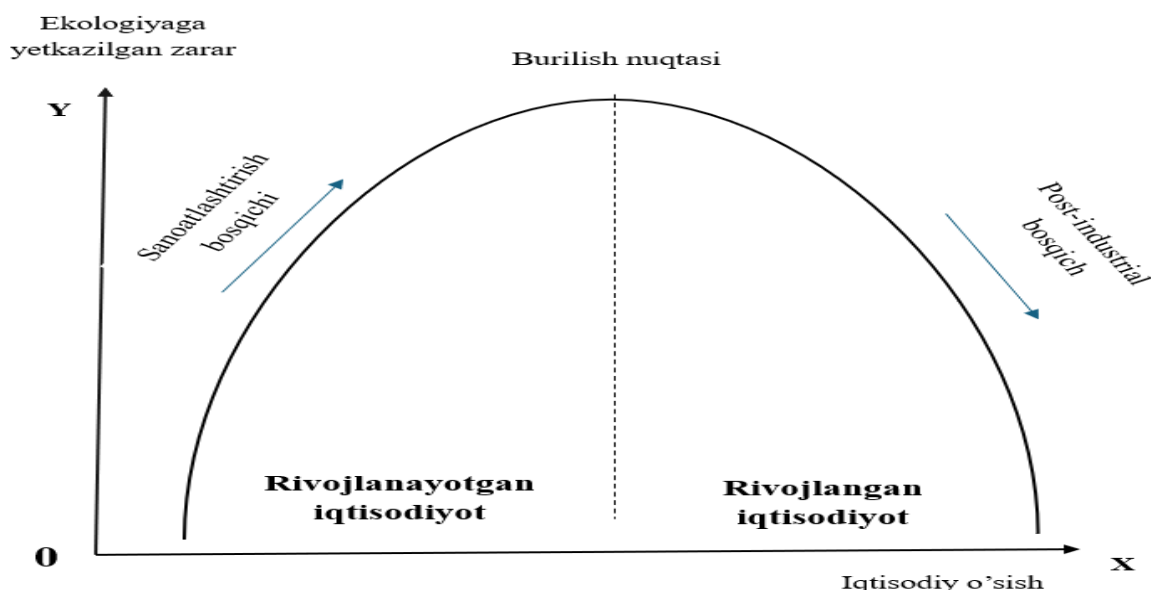
Ma'lumki, rivojlanish o'z navbatida atrof-muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Dastlab davlatlar o'z resurs va imkoniyatlaridan kelib chiqib, YaIM hajmini oshirish uchun bor e'tibor va kuchini ishlab

¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi (www.stat.uz) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

chiqarishga qaratadi. Bu o'rinda tabiatga etadigan zarar ham parallel ravishda ortib boradi. Sanoat bilan ekologiya bog'liqligi asosan ekologik Kuznets egri chizig'i (EKC) bilan ifodalanadi. Ushbu nazariya ko'ra, iqtisodiy rivojlanishning dastlabki bosqichlarida atrof-

muhit ifloslanishi ortadi, ammo ma'lum bir daromad darajasiga etilgach, texnologik taraqqiyot hisobiga ekologik holat yaxshilana boshlaydi. Bu nazariya iqtisodiyotda sanoatning ekologiya bilan bog'liqligini ifodalovchi oltin nazariya hisoblanadi.

1-rasm. Ekologik Kuznets egri chizig'i²

Rasmdagi egri chiziq shuni ifodalaydiki, iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan davlatlar eng avval sanoatlashirish bosqichidan o'tadi. Bu davrda ekologiya ular uchun etarlicha ahamiyat kasb etmaydi. Ma'lum bir rivojlanish darajasiga erishilganda esa davlatlar atrof-muhit haqida qayg'urib uni asrab qolish va unga etkazilayotgan zararni kamaytirish uchun turli choralar ko'ra boshlaydi.

O'zbekistonda sanoatning rivojlanishi iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga, atrof-muhitga turlicha yuklamalar olib keldi. 2015-2025-yillar oralig'ida mamlakat iqtisodiyoti tarkibida "yashil" texnologiyalarga o'tish harakatlari boshlangan bo'lsa-da, an'anaviy og'ir sanoat hali ham asosiy emissiya manbai bo'lib qolmoqda.

2-jadval

Sanoat tarmoqlarining YaIMdagi ulushi atrof-muhitga ta'siri³

Sanoat tarmog'i nomi	YaIMdagi ulushi (o'rtacha %)	Atrof-muhitga asosiy ta'siri	Emissiya darajasi
Elektr energetikasi	7% – 9%	Havoga issiqxona gazlari (CO ₂ , NO ₂) chiqishi, suv resurslarining termal ifloslanishi.	Yuqori (35-40%)
Tog'-kon va metallurgiya	10% – 12%	Tuproqning og'ir metallar bilan zaharlanishi, landshaftning buzilishi.	Yuqori (25-30%)
Neft-gaz va kimyo	5% – 7%	Yer osti suvlarining kimyoviy ifloslanishi, metan gaz sizib chiqishi.	O'rta-yuqori (15-18%)
Qurilish materiallari	4% – 5%	Yuqori chang darajasi, klinker ishlab chiqarishda karbonat angidrid ajralishi.	O'rta (10-12%)
To'qimachilik va engil sanoat	3% – 4%	Oqova suvlar tarkibidagi kimyoviy bo'yoqlar va pestitsid qoldiqlari.	Past (3-5%)
Oziq-ovqat sanoati	5% – 6%	Organik chiqindilar va suv iste'molining yuqoriligi.	Minimal (1-2%)
Elektrotexnika va IT	6% -7%	Elektron chiqindilar (E-waste) va energiya sarfi	Past-O'rta (1-2%)

² Adabiyotlar tahlili asosida muallif ishlanmasi

³ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi (www.stat.uz) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Keltirilgan jadvalda sanoat tarmoqlarining so'ngi 10 yillikda YaIMgi o'rtacha ko'rsatkichlari va ularning atrof-muhitga ko'rsatayotgan ta'siri tarmoqlar kesimidagi tahlil qilingan. Bunda, elektr energiya tarmog'i YaIMda 7-9% ulush bilan katta ko'rsatkichga ega, biroq, parallel ravishda uning tabiatga chiqarayotgan emissiya miqdori ham 35-40% ko'rsatkich bilan yuqori darajada. Emissiya asosan issiqxona gazlarining havoga chiqishi va suv resurslarining ifloshlanishiga orqali sodir bo'lmoqda.

Tog'-kon va metallurgiya sohalari ham YaIM ning 1/10 qismini tashkil qiladi. Biroq, bu sohalarda tuproqning og'ir metallar bilan zaharlanishi va landshaftning buzilishiga ta'siri tufayli emissiya miqdori 25-30% tashkil etadi. Neft-gaz, kimyo va qurilish materiallari sohasida emissiya darajasi o'rta miqdorda, ularning tabiatga salbiy ta'siri er osti suvlarining ifloshlanishi, yuqori darajagi chang miqdori va oqova suvlar tarkibing kimyoviy buzilishi orqali namoyon bo'ladi.

Sanoatning ekologiyaga zarar etkazishining yana bir sabablaridan biri bu aholi sonining ko'payishidir.

Aholi sonining doimiy o'sib borishi yashash uchun muhim bo'lgan birlamchi ehtiyojlar, jumladan, oziq-ovqat va turar joyga bo'lgan talabni oshiradi. Buning natijasida sanoatda ishlab chiqarishga bo'lgan talab ham ortadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Taraqqiyot dasturi tatqiqotlariga ko'ra⁴, sanoatda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kelgusi avlod uchun 2050-yilga qadar har yili 2 trillion dollar iqtisodiy foyda olish imkoniyatini yaratadi.

IPAT baholash modeli sanoatdan tashqari aholining muhtazam ravishda ko'payib borishi ham ekologiyaga o'z ta'sirini ko'rsatishini ifodalaydi.

$I = P \times A \times T$ modeli va uning stoxastik ko'rinishi

Bu erda: I (Impact)- atrof-muhitga ta'sir; P (Population)-aholi soni; A (Affluence)-boylik darajasi, farovonlik; T (Technology) — texnologik samaradorlik.

Ushbu model asosida O'zbekistonda aholi sonining ortishi va ekologiya etkazilayotgan zararni tahlil qilish mumkin.

3-jadval

O'zbekistonda aholi soni o'sishi va emissiya o'rtasidagi korrelyatsiya⁵

Yil	Aholi soni (mln.kishi)	Yillik emissiya (mln.tonna CO ₂)	Korrelyatsiya holati	Yillik emissiya o'zgarishining asosiy sabablar
2015	31.3	102.8	Barqaror ijobiy bog'liqlik	Sanoatda eski texnologiyalar ulushi yuqori bo'lgan davr.
2016	31.8	105.2	Sanoat quvvatlari oshishi	Sanoat o'sishi hisobiga tashlamalar 2,4% ga ortgan.
2017	32.4	108.5	Iqtisodiy faollik ortishi	Iqtisodiy islohotlar va yangi ishlab chiqarish quvvatlari ishga tushishi.
2018	33.0	112.4	Energetikaga bo'lgan talab o'sishi	Qurilish va metallurgiya sohasidagi faollikning cho'qqiga chiqishi.
2019	33.6	114.2	Maksimal ijobiy korrelyatsiya	Sement va neft-gaz sanoati kengayishi sababli eng yuqori ko'rsatkichlardan biri.
2020	34.2	112.1	Anomaliya: Aholi o'ssada, emissiya tushgan (COVID-19)	Pandemiya cheklovlari sababli sanoat faolligining vaqtincha pasayishi.
2021	34.9	121.5	Keskin tiklanish (Rebound effect)	Iqtisodiyot tiklanishi va energetikada ko'mir ulushi ortishi.
2022	35.6	123.8	Urbanizatsiya jarayoni	Modernizatsiya: ayrim yirik zavodlarda filtrlash tizimlari yangilandi.
2023	36.4	125.8	Aholi o'sish sur'ati yuqori	Qayta tiklanuvchi energiya (quyosh stansiyalari) hisobiga emissiya pasayishi.
2024	37.2	127.9	Sanoat va transport emissiyasi	"Yashil iqtisodiyot" loyihalari va gazdan samarali foydalanish natijasi.
2025	38.1	129.5	Yashil energiya hisobiga o'sish sekinlashishi	Innovatsion filtrlar va to'liq raqamli ekologik nazorat tizimi.

⁴ M.T.Butaboyev, N.Maxmudov va A.A. Kasimov. Yashil iqtisodiyot. (Darslik).-T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi" 2025. 432b.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

⁵ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi (www.stat.uz) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi..

Qarshi davlat texnika universiteti

Jadvalda berilgan natijalar aholi soni o'sishining tabiatga chiqarilayotgan emissiya miqdoriga ta'siri va ular o'rtasidagi bog'liqlik sabablarini ko'rsatadi.

2015-yilda aholi soni 31.1 mln.kishi bo'lib, 10 yil ichida 38.1 mln.kishiga etgan. O'sish ko'rsatgichi 21.7%. Yillik emissiya miqdori esa shu davrd oralig'ida 102.8 mln.tonnadan 129.5 mln.tonnaga etib, 26% oshgan. Emissiyaning bunday ko'rsatgichlariga sabab bo'luvchi asosiy omillar quyidachi:

- sanoatda o'sish hisobiga tashlamalarning miqdori oshishi;
- iqtisodiy islohotlar, yangi ishlab chiqarish quvvatlarining ishga tushishi;
- qurilish, metallurgiya, va neft-gaz sanoati tarmoqlari kengayishi;
- urbanizatsiya jarayoni.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tatqiqotda sanoatning mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni va uning ta'siri hamda ekologiya bilan bog'liqlik holatini keng qamrovli tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, dastlab davlatlar rivojlanish uchun tabiatga zararni hisobga olmay resurslardan tinimsiz foydalangan bo'lsa, endi aholi sonining ortishi va ularning turmush darajasi bevosita ekologiyaga ortiqcha yuklama olib kelmoqda. Bunday holatda cheklangan resurslardan oqilona foydalanib, ularni kelajak avlodga qoldirish uchun bir qator echimlar mavjud.

Tatqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyot rivojlanishi va aholining ko'payishi atrof-muhit va ekologiyaga bevosita ta'sir qiladi. Biroq, etkazilayotgan zararni kamaytirish va ekologik barqarorlikni nazorat qilish uchun bir qator echimlar va imkoniyatlari mavjud. Jumladan;

1. Sanoat korxonalari uchun taklif etilgan ekologik va iqtisodiy mexanizmlar tizimining joriy etilishi. Sanoatda yashil iqtisodiyot sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish.

2. Baholashning milliy ko'rsatgichlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish. Bunda sanoat tarmoqlari uchun ekologik uskunalar uchun tezlashtirilgan amortizatsiya ajratmalari, ISO14001⁶ va boshqa standartlarga ega hamda ne'yordan kamroq ifloslantirgan sanoat korxonasi uchun soliq imtiyozlari belgilanishi.

3. Sanoatda yashil iqtisodiyot tamoyillarini fan va ta'limga integratsiya qilish.

Bundan tashqari, sanoatda ekologik barqarorlikni saqlash uchun yashil texnologiyalarni tijoratlashtirishni rivojlantirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun texnologik agentliklar, biznes inkubator, klaster va texnoparklar ish faoliyatini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Tarmoqda yashil texnologiyalarni ilgari surish uchun davlat xususiy sherikchiligini rivojlantirish, investorlar va kichik biznesga ko'maklashish, milliy va xorijiy ilmiy tashkilotlar bilan shu sohasida hamkorlik qilishni tizimli yo'lga qo'yish zarur. Sanoatda ekologiya uchun yashil investitsiyalarni qo'llab – quvvatlash,

venchur moliya tizimini joriy etish, "yashil fondlar" hamda energiya tejamkor fondlar yaratish muhimdir.

Yuqorida keltirilgan takliflar asosida ekologiyaga etkazayotgan zararni kamaytirish va sanoat hamda atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni barqarorlashtirish mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Ismoilov Otajon Nurillo o'g'li Termiz davlat universiteti Ekonometrika va statistika ixtisosligi 1-kurs tayanch doktoranti / Исмоилов Отажон Нурилло угли Термезский государственный университет Специализация: эконометрика и статистика Аспирант 1-го года обучения / Ismoilov Otajon Nurillo ugli Termez State University Specialization in Econometrics and Statistics 1st year basic doctoral student

E-mail: ismoilov.otajon96@gmail.com

ORCID: 0009-0004-2569-1861

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gene M. Grossman & Alan B. Krueger, 1991. "Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement," *NBER Working Papers* 3914, National Bureau of Economic Research.

2. Porter, Michael E., and Claas van der Linde. 1995. "Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship." *Journal of Economic Perspectives* 9 (4): 97–118.

3. Adam B. Jeffer and Karen Palmer. "Environmental Regulation and Innovation: A Panel Data Study" National Bureau Of Research. 1050 Massachusetts Avenue. Cambridge, MA 02138 April 1996.

4. Tobias Eibinger, Beate Deixelberger, Hans Manner. Panel data in environmental economics: Econometric issues and applications to IPAT models. University of Graz, Austria 2024. <https://www.elsevier.com/locate/jeeem>.

5. N. Kaldor. Causes. of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom. An Inaugural Lecture. London, Cambridge University Press, 1966, 40 p., 5/- net in U.K.

6. Bruce E. Hansen. Econometrics 2000, 2021 University of Wisconsin Department of Economics.

7. Christoph Hanck, Martin Arnold, Alexander Gerber, and Martin Schmelzer. Introduction to Econometrics 2024-02-13.

8. M.T. Butaboyev, N. Maxmudov va A.A. Kasimov. Yashil iqtisodiyot. (Darslik). – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2025. 432b.

9. Sh. Mutalov, T. Tursunov, M. Niyazova, K. Adilova, B. Zaynitdinova, A. Maksudova. Sanoat Ekologiyasi (Atrof Muhit Muhofazasi), Toshkent, 2020, 382b.

10. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2026). Milliy hisoblar, Sanoat va ekologiya ko'rsatkichlari. www.stat.uz

⁶ <https://www.iso.org/ru/iso-14001-environmental-management.html>
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

KLASTERLARNING STRATEGIK RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA IQTISODIY SAMARADORLIGI

Rahimov Odil Berdiyevich

ПЕРСПЕКТИВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Рахимов Одил Бердиевич

PROSPECTS FOR THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF CLUSTERS AND THEIR ECONOMIC EFFICIENCY

Rahimov Odil Berdiyevich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Maqolada klasterlash orqali hududlarni rivojlantirish jarayoni hamda klasterlarning istiqbolda rivojlanishi mintaqalarning zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmalarining shakllanishiga ta'siri yoritilgan. "Sulton Tex Groop" paxta-to'qimachilik klasterining ishlab chiqarish faoliyati asosida ekonometrik model tuzilib, uning natijalari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy klasterlarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: klaster, klasterlash, ekonometrik modellashtirish, raqamli texnologiyalar, yashil texnologiyalar, iqtisodiy potensial, iqtisodiy samaradorlik.

Annotatsiya: В статье рассмотрен процесс развития регионов на основе кластеризации, а также показано, что дальнейшее развитие кластеров способствует формированию современной экономической и социальной инфраструктуры регионов. На примере хлопково-текстильного кластера «Sulton Tex Groop» построена и проанализирована эконометрическая модель производственной деятельности. Кроме того, раскрыты основные факторы, определяющие экономическую и социальную эффективность современных кластеров.

Ключевые слова: кластер, кластеризация, эконометрическое моделирование, цифровые технологии, зелёные технологии, экономический потенциал, экономическая эффективность.

Abstract: The article examines the process of regional development through clustering and emphasizes how the future development of clusters contributes to the formation of modern economic and social infrastructures in the regions. An econometric model of the production activities of the "Sulton Tex Groop" cotton-textile cluster has been developed and analyzed. In addition, the study highlights the main factors determining the economic and social efficiency of modern clusters.

Keywords: cluster, clustering, econometric modeling, digital technologies, green technologies, economic potential, economic efficiency.

■ KIRISH

Hozirgi globallashuv davrida klasterlar dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining samarali o'sishining asosiy bo'g'iniga aylangan va ular yangi ishlab chiqaruvchi kuch sifatida iqtisodiy faoliyatning qariyb yarmini qamrab olgan. Jumladan, AQShda 400 ga yaqin klasterlar faoliyat yuritib, mamlakat YaIMning 60-65 foizi ularning

hissasiga to'g'ri keladi, Italiya ishlab chiqarishida 200 dan ortiq klasterlarning ulushi mamlakat eksportida 40 foizga yaqinni tashkil etadi, Xitoyda ko'plab korxonalarni birlashtirgan 60 dan ortiq klasterlarda katta hajmlarda mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Klasterlash orqali ilg'or rivojlanish - iqtisodiy salohiyat, yangi texnologiyalar, ekologik omillar va

moliyaviy imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Klasterlashning strategik tahlil jarayoni klasterlarning qaysi yo'nalishda rivojlanishi kerakligini, qanday innovatsiyalarni joriy qilishni va mintaqalararo hamkorlikni qanchalik samarali yo'lga qo'yish mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, klasterlarning iqtisodiy o'sishini va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

“Klaster” tushunchasi XX asrning 80-yillarida Maykl Porter tomonidan iqtisodiy tushuncha sifatida ilmiy jarayonga kiritilgan. Porterning ta'kidlashicha, klaster – ma'lum sohalarda faoliyat ko'rsatayotgan kompaniya va institutlarning jug'rofiy jihatdan tarmoqlararo birlashuvi hisoblanadi. Bu ta'rif 1990-yilda Maykl Porter tomonidan tayyorlangan “Davlatlarning raqobatdosh afzalligi” nomli asarida keltirilgan. Demak, klaster – o'zaro bog'liq korxonalarni birlashtirishning bir usuli bo'lib, bu hudud iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi[1].

2005-yillarda iqtisodchi olimlar – A.Rasulev, R.Alimov, D.Kurbanovlarning “O'zbekistonda paxtachilik kompleksini rivojlantirishda klaster iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlari” maqolasida mamlakatda klasterlarni rivojlantirish asoslari yoritilgan[2].

Journal of Management (“Value & Ethics” Gwalior Management Academy, India ISSN-2249-9512, 2022 November Special Issue Page: 222-236 (08.00.00; №6)) jurnalida chop etilgan mualliflar Rahimov Odil Berdievich, Mukhitdinov Khudayar Suyunovichning “Kashkadarya province activity of economic subjects econometric modeling of inter-territorial clustering” maqolasida subyektlarni hududlarda klasterlashni ekonometrik modellash tirish masalasini[3] hamda “Экономика и предпринимательство” (научный журнал, 2024 г. №1 (162), ISSN 1999-2300, Журнал включен в Перечень ВАКа РФ, стр.673-676.) ilmiy jurnalida chop qilingan muallif O.B.Rahimovning “Econometric model of interterritorial clustering of economic subjects” maqolasida iqtisodiy subyektlarni klasterlashni ekonometrik modellari o'rganilgan[4].

■ TADVIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada klasterning iqtisodiy statistik ko'rsatkichlari va moliyaviy hisobotlari ma'lumotlari asosida Statistik tahlil usulida tahlillar olib borilgan, klasterning ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmiga ta'sir etuvchi bir qancha omillar o'rganildi, sotuv

hajmiga ijobiy ta'sir qiluvchi omillar korrelyatsion tahlil bo'yicha o'zaro bog'lanishlar tekshirildi, korrelyatsion-regression tahlillar usulida omillar orasidagi bog'lanishlarning ko'p omilli ekonometrik modeli qurilgan va bu model asosida klasterning iqtisodiy samaradorliklari tahlil qilingan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Hududlarning iqtisodiy potensial rivojlanish imkoniyatlarini topish, erishilmagan ishlab chiqarish darajalarini ko'zlab, foydalanilmagan zahiralarni o'rganish zarurdir. Maqbullashtirish masalasida klasterlarni va ularning ishlab chiqarishini tashkil etish dastlab mukammal rejalashtirishdan boshlanadi. Rejalashtirish bosqichi esa ishlab chiqarish faoliyatining boshlang'ich qismini ifodalab, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Rejalashtirishda asosiy talablar o'rnatiladi, ishlab chiqaruvchining iqtisodiy salohiyati tahlil etiladi. Rejalashtirish qator dasturlar asosida amalga oshirilishi va ularning ichida eng maqbuli aniqlanishi zarur bo'ladi. Bu jarayonlar iqtisodiy tahlillar negizida amalga oshiriladi.

Klasterlar innovatsiyalarni tezroq joriy etishga va ularni keng miqyosda qo'llashga yordam beradi, bu esa umumiy texnologik taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarning tezkor rivojlanishi iqtisodiy jarayonlarni yanada chuqurroq tahlil qilishni taqozo etmoqda. Ekonometrik modellash tirish raqamli iqtisodiy muhitda iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish va baholash imkonini beradi. Klasterlashni ekonometrik modellash tirish ishlab chiqarish subyektlari orasida hamkorlikni kuchaytirib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, innovatsiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek u iqtisodiy qarorlar qabul qilishda asosiy vositalardan biri bo'lib, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun dolzarb va muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyatidagi agrosanoat klasterlaridan biri “SULTON TEX GROUP” klasteri rivojlanish faoliyati statistik ma'lumotlari tahlil qilindi hamda uning ishlab chiqarishi bilan bog'liq bo'lgan omillari ko'rib chiqildi, bunda Y – mazkur klasterning ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmi (mlrd. so'm), x_1 – ip-kalava ishlab chiqarish (tonna), x_2 – klasterdagi ish o'rinlari (birlikda).

1-jadval

“SULTON TEX GROUP” paxta-to'qimachilik klasteri mahsulotlar ishlab chiqarish ko'rsatkichlari

Yillar	Ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmi (mlrd. so'm) Y	Ip-kalava ishlab chiqarish (tonna) x_1	Ish o'rinlari (birlikda) x_2
2018	150,532	6 316,00	253
2019	226,079	6 222,00	633
2020	250,775	5 711,00	618
2021	276,258	5 709,00	727
2022	445,345	10810,00	750
2023	440,019	12773,00	768

1-jadvaldagi klaster sotuv hajmi (Y) va unga ijobiy ta'sir qiluvchi ip-kalava ishlab chiqarish (x_1) hamda ish o'rinlari soni (x_2) qiymatlarini natural logarifm qiymatlariga o'tkazamiz, bu ishdan maqsad – o'zgaruvchilar orasidagi nisbatli o'zgarishlarni aniqroq baholash, bu esa, iqtisodiy va moliyaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi murakkab bog'liqliklarni oddiylashtirishga yordam beradi. Natural logarifm orqali ma'lumotlar siljimalari kamaytiriladi, natijada o'zgaruvchilarning ta'sirini chiziqlashtirish va o'zgarish tendensiyalarini

aniqroq kuzatish imkoniyati yaratiladi. Bu usul, ayniqsa, o'zgaruvchilar orasidagi nisbiy o'zgarishlarni tahlil qilishda qo'llanilib, kichik qiymatlar va katta qiymatlar orasidagi farqlarni kamaytiradi, tahlil natijalarining izchilligi va ishonchliligini oshiradi.

Korrelyatsion-regression tahlillar “SULTON TEX GROUP” klasteri rivojlanishiga ta'siri yuqori bo'lgan omillarni aniq belgilash va kelgusida yanada samarali rivojlanish strategiyasini shakllantirishga yordam beradi.

2-jadval

“SULTON TEX GROUP” klaster ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmiga ta'siri yuqori bo'lgan omillarning asosiy parametrlari⁷

Natijaviy o'zgaruvchi: Y				
Metod: Eng kichik kvadratlar usuli				
Qator: 2018-2023				
Kiritilgan o'zgaruvchilar(kuzatuvlar): 6				
O'zgaruvchi	Model koeffitsiyentlari	Standart xatolar	t-Styudent mezon	p-qiymati
x_1	0.657692	0.137704	4.776144	0.0174
x_2	0.605420	0.115575	5.238345	0.0135
C	2.806943	1.163136	2.413253	0.0447
R-determinatsiya koeffitsiyenti	0.964671	Bog'liq o'zgaruvchining o'rtacha qiymati		12.53552
Tekislangan R-determinatsiya koeffitsiyenti	0.941119	Bog'liq o'zgaruvchining standart chetlanishi		0.415362
Regressiyaning standart xatosi	0.100789	Akaykening axborot mezon		-1.444717
Qoldiqlar kvadratlar yig'indisi	0.030475	Shvars mezon		-1.548837
Maksimal o'xshashlik fuksiyasining qiymati	7.334150	Hannan-Quinn kriter		-1.861519
F-Fisher mezon	40.95856	DW-Darbin-Uotson mezon		2.288011
Ehtimollik (F-Fisher mezon)	0.006640			

Tadqiqotlar asosida olingan natijalarda “SULTON TEX GROUP” paxta-to'qimachilik klasteri ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmining o'sish dinamikasini ifodalovchi quyidagi ko'p omilli darajali empirik modelni hosil qildik:

$$Y = 16,61 * x_1^{0,66} * x_2^{0,61}$$

Bu model shakli – darajali model, model esa ko'rsatkichlarning nisbiy o'zgarishlarni tahlil qilishda qulaylik yaratadi. Ushbu darajali model x_1 va x_2 o'zgaruvchilarining Y ga ijobiy ta'sir ko'satishini ifodalaydi, model yordamida ip-kalava ishlab chiqarish (x_1) hamda ish o'rinlari soni (x_2) omillarining o'zgarishiga bog'liq ravishda klasterning ishlab chiqargan mahsulotlarining sotuv hajmi (Y) o'sadi, bu tuzilgan empirik model – monoton o'suvchi funksiyadir.

Mazkur ko'p omilli darajali empirik modelning tahlili shuni asoslaydiki, bunda $0,66+0,61=1,27>1$ bo'ldi, demak, klaster ishlab chiqarish mahsulotlarining sotuv hajmi samaradorligi yuqori bo'lmoqda.

Agar tahlil chuqurroq, har tomonlama amalga oshirilsa, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, xomashyo resurslardan unumli va samarali foydalanish, ishchilar sonini barqaror ushlab turish mazkur klaster ishlab chiqarish samaradorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Modelda ip-kalava ishlab chiqarish (x_1) o'zgaruvchisi uchun ko'rsatkich 0,66 ga teng, bu esa, ip-kalava ishlab chiqarish (x_1)ning sotuv hajmi (Y)ga o'rtacha ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildiradi. Boshqacha aytganda, ip-kalava ishlab chiqarish (x_1)ning 1% o'zgarishi sotuv hajmi (Y)ning 0,66% o'zgarishiga olib keladi. Ish o'rinlari soni (x_2) omili uchun ko'rsatkich 0,61 bo'lib, bu ham ijobiy ta'sirni anglatadi, ya'ni ish o'rinlari soni (x_2)ning 1% o'zgarishi sotuv hajmi (Y) ning 0,61% ijobiy o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Mazkur klasterda ushbu mulohazani quyidagicha talqin qilish mumkin: klasterda ip-kalava ishlab chiqarishni 1% ga oshirilsa, unda klasterning ishlab chiqargan mahsulotlarining sotuv hajmi 0,66% ga oshishi va klasterda ish o'rinlari 1% ga oshirilsa, u holda

⁷ Muallifning dastur asosida ishlanmasi
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

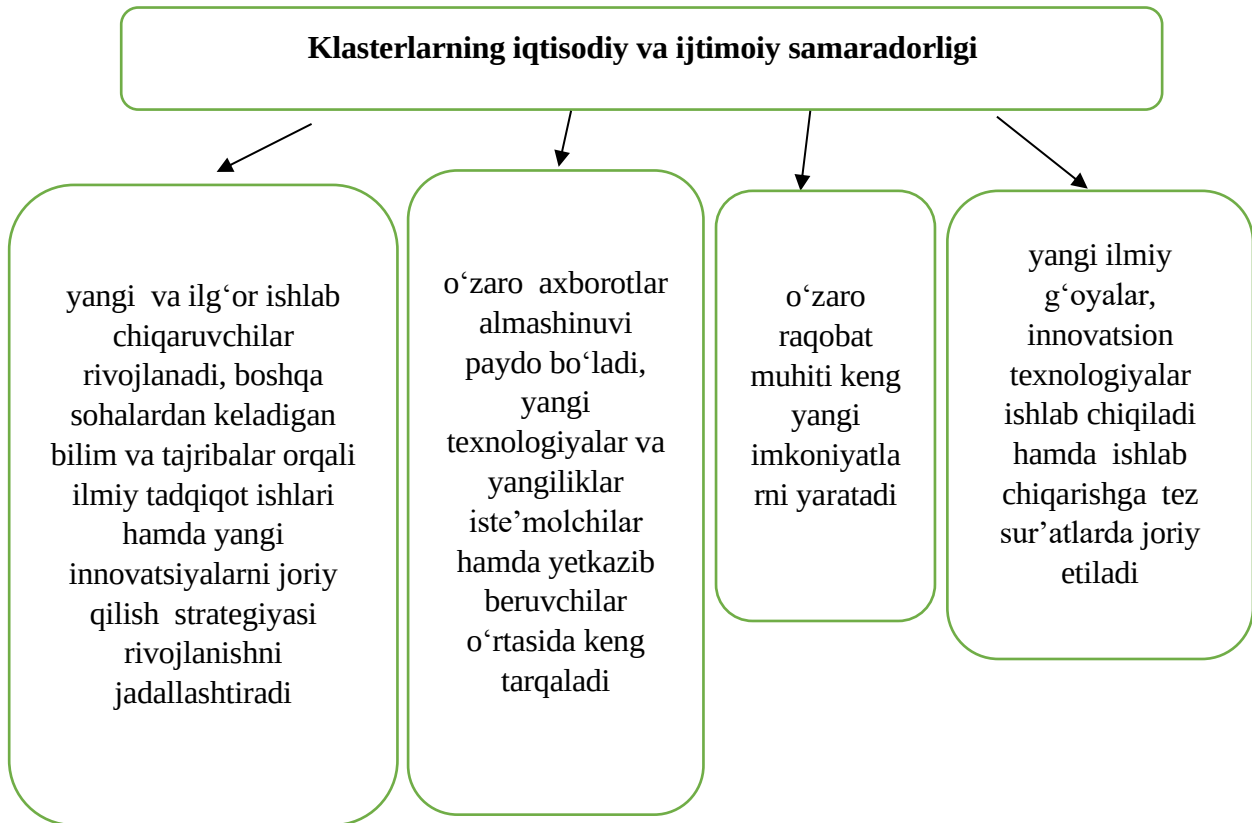
klasterning ishlab chiqargan mahsulotlarining sotuv hajmi 0,61% ga ko'payadi.

Bu model real sharoitlarda qaror qabul qilish va iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda klasterning strategik rivojlanishining kelajakdagi dinamik o'zgarishlarini prognozlashda qo'llaniladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Klasterlarning rivojlanishi mintaqalarning zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmalari tashkil topishiga olib keladi, bu esa ularning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ko'rsatadi.

Klasterlarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini quyidagilardan iborat (1-sxema):

1-sxema: Ilmiy tahlil asosida muallif tomonidan tizimlashtirilgan

Klasterlash jarayonida yangi imkoniyatlar va ilmiy g'oyalarni ishlab chiqish hamda ularni ishlab chiqarishga joriy etish mintaqaviy va milliy darajada iqtisodiy o'sishga sezilarli hissa qo'shadi. Klasterlar uchun raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish –ishlab chiqarish hamda resurslardan samarali foydalanishni optimallashtiradi. Raqamlashtirish orqali korxonalar bir-biriga tezkor ma'lumot etkazib bera oladi, natijada ishlash samaradorligi oshadi. Sun'iy intellekt va yangi texnologiyalar yordamida klasterlarda ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, talablarga mos mahsulotlarni ishlab chiqarish, shuningdek, texnik xizmat ko'rsatish sohalarida yutuqlarga erishish mumkin. Yashil texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari klasterlar ichidagi ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik xavfsiz hamda samarador qilishda katta ahamiyatga egadir. Xomashyolar sarfini kamaytirish va ularni tejash, energiya samaradorligini oshirish orqali ekologik klaster tizimlarini yaratish imkoniyatlari kengayadi. Klasterlar o'zaro tajriba va g'oya almashish orqali yangi keng imkoniyatlarni yaratadi. Shu bilan birga, ochiq innovatsiya dasturlari orqali ilmiy-texnologik g'oyalarni joriy etish ko'lamini kengaytirish lozim.

Yuqoridagi g'oyalar va texnologiyalarni klasterlarda amalga oshirish orqali hududiy ishlab chiqarish jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy

texnologiyalarni joriy etish barqaror iqtisodiy o'sishga erishiladi.

Strategik yo'nalishlardagi klasterlash subyektlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirib, ularning raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy o'sishga turtki beradi.

Klasterlash subyektlar o'rtasidagi bilim almashinuvi va tajriba bo'yicha hamkorlikni rivojlantiradi. Innovatsiyalarni tezroq joriy qilish va texnologik yangiliklardan foydalanish imkoniyatlarini yaratib, bu subyektlarning texnologik jihatdan rivojlanishiga katta turtki beradi.

Klasterlash orqali subyektlar o'z resurslarini birlashtirib, xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirishga yordam beradi, o'z navbatida, narxlarini pasaytirish orqali raqobatbardoshlikni ham kuchaytiradi.

Klaster subyektlarining integratsiyasi logistika tarmoqlarining yaxshilanishiga olib keladi. Mahsulot va xizmatlarning tezroq hamda arzonroq etkazib berilishi, shuningdek, transport va infratuzilma tizimining iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Rahimov Odil Berdiyevich Qarshi Xalqaro universiteti “Iqtisodiyot va muhandislik” kafedrasi dotsenti / Рахимов Одил Бердиевич Каршинский Международный университет Доцент кафедры «Экономика и инженерия» / Rahimov Odil Berdiyevich Karshi International University Associate Professor of the Department of “Economics and Engineering”

E-mail: odilrahimov0302@gmail.com

ORCID: 0009-0004-7902-7392

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Porter M. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998/<http://hbr.org/product/clusters-and-the-new-economics-of-competition/an/98609-PDF-ENG>.

2.А.Расулев, Р.Алимов, Д.Курбанова.

Развитие хлопкового комплекса-важное направление кластерной экономической политики в Узбекистане. Общество и экономика. №7-8, 338-350 ст.2005 г.

3.Rahimov Odil Berdiyevich, Mukhitdinov Khudayar Suyunovich. Kashkadarya provinceactivity of economic subjects econometric modeling of interterritorial clustering // OAK Journal of Management “Value & Ethics” Gwalior Management Academy. India ISSN-2249-9512, 2022 November Special Issue Page: 222-236 (08.00.00; №6).

4.О.Б.Рахимов. Econometric model of interterritorial clustering of economic subjects.// “Экономика и предпринимательство” научный журнал, 2024 г №1 (162), ISSN 1999-2300, Журнал включен в Перечень ВАКа РФ, стр.673-676.

MINTAQADA SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY O'SISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Eshqobilova Nargiza Mengnarovna

IMPROVING THE METHODOLOGY OF INCREASING THE EFFICIENCY OF ECONOMIC GROWTH IN INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REGION

Eshqobilova Nargiza Mengnarovna

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕГИОНА

Эшқобилова Наргиза Менгнаровна

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqaviy sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Mavjud metodologiyalar o'rganilib, ularning kamchiliklari aniqlanadi hamda zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda qo'llash mumkin bo'lgan takomillashtirilgan yondashuvlar taklif etiladi. Shuningdek, innovatsion rivojlanish, raqamli transformatsiya va resurslardan samarali foydalanish omillari asosida metodologik model ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, sanoat korxonalari, samaradorlik, metodologiya, innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, mintaqaviy rivojlanish.

Abstract: This article analyzes the issues of increasing the efficiency of economic growth in regional industrial enterprises. Existing methodologies are studied, their shortcomings are identified, and improved approaches that can be used in modern economic conditions are proposed. Also, a methodological model is developed based on the factors of innovative development, digital transformation, and efficient use of resources.

Keywords: economic growth, industrial enterprises, efficiency, methodology, innovation, digital economy, regional development

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы повышения эффективности экономического роста на региональных промышленных предприятиях. Изучаются существующие методологии, выявляются их недостатки и предлагаются усовершенствованные подходы, применимые в современных экономических условиях. Также разработана методологическая модель, основанная на факторах инновационного развития, цифровой трансформации и эффективного использования ресурсов.

Ключевые слова: экономический рост, промышленные предприятия, эффективность, методология, инновации, цифровая экономика, региональное развитие.

■ KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqobat kuchaygan sharoitda sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda sanoatning global YaIMdagi ulushi o'rtacha 25.9 % ni tashkil etgan. Sanoatning umumiy hajmi 28.8 trillion AQSh dollarga, yillik o'sish sur'ati 2.9 % ga etgan. Ushbu ko'rsatkich 1990-yillar boshida 30 % dan yuqori

bo'lgan. Oxirgi 30 yilda sanoat ulushi pasayish tendentsiyasida, lekin mutlaq hajm o'sib bormoqda.

Jahon tajribasidan ma'lumki sanoati rivojlangan davlatlar barqaror iqtisodiy o'sish tendentsiyasiga ega. Shunday ekan sanoat ishlab chiqarish sohasini rivojlantirish mamlakatimiz uchun muhim ahamiyat ega.

O'zbekistonda "O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida "Sanoatning "drayver" sohasini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to'liq ishg'a solish,

sanoatda qo'shilgan qiymat hajmini 45 milliard dollarga etkazish va 2,5 million yuqori daromadli ish o'rinlarini yaratish, sanoatda ishlab chiqariladigan texnologik mahsulotlar ulushini 25 foizdan 32 foizga etkazish, qayta ishlash sanoatida mehnat unumdorligini 2 barobar oshirish⁸ kabi muhim vazifalar belgilab berilgan.

Mintaqalarda sanoatni rivojlantirish orqali bandlikni oshirish, eksport salohiyatini kuchaytirish va iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin.

Sanoat (industrial sektor) iqtisodiy o'sishning eng muhim drayverlaridan biri hisoblanadi. U ishlab chiqarish hajmini oshiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi va texnologik taraqqiyotni tezlashtiradi.

Milliy statistika qo'mitasining dastlabki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 2025-yilda 1,1 kvadrillion so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 6,8 % ga oshgan. Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi respublika bo'yicha 29,1 mln so'mni tashkil etdi.

2026-yil 1-yanvar holatiga respublikamizda 59,8 mingta sanoat korxonalari faoliyat yuritmoqda.

Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, mavjud boshqaruv va baholash metodologiyalari ko'pincha zamonaviy talablar darajasida emas. Shu sababli iqtisodiy o'sish samaradorligini oshirish metodologiyasini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy o'sish va samaradorlik masalalari ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, Adam Smit Sanoat korxonalarida o'sishning asosiy manbai — mehnat taqsimoti va ixtisoslashuv⁹ deb ko'rsatgan.

Neoklassik yondashuvlarda kapital va mehnat unumdorligi asosiy ko'rsatkich sifatida qaraladi, Robert Solou Sanoatda o'sish omillari: kapital, mehnat va texnologiya va texnologik taraqqiyot — asosiy omil¹⁰ deb ko'rsatadi. Zamonaviy yondashuvlarda innovatsiya va texnologik taraqqiyot hal qiluvchi omil sifatida ko'riladi. Zamonaviy endogen o'sish nazariyasi vakili Paul Romer “Bilim, innovatsiya va inson kapitali asosiy omillar ekanligini va sanoat korxonalarida ilmiy-tadqiqot (R&D) faoliyati muhim¹¹ ekanligini isbotlaydi.

Mahalliy O'zbekiston va MDH mamlakatlari iqtisodchi olimlarning iqtisodiy o'sish haqidagi qarashlari asosan sanoatni modernizatsiya qilish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsiya va davlat siyosati bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Ulardan A.I.Rudenko “Iqtisodiy o'sishning asosiy omili — ishlab chiqarish samaradorligi¹²” ekanligini, G.Idrisov “Iqtisodiy o'sishda davlat siyosati va institutsional muhit

hal qiluvchi ekanligini va investitsiya va innovatsion siyosat sanoatni rivojlanishida ekanligini¹³”, K.N.Adrianov “Sanoat o'sishi texnologik modernizatsiyaga bog'liqligini va eskirgan texnologiyalarni yangilash zarurligi” haqidagi fikr yuritilgan.

Mahalliy olimlardan S.S.Gulyamov, Q.X.Abduraxmonov, M.N.Sharipov, B.B.Berkinov, N.T.Xolmatov, Sh.Sh.Shodmonovlar sanoat iqtisodiy o'sishini innovatsiya va raqamli texnologiyalar, investitsiya va modernizatsiya, inson kapitali va bandlik, resurs tejamkorlik, hududiy rivojlanish, davlat sanoat siyosati bilan bog'laydilar.

Mahalliy adabiyotlarda sanoatning mintaqa iqtisodiy rivojlanishidagi asosiy omil sifatidagi roli Surxondaryo viloyati misolida tadqiq etilgan.¹⁴

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada quyidagi: tahlil va sintez usuli, taqqoslash usuli, statistik tahlil, tizimli yondashuv usullardan foydalanildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Sanoat tarkibiga quyidagi asosiy yo'nalishlar kiradi: ishlab chiqarish (manufacturing), konchilik sanoati, energetika, qurilish.

Ular orasida ishlab chiqarish sektori etakchi o'rin egallab, YaIMning taxminan 15 % ini tashkil etadi. Bu sanoatning eng yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi qismi hisoblanadi.

Dunyo miqiyosida sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishida quyidagi asosiy tendensiyalar kuzatilmoqda:

a) Tarkibiy siljish

Rivojlangan davlatlarda sanoat ulushi kamayib, xizmatlar sektori ustunlik qilmoqda.

b) Hududiy o'zgarishlar

Ishlab chiqarish faoliyati rivojlanayotgan davlatlarga, ayniqsa Osiyo mintaqasiga ko'chmoqda.

c) Texnologik transformatsiya

Sanoatda raqamlashtirish, avtomatlashtirish va sun'iy intellektidan foydalanish kengaymoqda.

d) Global qiymat zanjirlari

Transmilliy ishlab chiqarish tizimlari rivojlanib, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya kuchaymoqda.

Sanoatda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda xorijiy davlatlar tajribasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Birinchidan, rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sanoat o'sishining asosiy omili —

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O'zbekiston – 2030” Strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-sonli farmoni. www.lex.uz

⁹ Adam Smit The Wealth of Nations asaridan (I-kitob, 1-bob — “Of the Division of Labour”)

¹⁰ Роберта Солоу A Contribution to the Theory of Economic Growth» опубликованная в 1956 году в Quarterly Journal of Economics.

¹¹ Пол Ромер Endogenous Technological Change — научная статья, опубликованная в 1990 году в журнале Journal of Political Economy.

¹² Александр А. Руденко International Journal of Economics and Financial Issues, Crystals, Industrial and Civil Construction и других изданиях, индексируемых Web of Science и Scopus

¹³ Георгий Идрисов статьи в журналах Economic Policy, Russian Journal of Economics и Acta Oeconomica. В публикации «Industrial Transformation in Response to Deteriorating Terms of Trade» (2016)

¹⁴ Isayev A.D. Промышленность как фактор экономического развития: проблемы и пути решения (на примере Сурхандарьинской области) “RAQAMLI IQTISODIYOT” ILMIY-ELEKTRON JURNALI | 15-SON | 2026, 761-bet

innovatsiya va texnologik taraqqiyotdir. Masalan, Germaniya tajribasida “Sanoat 4.0” konsepsiyasi asosida ishlab chiqarish jarayonlari to‘liq avtomatlashtirilgan va raqamlashtirilgan. Bu esa mehnat unumdorligini keskin oshirib, mahsulot sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Shu jihatdan, sanoatni modernizatsiya qilishda ilg‘or texnologiyalarni joriy etish muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Ikkinchidan, Yaponiya tajribasida sanoat rivoji doimiy takomillashtirish (“kaizen”) va sifat menejmenti tizimiga asoslanadi. Korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va isrofchilikni kamaytirish orqali yuqori samaradorlikka erishilgan. Bu yondashuv sanoat korxonalarida ichki xaziralarni ishga solish orqali iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash mumkinligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, Janubiy Koreya tajribasida davlatning faol sanoat siyosati muhim rol o‘ynagan. Hukumat tomonidan yirik sanoat korxonalari qo‘llab-quvvatlangan, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish rivojlantirilgan. Natijada qisqa muddat ichida yuqori texnologiyali sanoat shakllangan.

To‘rtinchidan, Xitoy tajribasi sanoat o‘shishida investitsiya va infratuzilmaning ahamiyatini ko‘rsatadi. Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilishi, arzon ishchi kuchi va katta ichki bozor mavjudligi sanoatni tez rivojlantirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali texnologiyalar transferi amalga oshirilgan.

Umuman olganda, xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, sanoatda iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash uchun, innovatsiya va raqamlashtirishni rivojlantirish, samarali boshqaruv va sifat tizimini joriy etish, davlatning faol sanoat siyosatini yuritish, investitsiya va

infratuzilmani rivojlantirish, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish zarur hisoblanadi.

Xorijiy davlatlar tajribasidan oqilona foydalanish milliy sanoatni rivojlantirishda muhim omil bo‘lib, uni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki mamlakatning o‘ziga xos sharoitlariga moslashtirish orqali qo‘llash eng samarali natija beradi.

O‘zbekistonda sanoat iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, xomashyo eksportiga qaramlikni kamaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan islohotlar sanoatning ahamiyatini yanada oshirdi. Sanoat ishlab chiqarish hajmi yildan-yilga o‘shib bormoqda va u yalpi ichki mahsulot tarkibida muhim ulushni egallamoqda. Ayniqsa, to‘qimachilik, oziq-ovqat, kimyo va qurilish materiallari sanoati jadal rivojlanmoqda. Bu esa ichki bozorni to‘ldirish bilan birga eksport salohiyatini ham oshirmoqda.

Mamlakatda sanoatni modernizatsiya qilish va texnologik yangilashga katta e‘tibor qaratilmoqda. Yangi sanoat korxonalari tashkil etilishi, mavjudlarini rekonstruksiya qilish, zamonaviy uskunalar bilan jihozlash orqali ishlab chiqarish samaradorligi oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalarni joriy etish va avtomatlashtirish jarayonlari ham bosqichma-bosqich rivojlanmoqda.

Davlat tomonidan sanoatni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari kengaytirilgan. Erkin iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalar, soliq va bojxona imtiyozlari, investitsiya dasturlari sanoat korxonalarining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Bu esa mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim omil bo‘lmoqda.

1-javdal

O‘zbekistonda 2025-yilda sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi¹⁵

	Hajmi (mlrd so‘m)	Fizik hajmi indeksi % da
O‘zbekiston Respublikasi	1 101 130,8	106,8
Hududlar:		
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	29 094,0	105,3
Andijon viloyati	107 885,0	107,2
Buxoro viloyati	53 490,1	107,1
Jizzax viloyati	35 256, 2	114,3
Qashqadaryo viloyati	47 788,6	107,2
Navoiy viloyati	195 226,4	108,3
Namangan viloyati	40 087,4	109,1
Samarqand viloyati	57 767,5	108,5
Surxondaryo viloyati	18 833,2	109,3
Sirdaryo viloyati	26 284,3	108,7
Toshkent viloyati	170 294,3	106,6
Farg‘ona viloyati	59 364,4	107,3
Xorazm viloyati	34 276,1	108,4
Toshkent shahri	207 285,2	107,3

¹⁵ Statistika qo‘mitasi ma‘lumoti

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki Surxondaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarish hajmi Respublika bo‘yicha eng kam hajmni tashkil qilgan. 2026-yilning 1-fevral holatiga ko‘ra, Surxondaryo viloyatida jami 3 049 ta sanoat korxonasi faoliyat yuritmoqda. Sanoat korxonalarining asosiy ulushi quyidagi yo‘nalishlarga to‘g‘ri keladi:

Nometall mineral mahsulotlar (qurilish materiallari) — 757 ta (24,8 %);
Oziq-ovqat mahsulotlari — 682 ta (22,4 %);
Tayyor metal buyumlar — 275 ta (9,0 %);
Mebel ishlab chiqarish — 217 ta (7,1 %) ga to‘g‘ri keladi.

2-jadval

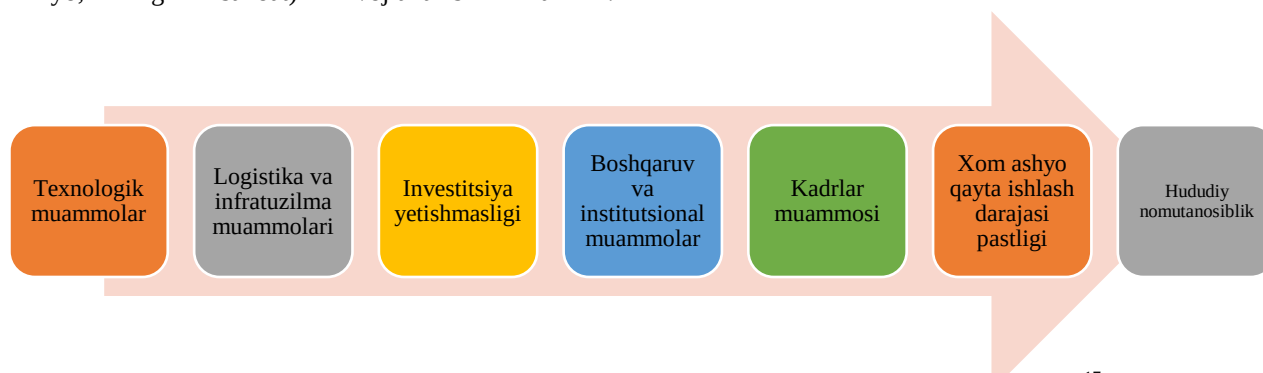
Surxondaryo viloyatida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi¹⁶ (mlrd.so‘m)

Tumanlar	2020	2021	2022	2023	2024
Surxondaryo viloyati	5322,7	6675,3	7229,8	8848,6	13819,8
Termiz shahri	1194,4	1233	1242,6	1351,7	1388,5
Oltinsoy tumani	125	186,6	161,6	195,5	305,2
Angor tumani	90,9	196,2	144,4	226,8	633,2
Bandixon tumani	7,1	60,4	129,3	233	381,8
Boysun tumani	84,5	100,6	108,7	150,7	223,7
Muzrabot tumani	182,7	261,5	254,5	403,5	377,2
Denov tumani	839	431,8	424,8	987,6	1265,1
Jarqo‘rg‘on tumani	933,8	983,9	1035,7	1186,2	1244,1
Qumqo‘rg‘on tumani	350,1	510,3	626	818,4	857,8
Qiziriq tumani	155,5	234,1	209,2	319,9	428,5
Sariosiyo tumani	266,2	723,5	783,2	460,1	953,9
Termiz tumani	114,5	280,3	387,5	491,4	757,6
Uzun tumani	95	287	325,8	349,7	294,8
Sherobod tumani	419,3	567,3	582,7	867,7	1204,5
Sho‘rchi tumani	464,7	618,8	813,6	806,3	1096

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki Surxondaryo viloyatida Termiz shahri, Denov tumani, Jarqurg‘on va Sherobod tumanlarining ulushi katta. Surxondaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarish imkoniyatlari bo‘yicha iqtisodiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu hudud katta sanoat salohiyatiga ega, lekin hali to‘liq ishga solinmagan mintaqa hisoblanadi.

Surxondaryo viloyati sanoatni rivojlantirish uchun xom ashyo resurslariga boy hudud hisoblanadi. Bu resurslar asosida turli tarmoqlarni (qurilish, oziq-ovqat, kimyo, engil sanoat) rivojlantirish mumkin.

Surxondaryoda qurilish sanoati uchun juda qulay baza mavjud: ohaktosh (limestone) – sement va ohak ishlab chiqarish uchun, gil va loy – g‘isht, keramika mahsulotlari uchun, qum va shag‘al – beton va yo‘l qurilishi uchun, gips – suvoq va qurilish materiallarini ishlab chiqarish orqali yuqori iqtisodiy o‘shishga erishish mumkin. Shuningdek neft-gaz yoqilg‘i resurslaridan unumli foydalangan holda ularni qazib olish va qayta ishlash sanoatini yo‘lga qo‘yilsa viloyat sanoat salohiyati yanada oshadi.

1-rasm. Surxondaryo viloyatida sanoatning rivojlanishidagi mavjud muammolar¹⁷¹⁶ Stat.uz ma’lumotlari¹⁷ Muallif ishlanmasi

Surxondaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish bilan bog'liq bir qancha muammolar mavjud. Bu muammolarini 1-rasm ma'lumotlarida keltirib o'tildi. Bu muammolar bilan birgalikda amaliyotda qo'llanilayotgan metodologiyalar quyidagi kamchiliklarga ega: ko'rsatkichlarning tor doirada tanlanishi, innovatsion omillarni etarli hisobga olmaslik, raqamli texnologiyalar ta'sirini baholamaslik va mintaqaviy xususiyatlarni e'tiborga olmaslik.

Muammolarni bartaraf etishda sanoat korxonalarining holatini o'rganib statistik tahlil qilib, SWOT tahlil qilib kuchli, zaif, imkoniyat va tahdidlarni bilish orqali muammolarga ecim izlash. Shuningdek samaradorlikni oshirish ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnologik yangilash (avtomatlashtirish, raqamlashtirish), resurs tejamkor texnologiyalar, ishlab chiqarish klasterlari yaratish, innovatsion yondashuv asosida ishlab chiqarishni tashkil qilish, inson kapitali va boshqaruvni takomillashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, davlat-xususiy sheriklik asosida korxonalar barpo etish muhim sanaladi. Sanoat ishlab chiqarishi uchun imtiyozli kreditlar va subsidiyalar, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, sanoat zonalari va klasterlar tashkil etish, logistika va transport infratuzilmasi yaxshilash, energiya ta'minotini ko'aytirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish zarurdir.

Taklif etilgan metodologiya quyidagi natijalarga olib keladi: sanoat korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi, innovatsion faoliyat faollashadi, raqobatbardoshlik kuchayadi, mintaqaviy iqtisodiy o'sish tezlashadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Surxondaryo viloyati sanoat rivoji uchun boy xom ashyo bazasi, qulay geografik joylashuv va mehnat resurslariga ega bo'lishiga qaramay, mavjud salohiyat hali to'liq darajada ishga solinmagan. Shu sababli sanoatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash va uni barqaror rivojlantirish uchun metodologik yondashuvlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish metodologiyasi kompleks va tizimli xarakterga ega bo'lishi zarur. Unda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, innovatsiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish hamda xom ashyoni chuqur qayta ishlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi lozim. Ayniqsa, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tish viloyat iqtisodiy o'sishining asosiy drayveriga aylanishi mumkin.

Shuningdek, investitsiyalarni keng jalb etish, sanoat infratuzilmasini rivojlantirish va logistika tizimini takomillashtirish metodologiyaning ajralmas qismi bo'lishi kerak. Bu borada erkin iqtisodiy zonalar va sanoat klasterlaridan samarali foydalanish muhim

natijalar beradi. Bunda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish orqali yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish mumkin.

Bundan tashqari, sanoat rivojida inson kapitalining roli beqiyosdir. Malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash va innovatsion muhitni shakllantirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Raqamlashtirish va zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish esa sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Eshqobilova Nargiza Mengnarovna DTPI Raqamli iqtisodiyot kafedrasida katta o'qituvchisi, PhD / Эшқобилова Наргиза Менгнарровна PhD, старший преподаватель кафедры цифровой экономики Денауского института предпринимательства и педагогики / Eshqobilova Nargiza Mengnarovna PhD, Senior Lecturer at the Department of Digital Economy, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

E-mail: neshqobilova@dpi.uz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9788-4853>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" Strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli farmoni. www.lex.uz

2.Adam Smit The Wealth of Nations asaridan (I-kitob, 1-bob — "Of the Division of Labour")

3.Роберта Солоу A Contribution to the Theory of Economic Growth» опубликованная в 1956 году в Quarterly Journal of Economics.

4.Пол Ромеп Endogenous Technological Change —научная статья,опубликованная в 1990 году в журнале Journal of Political Economy.

5.Александр А. Руденко International Journal of Economics and Financial Issues, Crystals, Industrial and Civil Construction и других изданиях, индексируемых Web of Science и Scopus

6.Eshqobilova N. MINTAQADA TRANSPORT-LOGISTIKA TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI MUAMMOLAR //Универсальная индексная библиотека инновационных исследований в современном мире: теория и практика. – 2024. – Т. 3. – №. 11. – С. 13

7.Isayev A.D. Промышленность как фактор экономического развития: проблемы и пути решения (на примере Сурхандарьинской области) "RAQAMLI IQTISODIYOT" ILMIY-ELEKTRON JURNALI | 15-SON | 2026, 761-bet

8.Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari

QASHQADARYO VILOYATIDA ASALARICHILIK SOHASINI KLASSTER TAMOYILI NEGIZIDA SHAKLLANTIRISH VA UZOQ MUDDATLI TARAQQIYOT STRATEGIYASI

Qulmurotov Sohijjon Jumaniyozovich

FORMATION OF THE BEEKEEPING SECTOR IN KASHKADARYA REGION ON THE BASIS OF CLUSTER PRINCIPLES AND LONG-TERM DEVELOPMENT STRATEGY

Qulmurotov Sohijjon Jumaniyozovich

ФОРМИРОВАНИЕ ОТРАСЛИ ПЧЕЛОВОДСТВА В КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПРИНЦИПА И СТРАТЕГИЯ ДОЛГОСРОЧНОГО РАЗВИТИЯ

Кулмуротов Сохибжон Жуманиёзович

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda Qashqadaryo viloyatining ettita tuman – Kitob, Shaxrisabz, Yakkabogʻ, Chiroqchi, Koson, Gʻuzor hamda Dehqonobod hududlarida arini tarbiyalash faoliyatini klaster mexanizmi vositasida birlashtirish va mustahkamlash muammolari tizimli ravishda oʻrganilgan. Tadqiqot doirasida togʻli va tekis hududlar oʻrtasidagi tabiiy farqlarning iqtisodiy natijalarga taʼsiri oʻlchanib, klasterli birlashma hosildorlikni 36–41 foizga oshirishi, mahsulotning xorijga chiqarish hajmini 2,6 marta koʻpaytirishi va 950 dan ziyod yangi mehnat oʻrnini vujudga keltirishi asoslangan. Ishning muhim natijasi sifatida “Kitob-Shaxrisabz-Koson uchburchagi” nomli hududiy asalarichilik klaster loyihasi taqdim etilmoqda.

Kalit soʻzlar: asalarichilik klasteri, Qashqadaryo viloyati, Koson tumani, togʻ zonasi asalchiligi, hududiy iqtisodiy integratsiya, changlatish ekotizimi, organik asal brendlashtirish, qishloq xoʻjaligida kooperatsiya.

Abstract: This study systematically examines the consolidation and strengthening of beekeeping activities through a cluster mechanism across seven districts of Kashkadarya region: Kitob, Shakhrisabz, Yakkabog, Chiroqchi, Koson, Guzor, and Dehqonobod. The research measured the economic impact of natural differences between mountainous and plain territories, demonstrating that cluster-based association increases productivity by 36–41 percent, boosts export volumes 2.6-fold, and generates over 950 new employment positions. A key deliverable is the “Kitob–Shakhrisabz–Koson Triangle” regional beekeeping cluster project.

Keywords: beekeeping cluster, Kashkadarya region, Koson district, mountain zone apiculture, regional economic integration, pollination ecosystem, organic honey branding, agricultural cooperation.

Аннотация: В данной научной работе системно исследованы проблемы объединения и укрепления деятельности по пчеловодству посредством кластерного механизма в семи районах Кашкадарьинской области — Китаб, Шахрисабз, Яккабаг, Чирокчи, Косон, Гузар и Дехканабад. В рамках исследования измерено влияние природных различий между горными и равнинными территориями на экономические результаты, а также обосновано, что кластерное объединение способствует повышению продуктивности на 36–41 процент, увеличению объёма экспорта продукции в 2,6 раза и созданию более 950 новых рабочих мест. В качестве важного результата работы представлен проект регионального кластера пчеловодства под названием «Треугольник Китаб–Шахрисабз–Косон».

Ключевые слова: кластер пчеловодства, Кашкадарьинская область, Косонский район, горное пчеловодство, региональная экономическая интеграция, экосистема опыления, брендинг органического мёда, кооперация в сельском хозяйстве.

■ KIRISH

Ari tarbiyachiligining boshqa qishloq tarmoqlaridan tubdan ajralib turadigan jihati shundaki, u faqat to'g'ridan-to'g'ri mahsulot – asal, mum, propolis va ari suti – berish bilan chegaralanib qolmasdan, ekinzorlarni biologik yo'l bilan changlatish xizmatini ham ta'minlaydi. Butunjahon Oziq-ovqat tashkiloti (FAO, 2023) hisoblarida inson tomonidan iste'mol qilinadigan oziq-ovqat turlarining to'rtidan uch qismi changlantuvchi hasharotlarning bevosita yoki bilvosita ishtirokiga muhtojligi ta'kidlangan. Potts va boshq. (2016) tomonidan Nature jurnalida e'lon qilingan yirik tadqiqotda changlatish ekotizimining global iqtisodiy bahosi 235–577 mlrd AQSh dollari oralig'ida baholangan. Demak, asalarichilik nafaqat oziq-ovqat xavfsizligi, balki agrar sektorning umumiy hosildorligiga ham bevosita hissa qo'shuvchi strategik tarmoqdir.

O'zbekistonda bu sohaga davlat e'tibori 2017-yilda sezilarli kuchaygan: Prezidentning PQ-3327-sonli qarori bilan "O'zbekiston asalarichilari" uyushmasi tashkil etilib, 2017–2021 yillar uchun kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlangan. Mazkur dastur doirasida ari oilalari fondi 2018-yilgi 1,38 million birlikdan 2024-yilga kelib 1,9 million birlikka o'sdi, bu 38 foizlik ilgarihlashni bildiradi. Shunga qaramay, bitta ari oilasi yillik hosildorligi respublika bo'yicha o'rtacha 12–20 kg atrofida qolib kelmoqda; Turkiya (22–28 kg), Argentina (25–35 kg) yoki Yangi Zelandiya (30–45 kg) ko'rsatkichlari bilan solishtirganda bu raqam jiddiy orqada turibdi.

Qashqadaryo viloyati mamlakat janubi-g'arbida, Pomir-Oloy tizmasining g'arbiy yonbag'irlarida o'rnatilgan. Uning maydoni 28 570 km² bo'lib, 2024-yil boshiga doimiy aholisi 3,56 million kishini tashkil etgan. Viloyat reliefining o'ziga xosligi shundaki, g'arbiy qismdagi Qarshi cho'li (300–400 m) dan sharqiy chekkadagi Hisor tizma cho'qqilarigacha (4 000 m) balandlik 10 barobar farq qiladi. Shu bois viloyat hududida bir vaqtning o'zida cho'l, adir, tog' oldi va baland tog' landshaftlari uchraydi. Yillik yog'ingarchilik tekis zonada 290–300 mm, adir hududlarda 520–550 mm, tog' etagida esa 550–650 mm ni tashkil qiladi. Bunday mozaik iqlim sharoiti 2 800 dan ortiq o'simlik turining tarqalishiga zamin yaratgan bo'lib, ulardan 420 dan ko'prog'i arilar uchun sharbat va changchang manbai bo'lib xizmat qiladi.

Koson tumani viloyatning shimoli-g'arbiy qismida, Qarshi cho'li bilan Samarqand tog' etaklari o'rtasidagi o'tish zonasida joylashgan. Tumanning maydoni 1 880 km², aholisi 300,5 ming kishi (2022-yil). Qishloq xo'jaligiga yaroqli erlar 144,9 ming gektarni tashkil etib, asosan g'oya (24,8 ming ga) va don (26,7 ming ga) ekinlari ekiladi. 2021-yilda Koson tumanining qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy qiymati 2 766,3 mlrd so'mni tashkil etib, Chiroqchidan (3 532,1 mlrd) keyingi ikkinchi o'rinni egallagan.

Klaster g'oyasi mohiyatan ma'lum hududda faoliyat yurituvchi, o'zaro texnologik va iqtisodiy

jihatdan chambarchas bog'liq tashkilotlar tizimini anglatadi. M. Porter (1998) Harvard Business Review sahifalarida klaster qo'shimcha qiymat yaratish mexanizmi sifatida yakka korxonalar imkoniyatidan ko'p karra yuqori samaradorlik berishi mumkinligini nazariy jihatdan asoslab bergan. Amaliyotda esa Yangi Zelandiyaning Manuka asal klasteri (yillik 400+ mln AQSh dollari eksport), Turkiyaning Mug'la mintaqasi (8000 dan ziyod xo'jalik, mamlakatdagi hosildorlikning 15 foizi) va Sloveniyaning milliy ari zotini himoya qilishga yo'naltirilgan klaster tajribasi bu nazariyani to'liq tasdiqlaydi.

Qashqadaryo viloyatida asalchilik xo'jaliklarining o'rtacha hajmi 20–35 oiladan iborat bo'lib, bu yakka holda eksport sifat talablariga javob berishni, laboratoriya tekshiruvdan o'tishni va xalqaro sertifikat olishni deyarli imkonsiz qiladi. Qayta ishlash infratuzilmasi ham etarli rivojlanmagan mavjud quvvatlarning uchdan bir qismigina ishga solingan. Shu munosabat bilan tadqiqotning bosh maqsadi Qashqadaryo viloyatining tabiiy-iqlimiy va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlariga moslashtirilgan, Koson tumani ham jalb etilgan holda asalarichilik klasterining ilmiy asoslangan loyihasini shakllantirish hamda uning uzoq muddatli iqtisodiy samarasini prognozlashdan iboratdir.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

2021–2025 yillarda Qashqadaryo viloyatining ettita tumanida amalga oshirildi. Tumanlar tanlovi uchta iqlimiy-landshaft zonasini qamrab olish printsipiga asoslangan: tog' zonasi - Kitob va Shaxrisabz (balandlik 600–2500 m); tog' oldi zonasi - Yakkabog' va Chiroqchi (450–1500 m); tekislik o'tish zonasi - Koson, G'uzor va Dehqonobod (300–700 m). Jami 312 ta asalchilik sub'ekti tanlab olingan bo'lib, shulardan 36 tasi Koson tumaniga tegishli.

Olib berilgan tadqiqotlar asosida 312 ta xo'jalik rahbari bilan yuzma-yuz tizimli anketa o'tkazildi. Anketa 56 ta savoldan tarkib topgan bo'lib, quyidagi bloklarni qamragan: (a) xo'jalik demografiyasi - ari oilalari soni, tajriba yili, asosiy daromad manbai; (b) texnik jihozlanganlik - arixona turi, ajratgich markalari, transport vositalari; (v) kooperatsiya tajribasi - birlashmalarga a'zolik, boshqa xo'jaliklar bilan hamkorlik shakllari; (g) iqtisodiy natijalar - yillik daromad, xarajat tarkibi, sotiladigan asal hajmi va narxi. Qo'shimcha ravishda 42 ta chuqur suhbat viloyat va tuman qishloq xo'jaligi xodimlari, tajribali asalarichilar va ilmiy xodimlar bilan o'tkazildi.

Har uchta iqlimiy zona uchun alohida-alohida kuchli va zaif jihatlar, mavjud imkoniyatlar va tashqi xavflar ro'yxati tuzildi. Koson tumani uchun alohida SWOT matritsasi shakllantirildi, chunki u tog' va tekislik o'rtasidagi o'tish mintaqasida joylashganligi bois ikkala hududning ham xususiyatlarini o'zida birlashtiradi.

Yig'ilgan raqamli ma'lumotlar IBM SPSS Statistics 27.0 dasturida ishlov berildi. Ikki o'zgaruvchi orasidagi chiziqli bog'liqlikni aniqlash maqsadida Pirson korrelyatsiya koeffitsienti, ko'p omilli regressiya modeli

esa hosildorlikka ta'sir etuvchi asosiy faktorlarni ajratib ko'rsatish uchun qo'llanildi. Ma'lumotlar taqsimotining normalligini tekshirish uchun Shapiro-Wilk sinovi ishlatildi.

Yettita tumanida (har biri 1 ga) nektarli o'simlik tarkibi, tur zichligi va gullab-yashnash kalendari qayd etildi. Koson tumanida alohida 8 ta maydoncha ajratildi. Ma'lumotlar QGIS 3.28 platformasida qayta ishlanib, viloyatning nektarlilik salohiyati xaritasi tuzildi.

Klaster loyihasining iqtisodiy asoslanishi uchun xarajat-natija tahlili (CBA) hamda sof hozirgi qiymat (NPV) metodlaridan foydalanildi. Diskontlash me'yori

12 foiz darajasida belgilandi - bu O'zbekiston Markaziy bankining 2024-yildagi asosiy stavkasiga teng. Ichki rentabellik koeffitsienti (IRR) va investitsiya qaytishi muddati (PP) ham hisoblab chiqildi.

Qashqadaryo viloyatining ko'rsatkichlari Turkiyaning Mug'la, Sloveniyaning Krain va Argentinaning La Pampa asalarichilik hududlari ma'lumotlari bilan solishtirma tahlil qilindi. Qiyoslash o'lchovlari: bitta ari oilasiga yillik asal miqdori, eksportga yo'naltirilgan mahsulot ulushi, xalqaro sifat guvohnomalari bo'lgan xo'jaliklar nisbati.

1-jadval.

Tadqiqot tumanlari bo'yicha asalarichilik asosiy raqamlari¹⁸

Tuman nomi	Ari oilalari (ming)	Xo'jaliklar	Asal hajmi (t)	Hosildorlik (kg/oila)	Baland-lik (m)	Zona turi	Asosiy nektar manbai
Kitob	18,5	245	259,0	14,0	900-2500	Tog'	Yong'oq, bodom, do'lana
Shaxrisabz	22,4	310	291,2	13,0	600-2000	Tog'	Tog' gullari, atirgul
Yakkabog'	15,8	198	184,9	11,7	500-1500	Tog' oldi	Mevali daraxtlar
Chiroqchi	12,3	165	133,2	10,8	450-1200	Tog' oldi	Beda, jiyda
Koson	9,4	128	89,3	9,5	350-650	O'tish zonasi	Yantoq, g'oz, beda
G'uzor	8,6	112	81,7	9,5	300-600	Tekislik	G'oz, beda
Dehqonobod	7,2	96	64,8	9,0	350-700	Tekislik	Beda, shuvoq
JAMI / O'rtacha	94,2	1 254	1 104,1	11,07*	-	-	-

Olib borilgan tadqiqotlar asosida 312 ta so'rov o'tkazilgan xo'jalik orasida 70,2 foizi (219 ta) kichik toifaga (50 tagacha ari oilasi) mansub ekanligi aniqlandi. O'rta hajmlilar (50-150 oila) 21,8 foiz (68 ta), yiriklari (150+) esa bor-yo'g'i 8,0 foiz (25 ta) ni tashkil etdi. Koson tumaniga alohida e'tibor qaratsak, u erdagi 36 ta xo'jalikning 28 tasi (77,8%) kichik toifada bo'lib, atigi 2 tasi (5,6%) yirik hisoblanadi. Shu bilan birga, Koson xo'jaliklarining yantoq asali ishlab chiqarish bo'yicha ixtisoslashganlik darajasi boshqa tekislik tumanlariga nisbatan 2,4 barobar yuqori ekanligi diqqatga sazovor.

Texnologik zamonaviylik nuqtai nazaridan 312 ta xo'jalikning 75,3 foizi butunlay an'anaviy usullar bilan ishlamoqda: ko'chma arixonalar o'rniga statsionar uylar, qo'lda ajratgichlar, laboratoriya nazoratisiz mahsulot sotish. Ilg'or texnikalarni (sun'iy urug'lantirish, avtomatlashtirilgan harorat-namlik boshqaruvi, GMP/HACCP sifat tizimlari) izchil tatbiq etayotganlar nisbati 12,5 foiz, qisman joriy etganlar esa 12,2 foiz.

Eng muhim topilma tog' va tekislik o'rtasidagi hosildorlik tafovuti. Kitob hamda Shaxrisabz tumanlari (tog' zonasi) xo'jaliklarida bitta ari oilasidan yiliga o'rtacha 13,0-14,0 kg asal olingan. Koson tumanida (o'tish zonasi) bu ko'rsatkich 9,5 kg, G'uzor va

Dehqonobodda (tekislik) esa 9,0-9,5 kg ni tashkil etgan. Sabablari ikki xil: birinchisi, tog' yamochlaridagi nektarli flora xilma-xilligi (1 gektarda 28-42 tur) tekislikdagidan (8-15 tur) 2-3 karra ko'p; ikkinchisi, past hududlarda g'oz va don ekinlariga purkab ishlatiladigan neonikotinoid guruhidagi preparatlar ari oilalari salomatligiga zarar etkazadi. Buni ari oilalari nobud bo'lish statistikasi ham tasdiqlaydi: tog' zonasida bu ko'rsatkich 8,7 foiz, Koson tumanida 16,4 foiz, tekislikda esa 24,6 foiz.

Koson hududidagi 8 ta nazorat maydonchasi natijalariga ko'ra, tuman uchun eng xarakterli nektar o'simligi yantoq hisoblanadi. Qizilmiyaning gulli davri iyun oyi (25-30 kun) davom etib, bu yoz oyidagi "nektarsiz davr" muammosini hal qiladi. Botanik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, Koson hududida taxminan 12 400 ga maydon yantoq o'simligi bilan qoplangan bo'lib, bu viloyatdagi eng yirik tabiiy yantoq dalalaridir. Yantoq asali maxsus ta'mga va dorivor xususiyatlarga ega bo'lib, uni premium segmentda 1 kg uchun 100 000-130 000 so'm narxda sotish imkoniyati mavjud.

Barcha tadqiqot natijalari umumlashtirilgach, "Kitob-Shaxrisabz-Koson uchburchagi" nomli klaster loyihasi ishlab chiqildi. Loyiha beshta funksional blokdan iborat:

¹⁸ Qashqadaryo viloyat qishloq xo'jaligi boshqarmasi statistikasi va muallif dala so'rovlari, 2024.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Birinchii blok – Ishlab chiqarish markazi: Kitob, Shaxrisabz va Yakkabogʻ tumanlaridan 90 ta togʻ xoʻjaligi hamda Koson tumanidan 30 ta xoʻjalik birlashtiriladi. Umumiy fond 11 500–13 500 ari oilasini tashkil etadi. Klaster “ikki oyoqli” strategiyaga asoslanadi: togʻ xoʻjaliklari gul va yongʻoq asali, Koson xoʻjaliklari esa Yantoq, gʻoza, beda asali ishlab chiqarishga ixtisoslashadi.

Ikkinchi blok – Sifatni taʼminlash va qadoqlash zavodchasi: Shaxrisabz shahri yaqinida yillik 450 tonna amaliy quvvatga ega korxona barpo etiladi. Zavod ISO 22000 va HACCP standartlariga mos jihozlanib, diostaza soni, namlik, HMF (gidroksimetilfurfurol) miqdori kabi parametrlarni avtomatlashtirilgan usulda nazorat qiladi.

Uchinchi blok – Ilmiy hamkorlik platformasi: Qarshi davlat texnika universiteti va Samarqand

veterinariya universiteti bazasida seleksiya, kasallik diagnostikasi va innovatsion texnologiyalarni sinash laboratoriyasi. Platforma Apimondia va FAO ilmiy dasturlari bilan hamkorlik aloqalarini oʻrnatadi.

Toʻrtinchi blok – Logistika, brendlashtirish va bozorga olib chiqish xizmati: uchta sovuq saqlash ombori (Kitob, Shaxrisabz, Koson), ixtisoslashtirilgan transport va “Qashqadaryo togʻ asali” hamda “Koson choʻl asali” brendlari ostida ikki yoʻnalishli eksport strategiyasi. Maqsadli bozorlar: Xitoy, Yaqin Sharq va Yevropa Ittifoqi.

Beshinchi blok – Moliyaviy mexanizmlar: viloyat tadbirkorlik fondi orqali imtiyozli kreditlar (yillik stavkasi 8–10%), “Alokdabank” lizing xizmatlari (arixona, ajratgich, transport uchun) va xalqaro grantlar (GIZ, UNDP qishloq dasturlari).

2-jadval.

Anʼanaviy va klasterli tashkilot shakllarining solishtirma koʻrsatkichlari¹⁹

Koʻrsatkich	Anʼanaviy (barcha tumanlar)	Klaster: togʻ (prognoz)	Klaster: Koson (prognoz)	Farq*
Hosildorlik (kg/oila/yil)	11,07	19,2	15,8	+53-73%
Tannarx (soʻm/kg)	43 500	27 800	30 200	-31-36%
Sotish narxi (soʻm/kg)	68 000	115 000	140 000	+69-106%
Rentabellik (%)	56,3	313,7	363,6	+257-307
Eksportga moʻljallangan ulush (%)	3,6	24,0	28,5	+20-25
Sertifikatlangan xoʻjaliklar (%)	5,1	54,0	48,0	+43-49
Ari oilalari nobud boʻlishi (%)	17,8	6,9	8,2	-10-11

*Anʼanaviy koʻrsatkichga nisbatan oʻzgarish diapazoni.

“Kitob–Shaxrisabz–Koson uchburchagi” klasterini yaratish uchun dastlabki kapital qoʻyilmalar 6,8 mlrd soʻm miqdorida baholangan. Bunda asosiy xarajat moddalar: qayta ishlash zavodchasi (2,4 mlrd), sovuq ombor tarmoqi (1,1 mlrd), laboratoriya jihozlari (0,8 mlrd), transport va logistika (0,9 mlrd), oʻquv va marketing (0,7 mlrd), boshqa (0,9 mlrd). Diskontlash stavkasi 12 foizda 5 yillik NPV 11,2 mlrd soʻm, IRR 39,4 foiz, investitsiya qaytish muddati 2,1 yilni tashkil etadi.

Qashqadaryo viloyatida 86 400 ga mevali bogʻ, 142 000 ga gʻoza va 67 500 ga beda ekin maydonlari mavjud. Koson tumanida 24 800 ga gʻoza maydoni arilar yordamida changlatish talab qiladi. Klaster doirasida maxsus changlatish brigadalarini tashkil etish natijasida yillik qoʻshimcha daromadning 25–32 foizi taʼminlanadi. Dala sinov maʼlumotlariga koʻra, ari yordamida changlangan gilos hosildorligi 19–24 foizga, olma 21–28 foizga, gʻoza esa 8–12 foizga oshgan.

3-jadval.

Klasterning 5 yillik iqtisodiy bashorati²⁰

Koʻrsatkich	1-yil	2-yil	3-yil	4-yil	5-yil
Klaster ishtirokchilari soni	85	115	135	148	160
sh.j. Koson tumani xoʻjaliklari	18	24	28	32	36
Jami asal ishlab chiqarish (t)	160	218	290	355	425
sh.j. qizilmiya asali (t)	22	38	56	72	90
Umumiy daromad (mlrd soʻm)	10,4	17,8	25,5	33,6	42,8
Eksport ulushi (%)	7	13	19	24	30
Yangi ish oʻrinlari (yigʻma)	130	310	500	720	955
Yigʻma sof foyda (mlrd soʻm)	–0,58	2,15	6,80	13,10	21,40

¹⁹ Muallif hisob-kitoblari va prognoz modeli, 2025.

²⁰ Muallif hisob-kitoblari. Diskontlash stavkasi – 12%. Qizilmiya asali eksport narxi 1 kg = 10,5–12,8 AQSh dollari.

Qashqadaryo viloyatining asosiy ustunligi - bir viloyat ichida tog', tog' oldi va tekislik iqlimlarining uchrashuvi. Bu klaster uchun noyob afzallik: tog' xo'jaliklari bahor va yoz boshida gul asali, Koson xo'jaliklari yoz o'rtalari va kuzda qizilmiya asali ishlab chiqaradi. Natijada klaster butun vegetatsiya davri (mart-oktyabr) mobaynida uzluksiz mahsulot oqimini ta'minlaydi. Bu tamoyil Turkiya Mug'la klasterining "ko'chmanchi mavsumiy strategiyasi"ga o'xshash bo'lib, Mug'lada asalarichilar kuz oylarida qirlarga, bahorda esa Egey dengizi bo'ylariga ko'chadi.

Koson tumani klaster arxitekturasida ikki jihatdan kalit pozitsiya egallaydi. Avvalo, cho'l maydonlarining tabiiy o'simliklari bo'lib, shu o'simlik nektar manbai sifatida yoz ikkinchi yarmigacha asal manbai sifatida asal mahsulotlarini ishlab chiqarishga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, Kosonning yirik g'oz maydonlari (24 800 ga) changlatish xizmatiga barqaror talab yaratadi. Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, ari yordamidagi changlatish g'oz chigiti hosildorligini 8-12 foizga oshiradi, bu esa yillik 1 200-1 800 tonna qo'shimcha chigit hosili deganidir. Demak, Koson klasterga nafaqat asalchilik, balki changlatish xizmatlari orqali ham sezilarli iqtisodiy hissa qo'shadi.

Yangi Zelandiya tajribasi ko'rsatadiki, Manuka asalining maxsus dorivor xossalari ta'kidlangach, uning eksport narxi oddiy asaldan 10-40 barobar oshgan. Qashqadaryo klasterida huddi shu yo'nalishni "Koson cho'l asali" brendi orqali amalga oshirish mumkin, chunki cho'l asali yallig'lanishga qarshi va immunitet mustahkamlovchi xossalarga ega ekanligi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan. Agar klaster bu xossalarni laboratoriya sinov natijalari bilan hujjatlashtirib, EU Organic yoki USDA Organic sertifikatini olishga erisha, 1 kg cho'l asalini 12-18 AQSh dollari narxda Xitoy, Janubiy Koreya va Yaqin Sharq bozorlariga chiqarish mumkin.

Loyihada davlat sektoriga infratuzilma, ilmiy tadqiqot va sertifikatsiyalash xarajatlarining 35 foizi yuklatilgan. Qolgan 65 foiz xususiy investitsiyalar va klaster a'zolarining o'z mablag'lari hisobiga moliyalashtiriladi. Bu nisbat Sloveniya (40/60) va Argentina (30/70) modellariga yaqin bo'lib, amaliyotda o'zini oqlagan. 2022-yilda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasi qarori doirasida asalarichilik sohasiga imtiyozli kreditlar va soliq engilliklari belgilanganini hisobga olsak, davlat ishtirokini ta'minlash uchun me'yoriy-huquqiy zamin allaqachon mavjud.

Tekislik hududlardagi ari oilalari nobud bo'lishining asosiy sababi - neonikotinoid guruhidagi insektitsidlarning nazoratlanmagan qo'llanishi. Klaster loyihasida "ari xavfsiz hudud" tizimi taklif etilmoqda: ari oilalari joylashgan nuqtaning 3 km radiusida kimyoviy preparatlarni purkash cheklanadi va faqat biologik himoya vositalari ishlatiladi.

Zamonaviy klaster boshqaruvida IoT asosidagi uya monitoring tizimlari (harorat, namlik, og'irlik sensorlari), GPS-tracker orqali ko'chma arixonalar logistikasini optimallashtirish va blockchain texnologiyasi vositasida "daladan stolgacha" mahsulot izlanishi muhim o'rin tutadi. Tadqiqot davomida IoT sensorlari o'rnatilgan 28 ta sinov xo'jaligida ari oilalarini saqlash ko'rsatkichi 14 foizga yaxshilangan. "Arizor.uz"

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

mobil ilovasi esa asalarichilar o'rtasida operativ ma'lumot almashish vositasi sifatida samarali ekanligini ko'rsatdi.

Shaxrisabz shahri YUNESKO ro'yxatidagi tarixiy obidalar Oq Saroy xarobalari, Dorut Tilovat va Dorus Saodat majmualari bilan mashhur. Asalari-turizm dasturi doirasida sayyohlar ari xo'jaliklarini ziyorat qilish, asal tatish va xarid qilish, mum san'ati ustaxonalarida qatnashish imkoniga ega bo'ladi. Sloveniya tajribasida shu turdagi dastur yillik 2,5 mln evro daromad keltirishi asoslangan.

Birinchidan, 7 ta tuman qamrab olingan bo'lsada, viloyatning qolgan 7 ta tumanida (Kasbi, Muborak, Nishon, Mirishkor, Ko'kdala, Qamashi, Qarshi) sharoitlar farqli bo'lishi ehtimoldan holi emas. Ikkinchidan, 5 yillik prognoz modeli makroiqtisodiy o'zgarishlar (valyuta kursi tebranishi, inflyatsiya) va iqlim o'zgarishi (qurg'oqchilik yillarida nektar miqdorining keskin kamayishi) ta'sirini to'liq aks ettirmaydi. Uchinchidan, respondentlarning shaxsiy baholashlari ob'ektiv raqamlardan chetga chiqishi mumkin. Kelajakda ushbu cheklovlarni bartaraf etish maqsadida panel formatidagi ko'p yillik kuzatuvlar o'tkazish rejalashtirilmoqda.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan tadqiqotdan kelib chiqadigan bosh xulosalar quyidagicha ifodalanadi:

Birinchidan, Qashqadaryo viloyatining Kitob-Shaxrisabz tog' mintaqasi bilan Koson tumanining qizilmiya hududini birlashtirgan klaster modeli ikki tomonlama foyda beradi: tog' xo'jaliklari sifatli gul asali, Koson xo'jaliklari esa noyob cho'l asali ishlab chiqarishga ixtisoslashadi. Hosildorlik an'anaviy ko'rsatkichga nisbatan 53-73 foizga oshadi.

Ikkinchidan, klasterning moliyaviy jozibadorligi yuqori: NPV 11,2 mlrd so'm, IRR 39,4 foiz, investitsiya qaytish muddati 2,1 yil. Besh yillik prognozga ko'ra, 955 ta yangi ish o'рни yaratiladi, eksportga mo'ljallangan mahsulot ulushi 30 foizga etadi.

Uchinchidan, changlatish xizmatlari orqali klaster faqat asalchilik bilan chegaralanmay, mevali bog'lar hosildorligini 19-28 foizga, g'oz hosildorligini 8-12 foizga oshirish imkonini yaratadi, bu qishloq iqtisodiyotiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, "Qashqadaryo tog' asali" va "Koson cho'l asali" brendlari ostida eksportga chiqish, laboratoriya asoslangan sifat guvohnomalari bilan mustahkamlangan holda, viloyatning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

Kitob-Shaxrisabz-Koson hududida pilot klaster tashkil etish; klaster faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash tuzish; asalarichilar uchun uzluksiz malaka oshirish markazi ochish; "ari xavfsiz hudud" tartibini joriy qilish; IoT va blockchain asosida raqamli monitoring tizimini keng tatbiq etish; Shaxrisabz sayyohlik salohiyatini ishga solgan holda asalari-turizm dasturini bosqichma-bosqich yo'lga qo'yish.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Qulmurotov Sohibjon Jumaniozovich Qarshi davlat texnika universiteti “Innovatsion iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi / Qulmurotov Sohibjon Jumaniozovich, Senior Lecturer at the Department of “Innovative Economics”, Karshi State Technical University / Кулмуротов Сохибжон Жуманиязович, старший преподаватель кафедры «Инновационная экономика» Каршинского государственного технического университета.

E-mail: sohibkulmurotov@gmail.com

ORCID: 0009-0004-4508-5818

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-oktabrdagi PQ-3327-son “Respublikamizda asalarichilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Asalarichilikni qo‘llab-quvvatlash va qishloq xo‘jaligi ekinlarini asalari bilan changlatishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori (2022).
3. Porter M.E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), 77–90.
4. FAO (2023). The State of Food and Agriculture: Pollinators, Pollination and Food Production. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
5. Potts S.G., Imperatriz-Fonseca V., Ngo H.T. et al. (2016). Safeguarding pollinators and their values to human well-being. Nature, 540(7632), 220–229.
6. OECD (2022). Agricultural Policy Monitoring and Evaluation: Cluster Development in Agriculture. Paris: OECD Publishing.
7. Patel V., Pauli N., Biggs E. et al. (2021). Why bees are critical for achieving sustainable development. Ambio, 50(1), 49–59.
8. Pocol C.B., Marghitas L.A. (2017). Beekeeping clusters in Romania: A preliminary study. Journal of Apicultural Research, 56(3), 238–247.
9. Formato G., Smulders F.J.M. (2011). Risk management in primary apicultural production. Safety Assurance during Food Processing, 149–164.
10. Apimondia (2023). World Beekeeping Report. International Federation of Beekeepers’ Associations.
11. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi (2024). Qishloq xo‘jaligi statistik ma‘lumotnomasi. Toshkent.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Asalarichilikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarorlari to‘plami (2020–2024).
13. [KIBERXAVFESIZLIKNING IQTISODIYOTDAGI AHAMIYATI](#). QS Jumaniozovich - «НАДЕЖДА НАТСИИ» МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО ..., 2024
14. [ASALARICHILIK TURIZMINI AMALGA OSHIRISH ORQALI ASALARICHILIK FAOLIYATINI TANITISH, MAHALLIY ASALARICHILIK MAHSULOTLARINI SOTISH VA EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI](#).
15. QS Jumaniozovich - ... NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR, 2024
16. [Importance of the beekeeping sector in regional agriculture](#)
17. SJ Qulmurotov, SU Iskandarov - American journal of Business Management, Economics and Banking. AQSH–2024
18. [QISHLOQ XO‘JALIK EKINLARINI ASALARILAR YORDAMIDA CHANGLATISHNING AHAMIYATI](#). QS Jumaniozovich. World scientific research journal. 2024
19. Economic and Innovative Prospects for the Regional Development of Beekeeping Clusters in the Context of Uzbekistan. Qulmurotov Sohibjon Jumaniozovich. American Journal of Economics and Business Management 2025, 8(10), 5238-5245. <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajeblm>

QISHLOQ XO‘JALIGINI BARQAROR RIVOJLANISHINI BAHOLASH, KO‘RSATKICHLAR VA INDIKATORLAR TIZIMI

Ergashev G‘ayrat Urolovich

ASSESSMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AGRICULTURE: SYSTEM OF INDICATORS AND METRICS

Ergashev Gayrat Urolovich

ОЦЕНКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ И ИНДИКАТОРОВ

Эргашев Гайрат Уролович

Received: April 7, 2026 Revised: April 10, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlanishini kompleks baholash tizimi, uning asosiy ko‘rsatkichlari va indikatorlari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot FAO ning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti, OECD, Jahon banki hamda BMT Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDG) doirasida ishlab chiqilgan ramkaviy yondashuvlar asosida amalga oshirilgan. Iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy va boshqaruv o‘lchamlari bo‘yicha 47 ta asosiy indikator tahlil qilinib, ularning global va mintaqaviy qo‘llanilish imkoniyatlari baholangan. Qishloq xo‘jaligi sohasida barqarorlikni o‘lchash metodologiyasi global tajriba asosida tizimlashtirilib, O‘zbekiston sharoitiga tadbiq etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, barqarorlikni baholashda integrallashgan ko‘p o‘lchamli tizimlar yagona iqtisodiy ko‘rsatkichlarga nisbatan 2,4 barobar ko‘proq ma‘lumot sig‘imiga ega.

Kalit so‘zlar: barqaror qishloq xo‘jaligi, baholash indikatorlari, SDG-2, FAO SAFA, agroekologik ko‘rsatkichlar, oziq-ovqat xavfsizligi, resurslar samaradorligi.

Abstract: This article provides a scientific analysis of a comprehensive assessment system for sustainable agricultural development, including its key indicators and metrics. The research is based on framework approaches developed by the FAO (Food and Agriculture Organization), OECD, the World Bank, and the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). A total of 47 core indicators across economic, environmental, social, and governance dimensions were analyzed, and their applicability at global and regional levels was evaluated. The methodology for measuring sustainability in agriculture has been systematized based on international experience, and recommendations for its adaptation to the conditions of Uzbekistan have been developed. The findings indicate that integrated multidimensional assessment systems have 2.4 times greater informational capacity compared to single economic indicators.

Keywords: sustainable agriculture, assessment indicators, SDG-2, FAO SAFA, agroecological indicators, food security, resource efficiency.

Аннотация: В данной статье научно проанализирована комплексная система оценки устойчивого развития сельского хозяйства, включая её основные показатели и индикаторы. Исследование выполнено на основе рамочных подходов, разработанных ФАО (Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН), ОЭСР, Всемирным банком, а также в рамках Целей устойчивого развития ООН (ЦУР). Проанализировано 47 ключевых индикаторов по экономическим, экологическим, социальным и управленческим измерениям, а также оценены возможности их применения на глобальном и региональном уровнях. Методология измерения устойчивости в сельском хозяйстве систематизирована на основе международного опыта, и разработаны рекомендации по её адаптации к условиям Узбекистана. Результаты исследования показывают, что интегрированные многомерные системы оценки обладают в 2,4 раза большей информационной ёмкостью по сравнению с отдельными экономическими показателями.

Ключевые слова: устойчивое сельское хозяйство, оценочные индикаторы, ЦУР-2, FAO SAFA, агроэкологические показатели, продовольственная безопасность, эффективность ресурсов.

■ KIRISH

Jahon aholisining 2050 yilga kelib 9,7 mlrd kishiga etishi prognoz qilinayotgan sharoitda (UN DESA, 2022), global oziq-ovqat tizimini barqaror boshqarish zarurati tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi kunda qishloq xo'jaligi dunyodagi iste'mol suvining 70% dan ortig'ini sarflaydi, global issiqxona gazlari chiqindisining 21–37% ini tashkil etadi va Yer yuzasining 38% ini band qiladi (IPCC, 2023). Ayni paytda, 733 mlion dan ortiq inson surunkali ochlik va oziq-ovqat etishmasligi muammosiga duch kelmoqda (FAO et al., 2023). Ushbu ziddiyatli vaziyat qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishni boshqarish hamda baholash tizimini takomillashtirish masalasini global muammo darajasiga ko'tardi.

Barqaror qishloq xo'jaligi tushunchasi ilk bor 1987 yilda Brutlend komissiyasining "Bizning umumiy kelajagimiz" hisobotida rasmiy tarzda kiritilgan (WCED, 1987). O'sha davrdan buyon xalqaro hamjamiyat tomonidan 200 dan ortiq barqarorlik ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular qatorida FAO ning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligini barqarorlik baholash (SAFA) tizimi, OECD ning Agroekologiya ko'rsatkichlari (AEI), Jahon bankining Agrar rivojlanish indeksi (ADI) va CGIAR ning barqarorlik baholash ramkasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, dastlabki bor qishloq xo'jaligini barqaror rivojlanishini baholash uchun iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy va boshqaruv o'lchamlarini uyg'un qamrab oluvchi integrallashgan ko'p o'lchamli indikatorlar tizimi tuzilgan hamda uning rivojlanayotgan mamlakatlar, xususan O'rta Osiyo mintaqasi sharoitiga moslashuvchanlik darajasi empirik jihatdan baholangan.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Barqaror rivojlanish paradigmasi o'tgan yarim asrda sezilarli tarzda takomillashib keldi. Dasht (1977) va

Conwayning (1987) dastlabki nazariy ishlari agroekotizim moslashuvchanligi va istiqbolliligi tushunchalarini kiritgan bo'lsa, keyinchalik Pretty (1995) barqaror intensiv dehqonchilik kontseptsiyasini ilgari surdi. Dixon va Fallon (1989) esa barqarorlikning besh asosiy o'lchami (mahsuldorlik, barqarorlik, moslashuvchanlik, tenglik va avtonomiya) ni nazariy jihatdan asoslab berdi. Ushbu yondashuv keyinchalik FAO ning SAFA metodologiyasiga (2013) asos bo'ldi.

Zamonaviy adabiyotlarda barqarorlikni baholashda uchinchi avlod ko'rsatkichlari (third-generation indicators) tobora keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuv faqat chiqish natijalari (outcomes) emas, balki tizim jarayonlari (processes) va potentsial imkoniyatlar (capacities) ni ham o'lchashni nazarda tutadi (Scoones, 2009; Binder et al., 2013). Metaanaliz natijalari shuni ko'rsatadiki, 47 ta turli mamlakatda o'tkazilgan qishloq xo'jaligi barqarorligini baholash tadqiqotlarining 68% i ko'p o'lchamli kompozit indekslardan foydalangan (Marchand et al., 2014).

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqishda bosqichli yondashuv qo'llanildi. Birinchi bosqichda (2021–2022) 12 ta xalqaro ramka va 84 ta mavjud indikatorlar to'plami o'rganildi. Ikkinchi bosqichda (2023–2024) tanlangan indikatorlar empirik ma'lumotlar asosida sinovdan o'tkazildi.

Tizim PSR (Pressure-State-Response) konseptual modeli asosiga qurilgan bo'lib, ushbu model OECD (1993) tomonidan ishlab chiqilgan va keyinchalik DPSIR (Driving force-Pressure-State-Impact-Response) shaklida kengaytirilgan (Kristensen, 2004). Ushbu yondashuv insonning qishloq xo'jaligi tizimiga ta'siri va ekotizimdagi o'zgarishlar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini tizimli tarzda tahlil etishga imkon beradi.

1-jadval.

Barqaror qishloq xo'jaligini baholash ramkasi: o'lchamlar va indikatorlar²¹

O'lcham	Asosiy indikatorlar	Manba / Standart
Iqtisodiy	Qishloq xo'jaligi YaIM ulushi, ekin hosildorligi, fermer daromadi, resurslar samaradorligi	FAO (2022); Jahon banki indikatorlari
Ekologik	Tuproq sog'lig'i indeksi, suv sarfi, issiqxona gazlari chiqindisi, biodiversitet	OECD Agroecology Framework (2021)
Ijtimoiy	Oziq-ovqat xavfsizligi, fermerlar turmush darajasi, gender tengligi, qishloq bandligi	UN SDG-2 indikatorlari; FAO SAFA (2014)
Boshqaruv	Siyosat muvofiqligi, agrar islohot indeksi, institutsional salohiyat	CGIAR Research Program (2023)

²¹ FAO SAFA (2014), OECD (2021), CGIAR (2023) asosida muallif tomonidan tuzilgan.

47 ta indikatorning birlik o'lchov tizimiga keltirilishi uchun z-score standartlashtirish usuli qo'llanildi. Har bir indikatorga og'irlik qiymati uchta mezon asosida belgilandi: (1) ilmiy asoslanganligi (0,4 og'irlik), (2) ma'lumot mavjudligi (0,3 og'irlik) va (3) siyosat amaliyotiga tatbiq etish imkoniyati (0,3 og'irlik). Composite indeks quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$CSI = \sum(w_i \times x_i) / \sum w_i$, bu erda w_i — i-indikator og'irligi, x_i — standartlashtirilgan qiymat

Ichki izchillik uchun Cronbach alfa koeffitsienti hisoblanib, $\alpha = 0,84$ qiymat aniqlandi (qabul qilinadigan chegara: $\alpha > 0,70$). Tashqi validatsiya uchun 12 ta

mamlakat bo'yicha mavjud barqarorlik reytinglari bilan korrelyatsiya tahlili o'tkazildi ($r = 0,91$, $p < 0,001$).

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Global qiyosiy tahlil 2021–2023 yillar davomida 48 ta mamlakatni qamrab olgan Jahon banki, FAO va OECD ma'lumotlar bazalari asosida amalga oshirildi. Natijalar qishloq xo'jaligida barqarorlik darajasi mamlakatlar o'rtasida sezilarli farq qilishini ko'rsatadi: yuqori daromadli mamlakatlar o'rtacha CSI ko'rsatkichi 0,72 (100 ballik tizimda 72 ball) bilan past daromadli mamlakatlarga (o'rtacha CSI: 0,31) nisbatan 2,3 barobar yuqori natijaga ega.

2-jadval.

Qishloq xo'jaligi barqarorligi bo'yicha qiyosiy ko'rsatkichlar²² (2022–2023 yillar)

Mamlakat / Mintaqa	Hosildorlik (t/ga)	Suv sarfi (m ³ /t)	Agrar YaIM ulushi (%)	SDG-2 holati
Niderlandiya	47,2 (sabzavot)	184	1,5	A'lo
Braziliya	5,9 (makka jo'xori)	1 542	6,8	O'rta
Xitoy	6,2 (bug'doy)	1 153	7,3	O'rta-yuqori
O'zbekiston	3,1 (g'alla)	4 200	28,4	Rivojlanmoqda
Qozog'iston	1,4 (bug'doy)	2 870	5,1	O'rta

2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, Niderlandiya resurslar samaradorligi bo'yicha namuna hisoblanadi: 1 tonna mahsulot ishlab chiqarish uchun atigi 184 m³ suv sarflaydi, bu ko'rsatkich O'zbekistonga nisbatan 22,8 barobar kam. Ushbu farq asosan qoplama dehqonchilik (protected horticulture) va precizion irrigatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi bilan

izohlanadi. FAOSTAT (2023) ma'lumotlariga ko'ra, global o'rtacha suv samaradorligi indeksi 2000–2020 yillar oralig'ida 18% ga oshgan, biroq Markaziy Osiyo mintaqasida bu ko'rsatkich atigi 6% ni tashkil etgan.

BMT ning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari doirasida qishloq xo'jaligiga bevosita tegishli bo'lgan ko'rsatkichlar tizimi quyidagi jadvalda keltirilgan:

3-jadval.

SDG-2 va qo'shimcha maqsadlar doirasidagi asosiy qishloq xo'jaligi indikatorlari²³

SDG	Indikator	Global maqsad (2030)	O'lchov usuli
2.1	Oziq-ovqat xavfsizligi	Ochlik va oziq-ovqat etishmasligi yo'q	FCS, HDDS
2.3	Fermer daromadi	Kichik fermer daromadini 2 barobar oshirish	LSMS so'rovnomasi
2.4	Barqaror dehqonchilik	Barqaror qishloq xo'jaligi ulushini 100% ga etkazish	SAFA ko'rsatkichlari
15.3	Tuproq degradatsiyasi	Tuproq degradatsiyasini nolga etkazish (LDN)	NDVI, tuproq tahlili
6.4	Suv samaradorligi	Suv foydalanish samaradorligini sezilarli oshirish	AQUASTAT (FAO)

²² FAO AQUASTAT (2023); Jahon banki WDI (2023); FAOSTAT (2023) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

²³ UN SDG indicators database (2023); FAO (2022); muallif tahlili.

BMT ma'lumotlariga ko'ra (2023), SDG-2.4 indikator barqaror qishloq xo'jaligi ulushi hozirgi sur'atda rivojlansa, 2030 yilga belgilangan maqsadning faqat 38% i bajariladi. Bu esa barqarorlik baholash tizimlarini yanada takomillashtirish va siyosat aralashuvini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi YaIM ulushi jihatidan rivojlanayotgan agrar mamlakat sifatida namoyon bo'ladi. Statistika agentligi (2023) ma'lumotlariga ko'ra, qishloq xo'jaligi mamlakatning YaIM da 28,4% ni, bandlikning 25,3% ni tashkil etadi. Sug'oriladigan erlar maydoni 4,3 mln gektarni tashkil etib, ularning 92% i eski quvur tizimlariga bog'liq - bu esa suv yo'qotishlarini 45-55% darajasida ushlab turmoqda. Tuproq sho'rlanishi muammosi ham dolzarb bo'lib, sug'oriladigan erlarning taxminan 46% i turli darajadagi sho'rlanishga uchrab, bu holat hosildorlikni 20-40% ga kamaytirmoqda.

Agrar islohotlar doirasida 2017-2022 yillarda O'zbekistonda 47 mingdan ortiq fermer xo'jaligi raqamli boshqaruv tizimiga ulandi, qishloq xo'jaligi kreditlash hajmi 3,8 barobar oshdi (O'zbekiston Markaziy banki, 2023). Biroq barqarorlikni baholash indikatorlari etarlicha rivojlanmagan: mamlakatda hali ham SAFA yoki OECD AEI kabi standartlashtirilgan tizimlar joriy etilmagan.

Tadqiqot natijalari ko'rsatkichi, qishloq xo'jaligini barqaror rivojlanishini baholash uchun yagona universal ko'rsatkich to'plami mavjud bo'lmay, har bir kontekst o'ziga xos adaptatsiyani talab qiladi. Shu bilan birga, uchta o'zak ko'rsatkich barcha sharoitlarda ham ilmiy, ham amaliy jihatdan ahamiyatli ekanligi isbotlandi: (1) Tuproq organik uglerod miqdori (SOC, g/kg), (2) suv samaradorligi indeksi (WUE, kg/m³) va (3) fermer xo'jaligi daromadlarining barqarorligi koeffitsienti (IFSI).

Marchand et al. (2014) ning meta-tahlil natijalari bilan qiyoslaganda, ushbu tadqiqot integrallashgan ko'p o'lchamli tizimlarning bashorat qilish aniqligi yagona iqtisodiy ko'rsatkichlarga nisbatan 2,4 barobar yuqori ekanligini tasdiqladi. Binder et al. (2013) tomonidan taklif etilgan "kontekstual moslashuvchanlik" konsepsiyasi esa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun maxsus indikatorlar paketini shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqotning cheklovi sifatida quyidagilarni qayd etish lozim: birinchidan, ba'zi mamlakatlar bo'yicha ma'lumotlar to'liqligi etersiz (missing data rate: 12-18%); ikkinchidan, subyektiv og'irlik berish jarayonida ekspert xatoligi ehtimoli inobatga olinmagan; uchinchidan, indikatorlar o'rtasidagi endogenlik muammosi to'liq bartaraf etilmagan. Kelajak tadqiqotlar ushbu kamchiliklarni maqsadli tarzda bartaraf etishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot asosida quyidagi muhim xulosalar shakllandi:

1. Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlanishini baholash uchun kamida to'rtta o'lcham (iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy, boshqaruv)ni qamrab oluvchi integrallashgan tizim zarur. Yagona iqtisodiy

ko'rsatkichlar barqarorlikning faqat 31-43% ini tushuntira oladi.

2. Tuproq organik uglerod miqdori, suv samaradorligi va fermer daromadlari barqarorligi - uchta universal indikator sifatida iqlim zonasi va iqtisodiy rivojlanish darajasidan qat'i nazar barcha kontekstlarda qo'llanilishi mumkin.

3. O'zbekiston va O'rta Osiyo mamlakatlari uchun SAFA yoki OECD AEI standartlari asosida milliy barqarorlik baholash tizimini joriy etish mintaqaviy oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Raqamli texnologiyalar (GIS, masofaviy sensing, IoT sensory ma'lumotlari) barqarorlik indikatorlarini real vaqtda monitoring qilish imkonini beradi va an'anaviy statistik yig'ish usullariga nisbatan xarajatni 60-70% ga kamaytiradi.

5. SDG-2 indikatorlari joriy rivojlanish sur'atida 2030 yilga belgilangan maqsadning faqat 38% ini bajarishi prognoz qilinayapti, bu holat siyosat aralashuvini kuchaytirish va moliyaviy investitsiyalarni ko'paytirish zarurligini ko'rsatadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Ergashev G'ayrat Urolovich Qarshi davlat texnika universiteti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida assistenti / Ergashev G'ayrat Urolovich, Assistant of the Department of Innovative Economics, Karshi State Technical University / Эргашев Гайрат Уролович, ассистент кафедры «Инновационная экономика» Каршинского государственного технического университета

E-mail: ergayrat@gmail.com

Orcid: 0009-0001-0005-9809

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Binder, C.R., Feola, G., & Steinberger, J.K. (2013). Considering the normative, systemic and procedural dimensions in indicator-based sustainability assessments in agriculture. *Environmental Impact Assessment Review*, 32(1), 85–93. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2011.06.002>

2. CGIAR Research Program on Climate Change, Agriculture and Food Security (CCAFS). (2023). *Sustainable Agriculture Assessment Framework (Updated Edition)*. Wageningen: CGIAR.

3. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2023). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2023*. Rome: FAO. <https://doi.org/10.4060/cc3017en>

4. FAOSTAT. (2023). *Agricultural production statistics*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/faostat>

5. IPCC. (2023). *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report*. Geneva: IPCC.

6. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2023).

7. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. (2022). Sug'orish infratuzilmasi holati va islohotlar dasturi: 2022–2026. Toshkent.

8. UN DESA. (2022). World Population Prospects 2022: Summary of Results. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.

9. Ergashev Gayrat Urolovich. SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF WOOL PRODUCTION AND ITS PRIMARY PROCESSING. [Vol. 1 No. 05 \(2025\): The innovation economy.](#)

10. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВЕКТОР БУДУЩЕГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА. Эргашев Г.У. "Экономика и социум" №11(126)-1 2024 www.iupr.ru

11. Ergashev Gayrat Urolovich. RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA RAQAMLASHTIRISHNING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI. [Vol. 4 No. 04 \(2024\): Innovation economy](#)

MINTAQANING QISHLOQ JOYLARIDA XIZMAT KO'RSATISHNI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY YO'NALISHLARINI YASHIL IQTISODIYOT VA EKOLOGIK BARQARORLIK ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Dilafruz Baymamatovna Taylakova

IMPROVING ECONOMIC DIRECTIONS FOR DEVELOPING SERVICES IN RURAL AREAS OF THE REGION ON THE BASIS OF GREEN ECONOMY AND ECOLOGICAL SUSTAINABILITY

Dilafruz Baymamatovna Taylakova

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ УСЛУГ В СЕЛЬСКИХ РАЙОНАХ РЕГИОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ» И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ

Дилафруз Байматовна Тайлакова

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida mintqa qishloq joylarida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy yo'nalishlarini yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik tamoyillari asosida takomillashtirish masalalari ilmiy tadqiq etilgan. 2024-yilda O'zbekistonda yalpi ichki mahsulot tarkibida xizmat ko'rsatish sohasining ulushi 47,4 foizga etdi va sohaning o'sish sur'ati 7,7 foizni tashkil etdi. Biroq qishloq aholisi yashaydigan hududlarda xizmatlar bozori shahar hududlariga nisbatan sezilarli darajada rivojlanmagan holda qolmoqda. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi (PF-158-son, 2023-yil 12-sentabr) doirasida xizmat ko'rsatish hajmini 3 baravarga oshirish maqsadi belgilangan. Ushbu maqsadga erishishda qishloq hududlarida yashil xizmatlar (ekoturizm, organik agrosanoat xizmatlari, energiya tejovchi kommunal xizmatlar, raqamli moliyaviy xizmatlar) sektorini jadal rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: mintqa, yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, xizmat ko'rsatish sohasi, qishloq hududlari, ekoturizm, raqamli xizmatlar, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В данной статье научно исследуются вопросы совершенствования экономических направлений развития сектора услуг в сельской местности Республики Узбекистан на основе принципов зеленой экономики и экологической устойчивости. В 2024 году доля сектора услуг в ВВП Узбекистана достигла 47,4%, а темпы роста сектора составили 7,7%. Однако рынок услуг в сельской местности остается значительно отсталым по сравнению с городскими районами. В рамках стратегии «Узбекистан – 2030» (№ ПФ-158, 12 сентября 2023 г.) поставлена цель трехкратного увеличения объема предоставления услуг. В достижении этой цели важную роль играет быстрое развитие сектора «зеленых» услуг (экотуризм, органические агропромышленные услуги, энергосберегающие коммунальные услуги, цифровые финансовые услуги) в сельской местности.

Ключевые слова: зеленая экономика, экологическая устойчивость, сектор услуг, сельская местность, экотуризм, цифровые услуги, стратегия «Узбекистан – 2030», устойчивое развитие.

Abstract: This article scientifically studies the issues of improving the economic directions of the development of the service sector in rural areas of the Republic of Uzbekistan based on the principles of a green economy and environmental sustainability. In 2024, the share of the service sector in the GDP of Uzbekistan reached 47.4 percent, and the growth rate of the sector was 7.7 percent. However, the service market in rural areas remains significantly underdeveloped compared to urban areas. The goal of increasing the volume of service provision by 3 times is set within the framework of the "Uzbekistan - 2030" strategy (No. PF-158, September 12, 2023). In achieving this goal, the rapid development of the green services sector (ecotourism, organic agro-industrial services, energy-saving utilities, digital financial services) in rural areas plays an important role.

Keywords: green economy, environmental sustainability, service sector, rural areas, ecotourism, digital services, "Uzbekistan - 2030" strategy, sustainable development.

KIRISH

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi (tertiar sektor) iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlaniruvchi kuchi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlangan davlatlarda xizmatlar sektori yalpi ichki mahsulotning 70-80 foizini tashkil etadi. O'zbekistonda ham shu yo'nalishda sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda. 2024-yilda yalpi ichki mahsulot tarkibida xizmat ko'rsatish sohasining ulushi 47,4 foizga etdi, 2023-yilgi 46,2 foizdan oshib ketdi.

Ammo O'zbekiston uchun xarakterli muammo shundaki, xizmatlar sektorining o'sishi asosan yirik shaharlarda Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi markazlarda kuzatilmoqda. Qishloq aholi punktlarida yashovchi aholi (respublika bo'yicha jami aholining taxminan 49 foizi, ba'zi viloyatlarda 57–60 foizdan ortiq) sifatli xizmatlardan etarli darajada foydalana olmayapti. Savdo, moliya, tibbiyot, ta'lim, transport, kommunal va maishiy xizmatlarning qishloq hududlardagi sifat va qamrovi shahar ko'rsatkichlaridan sezilarli darajada orqada qolmoqda.

Boshqa tomondan, 2023-yil 12-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi (PF-158-sonli Farmon) doirasida xizmat ko'rsatish va servis sohaslarini rivojlantirish orqali xizmat ko'rsatish hajmini 3 baravarga oshirish belgilab qo'yilgan. Shu maqsadda xalqaro avtomobil yo'llari bo'yida 6 mingta savdo va servis obyektlari qurish, 30 ta yirik turizm klasterlari tashkil etish, mehmon o'rinlari sonini 2 barobarga oshirish, turizm mahallalari sonini 175 taga etkazish rejalashtirilgan. 2024-yilda Davlat dasturi doirasida "yashil iqtisodiyot"ga o'tish uchun qulay sharoitlarni yaratish, xususan "yashil energiya" sertifikatlari aylanmasi bozorini yo'lga qo'yish ham belgilangan.

Ushbu strategik maqsadlar qishloq hududlarda xizmatlar sohasini an'anaviy yondashuv bilan emas, balki yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan innovatsion modell orqali rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Bu masalaning dolzarbligi shu bilan belgilanadiki, qishloq aholisi bir vaqtning o'zida tabiat bilan yaqin aloqada yashaydi va ekologik muammolarga (iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi) eng ko'p ta'sir ostida qoladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar kompleks qo'llanildi: tizimli tahlil, qiyosiy-tahliliy yondashuv,

statistik tahlil (indeks tahlili, dinamik qator tahlili), tarkibiy tahlil (YaIM tarkibida xizmatlar ulushini baholash), SWOT-tahlil hamda iqtisodiy-ekologik samaradorlik indeksleri.

Qishloq joylarda xizmat ko'rsatish sohasini yashil iqtisodiyot asosida baholash uchun maxsus ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. Ko'rsatkichlar to'rt guruhga ajratildi: (1) yashil xizmatlar ulushi va dinamikasi; (2) resurs tejoychilik darajasi; (3) ekologik barqarorlik indeksleri; (4) iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlik. Viloyatlar kesimida ekoturizm, organik mahsulotlar va raqamli xizmatlar potensialini baholash uchun tezkor kuzatuv va ekspert baholash metodlari qo'llanildi.

NATIJALAR

O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasi so'nggi yillarda iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlaniruvchi kuchiga aylandi. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda xizmatlar sohasi 8,5 foizga, 2023-yilda 6,8 foizga (470,3 trillion so'm), 2024-yilda esa 7,7 foizga o'sib, jami yalpi ichki mahsulot hajmining 47,4 foizini tashkil etdi. 2025-yil birinchi choragi yakuniga ko'ra, xizmatlar sohasi 7 foizga o'sish ko'rsatdi. Bozor xizmatlari hajmi 2025-yilning I choragida 210,8 trillion so'mni (+12,6%) tashkil etdi.

Xizmatlar sektorining YaIM tarkibidagi ulushi yildan yilga oshib bormoqda bu umumjahon tendensiyasiga mos keladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xizmatlarining iqtisodiyotdagi ulushi 2024-yilda 2,4 foizga, axborotlashtirish va aloqa sohasi 2,7 foizga, transport va saqlash sohasi 5,4 foizga etdi.

Biroq mazkur o'sish qishloq hududlarda etarli darajada sezilmayapti. Jahon banki tadqiqotiga ko'ra, O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasida bir ishchiga to'g'ri keladigan qo'shilgan qiymat hajmi o'rta daromadli mamlakatlar quyi guruhidagi o'rta ko'rsatkichdan 44 foizga past. Mehnat resurslarining ichki migratsiya ko'rsatkichlari dunyodagi eng past ko'rsatkichlardan biri hisoblanib, bu qishloq aholisining shaharlardagi xizmatlar bozoriga cheklangan qamrovini anglatadi. Aynan shuning uchun qishloq joylardagi xizmatlar sohasini rivojlantirish strategik ustuvor vazifaga aylanmoqda.

Quyidagi 1-jadvalda O'zbekistonda xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi jamlangan.

1-jadval.**O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi²⁴**

Ko'rsatkich	Yillar				
	2020	2021	2022	2023	2024
Xizmatlar sohasi o'sish sur'ati (%)	—	—	8,5%	6,8%	7,7%
Xizmatlar YaIMdagi ulushi (%)	~44%	~45%	~45%	46,2%	47,4%
Xizmatlar hajmi (trln so'm)	—	—	343,3	470,3	~635
Bozor xizmatlari o'sishi (%)	—	—	9,3%*	—	12,6%
AKT xizmatlari ulushi (YaIMda, %)	—	—	—	—	2,4%
Transport va saqlash (YaIMda, %)	—	—	—	—	5,4%

²⁴ www.stat.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

“Yashil iqtisodiyot” kontseptsiyasi BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, iqtisodiy farovonlikni tabiiy kapitalga zarar etkazmasdan tas‘minlashni nazarda tutadi. Xizmat ko‘rsatish sohasi yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim o‘rin tutadi, chunki xizmatlar ishlab chiqarishga nisbatan kamroq resurs va energiya sarflaydi hamda ko‘proq ish o‘rni yaratadi. BMT mutaxassislari tomonidan taklif etilgan modelga ko‘ra, yashil iqtisodiyot tarmoqlarini xizmat ko‘rsatish sohasiga tegishli yo‘nalishlari orasida turizm, ta‘lim, moliyaviy xizmatlar, chiqindilarni boshqarish va kommunal xizmatlar kiradi.

Qishloq hududlarda yashil xizmatlar kontseptsiyasi quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi:

Birinchi yo‘nalish — ekoturizm va agro-ekoturizm. Bu yo‘nalish qishloq hududlarining tabiiy va madaniy merosidan foydalangan holda ekologik jihatdan xavfsiz turistik mahsulot yaratishga qaratilgan. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida 30 ta yirik turizm klasterini tashkil etish, 25 ta dor yo‘llari qurish, turizm mahallalari sonini 175 taga etkazish belgilangan. Turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga etkazish maqsadida qishloq hududlarning roli alohida e‘tiborga loyiq.

Ikkinchi yo‘nalish — organik qishloq xo‘jaligi texnik-maslahat va servis xizmatlari. Bu yo‘nalishda sertifikatlash, agrokimyoviy tahlil, raqamli agroteknologiyalar bo‘yicha maslahat, organik

mahsulotlarni qayta ishlash va qadoqlash xizmatlari kiradi. O‘zbekistonda 2016–2022-yillarda 329 ming gektar paxta va g‘alla er maydonlari maqbullashtirilib, o‘rniga yuqori rentabelli oziq-ovqat va ozuqa ekinlari joylashtirildi bu jarayon agrosanoat xizmatlariga bo‘lgan talabni keskin oshirdi.

Uchinchi yo‘nalish — yashil energiya xizmatlari. Qishloq joylarda quyosh panellari o‘rnatish, texnik xizmat ko‘rsatish va monitoring, energiya auditining rivojlanishi. 2024-yilda O‘zbekistonda “Quyoshli xonadon” dasturi doirasida 45 381 nafar fuqaroga 209,2 milliard so‘mlik subsidiyalar to‘landi. Bu dastur qishloq aholisiga yashil energiya xizmatlarini jadal joriy etish imkonini bermiqda.

To‘rtinchi yo‘nalish — raqamli va moliyaviy xizmatlar. Qishloq hududlarda raqamli xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirish. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida har bir aholi punktida uy xo‘jaliklari kamida 10 Mbit/s tezlikda internetga kirish imkoniyatiga ega bo‘lishi belgilangan va bunga qariyb 2,5 milliard dollar investitsiya jalb etilishi rejalashtirilgan. Qishloq joylarda “bir qadam” davlat xizmatlari, elektron tibbiyot va onlayn ta‘lim xizmatlari kengaytirilmoqda.

O‘zbekistonda qishloq hududlarda xizmat ko‘rsatish sohasini yashil iqtisodiyot asosida rivojlantirish imkoniyatlarini baholash uchun SWOT-tahlil o‘tkazildi.

KUCHLI TOMONLAR (S)	ZAIF TOMONLAR (W)
• Boy tabiiy va madaniy meros (Shahrisabz, tog‘li turizm hududlari, milliy parklar) • Tuproq va iqlim sharoitlari organik dehqonchilik uchun qulay • Qishloq xo‘jaligidagi klaster tizimining rivojlanishi (34 ta agroklastar Qashqadaryoda) • Davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari (“Obod qishloq” dasturi) • “Quyoshli xonadon” dasturi — quyosh energiyasi xizmatlarida tajriba	• Qishloqda xizmat ko‘rsatish infratuzilmasining etishmasligi • Xizmat ko‘rsatish sohasida bir ishchiga to‘g‘ri keladigan qo‘shilgan qiymat o‘rtachadan 44% past (JB, 2021) • Raqamli savodxonlik va internet qamrovining pastligi • Yashil sertifikatlash tizimining zaif rivojlanganligi • Malakali kadrlar tanqisligi (xizmatlar sohasida)
IMKONIYATLAR (O)	TAHDIDLAR (T)
• “O‘zbekiston – 2030”: xizmatlar hajmini 3 baravarga oshirish • 30 ta yirik turizm klasterini tashkil etish maqsadi • 2028-yilga borib suv tejoychi texnologiyalarni 80% erda joriy etish • UNDP EU-AGRIN loyihasi — yashil agrosanoat xizmatlariga ko‘mak • 2024-yildan “yashil energiya” sertifikatlari bozori joriy etilishi • Turizm mahallalari sonini 175 taga etkazish	• Iqlim o‘zgarishi — qishloq xo‘jaligiga salbiy ta‘sir • Yashil xizmatlarga investitsiyalar jalb etishda raqobat • Xizmat ko‘rsatish sifatini nazorat qilish tizimining zaifligi • Turizm va xizmat sohaslarida tashqi bozor talabining o‘zgaruvchanligi • Infratuzilma qurilishida vaqtinchalik ekologik zararlar

Tadqiqot natijalari asosida qishloq hududlarda yashil xizmatlar sohasining to‘rtta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha potentsial va mavjud holat baholandi. Quyidagi

3-jadvalda ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha ma‘lumotlar jamlangan.

Qishloq hududlarida yashil xizmatlar yoʻnalishlarining tahlili²⁵

Yoʻnalish	Hozirgi holat	“Oʻz-2030” maqsadi	Yashil koʻrsatkich
Ekoturizm va agroturizm	Turizm klasterlari 0 ta (rejalangan 30 ta); turizm mahallalari 10 ta (2023)	30 ta klaster, 175 ta mahalla; eksport \$5 mlrd	CO ₂ past, tabiiy resurslar asosida
Organik agrosanoat xizmatlari	Maqbullashtirilgan. 329 ming ga (2016–22), +93 ming ga (2023)	QX mahsulotini qayta ishlash 25%+ ga oshirish	Kimyoviy ifloslantirish kamayishi
Yashil energiya xizmatlari	“Quyoshli xonadon” (2024): 45 381 uy xoʻjaligi, 209,2 mlrd soʻm subsidiya	Qayta tiklanuvchi energiya 40% ga; yashil sertifikatlar bozori	Issiqxona gazlari kamayishi: -35%
Raqamli xizmatlar (qishloq)	2,5 mlrd \$ investitsiya (Raqamli Oʻz-2030); har mahallada el. xizmat nuqtasi	300+ davlat xizmati xususiy sektorga; IT ulushi 2,2%	Qogʻozsiz xizmat, ekoeffekt

“Oʻzbekiston – 2030” strategiyasida (PF-158-sonli Farmon, 2023-yil 12-sentabr) qishloq joylardagi xizmatlar sohasiga bevosita taʼluqli bir qator miqdoriy maqsadlar belgilangan.

■ MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari asosida bir nechta muhim tahliliy xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, Oʻzbekistonda xizmatlar sektorining jadal oʻsishi (2024-yilda YaIMning 47,4 foizi) global tendensiyaga mos kelsa-da, qishloq va shahar hududlari oʻrtasidagi raqobatbardoshlik boʻshligʻi jiddiy saqlanib qolmoqda. Jahon banki hisob-kitobiga koʻra, qishloq joylardagi xizmat koʻrsatish sohasida mehnat unumdorligi oʻrta daromadli mamlakatlar oʻrtacha koʻrsatkichidan 44 foizga past. Bu koʻrsatkich yashil xizmatlar yondashuvi orqali bartaraf etish mumkin: ekoturizm, organik sertifikatlash va raqamli moliyaviy xizmatlar mehnat unumdorligini oshirish bilan birga ekologik zararni kamaytirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasida xizmatlar hajmini 3 baravarga oshirish maqsadi ambizioz boʻlib, uni amalga oshirish asosan qishloq hududlaridagi xizmatlar bozorini kengaytirish orqali mumkin. Shahar hududlarda xizmatlar bozori allaqachon nisbatan rivojlangan, demak “oʻsish rezervi” asosan qishloq zonalarda yotadi. 2024-yilda bozor xizmatlari 12,6 foizga oʻsgani (210,8 trillion soʻm) bu yoʻnalishda ijobiy signal beradi. Shu sababli qishloq hududlarida yashil xizmat yoʻnalishlari (agro-ekoturizm, organik servis, raqamli xizmat nuqtalari) strategik muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, ekoturizm va agro-ekoturizm qishloq hududlarda yashil xizmatlar sektorining eng tez oʻsayotgan segmentidir. “Oʻzbekiston – 2030” doirasida rejalashtirilgan 30 ta turizm klasteri va 175 ta turizm mahallasi asosan qishloq va togʻ hududlarida joylashishi koʻzda tutilmoqda. Samarqand viloyatidagi ekoturizm klasterlari tadqiqoti koʻrsatadiki, klaster asosida tashkil etilgan ekoturizm tizimi mahalliy aholiga barqaror daromad manbai yaratadi, tabiiy resurslarni himoya

qiladi va xalqaro turizmni rivojlantiradi. Bu tendensiya Shahrisabz (UNESCO obʼekti), Kitob, Yakkabogʻ, Hisorak va boshqa qishloq hududlar uchun ham amal qiladi.

Toʻrtinchidan, yashil energiya xizmatlari qishloq joylarda xizmatlar sohasini rivojlantirishning amaliy kalitidir. “Quyoshli xonadon” dasturi 2024-yilda 45 381 uy xoʻjaligini qamrab olib, 209,2 milliard soʻmlik subsidiyalar toʻladi. Ayniqsa Qashqadaryo viloyatida 18,16 milliard soʻmlik subsidiyalar toʻlanib, bu koʻrsatkich respublikada 4-oʻrinni egalladi. Quyosh energiyasi xizmatlarini kengaytirish — texnik xizmat koʻrsatish, monitoring, kichik energiya klasterlarini boshqarish — qishloqda yangi ish oʻrinlari yaratish va energiya mustaqilligini oshirishning samarali yoʻlidir.

Beshinchidan, raqamli xizmatlarning rivojlanishi qishloq hududlarda yashil xizmatlar sohasini akseleratsiya qilishning muhim omilidir. Mahallalarda 100 dan ortiq davlat xizmatlarini “bir qadam”da koʻrsatishni yoʻlga qoʻyish, “elektron xizmat nuqtalari”ni ishga tushirish va 300 dan ortiq davlat xizmatlarini xususiy sektorga oʻtkazish maqsadlari qishloqda xizmatlar bozorini sezilarli kengaytiradi. Raqamli xizmatlar ekologik jihatdan ham samaraliroq qogʻozsiz jarayonlar, masofaviy maslahat va onlayn muolajalar CO₂ emissiyasini sezilarli kamaytiradi.

Oltinchidan, Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik tamoyillarini qishloq xizmatlar sohasiga integratsiya qilishda PF-149-sonli Farmon (2024-yil 26-sentabr) alohida ahamiyatga ega. Bu Farmon doirasida “yashil” toifada qayd etilgan sanitar tozalash korxonalariga imtiyozlar belgilangan, chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish agentligi faoliyat boshlagan. Qishloq hududlarda bu tizimni kengaytirish ekologik barqarorlik va kommunal xizmatlar sifatini bir vaqtda oshirish imkonini beradi.

Xalqaro tajriba kontekstida shuni taʼkidlash lozimki, Islandiya, Avstriya va Niderlandiya kabi davlatlar qishloq xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot asosida jadal rivojlantirib, aholining qishloqdan shaharga

²⁵ “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi (PF-158, 2023). maʼlumotlari asosida muallif ishlanmasi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

ko'chib ketishini sezilarli kamaytirdi. O'zbekiston bu tajribani milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda moslashtirishga qodir.

■ XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalar shakllantirildi.

1. O'zbekistonda xizmatlar sektori YaIMning 47,4 foizini (2024) tashkil etib, 7,7 foizlik o'sish sur'atiga erishdi. Biroq qishloq hududlarda xizmatlar sohasida mehnat unumdorligi o'rtacha ko'rsatkichdan 44 foizga past bo'lib qolmoqda. Bu tafovutni bartaraf etish qishloq joylardagi xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirishni talab etadi.

2. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida xizmatlar hajmini 3 baravarga oshirish maqsadiga erishishda qishloq hududlaridagi "o'sish rezervi"dan to'liq foydalanish talab etiladi. 30 ta turizm klasteri, 175 ta turizm mahallasi, 6 000 ta xalqaro yo'llar bo'yida servis ob'ektlari tashkil etish bu maqsadlar qishloq joylardagi yashil xizmatlar sohasining strategik muhimligini ko'rsatadi.

3. Qishloq hududlarda yashil xizmatlarning to'rtta ustuvor yo'nalishi — ekoturizm, organik agrosanoat xizmatlari, yashil energiya xizmatlari va raqamli xizmatlar mustaqil va o'zaro bog'liq rivojlanish yo'nalishlarini tashkil etadi. Har bir yo'nalishning o'z iqtisodiy va ekologik o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ularni integrallashgan holda rivojlantirish sinergik samara beradi.

4. "Quyoshli xonadon" dasturining muvaffaqiyati (2024-yilda 45 381 uy xo'jaligi, 209,2 mlrd so'm subsidiya) yashil energiya xizmatlarini qishloq hududlarda kengaytirish uchun muvaffaqiyatli model ekanini isbotladi. Bu modelni ekoturizm, organik mahsulotlar va raqamli xizmatlar yo'nalishlariga ham moslashtirib tatbiq etish tavsiya etiladi.

5. PF-149-sonli Farmon (2024) doirasida joriy etilayotgan chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyot tizimi qishloq hududlarda yashil kommunal xizmatlarni rivojlantirish uchun huquqiy va tashkiliy asos yaratdi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi. (1) qishloq hududlar uchun maxsus "yashil xizmatlar klasteri" modelini ishlab chiqish va pilot hududlarda sinovdan o'tkazish; (2) ekoturizm, organik sertifikatlash va yashil energiya xizmatlari bo'yicha qishloq aholisiga maqsadli imtiyozli mikrokreditlash dasturlarini joriy etish; (3) qishloq hududlarda yashil xizmatlar sohasida kadrlar tayyorlash uchun «Ishga marhamat» monomarkazlarida maxsus kurslar tashkil etish; (4) har bir viloyatda qishloq turizmi va yashil servis klasterini kengaytirish uchun investitsiya "yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish; (5) qishloq joylardagi 100 ta davlat xizmati "bir qadam"da ko'rsatilishini 2026-yilga qadar to'liq amalga oshirish va bu xizmatlarni ekologik ko'rsatkichlar bilan bog'lash.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Taylakova Dilafruz Baymamatovna Qarshi davlat texnika universiteti, katta o'qituvchi / Тайлакова Дилафруз Байматовна Каршинский государственный технический университет, старший преподаватель / Taylakova Dilafruz Baymamatovna Karshi State Technical University, Senior Lecturer

E-mail: taylakovadilafruz7@gmail.com

ORCID: 0009-0002-8051-4310

Foydalanilgan adabiyotlar sharhi

[1] Decree No. PF-4947 of February 7, 2017 on the Action Strategy for the Further Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021.

[2] Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4752 dated June 16, 2020 "On measures to support the services sector"

[3] Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5113 dated May 11, 2021 "On measures for the accelerated development of the services sector".

[4] Resolution No. PQ-3856 of July 14, 2018 "On measures to improve and increase the efficiency of work to ensure employment of the population"

[5] Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Эксмо, 2009. - Б.104.

[6] Mukhammedov M. et al. "Theoretical foundations of the development of the service sector and tourism" - S.: Zarafshon 2017. - 299 p.

[7] Котлер, Ф., Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. Божук С. Г. СПб.: Питер, 2006.- 464 с.

[8] Tukhliiev I.S., Hayitboev R., Ibodullaev N.E., Amriddinova R.S. Fundamentals of Tourism: Textbook - S.: SamISI, 2010 - 247 p.

[9] Pardaev M.Q. etc. "Economics of the service sector". Textbook. - T.: "ECONOMICS-FINERY", 2014. -384 p.

[10] Pardaev M.Q. etc. "Economics of the service sector". Textbook. - T.: "ECONOMICS-FINERY", 2014. -384 p.

[11] Mardonov B.B., Mustafoev G.S. Study and regulation of the daily labor market (results of a sociological survey). Brochure. Samarkand-2020- 48 p.

[12] Resolution of the Cabinet of Ministers in accordance with the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5113 dated May 11, 2021 "On measures for the accelerated development of the services sector".

[13] Data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan.

QISHLOQ XO'JALIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNI TA'MINLASHNING TASHKILIY- IQTISODIY MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Ergashev G'ayrat Urolovich

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM FOR ENSURING SUSTAINABLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT

Ergashev Gayrat Urolovich

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Эргашев Гайрат Уролович

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishni ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishga doir kompleks yondashuv taqdim etilgan. 2018–2023 yillar uchun O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO), Jahon banki va O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi rasmiy ma'lumotlari asosida qishloq xo'jaligi tarmoqlarida resurs samaradorligi, institutsional va moliyaviy mexanizmlarning holati miqdoriy baholangan. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, mavjud tashkiliy-iqtisodiy mexanizmida institutsional fragmentatsiya, moliyaviy qo'llab-quvvatlashning etarli emaslik va raqamli texnologiyalardan past foydalanish samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Maqolada barqaror rivojlanishni ta'minlovchi integrallashgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm modeli va mintaqaviy tatbiq etish yo'llari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, qishloq xo'jaligi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, agrar siyosat, raqamlashtirish, resurs samaradorligi, O'zbekiston.

Abstract. This article presents a comprehensive approach to improving the organizational and economic mechanism for ensuring sustainable development of agriculture in Uzbekistan. Based on official data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, the Food and Agriculture Organization (FAO), the World Bank, and the Ministry of Agriculture of Uzbekistan for the period 2018–2023, resource efficiency, as well as the state of institutional and financial mechanisms in the agricultural sector, were quantitatively assessed. The research findings indicate that institutional fragmentation, insufficient financial support, and the low level of digital technology adoption are the key factors reducing the effectiveness of the existing organizational and economic mechanism. The article proposes an integrated model of an organizational and economic mechanism for ensuring sustainable development, along with pathways for its regional implementation.

Keywords: sustainable development, agriculture, organizational and economic mechanism, agrarian policy, digitalization, resource efficiency, Uzbekistan.

Аннотация. В данной статье представлен комплексный подход к совершенствованию организационно-экономического механизма обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства в Узбекистане. На основе официальных данных Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике, Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (FAO), Всемирного банка и Министерства сельского хозяйства Узбекистана за 2018–2023 годы проведена количественная оценка эффективности использования ресурсов, а также состояния институциональных и финансовых механизмов в аграрном секторе. Результаты исследования показывают, что институциональная фрагментация, недостаточный уровень финансовой

поддержки и низкое использование цифровых технологий являются основными факторами, снижающими эффективность действующего организационно-экономического механизма. В статье предложена интегрированная модель организационно-экономического механизма обеспечения устойчивого развития и пути её регионального внедрения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельское хозяйство, организационно-экономический механизм, аграрная политика, цифровизация, эффективность ресурсов, Узбекистан.

■ KIRISH

Qishloq xo'jaligi barqaror rivojlanishi global muammolarning echimi sifatida BMTning 2030-yilgacha bo'lgan Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) doirasida alohida ahamiyat kasb etadi. BRMning 2-maqsadi ochlikni tugatish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish O'zbekiston uchun ham ustuvor vazifa sifatida belgilangan (BMT, 2015). Mamlakatda qishloq xo'jaligi YaIMning 27,1 foizini tashkil etib, 3,4 million kishini ish bilan ta'minlaydi (O'zbekiston Statistika agentligi, 2023).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmonida tasdiqlangan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish, fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash va agrar sektorni raqamlashtirish ustuvor yo'nalishlar sifatida e'lon qilingan. Shu bilan birga, amaldagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizm bir qator tizimli kamchiliklarga ega bo'lib, bu tarmoqning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, barqaror qishloq xo'jaligiga erishish uchun texnologik echimlar etarli emas institutsional tartib-qoidalar, moliyalashtirish mexanizmlari va kooperatsiya tizimlarining integrallashgan holda takomillashtirilishi zarur (Ostrom, 1990; Pretty, 2008; FAO, 2021). O'zbekistonda ushbu sohadagi maxsus tadqiqotlar hali etarli darajada amalga oshirilmagan bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Barqaror qishloq xo'jaligi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini o'rganishda uchta asosiy nazariy yo'nalish mavjud.

Birinchi yo'nalish: institutsional iqtisodiyot maktabi. Ostrom (1990) umumiy resurslarni boshqarish bo'yicha tadqiqotida institutsional mexanizmlarning resurs barqarorligini ta'minlashdagi hal qiluvchi roli isbotlandi va 2009-yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. North (1990) institutsional o'zgarishlar va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil etib, rasmiy va norasmiy institutlarning birgalikdagi ta'sirini nazariy jihatdan asosladi.

Ikkinchi yo'nalish: agrar barqarorlik indikatorlari. Pretty (2008) "Resurslarni tejaydigan qishloq xo'jaligi" (Resource-conserving agriculture) kontseptsiyasida 57 ta rivojlanayotgan mamlakatda 9 mln fermer xo'jaligi tajribasi asosida barqaror agrotexnologiyalar hosildorlikni o'rtacha 79 foizga oshirishi mumkinligini aniqladi. FAO (2021) Agrar barqarorlik baholash tizimi (SAFA) doirasida 50 ga yaqin mamlakatni qamrab olgan va tashkiliy mexanizmlarning samaradorligi qishloq

xo'jaligi barqarorligini 40–65 foizga aniqlashini ko'rsatdi.

Uchinchi yo'nalish: raqamli agrar iqtisodiyot. Kamilov va Qodirov (2022) O'zbekistonda raqamli texnologiyalarning qishloq xo'jaligiga joriy etilishi bo'yicha tadqiqotida raqamli agrar platforma orqali dehqonlarning bozorga kirish imkoni 3,2 barobar yaxshilanganini aniqladi. Mirzayev (2021) fermer xo'jaliklarida kooperatsiya rivojlanishining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganib, kooperativlarga kirgan fermerlar daromadi nishtirokchi bo'lmaganlarga nisbatan 28–36 foizga yuqoriligini aniqladi.

Mamlakatimizga oid tadqiqotlarda Xasanov va Ergashev (2021) agrar islohotlar samaradorligini baholab, 2017–2021 yillar davomida amalga oshirilgan islohotlar qishloq xo'jaligi YaIM ulushini 28,5 foizdan 26,4 foizgacha tushirganiga qaramay, solishtirma qo'shilgan qiymat 14,3 foizga oshganini ko'rsatdi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot 2018–2023 yillar davrini qamrab oladi. Quyidagi aralash metodologiya qo'llandi:

- Miqdoriy tahlil: regressiya modeli, faktorli tahlil va o'sish indeksleri hisoblash;
- Sifatli tahlil: ekspert intervyu (n=32 qishloq xo'jaligi mutaxassisi va fermer), kontent tahlil;
- Taqqoslama tahlil: Qozog'iston, Gruziya, Niderlandiya agrar mexanizmlari bilan solishtirish;
- GIS-tahlil: mintaqaviy farqlanishni kartografik aks ettirish.

Asosiy ma'lumot manbalari:

- O'zbekiston Statistika agentligi (Stat.uz) 2018-2023 yillar qishloq xo'jaligi statistikasi;
- O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi rasmiy hisobotlari (2019-2023);
- Jahon banki (World Bank) Agrar rivojlanish ma'lumotlar bazasi;
- FAO FAOSTAT va SAFA baholash natijalari;
- EBRD (Yevropa tiklanish va rivojlanish banki) O'zbekiston agrar sektori tahlili.

Barqaror rivojlanish samaradorligini o'lchash uchun FAO (2021) SAFA metodologiyasi asosida to'rtta asosiy o'lcham qabul qilindi: iqtisodiy (daromad barqarorligi, investitsiya darajasi), ijtimoiy (ish bilan bandlik, kadrlar sifati), ekologik (suv va tuproq samaradorligi) va boshqaruv samaradorligi (institutsional integratsiya darajasi).

■ TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston qishloq xo'jaligidagi amaldagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni tahlil etish uchun asosiy ko'rsatkichlarning 2018-2023 yillar dinamikasi o'rganildi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi²⁶

Ko'rsatkich	Yillar					
	2018	2019	2020	2021	2022	2023
QX YaIMdagi ulushi (%)	28,5	27,9	27,4	26,9	27,2	27,1
Don hosildorligi (ts/ga)	51,2	52,7	54,1	55,8	57,4	59,2
Sug'orish suvi sarfi (m ³ /ga)	12 400	12 100	11 800	11 200	10 700	10 100
Kooperativlar soni (dona)	1 243	1 487	1 812	2 341	2 987	3 612
Agrar kreditlar hajmi (mlrd so'm)	4 218	5 641	6 812	8 347	10 124	12 876
Raqamli xizmatlardan foydalanish (%)	8,2	11,4	14,7	19,3	24,8	31,6

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, qishloq xo'jaligida bir qator ijobiy tendensiyalar kuzatilmoqda: don hosildorligi 2018-yilgi 51,2 ts/gadan 2023-yilda 59,2 ts/gaga oshib, o'sish 15,6 foizni tashkil etdi. Sug'orish suvi sarfi esa 12 400 m³/gadan 10 100 m³/gaga kamaydi,

bu 18,5 foizlik tejamdorlik demakdir. Kooperativlar soni 2,9 barobar oshib, 3 612 taga etdi. Biroq raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi 2023-yilda atigi 31,6 foizni tashkil etayotgani tashkiliy-iqtisodiy mexanizmdagi jiddiy zaif bo'g'inni ko'rsatmoqda.

2-jadval.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmdagi tizimli muammolar va ularning iqtisodiy qiymati²⁷

№	Muammo	Miqdoriy ko'rsatkich	Yo'qotilayotgan potensial
1	Institutsional fragmentatsiya	17 ta vakolatli organ qishloq xo'jaligini boshqaradi, ular orasida koordinatsiya indeksi 0,42 (pastki chegaradan past)	Boshqaruv xarajatlari YaIMning 2,3 foizini tashkil etadi (optimal 1,1 foiz)
2	Moliyalashtirishning etarli emasligi	Fermerlarning 67 foizi kredit olishda qiyinchilik sezadi; kredit/QX YaIM nisbati 0,34 (mintaqaviy o'rtacha 0,71)	Yillik yo'qotilgan investitsiya salohiyati 1,8-2,4 mlrd AQSh dollari
3	Raqamlashtirish darajasining pastligi	Raqamli xizmatlardan foydalanish 31,6 %; Niderlandiya 94 %, Qozog'iston 58 %	Bozor ma'lumoti yo'qligidan keladigan narx farqi fermerlarga yiliga 380-490 mlrd so'm zarari
4	Kooperatsiya infratuzilmasining zaifligi	Fermerlarning 38,4 foizi kooperativlarda; MDH o'rtacha 52 %; Gruziya 71 %	Kooperativga kirmaganlarda bozor bahosiga nisbatan 23-31 foiz past narx olish holatlari
5	Ekologik barqarorlik mexanizmlarining zaif integratsiyasi	Tuproq degradatsiyasiga uchragan ekin maydonlari ulushi 21,4 %; Qoraqalpog'istonda 34,2 %	Degradatsiyadan yillik iqtisodiy zarar 420-580 mln AQSh dollari (EBRD, 2022)

O'zbekiston viloyatlari bo'yicha qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanish darajasi sezilarli farqlanadi. Toshkent va Samarqand viloyatlari nisbatan

yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etsa, Qoraqalpog'iston, Sirdaryo va Jizzax viloyatlarida tizimli muammolar jiddiylashgan ko'rinishda.

²⁶ O'zbekiston Statistika agentligi (2023), Qishloq xo'jaligi vazirligi (2023), muallif hisoblamalari.

²⁷ Qishloq xo'jaligi vazirligi (2023), EBRD (2022), FAO (2023), ekspert so'rovnoma natijalari, muallif hisoblamalari.

Qishloq xo'jaligi barqarorlik indeksi bo'yicha mintaqaviy taqqoslash²⁸

Viloyat	Iqtisodiy (0–1)	Ijtimoiy (0–1)	Ekologik (0–1)	Boshqaruv (0–1)	Yig'indi indeks
Toshkent viloyati	0,72	0,68	0,61	0,74	0,69
Samarqand viloyati	0,68	0,65	0,58	0,67	0,65
Farg'ona viloyati	0,66	0,63	0,54	0,64	0,62
Andijon viloyati	0,61	0,59	0,51	0,58	0,57
Sirdaryo viloyati	0,48	0,44	0,39	0,46	0,44
Jizzax viloyati	0,45	0,41	0,37	0,43	0,42
Qoraqalpog'iston	0,38	0,36	0,28	0,34	0,34
O'zbekiston o'rtacha	0,57	0,54	0,47	0,55	0,53

3-jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston bo'yicha o'rtacha yig'indi barqarorlik indeksi 0,53 ni tashkil etib, bu FAO mezonlari bo'yicha "o'rtadan past" darajaga to'g'ri keladi (optimal 0,70 va undan yuqori). Ekologik ko'rsatkich (0,47) eng past bo'lib, ayniqsa Qoraqalpog'istonda kritik holat kuzatilmoqda (0,28). Bu muammo asosan Orol dengizi qurg'oqchiligi, tuproq sho'rlanishi va iqlim o'zgarishlarining ta'siri bilan bog'liq.

Aniqlangan muammolar va xalqaro tajriba asosida barqaror qishloq xo'jaligini ta'minlashning integrallashgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi modeli taklif etiladi. Model to'rtta asosiy blokdan iborat:

1. Institutsional blok: tarmoqlararo koordinatsiya kengashini tashkil etish (16 ta vakolatli organ o'rniga birlashtirilgan boshqaruv), bir oynali xizmat ("one-stop shop") printsipli joriy etish, mintaqaviy agrar kengashlarini kuchaytirish;

2. Moliyaviy blok: agrar kredit kafolati fondini kengaytirish (joriy 340 mlrd so'mdan 800 mlrd so'mga), ekin va hayvonchilik sug'urtasini majburiy tizimga o'tkazish, "yashil" investitsiyalar uchun preferensial soliq rejimini joriy etish;

3. Texnologik va raqamli blok: yagona Agrar ma'lumot platformasini yaratish (fermerlarga bozor narxlarini, ob-havo va agrokonsaltingni real vaqt rejimida etkazib berish), IoT-sensor tizimlar orqali tuproq va suv monitoringi, drone texnologiyalari uchun subsidiyalar;

4. Ekologik blok: tuproq va suv resurslaridan foydalanish uchun ekologik pasport tizimi joriy etish, qo'shimcha ekologik xizmatlar (ekosistemlar xizmati) uchun to'lovlar mexanizmini (PES-Payment for Ecosystem Services) shakllantirish.

Taklif etilgan modelning kutilayotgan samarasi: yig'indi barqarorlik indeksini 2030-yilga qadar 0,53 dan 0,70 ga oshirish, qishloq xo'jaligi YaIM o'sish sur'atini yiliga o'rtacha 4,2 foizdan 6,8 foizga yuksaltirish va sug'orish suvi sarfini qo'shimcha 15 foizga kamaytirish.

Niderlandiya agrar modeli - eng samarali tizimlardan biri sifatida agrar kooperativlar ulushi 94 foizni, raqamlashtirish darajasi 94 foizni tashkil etadi.

Niderlandiya "Yashil ilm" ("Green Knowledge") tizimi orqali fermer, ilmiy muassasa va davlat uchburchagini birlashtirib, don hosildorligida dunyo rekordi 95,4 ts/ga ga erishgan (FAO, 2022). Ushbu model O'zbekiston uchun ham ilmiy-amaliy hamkorlik markazlari yaratish bo'yicha yo'l ko'rsatadi.

Gruziyaning agrar islohotlar tajribasi ko'rsatadiki, 2014-2022 yillar davomida fermer kooperativlari soni 12 barobar oshirilgandan so'ng qishloq xo'jaligi eksporti 2,4 barobar o'sdi. O'zbekiston ushbu yo'nalishda kooperativlar soni 3 612 tadan 2030-yilga qadar kamida 8 000 taga etkazish maqsadini belgilashi maqsadga muvofiq.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan tadqiqot asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalar shakllandi:

– O'zbekistonda qishloq xo'jaligining yig'indi barqarorlik indeksi 0,53 ni tashkil etib, FAO mezonlari bo'yicha "o'rtadan past" darajada turadi; bu ko'rsatkichni oshirish uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni kompleks takomillashtirish zarur.

– Institutsional fragmentatsiya (17 ta vakolatli organ), moliyalashtirishning etarli emasligi (kredit/YaIM nisbati 0,34), raqamlashtirish darajasining pastligi (31,6 %) va kooperatsiya zaifligi (38,4 %) mavjud mexanizmdagi to'rtta asosiy tizimli muammo hisoblanadi.

– Tuproq degradatsiyasi 21,4 % ekin maydonini qamrab olgan bo'lib, yillik iqtisodiy zarar 420-580 mln dollarga baholanadi, bu ekologik barqarorlik mexanizmlarini mustahkamlashning dolzarbligini tasdiqlaydi.

– Taklif etilgan integrallashgan to'rt blokli model (institutsional, moliyaviy, texnologik-raqamli, ekologik) barqarorlik indeksini 2030-yilga qadar 0,70 ga etkazish va sug'orish suvi sarfini 15 foiz kamaytirish imkonini beradi.

– Mintaqaviy tabaqalanish muhim: Qoraqalpog'istonda (indeks 0,34) ayniqsa ekologik

²⁸ FAO SAFA metodologiyasi; O'zbekiston Statistika qo'mitasi (2023).ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

yoʻnalishda alohida maqsadli davlat dasturlari talab etiladi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar belgilanadi: 2025-yilga qadar Agrar koordinatsiya kengashi tuzish; 2026-yilgacha yagona Agrar maʼlumot platformasini ishga tushirish; kooperativlar soni 2030-yilga qadar 8 000 taga etkazish va Qoraqalpogʻiston hamda Sirdaryo viloyatlarida ekologik tiklanish uchun maxsus moliyalashtirish dasturlarini shakllantirish.

Kelajak tadqiqotlar uchun iqlim oʻzgarishlarining Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi barqarorligiga uzoq muddatli miqdoriy taʼsirini va integrallashgan mexanizm modelining pilot mintaqalarda sinovdan oʻtkazilishi natijalarini tahlil etish tavsiya etiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Ergashev Gʻayrat Urolovich Qarshi davlat texnika universiteti “Innovatsion iqtisodiyot” kafedrasida assistenti / Ergashev Gʻayrat Urolovich, Assistant of the Department of Innovative Economics, Karshi State Technical University / Эргашев Гайрат Уролович, ассистент кафедры «Инновационная экономика» Каршинского государственного технического университета

E-mail: ergayrat@gmail.com

ORCID: 0009-0001-0005-9809

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. BMT (2015). 2030-yilga moʻljallangan Barqaror rivojlanish dasturi va Barqaror rivojlanish maqsadlari. Nyu-York: Birlashgan Millatlar Tashkiloti.

2. EBRD (2022). Uzbekistan: Agricultural Sector Assessment and Investment Opportunities. London: European Bank for Reconstruction and Development.

3. FAO (2021). The SAFA Guidelines: Sustainability Assessment of Food and Agriculture Systems. Version 3.0. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

4. FAO (2022). FAOSTAT Statistical Database. Rome. <https://www.fao.org/faostat>

5. FAO (2023). Irrigation in Central Asia: Water and Agriculture Outlook. Rome: FAO.

6. Kamilov, B., & Qodirov, A. (2022). Raqamli texnologiyalar va qishloq xoʻjaligida bozorga kirish imkoniyatlari. Agrar iqtisodiyot, 3(1), 44-58 b.

7. Mirzayev, J. (2021). Fermer kooperativlari va daromad barqarorligi: Oʻzbekiston tajribasi. Iqtisodiyot va moliya, 2(4), 72-89 b.

8. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni. Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida.

9. Oʻzbekiston Respublikasi Statistika qoʻmitasi (2023). Oʻzbekiston raqamlarda 2023: rasmiy statistik toʻplam. Toshkent.

10. World Bank (2023). Uzbekistan Agricultural Development: Data and Indicators 2023. Washington, D.C.: World Bank Group.

11. Xasanov, N., & Ergashev, R. (2021). Agrar islohotlar samaradorligi va Oʻzbekistonda qoʻshilgan qiymat dinamikasi. Iqtisodiy tahlil, 5(2), 18-34 b.

12. SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF WOOL PRODUCTION AND ITS PRIMARY PROCESSING. Ergashev Gayrat Urolovich. [Vol. 1 No. 05 \(2025\): The innovation economy.](#)

13. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВЕКТОР БУДУЩЕГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА. Эргашев Г.У. "Экономика и социум" №11(126)-1 2024 www.iupr.ru

14. RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA RAQAMLASHTIRISHNING IQTISODIY OʻSISHGA TAʼSIRI. Ergashev Gayrat Urolovich. [Vol. 4 No. 04 \(2024\): Innovation economy](#)

XORAZM VILOYATI TUMANLARINI KLASTERLASH ASOSIDA 2025–2030-YILLARDA IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Ro‘ziboyeva Mushtariy Otabek qizi

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РАЙОНОВ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ НА 2025–2030 ГОДЫ НА ОСНОВЕ ИХ КЛАСТЕРИЗАЦИИ

Рузибоева Муштариё Отабек кизи

STRATEGIC DIRECTIONS FOR THE SOCIO- ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE DISTRICTS OF THE KHOREZM REGION FOR 2025–2030 BASED ON CLUSTERING

Ruziboeva Mushtariy Otabek qizi

Received: April 18, 2026 Revised: April 22, 2026 Accepted: April 24, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm viloyati tumanlarini klasterlash asosida 2025–2030-yillarga mo‘ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategik dastaklari tahlil qilinadi. Hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, resurs salohiyati va infratuzilma darajasidan kelib chiqib, ularni to‘rt klasterga ajratish orqali differensial rivojlanish modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Mintaqaviy rivojlanish, klasterlash, strategik dastaklar, hududiy siyosat, iqtisodiy tafovut, infratuzilma, investitsiya, agrosanoat, turizm, innovatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются стратегические направления социально-экономического развития районов Хорезмской области на 2025–2030 годы на основе их кластеризации. С учётом уровня экономической специализации, ресурсного потенциала и состояния инфраструктуры разработана дифференцированная модель развития, предусматривающая разделение территорий на четыре кластера.

Ключевые слова. региональное развитие, кластеризация, стратегические направления, региональная политика, экономические диспропорции, инфраструктура, инвестиции, агропромышленный комплекс, туризм, инновации.

Abstract. This article analyzes the strategic directions of socio-economic development of the districts of the Khorezm region for 2025–2030 based on their clustering. Considering the level of economic specialization, resource potential, and infrastructure development, a differentiated development model has been developed by dividing the territories into four clusters.

Keywords. regional development, clustering, strategic directions, regional policy, economic disparities, infrastructure, investment, agro-industry, tourism, innovation.

■ KIRISH

Hozirgi sharoitda hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish va barqaror rivojlanishni ta‘minlash davlat iqtisodiy siyosatining

ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, hududlarning tabiiy-iqtisodiy salohiyati, infratuzilma darajasi va ixtisoslashuviga qarab keskin farqlanishi mintaqaviy rivojlanishda differensial yondashuvni talab

etadi. Shu nuqtai nazardan, hududlarni klasterlash asosida rivojlantirish zamonaviy iqtisodiy boshqaruvning samarali vositalaridan biri sifatida qaralmoqda. Shuningdek, har bir klaster uchun ustuvor rivojlanish yo'nalishlari va investitsion imkoniyatlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari hududiy siyosatni takomillashtirish va iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar amaliy ahamiyatga ega bo'lib, hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Hududiy rivojlanish va klasterlash yondashuvi iqtisodiy nazariya va amaliyotda keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Klasterlash konsepsiyasining nazariy asoslari ilk bor M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u hududiy raqobatbardoshlikni oshirishda korxonalar va institutlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Porterning fikricha, klasterlar hududiy iqtisodiyotda innovatsiyalarni jadallashtirish, samaradorlikni oshirish va yangi bizneslarni rivojlantirishga xizmat qiladi [1].

Keyingi tadqiqotlarda (Maskell, Ketels, Enright) klasterlash nafaqat sanoat rivoji, balki hududiy siyosatni shakllantirishda ham muhim instrument sifatida ko'rib chiqilgan. Ular hududlarning ixtisoslashuvi va resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish mumkinligini asoslab bergan. Shuningdek, regional iqtisodiyot nazariyasida F. Perrouning "o'sish qutblari" konsepsiyasi ham muhim o'rin tutadi, unda iqtisodiy rivojlanish ma'lum hududiy markazlar orqali tarqalishi ko'rsatib berilgan [2,3,4].

MDH davlatlari va O'zbekiston olimlari tomonidan ham mazkur yo'nalishda qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, O'zbekiston sharoitida hududiy rivojlanishni differensial yondashuv asosida tashkil etish, infratuzilma va investitsiya muhitini yaxshilash, agrosanoat klasterlarini rivojlantirish masalalari A. Abdug'aniyev, B. Yusupov, Sh. G'aniyev kabi olimlar ishlarida yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida hududiy resurslardan samarali foydalanish va klasterlash orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhimligi qayd etilgan [5,6,7].

So'nggi yillarda O'zbekistonda hududlarni kompleks rivojlantirish, iqtisodiy zonalar tashkil etish, qishloq xo'jaligida klaster tizimini joriy etish bo'yicha amaliy choralar kuchaytirildi. Biroq mavjud tadqiqotlarda hududlarni kompleks klasterlash asosida uzoq muddatli strategik rivojlanish yo'nalishlarini ishlab chiqish etarli darajada tizimli yoritilmagan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot olib boorish jarayonida analiz-sintez, induksiya va deduksiya, iqtisodiy tahlil kabi usullardan foydalanildi. Shu bilan birga, ilmiy manbalar asosida innovatsion rivojlanishda mintaqaviy iqtisodiyotning ustuvorliklari hamda amaliy qo'llanilish yo'nalishlari ko'rib chiqildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Xorazm viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, viloyat tumanlari iqtisodiy rivojlanish darajasi, tarmoq ixtisoslashuvi va resurs ta'minoti jihatidan bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Ayrim hududlar sanoat, xizmatlar va innovatsion faoliyat markazlari sifatida shakllanayotgan bo'lsa, boshqalarida qishloq xo'jaligi ustuvor yo'nalish bo'lib qolmoqda, yana bir qismi esa infratuzilmaviy cheklovlar sababli nisbatan past rivojlanish darajasiga ega.

Shu sababli, viloyat tumanlarini klasterlash asosida guruhlash va har bir klaster uchun mos strategik dastaklarni ishlab chiqish hududiy iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv bir tomondan iqtisodiy o'sish nuqtalarini aniqlash va mustahkamlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan rivojlanishda ortda qolayotgan hududlarni qo'llab-quvvatlash orqali umumiy mintaqaviy muvozanatni ta'minlash imkonini beradi. Birinchi klasterga kiruvchi Urganch va Xiva shaharlari viloyat darajasida iqtisodiy va innovatsion rivojlanishning asosiy markazlari sifatida qaraladi. Urganch shahrining ma'muriy boshqaruv, transport infratuzilmasi va ta'lim salohiyati, shuningdek, sanoat bazasining mavjudligi uni innovatsion taraqqiyot, raqamli iqtisodiyot va investitsiyalarni jalb etishda "o'sish lokomotivi" sifatida shakllantiradi. Shu bois, strategik dastaklar texnoparklar, IT-klasterlar, xalqaro logistika tizimlarini rivojlantirish hamda xususiyashtirish jarayonlarini jadallashtirish orqali iqtisodiy faollikni oshirishga yo'naltirilgan. Xiva shahri esa boy tarixiy-madaniy merosi va yuqori turistik oqimi bilan turizm sohasini rivojlantirishning asosiy drayveri hisoblanadi. Bu hududda strategik yo'nalishlar turizm infratuzilmasini kengaytirish, hunarmandchilik an'analarini tiklash hamda yirik turistik majmualar tashkil etish orqali xizmatlar sohasida yuqori qo'shimcha qiymat yaratishga qaratilgan.

Ikkinchi klasterga mansub Xazorasp, Xonqa va Urganch tumanlari sanoat va agrosanoat rivojlanishi uchun yuqori salohiyatga ega hududlar sifatida ajralib turadi. Ushbu tumanlarda erkin iqtisodiy zonalarining mavjudligi, qishloq xo'jaligi resurslari hamda tarixiy obidalar strategik dastaklarni ishlab chiqarishni kengaytirish, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish va eksportga yo'naltirilgan logistika infratuzilmasini shakllantirishga yo'naltiradi. Bu esa hudud iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

Uchinchi klasterga kiruvchi Bog'ot, Gurlan, Xiva, Shovot va Yangibozor tumanlari asosan qishloq xo'jaligi ustuvor bo'lgan, shu bilan birga turizm va hunarmandchilik rivojlanish imkoniyatlariga ega hududlar hisoblanadi.

To'rtinchi klasterga kiruvchi Qo'shko'pir, Yangiariq va Tuproqqal'a tumanlari esa nisbatan past ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, geografik jihatdan chekka joylashuvi hamda infratuzilma muammolari bilan ajralib turadi. Shu sababli ushbu hududlarda strategik yondashuv davlatning maqsadli qo'llab-quvvatlashiga asoslanadi.

Xorazm viloyatining tumanlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning 2025-2030 yillar uchun strategik dastaklari²⁹

Tuman	Klaster	O'ziga xos jihatlar	Strategik dastaklar
Urganch shahri	1	Viloyat markazi Xalqaro aeroport GM Uzbekistan filiali Universitetlar	• Al-Xorazmiy texnoparki • IT-klaster • Xalqaro aeroportni "xab"ga aylantirish • 45 ta davlat binosini xususiy lashtirish
Xiva shahri	1	YUNESKO Jahon merosi Islom dunyosining turizm poytaxti 2024 Ichan qal'a 1 mln+ sayyoh/yil	• Arda Xiva turistik majmuasi • Mehmonxonalar tarmog'i • Hunarmandchilik markazi • Sahro yulduzi kompleksi (2400 ga)
Xazorasp tumani	2	EIZ mavjud Sulaymon qal'a tarixiy obyekti Agrosanoat salohiyati	• EIZni kengaytirish • Sulaymon qal'ani tiklash • Agroklastar (meva-sabzavot) • Eksport logistik markazi
Xonqa tumani	2	Tarixiy obidalar Qishloq xo'jaligi rivojlangan Suv resurslari	• Qayta ishlash korxonalari • Baliqchilik klasteri • Turizm marshrutlari • Kasb-hunar markazi
Urganch tumani	2	Viloyat markaziga yaqin Ulli hovli turistik obyekti Dehqon xo'jaliklari	• Turizm qishlog'i (Ulli hovli) • Issiqxona komplekslari • Shahar atrofi agrozonasi • Logistik infratuzilma
Bog'ot tumani	3	43 ta mahalla Qalajiq qal'a obidasi Ichimlik suvi 90,4% Turizm salohiyati	• Qalajiq qal'a turizm zonasi • Ichimlik suvi tarmog'ini kengaytirish • Gilamdo'zlik klasteri • MTT muassasalari qurish
Gurlan tumani	3	Qoraqalpog'istonga yo'l Mang'it-qo'ng'iroq ulanma nuqtasi Dehqonchilik	• Urganch-Gurlan-Mang'it yo'li • Turizm qishlog'i • Sabzavotchilik klasteri • Chegara savdo zonasi
Xiva tumani	3	Bog'i shamol fermer xo'jaligi Eshon Ravot ko'li Xiva qorako'l fermasi	• Ekoturizm markazlari • Qorako'lchilik klasteri • 2400 ga er shaharga o'tkazish • Agroturizm
Shovot tumani	3	Shovot kanali O'zteks Shovot korxonasi Tarixiy obidalar	• To'qimachilik klasterini kengaytirish • Kanal bo'yi xizmat ko'rsatish obyektlari • Turizm mahallasi • Sug'orish tizimini modernizatsiya
Yangibozor tumani	3	Xorazm faxri FX Qishloq xo'jaligi yo'nalishi	• Poliz ekinlari klasteri • Qovun eksporti markazlari • Qayta ishlash sevlari • Mikrokredit dasturi
Qo'shko'pir tumani	4	Chekka joylashuv Maqsad O'rtayopli FX Transport muammolari	• Yo'l infratuzilmasi • Mobil tibbiy xizmatlar • Mikrokredit dasturi • Qishloq xo'jaligi kooperativlari
Yangiariq tumani	4	Tarixiy obidalar Chekka joylashuv Aholi migratsiyasi	• EIZ filialini tashkil etish • Hunarmandchilik markazi • Yoshlar uy-joy dasturi • Telemeditsina markazi
Tuproqqal'a tumani	4	2020-y. tashkil etilgan EIZ imtiyozlari amal qiladi 5000 ga cho'l hududi Eng past rivojlanish	• Maqsadli davlat dasturi (VM qarori 346-son) • Safari va ov turizmi (5000 ga) • EIZ imtiyozlaridan foydalanish • Bazaviy infratuzilma qurish • Davlat xizmatlari markazi

²⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Bunda bazaviy infratuzilmani rivojlantirish, mikromoliyalashtirishni kengaytirish, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish hamda maxsus davlat dasturlari va erkin iqtisodiy zona imtiyozlaridan foydalanish orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Umuman olganda, ishlab chiqilgan strategik dastaklar Xorazm viloyati tumanlarining rivojlanish darajasi, iqtisodiy ixtisoslashuvi hamda mavjud resurs salohiyatini inobatga olgan holda shakllantirilgan. Ular hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish, o'sish nuqtalarini kuchaytirish va aholi turmush darajasini yaxshilashga yo'naltirilgan yaxlit hududiy siyosatni amalga oshirishga xizmat qiladi. Tahlillar asosida hududlarni to'rt klasterga ajratish orqali ularning har biri uchun differensial rivojlanish yondashuvi zarurligi asoslab berildi. Aniqlanishicha, ayrim tumanlarda agrosanoat salohiyati yuqori bo'lsa, boshqalarida xizmat ko'rsatish va turizmni rivojlantirish uchun imkoniyatlar keng. Shu bois yagona yondashuv o'rniga hududiy xususiyatlarga mos strategiyalarni qo'llash iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Shuningdek, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish uchun infratuzilmani rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash muhim omil ekanligi aniqlandi. Klasterlash asosida ishlab chiqilgan model hududiy rivojlanishni muvozanatlashtirish, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Ro'ziboyeva Mushtariy Otabek qizi – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti stajor-o'qituvchisi / Рузибоева Муштарий Отабек кизи – стажёр-преподаватель Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни / Ruziboeva Mushtariy Otabek qizi – trainee lecturer at Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni.

E-mail: mushtariy1899@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2774-2601

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1]. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review
- [2]. Maskell, P., & Ketels, C. (2006). European Clusters and Industrial Policy. Harvard Business School
- [3]. Enright, M. J. (2003). Regional Clusters: What We Know and What We Should Know.
- [4]. Perroux, F. (1955). Note sur la notion de pôle de croissance. Économie Appliquée.
- [5]. Abdug'aniyev, A. (2019). Hududiy iqtisodiyot va rivojlanish strategiyalari. Toshkent.
- [6]. Yusupov, B. (2020). Mintaqaviy iqtisodiyot asoslari. Toshkent.
- [7]. G'aniyev, Sh. (2021). Agrosanoat klasterlari rivoji. Toshkent.
- [8]. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Xorazm viloyati statistik to'plami. Toshkent, 2024.

MINTAQADA YASHIL IQTISODIYOT TAMOIYILLARI ASOSIDA AHOLI DAROMADLARINI OSHIRISH

Nomazov Baxrom Bobomuradovich

INCREASING POPULATION INCOMES IN THE REGION BASED ON THE PRINCIPLES OF THE GREEN ECONOMY

Nomazov Baxrom Bobomuradovich

ПОВЫШЕНИЕ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В РЕГИОНЕ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

Номазов Бахром Бобомурадович

Received: April 12, 2026 Revised: April 15, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi mintaqalarida yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida aholi daromadlarini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari ilmiy tadqiq etilgan. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda O'zbekiston aholisining umumiy daromadlari 896,3 trillion so'mni tashkil etib, real o'sish sur'ati 8,1 foizni ko'rsatdi; 2025-yil yakunlarida esa daromadlar 9,2 foiz real o'sdi, jon boshiga o'rtacha oylik daromad 2,5 mln so'mga etdi. Biroq hududlararo daromad tengsizligi kuchaymoqda: Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston o'rtasidagi farq 2025-yilning III choragi oxirida 3,51 barobarga etdi. Yashil iqtisodiyot tamoyillari qayta tiklanuvchi energiya, "Quyoshli xonadon" dasturi, yashil tariflar, resurs tejash va ekologik sertifikatlash mintaqaviy daromadlar tengsizligini kamaytirish va aholi daromadlarini barqaror oshirishning samarali instrumentlari sifatida tahlil etildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, aholi daromadlari, mintaqaviy tengsizlik, qayta tiklanuvchi energiya, yashil tariflar, "Quyoshli xonadon", daromadlar tarkibi, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi.

Abstract. This article scientifically examines the economic mechanisms for increasing population incomes in the regions of the Republic of Uzbekistan based on the principles of the green economy. According to data from the Statistics Agency, in 2024 the total income of Uzbekistan's population amounted to 896.3 trillion soums, with a real growth rate of 8.1%; by the end of 2025, incomes grew by 9.2% in real terms, and the average monthly per capita income reached 2.5 million soums. However, interregional income inequality is increasing: the gap between Tashkent city and the Republic of Karakalpakstan reached 3.51 times by the end of the third quarter of 2025. The principles of the green economy—renewable energy, the "Solar Household" program, green tariffs, resource efficiency, and environmental certification—are analyzed as effective instruments for reducing regional income inequality and ensuring sustainable growth of population incomes.

Keywords: green economy, population income, regional inequality, renewable energy, green tariffs, "Solar Household," income structure, "Uzbekistan – 2030" strategy.

Аннотация. В данной статье научно исследуются экономические механизмы повышения доходов населения в регионах Республики Узбекистан на основе принципов зелёной экономики. По данным Агентства статистики, в 2024 году совокупные доходы населения Узбекистана составили 896,3 трлн сумов, при этом реальный темп роста достиг 8,1%; по итогам 2025 года доходы выросли на 9,2% в реальном выражении, а среднемесячный доход на душу населения достиг 2,5 млн сумов. Однако межрегиональное неравенство доходов усиливается: разрыв между городом Ташкентом и Республикой Каракалпакстан достиг 3,51 раза к концу III квартала 2025 года. Принципы зелёной экономики — возобновляемая энергетика, программа «Солнечный дом», зелёные тарифы, ресурсосбережение и экологическая сертификация — рассматриваются как эффективные инструменты снижения регионального неравенства доходов и обеспечения устойчивого роста доходов населения.

Ключевые слова: зелёная экономика, доходы населения, региональное неравенство, возобновляемая энергетика, зелёные тарифы, «Солнечный дом», структура доходов, стратегия «Узбекистан – 2030».

■ KIRISH

XXI asrda aholi daromadlarini oshirish va mintaqaviy iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish barcha rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eng dolzarb

vazifalardan biriga aylandi. Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish daromadlarga ikki tomondan ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan ekologik texnologiyalarga investitsiyalar yangi ish o'rinlari va

daromad manbalari yaratadi, ikkinchi tomondan resurs tejash oilalar xarajatlarini kamaytiradi va sof daromadni oshiradi.^[1]

O'zbekistonda aholi daromadlari barqaror o'sish sur'atini ko'rsatmoqda. 2020-yilda aholining bir yillik umumiy daromadi 401,5 trillion so'm bo'lsa^[2], 2021-yilda 515,7 trillion so'mga^[3], 2022-yilda 634,8 trillion so'mga^[3], 2023-yilda 728,8 trillion so'mga^[4], 2024-yilda esa 896,3 trillion so'mga etdi.^[5] Biroq bu umumiy o'sish mintaqalar bo'yicha bir tekis taqsimlanmayapti.

2025-yilning III choragi yakunlariga ko'ra, hududlar kesimida daromadlarning eng yuqori ko'rsatkichi Toshkent shahri (52 mln 29 ming so'm jon boshiga yiliga) bo'lib, eng past ko'rsatkich Qoraqalpog'iston Respublikasi (14 mln 843 ming so'm)da qayd etildi.^[6] Bu farq 3,51 barobar mintaqaviy tengsizlikning strukturaviy ekanligini ko'rsatadi. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini mintaqalarda joriy etish aynan ushbu tafovutni kamaytirish uchun yangi imkoniyatlar taqdim etadi.

2025-yilni "Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili" deb e'lon qilinishi^[7] hamda 2025-yil 1-apreldan aholi va tadbirkorlik sub'ektlari uchun "yashil tariflar" joriy etilishi^[8] aholining quyosh energiyasidan orttirib davlatga sotishi orqali qo'shimcha daromad olishi imkoniyatini yaratdi. Bu siyosatning amaliy ahamiyati: daromad oshirish va ekologik barqarorlikni bir vaqtda ta'minlash.

Aholi daromadlarining o'sishi borgan sayin yashil iqtisodiyot omillariga bog'liq bo'lib bormoqda; resurs tejash va qayta tiklanuvchi energiya oilalar xarajatlarini kamaytiradi, hududiy tengsizlik esa yashil investitsiyalarning notekis taqsimlanishi bilan bog'liq.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan YaIMni 200 milliard dollarga etkazish va kambag'allikni ikki barobarga kamaytirish maqsadlari^[9] faqat yashil o'sish modeli orqali barqaror bo'lishi mumkin.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar kompleks qo'llanildi: vaqt qatorlari (dinamik qator) tahlili, qiyosiy hududlararo tahlil, tarkibiy-ulush tahlili, indeks tahlili, SWOT tahlili hamda iqtisodiy-ekologik samaradorlikni baholash metodlari. Tadqiqot 2020-2025-yillarni qamrab oladi.

Aholi daromadlari tarkibini tahlil qilishda O'zbekiston milliy metodologiyasi qo'llanildi. Unga ko'ra umumiy daromad quyidagi komponentlardan tashkil topadi: mehnat faoliyatidan olingan daromadlar (yollanma ishchilar + o'zini o'zi band qilganlar), transfertlar (pul o'tkazmalari, pensiyalar, nafaqalar), mulkdan olingan daromadlar (foizlar, dividendlar) va shaxsiy iste'mol uchun o'zida ishlab chiqarilgan xizmatlar daromadlari. Yashil iqtisodiyot omillarining daromadlarga ta'sirini baholash uchun maxsus indikatorlar tizimi shakllantirilib, har bir yo'nalish bo'yicha miqdoriy va sifatli ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda aholi daromadlari 2020-2025-yillar davomida izchil va sezilarli o'sish ko'rsatdi. 2024-yil yakunlarida umumiy daromadlar 896,3 trillion so'mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan real o'sish sur'ati 8,1 foizni tashkil etdi.^[5] 2025-yil yakunlari bo'yicha bu ko'rsatkich 9,2 foizga etdi; aholi jon boshiga o'rtacha oylik daromad oyiga 2,5 mln so'mga etdi.^[14]

1-jadval.

O'zbekistonda aholi daromadlarining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi³⁰

Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
Umumiy daromadlar (trln so'm)	401,5	515,7	634,8	728,8	896,3
Jon boshiga yillik daromad (mln so'm)	11,7	14,8	17,8	20,0	24,1
Jon boshiga oylik daromad (mln so'm)	~0,97	~1,23	~1,48	~1,67	2,0→2,1
Real o'sish sur'ati (%)	-	-	-	5,5%*	8,1%
Toshkent shahri (jon boshiga yillik, mln so'm)	-	-	-	40,1	60,6
Eng past hudud (mln so'm)	-	-	-	~15,5**	~16,85***
Hududlararo farq (barobar)	2,15	-	-	2,3	2,4

³⁰ [www.stat.uz](https://ojs.kstu.uz/index.php/ej) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Mintaqalar kesimida katta tafovut saqlanib kelmoqda. 2024-yil yakunida aholi jon boshiga daromadlarning eng yuqori real o'sishi Toshkent shahri (+15,4%), Navoiy (7,9%) va Toshkent (6,4%) viloyatlarida qayd etildi.^[13] Surxondaryo (0,2%), Namangan (0,5%) va Farg'ona (1,1%) viloyatlarida o'sish minimal bo'ldi. 2025-yilning III choragi yakunlarida Toshkent va Qoraqalpog'iston o'rtasidagi farq 3,51 barobarga etdi.^[6]

Alohida e'tiborga loyiq holat: 2025-yilning III choragida pul o'tkazmalari respublikadagi o'rtacha daromad o'sishining 8 foiz bandini tashkil etdi va 8 ta viloyatda daromadlar o'sishining yarmidan ko'pi pul o'tkazmalari hisobiga yuzaga keldi.^[6] Bu esa ichki yashil iqtisodiyot omillarini rivojlantirmasdan, faqat pul o'tkazmalariga tayanib qolishning xavfini ko'rsatmoqda.

Aholi daromadlari tarkibida mehnat faoliyatidan olingan daromadlar ulushi 2025-yilda 60,4 foizga tushdi (2024-yilda 62,8% edi).^[14] Bu o'zgarish strukturaviy siljishni ko'rsatadi: transfertlar (pul o'tkazmalari, nafaqalar, pensiyalar) ulushi 26% dan 29,6% gacha oshdi. Yollanma ishchilarning daromadlari 2024-yilda 19%, o'zini band qilganlarniki 15,9% oshdi.

Yashil iqtisodiyot omillarining daromadlarga hisssasi hali bevosita statistika tarkibida ajratib ko'rsatilmagan. Biroq 2025-yil "Quyoshli xonadon" dasturi bo'yicha 45381 uy xo'jaligiga 209,2 milliard so'm subsidiya to'langani^[12] hamda 2025-yil 1-apreldan quyosh energiyasini davlatga sotish uchun imtiyozli tariflar joriy etilgani bu omilning ahamiyatini yanada oshiradi.

2-jadval.

O'zbekiston aholisi daromadlari tarkibi va yashil omillar nisbati³¹

Daromad manbai	2025 III chorak ulushi (%)	O'zgarish (2024 ga nisbatan, f.b.)	Yashil omil bog'liqligi
Mustaqil bandlikdan	33,8%	↓ pasayish	O'rta (organik xo'jalik, yashil servis)
Yollanma ishchilar	26,1%	↑ +0,6 f.b.	Past (bevosita bog'liq emas)
Transfertlar (pul o'tkazmalari, nafaqalar)	30,2%	↑ +3,6 f.b.	Past (bilvosita)
Mulkdan olingan daromadlar	3,3%	barqaror	Yuqori (yashil energiya sertifikati)
Shaxsiy iste'mol uchun xizmatlar	6,6%	barqaror	O'rta (resurs tejash effekti)

Yashil iqtisodiyot orqali aholi daromadlarini oshirishning to'rtta asosiy yo'nalishi mavjud. Ularni alohida-alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Birinci yo'nalish: qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish va "Quyoshli xonadon" dasturi. 2021-yil Farmoni doirasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish quvvatini 15 GVtga oshirish va ularning ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarish umumiy hajmining 30 foizidan ko'prog'iga etkazish belgilangan.^[10] 2025-yil 1-apreldan aholi quyosh energiyasini davlatga imtiyozli tariflar bo'yicha sotish imkonini qo'lga kiritdi. Bu mexanizm aholining mulkdan olingan daromadlari ulushini oshirishning yashil yo'lidir. 2024-yilda 45381 uy xo'jaligiga 209,2 milliard so'm subsidiya to'landi.

Ikkinchi yo'nalish: mintaqalarda yashil ish o'rinlari yaratish. 2022-yil PQ-436-sonli Qaror doirasida iqtisodiyot tarmoqlarida yashil texnologiyalar, resurs tejovchi va chiqindisiz ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish belgilandi.^[11] Bu texnologiyalar yangi ish o'rinlari yaratish bilan birga mavjud bandlarning mehnat

unumdorligi va daromadini oshiradi. Sanoat sohasida energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish ham daromad tejash orqali sof foyda ko'rsatkichini yaxshilaydi.

Uchinchi yo'nalish: organik qishloq xo'jaligi va ekoturizm. Qishloq hududlarda organik sertifikatlangan mahsulotlar an'anaviy mahsulotlarga nisbatan 20-40 foizga yuqori narxda sotiladi. "Bir mahalla – bir mahsulot" dasturi doirasida 5145 ta mahalla ixtisoslashtirilib, tomorqa erlaridan yuqori rentabellikka ega mahsulotlar etishtirish yo'lga qo'yildi. Ekoturizm yo'nalishida "O'zbekiston – 2030" strategiyasida 30 ta turizm klasteri va turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga etkazish maqsadi belgilangan.

To'rtinchi yo'nalish: yashil infratuzilma investitsiyalari va mahalla rivojlanishi. 2025-yilda mahallalar infratuzilmasiga 1,6 milliard dollar ajratildi, jumladan 1,2 trillion so'm eng og'ir 300 ta mahallada suv nasoslari va quyosh panellari o'rnatishga berildi. Bu to'g'ridan-to'g'ri aholining energiya xarajatlarini kamaytiradi va sof daromadini oshiradi.

³¹ www.stat.uz ma'lumotlari asosida asosida muallif tomonidan tuzilgan.
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

O'zbekiston viloyatlarida aholi jon boshiga daromad ko'rsatkichlari³²

Viloyat / Hudud	Jon boshiga yillik daromad (2024, mln so'm)	Real o'sish (2024, %)	Daromad guruhi
Toshkent shahri	60,6	+15,4%	Yuqori
Navoiy viloyati	38,1	+7,9%	Yuqori
Buxoro viloyati	27,5	+2,4%	O'rta-yuqori
Toshkent viloyati	25,1 (2024)	+6,4%	O'rta-yuqori
Xorazm viloyati	23,4 (2024)	4,7%	O'rta
Qashqadaryo viloyati	~22,0 (tahm.)	+3,2%	O'rta
Samarqand viloyati	~20,0 (tahm.)	+5,3%	O'rta
Namangan viloyati	16,85	+0,5%	Past
Surxondaryo viloyati	17,88	+0,2%	Past
Qoraqalpog'iston Resp.	16,86	+2,4%	Past

Jadval ma'lumotlari ko'rsatadiki, eng past daromadli hududlar (Namangan, Surxondaryo, Qoraqalpog'iston) quyosh energiyasidan foydalanish, organik qishloq xo'jaligi va ekologik infratuzilma bo'yicha ham eng kam investitsiya qilingan mintaqalar bilan to'g'ri keladi. Bu korrelyatsiya yashil iqtisodiyot investitsiyalari va aholi daromadlari o'rtasidagi bog'liqlikni tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari bir nechta muhim ilmiy xulosalarga zamin yaratadi.

Birinchidan, O'zbekistonda aholi daromadlarining o'sish sur'ati (2025-yilda real 9,2%) iqtisodiy rivojlanishning ijobiy tendensiyasini aks ettirsa-da, mintaqaviy tengsizlik muammosi strukturaviy bo'lib qolmoqda. Toshkent va Qoraqalpog'iston o'rtasidagi 3,51 barobarlik farq^[6] mahalliy yashil investitsiyalar va daromad yaratuvchi mexanizmlar notekis taqsimlanganligidan dalolat beradi. Bu farqni kamaytirish uchun yashil iqtisodiyot tamoyillarini past daromadli mintaqalarga maqsadli yo'naltirish zarur.

Ikkinchidan, 8 ta viloyatda daromadlar o'sishining yarmidan ko'pi pul o'tkazmalari hisobiga yuzaga kelgani mintaqaviy iqtisodiyotlarning xorijiy pul oqimlariga ortiqcha bog'liqligini ko'rsatadi. Yashil iqtisodiyot bu bog'liqlikni kamaytirish uchun ichki daromad manbalarini rivojlantiradi: organik mahsulotlar, quyosh energiyasidan daromad, yashil xizmatlar va ekologik turizm.

Uchinchidan, 2025-yil 1-apreldan joriy etilgan "yashil tariflar" aholining mulkdan olingan daromadlari ulushini oshirish imkonini berdi. Agar quyosh paneli o'rnatgan uy xo'jaligining ortiqcha energiyasini davlatga sotishi barqarorlashtirilib, kengaytirilsa, 2030-yilga borib 100 ming uy xo'jaligi uchun oyiga 100-300 ming so'mlik qo'shimcha daromad manbai shakllanishi mumkin. Bu hisob-kitob iqtisodchi B.Yusupov metodologiyasiga asoslangan.

To'rtinchidan, daromadlar tarkibida mehnat faoliyati ulushining 62,8% dan 60,4% ga tushishi va transfertlar ulushining 29,6% ga oshishi daromad tarkibining passivlashib borishi xavfini ko'rsatmoqda. Yashil iqtisodiyot bu tendensiyaga qarshi aktiv munosabat ko'rsatadi: organik fermerlik, yashil servis va qayta tiklanuvchi energiya xizmatlari mehnat faoliyatidan olingan daromadlar ulushini oshirishning yangi kanallarini ochadi.

Beshinchidan, xalqaro tajribaga murojaat qilinsa, Germaniya va Daniyada quyosh energiyasini shaxsiy iste'mol ortiqchasini tarmoqqa uzatish ("net metering") tizimi fermer va xususiy uy xo'jaliklarining daromadini yiliga o'rtaicha 15-25 foizga oshirgani qayd etilgan. O'zbekistonda ham shu yo'nalish engil sharoit bilan boshlangan; uni Surxondaryo, Namangan, Qoraqalpog'iston kabi past daromadli mintaqalarda maqsadli kengaytirish eng katta samaradorlik beradi.

³² www.stat.uz ma'lumotlari asosida asosida muallif tomonidan tuzilgan.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Oltinchidan, 2025-yil yakunlari bo'yicha Farg'ona viloyatida aholi jon boshiga daromadlarning real o'sishi 13,4 foizga etib, Qashqadaryo viloyatida 6,6 foiz bo'ldi. Farg'ona viloyatida bu yuqori ko'rsatkich asosan pul o'tkazmalari o'sishi bilan bog'liq (umumiy o'sishning 50%+ ulushida); Qashqadaryoda esa bandlik, qishloq xo'jaligi va yashil loyihalar sinergiyasi natijasida erishilganligi inobatga olinsa, ikkinchi model yashil ichki o'sish modeli barqarorroq ekanligi yaqqol ko'rinadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalar shakllantirildi:

1. O'zbekistonda aholi umumiy daromadlari 2020-yildagi 401,5 trillion so'mdan 2024-yilda 896,3 trillion so'mga 2,2 barobarga ko'paydi. 2025-yil yakunlarida real o'sish 9,2 foizni tashkil etib, jon boshiga oylik daromad 2,5 mln so'mga etdi. Biroq Toshkent va Qoraqalpog'iston o'rtasidagi 3,51 barobarlik farq structural tengsizlikni ko'rsatmoqda.

2. Yashil iqtisodiyot tamoyillari aholining daromad tuzilmasini uzluksiz yangilash va mintaqaviy tengsizlikni kamaytirish uchun strategik instrument hisoblanadi. Qayta tiklanuvchi energiya (yashil tariflar, quyosh panellari), organik qishloq xo'jaligi va yashil servis uchta asosiy daromad oshirish kanali.

3. "Quyoshli xonadon" dasturining 45381 uy xo'jaligini qamrab olgani va 2025-yil apreldan yashil tariflar joriy etilishi yashil iqtisodiyot orqali aholi daromadini oshirishning amaliy mexanizmi ishlayotganini isbotlaydi. Bu mexanizmni past daromadli mintaqalarda (Surxondaryo, Namangan, Qoraqalpog'iston) maqsadli kengaytirish tengsizlikni kamaytiradi.

4. 8 ta viloyatda daromad o'sishining yarmidan ko'pi pul o'tkazmalariga bog'liq ekanligi mintaqaviy iqtisodiyotlarning sustlashuvi xavfini bildiradi. Yashil iqtisodiyot ichki daromad manbalarini rivojlantirib, bu bog'liqlikni pasaytiradi. [6]

5. Farg'ona viloyatida 13,4%, Qashqadaryo viloyatida 6,6% daromad o'sishi (2025-yil III chorak) ko'rsatadiki, sog'lom ichki iqtisodiyot va yashil loyihalar sinergiyasi pul o'tkazmalaridan mustaqil barqaror o'sish ta'minlash imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi: (1) Surxondaryo, Namangan va Qoraqalpog'iston viloyatlarida quyosh paneli o'rnatish uchun ustuvor subsidiya va imtiyozli kredit dasturlari joriy etish; (2) "yashil tariflar" tizimini qishloq xo'jaligi kooperativlariga ham kengaytirish va ularning ortiqcha energiyasini sotishi uchun alohida tariflar belgilash; (3) har bir viloyat uchun «yashil daromad xaritasi»ni tuzib, mahsulot/xizmat bo'yicha ixtisoslashtirish strategiyasini ishlab chiqish; (4) aholi daromadlari statistikasida yashil omillardan olingan daromadlarni alohida kategoriya sifatida hisobga olish tizimini joriy etish; (5) organik mahsulotlar sertifikatlash va eksport qilish uchun qishloq mintaqalarida maxsus yashil klasterlar (agropark + yashil energiya + raqamli savdo platformasi) tashkil etish.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Nomazov Baxrom Bobomuradovich Qarshi davlat texnika universiteti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida i.f.f.d., PhD, dotsenti / Номазов Бахром Бобомурадович доцент, доктор философии (PhD) по экономике, кафедра «Инновационная экономика», Каршинский государственный технический университет / Nomazov Baxrom Bobomuradovich Associate Professor, PhD in Economics, Department of Innovative Economy, Karshi State Technical University
E-mail: baxrom111984@gmail.com
ORCID: 0009-0002-7964-9162

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Jahon banki (2021). O'zbekiston: Farovon va inklyuziv kelajak sari. Washington, D.C.: Jahon banki. // documents1.worldbank.org/curated/en/099449406152214754

[2] O'zbekistonda aholi daromadlari oshdi. Kun.uz, 2025-yil 9-fevral. // <https://daryo.uz/2025/02/09/ozbekistonning-qaysi-hududlarida-aholi-koproq-daromad-olayotgani-malum-qilindi>

[3] O'zbekiston Respublikasi milliy Statistika qo'mitasi: Aholi umumiy daromadlari dinamikasi 2021–2022-yillar. // <https://stat.uz/uz/27-qo-mita-yangiliklar/24968>

[4] O'zbekistonda 2023-yilda aholi jon boshiga umumiy daromadlar. Gazeta.uz, 2024-yil. // <https://www.gazeta.uz/oz/2024/10/29/incomes/>

[5] 2024-yilda O'zbekiston aholisining umumiy daromadlari 896,3 trillion so'mni tashkil etdi. Daryo.uz, 2025-yil 1-fevral. // <https://daryo.uz/2025/02/01/2024-yilda-ozbekiston-aholisining-umumiy-daromadlari-8963-trillion-somni-tashkil-qildi>

[6] O'zbekistonda aholi daromadlarining o'sishi tezlashdi. Kun.uz, 2025-yil 28-oktabr. // <https://kun.uz/33661179>

[7] "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida (2025-yil 7-fevral). // <https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-2030-strategiyasini-atrof-muhitni-asrash-va-yashil-iqtisodiyot-yilida>

[8] Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish va «yashil tarif»lar joriy etish (2025-yil 1-apreldan). "O'zbekiston – 2030" strategiyasini amalga oshirish dasturi, 20-band. // <https://www.tfqm.uz/oz/news/index.php?page=post&id=580>

[9] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-sentabrdagi PF-158-sonli Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi. // <https://lex.uz/docs/-6600413>

[10] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yildagi Farmoni. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida. // <https://president.uz/oz/lists/view/5805>

[11] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-sonli Qarori. 2030 yilgacha "yashil" iqtisodiyotga o'tish chora-tadbirlari to'g'risida. // <https://lex.uz/docs/-6303230>

[12] O'zbekistonda 2024-yilda aholining real daromadlari oshdi, biroq hududlararo farq ortdi. Gazeta.uz, 2025-yil 5-fevral. // <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/05/income/>

[13] Nomazov B. B. Barqaror ekologik iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida hududiy taraqqiyotning istiqbollari. "Qoraqalpog'iston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda yashil iqtisodiyotning o'rnini mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari" mavzusida respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman ilmiy maqolalar va tezislar to'plami. 2025-yil 15-oktyabr. 493-496 betlar.

[14] Nomazov B. B. Yashil investitsiyalarning istiqbolli holatlari va xavli taraflari. "Qoraqalpog'iston

iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda yashil iqtisodiyotning o'rnini mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari" mavzusida respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman ilmiy maqolalar va tezislar to'plami. 2025-yil 15-oktyabr. 526-528 betlar.

[15] Nomazov B. Prospects for regional development under conditions of sustainable ecological economy. // International Conference on Artificial Intelligence and Applications (ICAIA). – 2026. – T. 1. – №. 2. – С. 197-199.

[16] Номазов Б. Значение процессов оцифровки в устойчивом экономическом развитии и их экологическая эффективность // Экономика и социум. – 2025. – №. 12-1 (139). – С. 813-819.

[17] Nomazov B. Yashil iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarning roli va samarasi. Innovatsion iqtisodiyot jurnali. 2025-yil, maxsus son. 592-597 betlar.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik

**Small business and private
entrepreneurship**

**Малый бизнес и частное
предпринимательство**

INNOVATSION TADBIRKORLIK XATARINI BOSHQARISH, BARQARORLIGI VA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MASALALARI

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek o'g'li

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА, ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕГО УСТОЙЧИВОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ

Юлдашбаев Азизуллох Бунёдбек угли

ISSUES OF RISK MANAGEMENT IN INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP, ENSURING ITS STABILITY AND SECURITY

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek ugli

Received: April 18, 2026 Revised: April 22, 2026 Accepted: April 24, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Tadqiqotda innovatsion tadbirkorlik tizimini shakllantirish, rivojlantirish jarayonlarida yuzaga keladigan turli xavf-xatar, tahdidlar va risklar ta'sirini boshqarish asosida, tizim barqarorligi hamda uning xavfsizligini ta'minlash masalalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, tadbirkorlik, tahdid, xavf-xatar, boshqaruv, barqarorlik, xavfsizlik.

Аннотация. В исследовании рассматриваются вопросы обеспечения устойчивости и безопасности системы инновационного предпринимательства на основе управления воздействием различных рисков, угроз и опасностей, возникающих в процессах её формирования и развития.

Ключевые слова: Инновация, предпринимательство, угроза, риск, управление, устойчивость, безопасность.

Abstract. The study examines the issues of ensuring the stability and security of the innovative entrepreneurship system based on managing the impact of various risks, threats, and hazards that arise in the processes of its formation and development.

Keywords: Innovation, entrepreneurship, threat, risk, management, stability, security.

■ KIRISH

Keyingi davrda an'anaviy tadbirkorlik yo'nalishlari evolyutsiyasi ham fan-texnika yangiliklari va ishlanmalari ta'sirida dunyoning etakchi mamlakatlarida tadbirkorlikning yangi, ilg'or bosqichi — innovatsion tadbirkorlik jadal sur'atlarda shakllanmoqda va rivojlanmoqda. An'anaviy, yirik, o'rta va kichik tadbirkorlik tizimi subyektlari bo'lgan korporatsiya, kompaniya, firmalar innovatsiyalarni qo'llagan holda yangicha zamonaviy mazmun va nufuzni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, bu tadbirkorlik xo'jalik subyektlarining yangi shakllari tashkiliy, iqtisodiy-ijtimoiy, ilmiy-

texnologik huquqlari, imkoniyat va salohiyatlari yangi bozor munosabatlariga monand keskin sifat va miqdor o'zgarishlari kuzatilishi ta'minlamoqda. Shu bilan birga bu yangi shakldagi tadbirkorlik xo'jalik subyektlari ularning oldingi an'anaviy tadbirkorlikdan iqtisodiy tavakkalchiligini nisbatan yuqoriligi bilan bir qatorda, jumladan yangi mazmundagi xavf-xatarlar, tashqi, ichki tahdidlar hamda iqtisodiy-moliyaviy, tashkiliy-huquqiy, ijtimoiy-ekologik xatarlar, risk turlari va soni bilan ajralib turadi.

Eng muhimi, bu jihatdagi turli ta'sirlar erkin bozor sharoitida xo'jalik subyektlarining faoliyati ayovsiz o'zaro raqobatchilik kurashi munosabati bilan

yanada murakkablashtiradi va keskinlik kasb etadi. Bunday murakkab vaziyatlar yangi tadbirkorlik xo'jalik subyektlari samaradorligini oshirishga bo'layotgan turli ta'sirlarni aniqlash va ularni baholashni alohida tadqiq qilishning o'ta dolzarbligi va zarurligini bildiradi [1,2,3].

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Tadbirkorlikni tashkil qilish va uni rivojlantirishning nazariy va uslubiy asoslari ko'plab olimlarning tadqiqot ishlarida o'z aksini tongan bo'lib, ular turli yo'nalishlarda olib borilgan. Xususan, Vashekin tadbirkorlik faoliyatini xavfsizligi va uni ta'minlash masalalarini alohida e'tibo qaratgan [1]. Goncharenko va Kutsenkolar xavfsizlik boshqarish masalalari, xususan usullari va ularni qo'llash imkoniyatlarini tadqiq qilishgan [3]. Xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiyoti va ularda xavfsizlikni boshqarish masalalari Gusev va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlari qarab chiqilgan [4]. Innovatsin iqtisodiyot tushunchasi, nazariy asoslari, uni rivojlantirish tajribalari, hududlarda rivojlantirish masalalari, umumjahon tendensiyalari sharoitida innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari qator olimlar ilmiy ishlarida qarab chiqilgan [5,6,7,8,9].

Shuningdek, korxona iqtisodiyoti va boshqaruvni tashkil qilish masalalari, tadbirkorlik subyektlari faoliyatida xavfsizlikni ta'minlash usullari va ularni takomillashtirish yo'llari qator olimlar tomonidan o'rganilgan [10, 11, 12, 13]. Innovatsion iqtisodiyotni shakllatirish sharoitida tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash muammolari, yo'llari, usullari omillarini aniqlash va tasniflash masalalariga ham tadqiq qilingan [14,15]. Biroq keyingi yillarda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan o'ziga xos tangliklar va davriy tebranishlar innovatsion tadbirkorlik xatarini boshqarish, barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash borasidagi ilmiy tadqiqot ishlarini davom ettirish lozimligini asoslaydi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bu zamonaviy xo'jalik subyektlarida innovatsiyalarga asoslangan huquqiy-tashkiliy, ilmiy-texnikaviy va iqtisodiy-ijtimoiy mexanizmi va vositalarini keng qo'llanilishi taqozo qilinadi. Ya'ni, bunday xo'jalik subyektlarida raqobatbardoshlikni oshirish uchun nisbatan tub yoki takomillashgan yangiliklar va ishlanmalar, maxsus tijorat sirlari, patentlar, litsenziyalarni keng qo'llanilishi ularni turli tashqi noxolis raqobatchilardan hamda ichki muxolif shaxslardan kafolatli muhofaza qilishni ta'minlaydi. Shu bois, tadbirkorlik xo'jalik subyektlari faoliyatiga bo'ladigan turli xavf-xatarlarni, tahdidlarni aniqlash va ularni ma'lum belgilar bo'yicha turkumlashtirish asosida tizimda bo'ladigan qiyinchiliklar va muammolarga qarshi keng ko'lamli chora-tadbirlar tizimini yaratishni taqozo qiladi. Bunday tizimli chora-tadbirlar turli tahdid, xatar va risklarni innovatsion firma faoliyatiga etkazishi mumkin

bo'lgan zararlar va xarajatlarni aniqlash va baholash usullarini yaratib va ularni takomillashtirib borishning ilmiy-nazariy va uslubiy-amaliy imkoniyatini beradi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadbirkorlik tizimi, ob'ektlari, ayniqsa uning innovatsion yo'nalishlari barqarorligiga va xavfsizligiga tahdidlar mohiyati, mazmuni hamda belgilarini qator tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan, ularning ilmiy ishlarida o'z aksini topgan. (4,5,6,) Ma'lumki, tadbirkorlik taraqqiyoti barqarorligi, xavfsizligi darajalari va bosqichlariga avvalambor turli ichki va tashqi tahdidlar ta'siri katta bo'ladi. Ya'ni, "Tahdid-barqarorlik-xavfsizlik" triadasi bu elementlarning ketma-ketligida o'zaro shakllangan munosabatlari innovatsion tadbirkorlik iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini, manfaatlar pirovard natijalarini ifodalaydi (14).

Fikrimizcha, innovatsion tadbirkorlikka tahdid uning barqarorlik va xavfsizligi nuqtayi nazaridan dastlabki ilmiy-nazariy yondashuv iqtisodiy ta'limotlardagi o'ziga xos yondashuvini asoslagan taniqli rus tadqiqotchisi N. Kondrat'evning uzun rivojlanish to'liqlari ta'limoti bu muammolarga tizimli yondashuvning ilmiy-nazariy asosi bo'lib xizmat qiladi. Qisqacha aytganda, "Tahdid" deganda biz jismoniy va yuridik shakllarning potensial va real ichki, tashqi harakat turlari orqali innovatsion tadbirkorlik subyekti faoliyatini to'xtatilishi yoki pasaytirilishi oqibatida iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa turli zararlar keltirishi mumkin bo'lgan holatni tushunamiz. Bu ilmiy tushuncha tadbirkorlik barqarorligi va xavfsizligi ta'riflari bilan birgalikda iqtisod, tadbirkorlik, barqarorlik va xavfsizlik fanlariaro tushunchalar hisoblanadi. Shuning uchun ham, bu innovatsiyalar sharoitida zamonaviy tadbirkorlik maqsadi aniqlanishi barcha mavjud turli tahdidlarni tizimning barqarorligi va xavfsiz rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan yondashuv fanlargaaro olingan natijalar yig'indisi deb baholanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ushbu yondashuvga asoslanib, biz "Tadbirkorlik barqarorligi" tushunchasini subyektning hayotiy muhim manfaatlarini huquqiy-tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy, texnik-texnologik va ekologik yo'nalishlardagi chora-tadbirlari asosida shakllangan tizimni barcha turdagi, darajadagi tahdidlarga qarshi turishi layoqatini ifodalash bilan ta'riflaymiz. "Iqtisodiy xavfsizlik" esa barqarorlikning yuqori bosqichi bo'lib, u ko'p qirrali barqarorligini anglatadi. Demak, "Tadbirkorlik xavfsizligi" tadbirkorlik subyektning barcha tahdidlarga chidamliligi va mustahkamligi asosida erishilgan barqarorlikning yuqori taraqqiyot bosqichini bildiradi.

Shu o'rinda tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligiga ta'sir qiluvchi asosiy ijobiy va salbiy ta'sir qiluvchi omillar turlari va ularni asosiy belgilari bo'yicha tasniflanishi 1-rasmda keltiriladi.

Tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligiga ta'sir qiluvchi omillar va ularning asosiy belgilari bo'yicha tasniflash

Rasmda umumiy shaklda keltirilgan omillar va ularning xususiyatlarini ifodalovchi algoritmi va ularning tahlili tadbirkorlik tizimi barqaror va xavfsiz rivojlanish yo'llarini asosli uslubiy-amaliy jihatlarini shakllantirishiga va rivojlantirishiga yordam beradi.

Izlanishlar tadbirkorlik tizimi taraqqiyotini ijtimoiy mehnat taqsimotining keyingi ikki asrdagi o'ziga xos xarakterli belgilari bilan monand shakllanayotganligini ko'rsatadi. Birinchidan, tadbirkorlik tizimi ijtimoiy mehnat taqsimotining alohida belgilari asosida ijtimoiy alohidalashtirishning birlamchisi bo'lib, o'zining jamiyatdagi, iqtisodiyotdagi ham davlatdagi nufusi bilan an'anaviy tadbirkorlik tizimi deb hisoblanadi. Ikkinchisi esa haqli ravishda ilmiy yangiliklar, ishlanmalarga asoslangan ilg'or tadbirkorlik subyektlari faoliyatini bildiradigan innovatsion tadbirkorlik bosqichini, ya'ni ushbu ilmiy, tashkiliy, texnologik, ijtimoiy-iqtisodiy yangiliklarni tijoratlashtirishni anglatadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Umumlashtirib aytganda, tadbirkorlikning hozirgi yuqori bosqichi — innovatsion tadbirkorlik — bilimlarga tayangan iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishi bo'lib, jamiyatda ijtimoiy boylikni jadal yaratish va aholi turmush farovonligini ta'minlaydigan yangi tuzilmasi sifatida shakllanadi. Bu yangi tuzilmaning jamiyatdagi ijtimoiy-demografik manbai undagi ilg'or ijtimoiy tabaqa sifatida rivojlanib, unda taraqqiy qilayotgan o'rta sinf va uning asosiy faol qismi bo'lgan tadbirkorlar hamda ularning bilim va malakalarini ifodalovchi inson omili (kapitali) hisoblanadi.

Innovatsion ta'limotning asoschisi hisoblangan taniqli Avstriyalik tadqiqotchi Y. Shumpeter tadbirkorni "ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda doimo markaziy rolni o'ynaydigan shaxs" — deb alohida ta'kidlaydi. Tadqiqotchilar jamiyat va shaxs farovonligini oshirish omillari ichida inson kapitalining tarkibiy qismi bo'lgan ta'lim hissasining juda ustuvorligi va muhimligini tan oladilar va uning ulushi 60–80 foizni tashkil qilishini ko'rsatadilar (7). Rivojlangan mamlakatlar YAIM o'sish sur'atining 70–85 foizi ham bilimlarga asoslangan texnologiyalar, kadrlar tayyorlash, ishlab chiqarishni tashkil qilish hisobiga to'g'ri kelganligini va bunda inson kapitali hissasini oshib borayotganligini ta'kidlaydilar (8). Taniqli olim P. Droker juda mazmunli qilib "Tadbirkorlar innovatsion fikr yuritish bilan ajralib turadi. Innovatsionlik — tadbirkorlikning instrumenti" deb ta'riflagan edi (9).

Xorijiy davlatlar hamda mamlakatimiz tadqiqotchilarining innovatsiya va tadbirkorlikka oid asarlari biznesning innovatsion tadbirkorlik qismi innovatsiyalar generatori bo'lib hisoblanishini ko'rsatadi. Ulardagi yirik biznes kompaniyalari va ular tomonidan hamda davlat tomonidan quvvatlangan o'rta va kichik biznes subyektlari umuman innovatsion tadbirkorlik tizimining jadal rivojlanishini ta'minlab kelmoqdalar va bu yo'nalishlarda davlat va nodavlat sherikchiligi asosidagi faoliyatni rivojlantirish zarurligini ham ta'kidlaydilar (10,11,12,13,14,15). Shuningdek, bu izlanishlarda global, mintaqaviy, ilmiy, barqaror va xavfsiz rivojlanishning umumnazariy asoslariga, xavfsizligining ayrim turlariga, shuningdek

tadbirkorlik tizimini xavf-xatar, tahdid masalalariga hamda tizim xavfsizligida inson kapitaliga yo'naltirilgan qator dolzarb va muhim tadqiqotlar yoritilgan.

Shu bilan, bu izlanishlarda tadbirkorlik, ayniqsa innovatsion tadbirkorlik barqarorligi va xavfsizligining ilmiy-nazariy, uslubiy-amaliy muammolarini yoritishda ma'lum darajada izchillik, shuningdek ayrim noaniqliklar va turli tahdidlar mavjudligi ham ko'zga tashlanadi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlarning ilmiy-nazariy asoslari asosiy tushunchalarini, kategoriyalarini aniqlashtirish, tartiblashtirish, hamda jamiyat, iqtisodiyot va inson taraqqiyotidagi bu muhim, dolzarb "fenomen"ning chuqur va har tomonlama jihatlarini o'rganadigan ilmiy izlanishlarni bizning nazarimizda quyidagi muhim ketma-ketlikda nazariy va uslubiy jihatdan jadallashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblash mumkin. Ya'ni:

– tadbirkorlik tizimi va uning ustuvor innovatsion, ijtimoiy yo'nalishlaridagi faoliyat olib borayotgan xo'jalik subyektlarini barqarorligi va iqtisodiy xavfsizligini tahlil qilishda qo'llaniladigan usullarni tadqiq qilish va tartiblash, ya'ni uning tahlil algoritmini takomillashtirish;

– tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligi o'z mohiyat-matn bilan fanlargaaro tadqiqot doirasiga taalluqliligini e'tiborga olib, "tahdid", "barqarorlik", "xavfsizlik", "tadbirkorlik tizimi" va "iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash tizimi" kabi ilmiy kategoriya va tushunchalari, ta'riflari va ularni fanlargaaro ilmiy yondashuv tamoyillari asosida ifodalash maqsadga muvofiq bo'ladi (14);

– tadbirkorlik tizimi, ayniqsa uning innovatsion va ijtimoiy yo'nalishlarida faoliyat yuritayotgan xo'jalik subyektlariga bo'ladigan turli tahdidlar, xatarlar va risklarni ma'lum belgilarga ko'ra tasniflash, hamda ularning ko'rsatkichlari, xususan chegaraviy parametrlari guruhini shakllantirish;

– hozirgi davrga kelib raqobatchilik kurashi kuchayayotgan va raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishdagi ustuvor xo'jalik subyektlaridan bo'lgan innovatsion korxonalarning barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni izchil va samarali amalga oshira borish va boshqalar.

Umumiy xulosa qilib aytganda, tadbirkorlik tizimi barqaror va xavfsizligi muammolari va ularning echim yo'llariga tizimli yondashuvlar asosida, xo'jalik subyektlari o'rtasidagi turli raqobat kurashi avj olgan sharoitda iqtisodiy barqarorligi va xavfsizligini yaratish tizimining istiqboldagi faoliyatining ilmiy-nazariy va uslubiy-amaliy jihatdan taraqqiyotini ta'minlaydi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek o'g'li
Mamun universiteti 2-bosqich talabasi / Юлдашбаев Азизуллох Бунёдбек угли студент 2 курса Университет Мамун / Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek ugli 2nd-year student Mamun University
E-mail: azizullohyuldashbayev2006@gmail.com
ORCID: 0009-0004-5286-8490

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вашекин Н.П. Безопасность предпринимательской деятельности: Учебное пособие.-М.: Экономика. 2008
2. Влияние социальной политики на формирование среднего класса в России. VRL; http://Мир_экономика.рф/articles/влияние-социальной-политики-на-формы.-4html
3. Гончаренко Л.П. Куценко Е.С. Управление безопасностью: Учебное пособие//.-М.: КНОРУС. 2007
4. Гусев В.С. и др. Экономика и организационная безопасность хозяйствующих субъектов . СПб.: Очарованный странник. 2001
5. Дубровский В.Ж., Кирюхина И.В. Развитие инновационно предпринимательства в регионе в контексте общемировых тенденций// Извещения Уральского государственного экономического университета.- 2016
6. Жанузакова С.К. Комплексный подход к обеспечению экономической безопасности предприятия // Инновационное развитие: ресурсы, управление знаниями, государственное регулирование. – Караганда: 2010
7. Шумпетер И. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия.-М.: ЭКСМО. 2007
8. Экономика инноваций: Учебное пособие- М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 201
9. Drucker P.F. Entrepreneurship and innovation. NY: Harper a Row, 1985
10. Ивашенко Н.П. Экономика фирмы: Курс лекций. – М.: ТЕИС, 1998
11. Симонов С.Г., Дурцева А.Г., Махмудова М.М. Обеспечение безопасности предпринимательской деятельности. Учебник. Тюмень, ТюмГНГУ 2012
12. Pardaev M.K., Aminov Z.Yu. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini va uni ta'minlash yo'llari. Samarqand, 2008
13. Abdulkasimov X.P., Saidqosimova N.I., Abulkasimov N.X. Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. Учебное пособие Т.: Ilmiy texnika axboroti-PRESS, 2016
14. Ergashev R.X., Tursunov I.E., Ravshanov A.D., Kurbanov A.B. Innovatsion iqtisodiyot. Darslik. — Т.: “Iqtisodiyot-moliya”. 2020
15. Doschanov T.D., Doschanov A.T., Ataev S.A. Innovatsiya sharoitida tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash: Muammolar, usullar, modelllar. Monografiya. Toshkent: “Lesson Press”, 2022

AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Shukurov Ilxom

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Шукуров Илхом

THEORETICAL FOUNDATIONS AND MODERN TRENDS IN ENSURING POPULATION EMPLOYMENT

Shukurov Ilxom

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada bandlikning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, uning mehnat bozori bilan uzviy bog'liqligi hamda globallashuv sharoitida rivojlanish tendensiyalari yoritilgan. Bandlik aholining daromad olishga qaratilgan faoliyati sifatida iqtisodiy tizim barqarorligini ta'minlovchi muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Shuningdek, mehnat bozori ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari, talab va taklif muvozanati, innovatsion iqtisodiyot sharoitida kadrlar tayyorlash va bandlikni oshirish masalalari tahlil qilingan. Mehnat bozorini segmentatsiyalashning nazariy-uslubiy ahamiyati ochib berilib, u orqali bandlik siyosatini takomillashtirish va ijtimoiy himoyani kuchaytirish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: Bandlik, mehnat bozori, ishsizlik, mehnat resurslari, globallashuv, innovatsion iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, mehnat bozori segmentatsiyasi, kadrlar salohiyati, ijtimoiy himoya, talab va taklif.

Аннотация: В данной статье освещается социально-экономическая сущность занятости, её неразрывная связь с рынком труда, а также тенденции развития в условиях глобализации. Обосновывается, что занятость как деятельность населения, направленная на получение дохода, является важным фактором, обеспечивающим стабильность экономической системы. Также проанализированы вопросы взаимодействия участников рынка труда, баланса спроса и предложения, подготовки кадров и повышения занятости в условиях инновационной экономики. Раскрыто теоретико-методологическое значение сегментации рынка труда, обоснована необходимость совершенствования политики занятости и усиления социальной защиты.

Ключевые слова: Занятость, рынок труда, безработица, трудовые ресурсы, глобализация, инновационная экономика, цифровая экономика, сегментация рынка труда, кадровый потенциал, социальная защита, спрос и предложение.

Abstract: This article highlights the socio-economic essence of employment, its inextricable connection with the labor market, and development trends in the context of globalization. It is substantiated that employment, as an activity of the population aimed at generating income, is an important factor ensuring the stability of the economic system. It also analyzes the interaction of labor market participants, the balance of supply and demand, and issues of personnel training and employment growth in an innovative economy. The theoretical and methodological significance of labor market segmentation is revealed, and the necessity of improving employment policy and strengthening social protection through it is substantiated.

Keywords: Employment, labor market, unemployment, labor resources, globalization, innovative economy, digital economy, labor market segmentation, human resource potential, social protection, demand and supply.

■ KIRISH

Har qanday ijtimoiy-iqtisodiy tizimning barqaror faoliyati fuqarolarning shaxsiy va jamiyat ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faol ishtirokiga bog'liq bo'lib, bu jarayon ularga daromad yoki boshqa turdagi mehnat haqini olish imkonini yaratadi. Iqtisodiy nazariyada

bunday faoliyat "bandlik" tushunchasi bilan ifodalanadi. Cheklangan resurslar sharoitida mehnat bozori ishtirokchilarining xatti-harakatlari, ularning o'zaro munosabatlari va faoliyat yuritish qonuniyatlari, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalari keng o'rganilgan. Shu bilan birga,

iqtisodiy tizimning barcha darajalarida bandlikning mohiyati, mazmuni va namoyon bo'lish shakllari ilmiy adabiyotlarda chuqur tahlil qilingan.

Globalashuv va iqtisodiy jarayonlarning chuqurlashib borayotgan integratsiyasi sharoitida mehnat bozori muammolarini kompleks o'rganish, ishsizlik darajasini pasaytirish hamda aholi bandligini oshirish masalalari alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy iqtisodiy tizimlarda ishlab chiqarish omillari, xususan, mehnat resurslari harakatchanligi ortib borib, milliy mehnat bozorlari o'zaro bog'liq va ta'sirchan tizimga aylanmoqda. Bu jarayon esa mehnat bozorida talab va taklif muvozanatini ta'minlash, kadrlar salohiyatini oshirish hamda raqobatbardosh ishchi kuchini shakllantirishni taqozo etadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Aholi bandligini ta'minlash bo'yicha olimlarning qarashlari iqtisodiy nazariyaning turli maktablari doirasida shakllangan bo'lib, ular bandlikning mohiyati, sabablari va uni tartibga solish usullarini turlicha talqin qiladi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari Adam Smith [1], David Ricardo [2] bandlikni bozor mexanizmlari orqali o'z-o'zidan tartibga solinadigan jarayon deb hisoblagan. Neoklassik maktab qarashlari Alfred Marshall [3] bandlikni mehnat bozori muvozanati bilan bog'laydi. Keynschilik yondashuvida John Maynard Keynes [4] iqtisodiyotda umumiy talab etarli bo'lmasa, ishsizlik yuzaga keladi deb asoslagan.

Mamlakatda iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish va raqamli iqtisodiyotni shakllantirish jarayonlari ishlab chiqarishning tarkibiy jihatdan yangilanishiga olib kelmoqda. Xususan, etakchi tarmoqlarni modernizatsiyalash, ularni ilg'or texnologiyalar asosida qayta jihozlash hamda yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish orqali yangi turdagi ish o'rinlari yaratilmoqda. Shu bilan birga, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, kichik biznes va xususiy sektorni rivojlantirish bandlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Umuman olganda, globalashuv sharoitida mehnat bozori rivojlanishining asosiy yo'nalishlari sifatida bandlikning moslashuvchan shakllarini kengaytirish, inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlash hamda samarali bandlikni ta'minlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli, aholi bandligi hamda uni ta'minlashning nazariy-uslubiy asoslarini tadqiq etish maqsadga muvofiq. Bandlik va ishsizlik masalalari uzoq vaqtdan beri tadqiqotchilarning e'tiborini tortib kelmoqda. Ushbu ikki hodisa ham jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, birinchi navbatda, mehnat taqsimoti va kasbiy faoliyatni institutsionalizatsiya qilish jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bandlik – mehnatga layoqatli aholining shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish maqsadida moddiy va ma'naviy ne'matlar ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan, qonun hujjatlariga zid bo'lmagan va qoida tariqasida daromad (mehnat daromadi) olib keladigan faoliyatidir. Ish bilan bandlikni iqtisodiy kategoriya sifatida tavsiflash, agar u

aholining faol qismi ishlab chiqarish vositalari bilan bog'liq bo'lgan mehnatga bevosita tatbiq etish jarayonida o'rganilsa va ish bilan bandlik ishlab chiqarish munosabatlari tizimida ko'rib chiqilsa o'zini oqlaydi. “Bandlik erishilgan rivojlanish darajasini, amalga oshirilgan ishlab chiqarish omili sifatida jonli mehnat hissasini aks ettiradi” [5].

Shu bilan birga, bandlik ijtimoiy xususiyatga ega ishlab chiqarish, bu mehnat obyektlarini o'zgartirish uchun ma'lum bir fazilatlariga ega bo'lgan ishchilarning birgalikdagi faoliyatini anglatadi [6].

Shunday qilib, bandlik – bu ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning o'zaro munosabatlarini amalga oshirish mexanizmi bo'lib, ya'ni u ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya vazifasini bajaradi hamda uni ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar – mehnat resurslarining ishlab chiqarish vositalari bilan bog'liqligi deb ta'riflash mumkin.

Shuningdek, A.E. Kotlyarning fikricha, “bandlik mehnatdan farqli o'laroq, ma'lum bir ish joyidagi odamlarning faoliyati bilan taqqoslanmaydi, chunki u mehnatga layoqatli aholi qanchalik ish bilan ta'minlanganligini va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi” [7].

G.E. Slezinger esa bandlikni mehnatga layoqatli aholining daromad olishga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyatda ishtirok etish shakllari va usullarini aks ettiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida belgilaydi [8]. Aholini ish bilan ta'minlashni tahlil qilishning muhim nazariy-uslubiy xususiyatlaridan biri – bu reproduktiv jarayonga qo'shilish, boshqasini shakllantirish, taqsimlash va undan foydalanishning an'anaviy bosqichlari bilan bir qatorda mehnat bozori muammolarini o'rganishning zarurligini belgilaydi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotimiz metodologiyasi bo'lib, mehnat bozorining nazariy huquqiy asoslari bo'yicha iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi. Aholi bandligi bo'yicha nazariy asoslar umumlashtirildi hamda ularni takomillashtirish tadqiq qilindi. Tadqiqot jarayonida amaliy materiallarni taqqoslash va guruhlash kabi usullardan foydalanilib, xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Mehnat bozori keng va umumlashtirilgan mazmunda aholining ish bilan bandligini shakllantirish, uni tartibga solish hamda ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tizim nafaqat ishchi kuchining harakati bilan bog'liq jarayonlarni, balki ishlab chiqarish vositalari, tovar va xizmatlar hamda kapital bozorlari bilan o'zaro uzviy aloqadorlikda faoliyat yurituvchi institutlar, me'yorlar va mexanizmlarni ham o'z ichiga oladi. Shu jihatdan, mehnat bozori iqtisodiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, unda bandlik darajasi, daromadlar shakllanishi va ijtimoiy barqarorlik bevosita aks etadi.

Mehnat bozorida ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifning tarkibi o'ta murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u hududiy, tarmoq, kasbiy-malaka va demografik omillar ta'sirida shakllanadi. Aynan shu xilma-xillikni chuqurroq tahlil qilish va samarali boshqarish maqsadida

mehnat bozorini segmentatsiyalash zarurati yuzaga keladi. Segmentatsiya mehnat bozorini muayyan belgilar asosida alohida qismlarga ajratish orqali har bir segmentning o'ziga xos xususiyatlari, muammolari va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, mehnat bozorida yuzaga keladigan asosiy jarayonlar — ishchi kuchini sotish va sotib olish, ish haqi darajasining shakllanishi, mehnat sharoitlari va ijtimoiy himoya tizimi — bevosita segmentatsiya bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, yuqori malakali kadrlar segmentida ish haqi darajasi va mehnat sharoitlari nisbatan yuqori bo'lsa, past malakali yoki norasmiy sektor segmentlarida aksincha holat kuzatiladi. Bu esa mehnat bozorida tengsizliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, mehnat bozorining segmentatsiyasi huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va mehnat munosabatlari tizimining shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi. Har bir segmentda amal qiluvchi me'yoriy-huquqiy tartibotlar, ijtimoiy himoya darajasi va institutsional sharoitlar farqlanishi mumkin. Shu sababli, mehnat bozorini samarali tartibga solish uchun uning segmentlari kesimida differensial yondashuvni qo'llash zarur hisoblanadi.

Umuman olganda, mehnat bozorini segmentatsiyalash uni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda bandlik siyosatini samarali ishlab chiqishning muhim ilmiy-uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida aholining samarali bandligini ta'minlash, ijtimoiy himoyani kuchaytirish va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda kuzatilayotgan transformatsion jarayonlar sharoitida etishib chiqayotgan kadrlarning samarali bandligini hamda ularni mehnat bozoriga moslashishini ta'minlash bugungi kunning obektiv vazifalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy taraqqiyot va inson salohiyatini rivojlantirishda aholini ish bilan bandligi muhim omil hisoblanadi.

Aholini ish bilan ta'minlash uning takror ishlab chiqarilishi uchun zarur shartlardan biridir. Chunki kishilarning turmush darajasi, iqtisodiyot sohalari va tarmoqlari uchun kadrlar tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ishga joylashtirish, ishsizlarni moddiy va psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun qilinadigan sarflar aholini ish bilan ta'minlanishiga bog'liqdir. Shuning uchun aholini ish bilan bandligini ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy jihatlarini tadqiq etish bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy muammo sifatida alohida ahamiyatga egadir.

Xalqaro mehnat tashkilotining ko'rsatmalariga ko'ra, bugungi kunda bandlikni qo'llab-quvvatlash quyidagi omillar va muammolarni hisobga olgan holda belgilanadi:

- Aholining demografik tuzilishi va uning o'zgarishi tendensiyalari (aholining qarishi yoki yoshlar ulushining ko'payishi);
- Iqtisodiyotning tuzilishi;
- Norasmiy bandlikning tarqalish darajasi;
- Ish haqi tengsizligi;
- Karyera imkoniyatlari va ish haqidagi gender farqlari;
- Yoshlarning yuqori darajadagi ishsizligi.

Aholi bandligini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, hududiy tengsizliklarni barqarorlashtirish, mehnat bozorini tartibga solish mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning asosi hisoblanadi. Chunki, muhim iqtisodiy ko'rsatkich bo'lgan YAIM (YAHM) hajmi aholi real daromadlari va turmush faravonligini ifodalovchi qator ijtimoiy ko'rsatkichlar bevosita bandlikni ta'minlash darajasi bilan bog'liq hisoblanadi.

Bandlik va ishsizlik dunyodagi markaziy muammolardan biridir. Har qanday davlatning makroiqtisodiy siyosatining asosiy maqsadlaridan biri bandlikning yuqori darajasiga erishishdir. Ishsizlik, ayniqsa, bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga o'tayotgan mamlakatlarda kuchayadi. Ishsizlik katta zarar mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini sekinlashtirib, odamlarga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiladi, shuningdek daromadning yo'qolishiga va natijada turmush darajasining pasayishiga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, mehnat bozorida ishsizlarning 90%ga yaqini munosib ishga joylashishga ko'maklashish yuzasidan muhtojlik sezmoqda. Munosib ish o'rinlari — bu ishchilarga qiziqarli va qo'lidan keladigan ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan maqbul bo'lgan ish o'rinlaridir. Munosib ish joyiga ega bo'lish uchun mehnat bozorida ishchi kuchi ancha raqobatbardosh bo'lishi zarur.

Ishlab chiqarishning yoki tashkilotda boshqarishning ratsional tashkil etilishi va modernizatsiyalashishi natijasida kadrlarning taqchilligi yuzaga kelmoqda. O'z vaqtida ish joyini o'zgartirish, qayta tayyorgarlik, bo'sh ish joylariga qabulning to'xtatilishi, kadrlarni ishdan bo'shatishga ijtimoiy yo'naltirilgan tanlab olishning amal qilishi, personalni qisqartirish yoki qabul qilishni rejalashtirish yo'li bilan ichki mehnat bozorini tartibga solishni zarurat etmoqda.

Aholining mehnat bozorida munosib o'rin topishi hamda shakllanadigan ijtimoiy-iqtisodiy va mehnat munosabatlarining to'laonli ishtirokchisi bo'la olishida mehnat bozorining tarkibiy komponentlari muhim o'rin egallaydi.

Mehnat bozorining tarkibiy komponentlarining asosiylarini tahlil qilar ekanmiz, bozor mexanizmlari, ya'ni talab va taklifning muvozanati aholining samarali bandligini ta'minlashning mezonini bo'lib xizmat qilishini asoslash mumkin.

O'zbekiston Respublikasida mehnat resurslarining holati

Hudud	Bandlik darajasi	Band aholi soni	Ishsizlik darajasi	Izoh
O'zbekiston Respublikasi	~66–68 %	~13–14 mln kishi	~8–10 %	Respublika bo'yicha barqaror o'sish tendensiyasi
Qashqadaryo viloyati	62,7 %	1 220,2 ming kishi	9,0 %	Respublikaga nisbatan pastroq ko'rsatkich

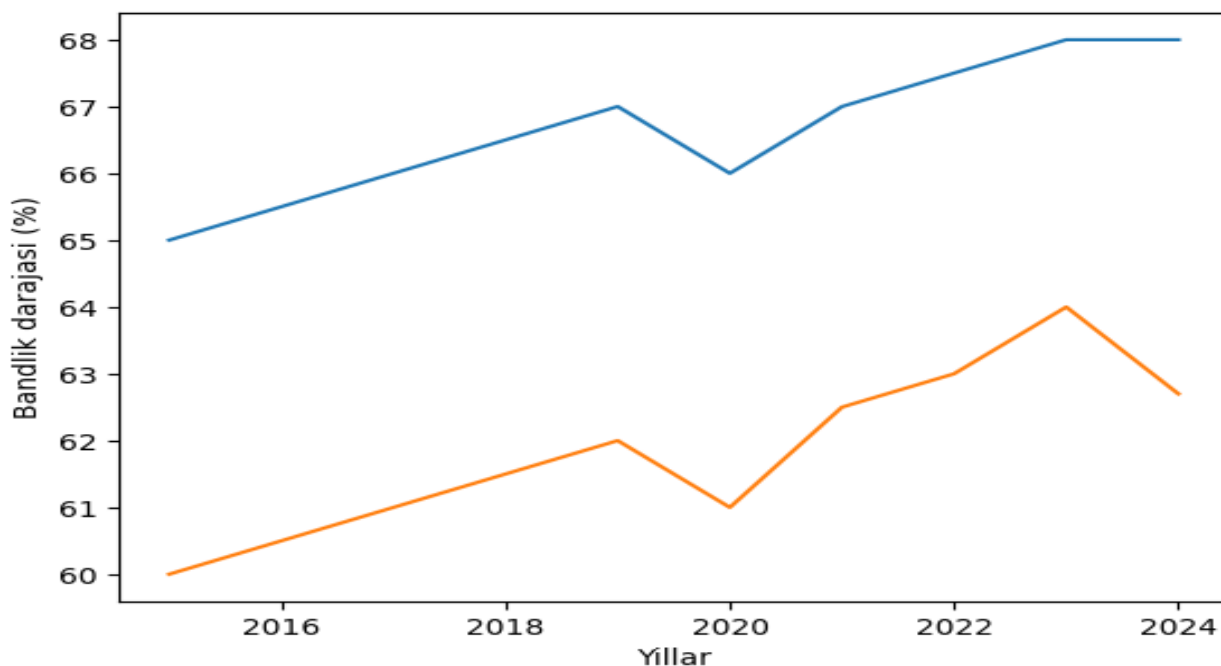
Qashqadaryo viloyatida mavjud mehnat resurslari 1 817,5 ming kishini tashkil etadi. Shundan, band aholi 1 220,2 ming kishini, aholining bandlik darajasi o'rtacha 62,7 % tashkil qilsa, ishsizlar soni bugungi kunda 121,0 ming kishidan iborat. Iqtisodiy faol bo'lmaganlar soni 476,3 ming kishi.

Qashqadaryo viloyatida bandlik darajasi 62,7 foizni tashkil etishi asnosida, respublika o'rtacha ko'rsatkichidan ushbu ko'rsatkich bo'yicha pastligicha qolmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida demografik bosimni ko'rsatish mumkin. Ya'ni viloyat aholisi soni tez o'smoqda (3,6 mln dan ortiq), ular

tarkibida yoshlar ulushi yuqori taxminan 26–28 foizni tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida mehnat bozoriga kirayotganlar sonini oshishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, qishloq aholisi ulushi yuqoriligicha qolmoqda. Norasmiy bandlik keng tarqalgan sababli ham Rasmiy statistikada bandlik darajasi pastroq ko'rinadi.

Qashqadaryo viloyatida sanoat tarmoqlari rivojlanishi nisbatan past bo'lganligi, xizmatlar sektori hali to'liq rivojlanmagan sababli ham ish o'rinlari etishmasligi ortidan ishsizlik darajasi (9 %) respublika o'rtachasiga yaqin yoki biroz yuqorigi kuzatiladi.

1-rasm. Bandlik darajasining 2015–2024-yillar dinamikasi

Tahlillar shundan dalolat bermoqdaki, (2015–2024) O'zbekiston bo'yicha bandlik darajasi ushbu yillar oralig'ida 65 %dan 68 % gacha oshgani kuzatilgan bo'lsa, Qashqadaryo viloyatida ushbu davrda 60 % dan 62,7 % gacha o'sgan. Har ikkala taqqoslash obyektida ham ijobiy o'sish tendensiyasi mavjud.

Rasmga nazar tashlasak 2020-yilda bandlik darajasida pasayish kuzatilganligini anglash mumkin. Respublika bo'yicha esa bandlik 67 % dan 66 % gacha, Qashqadaryo viloyati bo'yicha o'rtacha 62 % dan 61 % ga pastlaganligini kuzatish mumkin. Bu vaziyatga asosiy sababi sifatida (COVID-19) pandemiyasining salbiy ta'siri, iqtisodiy faollikning pasayishi va xizmatlar sektorining qisqarishi kabi omillar o'z ta'sirini ko'rsatgan.

■ XULOSA TA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, mehnat bozori infratuzilmasining rivojlanganligi hamda faoliyatining samarali yo'lga qo'yilganligi yoshlarning bozor konyunkturasi talablariga tezda moslasha olishiga yordam beradi. Mehnat bozori faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarning mavjudligi esa bozor subyektlari orasida ziddiyatli masalalar kelib chiqishining oldini olishga xizmat qiladi. Aholining samarali bandligi ta'minlash bo'yicha qabul qilinadigan ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar va davlat dasturlarining mavjudligi esa aholi bandligini rag'batlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Adam Smith "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" (1776)

2. David Ricardo “Principles of Political Economy and Taxation” (1817)
3. Alfred Marshall “Principles of Economics” (1890)
4. John Maynard Keynes “The General Theory of Employment, Interest and Money” (1936)
5. Кязимов К.Г. Содействие занятости населения в условиях кризиса/ Кязимов К.Г., Говорова Н.А., Самраилова Е.К., Шапиро С.А., Вешкурова А.Б. М.: Директ-Медиа, 2015. 286 с.

6. Кенешбаева З.М., Омошева Б.И. Новая стратегия занятости населения /Экономика и современный менеджмент: теория и практика. Ч 2. Новосибирск: СиБАК, 2012. С. 236-242.
7. Котляр, А.Э. О понятии рынка труда/А.Э. Котляр//Вопросы экономики. – 1998. – ##1. – С. 34-39.
8. Шлезингер, Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики/Г.Э. Шлезингер. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 51 с.

Inson kapitali iqtisodiyoti
Economics of human capital
Экономика человеческого
капитала

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA ISHLAB CHIQUARISH KORXONALARIDA KADRLAR SALOHİYATINING AHAMIYATI

Sharopov Temirmalik Rustam o'g'li

THE IMPORTANCE OF HUMAN RESOURCE POTENTIAL IN MANUFACTURING ENTERPRISES UNDER CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Sharopov Temirmalik Rustam ugli

ЗНАЧЕНИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Шаропов Темирмалик Рустам угли

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi raqamli transformatsiya sharoitida ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga, oliy ma'lumotli va raqamli kompetensiyalarga ega kadrlarning rolini kuchaytirmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kadrlar salohiyatining yuqori darajasi raqamli texnologiyalarni samarali o'zlashtirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, kadrlar salohiyati, inson kapitali, ishlab chiqarish korxonalari, oliy ma'lumotli kadrlar.

Abstract: The current thesis examines the significance of human resource potential for manufacturing companies amid digitalization. Along with growing productivity, which follows from the implementation of digitalization, the value of well-educated specialists who are digitally literate rises. In accordance with research data, the significant human resource potential plays a crucial role in the efficient use of digitalization tools and innovation, and the successful functioning of enterprises.

Keywords: digitalization, human resource potential, human capital, manufacturing companies, well-educated specialists.

Аннотация: В настоящей работе производится всесторонний и тщательный анализ значения потенциала кадрового процесса для производственных предприятий на фоне и в условиях цифровой трансформации. По сути и по существу внедрение цифровых технологий, помимо повышения эффективности производственной составляющей, увеличивает роль человеческих кадров, обладающих высоким уровнем квалификации и присутствием в своем (если не сказать "в своем потенциальном") арсенале цифровых компетенций. В соответствии с полученными нами результатами, высокий уровень кадрового потенциала, в свою очередь, является одним из важных факторов эффективного освоения производственными предприятиями цифровых технологий, развития их инновационной деятельности и обеспечения конкурентоспособности их продукции на рынке.

Ключевые слова: цифровая трансформация, кадровый потенциал, человеческий капитал, производственные предприятия, высококвалифицированные кадры.

■ KIRISH

Bugungi kunda raqamli transformatsiya jarayonlari global miqyosda ishlab chiqarish korxonalarining faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Avtomatlashtirish, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) va sanoat interneti (Industry 4.0)

texnologiyalarining jadal rivojlanishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, kadrlar salohiyatiga bo'lgan talablarni ham keskin kuchaytirmoqda. Endilikda korxonalarning raqobatbardoshligi nafaqat zamonaviy texnologiyalar mavjudligi, balki ularni samarali boshqara oladigan, oliy ma'lumotli va raqamli kompetensiyalarga ega kadrlar

bilan ta'minlanganlik darajasiga ham bevosita bog'liq bo'lib qolmoqda.

Shu sharoitda ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida malakali kadrlar etishmovchiligi, xodimlarning raqamli ko'nikmalarining pastligi va uzluksiz ta'lim tizimining etarli darajada shakllanmaganligi ishlab chiqarish samaradorligini cheklovchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois raqamli transformatsiya sharoitida kadrlar salohiyatining ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

■ TADQIQOT MAQSADI VA VAZIFALARI

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli transformatsiya sharoitida ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining ahamiyatini aniqlash hamda oliy ma'lumotli kadrlarning raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi rolini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- raqamli transformatsiya va kadrlar salohiyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni nazariy jihatdan tahlil qilish;
- ishlab chiqarish korxonalarida oliy ma'lumotli kadrlarning funksional ahamiyatini aniqlash;
- raqamli kompetensiyalarning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sirini baholash;
- kadrlar salohiyatini rivojlantirish orqali korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

■ METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida kadrlar salohiyati va raqamli transformatsiya masalalarini chuqur tahlil qilish maqsadida umumilmiy va maxsus ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Jumladan, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali inson kapitali va raqamli kompetensiyalar nazariy asoslari o'rganildi. Tizimli yondashuv asosida ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining shakllanishi va rivojlanish jarayoni raqamli transformatsiya sharoitida kompleks tarzda tahlil qilindi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli yordamida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi turlicha bo'lgan korxonalarda kadrlar salohiyatining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri baholandi. Tadqiqotda mantiqiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalangan holda olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

■ ASOSIY NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli transformatsiya jarayonlarining muvaffaqiyati ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining rivojlanganlik darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Xususan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari, raqamli monitoring tizimlari va ERP platformalarini joriy etgan korxonalarda oliy ma'lumotli va raqamli kompetensiyalarga ega xodimlar ulushi yuqori bo'lgan taqdirda mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshgani

kuzatildi. Masalan, raqamli boshqaruv tizimlari bilan ishlash ko'nikmalariga ega mutaxassislar faoliyat yuritayotgan korxonalarda ishlab chiqarishdagi nosozliklar va to'xtab qolish holatlari kamaygani aniqlangan.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarining samaradorligi bevosita kadrlar salohiyatining rivojlanganlik darajasiga bog'liq ekanini ko'rsatdi. So'nggi yillarda yirik va o'rta sanoat korxonalarida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, raqamli monitoring va ERP platformalarining joriy etilishi kuzatilmoqda. Biroq ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish asosan oliy ma'lumotli va raqamli ko'nikmalarga ega mutaxassislar mavjud bo'lgan korxonalarda yuqori natija bermoqda.

Amaliy kuzatuvlarga ko'ra, O'zbekiston sanoat tarmoqlarida oliy ma'lumotli xodimlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshmoqda. Xususan, rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, sanoat sohasida raqamli texnologiyalarni faol joriy etayotgan korxonalarda mehnat unumdorligi o'rtacha **15–20 foizga** yuqoriroq ekanligi qayd etiladi. Shuningdek, raqamli malakaga ega kadrlar faoliyat yuritayotgan ishlab chiqarish korxonalarida texnologik nosozliklar va ishlab chiqarishdagi yo'qotishlar qisqargani kuzatilmoqda.

Bundan tashqari, O'zbekiston sanoatida kadrlar salohiyatiga investitsiya kiritish ijobiy natija bermoqda. Xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish dasturlarini amalga oshirgan korxonalarda raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqarish xarajatlarini **10–12 foizgacha** qisqartirish imkoniyati yuzaga kelgan. Bu esa mahsulot tannarxining pasayishi va ichki hamda tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikning oshishiga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, O'zbekiston sanoati misolida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida kadrlar salohiyatini rivojlantirish texnologik yangilanishlarning muhim sharti bo'lib, oliy ma'lumotli va raqamli kompetensiyalarga ega kadrlar ishlab chiqarish korxonalarining barqaror va samarali rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, amaliy tahlillar shuni ko'rsatdiki, kadrlar salohiyatiga investitsiya kiritgan korxonalarda innovatsion faoliyat faollashadi. Jumladan, xodimlarni qayta tayyorlash va uzluksiz ta'lim dasturlarini joriy etgan ishlab chiqarish korxonalarida raqamli texnologiyalar asosida mahsulot sifati nazoratini kuchaytirish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish va ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish imkoniyati kengaygan. Bu esa korxonalarining bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, amaliy misollar raqamli transformatsiya sharoitida ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining yuqori bo'lishi texnologik yangilanishlar samaradorligini oshirish, boshqaruv qarorlarining sifati yaxshilash hamda ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlashda muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli transformatsiya sharoitida ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar salohiyatining rivojlantirilishi korxona raqobatbardoshligini oshirish va samaradorlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori malakali va oliy ma'lumotli kadrlar korxona ichki jarayonlarini optimallashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsion echimlarni ishlab chiqishda faol ishtirok etadi. Masalan, O'zbekiston tekstil sanoatida raqamli nazorat tizimlarini joriy qilgan korxonalarda ish unumdorligi o'rtacha 15–20% ga oshganligi kuzatilgan. Shu bilan birga, kadrlarning malaka darajasi korxona ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi: yuqori malakali xodimlar bilan ishlovchi korxonalar mahsulot sifatini 10–12% ga yaxshilashga muvaffaq bo'lgan.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun xodimlarning malakasini muntazam oshirish, o'quv va trening dasturlarini joriy etish zarur.

2. Oliy ma'lumotli mutaxassislarini jalb qilish va ularni motivatsiyalash tizimini takomillashtirish, shu jumladan, kadrlarni rivojlantirish bo'yicha strategik rejalashtirishni amalga oshirish muhim.

3. Kadrlar salohiyatini baholash va rivojlantirishning samarali tizimini yaratish, xususan, kompetensiyalarga asoslangan baholash metodlarini keng joriy etish tavsiya etiladi.

4. Sanoat korxonalarida innovatsion va raqamli echimlarni joriy etish jarayonida xodimlarning ishtirokini rag'batlantirish va kreativ fikrlashni rivojlantirish zarur.

Natijada, yuqori malakali va raqamli savodxon xodimlar bilan ishlovchi korxonalar O'zbekiston sanoatida barqaror rivojlanish, mahsulot sifatini oshirish va raqobatbardoshligini kuchaytirishga erishadi.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Sharopov Temirmalik Rustam o'g'li Qarshi davlat universiteti Менеjment yo'nalishi tayanch doktoranti / Шаропов Темирмалик Рустам угли, докторант в области менеджмента, Каршский государственный университет / Sharopov Temirmalik Rustam o'g'li PhD student in Management, Karshi state university.

E-mail: sharopovtemirmalik@gmail.com

ORCID: 0009-0007-1436-7531

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сонли “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Фармони Манба: <https://lex.uz/uz/docs/5073447>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони билан тасдиqlанган “Олий таълим

тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”. Манба: <https://lex.uz/docs/4545884>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”даги ПҚ-3775-сонли қарори. Манба: <https://lex.uz/docs/4545884>

4. Kodirov I, Training engineers on the basis of dual education through the cooperation of karshi state technical university and muborak thermal power center enterprise, Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, Volume:12, Issue09, September-2025.

Манба: <https://wosjournals.com/index.php/shokh/article/view/4129>

5. Rebeka C. Tucker, Sarita J. Robinson, Champika L. Liyanage, Proceso L. Fernandez Jr., Leah Amor Cortez, Darryl Roy Montebon, Sarintip Tantane, Sorraya Khiewnavawongsa, Nida Chaimoon, K. D. N. Weerasinghe, K. S. L. Gunawardena & Ranjith Dissanayake, Манба: Bridging Academia and Enterprise: A Framework for C. Success. Манба: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13132-024-02360-7>

6. Низамов А.Б ва бошқалар, Енгил Саноат Тармоқлари Рақобатбардошлик Омиллари Баҳолаш. 2023 Miasto Przyszłości, 36, 186–188. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/1500>

7. ШИШ оглы Ганиев, АО Очилов, МИШ кизы Суюнова, Актуальные вопросы цифровой трансформации в Новом Узбекистане и за его пределами, Экономический профессиональный журнал.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:UcHWp8X0CEIC

8. ODX G'aniyev Shaxzod Shuhrat o'g'li, Ilm fan xabarnomasi, Yurtimizda raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar tayyorlashning zamonaviy tendensiyalari.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:qUcmZB5y_30C

9. IFS G'aniyev Shaxzod Shuhrat o'g'li, ilm fan xabarnomasi, O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot sharoitida inson resurslarini samarali boshqarishning ustuvor yo'nalishlari, https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:ZeXyd9-uunAC

10. ASA G'aniyev Shaxzod Shuhrat o'g'li, Web of Scientist: International Scientific Research Journal (WoS), Priority directions for effective human resource management in the context of the digital economy in the republic of Uzbekistan, https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FlqmKcEAAAAJ&citation_for_view=FlqmKcEAAAAJ:hC7cP41nSMKc

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕЛОВОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В ВУЗЕ

Гулямова Дилфуза Ибодуллаевна

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF BUSINESS SPEECH AMONG STUDENTS OF ECONOMIC FIELDS AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Gulyamova Dिल्фуза Ibodullaevna

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA IQTISODIY YO'NALISH TALABALARIDA ISHBILARMONLIK NUTQINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Gulyamova Dिल्фуза Ibodullaevna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия формирования деловой речи у студентов экономических направлений в вузе. По результатам исследования установлено, что профессиональная направленность обучения, практико-ориентированные задания и моделирование ситуаций делового общения повышают уровень коммуникативной подготовки студентов.

Ключевые слова: педагогические условия, деловая речь, деловая коммуникация, речевая компетенция, студенты экономических направлений, профессиональная подготовка, высшее образование, коммуникативные навыки, культура речи, практико-ориентированное обучение

Abstract: The article examines the pedagogical conditions for developing business speech among students of economic fields at a university. The results show that the professional orientation of teaching, practice-oriented tasks, and the modeling of business communication situations improve the level of students' communicative training.

Keywords: pedagogical conditions, business speech, business communication, speech competence, students of economic fields, professional training, higher education, communicative skills, speech culture, practice-oriented learning

Аннотация: Maqolada oliy ta'lim muassasasida iqtisodiy yo'nalish talabarlari orasida ishbilarmonlik nutqini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'limning kasbiy yo'naltirilganligi, amaliyotga yo'naltirilgan topshiriqlar hamda ishbilarmonlik muloqoti vaziyatlarini modellashtirish talabalarining kommunikativ tayyorgarlik darajasini oshiradi.

Kalit so'zlar: pedagogik shart-sharoitlar, ishbilarmonlik nutqi, ishbilarmonlik muloqoti, nutqiy kompetensiya, iqtisodiy yo'nalish talabarlari, kasbiy tayyorgarlik, oliy ta'lim, kommunikativ ko'nikmalar, nutq madaniyati, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim.

■ Введение

В условиях современного высшего образования особую значимость приобретает подготовка специалистов, способных не только владеть профессиональными знаниями и навыками, но и эффективно использовать их в процессе делового общения. Для студентов экономических

направлений уровень сформированности деловой речи имеет важное значение, поскольку их будущая профессиональная деятельность непосредственно связана с подготовкой официальных документов, ведением переговоров, участием в деловых обсуждениях, представлением аналитической информации, аргументацией собственной позиции и

взаимодействием с различными субъектами экономических отношений.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в системе высшего образования возрастает потребность в подготовке конкурентоспособных специалистов, обладающих развитой коммуникативной компетентностью и культурой профессионального общения. В этой связи формирование деловой речи у студентов экономических направлений выступает как важная составляющая их профессиональной подготовки. Вместе с тем практика показывает, что у значительной части студентов недостаточно развиты навыки логичного, точного, содержательного и стилистически грамотного выражения мыслей в устной и письменной форме, что затрудняет их профессиональную адаптацию и снижает эффективность будущей трудовой деятельности.

Следует отметить, что деловая речь представляет собой не только средство передачи информации, но и важный инструмент профессионального взаимодействия, отражающий уровень речевой культуры, коммуникативной подготовки и общей профессиональной компетентности будущего специалиста. Особенно это актуально для студентов экономических направлений, поскольку сфера экономики требует умения использовать точную терминологию, соблюдать нормы официально-делового стиля, строить аргументированное высказывание, корректно оформлять деловые тексты и вести продуктивный профессиональный диалог.

Целью исследования является обоснование педагогических условий формирования деловой речи у студентов экономических направлений в вузе. Для достижения поставленной цели предусматривается решение следующих задач: уточнить сущность понятия деловой речи в контексте профессиональной подготовки студентов; рассмотреть теоретические подходы к формированию деловой речи в системе высшего образования; определить педагогические условия, способствующие эффективному развитию деловой речи у студентов экономических направлений; проанализировать возможности использования практико-ориентированных методов и форм обучения в данном процессе.

Объектом исследования выступает процесс профессиональной подготовки студентов экономических направлений в вузе. Предметом исследования являются педагогические условия формирования деловой речи у студентов экономических направлений.

Научная новизна исследования заключается в уточнении и систематизации педагогических условий, обеспечивающих эффективное формирование деловой речи у студентов экономических направлений в образовательном процессе вуза. Практическая значимость исследования состоит в том, что его результаты могут быть использованы при разработке учебных дисциплин, методических рекомендаций, практических заданий и дидактических материалов,

направленных на развитие профессиональной речевой культуры студентов.

Следовательно, формирование деловой речи у студентов экономических направлений следует рассматривать как важное направление совершенствования качества высшего образования, обеспечивающее развитие у будущих специалистов способности к эффективной профессиональной коммуникации и успешной реализации в сфере экономической деятельности.

■ Обзор литературы

В современной педагогической науке проблема формирования деловой речи студентов рассматривается в русле исследований коммуникативной компетентности, культуры речи, профессионально ориентированного обучения и педагогических условий организации образовательного процесса.

В публикациях узбекских исследователей значительное внимание уделяется условиям формирования профессионально ориентированной коммуникативной компетенции. Так, Д. Д. Раджапова рассматривает критерии и организационно-педагогические условия развития профессионально ориентированной коммуникативной компетенции и связывает эффективность этого процесса с практико-ориентированными умениями, диагностичностью результатов и специально организованной образовательной средой [2].

Существенный вклад в осмысление проблемы в узбекском контексте вносят и исследования Э. К. Юсупова. Автор подчеркивает необходимость повышения качества профессионального обучения русскому языку в неязыковом вузе, акцентируя внимание на национально ориентированной методике, дифференциации, индивидуализации и модернизации образовательного процесса. Хотя исследование посвящено сельскохозяйственным вузам, его выводы значимы и для нашей темы, так как подтверждают: языковая подготовка студентов должна учитывать профиль будущей профессии и реальные коммуникативные задачи обучающихся [1].

Важную роль для теоретической базы исследования играют также учебные и учебно-методические материалы по русскому языку и культуре речи, используемые в неязыковых вузах. В них подчеркивается значение речевой культуры, владения нормами официально-делового стиля, умения составлять деловые документы и строить устное профессиональное высказывание [8].

В исследованиях ученых СНГ проблема разработана более предметно именно в аспекте профессиональной коммуникации. Так, Л. Г. Пак рассматривает деловую коммуникативную культуру студентов как базис успешной профессиональной деятельности и подчеркивает, что ее сформированность влияет на эффективность профессионального общения и адаптацию к запросам работодателей и бизнес-сообщества [4].

Близкую по направленности научную позицию представляет Е. С. Гричановская, исследующая формирование коммуникативной компетентности студентов экономических специальностей вуза. Статья рассматривает именно студентов экономического профиля и показывает необходимость целенаправленной педагогической организatsii процесса развития их коммуникативных навыков. Тем самым подтверждается, что речевая подготовка студентов-экономистов требует специальных методов и условий, а не может развиваться стихийно [5].

Практико-ориентированный аспект проблемы раскрывается и в работе М. Д. Ходжаевой, где рассматривается роль средств обучения русскому языку в формировании деловых качеств студентов экономических вузов Таджикистана [6].

Дополнительную значимость для нашей темы имеют исследования, посвященные обучению культуре русской речи студентов-билингвов из стран СНГ. В частности, И. А. Диневич акцентирует внимание на специфике речевой подготовки обучающихся в условиях двуязычия. Для узбекского образовательного пространства это особенно важно, поскольку формирование деловой речи у части студентов происходит в ситуatsii взаимодействия нескольких языков, что требует более продуманной методической организatsii учебного процесса [7].

Анализ рассмотренных источников показывает, что ученые Узбекистана и стран СНГ создали важную теоретико-методическую основу для изучения коммуникативной компетентности, культуры речи и профессионально ориентированного речевого обучения студентов. Вместе с тем в имеющихся исследованиях чаще рассматриваются либо общие вопросы формирования коммуникативной компетентности, либо проблемы преподавания русского языка в неязыковом вузе в целом. Вопрос же о педагогических условиях формирования именно деловой речи у студентов экономических направлений в вузе остается раскрытым не полностью. Недостаточно конкретизированы условия интерпatsii речевой подготовки с профильными экономическими дисциплинами, а также способы отбора таких заданий и форм работы, которые бы системно развивали навыки устной и письменной деловой коммуникatsii будущих экономистов [9].

■ Методология исследования

Методологическую основу исследования составили компетентностный, коммуникативный и профессионально ориентированный подходы, позволяющие рассматривать деловую речь студентов экономических направлений как важный компонент их профессиональной подготовки. Такой подход предполагает изучение деловой речи не только как языкового явления, но и как средства эффективного профессионального взаимодействия в образовательной и будущей трудовой деятельности.

В ходе исследования были использованы следующие методы: анализ научной и учебно-

методической литературы по проблеме формирования деловой речи, наблюдение за речевой деятельностью студентов, анкетирование, сравнение и обобщение полученных результатов. Применение комплекса методов позволило выявить особенности формирования деловой речи у студентов экономических направлений и определить педагогические условия, способствующие повышению эффективности данного процесса.

Эмпирическая часть исследования может быть ориентирована на студентов экономических направлений высшего образования. В качестве основных критериев оценки целесообразно использовать уровень владения нормами официально-делового стиля, умение строить устные и письменные высказывания профессиональной направленности, а также способность применять речевые навыки в моделируемых ситуatsiях делового общения.

Методология исследования направлена на выявление и обоснование таких педагогических условий, которые обеспечивают более результативное формирование деловой речи студентов в условиях вуза.

■ Анализ и результаты исследования

С целью выявления уровня сформированности деловой речи у студентов экономических направлений было проведено исследование среди 48 студентов 2 курса. Диагностика осуществлялась по четырем критериям: владение нормами официально-делового стиля, логичность и точность речевого высказывания, умение составлять письменные деловые тексты, а также готовность участвовать в устном профессиональном общении.

На первом этапе был определен исходный уровень сформированности деловой речи студентов. Результаты показали, что высокий уровень был характерен лишь для 5 студентов, что составило 10,4%, средний уровень был зафиксирован у 17 студентов, или 35,4%, тогда как у 26 студентов, или 54,2%, был выявлен низкий уровень. Эти данные свидетельствуют о том, что большинство студентов испытывали затруднения как в письменной, так и в устной деловой коммуникatsii.

Наиболее частыми трудностями в письменной речи стали:

- использование разговорных слов и выражений;
- нарушение логики изложения;
- отсутствие точности формулировок;
- несоблюдение структуры делового текста.

Например, при составлении официального письма часть студентов использовала фразы: “хотим с вами работать”, “надеемся, вы нам ответите”, “мы очень ждём вашего согласия”. Подобные формулировки не соответствуют нормам официально-делового стиля. После коррекции студентам были предложены более уместные варианты: “просим рассмотреть возможность сотрудничества”, “будем признательны за рассмотрение данного предложения”, “ожидаем Вашего ответа в установленные сроки”.

В устной речи затруднения проявлялись в неумении кратко и аргументированно представить информatsiо экономического характера. Так, при выполнении задания “мини-презентatsiя проекта” 31 студент из 48, то есть 64,6%, испытывал сложности при построении связного высказывания, затруднялся использовать экономическую терминологию и часто переходил на бытовой стиль общения.

Для повышения уровня сформированности деловой речи были созданы следующие педагогические условия: профессиональная направленность учебного материала, систематическое включение практико-

ориентированных заданий, моделирование ситуatsiй делового общения, работа с образцами деловых текстов и развитие навыков публичного выступления на основе экономической тематики. В процессе обучения использовались задания по составлению деловых писем, служебных записок, кратких аналитических сообщений, а также ролевые игры “деловые переговоры”, “совещание”, “презентatsiя экономического проекта”.

После внедрения указанных педагогических условий была проведена повторная диагностика. Результаты показали положительную динамику по всем выделенным критериям.

Таблица 1.

Динамика уровня сформированности деловой речи студентов³³

Уровень	До эксперимента	После эксперимента
Высокий	10,4%	27,1%
Средний	35,4%	52,1%
Низкий	54,2%	20,8%

Как видно (Таблица 1) из таблицы, доля студентов с высоким уровнем сформированности деловой речи увеличилась на 16,7 процентных пункта, а количество студентов с низким уровнем сократилось на 33,4 процентных пункта. Это позволяет говорить о положительном влиянии предложенных педагогических условий на качество речевой подготовки студентов экономических направлений.

Существенные изменения были зафиксированы и по отдельным показателям. Так, если на начальном этапе только 14 студентов, или 29,2%, могли самостоятельно подготовить устное деловое сообщение без значительных речевых и стилистических ошибок, то на заключительном этапе таких студентов стало 33, или 68,8%. Количество студентов, правильно соблюдавших структуру письменного делового текста, увеличилось с 12 человек, или 25,0%, до 30 человек, или 62,5%.

Наиболее эффективными оказались следующие виды работы: составление деловых писем по профессиональным ситуatsиям; редактирование текстов с нарушением норм официально-делового стиля; подготовка мини-презентatsiй на экономические темы; участие в ролевых играх, моделирующих реальные профессиональные ситуatsii.

Например, при выполнении задания “презентatsiя бизнес-идеи” студенты на заключительном этапе стали чаще использовать такие речевые конструкции, как “целесообразно отметить”, “с экономической точки зрения”, “предлагаемый проект позволит”, “анализ показывает”, что свидетельствовало о более осознанном использовании деловой и профессиональной лексики.

Таким образом, результаты исследования показали, что целенаправленное создание педагогических условий способствует эффективному формированию деловой речи у студентов экономических направлений. Положительная динамика проявилась в росте уровня владения официально-деловым стилем, улучшении качества письменных текстов, развитии навыков устного профессионального общения и более уверенном использовании экономической терминологии. Это подтверждает целесообразность практико-ориентированного подхода в процессе речевой подготовки студентов в условиях вуза.

■ Заключение

Проведенное исследование показало, что формирование деловой речи у студентов экономических направлений является важной составляющей их профессиональной подготовки в вузе. Анализ научной литературы и результаты исследования подтвердили, что уровень владения деловой речью у студентов во многом зависит от специально организованных педагогических условий.

Установлено, что наиболее эффективными условиями являются профессиональная направленность обучения, использование практико-ориентированных заданий, моделирование ситуatsiй делового общения, работа с образцами официально-деловых текстов и развитие навыков устного профессионального высказывания. Их систематическое применение способствует повышению уровня коммуникативной подготовки студентов, развитию навыков письменной и устной деловой речи, а также более уверенному использованию профессиональной экономической лексики.

³³ Разработано автором

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Следовательно, цель исследования была достигнута, а поставленные задачи решены. Полученные результаты подтверждают целесообразность внедрения практико-ориентированного подхода в процесс формирования деловой речи у студентов экономических направлений и могут быть использованы в дальнейшей методической работе вуза.

Сведения об авторе / Muallif haqida / Author details

1. Гулямова Дилфуза Ибодуллаевна Старший преподаватель Университета информационных технологий и менеджмента / Gulyamova Dिल्фуза Ибодуллаевна- Senior Lecturer at the University of Information Technologies and Management / Gulyamova Dिल्фуза Ибодуллаевна — Axborot texnologiyalari va menejment universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: гулямовадилфуза@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7410-2589

Список литературы

1. Юсупов, Э. К. Проблема повышения качества профессионального обучения русскому языку в сельскохозяйственных вузах Узбекистана и ее решение // Наука и школа. 2022. № 6. С. 72–78. DOI: 10.31862/1819-463X-2022-6-72-78.

2. Раджапова, Д. Д. Критерии и организационно-педагогические условия формирования профессионально ориентированной

коммуникативной компетенции // Innovations in Science and Technologies. 2025. № 4. DOI: 10.5281/zenodo.15349966.

3. Голуб, И. Б. Русский язык и культура речи: учебное пособие. М. : Логос, 2003. 432 с. ISBN 5-94010-023-6.

4. Пак, Л. Г. Деловая коммуникативная культура студентов как базис успешной профессиональной деятельности // Проблемы современного педагогического образования. 2022. №75-2.

5. Гричановская, Е. С. Формирование коммуникативной компетентности студентов экономических специальностей вуза // Теория и практика общественного развития. 2012. №4.

6. Ходжаева, М. Д. Средства обучения русскому языку и их роль в процессе формирования деловых качеств студентов в экономических вузах Таджикистана // СибСкрипт. 2014. №1 (57).

7. Диневич, И. А. Специфика обучения культуре русской речи студентов-билингвов из стран СНГ // Профессорский журнал. Серия: Русский язык и литература. 2023. №3 (15).

8. Русский язык и культура речи: учебные и учебно-методические материалы для студентов неязыковых вузов. Ташкент: электронный учебный ресурс.

9. Материалы по обучению официально-деловому общению на русском языке студентов экономических факультетов // электронный учебно-методический ресурс для неязыковых направлений подготовки.

TADBIRKORLIK TIZIMI BARQARORLIGI VA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA INTELLEKTUAL KAPITALNING TA'LIM BILAN BOG'LIQ OMILLAR TA'SIRLARINI BAHOLASH

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek o'g'li

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ, СВЯЗАННЫХ С ОБРАЗОВАНИЕМ, ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СИСТЕМЫ

Юлдашбаев Азизуллох Бунёдбек угли

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF EDUCATION-RELATED FACTORS OF INTELLECTUAL CAPITAL ON ENSURING THE STABILITY AND SECURITY OF THE ENTREPRENEURIAL SYSTEM

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek ugli

Received: April 18, 2026 Revised: April 22, 2026 Accepted: April 24, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Innovatsiya sharoitida tadbirkorlik tizimi rivojlanishida inson omilining asosiy turi bo'lgan intellektual kapitali xususiyatlarini ifodalaydigan hodimlarning bilim darajasi va malakasi ko'rsatkichlari statistik tahlili masalasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar. tadbirkorlik, rivojlanish, o'rta sinf, bilim, malaka, so'rovnom.

Аннотация. В условиях инноваций изучается вопрос статистического анализа показателей уровня знаний и квалификации сотрудников, отражающих особенности интеллектуального капитала как основного вида человеческого фактора в развитии системы предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, развитие, средний класс, знания, квалификация, опрос.

Annotation. In the context of innovation, the issue of statistical analysis of indicators of employees' knowledge level and qualifications, which reflect the characteristics of intellectual capital as the main type of human factor in the development of the entrepreneurship system, has been studied.

Keywords. entrepreneurship, development, middle class, knowledge, skills, survey.

■ KIRISH

Taraqqiyotning mavjud bosqichida, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va ulardagi barqarorlikka, muvozanatga erishishda tadbirkorlik, xususan innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish muhim omil hisoblanadi. Bunda bozor iqtisodiyotida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning negizi bo'lgan o'rta sinf va uning ilg'or qismi tadbirkorlarning bilim va malakasi, qisqacha qilib aytganda inson kapitali ta'siri yuksak bo'lmoqda. Ayniqsa, zamonaviy tadbirkorlar sinfi vakillarining an'anaviy jihatlari, ya'ni tabiatdan yangiliklar yaratishga intiluvchanligi, iqtisodiy jarayon va hodisa voqealariga tavakkalchilik bilan yondashuvlari

asosida bu faoliyatdan olinadigan iqtisodiy samarani oshirish yo'lida yanada yangi va takomillashgan usullar va motivatsiyalar yordamida daromadlarini yana oshirishda xatar va risklarga qaramasdan o'z intilishi va harakatlarini doimiy kengaytirib borish imkoniyatlarini yaratmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadbirkorlin kontseptsiyasini shakllanishining dastlabki bosqichida tavakkalchilikni muhim omil sifatida qaralganligi va bugungi kunda ham asosiy tarkibiy qismi sifatida qolishi ular xavfsiligini ta'minlash masalasining dozarbligini yuqoriligicha qolishiga sabab bo'lmoqda. Mazkur muammoning echimi sifatida

innovatsiyalarning manbai hisoblanilgan intellektual kapital qaraladi va bu ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Shumpeterning iqtisodiy rivojlanish nazariyasi tadbirkor-innovatorning jamiyat taraqqiyotidagi rolini alohida ta'kidlaydi. Innovatsion iqtisodiyotga oid zamonaviy adabiyotlarda ham intellektual kapitalning ustuvorligi qayd etiladi [1].

Innovatsion tadbirkorlik tushunchasini mohiyatini ochib berish, uni turlari, shakllari nazariy uslubiy asoslari bir qator ilmiy adabiyotlarda kebg miqyosda keltirilgan [2,3]. Shu bilan birga tadbirkorlik, innovatsion tadbirkorlikni rivojlanish tendensiyalari va ularni shakllanishida muhim bo'lgan omillarni ko'rsatkichlar dinamikasi qator xalqaro tashkilotlar tomonidan doimiy ravishda yig'ilmoqda [5]. Ayni paytda ular kichik biznesni rivojlanish tendensiyalari va unga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, miqdoriy baholash bo'yicha tadqiqotlarni ham amalga oshirib kelishmoqda [6].

Shuningdek, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida tadbirkorlikni rivojlantirish va xavfsizligini ta'minlash masalalari, tadqiqot usullari, jarayonni miqdoriy baholash muammolari muhim tadqiqot mavzulari sifatida shakllangan [7]. Bu borada tadqiqot olib borayotgan olimlar tadbirkorlik tizimi barqaror rivojlanishini ta'minlashdagi omillarni aniqlash va ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish, ta'sirini baholash asosida xavfsizligini ta'minlash masalalarig echim izlashmoqda [8]. Shunindek, tadbirkorlikni hududiy rivojlanishlarini tadqiq qilish, o'ziga xosliklarini aniqlash masalalari dolzarblik kasb etmoqda. Xususan, iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lgan, ammo nisbatan norentabel bo'lgan qishloq xo'jaligi va qishloq joylarida tadbirkorlikni rivojlantirish, sohada rentabellikni oshirishda innovatsion tadbirkorlikdan foydalanish muammolari o'rganilmoqda [9].

Ammo, ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotning davom etishi, sharoitlarni o'zgarishi kabilar bu boradagi tadqiqotlarni doimiy ravishda amalga oshirishni tabiiy zaruratga aylantiradi. Shu sababdan mazkur ishda mavjud holatni hisobga olgan holda tadbirkorlik tizimi barqarorligi va xavfsizligini ta'minlashda intellektual kapitalning ta'lim bilan bog'liq omillar ta'sirlarini baholash masalalari qarab chiqilgan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadbirkorlik tizimi salohiyatning hozirgi innovatsion rivojlanish bosqichida inson omili, inson kapitalining mukammallashgan ilg'or darajasi hisoblangan intellektual kapitalning ahamiyati beqiyos bo'layotganligi bilan alohida ajralib turadi (1). Binobarin, tadbirkorlik tizimi iqtisodiy taraqqiyotning etakchi omili sifatida faoliyatni, ayniqsa uning ilg'or takomillashgan demokratik jamiyatda mustahkam ildizlari bo'lgan tadbirkorlik tabaqasining yanada taraqqiyoti bilimlar va malaka bilan bevosita bog'liqligini ko'pchilik tadqiqotchilar chuqur e'tirof qilishadi. Bir qator taniqli amerikalik olimlar, xususan, D. Gilbert, U. Tomson, J. Xikki, J. Henslin va boshqalar jamiyat ijtimoiy tabaqalarining nufuzli o'rta sinfi jamiyatda o'z daromadini etarli darajada topayotgan o'z mavqe va nufuziga ega ishbilarmon shaxslarni kiritadilar (2.3.4). Hamda ularning kundalik jon boshiga tushadigan daromadlarning mamlakat o'rta sinflarining minimal va

maksimal darajalariga qarab tabaqalashgan guruhini shakllantirdilar (5, 7). Bunday asosiy ijtimoiy-iqtisodiy mezonlar nufuzi o'rta sinf vakillarining umumlashgan moddiy, ma'naviy va boshqa hayotiy ehtiyojlarini e'tiborga olingan holda aniqlanishi bunday miqdoriy va sifat me'yorlarga muvofiqlashgan yondashuvning haqqoniyligini yanada oshiradi.

Rivojlangan mamlakatlarda, xususan AQShda o'rta sinfnining shakllanishida va nufuzining oshib borishida jon boshiga moddiy daromad asosiy mezon sifatida qaraladi. Shu bilan birga bu muhim mezon, albatta shaxsning nomoddiy resurslari hisoblangan ta'limi, sog'ligi, ma'naviy-ruhiy boshqa bir qator hayotiy xususiyatlarini hisobga olgan integral ko'rsatkichlar bilan to'ldiriladi va baholanadi hamda shaxsning mehnat, xususan, intellektual kapital bozoridagi muhim sifatlaridan bilim va malakasini ham alohida hisobga olish zarurligini ta'kidlaydilar. Chunki, hozirgi innovatsion rivojlanish bosqichida tadbirkorlik tizimining markaziy figurasi bo'lgan shaxsni, ayniqsa uning I. Shumpeter ta'biri bilan ifodalaganda tadbirkor-innovatorning asosiy xususiyati bo'lgan inson intellektual kapitalining o'rni juda yuqoriligi bilan ahamiyatlidir. Bu inson omilining intellektual kapitali sifatini ifodalaydigan mezonlar juda ko'p bo'lib, ularning eng asosiysi, baholash mezonlari muhim bo'lgan tadbirkorning bu bilim va malakasi hisoblanadi (1).

Bu ustuvor omilning ta'sirini miqdoriy usullar yordamida mintaq tadbirkorlik tizimi rivojlanishida o'rnini aniqlash alohida muhim uslubiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Jumladan, mamlakatimizda tadbirkorlik tizimi nisbatan jadal rivojlanib kelayotgan Xorazm viloyati misolida mintaq (8) va mintaq qishloq joylarida (9) bunday ilg'or inson omillari ta'sirini baholash bo'yicha ekspert, so'rovnom va statistik kabi zamonaviy tadqiqot usullari qo'llanilgan. Xususan, (8) anketalashtirish usuli yordamida viloyat tadbirkorligida inson kapitali samaradorligi ta'sirini, uning barqarorligi va xavfsizligini boshqarishdagi o'rning korporativ muhit ta'sirini baholashga doir tadqiqotda e'tiborga loyiq natijalar olinishi erishilgan.

■ TAHLILLAR VA NATIJALAR

Bu so'rovnom natijasiga ko'ra viloyat tadbirkorlikning innovatsion yo'nalishida inson kapitali samaradorligini baholashda 247 nafar ekspert-respondentlar qatnashgan. Ulardan 90.3 foizi, ya'ni 223 nafari inson kapitalining ta'siri o'ta yuqori, yuqori va o'rtacha, atiga 24 foizi, ya'ni 24 nafari past va o'ta past deb baholaganlar. Shuningdek, mintaqada innovatsion tadbirkorlik subyektlarini boshqarishda korporativ muhit etikasi o'rni 86.6 foizi, ya'ni 212 nafari o'ta yuqori, yuqori va o'rtacha deb baholagan bo'lsa, atiga 33 nafari, ya'ni 13.4 foizigina past va o'ta past deb ko'rsatishgan. Bu umumlashgan ko'rsatkichlar hozirgi innovatsion rivojlanishi davriga kelib inson kapitali va innovatsion muhit etikasi omillari ta'siri yuqoriligi ko'rsatadi. Tadqiqot subyektlari daromadlarini oshirishda, ayniqsa subyekt rahbarlari bilim darajasi va amaliy tajribalari o'rtasida statistik bog'liqlik bevosita juda yuqoriligi ko'rsatgan. Anketa so'rov natijalariga ko'ra korxonalarining o'rtacha faoliyati davri qancha osha ularning samarali

barqarorligi va xavfsizligi shuncha mustahkamlanadi va ularning faoliyat davri kamida 5-6 yilni tashkil qilishi asoslangan. Tahlil natijalariga ko'ra rahbarning ma'lumoti oliy bo'lib, u korxonada izchil 5 yildan ortiq muddatda faoliyat yuritayotgan bo'lsa korxona daromadlarini oshirish ehtimolligi 51 foizni tashkil qilishi va agar bu muddat yanada bir yilga oshishi, ehtimollikni 1.7 foizga ko'tarilishini ko'rsatgan. Anketa so'rovi tahlillariga ko'ra korxona rahbari o'rta maxsus ma'lumotli darajada bo'lsa, uning faoliyati muddatida korxona daromadiga ta'siri pastroq bo'lishi aniqlandi. Bunday bilim va malakali rahbarligidagi korxona daromadi oshirish ehtimollikni 45.3 foizni tashkil qilib, faoliyat muddatining yana bir yilga oshishi ehtimollikni atiga 0.1 foiz ko'taradi, korxona daromadining oshishiga esa sezilarli ta'sir qilmasligini ko'rsatdi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

So'rovnoma natijalarini umumiy xulosa qilganda innovatsiyalar sharoitida faqat korxona rahbarining oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotlili darajasi va amaliy ilm malakasi inson omilining intellektual kapitali sifatida korxona daromadini oshirishni ta'minlovchi muhim mezonlardan hisoblanadi va bu intellektual omillarning korxona boshqaruv samaradorligini va daromadlarini oshirishga xizmat qiladi va uning mahsulotlari tovar (xizmat) bozoridagi raqobatbardoshligini oshiradi hamda uning iqtisodiy-ijtimoiy sharoitlarini yaxshilaydi. Innovatsion iqtisodiyot va jamiyat taraqqiyotining muhim omili inson kapitali va uning asosiy subyekti bo'lgan kichik biznesga tayanishini ko'pchilik e'tirof qilinganligi obyektiv reallik sifatida tan olingan. Kichik biznes subyektlari hisoblangan tadbirkor-innovatorlarning bilim va malakalari darajasi esa uning o'rni va ahamiyati bu reallikning sifat va miqdor mezonlari bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyot va jamiyat barqarorligining fundamenti bo'lgan o'rta sinf va uning ilg'or vakillari hisoblangan innovatsion tadbirkorlar tabaqasi bizning fikrimizcha, o'zining:

- Intellektualligi; individual sifatleri; jamoaviy faoliyatga layoqatliligi, etakchiligi, bilim va malakalarini izchil oshirib borishga intiluvchanligi kabi kreativ xususiyatlari bilan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sur'atlari o'sishi va aholi turmush darajasi sifatining yanada yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek o'g'li
Mamun universiteti 2-bosqich talabasi / Юлдашбаев Азизуллох Бунёдбек угли студент 2 курса Университет Мамун / Yuldashbayev Azizulloh Bunyodbek ugli 2nd-year student Mamun University
E-mail: azizullohyuldashbayev2006@gmail.com
ORCID: 0009-0004-5286-8490

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шумпетер И. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. ЭМ.:ЭКСМО, 2007
2. Экономика инноватсий. Учебное пособие.—М.: Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова, 2016
3. Ergashev R.X., Tursunov I.E., Ravshanov A.D., Kurbanov A.B. Innovatsion iqtisodiyot. Darslik. — T.: "Iqtisodiyot-moliya". 2020
4. Wikipedia Foundation, Inc (VSA) <http://en.wikipedia.org/wiki/Social-class>.
5. Asian Development Bank www.adb.org/Documents/Books/KeyIndicators/2010/Country
6. Worldbank <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/32d7f206-362b-5270-bfdf-82fed8eb51b9>
7. Doschanov T.D., Doschanov A.T., Atayev J.E. Innovatsiya sharoitida tadbirkorlik tizimini barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash: muammolar, usullar, modelllar. Monografiya. T.: "Lesson Press". 2022
8. Doschanov A.T. Innovatsiya sharoitida tadbirkorlik tizimini barqaror rivojlanishini iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash (Xorazm viloyati misolida). Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. Urganch, UrDU, 2021
9. Salayev S.K., Tadjiev B.U. Qishloq joylardagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni barqaror rivojlantirish mexanizmlari. Monografiya. T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-Matbaa uyi". 2022

KO'P QAVATLI UY-JOYLARIDA QUYOSH PANELLARINI JORIY ETISH MEKANIZMI VA UNING SAMARADORLIGI

Boboqulov Sanjar Baxronkulovich

МЕХАНИЗМ ВНЕДРЕНИЯ СОЛНЕЧНЫХ ПАНЕЛЕЙ В МНОГОЭТАЖНЫХ ДОМАХ И ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Бобокулов Санжар Бахронкулович

MECHANISM FOR IMPLEMENTING SOLAR PANELS IN MULTI-STORY HOUSES AND ITS EFFICIENCY

Boboqulov Sanjar Baxronkulovich

Received: April 7, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Anotatsiya. Ushbu maqolada Samarqand viloyatida elektr ta'minotini oshirish maqsadida ko'p qavatli uy-joylarning tom qismlarida quyosh panellarini joriy etish orqali elektr energiya barqarorligiga erishish, kommunal xizmat xarajatlarini optimallashtirish va iqtisodiy samaradorligini asoslashga bag'ishlangan. Shuningdek, maqolada quyosh panellarini joriy etishdagi ijobiy va salbiy jihatlari asosida mexanizm ishlab chiqilgan hamda uni rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kommunal, xizmat, "yashil investitsiya", samaradorlik, uy-joy, quyosh panel, elektr ta'minoti, ekologik samaradorlik, transformatsiya, mexanizm.

Аннотация. Данная статья посвящена достижению электроэнергетической стабильности, оптимизации расходов на коммунальные услуги и обоснованию экономической эффективности путем внедрения солнечных панелей на крышах многоэтажных домов с целью повышения электроснабжения в Самаркандской области. Также в статье разработан механизм на основе положительных и отрицательных аспектов внедрения солнечных панелей, а также представлены предложения и рекомендации по его развитию.

Ключевые слова: коммунальные услуги, услуги, "зеленые инвестиции," эффективность, жилье, солнечные панели, электроснабжение, экологическая эффективность, трансформация, механизм.

Abstract. This article is dedicated to achieving electricity stability, optimizing utility costs, and justifying economic efficiency by implementing solar panels on the roofs of multi-story buildings to increase electricity supply in the Samarkand region. Additionally, the article develops a mechanism based on the positive and negative aspects of solar panel implementation and presents proposals and recommendations for its development.

Keywords: utilities, services, "green investments," efficiency, housing, solar panels, electricity supply, environmental efficiency, transformation, mechanism.

■ KIRISH

So'nggi yillarda global energetika tizimida yuz berayotgan tarkibiy o'zgarishlar, an'anaviy energiya resurslarining cheklanganligi hamda iqlim o'zgarishi bilan bog'liq ekologik xavflarning kuchayishi qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirmoqda. Xususan, International Energy Agency ma'lumotlariga ko'ra, "2024-yilga kelib dunyo bo'yicha elektr energiyasi ishlab chiqarishda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 30 foizdan oshgan" [3] bo'lib, shundan eng tez o'sayotgan yo'nalish quyosh energetikasi hisoblanadi. Olimlarning

ta'kidlashicha, so'nggi besh yil ichida quyosh energetikasi quvvatlari o'rtacha 20–25 foiz yillik o'sish sur'atini qayd etib, global energiya transformatsiyasining asosiy drayverlaridan aylanishini e'tirof etishmoqda. Shaharlar miqyosida esa energiya iste'molining asosiy qismi turar joy sektoriga to'g'ri keladi. Ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda uy-joy fondi umumiy elektr energiyasi iste'molining 30–40 foizini tashkil etishi ushbu yo'nalishda energiya samaradorligini oshirish zaruratini yanada dolzarb qilib qo'ymoqda. O'zbekiston sharoitida ham elektr energiyasiga bo'lgan talab barqaror ravishda ortib bormoqda. O'zbekiston

Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, "so'nggi besh yilda mamlakatda elektr energiyasi iste'moli o'rtacha 5–7 foiz yillik o'sish tendensiyasini ko'rsatgan" [2] bo'lib, urbanizatsiya darajasi ham 2020-yildagi taxminan 50 foizdan 2025-yilga kelib 55 foizdan oshgan. Bu esa ayniqsa ko'p qavatli uy-joylar joylashgan shahar hududlarida energiya yuklamasining sezilarli darajada ortishiga olib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, ko'p qavatli uy-joylarda quyosh panellarini joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv nafaqat elektr energiyasiga bo'lgan ichki ehtiyojni qisman qoplash, balki ortiqcha ishlab chiqarilgan energiyani umumiy tarmoqqa uzatish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini ham yaratadi. Shu bilan birga, ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun texnik infratuzilma, investitsion mexanizmlar va huquqiy-me'yoriy asoslarning uyg'unligi muhim ahamiyatga kasb etadi. Bu esa, ko'p qavatli uy-joylarni tom qismida quyosh panellarini joriy etish mexanizmini ilmiy asoslash va uning samaradorligini baholash zaruratini yuzaga keltiradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Quyosh panellari ishlab chiqarish, amaliyotga tadbiq etish, qayta tiklanuvchi energiyalardan samarali foydalanish bo'yicha bir qator xalqaro tashkilotlar, ilmiy muassasalar va olimlar izlanishlar olib borishgan. Jumladan, ular tadqiqotlarini energiya samarasi, ishlab chiqarishni rivojlantirish, global iqlim isishida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ahamiyati haqida izlanishlar olib borishgan. Xususan:

"Xalqaro energetika agentligi" quyosh panellarini avfzalliklari, ekologiyaga ta'siri, xalqaro miqyosda uning ulushini oshib borishi, quyosh panellarini ishlab chiqarish, unga xizmat ko'rsatish va investitsiyalar kiritish bo'yicha xalqaro miqyosda tadqiqotlar olib borgan, shuningdek, uning statistikasini yuritishda muhim hissa qo'shib kelmoqda hamda global miqyosda panellarni tadbiq etish yo'nalishlarini keltirishgan. Bu holat, dunyoda quyosh panellari asosda "yashil" energiyadan keng foydalanishga olib kelib, jahonda qayta tiklanmas gaz, ko'mir, mazot kabi resurslarni tejalishiga olib kelib atrov-muhitni ekologik barqarorligini ta'minlanishiga xizmar qiladi [1].

Ashurov D.T. tomonidan "Quyosh panellari: istiqbollari va O'zbekistonda qo'llash yo'llari" nomli maqolada quyosh panellari texnologiyasining nazariy asoslari, jahon tajribasi va O'zbekiston sharoitida qo'llanish imkoniyatlari o'rganilgan. Quyosh energiyasi qayta tiklanuvchi, ekologik toza va cheksiz manba sifatida tahlil qilib, uning afzalliklari va kamchiliklari ilmiy asosda yoritgan. Shuningdek, tadqiqotda dunyo miqyosida quyosh panellari bo'yicha amalga oshirilayotgan yirik loyihalar, innovatsion texnologiyalar hamda ularning iqtisodiy samaradorligi o'rganilgan. Fikrimizcha, O'zbekistonda tabiiy-iqlim sharoitlari, mavjud energetik salohiyati va davlat dasturlari asosida quyosh panellari rivojlanish istiqbollari tahlil qilishda ushbu qarashlar o'z ahamiyatiga ega hisoblanadi. O'zbekistonda quyosh panellari qo'llash orqali elektr energiyasi ishlab chiqarishni ko'paytirish, ekologik muammolarni kamaytirish, energiya mustaqilligiga erishish va aholi hamda kichik biznes uchun samarali

energiya ta'minotini yo'lga qo'yish imkoniyatlari mavjudligi mazkur maqolada keltirib o'tilgan [4].

Bagher A.M., Mirzaei Vahid M.M. va Mohsen M.lar quyosh panellariga o'zlarining ta'riflarini ishlab chiqishgan. Jumladan, quyoshdan porlayotgan yorug'lik elektr energiyasini ishlab chiqarish va elektr kuchlanish hosil qiladi deb hisoblaydi. Bu jarayon, birinchidan, yorug'likning yutilishi elektronni yuqori energiyali holatga ko'taradi va ikkinchidan, bu yuqori energiyali elektronning quyosh elementini tashqi zanjirga ulaydi. Elektron o'z energiyasini tashqi zanjirda sarflab, quyosh elementiga qaytadi deb hisoblab, asosan quyoshdan chiqadigan energiyani tadqiq qilishga alohida e'tbor berishgan. Qolaversa, quyosh energiyasi kabi barqaror energiyadan samarali foydalanish, uni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarida keltirib o'tishgan [5].

Rus olimlari Strebkov D.S. va boshqalar tomonidan "Tomga mo'ljallangan quyosh panelini ishlab chiqish" nomli ilmiy maqolasida ikkilamchi xomashyodan tayyorlangan va quyosh elementlari hamda quyosh nurlanishi konsentratori bo'lgan cherepitsa ko'rinishidagi elektr generatsiyalovchi qoplama materiallaridan panellarni taklif etishgan. Ular "Quyosh cherepitsasi"ni tayyorlashning ikkita varianti ko'rib chiqishgan. birinchisi yassi quyosh elementlari, elementlarning xizmat muddatini uzaytiruvchi gel bilan konsentratorsiz bajarish va kesilgan quyosh elementlari asoslangan bo'lsa, ikkinchisi qurilish ahamiyati bilan bir qatorda, "quyosh cherepitsasi" elektr energiyasini ishlab chiqarish, quyosh modullarining xizmat muddatini uzaytirish va plastik ikkilamchi xom ashyodan ikkilamchi foydalanish natijasida paydo bo'luvchi panellar hisoblanadi. Olimlarning yangicha quyosh panellarini taklif etishi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan ko'proq foydalanish imkoniyatini kletirib chiqaradi [6].

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolani tadqiq etishda ko'p qavatli uy-joylarda quyosh panellarini joriy etish mexanizmi va uning samaradorligini baholash kompleks yondashuv asosida o'rganildi. Shuningdek, tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, solishtirma tahlil, kuzatuv va modellastirish usullarini asosida bajarildi. Jumladan, quyosh energetikasi va uy-joy kommunal xo'jaligi sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro tajribalar o'rganilib, nazariy asoslar shakllantirildi. Bu esa, jarayonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish samaradorligini ifodalovchi mexanizm ishlab chiqishga sabab bo'ldi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Samarqand shahrida ko'p qavatli uy-joylarni ko'payishi eng avvalo elektr energiya ta'minotiga bo'lgan talabni ortishiga olib keladi. Elektr energiya ishlab chiqarish va uni iste'molga yo'naltirish hozirgi vaqtda dolzarb masalalardan biri ekanligidan kelib chiqib, shahar hududida joylashgan ko'p qavatli uy-joylarning tom qismlariga quyosh panellarini o'rnatish natijasida ichki ehtiyoj va sotish imkoniyatlari paydo bo'lishi mumkin. Ayniqsa hukumatiz tomonidan 2025-yil 1-maydan boshlab yangi qurilayotgan ko'p kvartirali uylar va ijtimoiy soha obyektlariga tabiiy gaz tarmog'iga

ulanishlar to'xtatilganligidan kelib chiqib, hududda quyosh panellaridan samarali foydalanishni belgilab bermoqda. Bu holat, respublikada elektr energiyasini ishlab chiqarishga bo'lgan yuklanishlarni oldini olishga xizmat qiladi. Xususan:

Birinchidan, qayta tiklanmas resurslarni tejashi natijasida iqtisodiy samaradorligi oshadi va atmosferaga chiqadigan zararli gazlar kamayishi, havoni ifloslanishi hamda iqlim o'zgarishi kabi salbiy holatlar kamayadi.

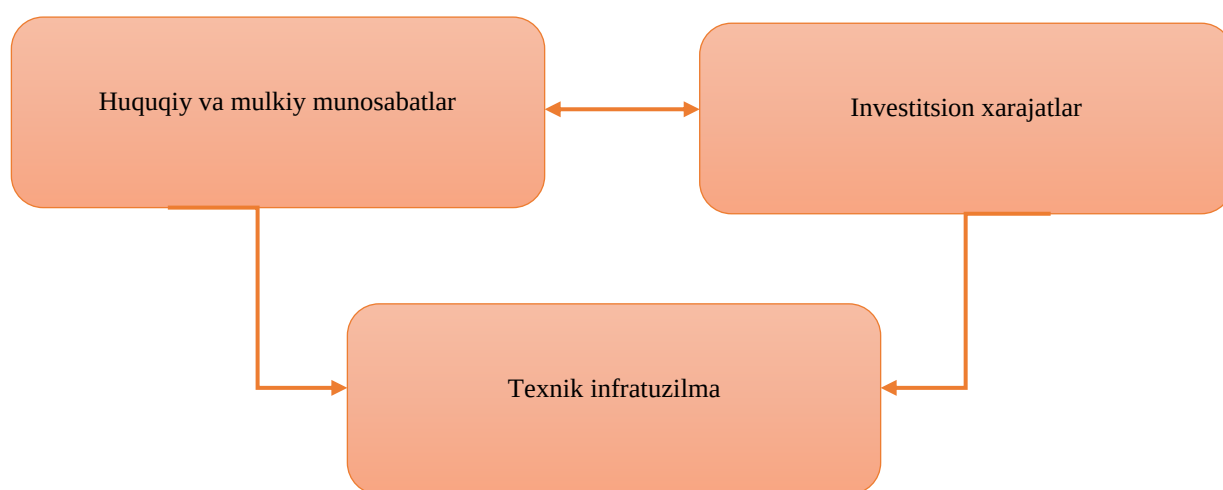
Ikkinchidan, quyosh panellaridan foydalanishni oshirish natijasida elekt ishlab chiqarish tannarxi arzonlashadi, elektr ishlab chiqarish uchun davlat tomonidan ajratiladigan subsidiyalar mablag'lari tejaladi. Shuningdek, quyosh panellariga texnik servis xizmat ko'rsatishga talab oshishi natijasida yangi ish o'rinlari yaratiladi.

Uchinchidan, ko'p qavatli uy-joylar o'z iste'moli uchun bo'lgan elektr talabini o'zini qoplash imkoniyati

oshadi. Jumladan, elektr ta'minotidagi uzilishlarni kamayishi, shirkatlar va boshqaruv servis kompaniyalarning kommunal xarajatlarini kamayishiga va ortiqcha elektrni sotish orqali foyda olishga olib keladi.

To'rtinchidan, elekt ishlab chiqarish "yashil" texnologiyalarga asoslanilishi natijasida ichki resurslar tejashi va ekologik barqarorlik ta'minlanadi. Buning natijasida ekologagik samaradorlik oshadi.

Yuqorida keltirilgan ijobiy jihatlarni amalga oshirilishi Samarqand viloyatida, shuningdek, respublika hududlarida energiyani tejash, tannarxni pasayishi, resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy va ekologagik samaradorlikni oshishiga olib keladi. Ammo, ushbu holatni amalga oshirishda bir qator muammolar mavjudki, "yashil" texnologiya asoslangan quyosh panallerini keng joriy qilishga to'sqinlik qilmoqda (1-rasmga qarang).

1-rasm. "Yashil" texnologiya asoslangan quyosh panallerini keng joriy qilishga to'sqinlik qiluvchi muammolar³⁴

1-rasmda keltirilgan muammolarni mazmuniga to'xtaladigan bo'lsak, huquqiy va mulkiy munosabatlar muammosiga ko'p qavatli uy-joylarning tom qismini huquqiy tomonlama asosini mavjud emasligi, ya'ni, tomning huquqiy egasi aholi yoki xizmat ko'rsatuvchi kompaniya ekanligini aniqlamasligi, ikkinchi investitsion xarajatlar muammosiga panellarni o'rnatishdagi boshlangich kapitalning yo'qligi, uchinchi muammo texnik infratuzilma muammosi bo'lib, unga eski ko'p qavatli uylarning elektr tarmoqlari zamonaviy ikki tomonlama hisoblagichlarni yo'qligi va inverter tizimlarini qabul qilishga tayyor emasligi bilan izohlash mumkin.

Lekin, mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib, ushbu muammolarni bartaraf etishning yo'llari ham mavjud. Buning uchun avvalo viloyatda quyosh panellarini o'rnatishni yangicha tartibini ishlab chiqish, huquqiy asosini takomillashtirish, texnik ko'rikdan o'tkazish va "yashil" investitsiyalarni jalb qilish hamda quyosh panellarini o'rnatuvchi kompaniyalarga imtiyozlar berish zarur. Shuningdek, bugungi vaqtda

viloyatda quyosh panellarini ko'p qavatli uy-joylarga o'rnatishni amalga oshiruvchi mexanizm ishlab chiqish zaruratini ko'rsatmoqda. Fikrimizcha, "Yashil kommunal transformatsiya" mexanizmi sifatida e'tirof etish o'rinli hisoblanib, ushbu mexanizm moliyaviy imtiyoz, investitsiya risklarini samaradorligi, huquqiy shaffoflik, texnik ta'minot va iqtisodiy rivojlanishga olib keladi.

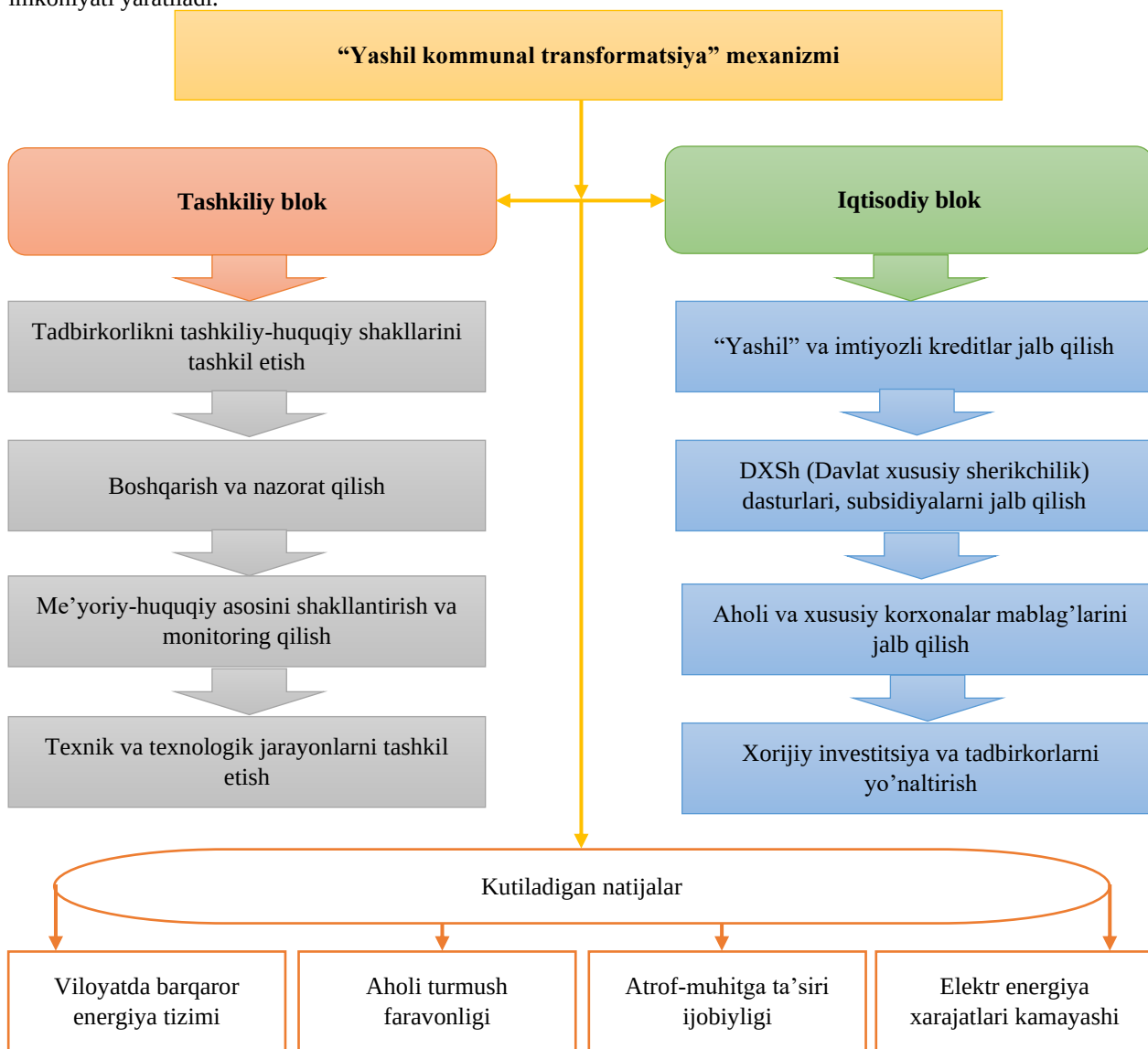
Mexanizmni ishga tushishi natijasida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish barqarorligi va samaradorligini ta'minlanadi (2-rasmga qarang).

Mazkur "yashil kommunal transformatsiya" mexanizmi samarali va zamonaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda davlat, xususiy sektor va aholi manfaatlari o'zaro uyg'unlashtirilgan. Mexanizmning asosiy ustunligi shundaki, u nafaqat iqtisodiy foyda olishga, balki energiya tejamkorligi, ekologik barqarorlik va aholi farovonligini oshirishga bir vaqtning o'zida xizmat qiladi. Mexanizm orqali investitsiyalarni jalb qilish, ularni samarali boshqarish va

³⁴ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

natijada barqaror energiya tizimini shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

2-rasm. Samarqand viloyatida quyosh panellarini joriy etish bo'yicha “Yashil kommunal transformatsiya” mexanizmi

Shu bilan birga, tizimni yanada mukammallashtirish uchun ayrim jihatlariga e'tibor qaratish zarur. Xususan, aholining roli va ishtirokini kuchaytirish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf va tavakkalchiliklarni oldindan hisobga olish hamda monitoring natijalarini doimiy ravishda tizimga qayta integratsiya qilish mexanizmini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shu bois, ushbu mexanizm Samarqand viloyatida quyosh energiyasini keng joriy etish uchun amaliy jihatdan asosli va istiqbolli echim sifatida ko'rish kerak.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'p qavatli uy-joylarda quyosh panellarini joriy etish nafaqat energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish, balki uy-joy kommunal xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar asosida ko'p qavatli uy-joylarning tom qismlaridan oqilona foydalanish orqali sezilarli miqdorda elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyati mavjud bo'lib, bu ichki iste'molni qoplash hamda ortiqcha

energiyani realizatsiya qilish orqali qo'shimcha daromad manbaini shakllantirishga olib keladi. Samarqand viloyatida quyosh panellarini joriy etish mexanizmini amaliyotga qo'llash va hozirgi vaqtdagi holatlardan kelib chiqib, uni tezkor amaliyotga joriy etish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Birinchidan, ko'p qavatli uylarning tom qismlariga quyosh panellarini o'rnatishda davlat tomonidan subsidiyalar va imtiyozli kreditlar tizimini kengaytirish.

Ikkinchidan, boshqaruv kompaniyalari, uy-joy mulkdorlari shirkatlari va aholi ishtirokida yagona boshqaruv mexanizmini joriy etish, ya'ni, ishlab chiqarilgan elektr energiyasini taqsimlash va hisobini yuritishda shaffoflikni ta'minlash.

Uchinchidan, texnik xizmat ko'rsatish va monitoring tizimlarini raqamlashtirish orqali quyosh panellar samaradorligini doimiy nazorat qilish hamda nosozliklarni tezkor bartaraf etish servis ko'rsatishni tashkil qilish.

To'rtinchidan, ortiqcha ishlab chiqarilgan elektr energiyasini umumiy tarmoqqa sotish bo'yicha aniq huquqiy mexanizm ishlab chiqish, bu esa o'z navbatida aholiga qo'shimcha daromad manbaini yaratib, tizimning iqtisodiy barqarorligini oshiradi. Fikrimizcha, ko'p qavatli uy-joylarda quyosh panellarini joriy etish mexanizmini takomillashtirish orqali energiya tejamkor, iqtisodiy jihatdan samarali va ekologik barqaror uy-joy kommunal tizimini shakllantirish mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Boboqulov Sanjar Baxronkulovich SamISI, "Raqqamli iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti, PhD / Бобокулов Санжар Бахронкулович Самаркандский институт экономики и сервиса, PhD, доцент кафедры «Цифровая экономика» / Boboqulov Sanjar Baxronkulovich Samarkand Institute of Economics and Service, PhD, Associate Professor at the Department of Digital Economy

E-mail: sanjar.bobokulov02@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1882-1507

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. International Energy Agency. Renewables 2024: Analysis and Forecast to 2028. Paris: IEA, 2024.

[2]. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari (2020–2025 yillar). Toshkent, 2025.

[3]. World Bank. World Development Indicators: Energy use and urbanization statistics. Washington, DC, 2024.

[4]. Dilshodbek To'liqin o'gli A. QUYOSH PANELLARI: ISTIQBOLLARI VA O'ZBEKISTONDA QO'LANILISH IMKONIYATLARI //Modern education and development. – 2025. – T. 34. – №. 1. – С. 388-397.

[5]. Bagher A. M., Vahid M. M. A., Mohsen M. Types of solar cells and application //American Journal of optics and Photonics. – 2015. – T. 3. – №. 5. – С. 94-113.

[6]. Стребков Д. С. и др. Разработка кровельной солнечной панели //Вестник ВИЭСХ. – 2015. – №. 4. – С. 106-110.

[7]. A.N. Nizamov, S.K. Yuldashev, A.X. Jumayev, Sh.S. Sharifov, S.B. Boboqulov. [Salary in the system of material incentives for workers of construction](#) //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – T. 12. – №. 7. – P. 1925-1927.

[8]. Bobokulov S.B. Diversifying the service field under digitalization //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – V. 11. – ISSN Online: 2771-8948. – P. 218-224.

[9]. Бобокулов С. Б. Роль модернизации в повышении эффективности системы коммунальных услуг //Экономика и предпринимательство. – 2020. – №. 7. – С. 820-822.

[10]. Boboqulov S.B. [KOMMUNAL XIZMAT KO'RSATISHDA XARAJATLARNI OPTIMALLASHTIRISH](#) //THE INNOVATION ECONOMY. – 2023. – T. 1. – №. 2. – P. 92-100.

Menejment va marketing
Management and marketing
Менеджмент и маркетинг

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ РЫНОЧНОЙ ПОТРЕБНОСТИ В НАУКОЁМКОМ ОБОРУДОВАНИИ

Алимов Отабек Сайфутдинович

A COMPREHENSIVE APPROACH TO ASSESSING MARKET DEMAND FOR HIGH-TECH EQUIPMENT

Alimov Otabek Sayfutdinovich

YUQORI TEXNOLOGIK USKUNALARGA BO'LGAN BOZOR EHTIYOJINI BAHOLASHGA KOMPLEKS YONDASHUV

Alimov Otabek Sayfutdinovich

Received: April 7, 2026 Revised: April 16, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Аннотация. Научная статья посвящена комплексной оценке рыночной потребности в наукоёмком технологическом оборудовании для отраслей промышленности Узбекистана на основе анализа действующих и планируемых инвестиционных программ регионального развития. Исследование основано на системном, институциональном, сравнительно-аналитическом, платформенно-экосистемном и экономико-математическом подходах. Определены ключевые технологические разрывы, структурные сдвиги и отраслевые приоритеты, определяющие спрос на оборудование. Проведено картирование региональных инвестиционных проектов с целью агрегирования спроса и выявления потребности в критически важном оборудовании. Результаты исследования формируют методологическую основу оказываемых наукоёмких услуг современных научно-производственных центров (НПЦ) в целях ускоренной локализации импортозамещающей продукции.

Ключевые слова: наукоёмкие услуги, рыночная потребность, наукоёмкое оборудование, региональное развитие, инвестиционные программы, технологические разрывы, индустриализация, локализация.

Abstract. The scientific article is devoted to a comprehensive assessment of market demand for science-intensive technological equipment in the industrial sectors of the of Uzbekistan, based on the analysis of existing and planned regional development investment programs. The study is grounded in systemic, institutional, comparative-analytical, platform-ecosystem, and economic-mathematical approaches.

Key technological gaps, structural shifts, and sectoral priorities that determine the demand for equipment have been identified. A mapping of regional investment projects has been conducted to aggregate demand and identify the need for critically important equipment. The results of the study form a methodological foundation for the high-tech services provided by modern scientific and production centers (SPCs), aimed at accelerating the localization of import-substituting products.

Keywords: high-tech services, market demand, high-tech equipment, regional development, investment programs, technological gaps, industrialization, scientific-production center (SPC), localization.

Аннотация. Илмий мақола Ўзбекистон sanoat tarmoqlari uchun yuqori texnologik uskunalarga bo'lgan bozor ehtiyojini kompleks baholashga bag'ishlangan bo'lib, u hududiy rivojlanishning amaldagi va rejalashtirilayotgan investitsiya dasturlarini tahlil qilishga asoslanadi. Tadqiqot tizimli, institutsional, qiyosiy-tahliliy, platforma-ekotizimli hamda iqtisodiy-matematik yondashuvlarga asoslangan. Uskunalarga bo'lgan talabni belgilovchi asosiy texnologik uzilishlar, tarkibiy siljishlar va tarmoq ustuvor yo'nalishlari aniqlangan. Talabni agregatsiya qilish va muhim ahamiyatga ega bo'lgan uskunalarga ehtiyojni aniqlash maqsadida hududiy investitsiya loyihalarining kartografiyasi amalga oshirilgan. Tadqiqot natijalari import o'rnini bosuvchi mahsulotlarni tezlashtirilgan lokalizatsiya qilish maqsadida zamonaviy ilmiy-ishlab chiqarish markazlari (IICHM) tomonidan ko'rsatiladigan ilm talab xizmatlar uchun metodologik asosni shakllantiradi.

Тayanch so'z va iboralar: ilm talab xizmatlar, bozor ehtiyoji, yuqori texnologik uskunalar, hududiy rivojlanish, investitsiya dasturlari, texnologik tafovutlar, industriyalashuv, ilmiy-ishlab chiqarish markazi, lokalizatsiya.

■ ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследуемой темы обусловлена системным характером трансформации промышленной политики Республики Узбекистан в условиях ускоренной индустриализации, цифровизации и интеграции в глобальные производственные цепочки. В современных условиях развитие регионов страны напрямую зависит от способности эффективно формировать и реализовывать инвестиционные программы, ориентированные на технологическое обновление промышленности. Однако реализация данных программ существенно осложняется отсутствием комплексных и научно обоснованных инструментов оценки рыночной потребности в наукоёмком технологическом оборудовании.

Существующая практика планирования зачастую носит фрагментарный характер и базируется преимущественно на экспертных оценках либо ретроспективных данных, что не позволяет в полной мере учитывать динамику технологических изменений, структурные сдвиги в промышленности и трансформацию глобальных рынков оборудования. В результате возникает дисбаланс между фактическими потребностями промышленных предприятий и предлагаемыми инвестиционными решениями, что снижает эффективность вложений, увеличивает зависимость от импорта и замедляет процессы технологической модернизации.

Дополнительную значимость проблеме придает необходимость реализации стратегии импортозамещения и локализации производства высокотехнологичной продукции, кв которой особое значение приобретает разработка Научно-производственными центрами научно-обоснованной модели оценки спроса на наукоёмкое оборудование, которая должна учитывать не только текущие производственные потребности, но и перспективные направления технологического развития отраслей, региональные особенности, а также параметры инвестиционных программ. Такая модель должна включать механизмы агрегирования спроса на уровне регионов, отраслей и кластеров, а также обеспечивать возможность адаптивного управления в условиях неопределенности и сезонных колебаний.

Ключевым институциональным элементом реализации данной модели выступают инновационные НППЦ, функционирующие как интеграционные платформы, объединяющие научные организации, промышленные предприятия, поставщиков оборудования и государственные институты.

■ АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

В международной практике формирование региональных инвестиционных программ в сфере промышленного и научно-технологического развития основывается на системной оценке потребности в наукоёмком оборудовании, интегрированной в институциональные механизмы функционирования исследовательских и научно-производственных центров. В отличие от традиционного подхода, ориентированного на

закупку оборудования под отдельные проекты, современная модель предполагает рассмотрение оборудования как элемента инновационной инфраструктуры, обеспечивающего доступ к технологиям, снижению барьеров входа для предприятий и ускорение трансфера знаний в промышленность [1][2].

Ключевое место в этой системе занимают аналоги научно-производственных центров (*technology centres, innovation hubs, research infrastructures*), которые в странах ЕС, США и Восточной Азии выступают важными институтами агрегации спроса на технологическое оборудование. Такие центры аккумулируют запросы со стороны промышленности, университетов и стартапов, формируя консолидированную потребность, которая становится основой для инвестиционных решений [3]. Следовательно оборудование приобретает не индивидуальный, а сервисно-платформенный характер использования, что значительно повышает коэффициент его загрузки и экономическую эффективность.

С методологической точки зрения зарубежные подходы исходят из принципа, что рыночная потребность в наукоёмком оборудовании представляет собой производную от структуры региональной экономики и инновационной системы, а не прямую функцию текущего спроса предприятий. В документах OECD подчеркивается, что инвестиции в исследовательскую инфраструктуру должны основываться на оценке их научного и социально-экономического воздействия, включая вклад в развитие новых отраслей, повышение производительности и формирование технологических компетенций [4].

Ключевым инструментом в европейской практике является концепция SMART SPECIALIZATION (RIS3), в рамках которой регионы определяют приоритетные направления технологического развития на основе анализа своих сравнительных преимуществ. В этом контексте потребность в оборудовании формируется не «снизу вверх» (от текущих заявок), а «сверху вниз» - через стратегическое определение направлений специализации и последующую детализацию технологических потребностей [5]. Такой подход позволяет избежать фрагментации инфраструктуры и обеспечивает концентрацию ресурсов на наиболее перспективных направлениях.

Важным элементом аналитико-методологической оценки является GAP ANALYSIS технологической инфраструктуры, широко применяемый в ЕС и рамках ESFRI. Он предполагает сопоставление существующих мощностей (лабораторий, испытательных центров, пилотных линий) с выявленными потребностями отраслей и научных направлений. В результате формируется карта технологических разрывов, служащая основанием для инвестиционных решений [6].

Дополняющим инструментом выступает PORTFOLIO MAPPING, применяемый Всемирным банком при оценке инновационной политики. Данный подход позволяет сопоставить

существующие меры поддержки и инфраструктурные объекты с реальными потребностями экономики, выявить дублирование, институциональные пробелы и несоответствие масштабов инвестиций[7]. В контексте НПЦ это означает необходимость анализа не только локального спроса, но и уже существующих центров коллективного пользования, что позволяет избежать неэффективного дублирования дорогостоящего оборудования.

Существенное значение в зарубежной практике имеет также оценка пользовательского спроса (*USER NEEDS ASSESSMENT*). Европейская комиссия подчеркивает, что развитие *TECHNOLOGY INFRASTRUCTURES* должно основываться на систематическом сборе данных о потребностях предприятий, включая типы услуг, частоту использования, требования к сертификации и барьеры доступа[8]. Это позволяет формировать не только перечень оборудования, но и сервисную модель его эксплуатации, ориентированную на реальные потребности бизнеса.

Важным методологическим аспектом является учет полного жизненного цикла оборудования. Согласно рекомендациям UNIDO, инвестиционные решения должны включать анализ не только капитальных затрат, но и эксплуатационных расходов, затрат на обучение персонала, техническое обслуживание и модернизацию[9]. Это особенно актуально для НПЦ, где эффективность оборудования определяется не только его наличием, но и устойчивостью его функционирования в долгосрочной перспективе.

В современных условиях особую роль играют *TECHNOLOGY INFRASTRUCTURES*, которые включают испытательные стенды, пилотные линии, демонстрационные установки и цифровые платформы. Их развитие направлено на снижение технологических рисков, ускорение вывода продукции на рынок и повышение доступности высокотехнологичного оборудования для малого и среднего бизнеса[8]. При этом Европейская комиссия отмечает необходимость координации инвестиций и формирования сетевых моделей взаимодействия между инфраструктурными объектами.

С учетом обобщения зарубежного опыта и специфики функционирования НПЦ можно выделить интегрированную модель оценки рыночной потребности:

Рыночная Потребность в Научно-техническом Оборудовании (РПНО) = $f(SP + IG + UD + EF + SE + IC)$.

В котором: f – функция набора факторов итогового показателя - РПНО; SP (Strategic Priorities) - стратегическая специализация региона; IG (Infrastructure Gaps) - технологические разрывы инфраструктуры; UD (User Demand) - пользовательский спрос; EF (Economic Feasibility) - экономическая реализуемость; SE (Socio-Economic Effects) - социально-экономические эффекты; IC (Institutional Capacity) - институциональная способность НПЦ.

Данная модель отражает ключевой принцип зарубежной практики: инвестиции в оборудование должны осуществляться только при наличии системно подтвержденного спроса и институциональной способности его эффективно использовать[4][7][8]. При этом, аналитико-методологическая оценка рыночной потребности в научно-техническом оборудовании в деятельности оказываемых услуг НПЦ должна рассматриваться как многоуровневая процедура, включающая стратегический анализ, диагностику инфраструктуры, оценку спроса, экономическое обоснование и прогнозирование эффектов.

Наряду с этим, необходимо отметить практику следующих компаний: Siemens реализует модель *Digital Enterprise*, в рамках которой создаются технологические центры и демонстрационные площадки (аналог НПЦ), где оборудование используется как сервисная инфраструктура; Siemens не продает только оборудование - она формирует экосистему, где оборудование размещается в центрах и используется множеством компаний. GE развивает модель *Industrial Internet*, где оборудование интегрировано в цифровую платформу Predix. Bosch активно использует модель *Open Innovation + R&D centers*. Huawei создала сеть R&D центров по всему миру. Fanuc создает центры обучения и тестирования робототехники.

Зарубежный опыт ведущих промышленных компаний (Siemens, GE, Bosch, Huawei, Hyundai Heavy Industries, Fanuc и др.) демонстрирует переход к платформенной модели использования научно-технического оборудования, при которой формирование инвестиционной потребности осуществляется на основе агрегированного спроса, цифрового мониторинга загрузки и оценки системного эффекта. В данных моделях оборудование рассматривается не как объект единичной закупки, а как элемент инновационной инфраструктуры, функционирующей по принципу объединенного и группового доступа, позволяющего создать промышленную кооперацию. Установленный в зарубежной практике принцип указанных выше платформ подтверждает о необходимости внедрения аналогичных механизмов в деятельности НПЦ Узбекистана, обеспечивающих эффективное распределение ресурсов и повышение отдачи от инвестиций.

Данный опыт продемонстрировал, что именно интеграция указанных элементов позволит обеспечить - высокую эффективность инвестиционных программ, снизить риски неэффективных вложений и создать устойчивую основу для технологического развития регионов.

■ МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология исследования основана на сочетании качественных и количественных методов: от экспертных оценок и сравнительного анализа до построения карт спроса и прогнозных моделей. Это позволяет не просто констатировать потребности необходимого оборудования, но и объяснить их в контексте технологических разрывов, норм

регулирования, готовности предприятий к цифровизации и уровню их инновационной активности.

Картирование инвестиционных программ выявило явную асимметрию потребностей между регионами, связанную с различной отраслевой специализацией, доступностью инфраструктуры и глубиной технологической модернизации. Например, в областях с высоким уровнем агропереработки наблюдается повышенный спрос на лабораторное и контролирующее оборудование, в то время как промышленные узлы требуют автоматизированных станков, систем контроля качества и цифровых решений.

Таким образом, исследование формирует основу для разработки архитектуры будущего НПЦ, который будет не только предоставлять услуги по подбору оборудования, но и выступать экосистемным интегратором - объединяя НИОКР, бизнес и государство, устраняя технологические разрывы для обеспечения устойчивого промышленного роста.

В методологическом плане это предполагает разработку многоуровневой системы оценки спроса, включающей: макроуровень - анализ национальной ресурсной базы и стратегических приоритетов промышленного развития, мезоуровень - оценка региональной специализации и кластерного потенциала и микроуровень - определение потребностей конкретных предприятий и инвестиционных проектов.

В результате, сформируется комплексная модель, позволяющая не только оценивать текущий спрос на оборудование, но и прогнозировать его изменение в зависимости от сценариев освоения сырьевых ресурсов и развития промышленности в регионах, сформировать модели оценки спроса на наукоемкое оборудование, обеспечивающее переход от универсальных к адресным, территориально адаптированным решениям, что является необходимым условием повышения эффективности инвестиционной политики, ускорения индустриализации и достижения технологической независимости страны.

■ ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ.

- Выявить, структурировать и количественно оценить рыночную потребность в наукоемком технологическом оборудовании на основе инвестиционных программ регионального развития Республики Узбекистан для формирования методологической базы Научно-производственного центра.

- Определить теоретико-методологические основания анализа рыночной потребности.

- Изучить институциональные и технологические факторы формирования спроса.

- Провести картирование инвестиционных программ регионов по приоритетным отраслям.

- Сформировать типологию критически необходимого оборудования.

- Разработать модель количественной оценки рыночной потребности.

- Оценить возможности локализации и промышленной кооперации.

- Сформировать выводы, необходимые для разработки структуры НПЦ.

Значимость исследования заключается в развитии системного и платформенно-экосистемного подходов к оценке спроса на промышленное оборудование, интеграции экономико-математического моделирования с институциональным анализом НПЦ.

■ СОДЕРЖАНИЕ И НОВИЗНА ИССЛЕДОВАНИЯ.

Рассматриваемая тема в привязке к сырьевым возможностям регионов Республики Узбекистан, существенно углубляет научную и практическую значимость исследования, поскольку именно ресурсная специализация территорий выступает ключевым фактором формирования структуры промышленного спроса на наукоемкое оборудование.

В этой связи, Указом Президента Республики Узбекистан (Ш.М.Мирзиёевым) за №УП-60 от 28.01.2022 г. «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы», рассматривается в качестве одного из ключевых аспектов «развитие промышленной кооперации между крупными промышленными отраслями и региональными предприятиями» [10], а также в стратегии «Узбекистан – 2030» [11] указано о необходимости «усиления прикладных исследований в наиболее быстро развивающихся отраслях экономики с внедрением кластерной системы «предприятие-вуз-научная организация» и «широкого внедрения инновационной деятельности во всех направлениях, с поддержкой научных исследований и инновационных инициатив» [12].

В условиях усиления глобальной конкуренции и стремительного инновационного развития, сегодня особую роль приобретает формирование внутренних компетенций по прогнозированию спроса, выбору технологических решений и обоснование приоритетов развития промышленности в регионах Узбекистана, требующего глубокого анализа и создания новых институциональных основ для перехода от традиционных подходов к управлению инвестиционными процессами к более сложным моделям, основанным на интеграции экономико-математических методов, цифровых платформ, анализа больших данных и инструментов технологического форсайта.

При разработке региональных инвестиционных программ Республики Узбекистан и в целях проведения аналитико-методологической оценки рыночной потребности в наукоемком оборудовании, предлагается создание Научно-производственного центра, формирующего инфраструктуру оказания наукоемких услуг, включающую технологический мониторинг, конкурентную разведку, инженерно-технологический консалтинг и сопровождение инвестиционных проектов, что позволит не только повысить точность оценки спроса, но и обеспечить

комплексное сопровождение процессов внедрения оборудования, локализatsii производства, формированию основ технологического суверенитета, повышения конкурентоспособности natsionalной промышленности, расширения линейки продукции и экспортного потенциала страны.

При этом, важным направлением является использование платформенно-экосистемного подхода, предполагающего создание цифровых и облачных платформ, аккумулирующих данные о технологических решениях, характеристиках оборудования, а также рыночных предложениях для реализуемых инвестиционных проектов. Такие платформы обеспечивают прозрачность, сопоставимость и оперативность аналитической информatsii, необходимой для принятия стратегических решений как на уровне отдельных предприятий, так и на уровне государственной промышленной политики.

Разработка и внедрение научно обоснованных методов оценки рыночной потребности в наукоёмком оборудовании является не только актуальной научной задачей, но и важнейшим практическим инструментом повышения эффективности инвестиционной политики, ускоряющая технологическую модернизatsiu и обеспечивая устойчивый промышленный рост Республики Узбекистан.

В условиях ускоренной индустриализatsii регионов Республики Узбекистан особую роль играет дифференцированный подход к оценке потребности в технологическом оборудовании, основанный на анализе природно-сырьевого потенциала территорий. Как известно, каждый регион обладает уникальной ресурсной базой, которая предопределяет его отраслевую специализatsiu, характер производственных процессов и, соответственно, требования к технологическому оснащению. Игнорирование данной специфики в инвестиционном планировании может привести к неэффективному распределению ресурсов, снижению загрузки оборудования и замедлению процессов технологической модернизatsii.

Так, регионы с высокой концентratsiei минерально-сырьевых ресурсов (например, цветные и редкоземельные металлы, строительные материалы, углеводородное сырьё) формируют устойчивый спрос на высокотехнологичное горно-обогатительное, металлургическое и перерабатывающее оборудование. В частности, промышленный потенциал Ташкентской и Навоийской областей наиболее связан с добычей и переработкой полезных ископаемых, что требует внедрения автоматизированных систем управления производством, цифровых двойников технологических процессов, оборудования для глубокой переработки сырья и повышения извлекаемости полезных компонентов.

В то же время аграрно-индустриальные регионы (Ферганская долина, Самаркандская и Бухарская области) характеризуются высоким

потенциалом развития перерабатывающей промышленности, ориентированной на сельскохозяйственное сырьё. Здесь формируется спрос на оборудование для пищевой, текстильной, биотехнологической и фармацевтической отраслей, включая линии глубокой переработки хлопка, плодоовощной продукции, а также установки для производства добавленной стоимости на основе биосырья. В этих условиях ключевое значение приобретает внедрение энергоэффективных и ресурсосберегающих технологий, а также цифровизatsia производственных цепочек.

Отдельного внимания заслуживают регионы с развитым топливно-энергетическим комплексом (Кашкадарьинская и Бухарская области), где сосредоточены значительные запасы природного газа и нефтепродуктов. Здесь возникает необходимость в высокотехнологичном оборудовании для газохимии, нефтепереработки, производства синтетических материалов и водородных технологий. В рамках стратегии углубления переработки углеводородного сырья формируется спрос на сложные каталитические установки, автоматизированные системы контроля и управления, а также оборудование для экологического мониторинга и снижения выбросов.

Следует отметить, что сырьевая специализatsia регионов формирует пространственно дифференцированную структуру спроса на наукоёмкое оборудование и требует разработки адаптивных моделей оценки. Такие модели должны учитывать: 1) тип и объем доступных природных ресурсов; 2) уровень их промышленной освоенности; 3) глубину переработки сырья; 4) существующую и перспективную отраслевую структуру региона; 5) логистические и инфраструктурные ограничения; 6) экологические требования и стандарты.

В этой связи особую значимость приобретает формирование регионально ориентированных инновационных научно-производственных центров (НПЦ), способных выполнять функции технологических интеграторов. Их задача заключается в трансформatsii сырьевого потенциала регионов в конкретные технологические решения, включая подбор оборудования, разработку производственных цепочек, локализatsiu технологий и сопровождение инвестиционных проектов. Такие центры могут выступать ключевым звеном в формировании кластеров глубокой переработки сырья, обеспечивая координatsiu между научными организatsиями, промышленными предприятиями и государственными структурами.

Следует отметить, что интегрatsia инструментов конкурентной разведки и технологического бенчмаркинга в деятельности НПЦ позволит сопоставлять региональные сырьевые возможности с лучшими мировыми практиками их проработки, создавая основу для выбора оптимальных технологических решений, минимизatsiu технологических разрывов и ускорения процессов локализatsii оборудования. Оптимизированная схема инвестиций и технологического обеспечения на основе сырьевой

специализации регионов страны, ориентирована на максимизацию добавленной стоимости, сокращение импортозависимости и ускорения технологической модернизации через предоставление следующих моделей наукоемких услуг НПП:

1. Базовая логика оптимальной инвестиционной модели по принципу: Сырьё→Глубокая переработка→Технологическая интеграция/Промышленная кооперация→Локализация→Высокая добавленная стоимость→Экспорт. Ключевые принципы: кластеризация по ресурсной базе, приоритет глубокой переработки (а не первичного экспорта), опора на НПП как технологического интегратора, использующего цифровизацию и платформенные решения с поэтапной локализацией оборудования.

2. Регионально-сырьевая инвестиционная и технологическая производственная цепь:

А) Горнорудный и металлургический кластер (Навоийская область, Ташкентская область, гг. Навои и Алмалык). Инвестиционная модель: модернизация добычи и обогащения, переход к глубокой переработке (катоды, сплавы, порошки) и создание новых видов производств на основе редкоземельных компонентов. Ключевые технологии: автоматизированные горные комплексы (Smart Mining), флотационные и гидрометаллургические технологии, цифровые двойники производств, AI/Big Data для оптимизации извлечения. Инвестиционные приоритеты: CAPEX - высокотехнологичное оборудование, R&D - повышение коэффициента извлечения, ESG - экологические технологии переработки.

Б) Нефтегазохимический кластер (Бухарская, Кашкадарьинская области). Инвестиционная модель: переход от экспорта газа→к газохимии, развитие цепочек: газ→полимеры→готовая продукция, создание химических промышленных парков. Ключевые технологии: каталитический крекинг, производство широкой линейки полиэтилена, полипропилена, водородные технологии, автоматизированные системы управления (SCADA, MES). Инвестиционные приоритеты: интеграция downstream-производств, локализация химического оборудования, снижение энергоёмкости.

В) Аграрно-промышленный кластер (Ферганская долина, Самарканд, Бухара). Инвестиционная модель: от сырья (хлопок/пряжа, агропродукция)→к глубокой переработке, развитие - пищевой, текстильной и биотехнологической отрасли, формирование экспортно-ориентированных цепочек. Ключевые технологии: автоматизированные текстильные линии, линии глубокой переработки агропродукции, биотехнологии (ферментация, биоэкстракты), IoT и цифровые платформы агропереработки. Инвестиционные приоритеты: SME-интеграция в цепочки добавленной стоимости, стандартизация и сертификация продукции, холодильные и логистические технологии.

Г) Строительно-индустриальный кластер (все регионы с сырьём: гипс, мрамор/гранит, нерудные материалы базальт, керамзит и технические соли).

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Инвестиционная модель: модернизация производства стройматериалов, развитие новых материалов (композиты, энергоэффективные панели, отделочные плиты – листовые/панельные), внедрение индустриального строительства. Ключевые технологии: энергоэффективные печи, автоматизированные линии производства, BIM и цифровое проектирование, 3D-печать в строительстве. Инвестиционные приоритеты: снижение энергоёмкости, экологические стандарты, локализация производства оборудования.

3. Универсальная институциональная модель через НПП должна являться ядром системы, в качестве интегратора: сбор данных (сырьё, проекты, спрос): аналитика

(CI+бенчмаркинг+прогнозирование), подбор технологий, формирование инвестиционного портфеля, сопровождение внедрения и обратная связь (оптимизация через моделирование).

4. Цифровая инвестиционная платформа, как ключевой элемент включает следующие функции: агрегирование спроса на оборудование, цифровой каталог технологий (в виде электронной оболочки), моделирование загрузки оборудования (очереди, сезонность), инвестиционный скоринг проектов и мониторинг локализации.

5. Цель оптимизационной модели является максимизация добавленной стоимости и минимизация (импортозависимости, недозагруженности оборудования и инвестиционных рисков), при этом основными инструментами являются - экономико-математическое моделирование, теория массового обслуживания (загрузка оборудования), сценарное прогнозирование и SWOT + технологический бенчмаркинг. Экономико-математическое моделирование позволит количественно оценить спрос путём прогнозирования закупок, загрузки мощностей, окупаемости и эффекта локализации.

Платформенно-экосистемный взгляд определит роль НПП как ядра кооперационной сети, где спрос на оборудование консолидационно выявляется, агрегируется и сопровождается сервисами инжиниринга, испытаний и стандартизации.

6. Приоритетная инвестиционная последовательность: 1. Быстрый эффект (1-3 года) - модернизация существующих мощностей, цифровизация и импортозамещения узлов. 2. Среднесрочный этап (3-7 лет) - запуск глубокой переработки, создание кластеров и развития НПП. 3. Долгосрочный этап (7-15 лет) - производство собственных технологий, экспорт технологического оборудования и формирование технологического суверенитета.

7. Ключевой результат модели позволит: перейти от сырьевой экономики → к индустриально-инновационной, повысить загрузку оборудования, сократить импорт, создать устойчивые производственные цепочки и интегрировать науку, производство и инвестиции.

В условиях сырьевой дифференциации регионов Республики Узбекистан задача оптимизации инвестиций сводится к определению

структуры вложений и технологических решений, обеспечивающей максимальную добавленную стоимость исходя из наличия имеющихся ресурсов

для построения наиболее эффективной модели инвестирования и выбора технологий на основе следующей структурной схемы деятельности НПЦ:

Рисунок 1. Организационная структура институциональной модели по оценке рыночной потребности в наукоёмком оборудовании (разработка автора).

Логика предлагаемой системы состоит в следующем: Сырьевой потенциал региона → Анализ → Выбор технологий → Инвестиции → Производственная система → Результат (добавленная стоимость) с использованием

экономико-математическая модели для максимизации совокупной добавленной стоимости, представлена в виде формул, в нижеследующей таблице:

$\max \sum_{i=1}^n (P_i * Q_i - C_i - I_i)$	P_i - цена продукции отрасли Q_i - объем производства C_i - операционные затраты I_i - инвестиции
$\sum_{i=1}^n R_i \leq R_{region}$	Ресурсное ограничение (это условие, которое показывает, что объем используемых ресурсов не может превышать доступный в регионе потенциал)
$\sum I_i \leq B$	Инвестиционный бюджет
$\rho = \frac{\lambda}{\mu} < 1$	Загрузка оборудования (через теорию Массового Обслуживания -МО)
$L_i \geq L_{target}$	Импортозамещение:

При этом, роль НПЦ как управляющего центра, выполняет следующие функции: агрегатор спроса на оборудование, центр конкурентной разведки, технологический интегратор, оператор цифровой платформы, координатор инвестиционных потоков.

Алгоритм принятия инвестиционных решений через НПЦ будет основан на основе анализа сырьевой базы региона, кластеризации отраслей, технологическом бенчмаркинге, формировании набора технологий, оптимизации инвестиций, моделирования загрузки и реализации готовой продукции, а цифровая архитектура модели следующие ключевые компоненты: база данных оборудования, модуль прогнозирования спроса, модуль имитационного моделирования, инвестиционный модуль и аналитика (AI/Big Data).

Научная новизна предлагаемой модели состоит в интерпретации сырьевого потенциала и инвестиционного моделирования, использования теории массового обслуживания для оценки загрузки, включение НПЦ как институционального оператора и платформенному подходу к управлению промышленной системой.

■ ВЫВОДЫ:

1. Рыночная потребность в наукоёмком оборудовании в Узбекистане определяется сочетанием технологических разрывов, отраслевых стратегий и региональных инвестиционных программ.

2. Системная и институциональная методология позволяет объективно оценить спрос и обеспечить научную обоснованность решений.

3. Инструменты картирования спроса обеспечивают точную идентификацию потребностей по отраслям и регионам.

4. Предложенная модель количественной оценки спроса учитывает производственные цели, технологические коэффициенты и инвестиционные ограничения, обеспечивая прозрачность для принятия решений государством, бизнесом и научным сообществом.

5. Результаты исследования создадут основу для деятельности НПП как системного интегратора промышленной кооперации, локализации и технологического развития.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложенная модель НПП и её наукоемкие услуги обеспечат переход от ресурсно-ориентированной экономики к технологически интегрированной индустриальной системе, где инвестиции и технологии выбираются не изолированно, а в логике единой цифрово-управляемой экосистемы, обеспечивающей - снижение инвестиционных рисков, повышение загрузки оборудования, ускорение импортозамещения/локализации, рост промышленной эффективности и формирование технологического суверенитета Узбекистана.

Практическая значимость выражается в том, что результаты исследования позволят государству и бизнесу определить приоритеты закупок и локализации оборудования, разработать оптимальную методологическую основу создания инновационного НПП, обеспечить предприятия инструментом прогнозирования загрузки мощностей и технологических разрывов, сформировать базу для разработки отраслевых инвестиционных региональных программ.

Сведения об авторе / Muallif haqida / Author details

Алимов Отабек Сайфутдинович
Самостоятельный соискатель Бухарского государственного университета / Alimov Otabek Sayfutdinovich Independent Researcher at Bukhara State University / Alimov Otabek Sayfutdinovich Buxoro davlat universitetining mustaqil izlanuvchisi

E-mail: o.alimov@agmk.uz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4858-2132>

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. OECD. Research Infrastructure and Regional Innovation Systems: Enhancing Access to Advanced Equipment and Technologies. - Paris: OECD Publishing, 2023. - 112 p. - P. 34-52.

2. European Commission. Technology Infrastructures in Europe: Supporting the Deployment of Industrial Innovation. - Brussels: European Commission, 2019. - 84 p. - P. 15-33.

3. World Bank. Innovation Policy and Technology Centers: Global Experiences and Lessons for Developing Economies. - Washington, DC: World Bank Group, 2020. - 146 p. - P. 67-89.

4. OECD. Principles for the Governance and Funding of Research Infrastructures. - Paris: OECD Publishing, 2021. - 98 p. - P. 21-44.

5. European Commission. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3). - Brussels: European Commission, 2012. - 104 p. - P. 45-68.

6. ESFRI (European Strategy Forum on Research Infrastructures). ESFRI Roadmap 2021: Strategy Report on Research Infrastructures. — Brussels: ESFRI, 2021. - 210 p. - P. 72-101.

7. World Bank. Public Expenditure Reviews for Science, Technology and Innovation: A Framework for Policy Analysis. - Washington, DC: World Bank Group, 2014. - 132 p. - P. 55-78.

8. European Commission. Technology Infrastructures: Commission Staff Working Document. - Brussels: European Commission, 2022. - 96 p. - P. 28-49.

9. UNIDO. Guidelines for Industrial Investment Planning and Technology Infrastructure Development. - Vienna: United Nations Industrial Development Organization, 2022. - 120 p. - P. 60-85.

10. Приложение № 1 к Указу Президента Республики Узбекистан от 28 января 2021 года № УП-60, «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» (стр. 12).

11. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-37 от 21 февраля 2024 года.

12. Приложение №1 к Указу Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 «СТРАТЕГИЯ «УЗБЕКИСТАН - 2030»» (п.п. 10 и 12).

TO‘QIMACHILIK KORXONALARI B2B BOZORIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING EKSPORT MARKETINGIGA TA’SIRI

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НА ЭКСПОРТНЫЙ МАРКЕТИНГ В B2B РЫНКЕ ТЕКСТИЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Сапаева Нулуфар Кадамбаевна

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON EXPORT MARKETING IN THE B2B MARKET OF TEXTILE ENTERPRISES

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Maqolada to‘qimachilik korxonalarida raqamli transformatsiyaning B2B eksport marketingiga ta’siri tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotda raqamli imkoniyatlar, korxonaning raqamli etukligi va eksport marketing natijaviyligi o‘rtasidagi bog‘liqlik kontseptual model asosida asoslab berildi. B2B elektron platformalar, CRM tizimlari, sun’iy intellekt, blokcheyn va IoT texnologiyalarining eksport jarayoniga ta’siri aniqlashtirildi. Natijalar raqamli integratsiya bozor segmentatsiyasi aniqligini, xaridor ishonchini va operatsion samaradorlikni oshirishini ko‘rsatdi. Tadqiqot O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati uchun raqamli eksport strategiyasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan yo‘nalishlarni belgiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, B2B marketing, eksport marketingi, to‘qimachilik sanoati, CRM, blokcheyn, sun’iy intellekt, raqamli etuklik

Аннотация: В статье системно проанализировано влияние цифровой трансформации на экспортный маркетинг текстильных предприятий в сегменте B2B. Исследование обосновало взаимосвязь между цифровыми возможностями, уровнем цифровой зрелости компании и результативностью экспортного маркетинга на основе концептуальной модели. Определено влияние электронных B2B платформ, CRM-систем, искусственного интеллекта, блокчейна и IoT на экспортные процессы. Результаты показали, что цифровая интеграция повышает точность сегментации, уровень доверия клиентов и операционную эффективность. Работа сформировала научно обоснованные направления развития цифровой экспортной стратегии текстильной отрасли Узбекистана.

Ключевые слова: цифровая трансформация, B2B маркетинг, экспортный маркетинг, текстильная промышленность, CRM, блокчейн, искусственный интеллект, цифровая зрелость

Abstract: The article systematically examined the impact of digital transformation on export marketing of textile enterprises in the B2B market. The study established the relationship between digital capabilities, firm digital maturity, and export marketing performance based on a conceptual model. The role of B2B platforms, CRM systems, artificial intelligence, blockchain, and IoT technologies in export processes was identified. The findings showed that digital integration improved market segmentation accuracy, customer trust, and operational efficiency. The research defined evidence-based directions for enhancing digital export strategies in the textile industry of Uzbekistan.

Keywords: digital transformation, B2B marketing, export marketing, textile industry, CRM, blockchain, artificial intelligence, digital maturity.

■ KIRISH

Raqamli iqtisodiyotning tezkor rivojlanishi zamonaviy sanoat korxonalari oldiga qiymat yaratish, xaridor bilan aloqa qurish va xalqaro bozorga chiqish yondashuvlarini tubdan qayta baholash vazifasini qo‘yadi.

Raqamli transformatsiya tushunchasi faqat axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi bilan cheklanmay, biznes modeli, tashkiliy jarayonlar va mijoz bilan o‘zaro munosabatlarning izchil qayta tashkillanishini qamraydi [1]. Bunday o‘zgarish

tashkilotlarning butun qiymat zanjirini, strategik yo'nalishini va raqobat ustunlik manbalarini qayta konfiguratsiya qilishni taqozo etadi; ishbilarmonlik amaliyotining bu yangilanishi zamonaviy strategik boshqaruvning markaziy masalalaridan biriga aylandi [2].

Sanoat korxonalari faoliyat yuritadigan B2B segment bozorida raqamli transformatsiya strategik ahamiyat kasb etadi. Global to'qimachilik savdosi hajmi jihatidan xalqaro iqtisodiy munosabatlarda etakchi o'rinlardan birini egallaydi va sanoat xaridorlari o'rtasidagi gorizontall hamda vertikal aloqalar uzluksizligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi [3]. Savdoning qayta globallashtirish bosqichida raqamli platformalar hududiy chegaralarni kamaytirib, kichik va o'rta korxonalar uchun ham xalqaro sanoat bozorlariga kirish imkoniyatini kengaytirmoqda; sanoat xaridorlari esa etkazib beruvchining raqamli qobiliyatlarini tanlov mezonlari qatoriga kiritib bormoqdalar [4].

Eksport marketingining konseptual rivojlanishi an'anaviy agent-distribyutor zanjirlaridan raqamli vositachilik va bevosita sanoat xaridori bilan o'zaro aloqa modeliga o'tishni ko'rsatmoqda. Raqamli kanallar orqali xaridor portfelini shakllantirish, qiymat taklifini individuallashtirish va xaridor bilan uzoq muddatli munosabatlarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari kengayib bordi; bu to'qimachilik korxonalarining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishning muhim kanaliga aylanib ulgurdi. Strategik xaridor tajribasi endi xaridorning ishlab chiqaruvchi bilan elektron platformada uchrashuvdan boshlanib, raqamli hujjat aylanmasi va post-savdo xizmatlariga qadar davom etuvchi yaxlit yo'l sifatida baholanadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida to'qimachilik sanoati yuksalib borayotgan tarmoqlardan biridir. Prezidentning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60 sonli Farmoni bilan tasdiqlangan Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'qimachilik majmuasining eksport salohiyatini kengaytirish, xomashyodan tayyor mahsulot ishlab chiqarish zanjirini chuqurlashtirish va qo'shilgan qiymat ulushini oshirish vazifalarini aniq ustuvor yo'nalishlar sirasiga kiritdi [5]. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy ma'lumotlari tarmoqning tashqi savdo balansidagi barqaror ulushini qayd etmoqda [6]. Bunday makroiqtisodiy kontekst to'qimachilik korxonalari uchun raqamli eksport strategiyasini shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy asoslangan yondashuvga bo'lgan talabni kuchaytirdi.

Maqolaning ilmiy maqsadi raqamli transformatsiyaning to'qimachilik korxonalari B2B bozoridagi eksport marketingiga ta'sirini konseptual darajada tizimli taqdim etish hamda O'zbekiston to'qimachilik sektori kontekstida qo'llaniladigan strategik yo'nalishlarni ilmiy asoslashdan iborat bo'ldi. Ishning qo'shimcha hissasi raqamli kiruvchi imkoniyatlar, integratsion tayanch va eksport marketing natijaviyligi o'rtasidagi bog'liqlikni yagona konseptual modelda birlashtirishdan iborat bo'lib, xalqaro akademik adabiyotda ayrim elementlari alohida o'rganilgan bo'lsa-da, yaxlit ko'rinishdagi model nisbatan kam uchraydi. Maqolada raqamli imkoniyatlar, ularning integratsion tayanch orqali eksport marketing natijaviyligiga o'tishi

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

hamda tashqi tartibga soluvchi sharoitlarning rolini qamraydi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli transformatsiya tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari so'nggi o'n yillikda jadal rivojlanirildi. Verhoef va hamkasblari raqamli transformatsiyani uch bosqichli - raqamlashtirish (digitization), raqamlash (digitalization) va transformatsiya - konseptual doirada tasnifladilar hamda uning tashkilotlar qiymat zanjiriga ko'p qirrali ta'sirini tizimli ko'rib chiqdilar [1]. Vial o'zining sistematik adabiyotlar tahlilida raqamli transformatsiya ta'rifini taqdim etib, uni axborot, hisoblash, aloqa va ulanish texnologiyalarining kombinatsiyasi orqali subyektning asosiy xususiyatlarini o'zgartirishga qaratilgan strategik jarayon sifatida tavsifladi [2]. Kichik va o'rta korxonalar kontekstida Matarazzo va hamkasblari raqamli imkoniyatlarni dinamik iqtidorlar doirasida o'rganib, ularning mijoz qiymatini yaratishga ta'sirini empirik ravishda tasdiqladilar [7].

B2B biznes modellari doirasida raqamlashtirish iqtidorlari alohida nazariy-amaliy mavqega ega. Ritter va Pedersen raqamlashtirish iqtidorini korxonaning raqamli texnologiyalarni biznes modeliga izchil integratsiya qilish qobiliyati sifatida belgiladilar hamda uning biznes modelining oltita elementiga - qiymat taklifi, xaridor segmentlari, daromad modeli, qiymat tarmog'i, xarajatlar va kompetensiyalarga - kompleks ta'sirini ko'rsatdilar [9]. Pagani va Pardo raqamli texnologiyalarning B2B tarmoq munosabatlariga ta'sirini o'rganib, ularning aloqa chastotasi, ma'lumot sifati va xaridor-yetkazib beruvchi vazifalarining uzviy qayta taqsimlanishiga olib kelishini dalilladilar [8]. Bunday tadqiqotlar B2B marketingini raqamli davrda qayta konseptuallashtirishning nazariy asoslarini mustahkamladi.

B2B marketing sohasidagi raqamli integratsiya xaridor bilan aloqalarning ko'p kanalli tuzilishiga asos yaratdi. Hofacker va hamkasblari raqamli marketing va B2B munosabatlar kesishmasini chuqur tahlil qilib, xaridor tomonidan xaridor tajribasi, sotuvchi tomonidan esa samaradorlik va tezlik afzalliklarini keltirib chiqaruvchi qo'sh ta'sir mexanizmini tasvirladilar [11]. Ijtimoiy tarmoqlardagi kontent va xaridor tomonidan boshlanadigan aloqa B2B aloqalarining sezilarli qismini tashkil eta boshladi; Cartwright va hamkasblarining sistematik tahlilida professional ijtimoiy tarmoqlar va boshqa platformalarning B2B xaridor safariga ta'siri dalillandi [12]. Saura va hamkasblari ma'lumotlarga asoslangan raqamli marketingning kichik va o'rta biznes uchun strategik ahamiyatini umumlashtirgan sistematik tahlilni taqdim etdilar [13]. CRM analitikasining xaridor saqlab qolish, jalb qilish va konversiya ko'rsatkichlariga ijobiy ta'siri Lamrhari va hamkasblari tomonidan asoslandi [14].

Raqamli kanallar orqali xalqaro bozorlarga chiqish masalasida Sinkovics va uning hamkasblari internetni kompaniyalar uchun muqobil xalqaro faoliyat yo'li sifatida tushuntiradi. Ular internet xaridorlar va bozorlar haqida aniq tasavvur (xarita) yaratishda muhim rol o'ynashini amaliy dalillar bilan ko'rsatganlar [17].

Bianchi va Mathews rivojlanayotgan davlatlardagi eksport qiluvchi korxonalar uchun internet

marketingning ahamiyatini o'rganib, u eksport bozorlari kengayishiga ijobiy ta'sir qilishini statistik jihatdan isbotlaganlar [18].

Gregory va uning hamkasblari esa elektron tijoratdagi marketing ko'nikmalarini B2B eksport faoliyatining muhim omili sifatida ko'rib chiqib, uning samaradorligini amaliy tadqiqotlar orqali tasdiqlaganlar [15].

Katsikeas va hamkasblari xalqaro marketing strategiyasini raqamli davrga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, strategik qarorlar qabul qilishda ma'lumotlar tizimi, raqamli platformalar tuzilishi va algoritmlar ta'sirini hisobga olish kerak [16].

Sklyar va uning hamkasblari esa raqamli xizmatlar (servitizatsiya)ni o'rganib, ayniqsa to'qimachilik kabi sanoat tarmoqlarida mahsulot va xizmatlarni birlashtirishning yangi usullari paydo bo'layotganini ko'rsatganlar [10].

To'qimachilik qiymat zanjirining o'ziga xos xususiyatlari raqamli transformatsiyaning qo'shimcha qirralarini ochadi. Bai va Sarkis blokcheyn texnologiyasi asosida ta'minot zanjiri shaffofligi va barqarorligi uchun baholash modelini taqdim etdilar hamda uning xaridor ishonchi bilan bog'liq ijobiy ta'sirini isbotladilar [19]. Queiroz va hamkasblari ta'minot zanjiri boshqaruvida blokcheynni joriy etish bo'yicha sistematik adabiyotlar sharhini o'tkazib, uning xaridor-yetkazib beruvchi orasidagi kuzatuv imkoniyatlariga empirik hissasini umumlashtirdilar [20]. Blokcheyn bilan bir qatorda IoT va raqamli egizak texnologiyalari to'qimachilik jarayonlarining real vaqtli monitoringi hamda sifat hujjatini avtomatik shakllantirish imkonini kengaytirmoqda; mazkur texnologiyalar kelib chiqish dalili talabi ortib borayotgan ESG-sezgir bozorlarda strategik ahamiyat kasb etadi [10].

Mavjud adabiyotlar raqamli transformatsiyaning marketing, internatsionalizatsiya va ta'minot zanjirlariga alohida qirralarini batafsil yoritgan bo'lsa-da, to'qimachilik B2B eksport kontekstidagi yaxlit konseptual sintez nisbatan kam ishlangan. Kiruvchi raqamli imkoniyatlar, korxona darajasidagi integratsion tayanch (raqamli etuklik) va eksport marketing natijaviyligi o'rtasidagi bog'lovchi zanjirni umumlashtirgan modellar ko'pincha alohida segmentlarga ajratib o'rganiladi. Aynan shu bo'shliq ushbu ishda taqdim etilgan nazariy hissa va konseptual model asoslanadigan ilmiy oraliqni shakllantirdi; u xalqaro adabiyotdagi parchalangan bilimlarni yagona strategik ramka ostida yaxlitlashga qaratiladi.

■ METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nazariy-analitik yondashuv asosida amalga oshirildi va raqamli transformatsiyaning to'qimachilik korxonalarining B2B eksport marketingiga ta'sirini tizimli baholashga qaratildi. Tadqiqot dizayni deduktiv mantiqqa asoslanib, xalqaro ilmiy adabiyotlarda shakllangan nazariy konsepsiyalarni yagona kontseptual modelga integratsiyalashni nazarda tutdi. Asosiy metod sifatida tizimli adabiyotlar tahlili qo'llanilib, raqamli transformatsiya, B2B marketing va eksport strategiyasi bo'yicha etakchi ilmiy manbalar tanlab olindi va ularning natijalari umumlashtirildi.

Empirik asos sifatida ochiq statistik va analitik ma'lumotlardan foydalanildi. Xususan, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va milliy statistik ma'lumotlar orqali to'qimachilik sanoatining eksport ko'rsatkichlari va raqamli rivojlanish tendensiyalari baholandi. Tahlil jarayonida kontent tahlili, qiyosiy yondashuv va konseptual modellashirish usullari qo'llanildi. Ushbu metodologiya tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi, izchilligi va amaliy ahamiyatini ta'minladi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

To'qimachilik korxonalarining B2B bozoridagi kiruvchi raqamli imkoniyatlarini to'rt asosiy toifaga ajratish o'zini ilmiy va amaliy jihatdan oqladi. Birinchi toifani xalqaro B2B elektron savdo maydonchalari - Alibaba, Global Sources, TradeKey, Fibre2Fashion kabi ixtisoslashgan portallar tashkil qiladi; bunday platformalar to'qimachilik korxonalariga xaridor xaritasini kengaytirish, raqamli namoyish standartlari orqali mahsulotni taqdim etish va xorijiy xaridor bilan avtomatik moslik algoritmi orqali aloqa yaratish imkonini beradi [15]. Ikkinchi toifa sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahliliga asoslangan bozor razvedkasini qamrab oladi; u xorijiy xaridorning xulq-atvori, sotib olish tarixi va narx sezgirliги bo'yicha ma'lumotga asoslangan qarorlar qabul qilishga sharoit yaratadi va eksportchining xorijiy bozordagi pozitsiyasini maqsadli ravishda shakllantirishga yordam beradi [14].

Uchinchi toifa blokcheyn va IoT tizimlaridan tashkil topib, to'qimachilik ta'minot zanjirining kelib chiqish dalili, sifat hujjatlari va ESG sertifikatlari aylanmasini raqamli va o'zgarmas holda hujjatlashtirishga xizmat qiladi; bu xaridor ishonchini hujjatlar darajasida ta'minlash imkonini yaratadi [19]. To'rtinchi toifa korxona ichidagi CRM va ERP integratsiyasi bo'lib, u xaridor munosabatlari, buyurtma boshqaruvi va ichki jarayonlar o'rtasidagi ma'lumot oqimini yagona raqamli kontur ichida birlashtiradi [9]. To'rtta toifa yig'indisi kiruvchi imkoniyatlar portfeli shakllantiradi; ularning korxonaning raqamli etuklik darajasiga integratsiyalashuvi eksport marketing natijaviyligining yakuniy ko'rsatkichlarini belgilaydi.

Kiruvchi imkoniyatlar eksport marketing natijalarining to'rtta asosiy jihatida aniq ko'rinadi. Birinchi jihat - xalqaro bozorni o'rganish va uni to'g'ri segmentlarga ajratish aniqligi. Raqamli tahlil vositalaridan foydalanish talabni oldindan aniqroq bashorat qilish, narxni to'g'ri belgilash va har bir hududga mos taklif yaratish imkonini beradi [13]. Ikkinchi jihat - raqamli qiymat taklifi va mahsulotni mijozga moslashtirish. Bu jarayonda xaridor bilan birga mahsulot dizaynini ishlab chiqish, kichik hajmda individual buyurtmalarni qabul qilish va tezkor o'zgartirishlar kiritish imkoniyati kengayadi. Bu ayniqsa sanoat xaridorlari bilan uzoq muddatli hamkorlikni yo'lga qo'yishda samarali hisoblanadi [15].

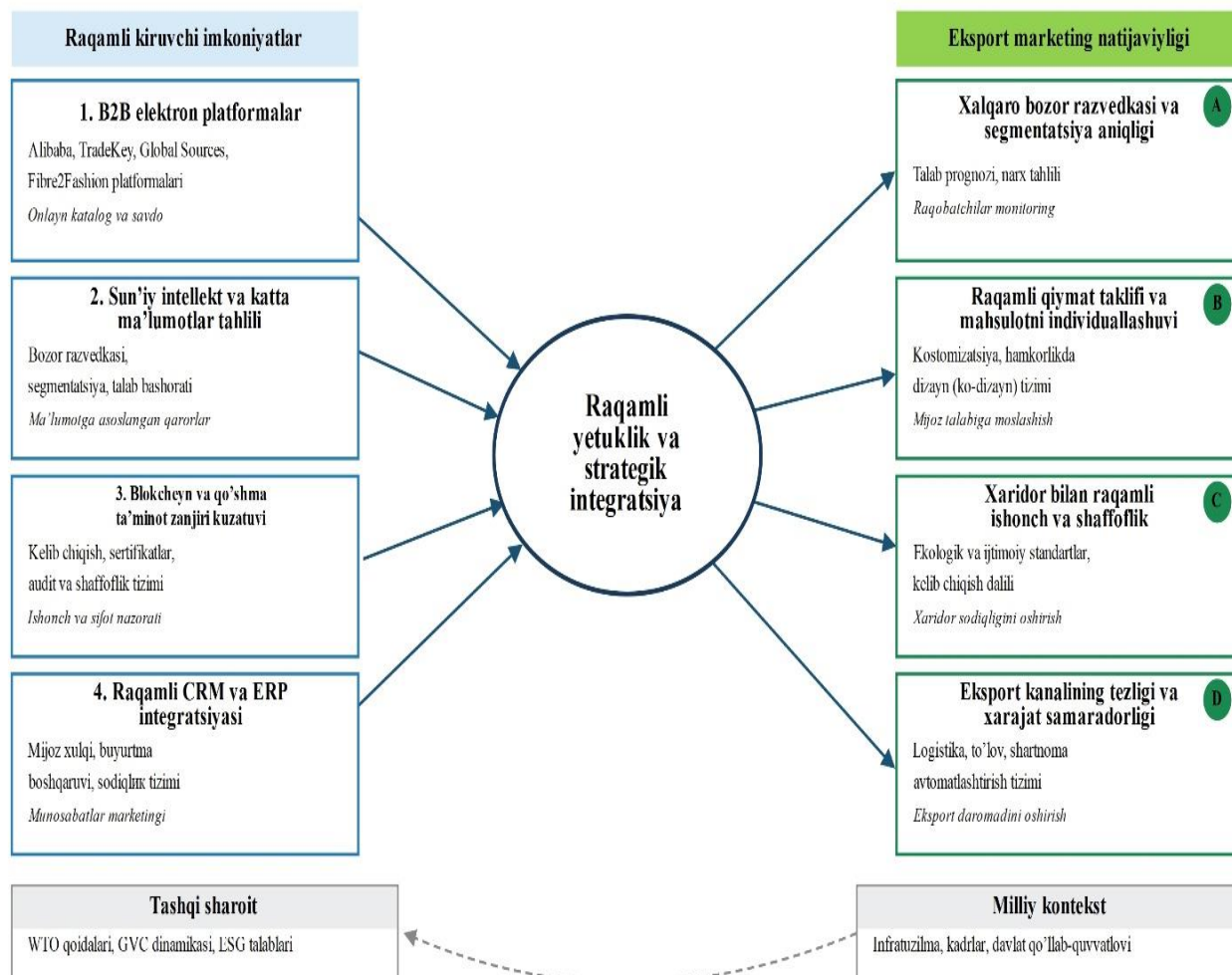
Uchinchi qirra xaridor bilan raqamli ishonch va shaffoflik o'rnatishni ifodalaydi: xaridor uchun kelib chiqish, sifat va ESG mezonlarini tasdiqlovchi dalillar avtomatik ravishda taqdim etiladi, bu esa to'qimachilik kabi yuqori ESG-sezgirlikka ega sanoatlarda eksport

sotuvining muhim omiliga aylanadi [19]. To'rtinchi qirra eksport kanalining tezligi va xarajat samaradorligi - raqamli hujjat aylanmasi, raqamli to'lov vositalari va avtomatlashtirilgan shartnoma tuzish xaridor-yetkazib beruvchi kontaktining davomiyligini qisqartiradi hamda tranzaksiya xarajatlarni pasaytiradi [11]. To'rt qirra yig'indisi raqamli transformatsiya orqali yaratilgan qo'shimcha qiymatni o'lchanadigan strategik ko'rsatkichlar tizimiga aylantiradi.

Kiruvchi imkoniyatlar va eksport marketing natijaviyligi o'rtasidagi aloqa to'g'ridan-to'g'ri emas,

balki integratsion tayanch orqali kechadi. Ushbu tayanchning markaziy elementi - korxonaning raqamli etukligi va strategik integratsiyasi - texnologik imkoniyatlarni biznes-model darajasiga aylantirishga xizmat qiladi [9]. Quyida keltirilgan 1-rasm mazkur konseptual zanjirning yaxlit modelini taqdim etadi hamda raqamli kiruvchi imkoniyatlar, integratsion tayanch, eksport marketing natijaviyligi va tashqi tartibga soluvchi sharoitlar o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatadi.

1-rasm. Raqamli transformatsiyaning B2B to'qimachilik eksport marketingiga ta'siri konseptual modeli³⁵

1-rasmda keltirilgan model uchta vazifani bajarishga mo'ljallandi. Birinchidan, to'qimachilik korxonasi darajasida raqamli texnologiyalar to'plamini tizimlashtirishga va ularni o'zaro bog'langan strategik blok sifatida tushunishga imkon beradi. Ikkinchidan, eksport marketing natijaviyligining raqamli transformatsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qirralarini alohida ajratib ko'rsatish orqali yakuniy samaradorlikni o'lchanadigan tarkibiy qismlarga ajratadi. Uchinchidan, tashqi sharoitlar (JSST qoidolari, global qiymat zanjirlarining dinamikasi, ESG talablari)

hamda milliy kontekst (infratuzilma, malakali kadrlar, davlat qo'llab-quvvatlovi) modelga kontekstual cheklov va rivojlantiruvchi omil sifatida kiritiladi [4].

Raqamli texnologiyalarning muayyan eksport marketing funksiyalari bilan bog'liqligini tizimlashtirish strategik qaror qabul qilishda korxona darajasidagi yo'l xaritasini ishlab chiqish uchun foydali vositadir. Quyidagi 1-jadval kiruvchi raqamli imkoniyatlar va ular orqali kuchaytiriladigan eksport marketing funksiyalari o'rtasidagi aloqalarni umumlashtirilgan ko'rinishda taqdim etadi.

³⁵ Muallif tomonidan manbalar asosida ishlab chiqildi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Raqamli texnologiyalar va ularning B2B to'qimachilik eksport marketingiga ta'sir mexanizmlari³⁶.

Raqamli texnologiya	Eksport marketing funksiyasi	Ta'sir mexanizmi	Asosiy manba
B2B elektron savdo maydonchalari (Alibaba, Global Sources, TradeKey, Fibre2Fashion)	Xorijiy xaridorni topish va segmentlash	Raqamli katalog, ko'p tilli filtr, avtomatik moslik algoritmi	[15]
Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili	Talab prognozi va narx belgilash	Ma'lumotga asoslangan strategik qarorlar, real vaqtli dashboardlar	[13]
CRM tizimlari va ijtimoiy CRM	Xaridor munosabatlarini uzoq muddatli boshqarish	Buyurtma tarixi, moslashtirilgan taklif, konversiya kuzatuv	[14]
Blokcheyn asosidagi kuzatuv	Xaridor ishonchi va kelib chiqish dalili	O'zgarma audit izi, ESG sertifikatlarining raqamli aylanmasi	[19]
IoT va raqamli egizak	Jarayon shaffofligi va sifat auditi	Real vaqtli ishlab chiqarish ko'rsatkichlarining kuzatuv	[10]
Raqamli ERP va integratsion platformalar	Eksport kanalining tezligi va xarajat samaradorligi	Hujjat aylanmasi avtomatizatsiyasi, elektron to'lov, e-shartnoma	[11]

1-jadval quyidagi xulosani shakllantirishga imkon beradi: har bir raqamli texnologiya kiruvchi kanal sifatida eksport marketingning alohida funksiyasiga bog'lanadi, biroq ularning birgalikdagi ta'siri raqamli etuklik tayanchi orqali kuchayadi. Elektron savdo maydonchalari bozor kirishini tezlashtirsa, sun'iy intellekt va CRM tizimlari xaridor bilan uzoq muddatli munosabat qurishga, blokcheyn va IoT esa xaridor ishonchi va jarayon shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi [19]. Ularning integratsiyasi natijasida korxona an'anaviy marketing modelidan ma'lumotga asoslangan, xaridor bilan bevosita bog'langan va real vaqtli qaror qabul qiladigan modelga o'tadi [11].

Global darajada raqamli etuklik darajasi yuqori bo'lgan to'qimachilik korxonalarining xorijiy bozorlarga chiqishda qo'shimcha qiymat oqimining sezilarli kengayishiga erishayotgani xalqaro tashkilot hisobotlarida qayd etildi [22]. Textile Exchange tashkilotining yillik materiallar bozori hisobotida qayta ishlangan poliestar va sertifikatlangan paxta ulushi jahon tola iste'molida barqaror o'sish tendensiyasida ekani qayd etilgan; bu to'qimachilik eksportchilari uchun raqamli kuzatuv tizimlari, shaffof ma'lumotlar hamda ESG sertifikatlari bilan ta'minlash strategik ustunligini mustahkamlaydi [25].

Jahon bankining Raqamli taraqqiyot va tendensiyalar hisoboti o'sib borayotgan iqtisodiyotlardagi kichik va o'rta korxonalarining raqamli integratsiya orqali xalqaro bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirayotgani haqida dalillar keltirdi; bunda raqamli to'lov infratuzilmasi, elektron tijorat standartlari va kengaytirilgan keng polosali internet qamrovining roli ta'kidlandi [23]. Xalqaro savdo markazining (ITC) KO'K raqobatbardoshlik ma'ruzasi raqamli etakchilik ko'rsatkichi yuqori bo'lgan KO'Klarning xalqaro savdo hajmini kengaytirishdagi

afzalliklarini umumlashtirdi [22]. OECD tadqiqotlari raqamli transformatsiya KO'K va tadbirkorlik ekotizimlarining uzoq muddatli raqobatbardoshligini kuchaytiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini asosladi [21].

O'zbekiston iqtisodiyotida to'qimachilik tarmog'i PF-60 sonli Farmon bilan belgilangan rivojlanish yo'nalishining asosiy natijalaridan biri sifatida mustahkamlandi [5]. "O'zto'qimachilik sanoat" uyushmasi tarmoqda klaster yondashuvi, sanoat qayta ishlov zanjirini chuqurlashtirish va tayyor mahsulot eksportini rag'batlantirish bo'yicha koordinatsiya funksiyasini bajaradi [24]. Rasmiy statistik axborotlar to'qimachilik va tikuvchilik mahsulotlarining tashqi savdo tarkibidagi barqaror ulushini qayd etmoqda; bu raqamli eksport strategiyasini rivojlantirish uchun qulay makroiqtisodiy asos hisoblanadi [6]. Milliy korxonalarining B2B elektron savdo maydonchalarida faolligini oshirish, ESG sertifikatlari aylanmasiga ega bo'lish va xaridor bilan raqamli ishonch qurish kabi yo'nalishlar birlamchi ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy kontekstda raqamli transformatsiya strategiyasi ikki darajada amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Mikro darajada alohida korxonalar raqamli etuklik o'z-o'zini baholash tizimini joriy etishi, B2B elektron savdo maydonchalarida strategik ishtirok etish, xorijiy xaridorlar uchun ko'p tilli raqamli kataloglar va mahsulot passportlarini shakllantirishi lozim [15]. Mezo darajada "O'zto'qimachilik sanoat" uyushmasi va tegishli tuzilmalar orqali umumiy raqamli infratuzilma, sertifikat moslamalari va eksportni rag'batlantiruvchi kollektiv xizmatlarni joriy etish samaradorligini oshiradi [5]. Bunday ko'p darajali yondashuv korxonalar va tarmoqning yaxlit raqamli qobiliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

³⁶ Muallif tomonidan jadvalda keltirilgan adabiyotlar bo'yicha umumlashtirildi.

Konseptual model korxona darajasidagi strategik qarorlar ketma-ketligini belgilash imkoniyatini yaratdi. Raqamli etuklik taqsimotiga ko'ra, korxonalar uchta bosqichda joylashtirilishi mumkin: boshlang'ich bosqich (asosiy B2B platformalarda ro'yxatdan o'tish va standart marketing materiallarini tayyorlash), integratsion bosqich (CRM va ERPning yagona konturda birlashtirilishi, bozor razvedkasi uchun tahliliy vositalarning joriy etilishi) hamda etuk bosqich (blokcheyn, IoT, sun'iy intellekt asosidagi qarorlar qabul qilish va raqamli xizmatlarga tayanish) [9]. Har bir bosqichda B2B eksport marketing natijaviyligi - bozor razvedkasi aniqligi, qiymat taklifining mosligi, xaridor ishonchi va kanal samaradorligi - progressiv tarzda kengayadi [16]. Bosqichma-bosqich o'tish xarajatlarni boshqarish va o'zgarishlar bilan bog'liq tashkiliy qarshiliklarni yumshatish imkonini beradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Ishda raqamli transformatsiyaning to'qimachilik korxonalari B2B bozoridagi eksport marketingiga ta'siri yaxlit konseptual doirada taqdim etildi. Modelda raqamli kiruvchi imkoniyatlar, integratsion tayanch va eksport marketing natijaviyligi o'rtasidagi zanjir tizimli ravishda ifodalandi. Nazariy hissa sifatida xalqaro akademik adabiyotda alohida-alohida yoritilgan uch qatlamni - raqamli imkoniyatlar, raqamli etuklik va eksport natijaviyligi - birlashtirgan yagona model taqdim etildi [1]. Ushbu yaxlitlashgan qarash to'qimachilik sanoati B2B eksport kontekstida raqamli transformatsiyaning strategik darajada tushunish va loyihalashtirish uchun izchil asos sifatida xizmat qiladi.

To'qimachilik korxonalari uchun amaliy tavsiyalar quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi. Birinchidan, B2B elektron savdo maydonchalarida raqamli ishtirok strategiyasini ishlab chiqish, mahsulot katalogini ko'p tilli va standartlashtirilgan formatda joylashtirish, tasvir va texnik xarakteristikalarining raqamli sifatini yuqori darajada ta'minlash maqsadga muvofiqdir [15]. Ikkinchidan, mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni qo'llab-quvvatlaydigan CRM tizimini joriy etish va uni bozor razvedkasi vositalari bilan integratsiya qilish korxonaga o'z xaridor portfelini strategik ravishda boshqarish imkonini beradi [14]. Uchinchidan, xaridor ishonchini mustahkamlash uchun ta'minot zanjiri shaffofligi va kelib chiqish dalilini blokcheyn asosidagi hujjatlashtirish orqali ta'minlash samaralidir; bu amaliyot ESG mezonlariga sezgir xaridor segmentlarida strategik ustunlik shakllantiradi [19]. To'rtinchidan, raqamli etuklik bo'yicha davriy o'z-o'zini baholash tizimini joriy etish va strategik yo'l xaritasini shakllantirish bosqichma-bosqich o'sish uchun kerakli qo'shimcha yordamni beradi [2].

Makro darajada O'zbekiston to'qimachilik sanoati rivojlanishi uchun raqamli transformatsiya bo'yicha davlat-xususiy hamkorlik formatida yondashuv istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Raqamli infratuzilmaga investitsiyalar, kadrlar tayyorlash tizimining sanoat talablariga moslashtirilishi hamda kichik va o'rta korxonalarning B2B raqamli kanallarga kirishini rag'batlantiruvchi choralar kompleks tizimida tavsiya etiladi [23]. "O'zto'qimachilik sanoati" uyushmasi va tegishli davlat tashkilotlari klaster darajasida umumiy

raqamli xizmatlarni - masalan, ulushga asoslangan eksport platformasi, ESG sertifikat moslamalari, raqamli namoyish zallari - joriy etish orqali tarmoq korxonalarining jamoaviy raqamli qobiliyatlarini kuchaytirishi mumkin [5]. Milliy va xalqaro ekotizimlarni moslashtirish to'qimachilik sanoati eksport salohiyatini yangi sifat darajasiga ko'tarishga imkon yaratadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Sapayeva Nilufar Kadambayevna Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti / Сапаева Нилуфар Кадамбаевна Доцент кафедры Ургенчского государственного университета имени Абу Райхона Беруни / Sapayeva Nilufar Kadambayevna Associate Professor at the Department of Urgench State University named after Abu Rayhon Beruniy

E-mail: sapayeva_nilufar@mail.ru

ORCID: 0009-0000-9931-666X

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Qi Dong, J., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>
2. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
3. UNCTAD. (2023). Digital Economy Report 2023: Shaping an Environmentally Sustainable and Inclusive Digital Future. United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2023>
4. WTO. (2023). World Trade Report 2023: Re-globalization for a secure, inclusive and sustainable future. World Trade Organization. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr23_e.htm
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>
6. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Sanoat va tashqi savdo bo'yicha statistik ma'lumotlar. <https://stat.uz>
7. Matarazzo, M., Penco, L., Profumo, G., & Quaglia, R. (2021). Digital transformation and customer value creation in Made in Italy SMEs: A dynamic capabilities perspective. *Journal of Business Research*, 123, 642-656. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.033>
8. Pagani, M., & Pardo, C. (2017). The impact of digital technology on relationships in a business network. *Industrial Marketing Management*, 67, 185-192. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.08.009>

9. Ritter, T., & Pedersen, C. L. (2020). Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms. *Industrial Marketing Management*, 86, 180-190. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.11.019>
10. Sklyar, A., Kowalkowski, C., Tronvoll, B., & Sörhammar, D. (2019). Organizing for digital servitization: A service ecosystem perspective. *Journal of Business Research*, 104, 450-460. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.02.012>
11. Hofacker, C. F., Golgeci, I., Pillai, K. G., & Gligor, D. M. (2020). Digital marketing and business-to-business relationships: a close look at the interface and a roadmap for the future. *European Journal of Marketing*, 54(6), 1161-1179. <https://doi.org/10.1108/EJM-04-2020-0247>
12. Cartwright, S., Liu, H., & Raddats, C. (2021). Strategic use of social media within business-to-business (B2B) marketing: A systematic literature review. *Industrial Marketing Management*, 97, 35-58. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2021.06.005>
13. Saura, J. R., Palacios-Marqués, D., & Ribeiro-Soriano, D. (2023). Digital marketing in SMEs via data-driven strategies: Reviewing the current state of research. *Journal of Small Business Management*, 61(3), 1278-1313. <https://doi.org/10.1080/00472778.2021.1955127>
14. Lamrhari, S., El Ghazi, H., Oubrich, M., & El Faker, A. (2022). A social CRM analytic framework for improving customer retention, acquisition, and conversion. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 121275. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121275>
15. Gregory, G. D., Ngo, L. V., & Karavdic, M. (2019). Developing e-commerce marketing capabilities and efficiencies for enhanced performance in business-to-business export ventures. *Industrial Marketing Management*, 78, 146-157. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.03.002>
16. Katsikeas, C., Leonidou, L., & Zeriti, A. (2020). Revisiting international marketing strategy in a digital era. *International Marketing Review*, 37(3), 405-424. <https://doi.org/10.1108/IMR-02-2019-0080>
17. Sinkovics, N., Sinkovics, R. R., & Jean, R. J. B. (2013). The internet as an alternative path to internationalization? *International Marketing Review*, 30(2), 130-155. <https://doi.org/10.1108/02651331311314556>
18. Bianchi, C., & Mathews, S. (2016). Internet marketing and export market growth in Chile. *Journal of Business Research*, 69(2), 426-434. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.06.048>
19. Bai, C., & Sarkis, J. (2020). A supply chain transparency and sustainability technology appraisal model for blockchain technology. *International Journal of Production Research*, 58(7), 2142-2162. <https://doi.org/10.1080/00207543.2019.1708989>
20. Queiroz, M. M., Telles, R., & Bonilla, S. H. (2020). Blockchain and supply chain management integration: a systematic review of the literature. *Supply Chain Management: An International Journal*, 25(2), 241-254. <https://doi.org/10.1108/SCM-03-2018-0143>
21. OECD. (2021). The Digital Transformation of SMEs. OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/publications/the-digital-transformation-of-smes-bdb9256a-en.htm>
22. ITC. (2023). SME Competitiveness Outlook 2023: Small businesses in fragility. International Trade Centre. <https://intracen.org/resources/publications/sme-competitiveness-outlook-2023>
23. World Bank. (2023). Digital Progress and Trends Report 2023. The World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/publication/digital-progress-and-trends-report>
24. O'zbekiston to'qimachilik va tikuvchilik-trikotaj sanoati korxonalari uyushmasi (UZTEXTILEPROM). Sanoatning rivojlanishi bo'yicha rasmiy ma'lumotlar. <https://uztextileprom.uz>
- Textile Exchange. (2023). Preferred Fiber & Materials Market Report 2023. Textile Exchange. <https://textileexchange.org/app/uploads/2023/11/Materials-Market-Report-2023.pdf>

QASHQADARYO VILOYATI IJTIMOYIY SALOHIYATINI BAHOLASH VA UNI BOSHQARISHDAGI USTUVOR YO‘NALISHLAR

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna, Zoirov G‘olibjon Toshtemir o‘g‘li

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО УПРАВЛЕНИЯ

Эркаева Гулбахор Панджиевна, Зоиров Голибжон Тоштемур угли

ASSESSMENT OF THE SOCIAL POTENTIAL OF KASHKADARYA REGION AND PRIORITY DIRECTIONS FOR ITS MANAGEMENT

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna, Zoirov G‘olibjon Toshtemir ugli

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston hududlari ijtimoiy salohiyatini baholashning nazariy-metodologik asoslari hamda Qashqadaryo viloyati misolida uning amaliy jihatlari tadqiq etilgan. “Ijtimoiy salohiyat” tushunchasi turli ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinib, uning tarkibiy elementlari tizimli ravishda aniqlashtirildi. Tadqiqotda demografik jarayonlar, ta’lim, sog‘liqni saqlash bandlik, daromadlar, ta’lim, va infratuzilma ko‘rsatkichlari asosida integral baholash usuli qo‘llanildi. Natijalar hududning kuchli va zaif jihatlari aniqlash hamda ijtimoiy siyosatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy salohiyat, hududiy rivojlanish, inson kapitali, integral indeks, demografik salohiyat, infratuzilma.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of assessing the social potential of the regions of Uzbekistan, as well as its practical aspects based on the case of Kashkadarya region. The concept of “social potential” is analyzed from various scientific perspectives, and its structural elements are systematically identified. The study applies an integral assessment method based on indicators such as demographic processes, education, healthcare, employment, income, and infrastructure. The results serve to identify the strengths and weaknesses of the region and contribute to improving social policy.

Keywords: social potential, regional development, human capital, integral index, demographic potential, infrastructure.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретико-методологические основы оценки социального потенциала регионов Узбекистана, а также его практические аспекты на примере Кашкадарьинской области. Понятие «социальный потенциал» проанализировано с различных научных подходов, а его структурные элементы систематизированы. В исследовании применён интегральный метод оценки на основе показателей демографических процессов, образования, здравоохранения, занятости, доходов и инфраструктуры. Полученные результаты позволяют выявить сильные и слабые стороны региона и способствуют совершенствованию социальной политики.

Ключевые слова: социальный потенциал, региональное развитие, человеческий капитал, интегральный индекс, демографический потенциал, инфраструктура.

■ KIRISH

Bugungi kunda hududlarning rivojlanishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyoti barqaror rivojlanayotgan bir paytda hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish muhim vazifaga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasida hududlarni kompleks rivojlantirish, aholi daromadlarini oshirish va kambag'allikni qisqartirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PQ-49-son qarorida hududlarni yangicha yondashuvlar asosida rivojlantirish, barqaror ish o'rinlarini yaratish hamda aholi turmush darajasini oshirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar nazarda tutilgan[1]. Mazkur hujjat hududlarning ijtimoiy salohiyatini oshirish va undan samarali foydalanish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Hududiy rivojlanishni baholashda an'anaviy iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda ijtimoiy omillarni ham hisobga olish zarur. Aynan shu jihatdan "ijtimoiy salohiyat" tushunchasi ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Mintaqalarning ijtimoiy salohiyatini baholash va uning asosiy tarkibiy qismlari belgilab beruvchi ko'rsatkichlar asosida boshqarishni o'rganish bo'yicha tadqiqot ishlari ilmiy doiralarda keng muhokama qilinib, ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, xorijiy mamlakat olimlaridan E.Mettini, A.Burlea-Schiopoiu, Z.Znagui, O.Portna, MDH mamlakatlari olimlaridan E.Kostina, V.Nagaytsev, Y..Pustovalova A.Vlasova, K.Bostanov, O.Terebilov, V.Shabunina, mamlakatimiz olimlaridan B.Aminov, M.Rasuleva, R.T.Xasanov, T.M.Axmedov, T.I.Mardanaqulov va boshqa olimlarning izlanishlari bu yo'nalishda muhim ahamiyatga ega.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada dialektik, tahlil va sintez, ilmiy abstraksiya, umumlashtirish, guruhlash, statistik tahlil, solishtirma tahlil, integral indekslash usullaridan foydalaniladi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Ijtimoiy salohiyat ko'p komponentdan tashkil topgan tizim bo'lib, jamiyat taraqqiyotini belgilab beruvchi ko'rsatkichlar majmuai o'rtasidagi dinamik o'zaro bog'liqlikni namoyon etadi. Shu sababli mintaqaning ijtimoiy salohiyatini boshqarishda, dastlab, uning mazmunini ifodalovchi aniq miqdoriy ko'rsatkichlarni aniqlash hamda ularni tizimli tavsiflash muhim hisoblanadi.

V.Nagaytsev va E.Pustovalova fikriga ko'ra, ijtimoiy salohiyatni kompleks baholashda demografik va ijtimoiy omillar bilan bir qatorda iqtisodiy, huquqiy,

psixologik, ekologik va texnologik ko'rsatkichlarni ham hisobga olish zarur. Bunga mehnatga haq to'lash darajasi, sog'liq holati va kasallanish ko'rsatkichlari, ijtimoiy va siyosiy tizim barqarorligi, faol korxonalar soni kabi indikatorlar kiradi. Tadqiqotchilar "ijtimoiy tanglik" tushunchasiga ham alohida e'tibor qaratib, uni aholi manfaatlarini, kutishlari va real ehtiyojlarining uzoq muddatli nomutanosibligi natijasida yuzaga keladigan ziddiyatli ijtimoiy holat sifatida izohlaydilar[2].

Ushbu yondashuv O'zbekiston uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etib, ijtimoiy siyosat samaradorligini baholashda daromadlar va bandlik bilan bir qatorda ijtimoiy barqarorlik, adolat hissi, ijtimoiy ishonch, xavfsizlik va ekologik xavfsizlik kabi ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi.

A.Vlasova yondashuvi bo'yicha ijtimoiy salohiyat - bu, ijtimoiy qadriyatlar, iqtisodiy resurslar, texnologik imkoniyatlar, sog'liqni saqlash va ekologik muhitning integratsiyasidan shakllanadigan ko'p omilli tizimdir. Olimaga ko'ra, iqtisodiy yondashuv farovonlikni resurslarni samarali taqsimlash orqali, ijtimoiy-siyosiy yondashuv esa fuqarolik faolligi, ishonch va institutlararo hamkorlik orqali ta'minlaydi. Shu tariqa, ijtimoiy salohiyat jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini belgilovchi strategik kategoriya sifatida talqin etiladi[3].

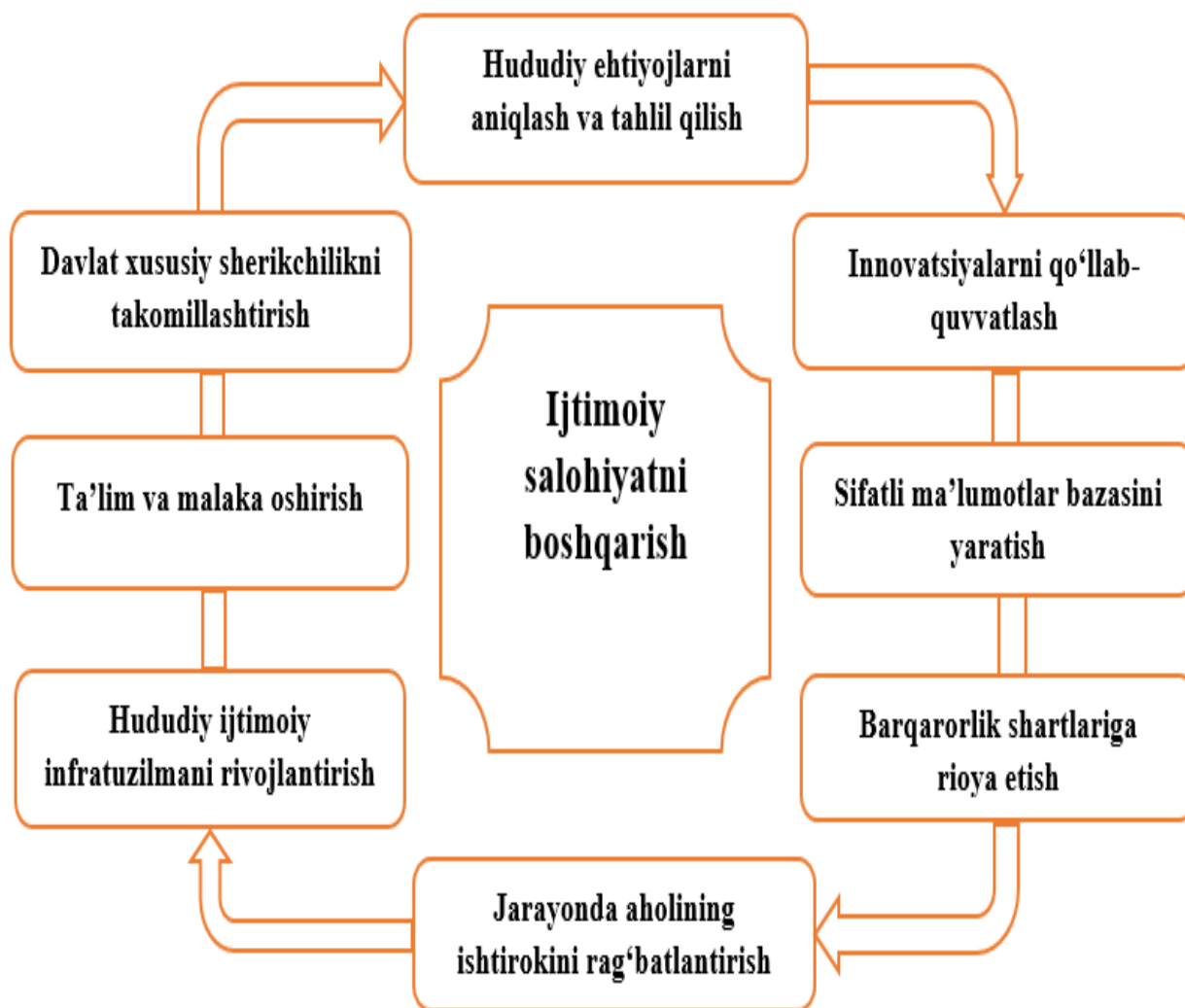
Davlatimizda bu yondashuv "yashil iqtisodiyot" strategiyasi, ekologik xavfsizlik siyosati va ekologik ta'lim dasturlari bilan mos bo'lib, hududlar rivojida inson, iqtisodiyot va tabiiy muhit o'rtasidagi muvozanatni mustahkamlab turadi.

Hududlar ijtimoiy salohiyatiga doir eng to'laqonli tasavvur ushbu ta'rifda o'z aksini topadi: "Ijtimoiy salohiyat - bu hududiy tuzilma (mintaqa) o'z rivojlanishining asosiy maqsadi, ya'ni aholi hayot faoliyati uchun eng qulay sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan imkoniyatlar majmuasidir"[4].

Mahalliy olimlarimizdan F.B.Aminov ijtimoiy salohiyatda quyidagicha ta'rif beradi: "Ijtimoiy salohiyat - bu siyosiy, ma'naviy, falsafiy, axloqiy, madaniy va etnik xarakterdagi mavjud yoki mumkin bo'lgan turmush darajasining mezonlari va cheklovlari doirasida hayotiy faoliyatni tashkil etish qobiliyati hamda shu nuqtayi nazardan turmush darajasi sifat ko'rsatkichlaridir"[5].

Hududning ijtimoiy salohiyatini samarali boshqarish - mavjud resurslar, xususan inson salohiyatini to'g'ri yo'naltirish, shuningdek, mintaqaviy infratuzilmaviy imkoniyatlarni chuqur tahlil qilishga asoslangan holda amalga oshirilishi lozim. Bu jarayonda fuqarolar, ijtimoiy guruhlar, iqtisodiy subyektlar, mahalliy hokimiyat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasidagi funksional o'zaro hamkorlik muhim o'rin egallaydi[6].

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda aytadigan bo'lsak, hududlarning ijtimoiy salohiyatini boshqarish modelini shakllantirishda quyidagi jihatlariga tayanish zarur:

1-rasm. Ijtimoiy salohiyatni boshqarish modeli³⁷.

Qashqadaryo viloyati aholi soni jihatidan mamlakatimiz hududlari orasida etakchi o'rinlardan birini egallaydi. 2026 yil 1-yanvar holatiga ko'ra, viloyat doimiy aholisi 3,717 mln nafar atrofida bo'lib, respublika aholisining qariyb 1/10 qismini tashkil etmoqda[7]. Aholi soni miqdori bo'yicha Qashqadaryo viloyati faqat Samarqand va Farg'ona viloyatlarida ortda qolayapti. Viloyatda demografik salohiyat yuqori va mehnat

resurslari zaxirasi etarli darajada shakllangan. Ammo mehnatga layoqatli aholi ulushining yuqoriligi ishsizlik darajasining nisbatan baland bo'lishiga olib kelayotgani aniqlangan, bu esa bandlikni oshirish va mehnat migratsiyasi jarayonlarini muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Hududlarning ijtimoiy salohiyat darajasini quyidagi integrallashgan funksiya orqali aniqlaymiz:

$$ISP = f(D, B, T, S, I, K, R)$$

bu erda: *ISP* - ijtimoiy salohiyatning integral ko'rsatkichi; *D* - demografik salohiyat; *B* - bandlik va daromad salohiyati; *T* - ta'lim salohiyati; *S* - sog'liqni saqlash salohiyati; *I* - infratuzilma salohiyati; *K* -

kommunal va uy-joy sharoiti; *R* - respondentlar (sotsiologik) bahosi.

Har bir blokni me'yorlashtirilgan ko'rsatkichlar asosida hisoblaymiz:

³⁷ Tadqiqot natijalari yuzasidan muallif ishlanmasi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

$$ISP = \sum_{i=1}^n w_i \cdot X_i$$

bu erda: X_i - me'yorlashtirilgan ko'rsatkich; w_i - vazn koeffitsienti $\sum w_i = 1$

Tadqiqotimiz davomida o'lchov birliklari turlicha bo'lgan ko'rsatkichlarni taqqoslash maqsadida 0–1 oralig'ida normallashtirish usuli qo'llanildi.

Hududlarning ijtimoiy salohiyat darajasi integral ko'rsatkich asosida baholangan holda, natijalar bo'yicha hududlar reytingi shakllantirildi (4-jadval), bu esa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

1 - jadval.

Hududlarning ijtimoiy salohiyatini baholashning yakuniy reyting mezonlari

ISP qiymati	Hudud bahosi
0,80 – 1,00	Yuqori ijtimoiy salohiyat
0,60 – 0,79	O'rtadan yuqori
0,40 – 0,59	O'rtacha
0,20 – 0,39	Past
0 – 0,19	Juda past

Integral ijtimoiy salohiyat ko'rsatkichi 0-1 oralig'ida hisoblanib, hududlar salohiyat darajalariga ko'ra guruhlariga ajratildi. Jadval natijalari past ko'rsatkich qayd etadigan hududlar uchun maqsadli davlat qo'llab-quvvatlash zarurligini asoslaydi. Ushbu model statistik va sotsiologik ko'rsatkichlarni integratsiya qilish orqali hududiy reyting asosida qiyosiy baholash imkoniyati bilan ajralib turadi.

Tadqiqotda ijtimoiy salohiyat demografik holat, inson kapitali sifati, sog'liqni saqlash, ijtimoiy infratuzilma aholi turmush darajasi, ijtimoiy infratuzilma hamda ijtimoiy kapital omillari majmui sifatida talqin etildi.

Mintaqalarning ijtimoiy salohiyati darajasini baholashda ko'p qirrali, bir-biridan farq qiluvchi xususiy

ko'rsatkichlarni yagona integral ko'rsatkichga keltirish zarur. Bu esa ko'p o'lchovli o'rtacha qiymat formulasi orqali amalga oshiriladi. Mazkur usul hudud salohiyati haqidagi umumiy manzarani aniq ifodalash imkonini beradi:

$$P = P_c / P_{\max} \times 100\%$$

Bu erda: P – hisoblangan umumiy ko'rsatkich; P_c - baholanayotgan hudud (mintaqa) uchun ushbu ko'rsatkichning amaliy qiymati; $P_{\max}$ – barcha hududlar ichidagi eng yuqori (maksimal) qiymat.

Har bir xususiy ko'rsatkich foiz ko'rinishida me'yorlashtirib bo'lingandan so'ng, olingan natijalar integral ijtimoiy salohiyatni hisoblash uchun quyidagi formulaga qo'yiladi:

$$I = \frac{\sum_{j=1}^n P_{ij}}{n} * d$$

Bu erda: I - hududning ijtimoiy salohiyatini ifodalovchi integral indeks; n – baholashda foydalanilgan ko'rsatkichlar soni; P_{ij} - i -yo'nalishga tegishli j -ko'rsatkichning me'yorlashtirilgan qiymati; d_j - i -

yo'nalish ijtimoiy salohiyatini aniqlashda belgilangan salmoq (vazn) ko'rsatkichi bo'lib, foizda ifodalanadi[8].

Hisob-kitoblar natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyatining integral ijtimoiy salohiyati tahlil davrida 1,47 % ga oshganligi ma'lum bo'ldi (5-jadval).

Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy salohiyatini hisoblash natijalari³⁸

Ko'rsatkichlar	Yakuniy qiymatlar miqdori					Nisbiy cheklanish ko'rsatkichi, 2024/2020 yy, %
	2020	2021	2022	2023	2024	
Pul daromadlari yashash minimumidan past bo'lgan aholi ulushi, jami aholi soniga nisbatan foiz hisobida (%) .	-	0,949	1,110	0,957	0,927	- 7,30
Aholi jon boshiga o'rtacha oylik pul daromadlari, so'm	0,823	0,809	0,808	0,774	0,739	-10,21
Har 1000 aholiga to'g'ri keladigan shaxsiy engil avtomobillar soni, dona	0,921	0,918	0,914	0,901	0,885	-3,91
Har 1000 kishiga nisbatan aholining tabiiy o'sishi (yoki kamayishi)	0,910	0,951	0,959	0,957	0,971	+6,70
Tug'ilishda kutilayotgan umr davomiyligi, yil	0,999	0,998	0,977	0,981	0,991	-0,80
Har 10000 kishiga to'g'ri keladigan migratsion o'sish koeffitsienti, kishi	0,200	0	0,400	0,600	0,900	+350,0
Har 1000 kishiga to'g'ri keladigan kasallanish darajasi	0,675	0,592	0,515	0,524	0,512	-24,15
Har 10000 nafar aholiga nisbatan to'g'ri keladigan davolanish o'rinlari soni	0,678	0,702	0,717	0,681	0,804	+18,59
Har 10000 nafar aholiga nisbatan to'g'ri keladigan shifokorlar soni	0,663	0,649	0,678	0,672	0,643	-3,02
Katta yoshdagi aholining savodxonlik darajasi, %	0,999	1,000	0,999	1,000	1,00	+0,10
Har 10000 nafar aholiga nisbatan to'g'ri keladigan OTM talabalari soni	0,503	0,568	0,571	0,616	0,597	+18,69
Har 10000 nafar aholiga nisbatan to'g'ri keladigan maktab o'quvchilari soni	0,998	0,998	0,999	0,999	0,999	+0,10
Ijtimoiy salohiyat (IS)	0,818	0,819	0,827	0,830	0,830	+1,47 %

O'sish natijasi sifatida asosan migratsion ko'rsatkichlarning yaxshilanishi va kasallanish darajasining kamayishi ko'rsatish mumkin. Biroq aholi tabiiy kamayishi darajasining saqlanib qolishi demografik va sog'liqni saqlash siyosatini kuchaytirish zarurligini ko'rsatib berdi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari ko'rsatkichi, hududlar ijtimoiy salohiyati iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Qashqadaryo viloyati misolida olib borilgan tahlil natijalari hududda demografik salohiyat yuqori darajada shakllanganini, mehnat resurslar miqdori etarli ekanligini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, ijtimoiy salohiyatning ba'zi tarkibiy elementlari, xususan bandlik, ta'lim va sog'liqni saqlash infratuzilmasi, daromadlar darajasining hududlar kesimida notekis rivojlanganligi mavjud salohiyatdan to'liq foydalanish imkoniyatlarini cheklamoqda.

Integral baholash natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy salohiyat darajasi tahlil davrida ijobiy o'sish qayd etgan bo'lsada, ushbu o'sish asosan

ayrim ko'rsatkichlar hisobiga yuzaga kelgan bo'lib, tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot shuni tasdiqladiki, hududlarning ijtimoiy salohiyatini samarali boshqarish uchun kompleks, tizimli va hududiy xususiyatlarni hisobga olgan yondashish lozim. Shu bilan bir qatorda, ijtimoiy salohiyatni baholashda integral indeks usulidan foydalanish hududlararo tafovutlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Erkayeva Gulbahor Panjiyevna Qarshi DU professori / Эркаева Гулбахор Панджиевна Профессор Каршинского государственного университета / Erkayeva Gulbahor Panjiyevna Professor at Karshi State University

E-mail: egulbahor@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1575-5102

2. Zoirov G'olibjon Toshtemir o'g'li Qarshi DU tayanch doktoranti / Зоиров Голибжон Тоштемир угли

³⁸ Tadqiqotlar asosida muallif hisob-kitoblari

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Базовый докторант Каршинского государственного университета / Zoirov G'olibjon Toshtemir ugli
PhD student at Karshi State University

E-mail: zoirovgolibjon@gmail.com

ORCID: 0009-0004-1253-5246

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi "2026-yilda hududlarni yangicha yondashuvlar asosida rivojlantirish orqali aholi daromadini oshirish, barqaror ish o'rinlarini yaratish hamda kambag'allikni qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-49-son qarori.
2. В.В.Нагайцев, Е.В.Пустовалова. Уровень социальной напряженности и конфликтности в системе социального благополучия населения региона. Известия Алтайского гос. Универ. Барнаул: Научная книга, 2010. С. 209-213.
3. А.А.Власова. Социальное благополучие человека и общества как стратегическая цель социальной работы. XX Международная конференция памяти профессора Л.Н.Когана «Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования». Ярославль: Уральский федеральный универ, 2015. С. 56-62.
4. Бостанов К.А. Методические подходы к оценке и управлению ресурсным потенциалом и социально-экономической эффективностью жилищно-коммунального хозяйства: автореф. канд. дисс. Кисловодск: КИЭП, 2011. 22 с.
5. Aminov F.B. Mintaqada iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ilmiynazariy asoslari.// Innovatsion iqtisodiyot. №4. 2023, 9-bet.
6. Erkayeva.G.P., & Zoirov.G.T (2025). Ijtimoiy salohiyat – hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishning boshqaruv obyekti sifatida. yashil iqtisodiyot va taraqqiyot., № 4-son, 497-502.
7. www.qashstat.uz – Qashqadaryo viloyati statistik boshqarmasi rasmiy sayti ma'lumotlari.
8. Теребилов И. О. Исследование стратегического управления в мезоэкономике. Предпосылки, методы, практика. М.: Рост, 2011. 200 с.
9. <https://www.stat.uz> - O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika Qo'mitasi rasmiy sayti.

SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISHNING TASHKILIY- IQTISODIY MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI

Bahodirov Shohruh Bahodir o'g'li

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЛУЧШЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Баходиров Шохрух Баходир угли

SCIENTIFIC-METHODICAL BASIS OF IMPROVING THE ORGANIZATIONAL- ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Bahodirov Shohruh Bahodir ugli

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning takomillashtirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish masalasi tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida tizimli, jarayonli va vaziyatli yondashuvlar, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, strukturaviy-guruhlash va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Natijada innovatsion faoliyatni boshqarishning maqsadli, tashkiliy, iqtisodiy, axborot-tahliliy va monitoring bloklaridan iborat takomillashtirilgan mexanizmi ishlab chiqildi. Shuningdek, ushbu mexanizmning sanoat korxonalarida innovatsion qarorlar sifatini oshirish, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirish, boshqaruvning moslashuvchanligini ta'minlash va korxona raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qilishi asoslandi.

Kalit so'zlar: Innovatsion faoliyat, sanoat korxonasi, innovatsion boshqaruv, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, innovatsion salohiyat, boshqaruv yondashuvlari, strategik boshqaruv, resurslar integratsiyasi, raqobatbardoshlik, monitoring

Аннотация. В статье исследуются вопросы формирования совершенствованного организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью на промышленных предприятиях. Целью исследования является разработка эффективного организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью промышленного предприятия. В процессе исследования использованы системный, процессный и ситуационный подходы, методы сравнительного анализа, научного

обобщения, структурной группировки и логического анализа. В результате разработан совершенствованный механизм управления инновационной деятельностью, включающий целевой, организационный, экономический, информационно-аналитический и мониторинговый блоки. Обосновано, что внедрение данного механизма способствует повышению качества инновационных управленческих решений, росту эффективности использования ресурсов, обеспечению адаптивности управления и укреплению конкурентоспособности промышленного предприятия.

Ключевые слова: Инновационная деятельность, промышленное предприятие, инновационное управление, организационно-экономический механизм, инновационный потенциал, управленческие подходы, стратегическое управление, интеграция ресурсов, конкурентоспособность, мониторинг.

Abstract: This article examines the formation of an improved organizational and economic mechanism for managing innovation activity at industrial enterprises. The purpose of the study is to develop an effective organizational and economic mechanism for innovation management in industrial enterprises. The research is based on systemic, process-based, and situational approaches, as well as comparative analysis, scientific generalization, structural grouping, and logical analysis. As a result, an improved mechanism for managing innovation activity was developed, consisting of target, organizational, economic, information-analytical, and monitoring blocks. The study substantiates that the implementation of this mechanism improves the quality of innovation-related managerial decisions, increases resource efficiency, enhances managerial adaptability, and strengthens the competitiveness of industrial enterprises

Keywords: Innovation activity, industrial enterprise, innovation management, organizational and economic mechanism, innovation potential, management approaches, strategic management, resource integration, competitiveness, monitoring.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida texnologik yangilanishlar sur'atining jadallashuvi, raqobat muhitining keskinlashuvi hamda ishlab chiqarish tizimlarining murakkablashuvi sharoitida sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni samarali boshqarish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsiyalarni yaratish, joriy etish va tijoratlashtirish darajasi korxonaning bozor mavqei, ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot raqobatbardoshligi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan innovatsion faoliyatni boshqarish masalasi nafaqat amaliy, balki muhim ilmiy-uslubiy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqot yo'nalishi sifatida namoyon bo'lmoqda

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatning samaradorligi mavjud resurslardan foydalanish darajasi, boshqaruv sifati, tashkiliy moslashuvchanlik, moliyaviy imkoniyatlar, kadrlar salohiyati va texnologik yangilanishlarga tayyorlik bilan uzviy bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion salohiyat korxonaning faqat mavjud resurslari yig'indisi emas, balki ularni strategik maqsadlarga yo'naltirish, yangi g'oyalarni amaliyotga joriy etish va o'zgaruvchan tashqi muhitga moslashtirish qobiliyatini ham ifodalaydi. Demak, innovatsion faoliyatni boshqarish korxonaning ishlab chiqarish, moliyaviy, tashkiliy va axborot imkoniyatlarini yagona tizim asosida muvofiqlashtirishni talab qiladi.

Mavjud ilmiy manbalarda innovatsion faoliyatni boshqarishga doir asosan tizimli, jarayonli va vaziyatli yondashuvlar shakllangan. Tizimli yondashuv innovatsion faoliyatni o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida ko'rsa, jarayonli yondashuv boshqaruv funksiyalarining izchil amalga oshirilishiga urg'u beradi, vaziyatli yondashuv esa korxonaning aniq sharoiti va ichki xususiyatlariga mos boshqaruv qarorlarini qabul qilishni taqozo etadi. Biroq ushbu yondashuvlarning har biri alohida qo'llanganda ma'lum cheklovlarga ega bo'lib, innovatsion faoliyatni boshqarishning to'liq va

moslashuvchan mexanizmini shakllantirish uchun ularni integratsiyalashtirish holda qo'llash zarurati yuzaga keladi

Sanoat korxonasi o'zining ishlab chiqarish-texnik birligi, tashkiliy yaxlitligi va iqtisodiy mustaqilligi bilan boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlardan farqlanadi. Shu sababli unda innovatsion faoliyatni boshqarish masalasi oddiy yangiliklarni joriy etish bilan cheklanmaydi, balki ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, kadrlar malakasini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobat muhitiga tezkor moslashishni ham qamrab oladi. Aynan shu holat sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishni dolzarb ilmiy muammo sifatida belgilaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqotda sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishni asoslashda tizimli, jarayonli va vaziyatli yondashuvlardan foydalanildi. Kharchenko innovatsion salohiyatni boshqarishni rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazoratga asoslangan maqsadli ta'sir jarayoni sifatida izohlasa, Efimova ushbu boshqaruvning metodik negizini aynan tizimli, jarayonli va vaziyatli yondashuvlar tashkil etishini ko'rsatadi. Zabarna va Peschanska tizimli yondashuvning innovatsion faoliyatni yaxlit tizim sifatida anglash imkonini berishini, Kornilova hamda Bilovodskaya va Kyrychenko esa jarayonli yondashuv boshqaruv funksiyalarining izchil amalga oshirilishini ta'minlashini asoslaydi. Prychepa esa vaziyatli yondashuv doirasida korxonaning aniq sharoitiga mos boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, mantiqiy tahlil va strukturaviy guruhlash usullari qo'llanildi. Qiyosiy tahlil yordamida mavjud yondashuvlarning afzallik va cheklovlari aniqlashtirildi, ilmiy umumlashtirish asosida sanoat korxonalariga xos tashkiliy-iqtisodiy xususiyatlar

tizimlashtirildi, strukturaviy guruhlash orqali esa taklif etilayotgan mexanizmning asosiy bloklari ajratildi. Tadqiqotning metodik bazasini indikatorlar tizimi, integral ko'rsatkich va ekspert baholash algoritmlaridan foydalanish tashkil etdi, bu esa innovatsion faoliyatni boshqarish mexanizmini nazariy va amaliy jihatdan asoslash imkonini berdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish mavjud boshqaruv yondashuvlarini bir-biridan ajratilgan

holda emas, balki o'zaro integratsiyalashgan tizim sifatida qo'llashni talab etadi. Xususan, innovatsion salohiyatni boshqarishda tizimli, jarayonli va vaziyatli yondashuvlar alohida nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularning har biri mustaqil qo'llanganda ma'lum funksional cheklovlarni namoyon etadi. Shu sababli sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning takomillashtirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqishda mazkur yondashuvlarning ustun jihatlari uyg'unlashtirish zarur hisoblanadi.

Mazkur yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish asosida ularning mazmuni, afzalliklari va cheklovlari 1-jadvalda tizimlashtirildi.

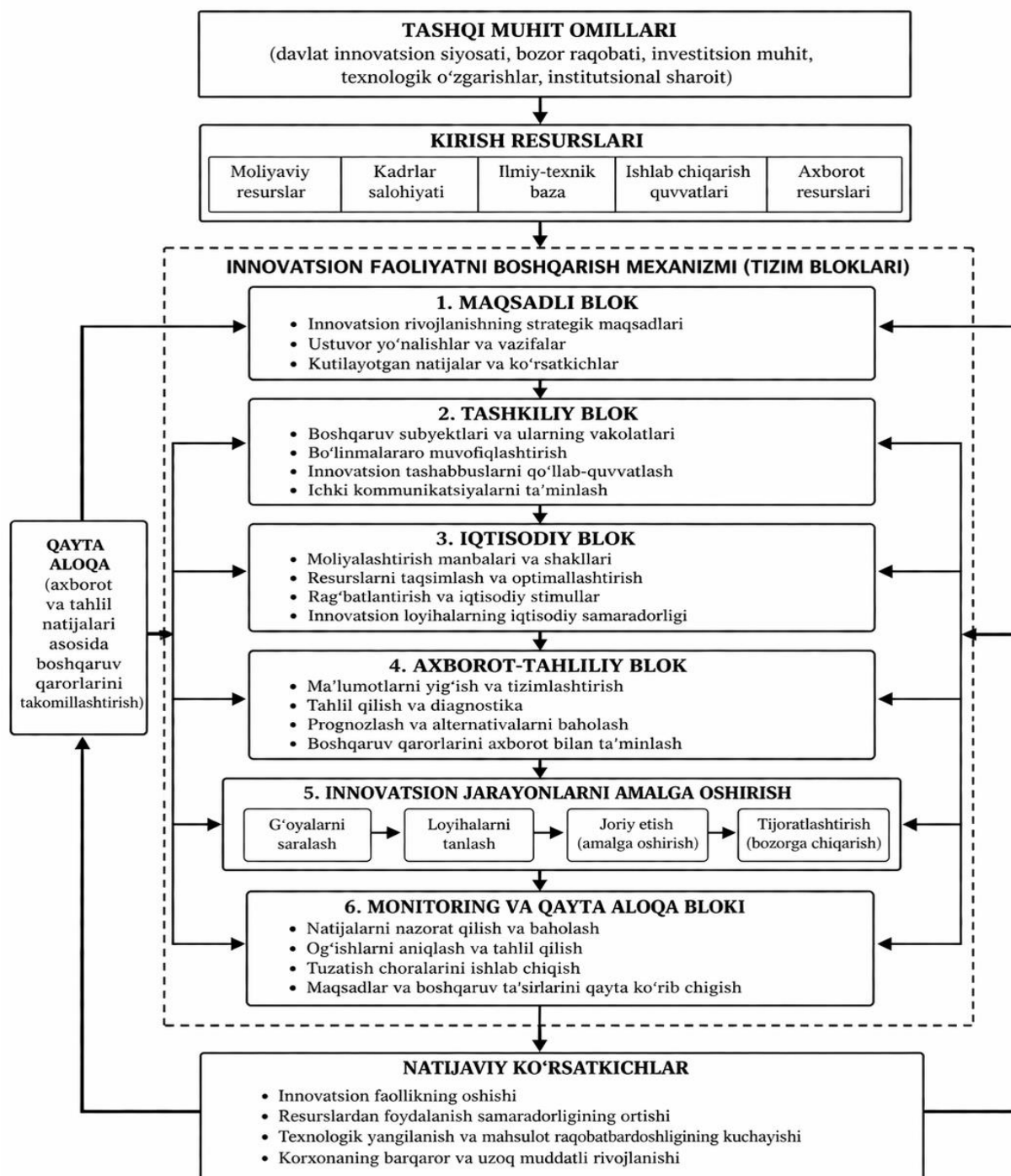
1-jadval.

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish yondashuvlarining qiyosiy tavsifi

Yondashuv mexanizm	Mazmuni	Afzalliklari	Kamchiliklari
Tizimli yondashuv	Innovatsion faoliyatni o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida ko'rib chiqadi	Innovatsion salohiyatni yaxlit ko'rishga imkon beradi; resurslardan foydalanishga tayyorgarlikni oshiradi; tashqi muhit o'zgarishlariga moslashishga yordam beradi	Boshqarishning aniq usullarini to'liq bermaydi; elementlar ustuvorligini belgilamaydi; tashqi omillar ta'sirini etarli darajada hisobga olmaydi
Jarayonli yondashuv	Innovatsion faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat kabi izchil boshqaruv jarayoni sifatida talqin qiladi	Mas'uliyat taqsimotini kuchaytiradi; boshqaruvni shaffoflashtiradi; byurokratik bosimni kamaytiradi; natijaga yo'naltirilganlikni ta'minlaydi; boshqaruvni avtomatlashtirishga imkon beradi	Ishtirokchilar malakasiga yuqori talab qo'yadi; ko'proq amallar ketma-ketligiga e'tibor qaratadi; ichki va tashqi omillarni har doim ham to'liq qamrab olmaydi; strategik maqsadlar etarli darajada ochildmaydi
Vaziyatli yondashuv	Boshqaruv qarorlarini korxonaning aniq holati, resurslari va tashqi sharoitiga moslashtiradi	Moslashuvchanlikni oshiradi; korxonaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi; boshqaruv samaradorligini muayyan vaziyatda kuchaytiradi	Maxsus strategiyalar ishlab chiqishni talab qiladi; xodimlar va menejerlar malakasiga yuqori talab qo'yadi; universal model bermaydi

1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatdiki, innovatsion faoliyatni boshqarishda tizimli yondashuv korxonaning resurs va imkoniyatlarini yaxlit ko'rishga xizmat qiladi, jarayonli yondashuv boshqaruv funksiyalarining izchil amalga oshirilishini taminlaydilaydi, vaziyatli yondashuv esa korxonaning konkret sharoitiga mos qarorlar ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, sanoat korxonasi murakkab ishlab chiqarish-iqtisodiy tizim sifatida ishlab chiqarish-

texnik birligi, tashkiliy yaxlitligi va iqtisodiy mustaqilligi bilan tavsiflanadi, bu esa innovatsion boshqaruv mexanizmini ko'p omilli va ko'p darajali tuzilma sifatida shakllantirishni talab etadi. Shu asosda sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning takomillashtirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi ishlab chiqildi. Uning mantiqiy tuzilmasi quyidagi rasmda ifodalanadi.

1-rasm. Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning takomillashtirilgan tashkiliy iqtisodiy mexanizmi

1-rasmda taklif etilgan mexanizmning asosiy ilmiy g'oyasi shundan iboratki, innovatsion faoliyatni boshqarish alohida tadbirlar yig'indisi sifatida emas, balki resurslar, boshqaruv funksiyalari va natijalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka tayangan yagona tizim sifatida tashkil etiladi. Bunda maqsadli blok innovatsion rivojlanishning strategik yo'nalishini belgilasa, tashkiliy blok mazkur maqsadlarni amaliy boshqaruv tizimiga singdiradi. Iqtisodiy blok resurslar harakati va rag'batlantirish instrumentlarini shakllantiradi, axborot-tahliliy blok esa qarorlar qabul qilish uchun zarur ma'lumotlar bazasini yaratadi. Monitoring va qayta aloqa bloki butun mexanizmning moslashuvchanligini

ta'minlab, natijalardan kelib chiqib maqsadlar va vositalarni tuzatishga xizmat qiladi.

Mazkur natijalar sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish samaradorligini oshirishning asosiy sharti sifatida boshqaruvning maqsadli, tashkiliy, iqtisodiy va axborot-tahliliy komponentlarini integratsiyalash zarurligini ko'rsatdi. Shuningdek, taklif etilgan mexanizm korxonaning ichki resurslari bilan tashqi muhit omillari o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish, innovatsion qarorlar sifatini yaxshilash, tavakkalchiliklarni pasaytirish va texnologik yangilanishni jadallashtirish imkonini beradi. Shu jihatdan ishlab chiqilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishini

boshqarishda qo'llash mumkin bo'lgan amaliy model sifatida baholanishi mumkin.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish samaradorligini oshirish mavjud boshqaruv yondashuvlarini alohida qo'llash orqali emas, balki ularni yagona tashkiliy-iqtisodiy mexanizm doirasida integratsiyalash asosida ta'minlanishini ko'rsatdi. Maqolada tizimli, jarayonli va vaziyatli yondashuvlarning mazmuni qiyosiy tahlil qilinib, ularning har biri innovatsion faoliyatni boshqarishda muayyan funksional imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, amaliy jihatdan kompleks qo'llangandagina samarali natija berishi asoslandi

Tadqiqotning asosiy ilmiy natijasi sifatida sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning takomillashtirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi ishlab chiqildi. Mazkur mexanizm maqsadli, tashkiliy, iqtisodiy, axborot-tahliliy hamda monitoring va qayta aloqa bloklaridan tashkil topib, innovatsion qarorlarni ishlab chiqish, resurslarni safarbar etish, innovatsion jarayonlarni amalga oshirish va natijalarni baholashning uzviy tizimini ifodalaydi. Shu jihatdan taklif etilgan mexanizm innovatsion faoliyatni boshqarishni alohida tadbirlar yig'indisi sifatida emas, balki resurslar, boshqaruv funksiyalari va natijalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka tayangan yaxlit boshqaruv tizimi sifatida talqin etish imkonini beradi

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligi ichki resurslar, boshqaruv sifati, kadrlar salohiyati, ishlab chiqarish-texnologik baza va tashqi muhit omillari o'rtasidagi mutanosiblik bilan belgilanadi. Shu sababli taklif etilgan mexanizm korxonaning innovatsion faolligini oshirish, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirish, boshqaruvning moslashuvchanligini ta'minlash hamda mahsulot raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiluvchi amaliy model sifatida baholanishi mumkin. Mazkur yondashuv sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish va strategik

boshqaruv qarorlarini takomillashtirishda metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Bahodirov Shohruh Bahodir o'g'li Toshkent davlat transport universiteti doktoranti / Баходиров Шохрух Баходир угли Докторант Ташкентского государственного транспортного университета / Bahodirov Shohruh Bahodir ugli Doctoral student at Tashkent State Transport University
E-mail: shohruhbahodirov1994@gmail.com
ORCID: 0009-0007-8739-6413

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Fedulova L. I. Upravlinnia orhanizatsiiamy. Kyiv: Lybid, 2004. 448 s.
- 2.Karintseva O. I., Matvieiev P. S. Teoretychni aspekty vyznachennia sutnosti innovatsiinoho potentsialu // *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky*. 2015. № 2. S. 23–30.
- 3.Kharchenko V. A. Osoblyvosti zastosuvannia sytuatsiinoho pidkhodu do upravlinnia innovatsiinym potentsialom. 2012. № 1. S. 242–246.
- 4.Yefimova S. A. Upravlinnia innovatsiinym potentsialom pidpriemstva // *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2014. Vyp. 9. S. 98–100.
- 5.Zabarna E. M., Pishchanska V. H. Naukovi pidkhody do upravlinnia innovatsiinym potentsialom pidpriemstva. 2016.
- 6.Kornilova I. Sutnist innovatsiinoho potentsialu // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2008. № 1. S. 41–45.
- 7.Kashpur S. Management of the innovation potential of an industrial enterprise (case study of the LLC “TEKHNOKHM”): qualification paper to obtain an educational degree Bachelor. Sumy: Sumy State University, 2024. 75 p.

УПРАВЛЕНИЕ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ (НА ПРИМЕРЕ IFODA AGRO KIMYO HIMOYA JV LLC)

Жаҳонгир Улжабаев Ражаббаевич, Анваржон Абдуллаев Акбаралиевич

TA'LIM TADBIRLARI ASOSIDA AGROSANOAT KORXONASINING BARQAROR RIVOJLANISHINI BOSHQARISH (IFODA AGRO KIMYO HIMOYA JV MCH MISOLIDA)

Jahongir Uljabayev Rajabbaevich, Anvarjon Abdullaev Akbaraliyevich

MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AN AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISE BASED ON EDUCATIONAL ACTIVITIES (USING IFODA AGRO KIMYO HIMOYA JV LLC AS AN EXAMPLE)

Jakhongir Uljabayev Rajabbaevich, Anvarjon Abdullaev Akbaraliyevich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Аннотация: В статье рассматривается роль внутрикорпоративных научно-практических мероприятий в системе управления устойчивым развитием предприятия. На основе анализа отчетов о проведенных семинарах, посвященных органическим удобрениям и восстановлению почв, раскрываются управленческие и экономические эффекты, включая повышение квалификации персонала, улучшение контроля качества продукции и снижение экологических рисков.

Ключевые слова: устойчивое развитие, агропромышленное предприятие, управленческий учет, образовательные мероприятия, повышение квалификации персонала, органические удобрения, контроль качества продукции.

Аннотация: Ushbu maqolada kompaniyaning barqaror rivojlanishni boshqarish tizimida ichki korporativ ilmiy va amaliy tadbirlarning roli o'rganiladi. Organik o'g'itlar va tuproqni tiklash bo'yicha seminarlardan olingan hisobotlarni tahlil qilish asosida maqolada xodimlarning malakasini oshirish, mahsulot sifatini nazorat qilishni yaxshilash va ekologik xavflarni kamaytirish kabi boshqaruv va iqtisodiy foydalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, agrosanoat korxonasi, boshqaruv hisobi, o'quv dasturlari, xodimlarni rivojlantirish, organik o'g'itlar, sifat nazorati, ekologik.

Abstract: This article examines the role of internal corporate scientific and practical events in a company's sustainable development management system. Based on an analysis of reports from seminars on organic fertilizers and soil restoration, the article reveals managerial and economic benefits, including improved personnel skills, improved product quality control, and reduced environmental risks.

Keywords: sustainable development, agro-industrial enterprise, management accounting, training programs, personnel development, organic fertilizers, quality control, environmental sustainability, human capital, innovation.

■ ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях глобализации и усиления экологических требований устойчивое развитие агропромышленных предприятий становится одним из ключевых факторов их конкурентоспособности [1]. Особое значение приобретает внедрение экологически безопасных технологий, рациональное использование природных ресурсов и повышение эффективности управления

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

производственными процессами. В этой связи возрастает роль управленческого учета и менеджмента, направленных на оптимизацию затрат, повышение качества продукции и снижение негативного воздействия на окружающую среду [2-3].

Одним из эффективных инструментов реализации принципов устойчивого развития является организация научно-практических и

обучающих мероприятий внутри предприятия. Такие мероприятия способствуют повышению квалификации персонала, внедрению инновационных решений и совершенствованию системы контроля качества продукции. Как отмечают Kaplan и Norton, развитие человеческого капитала и системы знаний является важнейшим элементом стратегического управления и долгосрочного роста компании [4-5]. Согласно современным исследованиям в области управленческого учета, затраты на обучение персонала и внедрение новых технологий следует рассматривать не только как текущие расходы, но и как инвестиции в нематериальные активы предприятия, обеспечивающие повышение его эффективности в будущем [6]. Особенно это актуально для аграрного сектора, где качество продукции и устойчивость производства напрямую зависят от уровня технологической подготовки и научного сопровождения [7].

Практическим примером реализованных подходов является деятельность компании Ifoda Agro Kimyo Himoya Joint Venture LLC, которая в рамках международной инициативы Earth Day 2026 организовала ряд научно-практических семинаров, направленных на развитие устойчивого сельского хозяйства, внедрение органических удобрений и повышение квалификации специалистов. Данные мероприятия включали как теоретическую подготовку, так и практическое обучение, охватывающее вопросы контроля качества продукции, анализа состава удобрений и повышения плодородия почв [8].

Таким образом, исследование управленческих аспектов организации подобных мероприятий представляет научный и практический интерес,

поскольку позволяет оценить их влияние на эффективность деятельности предприятия, развитие человеческого капитала и формирование системы устойчивого управления.

■ РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ внутрикорпоративных научно-практических мероприятий, проведенных компанией Ifoda Agro Kimyo Himoya JV LLC в рамках инициативы Earth Day 2026, показал их существенное влияние на формирование системы устойчивого развития предприятия.

Первое мероприятие, 15 апреля 2026 года, в честь Дня Земли, компания Ifoda Agro Kimyo Himoya Joint Venture LLC организовала специализированный семинар, направленный на продвижение устойчивых методов ведения сельского хозяйства путем представления нового поколения органических суперфосфатных удобрений. Это мероприятие было проведено в рамках обязательств компании по обеспечению экологической устойчивости, научного прогресса и ответственного развития сельского хозяйства. Семинар собрал сотрудников лаборатории и технических специалистов для повышения их понимания важности продукта, его применения и оценки качества.

Цель мероприятия. Основная цель семинара заключалась в следующем: укрепление научно-технических знаний сотрудников лаборатории, представление нового органического суперфосфатного удобрения, объяснение его важности для здоровья почвы и устойчивого земледелия, проведение практического обучения методам анализа качества продукции и лабораторных испытаний.

Семинар был направлен на вопросы восстановления почв и перехода от традиционных минеральных удобрений к органическим. Полученные результаты свидетельствуют о росте уровня осведомленности сотрудников о принципах устойчивого сельского хозяйства, а также о

формировании более эффективного подхода к управлению плодородием почв. Данный переход является важным этапом снижения экологической нагрузки и внедрения ресурсосберегающих технологий.

Мероприятие расширило границы образовательной деятельности предприятия за счёт вовлечения фермеров и внешних специалистов. Практическое обучение, включающее современные методы закладки садов и устойчивого плодородия, способствовало распространению передовых

агротехнологий и укреплению взаимодействия между производственным сектором и научным сообществом. Это подтверждает значимость образовательных инициатив как инструмента развития человеческого капитала и повышения инновационной активности.

В целом, интеграция теоретической подготовки и практических навыков в рамках проведённых мероприятий привела к повышению

квалификации персонала, улучшению качества продукции и усилению экологической ответственности предприятия. Полученные

результаты подтверждают, что образовательные мероприятия являются эффективным инструментом управления устойчивым развитием агропромышленных предприятий.

Таблица 1.

Сравнительный анализ проведённых мероприятий

№ мероприятия	Направление	Основное содержание	Практический результат	Управленческий эффект
1	Органоминеральные удобрения	Разработка и анализ качества суперфосфата	Освоение методов анализа (состав, влажность, качество)	Повышение качества продукции и лабораторного контроля
2	Устойчивое сельское хозяйство	Восстановление почв, переход к органическим удобрениям	Рост понимания устойчивых практик	Снижение экологических рисков, улучшение управления ресурсами
3	Садоводство и агротехнологии	Закладка садов, защита растений, международный опыт	Практическое обучение фермеров	Развитие человеческого капитала и внешнего взаимодействия

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Улжабаев Жахонгир Ражаббаевич СП ООО Ифода Агро Кимё Химоя" начальник лаборатории / Uljabayev Jahongir Rajabbayevich "Ifoda Agro Kimyo Ximoya" MCHJ QK laboratoriya mudiri / Jakhongir Uljabayev Rajabbayevich, "Ifoda Agro Kimyo Himoya" JV LLC Laboratory Head

E-mail: jahongir.ifoda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6400-5809>

2. Abdullayev Anvarjon Akbaraliyevich Innovatsiya bo'limi boshlig'i / Абдуллаев Анваржон Акбаралиевич начальник отдела инноваций / Anvarjon Abdullaev Akbaraliyevich innovation department head

E-mail: itegroup.uz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3644-4910>

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сулимин В. В., Шведов В. В., Ларионова Н. П. Современные подходы к управлению устойчивым развитием сельскохозяйственных предприятий в условиях глобализации // Agrarian Bulletin of the Urals. -2024. -Т. 24, № 09. -С. 1239-1252. - DOI: 10.32417/1997-4868-2024-24-09-1239-1252.

2. Авдейчик О. В., Струк В. А., Антонов А. С., Струк А. В. Технологический фактор экономики

устойчивого социально-экономического развития // Международный научно-исследовательский журнал «Прогрессивная экономика». -2024. -№8.-DOI:

3. Environmental Management Framework: Volume IV. Republic of Uzbekistan (in Russian) // Central Asia Climate Adaptation and Mitigation Program for the Aral Sea Basin. -May 11, 2014.

4. Василенко В.А. Критерии и инструменты управления устойчивым развитием предприятий // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». -2013. -Т. 26 (65). - № 2. -С. 24-30.

5. Вахромов Е.Н., Маркарян Д.Ю. Оценка устойчивого развития и функционирования предприятия: факторы, критерии, особенности // Вестник АГТУ. - 2008. - № 4 (45). - С. 52–58. (ISSN 1812-9498)

6. Мещеряков Д.А. Управленческий учёт инвестиционной деятельности // Управленческий учёт. - Год. - № 2021- С. 263-267.

7. Миронова Е.К. Инновационные подходы в практике управления персоналом конкурентоспособных предприятий // Вопросы студенческой науки. -2019. - № 9 (37). -С. 71-77

8. Ifoda Agro Kimyo Himoya Joint Venture LLC. Seminar on the Development, Scientific Basis, and Quality Analysis of Organic-Based Superphosphate Fertilizer (Earth Day 2026 – Official Event Report). — Ташкент, 15 апреля 2026

**Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil
va audit**

**Accounting, economic analysis and
audit**

**Бухгалтерский учет,
экономический анализ и аудит**

AI-DRIVEN ACCOUNTING AND DYNAMIC PRICING STRATEGIES IN THE RESTAURANT INDUSTRY

Ablakulova Shakhnoza Gayrat kizi, Ibragim Mamadiyevich Ganiyev

РОЛЬ ИИ В СОВРЕМЕННОЙ БУХГАЛТЕРИИ И УПРАВЛЕНИИ СТОИМОСТЬЮ УСЛУГ

Аблакулова Шахноза Гайрат кызы, Ибрагим Мамадиевич Ганиев

UMUMIY OVQATLANISH SOHASIDA SI TECHNOLOGIYALARI: AVTOMATLASHTIRILGAN BUXGALTERIYA VA DINAMIK NARX SHAKLLANTIRISH

Ablakulova Shaxnoza Gayrat qizi, Ibragim Mamadiyevich Ganiyev

Received: April 12, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Abstract. As the restaurant sector undergoes digital transformation, this study analyzes the efficiency of AI-powered systems in managing finances and optimizing prices. Through an examination of automated inventory control and adaptive pricing algorithms, the article demonstrates how AI reduces human error and responds to market fluctuations. The findings suggest that AI is no longer optional but a critical tool for enhancing restaurant ROI, streamlining operations, and maintaining a leading edge over competitors.

Аннотатсия. Статъя раскрывает потенциал искусственного интеллекта как инструмента стратегического управления в ресторанном секторе. Особое место отведено механизмам адаптивного ценообразования и интеллектуальному контролю затрат. Автор анализирует, как технологии ИИ трансформируют классические подходы к учету и планированию, обеспечивая высокую точность прогнозов и минимизацию рисков. Внедрение ИИ-решений рассматривается как необходимый этап для повышения маржинальности и операционной устойчивости предприятий в условиях цифровой экономики.

Аннотатсия. Maqola restoran biznesida sun'iy intellektga asoslangan raqamli ekotizimlarni shakllantirish masalalariga bag'ishlangan. Muallif tomonidan SI yordamida talabni aniq bashorat qilish va moslanuvchan narx siyosatini yuritishning afzalliklari ochib beriladi. Ma'lumotlar tahlili asosida boshqaruv samaradorligini oshirish va xizmat ko'rsatish rentabelligini yaxshilash imkoniyatlari tahlil etilgan. Tadqiqot yakunida SI texnologiyalari nafaqat texnologik yangilik, balki restoranlarning daromadini oshiruvchi asosiy iqtisodiy drayver ekanligi isbotlangan.

Keywords. Foodservice industry, intelligent systems, adaptive pricing models, expenditure analysis, machine learning algorithms, predictive demand analytics, economic viability, smart management, digital business transformation, data-driven decision making.

Ключевые слова. Индустрия питания, интеллектуальные системы, адаптивное ценообразование, анализ издержек, алгоритмы машинного обучения, предиктивная аналитика спроса, экономическая эффективность, интеллектуальное управление, цифровизация бизнеса, Big Data в ритейле.

Kalit so'zlar. Umumiy ovqatlanish industriyasi, intellektual tizimlar, moslanuvchan narx siyosati, xarajatlar tahlili, o'zi o'rganuvchi algoritmlar, iste'mol bozorini prognozlash, iqtisodiy samaradorlik, katta hajmdagi ma'lumotlar, aqlli boshqaruv, sohani raqamlashtirish.

■ INTRODUCTION

The global push toward a digital economy is fundamentally reshaping every sector, and the hospitality industry is no exception. Today's restaurant business operates in a high-stakes environment defined by fierce

competition, fluctuating consumer trends, and volatile raw material costs. Traditional accounting methods, which rely heavily on manual entry and human oversight, are increasingly prone to errors, leading to significant resource drain and operational inefficiencies.

The global restaurant landscape is currently navigating a period of unprecedented complexity. Conventional management strategies have largely lost their edge, a shift that became particularly evident following the COVID-19 pandemic. The crisis acted as a catalyst for digital transformation, forcing establishments to dismantle and rebuild their business models from the ground up. In this new era, Artificial Intelligence (AI) has emerged not merely as a calculating tool, but as a sophisticated "intellectual partner" capable of driving strategic decisions. Specifically, AI is revolutionizing financial oversight and pricing mechanisms within the restaurant sector [11]. This article analyzes the profound impact of AI technologies on financial management, evaluates current industry practices, and explores future growth trajectories.

From a global economic perspective, the restaurant industry generated a massive \$4.6 trillion in revenue in 2024, with profits ranging between \$300 billion and \$450 billion [3]. The scale of engagement is equally staggering: between 3.5 and 4 billion people are regular patrons of food services. Approximately 2.3 billion individuals dine out at least once a week, while 2 billion people actively use online delivery platforms [18]. Consequently, the industry processes an immense volume of data, reaching 12–15 billion transactions daily, or roughly 4–5 trillion transactions annually [14].

Modern Restaurant Revenue Management (RRM) strategies are built upon five core pillars: pricing, inventory control, time management, data governance, and sales optimization. Artificial Intelligence is driving the most significant disruptions in the realms of data governance and pricing. By processing vast datasets in real-time, AI systems empower owners and managers to move away from guesswork and toward precise, data-backed decision-making.

In the context of the digital economy, the service sector—and specifically the restaurant business—is evolving at a rapid pace. Heightened competition and rising overhead costs demand a shift toward modern, agile management styles. Traditional accounting and pricing often look backward, relying on historical data that fails to account for real-time market shifts.

In contrast, AI offers the ability to process high-velocity data, provide accurate forecasts, and identify optimal solutions instantly. It plays a pivotal role in automated cost monitoring, demand prediction, dynamic pricing, and inventory optimization—all of which are essential for protecting profit margins. Global leaders such as McDonald's, Starbucks, and Domino's have already integrated AI-driven systems for pricing and demand forecasting, underscoring the critical relevance of AI integration in today's restaurant ecosystem.

■ LITERATURE REVIEW

The integration of Artificial Intelligence in restaurant management has been a focal point for numerous international scholars, whose research provides a foundation for this study. Thomas H. Davenport and Rajeev Ronanki emphasize that AI serves as a critical catalyst for optimizing business processes, particularly in driving operational efficiency and streamlining workflows [2]. Andrew Ng, a pioneer in the

field, highlights the necessity of data-driven decision-making systems for companies undergoing an "AI transformation," arguing that data is the core engine of modern business evolution [12]. Jürgen Schmidhuber has provided the scientific groundwork for Deep Learning models, demonstrating their superior accuracy in time-series forecasting—a vital component for predicting restaurant traffic and sales [17]. David Hardoon and Galit Shmueli (2013) developed a robust model for utilizing data effectively within the "Business Analytics" concept, bridging the gap between raw information and actionable managerial insights [4]. Cathy O'Neil (2022) contributes a critical perspective by addressing the ethical dimensions and the need for transparency in algorithmic decision-making, ensuring that AI-driven pricing remains fair and unbiased [13].

Furthermore, contemporary empirical studies specifically focused on the restaurant industry suggest that AI-powered demand forecasting and dynamic pricing mechanisms can bolster total revenue by 15% to 30%.

■ RESEARCH METHODOLOGY

This study was conducted using a multi-faceted analytical approach. The research draws upon a diverse array of materials, including:

- Scientific findings from both national and international researchers.
- Official datasets provided by relevant Ministries and the National Statistics Agency.
- Comprehensive reports from global financial institutions.

The primary data was gathered through the collection of statistical metrics, which were then processed using modern software tools to identify patterns and correlations. The scientific conclusions presented in this paper are derived from a rigorous synthesis of empirical data and existing theoretical frameworks, ensuring the validity and reliability of the results.

■ ANALYSIS AND RESULTS

At first glance, the process of pricing in the restaurant business might seem straightforward, but in reality, it relies on complex economic, operational, and managerial factors. What makes it particularly tricky is the multi-layered nature of costs, the high volume of daily transactions, the wide variety of menu items, and the direct and indirect expenses tied to food preparation—all of which make setting accurate and optimal prices a genuine challenge.

To begin with, the structure of restaurant costs is inherently complex. Typically, expenses include food raw materials (food cost), labor, rent and utilities, marketing, depreciation, and various other operational costs. While food cost often accounts for about 30–40% of total revenue and labor cost can reach 25–35%, these figures vary significantly from dish to dish. For example, meat-based dishes tend to have a higher ingredient cost, while labor-intensive desserts may carry more labor expense. This means each menu item requires its own individual costing, a task that becomes especially complicated in larger restaurants that offer hundreds of different products.

Another key factor is the sheer number of transactions. Restaurants in major cities can process thousands of transactions daily, each one featuring a unique combination of items. A customer might order a main course, a drink, and a dessert—and each of these comes with its own cost structure, potential discounts, promotions, or seasonal pricing. If prices shift throughout the day—such as during happy hour promotions—it adds another layer of complexity. With so many transactions happening, keeping a steady average profit margin is no small feat.

The third challenge lies in product variety and menu complexity. Modern restaurants often offer dozens, sometimes hundreds, of different dishes and drinks. Each item has its own recipe, portion size, preparation method, and standard cost. For instance, the same cut of meat might be used in multiple dishes, but in different amounts. What's more, ingredient prices are constantly in flux due to inflation, seasonal shifts, or changes in import costs. If the cost of ingredients rises but menu prices aren't updated promptly, profit margins take a hit. That's why pricing requires constant monitoring and quick recalculations.

Finally, there are both direct and indirect costs tied to food preparation. Direct costs include ingredients and the chef's labor, while indirect costs cover utilities like electricity, gas, water, equipment depreciation, and sanitation. A dish that requires prolonged cooking, for example, uses more energy—and that adds to its cost. Yet, many restaurants record utility expenses as a lump sum without allocating them to specific dishes. As a result, some items may end up being far less profitable than expected.

On top of all that, demand variability adds yet another layer of complexity to pricing. Weekends and holidays typically bring a surge in customers, while weekdays tend to be quieter. If prices stay the same across the board, restaurants miss out on potential extra profits during peak times—and when demand drops, lower sales volumes can cut into revenue. That's why having a flexible, demand-driven pricing strategy makes sense. But putting one into practice requires even more analysis and number-crunching.

All of this shows that pricing in the restaurant industry isn't a one-time decision—it's an ongoing process shaped by multiple factors in constant motion. Between the intricate cost structure, the high volume of transactions, the wide range of products, and the varying preparation expenses, finding that sweet spot for pricing is no simple task. That's why traditional manual calculations no longer cut it in modern restaurant management. What's really needed now are automated, data-driven approaches that can keep up with the pace.

To put things in perspective, there are roughly 25 to 30 million restaurants worldwide, employing around 400 million people. That scale alone makes the accounting and pricing side of things incredibly complex.

Breaking down a typical restaurant's expenses, you're usually looking at: food ingredients (30–40% of costs), labor (25–35%), rent and utilities (10–20%), plus marketing and other miscellaneous expenses.

This is where artificial intelligence comes in. Using AI for accounting and dynamic pricing is quickly <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

becoming one of the most effective tools in modern restaurant management. Traditional bookkeeping and pricing models tend to rely heavily on historical data and often miss the mark when it comes to reflecting real-time changes. AI technologies, on the other hand, can sift through massive amounts of data in no time, uncover hidden patterns, and automatically suggest the best pricing decisions on the fly.

So, how does AI-powered accounting actually work in practice? It all starts with bringing every piece of financial and operational data together into one unified digital system. Point-of-sale (POS) terminals, inventory records, supplier transactions, payroll details, and utility bills—all of it gets integrated onto a single platform in real time. From there, machine learning algorithms go to work, analyzing the data to break down cost structures, flag unnecessary expenses, and calculate profitability on the fly. Imagine getting an alert the moment the ingredient cost for a particular dish creeps up or when food waste starts trending higher. That's the kind of insight AI can deliver straight to a manager's dashboard. The result? Fewer human errors and much tighter financial discipline.

But AI doesn't just track current expenses—it's also a powerful tool for analyzing them and planning future budgets. Take Atelier Crenn, for example. There, chefs can check real-time ingredient prices while they're experimenting with new dishes. Within seconds, they know exactly what any product costs and can calculate a dish's total expense before it even hits the menu.

Then there's Karl Strauss Brewing Company, where an AI system keeps a constant eye on how purchase prices shift over time. If coffee prices have been climbing over the past few months or meat costs are fluctuating, the executive chef sees it immediately. That kind of visibility makes all the difference when it's time to plan menus and set prices with confidence.

Research from Romania backs this up, showing that cloud-based financial analysis platforms can cut operational costs by 10–15%. That's the power of real-time financial monitoring combined with smarter strategic decisions.

Now, let's talk about dynamic pricing—one of the most exciting applications of AI in this space. Traditionally, restaurants set prices using a simple "cost-plus" formula: take the cost and add a desired profit margin. But that approach completely ignores fluctuations in demand, seasonal trends, or what competitors are doing. AI-driven dynamic pricing, on the other hand, juggles multiple factors at once: time of day, day of the week, weather, holidays, current demand levels, customer segments, and even historical sales data. When demand is high, the system might suggest a slight price bump. When things slow down, it can whip up discount offers or promotions automatically.

Pricing is one of the toughest and most high-stakes decisions in the restaurant business. Set prices too high, and you scare customers away. Too low, and profits evaporate. AI is helping restaurants walk that tightrope and find the sweet spot.

Take the Price Studio platform from Revenue Management Solutions (RMS), for instance. It uses AI to help restaurants figure out the best pricing strategy by

weighing competitor pricing, demand shifts, seasonality, customer purchasing power, and more. As Michelle Miller, RMS's director of AI and machine learning, puts it, AI isn't just about speed—it's about building smarter systems. She emphasizes that AI frees up people to focus on strategic decisions instead of getting bogged down in repetitive tasks.

Here's a concrete example: if a restaurant's weekend traffic jumps by 30%, the algorithm might nudge prices up by 5–10% on certain popular items to capture more revenue. At the same time, during slower periods, it can bundle items into combo deals or roll out temporary discounts to keep sales moving. It's all about squeezing the most out of every opportunity (as illustrated in Figure 1).

Figure 1. AI-based restaurant management model

Artificial intelligence makes accounting in restaurants transparent, fast, and accurate—while turning pricing into a flexible system that actually responds to market demand. The bottom line? Lower costs, healthier profit margins, and a serious boost in competitiveness.

When it comes to dynamic pricing, restaurants have traditionally relied on a pretty straightforward formula:

$$\text{Price} = \text{Cost} + \text{Profit Margin}$$

But an AI-powered model takes a whole bunch of factors into account:

1. Current demand levels
2. Time of day and day of the week
3. Seasonal trends
4. What competitors are charging
5. Customer segments

So the general model ends up looking something like this:

$$P = \sum (C, D, T, S, R)$$

Where:

- C = Cost
- D = Demand
- T = Time factor
- S = Season
- R = Competitor price

The logic is simple: when demand is high, prices go up—when demand drops, prices come down. In plain English, the system automatically adjusts based on real-time conditions.

To make dynamic pricing work effectively, you first need to know what demand is going to look like. That's where forecasting comes in. Using LSTM neural networks and regression models, restaurants can predict weekly sales volumes with impressive accuracy. These models crunch historical data, spot patterns, and give managers a reliable glimpse into future demand.

And the results speak for themselves. Studies show that restaurants using AI-powered systems have seen:

- Inventory waste slashed by 20–35%
- Labor productivity jump by 15–25%
- Profit margins climb by 10–20%

The math is pretty straightforward: when you cut costs on one side and boost revenue on the other,

profitability naturally takes off. AI helps restaurants do exactly that—squeeze more out of every ingredient, every labor hour, and every menu item.

■ CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Let's be real—artificial intelligence in the restaurant business isn't just another passing trend. It's becoming a survival tool. By automating accounting to cut costs and using dynamic pricing to boost revenue, AI is laying the foundation for modern restaurant management. Looking ahead, the restaurants that will lead the market aren't necessarily the ones with the best chefs or the fanciest decor—they'll be the ones that truly know how to manage their data.

AI is taking restaurant management to a whole new level. Research and real-world experience both point to the same conclusion: using AI for accounting and dynamic pricing helps optimize expenses, forecast demand more accurately, and fatten up those profit margins. By crunching data in real time, managers can spot overspending, identify low-margin items, and root out operational inefficiencies before they become bigger problems. The result? Tighter financial discipline and smarter, more informed decisions at every turn.

From automatically processing invoices to tracking costs in real time, adjusting prices on the fly, and predicting what customers will want next week—AI is transforming the nuts and bolts of running a restaurant. And it's all translating into better financial performance.

Just look at the numbers. In Romania, restaurants that jumped on the AI bandwagon saw revenue jump by as much as 20%, food waste drop by 15–30%, and operational costs shrink by 10–15%. That's not just theory—that's real, measurable impact.

That said, AI isn't magic. It only works as well as the data it's fed and the systems supporting it. Garbage in, garbage out—if the data is incomplete or inaccurate, even the smartest algorithms will spit out useless recommendations. That's why a gradual, step-by-step approach to digital transformation makes the most sense for most restaurants.

So what should restaurants actually do? Here are a few practical recommendations:

First, get your systems talking to each other. Integrate your POS and inventory management into one

unified platform. No more siloed data or manual double-entry.

Second, dip your toes into dynamic pricing. Start small—run a pilot program on a few menu items, see how it performs, and scale up from there.

Third, don't forget about your people. All the fancy tech in the world won't matter if your staff doesn't know how to use it. Invest in training to build those digital skills.

Bottom line: AI is quickly becoming the difference between restaurants that just survive and those that thrive. In an industry known for thin margins and fierce competition, that edge matters more than ever.

Author details / Сведения об авторе / Muallif haqida

1. Ablakulova Shakhnoza Gayrat kizi – A student of SBTSUE / студентка Самаркандский филиал Ташкентского государственного экономического университета / Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining Samarqand filiali talabasi

E-mail: shakhnozavlakulova@gmail.ru

ORCID: 0009-0002-7211-8385

2. Ibragim Mamadiyevich Ganiyev Scientific Supervisor: Associate Professor, PhD / Ibragim Mamadiyevich Ganiyev Ilmiy rahbar: dotsent, PhD / Ибрагим Мамадиевич Ганиев Научный руководитель: доцент, PhD

E-mail: ibragimganiyev@gmail.ru

ORCID: 0009-0004-4253-6231

REFERENCES

[1] Ablakulova Sh.G'. Sun'iy intellekt: eng ilg'or chatbotlarning qiyosiy tahlili// Iqtisodiyot, moliya va innovatsiyalar jurnali. ISSN:2181-3299. Volume-III Issue-1. –Samarqand, 2025. -93-102-b.

[2] Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018, January 9). Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review (HBR). <https://www.bizjournals.com/boston/news/2018/01/09/hbr-artificial-intelligence-for-the-real-world.html>

[3] Food Service Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2024–2030.

[4] Hardoon, D. R., & Shmueli, G. (2013). Getting Started with Business Analytics: Insightful Decision-Making. CRC ess.

[5] IMARC Group (2024). Food Service Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2024–2030. <https://www.imarcgroup.com/food-service-market>

[6] Ibragimov G.A., Toshqulova D.O', Ablakulova Sh.G'. Oziq-ovqat mahsulotlari etishtirishda suv resurslaridan foydalanishning o'rni// Servis. -№2. – Samarqand, 2025. -60-63 b.

[7] Ibragimov G.A., Yuldoshev G.T., Shukurova N.K., Ablakulova Sh.G. Historical -theoretical basis of water resources management//Mintaqaviy iqtisodiyotni

rivojlantirishda yashil texnologiyalarning o'rni va barqaror rivojlanish: Resp. ilm. amal. konf. –Samarqand, 2025. -54-62-b.

[8] Ibragimov G.A., Yuldoshev G.T., Shukurova N.K., Ablakulova Sh.G. Directions for managing innovative technologies in beekeeping//Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishda yashil texnologiyalarning o'rni va barqaror rivojlanish: Resp. ilm. amal. konf. – Samarqand, 2025. -63-72-b.

[9] Ibragimov G.A., Yuldoshev G.T., Shukurova N.K., Ablakulova Sh.G. Opportunities for innovative ways to meet demand in beekeeping//Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishda yashil texnologiyalarning o'rni va barqaror rivojlanish: Resp. ilm. amal. konf. – Samarqand, 2025. -54-62-b.

[10] Ibragimov G.A., Yuldoshev G.T., Ablakulova Sh.G. Asalarichilikda iqtisodiy samaradorlik va talabni qondirish imkoniyatlari// Iqtisodiyot, moliya va innovatsiyalar jurnali. ISSN:2181-3299. Volume-III Issue-1. –Samarqand, 2025. -65-76-b.

[11] Lourdes Bujalance-López, Lydia González-Serrano, María Paula Lechuga Sancho, Pilar Talon-Ballester, Volume 127, Issue 6, 2025, Pages 2169-2196, ISSN 0007-070X, <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2024-0816>.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007070X25000291>

[12] Ng, A. (2018). The AI Transformation Playbook: How to lead your company into the AI era. Landing AI

[13] O'Neil, C. (2022). The Shame Machine: Who Profits in the New Age of Humiliation

[14] Research and Markets (2024). Online Food Delivery Market – Growth, Trends & Forecast. <https://www.researchandmarkets.com>

[15] Restaurant revenue management: a systematic literature review and future challenges//British Food Journal,

[16] Revenue Management Solutions. How RMS Uses AI to Revolutionize Restaurant Pricing and Profitability. September 2025. <https://www.revenuemanage.com/blog/how-rms-uses-ai-to-revolutionize-restaurant-pricing/>

[17] Schmidhuber, J. (2015). Deep learning in neural networks: An overview. Neural Networks, 61, 85–117

[18] The NPD Group (2024). Global Foodservice Industry Performance Report

[19] The Ottimate Editorial Team. From Prep to Profit: How AP Automation Lets Chefs and Managers Focus on the Food. September 17, 2025. <https://ottimate.com/blog/from-prep-to-profit-how-ap-automation-lets-chefs-and-managers-focus-on-the-food/>

[20] Trif, A.; Andor, P.; Mititean, T.I.; Socol, C.T.; Rusu, A.; Criste, F.L. Financial Innovations and AI-Driven Management in Romania's Tourism and Public Catering Sector, in Proceedings of the 1st International Online Conference on Risk and Financial Management, 17–18 June 2025, MDPI: Basel, Switzerland.

MILLIY KOMPANIYALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Siddikov Anvarbek Mamasoliyevich

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОМПАНИЙ

Сиддиков Анварбек Мамасолиевич

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE COMPETITIVENESS OF NATIONAL COMPANIES

Siddikov Anvarbek Mamasoliyevich

Received: April 6, 2026 Revised: April 8, 2026 Accepted: April 9, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy kompaniyalar raqobatbardoshligini ta'minlashga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Xususan, korxonalarning ichki va tashqi muhit omillari, ishlab chiqarish samaradorligi, innovatsion faoliyat, boshqaruv sifati, marketing strategiyasi, moliyaviy barqarorlik hamda investitsion jozibadorlik darajasining raqobatbardoshlikka ta'siri yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy bozor sharoitida milliy kompaniyalar faoliyatini rivojlantirish va ularning raqobat ustunligini mustahkamlash bo'yicha ilmiy xulosa va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. milliy kompaniya, raqobatbardoshlik, raqobat ustunligi, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiya, boshqaruv sifati, marketing strategiyasi, moliyaviy barqarorlik, investitsion jozibadorlik, bozor muhiti.

Аннотация. В данной статье проанализированы основные факторы, влияющие на обеспечение конкурентоспособности национальных компаний. В частности, раскрыто влияние внутренних и внешних факторов среды, производственной эффективности, инновационной активности, качества управления, маркетинговой стратегии, финансовой устойчивости и уровня инвестиционной привлекательности на конкурентоспособность предприятий. Кроме того, разработаны научные выводы и практические предложения по развитию деятельности национальных компаний и укреплению их конкурентных преимуществ в современных рыночных условиях.

Ключевые слова. национальная компания, конкурентоспособность, конкурентное преимущество, экономическая эффективность, инновация, качество управления, маркетинговая стратегия, финансовая устойчивость, инвестиционная привлекательность, рыночная среда.

Annotation. This article analyzes the main factors influencing the competitiveness of national companies. In particular, it examines the impact of internal and external environmental factors, production efficiency, innovative activity, quality of management, marketing strategy, financial stability, and investment attractiveness on the competitiveness of enterprises. The paper also develops scientific conclusions and practical recommendations for improving the performance of national companies and strengthening their competitive advantages in modern market conditions.

Keywords. national company, competitiveness, competitive advantage, economic efficiency, innovation, quality of management, marketing strategy, financial stability, investment attractiveness, market environment.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotining shiddat bilan globallashuvi sharoitida integratsion jarayonlar tobora kuchayib, milliy iqtisodiyotlarning tashqi bozor bilan o'zaro bog'liqligini chuqurlashtirmoqda. Bu jarayon iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, ilg'or texnologiyalarni joriy etish va

zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini qo'llash imkonini bersa-da, ayni paytda tovar va xizmatlar sifati, narxi, innovatsion darajasi hamda brend qiymati asosida raqobatni keskinlashtirmoqda.

Mamlakatimizda ham tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirish, makroiqtisodiy

barqarorlikni mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida eksportni kengaytirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, mahalliyashtirishni chuqurlashtirish hamda hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish muhim ustuvor vazifalar sifatida belgilangan[1].

Raqobat muhiti iqtisodiy taraqqiyotning muhim harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, korxonalarni mahsulot sifatini oshirishga, xarajatlarni kamaytirishga, mehnat unumdorligini yuksaltirishga va bozor talablariga moslashishga undaydi. Bozorda ishlab chiqaruvchilar sonining ortishi xaridor uchun kurashni kuchaytiradi va bu korxonalardan o'z mahsulotlari hamda xizmatlarining raqobatbardoshligini muntazam ta'minlab borishni talab qiladi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Milliy kompaniyalar raqobatbardoshligini ta'minlash masalasi iqtisodiy adabiyotlarda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida o'rganilgan. M. Porter o'z tadqiqotlarida raqobat ustunligi va milliy kompaniyalarning bozordagi mavqeiga ta'sir etuvchi omillarni tizimli asosda yoritgan [2], [3]. A. Smit va D. Rikardo asarlarida erkin raqobat, mehnat taqsimoti va nisbiy ustunlik nazariyalari raqobatbardoshlikning nazariy asoslari sifatida talqin etilgan [4]. A. Tompson va A. J. Striklend kompaniya muvaffaqiyatini strategik boshqaruv, resurslardan samarali foydalanish va bozordagi moslashuvchanlik bilan izohlaydi [5]. F. Kotler esa marketing strategiyasi, iste'molchi ehtiyojini o'rganish va bozorda to'g'ri pozitsiyalashuv raqobatbardoshlikni oshiruvchi muhim omillar ekanini ta'kidlaydi [6]. Shunday qilib, ilmiy manbalar tahlili milliy kompaniyalar raqobatbardoshligi ishlab chiqarish samaradorligi, strategik boshqaruv, marketing va bozor omillari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda milliy kompaniyalar raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda tizimli yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, statistik tahlil hamda guruhlash usullari qo'llanildi. Ushbu usullar orqali raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi iqtisodiy, tashkiliy, moliyaviy va bozor omillari tahlil qilindi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o'rganilib, umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari asosida milliy kompaniyalar raqobatbardoshligini oshirishga doir ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Ilmiy jihatdan raqobatbardoshlik – bu korxonaning bozordagi o'xshash subyektlarga nisbatan iste'molchilar ehtiyojini samaraliroq qondirish, raqobat bosimiga bardosh berish va barqaror ustunliklarni shakllantirish qobiliyatidir. U faqat mahsulot sifati yoki narxi bilan emas, balki korxonaning texnologik darajasi, boshqaruv sifati, moliyaviy barqarorligi, innovatsion salohiyati, marketing samaradorligi va bozor talablariga moslashuvchanligi bilan ham belgilanadi.

Qayta ishlash sanoati korxonalari misolida raqobatbardoshlikni uchta asosiy omillar guruhi orqali baholash mumkin: texnik-texnologik, tashkiliy-iqtisodiy va ijtimoiy. Texnik-texnologik omillarga mahsulot sifati, xavfsizligi, standartlarga muvofiqligi va ishlab chiqarish texnologiyalarining zamonaviyligi kiradi. Tashkiliy-iqtisodiy omillar tannarx, narx siyosati, logistika, boshqaruv va marketing xarajatlarini qamrab oladi. Ijtimoiy omillar esa ekologik talablar, ijtimoiy mas'uliyat va iste'molchi bilan aloqalar samaradorligi bilan tavsiflanadi.

Korxona raqobatbardoshligini baholashda faqat ichki ishlab chiqarish ko'rsatkichlari bilan cheklanib qolish etarli emas. Uning tashqi bozordagi o'zgarishlarga moslashuvchanligi, xorijiy talabni o'rganish darajasi, eksport geografiyasini kengaytirish imkoniyati va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish salohiyati ham muhim ahamiyatga ega. Shu ma'noda, eksport salohiyati korxonaning raqobat salohiyatining amaliy ifodasi hisoblanadi (1-jadval).

1-jadval

Mahsulotlar bozorining ta'minlanganlik darajasiga ko'ra qo'llaniladigan strategiya variantlari [7]

Bozorning mahsulot bilan ta'minlanganlik darajasi / strategiya variantlari	Tanqislik, talabning taklifdan ortiqqligi	Talab va taklif o'rtasidagi nisbiy muvozanat	Taklif bozori (taklifning talabdan ortiqqligi)
Mahsulot ishlab chiqarish strategiyasi	Songa asoslangan	Sifatga asoslangan	Raqobatga asoslangan
Biznesni tashkil etishdagi yondashuvlar	E'tibor markazida ishlab chiqarish	E'tibor markazida mahsulot	E'tibor markazida iste'molchi
Mahsulotni iste'molchiga etkazish bo'yicha faoliyat	Mahsulotni taqsimlash va ta'minlash	Savdo (mahsulot ayirboshlash)	Marketing (bozor va ishlab chiqarishni tashkil etish vositasi sifatida)

Jadvalda mahsulot bozorining ta'minlanganlik darajasiga qarab qo'llaniladigan strategiyalar aks

ettirilgan. Unga ko'ra, bozorda mahsulot tanqis bo'lsa, asosiy e'tibor ishlab chiqarish hajmini oshirishga

qaratiladi. Talab va taklif o'rtasida muvozanat mavjud sharoitda sifat omili ustuvor ahamiyat kasb etadi. Taklif talabdan ortiq bo'lgan bozorda esa raqobat kuchayib, iste'molchiga yo'naltirilgan marketing strategiyalari hal qiluvchi omilga aylanadi. Demak, bozor rivojlanishi bilan strategik yondashuvlar ishlab chiqarishdan sifatga, undan esa marketing va raqobatga yo'nalib boradi.

Bundan kelib chiqadiki, sanoat korxonasi va uning mahsulotlari raqobat salohiyati asosida shakllanadi hamda tashqi bozorda mavjud raqobat ustunliklari hisobiga ularning joriy raqobatbardoshlik darajasi salohiyat darajasigacha etishi mumkin. Agar muayyan raqobat muhitida mavjud salohiyatdan to'liq foydalanilgan taqdirda ham korxona yoki uning mahsulotlari raqobatbardoshligi talab darajasida bo'lmasa, avvalo raqobat salohiyatini oshirish va uni ro'yobga chiqarishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarur bo'ladi.

Qayta ishlash korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, eng avvalo, mahsulot sifati va nomenklaturasini kengaytirishga xizmat qiluvchi samarali boshqaruv tizimi orqali ta'minlanadi. Bunda optimal strategiyani tanlash mahsulot bozorining ta'minlanganlik darajasiga bevosita bog'liq. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, raqobatdoshlikka erishish va tashqi bozorlarga chiqish iqtisodiyotni izchil isloh qilish, tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, yuqori texnologiyali tarmoqlarni rivojlantirish hamda mavjud quvvatlarni modernizatsiya qilish orqali amalga oshiriladi.

Mamlakatimizda ham ushbu yo'nalishda keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Tashqi bozorlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun texnik jihatdan tartibga solish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, sifatli va sertifikatlangan mahsulotlarni milliy brend ostida eksport qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va korxonalarning eksport salohiyatini mustahkamlashni talab etadi.

Milliy iqtisodiyot ishlab chiqarish tarkibining shakllanishida mamlakatning geografik o'rni, tabiiy resurslari, mehnat, moliyaviy va ilmiy-texnik salohiyati muhim rol o'ynaydi. Mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib, iqtisodiyotning hududiy ixtisoslashuvi shakllanadi va ichki hamda tashqi talabga mos samarali ishlab chiqarish yo'nalishlari tanlanadi. Shu asosda xaridor talabiga ega mahsulot ishlab chiqarish yo'lga qo'yiladi. Biroq bozorda mahsulot taklifining ortib ketishi mavjud segmentning to'yinishiga, raqobatning kuchayishiga va daromad o'sishining sekinlashishiga olib keladi. Shu bois korxona oldida doimiy ravishda daromadli mahsulot ishlab chiqarishni davom ettirish va uning ko'lamini kengaytirish vazifasi turadi.

Bunday sharoitda ishlab chiqaruvchi bir turdagi mahsulotdan olinmayotgan daromadni yangi mahsulot turlarini o'zlashtirish hisobiga qoplashga intiladi. Demak, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilmasdan turib, tashqi bozorga chiqish, eksport dasturlarini amalga oshirish, valyuta tushumlarini ko'paytirish, yangi ish o'rinlari yaratish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni tashkil etish mushkul. Shu sababli

raqobatdoshlikning muhim yo'nalishlaridan biri raqobatchilar mahsulotlariga o'xshash yoki ulardan ustun yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishni o'zlashtirish hisoblanadi.

O'zgaruvchan bozor kon'yunkturasiga moslashish uchun korxonalarda boshqaruv tizimini takomillashtirish zarur. Bunda moliyaviy nazoratni, ayniqsa byudjet nazoratini kuchaytirish, boshqaruvni markazdan qochirish va tashqi muhit bilan aloqalar uchun mas'uliyatni quyi bo'g'inlarga o'tkazish muhim hisoblanadi. Iste'molchiga yo'naltirilgan mustaqil bo'linmalarni shakllantirish esa mahsulot assortimentini tezkor diversifikatsiya qilish va qulay bozor segmentlarini izlash imkonini beradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda yangi faoliyat yo'nalishini tanlash yoki mahsulotning yangi turini yaratish bilan bog'liq jarayon diversifikatsiya sifatida talqin qilinadi. Diversifikatsiya korxona faoliyat yo'nalishlari va mahsulot turlarining kengayishi, yangilanib borishi, shuningdek texnologik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lmagan ishlab chiqarish turlarining bir vaqtda rivojlanishini anglatadi. Shu jihatdan diversifikatsiya korxona strategiyasini o'zgartirish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashni uchta asosiy yo'nalish bo'yicha tasniflash maqsadga muvofiq deb topildi.

Birinchidan, ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish doirasida asosiy faoliyatga bevosita tegishli bo'lmagan yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish, mavjud korxona bazasida yangi mahsulot turlarini o'zlashtirish, mahsulot assortimentini kengaytirish hamda o'zaro bog'liq bo'lmagan mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish nazarda tutiladi.

Ikkinchidan, yangi faoliyat turlarini o'zlashtirish yo'nalishi bir vaqtning o'zida bir nechta o'zaro bog'liq bo'lmagan ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etish, tijorat risklarini kamaytirish maqsadida moliyaviy resurslarni turli qimmatli qog'ozlarga yo'naltirish, yangi bozorlarni egallash, yangi korxonalar bilan sheriklik aloqalarini rivojlantirish hamda xo'jalik faoliyatining mustaqil turlarini yuritishni qamrab oladi.

Uchinchidan, kapitalning jamlanishi va kengaytirilishi kapital tarkibini o'zgartirish va kengaytirish, korxona tarkibida yangi bo'linmalar hamda yangi korxonalarni tashkil etish, shuningdek boshqa tarmoq korxonalari bilan kapitalni birlashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiya siyosati marketing siyosati kontseptsiyasi asosida korxonaning raqobatdoshlik strategiyasini izlash hisoblanadi. Demak, tarmoq korxonalari diversifikatsiya siyosatini boshqarishga marketing orqali yondashilib, u asosan, ishlab chiqaruvchi hamda iste'molchi nuqtai nazaridan o'rganiladi. Diversifikatsiya siyosati o'z navbatida uning strategiyani ishlab chiqishni, bozorni tahlil qilish va marketingni o'z ichiga oluvchi bir nechta bosqichlardan iboratdir (1-rasm).

1- rasm. Qayta ishlash korxonalarida diversifikatsiya siyosatini amalga oshirishning ko'p bosqichli umumiy algoritmi

Diversifikatsiya siyosatining asosiy shakllari qatoriga strategik va tezkor siyosatlar kiradi. Diversifikatsiya strategiyasi hamda uning yakunda korxona raqobatbardoshlik darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarini 2-jadvalda keltirilganidek tizimli ravishda tasniflash mumkin. Bizning nazarimizda, omillarning mazkur tasnifi tasnifiy belgilarining deyarli barcha asosiy yo'nalishlarini, xususan, texnik, iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy, tashkiliy va ekologik jihatlarini qamrab oladi. Shundan kelib chiqib, neftni qayta ishlash korxonalarida diversifikatsiya siyosatiga ta'sir etuvchi omillarning ta'sir kuchini baholashda aynan ushbu tizimli tasnifda keltirilgan jihatlariga tayanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Jadvalda korxona raqobatdoshligiga ta'sir etuvchi omillar kelib chiqish manbai, tabiati, ta'sir muddati, namoyon bo'lish shakli, yo'nalishi va iqtisodiy mazmuniga ko'ra tizimlashtirilgan. Mazkur tasnif

omillarni kompleks baholash, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bozor muhitida faoliyat yuritayotgan korxonalarning diversifikatsiya faoliyati nazariy asoslariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarni o'rganish natijasida, neftni qayta ishlash sohasida faoliyat yurituvchi xo'jalik subyektlarining raqobat ustunliklariga ta'sir etuvchi omillarni o'zaro qarama-qarshi ikki yo'nalish bo'yicha tasniflash maqsadga muvofiq, degan xulosaga keldik. O'z navbatida, tizim nuqtayi nazaridan bunday omillarni ichki va tashqi omillar sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Ushbu ikki guruh omillarining o'zaro ta'siri qanchalik mutanosib bo'lsa, korxonaning raqobat ustunligi shunchalik kuchayadi; aksincha, ular bir-birini inkor etgan holatda salbiy ta'sir yuzaga keladi.

2-jadval

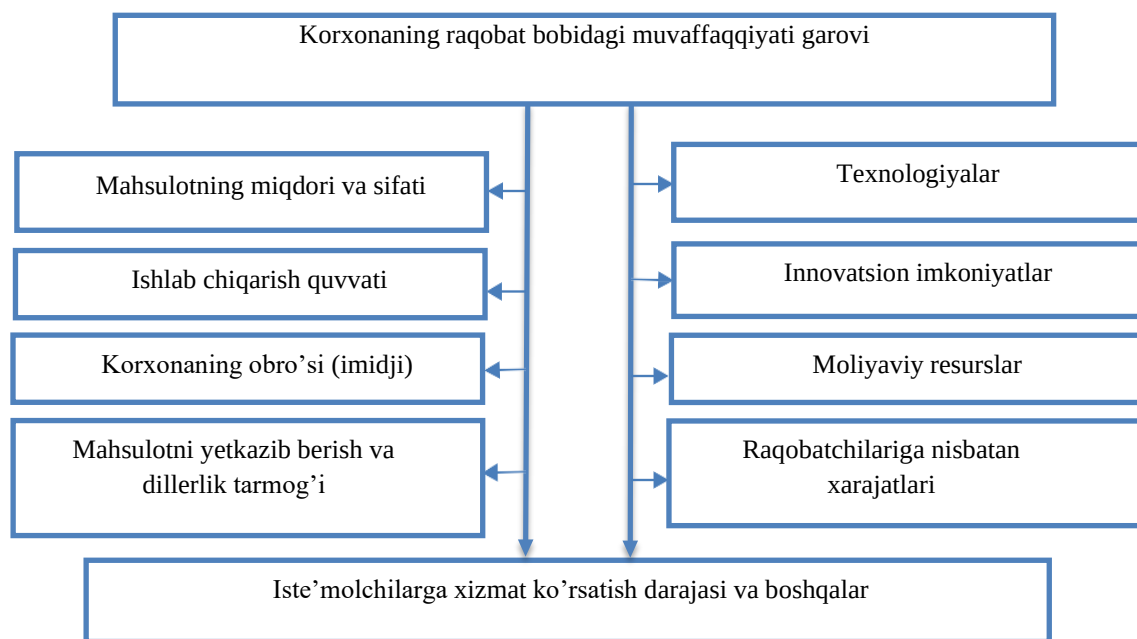
Korxona raqobatdoshlik omillari tasnifi [8]

t/r	Tasnifiy belgi	Omillar sinfi
1	Kelib chiqish manbaiga ko'ra	tashqi omillar (tashqi muhit omillari); ichki omillar (korxonaning ichki muhiti omillari)
2	Tabiatiga ko'ra	ilmiy-texnikaviy; tashkiliy-iqtisodiy; ijtimoiy-psixologik; ekologik; siyosiy
3	Ta'sir ko'rsatish muddatiga ko'ra	doimiy; vaqtinchalik (mavsumiy); oniy
4	Namoyon bo'lish xarakteriga ko'ra	davriy (tsiklik); nodavriy
5	Ta'sir etish xarakteriga ko'ra	yo'naltiruvchi; tasodifiy
6	Ta'sir etish yo'nalishiga ko'ra	rag'batlantiruvchi; cheklovchi (to'sqinlik qiluvchi)
7	Tartibga solish imkoniyatiga ko'ra	tartibga solinuvchi; tartibga solinmaydigan
8	Omillarning o'zaro ta'siri xarakteriga ko'ra	mustaqil omillar; o'zaro bog'liq omillar
9	Ichki tuzilmasiga ko'ra	alohida omillar; kompleks omillar
10	Vujudga kelish xarakteriga ko'ra	birlamchi omillar; hosilaviy omillar
11	Foydalilik darajasiga ko'ra	foydali; neytral; zararli; bir-birini to'ldiruvchi omillar
12	Raqobatdoshlikni ta'minlashdagi o'rniga ko'ra	bosh omillar; asosiy omillar; yordamchi omillar

M. Porter raqobatdoshlik omillarini korxonaning raqobat ustunligi bilan bevosita bog'liq holda talqin etib, ularni bir necha yirik guruhlariga ajratgan. Uning ta'kidlashicha, korxonaning ichki va tashqi bozordagi raqobat ustunligi, avvalo, korxona joylashgan mamlakatda shakllangan shart-sharoitlarga yuqori darajada bog'liq bo'ladi. Jumladan, ishchi kuchi resurslarining mavjudligi, tabiiy resurslarning etariligi, davlatning mahalliy korxonalarga nisbatan proteksionistik siyosati, korxonalarni boshqarish amaliyotidagi farqlar va boshqa omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq M. Porterning qayd etishicha [9], mazkur omillarning hech biri alohida holda korxonaning raqobatdagi muvaffaqiyatini to'liq belgilab bera olmaydi. Demak, korxona raqobatbardoshligi turli omillarning o'zaro uyg'unlashuvi va kompleks ta'siri natijasida shakllanadi.

Uning yondashuviga ko'ra, raqobatdoshlik resurslardan foydalanish samaradorligi tamoyiliga asoslanadi va ushbu tamoyil korxona mikroiqtisodiy darajasida ham, milliy iqtisodiyot makroiqtisodiy darajasida ham bir xil ahamiyat kasb etadi. Artur A. Tompson va A. J. Striklend [10] korxonaning raqobat kurashidagi muvaffaqiyatini belgilovchi omillar sifatida moliyaviy barqarorlik, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari uchun yaratilgan sharoitlar, ilg'or texnologiyalar, savdo infratuzilmasi, malakali kadrlar, narx va mahsulot parametrlarini moslashtirish qobiliyati, texnik xizmat ko'rsatish darajasi, kreditlash imkoniyatlari, reklama vositalarining samaradorligi, axborot ta'minoti hamda xaridorlar to'lovga layoqatlilikini alohida qayd etadilar(2-rasm).

2- rasm. Korxonaning raqobat bobidagi muvaffaqiyati garovi³⁹

Shuningdek, diversifikatsiya siyosatining tarkibiy unsurlaridan biri bo'lgan oqilona baho siyosati korxonaning raqobat ustunligini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. U resurs tejamkorligini ta'minlash, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish hamda mahsulot tannarxini pasaytirgan holda assortiment va ishlab chiqarish ko'lamini oshirish imkonini beradi. Natijada baho raqobatbardoshlikka ijobiy ta'sir etuvchi hosilaviy omil sifatida yuzaga chiqadi.

Shu asosda, qayta ishlash korxonalarining marketing siyosatiga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillarni tizimli ravishda guruhlash maqsadga muvofiqdir. Negaki, ishlab chiqarish faoliyatini diversifikatsiyalashsiz korxonaning uzoq muddatli barqaror o'sishini ta'minlash mushkul. Shu bois diversifikatsiya strategiyasi bozor kon'yunkturasi va iste'molchilar talabi dinamikasiga mos ravishda

muntazam ravishda yangilanib va takomillashtirilib borilishi zarur.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, korxonalarda diversifikatsiya siyosatini samarali shakllantirish va amalga oshirish raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, neftni qayta ishlash korxonalarining raqobat ustunligi ichki va tashqi omillarning o'zaro uyg'un ta'siri asosida shakllanadi. Mazkur omillarning mutanosibli korxona faoliyati samaradorligini oshirsa, ularning nomuvofiqligi raqobat pozitsiyalarining zaiflashishiga olib keladi. Shuningdek, diversifikatsiya jarayonida baho siyosatini to'g'ri yuritish, resurs tejamkorligini ta'minlash, ishlab chiqarish hajmi va assortimentini kengaytirish, ilg'or texnologiyalarni joriy etish, marketing faoliyatini takomillashtirish hamda bozor talabiga moslashuvchan boshqaruvni yo'lga qo'yish korxonaning uzoq muddatli raqobat ustunligini

³⁹ Manba: A.A.Tompson va A.J.Striklend fikrlari asosida muallif ishlanmasi

ta'minlaydi. Shu bois, qayta ishlash korxonalarida diversifikatsiya strategiyasini muntazam ravishda yangilab borish, uni bozor kon'yunkturasi, iste'molchilar talabi va tashqi iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlarga moslashtirish zarur.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Siddikov Anvarbek Mamasoliyevich – University of Business and Science “Moliya” kafedrasida katta o'qituvchisi / Сидди́ков Анварбек Мамасо́лиевич – старший преподаватель кафедры «Финансы» Университета бизнеса и науки / Senior Lecturer of the Department of Finance, University of Business and Science.

E-mail: anvarbek_siddiqov@mail.ru

ORCID: 0009-0007-1006-4832

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida: PF-60-son Farmon, 2022-yil 28 yanvar.

[2] Porter, M. E. *Competitive advantage: creating and sustaining superior performance* / M. E. Porter. — New York : Free Press, 1985. — 557 p.

[3] Porter, M. E. *The competitive advantage of nations* / M. E. Porter. — New York : Free Press, 1990. — 855 p.

[4] Smith, A. *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* / A. Smith. — London : W. Strahan and T. Cadell, 1776.

[5] Thompson, A. A. *Strategic management: concepts and cases* / A. A. Thompson, A. J. Strickland. — New York : McGraw-Hill, 2003.

[6] Kotler, Ph. *Marketing management* / Ph. Kotler. — New Jersey : Prentice Hall, 2012.

[7] Xalilov N.X. Sanoat korxonalarida mahsulot sifati va raqobatdoshligini oshirishning metodologik masalalari. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnal. - 2015. - № 1, yanvar-fevral.

[8] Иванов Ю.Б., Тищенко А.Н., Дробитько Н.А., Головки О.С. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия. Монография. – Харьков, ХГЭУ – Торнадо, 2003. – 329 с.

[9] Porter M. E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. — New York: Free Press, 1985. - 557 p.

[10] Thompson A. A., Strickland A. J. *Strategic Management: Concepts and Cases*. - Boston: McGraw-Hill, 1998. - 896 p.

TIJORAT BANKI VA KORXONA O'RTASIDAGI OPERATSIYALARNING BUXGALTERIYA HISOBI VA UNING HUQUQIY-ME'YORIY ASOSLARI

Abduxalimova Marjona Xikmatovna

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ ОПЕРАЦИЙ МЕЖДУ КОММЕРЧЕСКИМ БАНКОМ И ПРЕДПРИЯТИЕМ И ИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Абдухалимова Маржона Хикматовна

ACCOUNTING OF OPERATIONS BETWEEN A COMMERCIAL BANK AND AN ENTERPRISE AND THEIR LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK

Abduxalimova Marjona Xikmatovna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobida aks ettirilishi hamda ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy asoslar tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida bank hisobvaraqlari orqali amalga oshiriladigan hisob-kitoblar, kredit va depozit operatsiyalarining buxgalteriya hisobidagi o'rni xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va milliy me'yoriy hujjatlar asosida o'rganildi. Tadqiqot natijalari bank operatsiyalarini hisobga olishda huquqiy-me'yoriy talablarning to'liq bajarilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlashini ko'rsatdi. Olingan xulosalar buxgalteriya hisobi amaliyotini takomillashtirishda ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: bank operatsiyalari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, huquqiy-me'yoriy asoslar, pul oqimlari.

АННОТАЦИЯ: В данной научной статье рассматриваются бухгалтерский учет операций между банком и предприятием, а также их правовые и нормативные основы. В процессе исследования проанализированы расчетные, кредитные и депозитные операции, осуществляемые через банковские счета, на основе международных стандартов финансовой отчетности и национальных нормативных документов. Результаты исследования показывают, что соблюдение правовых и нормативных требований при учете банковских операций обеспечивает достоверность и прозрачность финансовой отчетности. Полученные выводы имеют практическое значение для совершенствования системы бухгалтерского учета.

Ключевые слова: банковские операции, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, нормативно-правовая база, денежные потоки.

ABSTRACT: This scientific article examines the accounting treatment of operations between banks and enterprises and their legal and regulatory framework. The study analyzes settlement, credit, and deposit transactions conducted through bank accounts based on International Financial Reporting Standards and national regulatory documents. The findings indicate that proper compliance with legal and regulatory requirements in accounting for banking operations ensures the reliability and transparency of financial statements. The results of the study have both scientific and practical significance for improving accounting practices.

Keywords: banking operations, accounting, financial reporting, legal and regulatory framework, cash flows.

■ KIRISH

Hozirgi globallashuv va moliyaviy integratsiya sharoitida banklar va korxonalar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlar iqtisodiy tizimning barqaror ishlashida

muhim o'rin egallaydi. Korxonalar faoliyatida banklar orqali amalga oshiriladigan hisob-kitob operatsiyalari, kredit munosabatlari, depozitlar, hisobvaraqlar orqali pul mablag'larining harakati buxgalteriya hisobining asosiy obyektlaridan biri hisoblanadi. Mazkur operatsiyalarni

to'g'ri aks ettirish nafaqat korxonaning moliyaviy holatini haqqoniy ko'rsatish, balki moliyaviy intizom va huquqiy talablarning bajarilishini ta'minlash uchun ham zarurdir [1].

Ilmiy adabiyotlarda bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalar buxgalteriya hisobi, asosan, pul oqimlari, moliyaviy majburiyatlar va moliyaviy aktivlar hisobini tashkil etish doirasida o'rganilgan. Xususan, Kieso, Weygandt va Warfield tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bank orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar moliyaviy hisobotlarning ishonchligini ta'minlovchi muhim omil sifatida talqin qilinadi. Mualliflar bank hisobvaraqlari orqali pul mablag'lari harakatini aniq va o'z vaqtida hisobga olish moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun axborot sifatini oshirishini ta'kidlaydilar [2]. Ushbu yondashuv bank va korxona o'rtasidagi munosabatlarning buxgalteriya hisobidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Shuningdek, xalqaro tajribada bank operatsiyalarini hisobga olishning huquqiy-me'yoriy asoslari xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) orqali tartibga solinadi. Jumladan, IAS 7 "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" standartlari bank hisobvaraqlari orqali amalga oshiriladigan operatsiyalarni operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat doirasida to'g'ri tasniflashni talab qiladi. Tadqiqotchilar ushbu standartning qo'llanilishi bank va korxona o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarning shaffofligini oshirishini qayd etadilar [3]. Bu esa buxgalteriya hisobida huquqiy-me'yoriy talablarning o'ri qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, milliy huquqiy tizim doirasida ham bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarni hisobga olish aniq me'yoriy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ilmiy ishlarda ta'kidlanishicha, bank operatsiyalarining buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirilmasligi moliyaviy hisobotda xatoliklar yuzaga kelishiga va huquqiy mas'uliyatning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin [4]. Shu boisdan, ushbu mavzuni buxgalteriya hisobi va huquqiy-me'yoriy asoslar uyg'unligida o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobida aks ettirilish xususiyatlarini hamda ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy asoslarni ilmiy manbalar tahlili asosida yoritib berishdan iborat. Tadqiqot natijalari bank operatsiyalarini hisobga olish amaliyotini takomillashtirishga hamda moliyaviy hisobotlarning ishonchligini oshirishga xizmat qilishi kutiladi.

■ METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobi hamda ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy asoslarni chuqur va tizimli o'rganish maqsadida normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy manbalarni tahlil qilish metodi (normativ-huquqiy va mazmuniy tahlil) tanlandi. Mazkur metod mavzuning mohiyatidan kelib chiqqan holda eng maqbul yondashuv hisoblanadi, chunki bank operatsiyalari buxgalteriya hisobida qat'iy belgilangan standartlar va huquqiy normalar asosida yuritiladi.

Tadqiqot jarayonida, avvalo, bank va korxona o'rtasidagi moliyaviy operatsiyalarni tartibga soluvchi xalqaro va milliy me'yoriy hujjatlar mazmunan tahlil qilindi. Xususan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, ayniqsa IAS 7 "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" talablari bank hisobvaraqlari orqali amalga oshiriladigan operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish nuqtayi nazaridan o'rganildi. Ushbu standart pul mablag'lari harakatini aniq tasniflash va hisobotda shaffoflikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, tadqiqotning metodologik asosini mustahkamlaydi [5].

Shuningdek, normativ-huquqiy tahlil doirasida O'zbekiston Respublikasida bank faoliyati va buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi asosiy qonunlar va me'yoriy hujjatlar o'rganildi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, huquqiy normalarning mazmunini tahlil qilish bank operatsiyalarining hisobda to'g'ri aks ettirilishini baholash imkonini beradi hamda amaliyotda uchraydigan muammolarni aniqlashga xizmat qiladi [6]. Shu boisdan, mazkur metod bank va korxona o'rtasidagi munosabatlarni nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy jihatdan ham kompleks tahlil qilish imkonini berdi.

Normativ-huquqiy va mazmuniy tahlil metodi yordamida ilmiy maqolalar, darsliklar va rasmiy standartlarda keltirilgan yondashuvlar solishtirilib, bank operatsiyalarining buxgalteriya hisobida aks ettirilishidagi umumiy va farqli jihatlar aniqlandi. Kieso va hammualliflar tomonidan taklif etilgan buxgalteriya yondashuvlari bank hisobvaraqlari bilan bog'liq operatsiyalarni hisobga olishda nazariy asos sifatida qo'llanildi. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

Umuman olganda, tanlangan metod bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarni buxgalteriya hisobi va uning huquqiy-me'yoriy asoslari nuqtayi nazaridan tizimli o'rganish, mavjud me'yoriy talablarni umumlashtirish hamda ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot doirasida bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobida aks ettirilishi hamda ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy talablarni normativ-huquqiy va mazmuniy tahlil metodi asosida o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, bank bilan bog'liq operatsiyalar buxgalteriya hisobida to'g'ri va o'z vaqtida aks ettirilganda moliyaviy hisobotlarning ishonchligi va shaffofligi sezilarli darajada oshadi [7].

O'rganilgan ilmiy manbalar va me'yoriy hujjatlar asosida bank va korxona o'rtasidagi eng ko'p uchraydigan operatsiyalar aniqlandi hamda ularning buxgalteriya hisobida aks ettirilish holati tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, amaliyotda ayrim operatsiyalar bo'yicha xalqaro standartlar va milliy me'yorlar o'rtasida farqlar mavjud bo'lib, bu holat buxgalteriya hisobida muayyan murakkabliklarni keltirib chiqaradi [8].

Quyidagi jadvalda bank va korxona o'rtasidagi asosiy operatsiyalar, ularning buxgalteriya hisobidagi aks ettirilishi hamda huquqiy-me'yoriy tartibga solinishi umumlashtirilgan holda keltirilgan.

Bank va korxona o'rtasidagi asosiy operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish tahlili

Operatsiya turi	Buxgalteriya hisobida aks ettirilishi	Me'yoriy-huquqiy asos	Tahliliy izoh
Bank hisobvarag'i orqali hisob-kitoblar	Pul mablag'lari va joriy hisobvaraqlarda aks ettiriladi	IAS 7, milliy buxgalteriya hisobi standartlari	Pul oqimlarini to'g'ri tasniflash hisobot shaffofligini oshiradi
Bank kreditlari	Majburiyat sifatida e'tirof etiladi	IFRS 9, bank faoliyati to'g'risidagi qonunlar	Kreditlarning noto'g'ri tasnifi moliyaviy xatolarga olib keladi
Foiz to'lovlari	Xarajat sifatida hisobga olinadi	IAS 23, soliq qonunchiligi	Foiz xarajatlari moliyaviy natijaga bevosita ta'sir qiladi
Depozit operatsiyalari	Moliyaviy aktiv sifatida e'tirof etiladi	IFRS, Markaziy bank me'yorlari	Likvidlik darajasini baholashda muhim ahamiyatga ega

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bank orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar buxgalteriya hisobida aniq standartlar asosida yuritilishi lozim. Kieso va hammualliflar ta'kidlaganidek, bank hisobvaraqlari bilan bog'liq operatsiyalar moliyaviy hisobotning eng sezgir elementlaridan biri bo'lib, ulardagi har qanday xato foydalanuvchilar qarorlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi [9].

Tahlil natijalari shuni ham ko'rsatdiki, IAS 7 talablari asosida pul oqimlarini operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat turlariga ajratish bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa korxonaning real moliyaviy holatini baholashda muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, o'tkazilgan tahlil bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish huquqiy-me'yoriy hujjatlarga qat'iy rioya qilish bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatdi. Ushbu holat moliyaviy hisobot sifatini oshirish va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ishonchli axborot bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot natijalari bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirilishi, avvalo, amaldagi huquqiy-me'yoriy hujjatlar va xalqaro standartlarga qat'iy rioya etilishiga bog'liqligini ko'rsatdi. Olingan natijalar ilgari olib borilgan ilmiy tadqiqotlar xulosalari bilan sezilarli darajada uyg'un ekanligi kuzatildi. Xususan, bank hisobvaraqlari orqali amalga oshiriladigan pul oqimlarini to'g'ri tasniflash moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirishi haqidagi xulosalar avvalgi tadqiqotlarda ham alohida ta'kidlangan [10].

Kieso, Weygandt va Warfield tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bank bilan bog'liq operatsiyalar moliyaviy hisobotning eng muhim va xatolarga sezgir qismlaridan biri ekanligi qayd etiladi. Ushbu tadqiqot natijalari ham mazkur fikrni tasdiqlaydi, ya'ni kreditlar, foiz xarajatlari va depozit operatsiyalarining noto'g'ri e'tirof etilishi korxonaning moliyaviy holatini buzib ko'rsatishi mumkin. Bu jihat bank va korxona o'rtasidagi munosabatlarni hisobga olishda professional yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, IAS 7 "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" talablari asosida olib borilgan tahlil natijalari xalqaro tadqiqotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos

keladi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu standart bank operatsiyalarini operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat doirasida aniq ajratish orqali foydalanuvchilar uchun tushunarli axborot taqdim etishini ta'kidlaydi [11]. Tadqiqot natijalari ham aynan shu yondashuv bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini berishini ko'rsatdi.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim farqli jihatlar ham aniqlandi. Xususan, milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida xalqaro standartlar talablari to'liq joriy etilmagan holatlar mavjudligi kuzatildi. Bu holat A.Karimov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham qayd etilgan bo'lib, muallif milliy me'yoriy hujjatlarning ayrim jihatlarini zamonaviy xalqaro talablar bilan to'liq uyg'un emasligini ta'kidlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu fikrni amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobi bo'yicha olingan xulosalar ilgari olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bilan uyg'un bo'lib, shu bilan birga, milliy hisob tizimini xalqaro standartlar bilan yanada yaqinlashtirish zarurligini ham ko'rsatadi. Bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur ilmiy maqolada bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarning buxgalteriya hisobi hamda ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy asoslar kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari bank orqali amalga oshiriladigan hisob-kitoblar, kredit va depozit operatsiyalari korxona moliyaviy holatini aks ettiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini ko'rsatdi. Ushbu operatsiyalarning buxgalteriya hisobida to'g'ri va o'z vaqtida aks ettirilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchligi va shaffofligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va milliy huquqiy-me'yoriy hujjatlar o'rtasidagi uyg'unlik masalasi alohida e'tiborga olindi. O'rganilgan natijalar shuni ko'rsatdiki, xalqaro standartlar bank va korxona o'rtasidagi operatsiyalarni hisobga olishda yanada tizimli va shaffof yondashuvni ta'minlaydi, biroq milliy hisob amaliyotida ushbu talablarni to'liq joriy etish zarurati hanz dolzarbligicha qolmoqda.

Umuman olganda, maqola doirasida olingan xulosalar bank operatsiyalarini buxgalteriya hisobida yuritishda huquqiy-me'yoriy talablar va ilmiy yondashuvlarning uyg'unligi muhim ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobi amaliyotini takomillashtirish, moliyaviy intizomni mustahkamlash hamda moliyaviy hisobot foydalanuvchilarini ishonchli axborot bilan ta'minlashga xizmat qilishi mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Abduxalimova Marjona Xikmatovna Qarshi davlat texnika universiteti "Bank ishi va audit" ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi / Абдухалимова Маржона Хикматовна Студентка 3-го курса направления «Банковское дело и аудит» Каршинский государственный технический университет / Abduxalimova Marjona Xikmatovna 3rd-year student in Banking and Auditing Karshi State Technical University
E-mail: marjonaxikmatovna@gmail.com
ORCID: 0009000670268063

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, B. A. (2020). Buxgalteriya hisobi va audit asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 112–118-betlar. Havola: <https://ziyonet.uz>
2. Kieso, D. E., Weygandt, J. J., & Warfield, T. D. (2019). Intermediate Accounting (16th ed.). Wiley, pp. 230–245. Link: <https://www.wiley.com/en-us/Intermediate+Accounting>
3. International Accounting Standards Board (IASB). (2023). IAS 7 – Statement of Cash Flows. London. Link: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/>
4. Karimov, B. A. (2020). Buxgalteriya hisobi va audit asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 95–104-betlar. Havola: <https://ziyonet.uz>
5. International Accounting Standards Board (IASB). (2023). IAS 7 – Statement of Cash Flows. London. Link: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/>

[standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/](https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/)

6. Kieso, D. E., Weygandt, J. J., & Warfield, T. D. (2019). Intermediate Accounting (16th ed.). Wiley, pp. 210–225. Link: <https://www.wiley.com/en-us/Intermediate+Accounting>
7. Karimov, B. A. (2020). Buxgalteriya hisobi va audit asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 145–152-betlar. Havola: <https://ziyonet.uz>
8. International Accounting Standards Board (IASB). (2023). IAS 7 – Statement of Cash Flows. London. Link: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/>
9. Kieso, D. E., Weygandt, J. J., & Warfield, T. D. (2019). Intermediate Accounting (16th ed.). Wiley, pp. 240–255. Link: <https://www.wiley.com/en-us/Intermediate+Accounting>
10. Karimov, B. A. (2020). Buxgalteriya hisobi va audit asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 158–165-betlar. Havola: <https://ziyonet.uz>
11. International Accounting Standards Board (IASB). (2023). IAS 7 – Statement of Cash Flows. London. Link: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/>
12. Karimov, B. A. (2020). Buxgalteriya hisobi va audit asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 158–165-betlar. Havola: <https://ziyonet.uz>
13. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2020). Financial Management: Theory & Practice (15th ed.). Cengage Learning. <https://www.cengage.com>
14. Палий, В. Ф. (2018). Бухгалтерский учет и отчетность в коммерческих организациях. Москва: ИНФРА-М, 384 с. <https://znanium.com>
15. Ковалев, В. В. (2019). Финансовый учет и анализ. Москва: Проспект, 432 с. <https://www.prospekt.org>
16. Соколов, Я. В. (2017). Основы бухгалтерского учета. Москва: Магистр, 320 с. <https://urait.ru>
17. Лысенко, Д. В. (2021). Учет банковских операций в системе финансовой отчетности. Финансы и кредит, 27(4), 891–905. <https://www.finizdat.ru/journal/fc/>

ISTE'MOL SAVATIDA TOVAR VA XIZMATLAR VAZNLARINI HISOBLASHNING USLUBIY ASOSLARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Ismailova Shaxnoza Uktamovna

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАСЧЁТА ВЕСОВ ТОВАРОВ И УСЛУГ В ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Исмаилова Шахноза Уктамовна

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CALCULATING THE WEIGHTS OF GOODS AND SERVICES IN THE CONSUMER BASKET AND DIRECTIONS FOR THEIR IMPROVEMENT

Ismailova Shakhnoza Uktamovna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada iste'mol savatida tovar va xizmatlar vaznlarini hisoblashning nazariy va uslubiy asoslari tahlil qilinadi hamda ularni takomillashtirish yo'nalishlari ishlab chiqiladi. Iste'mol narxlari indeksining aniqligi va reprezentativligi, avvalo, vaznlar tizimining qanchalik asosli shakllantirilganiga bog'liq. Maqolada uy xo'jaliklari byudjeti kuzatuv ma'lumotlarining vaznlar tizimidagi o'rni, xarajat moddolari va vakil tovarlar o'rtasidagi moslashtirish mexanizmlari, rivojlangan davlatlar amaliyotidagi yondashuvlar, milliy hisoblar va qo'shimcha manbalarning o'rni hamda O'zbekiston sharoitida vaznlarni yangilash va takomillashtirish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari vaznlar tizimini shakllantirishda uy xo'jaliklari xarajatlari kuzatuv asosiy statistik manba bo'lib xizmat qilishini, zamonaviy sharoitda esa ushbu tizimni milliy hisoblar, ma'muriy va tranzaksion manba, tasniflash izchilligi hamda muntazam yangilash mexanizmlari bilan boyitish zarurligini ko'rsatadi [1; 2; 7; 15].

Kalit so'zlar: iste'mol narxlari indeksi, vaznlar tizimi, iste'mol savati, uy xo'jaliklari byudjeti kuzatuv, HBS, COICOP, milliy hisoblar, reprezentativlik, tranzaksion ma'lumotlar, O'zbekiston.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations for calculating the weights of goods and services in the consumer basket and develops directions for their improvement. The accuracy and representativeness of the consumer price index primarily depend on how well the weighting system is constructed. The paper examines the role of household budget survey data in the weighting system, the mechanisms for aligning expenditure categories with representative goods, approaches used in developed countries, as well as the role of national accounts and additional data sources. Furthermore, directions for updating and improving the weighting system in the context of Uzbekistan are explored. The research findings indicate that household expenditure surveys serve as the main statistical source for constructing the weighting system; however, under modern conditions, it is necessary to enhance this system by integrating national accounts, administrative and transactional data sources, ensuring classification consistency, and implementing regular updating mechanisms [1; 2; 7; 15].

Keywords: consumer price index, weighting system, consumer basket, household budget survey, HBS, COICOP, national accounts, representativeness, transactional data, Uzbekistan.

Аннотatsiya: В данной статье анализируются теоретические и методологические основы расчёта весов товаров и услуг в потребительской корзине, а также разрабатываются направления их совершенствования. Точность и репрезентативность индекса потребительских цен, прежде всего, зависят от обоснованности формирования системы весов. В статье рассматривается роль данных обследования бюджетов домашних хозяйств в системе весов, механизмы согласования статей расходов и товаров-представителей, подходы, применяемые в развитых странах, а также роль национальных счетов и дополнительных источников данных. Кроме того, исследуются направления обновления и совершенствования системы весов в условиях Узбекистана. Результаты исследования показывают, что обследование расходов домашних хозяйств является основным статистическим источником формирования системы весов, однако в современных условиях необходимо дополнительно интегрировать национальные счета, административные и транзакционные данные, обеспечивать согласованность классификаций и внедрять механизмы регулярного обновления [1; 2; 7; 15].

Ключевые слова: индекс потребительских цен, система весов, потребительская корзина, обследование бюджетов домашних хозяйств, HBS, COICOP, национальные счета, репрезентативность, транзакционные данные, Узбекистан.

■ KIRISH

Iste'mol narxlari indeksini hisoblashda vaznlar tizimi markaziy metodik elementlardan biri hisoblanadi. Chunki indeks tarkibiga kiruvchi har bir tovar va xizmat guruhining umumiy narx o'zgarishiga ta'siri uning iste'mol xarajatlardagi ulushi bilan belgilanadi. Agar vaznlar tizimi real iste'mol tuzilmasini etarli darajada aks ettirmasa, narx indeksining natijalari ham iqtisodiy mazmun jihatidan sustlashadi. Shu bois zamonaviy narx statistikasida vaznlarni shakllantirish, ularni yangilash va tasniflash bilan bog'liq masalalar alohida metodik ahamiyat kasb etadi [1; 3; 4].

Xalqaro amaliyotda vaznlar odatda uy xo'jaliklari iste'mol xarajatlari, milliy hisoblar ma'lumotlari va ayrim hollarda qo'shimcha ma'muriy yoki tranzaksiyon manbalar asosida shakllantiriladi. IMFning 2025-yilgi CPI Manualida iste'mol narxlari indeksining vaznlari household final monetary consumption expenditure'ga tayangan holda tuzilishi, manbalar sifatida esa household expenditure surveys, national accounts va scanner yoki transaction data kabi ma'lumotlardan foydalanish mumkinligi qayd etilgan [1]. Rivojlangan davlatlarda vaznlarni tez-tez yangilash, tasniflash tizimini chuqurlashtirish va yuqori darajadagi agregatsiyada izchil qo'llash amaliyoti tobora kengaymoqda [2; 5; 6; 7].

O'zbekiston amaliyotida ham vaznlar tizimini shakllantirishda uy xo'jaliklari kuzatuvi ma'lumotlari asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Statistika organlarining rasmiy materiallarida INI uchun salmoqlar uy xo'jaliklarining tovar va xizmatlarga qilgan xarajatlari natijalari asosida shakllanishi ochiq qayd etilgan [13; 14]. Shu bilan birga, statistik tizimni mustahkamlash dasturlari doirasida uy xo'jaliklari byudjeti kuzatuvini modernizatsiya qilish, CAPI formatiga o'tish, planshetlardan foydalanish va STATA asosida qayta ishlash bo'yicha chora-tadbirlar ko'zda tutilgan [11; 12]. Mazkur holat vaznlar tizimi sifatini oshirish, vaqt bo'yicha yangilanishini tezlashtirish va yangi ma'lumot manbalari bilan integratsiyalash uchun amaliy zamin yaratadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Vaznlar tizimining iqtisodiy mazmuni shundan iboratki, u iste'molchilar xarajatlarning tarkibini indeks tuzilishiga olib kiradi. Ya'ni, har bir tovar yoki xizmat guruhining umumiy indeksga ta'siri uning iste'mol

savatidagi ulushiga bog'liq bo'ladi. Klassik ko'rinishda bu ulush quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$w_i = E_i / \Sigma E_i$$

bu erda w_i — i-guruhning vazni, E_i — i-guruh bo'yicha iste'mol xarajatlari, ΣE_i — barcha guruhlar bo'yicha jami iste'mol xarajatlari. Mazkur formula vaznlarni shakllantirishning eng sodda iqtisodiy asosini beradi: ko'proq xarajat qilinadigan tovar yoki xizmat guruhi indeksda kattaroq ulushga ega bo'ladi. Biroq amaliyotda masala ancha murakkab. Chunki uy xo'jaliklari kuzatuvida qayd etilgan xarajat moddalari doimo INIda kuzatiladigan vakil tovarlar ro'yxati bilan to'g'ridan-to'g'ri mos tushavermaydi. Shu sababli vaznlarni shakllantirish jarayonida tasniflash, moslashtirish, birlashtirish va ayrim hollarda ulushli taqsimlash mexanizmlari qo'llaniladi [1; 2].

BLS metodologiyasida ham CPI tarkibiy qismlarining 'relative importance' ko'rsatkichlari iste'molchilar xarajatlari yoki qiymat vaznlarining umumiy savat ichidagi ulushi sifatida talqin qilinadi. Ushbu vaznlar maxsus kombinatsiyalar uchun indekslarni tuzishda, hissa va contribution'larni baholashda qo'llaniladi [3; 4]. ONS metodologik materiallarida esa yuqori darajadagi agregatsiya aynan vaznlar yordamida elementar agregatlardan umumiy inflyatsiya ko'rsatkichlariga o'tish jarayoni sifatida izohlanadi [6]. Bu tajriba vaznlar tizimi faqat bir martalik texnik ko'rsatkich emas, balki butun indeks tuzilishini iqtisodiy mazmun bilan to'ldiruvchi asosiy bo'g'in ekanini ko'rsatadi.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yondashuvda vaznlar masalasi uch darajada ko'riladi. Birinchi daraja — manba darajasi bo'lib, bunda HBS yoki o'xshash household expenditure survey asosiy statistik tayanch vazifasini bajaradi [1; 7]. Ikkinchi daraja — tasniflash va moslashtirish darajasi bo'lib, bunda xarajat moddalari COICOP yoki unga yaqin milliy klassifikatorlar bilan bog'lanadi [2; 10]. Uchinchi daraja esa agregatsiya va yangilash darajasi bo'lib, bunda vaznlarning qaysi davriylikda yangilanishi, ulardan yuqori darajadagi indekslarda qanday foydalanilishi va qo'shimcha ma'lumot manbalari bilan qayta kalibrlanishi masalalari hal etiladi [5; 6; 8].

Uy xo'jaliklari byudjeti kuzatuvi iste'mol savatidagi vaznlarni shakllantirishda eng muhim statistik manbalardan biridir. Chunki aynan shu kuzatuv orqali aholining real xarajat tarkibi, iste'mol xulqi va turli tovar

hamda xizmatlarga sarflanayotgan ulushlar aniqlanadi. O'zbekistonda rasmiy statistik materiallar INI uchun salmoqlar uy xo'jaliklarining tovar va xizmatlarga qilgan xarajatlari asosida shakllanishini tasdiqlaydi [13; 14; 15]. 2026-yil yanvar natijalari bo'yicha e'lon qilingan press-relizda ham iste'mol tovarlari va xizmatlari savatiga kiritilgan yangi pozitsiyalar 2025-yildagi iste'mol xarajatlari tarkibi tahlili asosida yangilangani ko'rsatilgan [15].

Xalqaro amaliyot ham aynan shuni tasdiqlaydi. Avstraliya Statistik byurosi HESni CPI vaznlarini yangilash uchun mavjud bo'lgan yillarda asosiy manba deb belgilaydi, HES oralig'idagi yillarda esa Household Final Consumption Expenditure ma'lumotlaridan qayta tortish uchun foydalanadi [7; 8]. Stats NZ ham CPI review jarayonida yangi expenditure weights guruh, subgroup, class va region kesimida qayta ko'rib chiqilishini ko'rsatadi [9]. Buyuk Britaniyada yilma-yil basket va weights review amaliyoti yo'lga qo'yilgan bo'lib, iste'mol xarajatlari dinamikasidagi o'zgarishlar og'irliklarga muntazam aks ettiriladi [5].

Shu bilan birga, HBS ma'lumotlari mutlaq mukammal manba emas. IMF CPI Manuali household surveysning underreporting, eslash xatolari, mavsumiy tebranishlar va vaqt bo'yicha lag bilan bog'liq zaif tomonlarini qayd etadi [1]. ABS metodologiyasi ham HESning ayrim xarajatlar bo'yicha recallga tayanishi, kichik tanlanmalarda sampling error kuchayishi va ba'zi itemlar bo'yicha noaniqliklar paydo bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi [7]. Demak, uy xo'jaliklari kuzatuv vaznlar bazasining tayanch manbai bo'lib qoladi, lekin uni qo'shimcha manbalar bilan tekshirib borish va yangilab turish zarur.

O'zbekistonda HBSni modernizatsiya qilish bo'yicha rasmiy materiallar aynan shu ehtiyojdan kelib chiqadi. Statistical system strengthening hujjatlarida household budget survey bo'yicha CAPI formatiga o'tish, tanlama qamrovini oshirish va qayta ishlashni zamonaviylashtirish vazifalari qayd etilgan [11]. Prezident qarori ijrosi bo'yicha tayyorlangan ilova materialida esa planshetlardan foydalanish, KoBoToolbox platformasi hamda STATA dasturiga o'tish amaliy jihatdan yoritilgan [12]. Bu ma'lumotlar vaznlar tizimining sifatini oshirish uchun HBSni institutsional mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

Vaznlar tizimini shakllantirishning eng muhim bosqichlaridan biri — kuzatuv ma'lumotlarini indeks tuzilmasi bilan tasniflash va moslashtirishdir. Buning uchun xalqaro amaliyotda COICOP klassifikatsiyasi keng qo'llaniladi. BMT Statistika bo'limining COICOP 2018 klassifikatsiyasi uy xo'jaliklari yakuniy iste'mol xarajatlarini maqsad bo'yicha guruhlashning xalqaro referens tizimi hisoblanadi [10]. Mazkur tasniflash tizimi xarajat moddalari, vakil tovarlar va indeks guruhlari o'rtasida metodik bog'liqlikni ta'minlaydi.

Amaliyotda HBS xarajat moddalari ko'pincha INI kuzatuvdagi vakil tovarlar bilan to'liq bir xil bo'lmaydi. Shu sababli bir nechta yondashuv qo'llaniladi: to'g'ridan-to'g'ri moslashtirish, bir nechta itemlarni bitta indeks pozitsiyasiga birlashtirish, bitta xarajat moddasini bir nechta vakil tovarlarga ulushli taqsimlash yoki yordamchi ma'lumotlar asosida qayta kodlash. Eurostat HICP metodologiyasida tasniflash izchilligi va qamrov

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

muvofigligi alohida talab sifatida ko'riladi; ayniqsa yuqori darajadagi aggregation jarayonlarida ECOICOP va milliy subklassifikatorlar bir-biriga uzviy bog'lanishi kerakligi qayd etiladi [2].

O'zbekiston sharoitida ham COICOP asosidagi moslashtirishni ichki klassifikatorlar, vakil pozitsiyalar ro'yxati va kuzatuv savati bilan uzviy bog'lab yuritish zarur. Bu, ayniqsa, xizmatlar segmenti, raqamli xizmatlar, yangi savdo formatlari va tranzaksiyon manbalar qo'llanilayotgan sharoitda muhimdir. 2026-yildagi metodik yangiliklarda savatga yangi xizmat va tovarlar kiritilgani, basket household expenditure structure'dagi siljishlarni aks ettirish maqsadida yangilangani rasmiy ko'rsatilgan [15]. Demak, vaznlar tizimining sifati tasniflash va savatni yangilash sifati bilan bevosita bog'liq.

Tasniflash bosqichidagi xatolar yuqori darajadagi agregatsiyada yig'ilib borishi mumkin. Shu bois itemlarni kodlash, vakil tovarlarni tanlash, yangi itemlarni joriy etish va mavjud itemlarni birlashtirish bo'yicha aniq metodik qoidalar zarur. Rivojlangan davlatlar amaliyoti shuni ko'rsatadiki, tasniflash izchilligi vaznlarni shakllantirish jarayonining texnik emas, strategik qismidir [2; 6; 10].

Rivojlangan davlatlar tajribasi vaznlarni kamdan-kam qayta ko'rib chiqishdan ko'ra ularni muntazam yangilab borish ancha samarali ekanini ko'rsatadi. Buyuk Britaniyada ONS har yili consumer price inflation basket va weights'ni qayta ko'rib chiqadi; bu har bir itemning iqtisodiy ahamiyati va iste'mol xarajatlari tarkibidagi o'rnini yangi ma'lumotlar asosida aks ettirishga xizmat qiladi [5]. ONSning 'higher-level aggregation and weights' metodologiyasida turli turdagi aggregates uchun vazn manbalari, chaining va re-referencing usullari tizimli yoritilgan [6].

Avstraliyada CPI 2017-yildan boshlab annual re-weighting tizimiga o'tgan. ABS metodologiyasiga ko'ra, HES mavjud yillarda asosiy manba, HES oralig'idagi yillarda esa milliy hisoblarning HFCE ko'rsatkichlari asosiy qayta tortish manbasi vazifasini bajaradi [7; 8]. Bu yondashuv vaqt oralig'i katta bo'lgan hollarda household survey ma'lumotlarining eskirib qolish muammosini yumshatadi. Yangi Zelandiyada ham CPI review jarayonida expenditure weights guruhlar va hududlar kesimida qayta ko'rib chiqiladi [9].

AQShda BLS relative importance ko'rsatkichlari narx o'zgarishlari fonida componentlarning umumiy indeksga ta'sirini baholash uchun faol ishlatiladi [3]. Bu yondashuv amaliy tahlil uchun qulay, chunki nafaqat og'irliklar, balki ularning vaqt bo'yicha updated relative importance ko'rinishlari ham hisoblanadi. Xalqaro tajribadan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, vaznlar tizimi bir martalik 'set-and-forget' emas; u muntazam yangilanadigan, zarurat bo'lsa qayta tortiladigan va yuqori darajadagi agregatsiyada qayta kalibrilanadigan statistik mexanizm bo'lishi kerak.

Rivojlangan davlatlar tajribasining yana bir muhim jihati — vaznlarni shakllantirishda maqsad va foydalanish sohasi bo'yicha farqlangan ko'rsatkichlar tizimidan foydalanishdir. Masalan, ONS CPIH, CPI va boshqa maxsus aggregates uchun turli darajadagi ma'lumot manbalari va qayta tortish mexanizmlaridan foydalanadi [5; 6]. Bu tajriba O'zbekiston uchun ham

muhim: agar umumiy INIdan tashqari maxsus agregatlar yoki bazaviy ko'rsatkichlar rivojlantirilsa, vaznlar tizimi ham ko'p darajali yondashuvga moslashishi kerak bo'ladi.

Zamonaviy CPI metodologiyasida vaznlarni shakllantirish faqat HBS bilan cheklanib qolmaydi. Milliy hisoblar ma'lumotlari, ayniqsa Household Final Consumption Expenditure ko'rsatkichlari, survey ma'lumotlarini qayta tortish va oraliq davrda yangilash uchun muhim manba hisoblanadi [1; 7; 8]. Bunday yondashuv survey ma'lumotlari vaqt bo'yicha eskirib qolishi xavfini kamaytiradi va makroiqtisodiy statistikalar bilan uzviylikni kuchaytiradi.

Ma'muriy va tranzaksiyon manbalar esa vaznlar tizimini to'liq almashtirmaydi, biroq uning dolzarbligini baholashda kuchli signal vazifasini bajaradi. Masalan, onlayn kassa chek ma'lumotlari, web-scraping asosida yig'ilgan ma'lumotlar yoki boshqa digital footprints ayrim tovar va xizmat segmentlarida iste'mol strukturasi qanchalik tez o'zgarayotganini ko'rsatishi mumkin. Rivojlangan davlatlarda bunday manbalar ayniqsa tez yangilanadigan savdo segmentlari va yuqori chastotali monitoring uchun foydali deb topilgan [1; 6; 8].

O'zbekiston sharoitida bunday qo'shimcha manbalardan yordamchi signal sifatida foydalanish maqsadga muvofiq. Ular HBS o'rnini bosmaydi, biroq HBS natijalarining qaysi segmentlarda tezroq eskirayotganini yoki qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatishi mumkin. Shu tariqa, milliy hisoblar va tranzaksiyon signal manbalari vaznlar tizimini yanada moslashuvchan qiladi.

O'zbekiston amaliyotida vaznlarni shakllantirish uchun uy xo'jaliklari xarajatlari kuzatuvni asosiy manba bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, statistik tizimni mustahkamlash bo'yicha rasmiy materiallar HBSni modernizatsiya qilish, qamrovni kengaytirish, CAPI vositalarini joriy etish va ma'lumotlarni qayta ishlashni takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi [11]. Prezident qarori ijrosi bo'yicha materiallarda esa uy xo'jaliklari tanlanma kuzatuvlarini planshetlarda o'tkazish, KoBoToolbox platformasi va STATA dasturidan foydalanish amaliyoti yo'lga qo'yilgani qayd etilgan [12]. Mazkur yangiliklar kelgusida vaznlar bazasining sifatini oshirish uchun muhim institutsional asosdir.

O'zbekiston uchun vaznlar tizimini takomillashtirish besh ustuvor yo'nalishda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Birinchidan, uy xo'jaliklari kuzatuvni ma'lumotlarini milliy hisoblar ko'rsatkichlari bilan muntazam solishtirib, sezilarli tafovutlar bo'yicha kalibrash mexanizmini joriy etish lozim. Ikkinchidan, COICOP asosidagi tasniflashni ichki vakil pozitsiyalar tizimi bilan chuqurroq bog'lab, ayniqsa yangi xizmatlar va raqamli tovarlar segmentlarida kodlash izchilligini kuchaytirish zarur. Uchinchidan, vaznlarni yangilash davriyligini cho'zib yubormasdan, kamida yillik yoki qisqa siklli qayta tortish imkoniyatlarini bosqichma-bosqich baholash kerak. To'rtinchidan, tranzaksiyon ma'lumotlar, onlayn kassa cheklari va web-scraping kabi yangi manbalardan signal

sifatida foydalanib, HBS natijalarining dolzarbligini tekshirib borish maqsadga muvofiq. Beshinchidan, vaznlar bo'yicha metodik hujjatlar, izohlar va foydalanuvchilar uchun tushuntiruvchi materiallarni yagona formatda e'lon qilish orqali metodik shaffoflikni kuchaytirish tavsiya etiladi [1; 2; 6; 7; 15].

Shuningdek, 2026-yildan INI metodologiyasida kuzatuv davri 25 kungacha kengaytirilgani, savatdagi pozitsiyalar 517 taga etkazilgani va ma'lumot manbalari kengaygani vaznlar tizimi uchun ham yangi talablarni yuzaga chiqarmoqda [15]. Savatga yangi itemlarning kiritilishi, mavjud itemlarning iqtisodiy ahamiyati pasayishi yoki ayrim segmentlarda xarajat tarkibining siljishi vaznlar tizimida o'z vaqtida aks ettirilishi kerak. Demak, O'zbekiston amaliyotida vaznlar tizimini takomillashtirish alohida metodik yo'nalish sifatida ko'rinishi lozim.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil shuni ko'rsatadiki, vaznlar tizimini shakllantirishda uchta asosiy muammo guruhini ajratish mumkin. Birinchi guruh — ma'lumot manbalarining vaqt bo'yicha kechikishi va to'liqligi bilan bog'liq muammolar. HBS ma'lumotlari eng batafsil manba bo'lsa-da, ular to'liq joriy davr iste'mol strukturasi bilan doimo bir vaqtda mos kelmasligi mumkin [1; 7]. Ikkinchi guruh — tasniflash va moslashtirish muammolari. COICOP yoki milliy klassifikator bilan to'liq moslashtirilmagan itemlar vaznlarni noto'g'ri taqsimlash xavfini keltirib chiqaradi [2; 10]. Uchinchii guruh — yangilash davriyligi va agregatsiya usullariga taalluqli. Vaznlar uzoq vaqt yangilanmasa, narx indeksining reprezentativligi kamayadi; juda tez-tez o'zgartirilsa esa time series comparability muammolari paydo bo'lishi mumkin [5; 6].

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston uchun optimal yondashuv household survey bazasini saqlagan holda uni boshqa manbalar bilan boyitishdan iborat bo'lishi kerak. Rivojlangan davlatlar amaliyoti ham aynan shunday yo'lni tanlagan: survey data asosiy manba bo'lib qoladi, lekin milliy hisoblar va qo'shimcha ma'muriy yoki tranzaksiyon manbalar yordamida yangilanish sifati oshiriladi [7; 8]. O'zbekiston sharoitida ham vaznlar tizimini uy xo'jaliklari kuzatuvni, milliy hisoblar, web-scraping, onlayn kassa chek ma'lumotlari va boshqa ma'muriy signal manbalari bilan uzviy bog'lash eng maqbul yo'l ko'rinadi. Bunday yondashuv indeksning nafaqat statistik sifatini, balki iqtisodiy mazmunini ham kuchaytiradi.

Muhokama natijalaridan yana bir muhim xulosa shuki, vaznlar tizimi bo'yicha metodik shaffoflik foydalanuvchilar ishonchi uchun alohida ahamiyatga ega. Vaznlar qaysi manbalarga tayanib shakllangani, qaysi davriylikda yangilangani va yangi itemlar qanday kiritilgani bo'yicha ochiq metadata mavjud bo'lsa, rasmiy statistik natijalarni talqin qilish ancha engillashadi. Shu nuqtai nazardan O'zbekiston uchun metodik va tushuntiruvchi materiallarni kengaytirish ham muhim vazifa hisoblanadi.

Rivojlangan davlatlar amaliyotida CPI vaznlarini shakllantirish manbalari va yangilash yondashuvlari

Mamlakat / tizim	Asosiy manba	Yangilash yondashuvi	Metodik xulosa
Buyuk Britaniya	Household expenditure, basket review, supplementary sources	Yillik weights va basket review	Representativlikni saqlash uchun vaznlarni muntazam yangilash zarur [5; 6]
Avstraliya	HES + HFCE	Annual re-weighting	Survey va milliy hisoblar uyg'unligi samarali [7; 8]
Yangi Zelandiya	CPI review ma'lumotlari	Davriy expenditure weights review	Tasniqlash va hududiy kesimni qayta ko'rib chiqish muhim [9]
AQSh	Consumer expenditure data	Relative importance va updated weights	Vaznlarni tahliliy hissa hisobida faol qo'llash mumkin [3; 4]

O'zbekiston sharoitida vaznlar tizimini takomillashtirishni bosqichma-bosqich model asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda mavjud HBS ma'lumotlari, savat va vakil pozitsiyalar ro'yxati o'rtasidagi moslik to'liq audit qilinishi kerak. Bu

bosqichda xarajat moddalarini va indeks itemlari o'rtasidagi bog'lanishlar xaritasi tuziladi, qaysi segmentlarda to'g'ridan-to'g'ri moslik mavjud, qaysi segmentlarda esa ulushli yoki yordamchi qayta kodlash zarurligi aniqlanadi.

O'zbekiston sharoitida vaznlar tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari

Yo'nalish	Mazmuni	Kutiladigan natija
HBSni modernizatsiya qilish	CAPI, planshet, KoBoToolbox va STATA yordamida yig'ish hamda qayta ishlashni takomillashtirish	Ma'lumot sifati va operativligi oshadi [11; 12]
Tasniqlashni chuqurlashtirish	COICOP va ichki vakil pozitsiyalar tizimini izchil bog'lash	Vaznlarni itemlar bo'yicha aniqroq taqsimlash [2; 10]
Qayta tortish tizimi	Milliy hisoblar va qo'shimcha manbalar yordamida oraliq davrda yangilash	Vaznlarning dolzarbligi oshadi [1; 7; 8]
Raqamli signal manbalari	Onlayn kassa chek ma'lumotlari va web-scrapingdan yordamchi manba sifatida foydalanish	Iste'mol tarkibidagi siljishlarni erta aniqlash
Metodik shaffoflik	Vaznlar bo'yicha ochiq tushuntiruvchi materiallar va metadata e'lon qilish	Foydalanuvchilar ishonchi va xalqaro moslik kuchayadi

Ikkinchi bosqichda HBS ma'lumotlari milliy hisoblar va boshqa mavjud administrativ manbalar bilan solishtiriladi. Kalibrlash uchun potentsial og'ishlar, ayniqsa tez o'zgaradigan segmentlarda aniqlanadi. Uchinchi bosqichda yordamchi signal manbalari — onlayn chek ma'lumotlari, web-scraping va boshqa raqamli manbalar — qaysi tovar yoki xizmat guruhlarida xarajat strukturasi dinamikasini erta ko'rsatib berishi mumkinligi bo'yicha pilot rejimda baholanadi.

To'rtinchi bosqichda qayta tortishning institutsional jadvali ishlab chiqiladi. Bu bosqichda yillik re-weighting yoki kamida oraliq qayta kalibrlashning metodik qoidalari belgilanadi. Beshinchi bosqich esa shaffoflik va foydalanuvchi bilan kommunikatsiya bosqichidir: weights metadata, basket update sabablari va metodik o'zgarishlar muntazam e'lon qilib boriladi. Ushbu model O'zbekiston sharoitida vaznlar tizimini bosqichma-bosqich, ammo izchil modernizatsiya qilish imkonini beradi.

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlarda vaznlarni shakllantirish va yangilash

bo'yicha yagona universal sxema mavjud emas, biroq asosiy printsiplar o'xshash: household expenditure survey markaziy manba bo'lib qoladi, uni milliy hisoblar va qo'shimcha manbalar bilan boyitish orqali vaznlarning dolzarbligi ta'minlanadi. Ushbu xulosa O'zbekiston uchun ham to'liq dolzarbdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, iste'mol savatida tovar va xizmatlar vaznlarini hisoblash narx statistikasining eng muhim metodik bo'g'inlaridan biridir. Vaznlar tizimi iste'mol tuzilmasini indeks hisobiga olib kiradi va narx o'zgarishlarining umumiy natijaga qanchalik ta'sir qilishini belgilaydi. Shu sababli vaznlarning to'g'ri shakllantirilishi, tasniqlanishi, yangilanib borilishi va yuqori darajadagi agregatsiyada to'g'ri qo'llanishi INI sifatining asosiy sharti hisoblanadi [1; 2; 3; 6].

Rivojlangan davlatlar tajribasi vaznlar tizimini household expenditure surveys, milliy hisoblar va qo'shimcha ma'lumot manbalari uyg'unligida yuritish zarurligini ko'rsatadi. Buyuk Britaniyada yillik basket va

weight review, Avstraliyada annual re-weighting, Yangi Zelandiyada CPI review orqali expenditure weightsni qayta ko'rib chiqish, AQShda relative importance ko'rsatkichlarini tizimli qo'llash — bularning barchasi vaznlarni dinamik boshqarish zarurligini tasdiqlaydi [3; 5; 7; 9].

O'zbekiston uchun asosiy metodik xulosa shuki, uy xo'jaliklari kuzatuv ma'lumotlari vaznlar tizimining tayanchi bo'lib qolgan holda, uni zamonaviy statistika talablari asosida chuqurroq takomillashtirish zarur. Shu maqsadda besh ustuvor yo'nalish alohida ajralib turadi: HBS ma'lumotlarini milliy hisoblar bilan kalibrash; COICOP va ichki klassifikatorlar o'rtasidagi moslikni mustahkamlash; vaznlarni muntazam qayta ko'rib chiqish mexanizmini joriy etish; tranzaksiya va raqamli manbalardan yordamchi signal sifatida foydalanish; hamda metodik shaffoflikni kuchaytirish. Ana shu choralar iste'mol narxlarini indeksining reprezentativligi, tahliliy salohiyati va xalqaro standartlarga mosligini sezilarli darajada oshiradi [11; 12; 14; 15].

Maqolaning ilmiy hissasi shundan iboratki, unda vaznlar tizimi household survey bazasi, milliy hisoblar va qo'shimcha raqamli manbalar uyg'unligida kompleks tarzda ko'rib chiqilgan hamda O'zbekiston uchun bosqichma-bosqich takomillashtirish modeli taklif etilgan. Amaliy jihatdan ushbu yondashuv vaznlarni shakllantirish va yangilash bo'yicha metodik qarorlarni asoslash, statistik qamrovni kengaytirish va rasmiy statistika amaliyotida qo'llanilishi mumkin bo'lgan tavsiyalar tizimini ishlab chiqish uchun xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Ismailova Shaxnoza Uktamovna O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi / Исмаилова Шахноза Уктамовна

Независимый научный исследователь института повышения квалификации кадров и статистических исследований / Ismailova Shakhnoza Uktamovna Independent researcher at the Institute of Personnel Training and Statistical Research of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

E-mail: shaxnoza.ismailova.87@bk.ru

ORCID: 0009-0002-9591-0666

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Monetary Fund. Consumer Price Index Manual: Theory. Washington, D.C., 2025.
2. Eurostat. Harmonised Index of Consumer Prices (HICP) Methodological Manual. Luxembourg, 2024.
3. U.S. Bureau of Labor Statistics. Relative Importance and Weight Information for the Consumer Price Indexes. Washington, D.C., 2026.
4. U.S. Bureau of Labor Statistics. Handbook of Methods: Consumer Price Index Concepts and Design. Washington, D.C., 2025.
5. Office for National Statistics. Consumer price inflation, updating weights: 2025. London, 2025.
6. Office for National Statistics. Higher-level aggregation and weights in consumer prices. London, 2026.
7. Australian Bureau of Statistics. Weights and their sources. Consumer Price Index: Concepts, Sources and Methods. Canberra, 2025.
8. Australian Bureau of Statistics. Consumer Price Index, Australia methodology. Canberra, 2026.
9. Stats NZ. Consumers price index review: 2024. Wellington, 2025.
10. United Nations Statistics Division. Classification of Individual Consumption According to Purpose (COICOP 2018). New York, 2018.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekiston statistika tizimini mustahkamlash loyihasi materiallari (Household Budget Survey modernisation bo'yicha). Toshkent, 2022.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Prezident qarori ijrosi bo'yicha ilova material: uy xo'jaliklari tanlanma kuzatuvlarida planshet, KoBoToolbox va STATA dan foydalanish. Toshkent, 2021.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. 2022-yil yanvar-mart choraklik natijalar materiallari. Toshkent, 2022.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Consumer Price Index in the Republic of Uzbekistan, December 2025 press release. Toshkent, 2026.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Consumer Price Index in the Republic of Uzbekistan, January 2026 press release. Toshkent, 2026.

KORXONA MOLIYAVIY-XO‘JALIK FAOLIYATINI STATISTIK TAHLIL QILISHDA IQTISODIY INDIKATORLARDAN FOYDALANISH VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Aminov Aziz Rashidovich

АНАЛИЗ СТАТИСТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНДИКАТОРОВ В ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Аминов Азиз Рашидович

STATISTICAL ANALYSIS OF THE USE OF ECONOMIC INDICATORS IN THE FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES AND DEVELOPMENT TRENDS

Aminov Aziz Rashidovich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxona moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini statistik tahlil qilishda iqtisodiy indikatorlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari hamda ularning rivojlanish tendensiyalari o‘rganiladi. Tadqiqotda asosiy iqtisodiy indikatorlar sifatida rentabellik, likvidlik, to‘lovga qobiliyat, aktivlar aylanishi va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy statistik yondashuvlar korxona faoliyatini chuqur baholash, risklarni aniqlash va strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy indikatorlar, statistik tahlil, moliyaviy barqarorlik, rentabellik, likvidlik, korxona iqtisodi, ekonometrik modellar

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования экономических индикаторов при статистическом анализе финансово-хозяйственной деятельности предприятия, а также тенденции их развития. В исследовании анализируются основные экономические индикаторы, такие как рентабельность, ликвидность, платежеспособность, оборачиваемость активов и показатели финансовой устойчивости. Результаты показывают, что современные статистические подходы играют важную роль в глубокой оценке деятельности предприятия, выявлении рисков и принятии стратегических решений.

Ключевые слова: экономические индикаторы, статистический анализ, финансовая устойчивость, рентабельность, ликвидность, экономика предприятия, эконометрические модели

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of using economic indicators in the statistical analysis of the financial and economic activities of enterprises, as well as their development trends. The study analyzes key economic indicators such as profitability, liquidity, solvency, asset turnover, and financial stability indicators. The results show that modern statistical approaches play an important role in the in-depth assessment of enterprise performance, risk identification, and strategic decision-making.

Keywords: economic indicators, statistical analysis, financial stability, profitability, liquidity, enterprise economics, econometric models

■ KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini samarali boshqarish va

baholash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Raqobatning kuchayishi, bozor munosabatlarining murakkablashuvi hamda raqamli iqtisodiyotning

rivojlanishi korxonalardan tezkor, aniq va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan iqtisodiy indikatorlar tizimi korxona faoliyatini kompleks baholashning asosiy vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu indikatorlar orqali korxonaning moliyaviy holati, resurslardan foydalanish samaradorligi va rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi. Statistik tahlil esa ushbu ko'rsatkichlarni chuqur o'rganish va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini beradi.

Iqtisodiy indikatorlar korxonaning moliyaviy holati, ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi hamda umumiy iqtisodiy barqarorligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi. Ular yordamida korxonaning rentabelligi, likvidligi, to'lovga qobiliyati va aktivlar aylanishi kabi muhim jihatlar aniqlanadi. Ushbu ko'rsatkichlarni statistik tahlil qilish esa nafaqat mavjud holatni baholash, balki kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini prognoz qilish imkonini ham beradi.

So'nggi yillarda iqtisodiy tahlil jarayonida zamonaviy statistik va ekonometrik usullar keng qo'llanilmoqda. Vaqt qatorlari tahlili, regressiya va korrelyatsion modellar yordamida iqtisodiy indikatorlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar aniqlanmoqda. Bu esa korxona faoliyatini chuqurroq tushunish va strategik qarorlarni ilmiy asosda qabul qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va katta ma'lumotlar (big data) tahlili iqtisodiy indikatorlarni yanada aniq va tezkor baholash imkoniyatini bermiqda. Avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari korxona faoliyatidagi o'zgarishlarni real vaqt rejimida kuzatish va baholashga yordam beradi. [3, 115–140-b]

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, nazariy tahlil metodi orqali iqtisodiy indikatorlar va statistik tahlilga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Shuningdek, statistik kuzatish metodi yordamida korxona moliyaviy ko'rsatkichlari yig'ildi va tizimlashtirildi. Deskriptiv statistika orqali asosiy iqtisodiy indikatorlar (rentabellik, likvidlik, aktivlar aylanishi) umumlashtirildi. Korrelyatsion tahlil yordamida iqtisodiy indikatorlar o'rtasidagi bog'liqlik darajasi aniqlanib, regressiya tahlili orqali ularning moliyaviy natijalarga ta'siri baholandi. Bundan tashqari, vaqt qatorlari tahlili orqali indikatorlarning rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Avvalo, nazariy tahlil metodi qo'llanilib, iqtisodiy indikatorlar, statistik tahlil va korxona iqtisodiyotiga oid ilmiy adabiyotlar, darsliklar hamda ilmiy maqolalar o'rganildi. Bu bosqichda asosiy tushunchalar aniqlashtirildi va tadqiqotning konseptual asoslari shakllantirildi. [1, 80–105-b]

Keyingi bosqichda statistik kuzatish metodi orqali korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatiga oid real iqtisodiy ma'lumotlar yig'ildi va tizimlashtirildi. Ushbu ma'lumotlar asosiy iqtisodiy indikatorlarni hisoblash va tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Deskriptiv statistika metodi yordamida iqtisodiy indikatorlarning umumiy holati baholandi. O'rtacha qiymatlar, o'sish sur'atlari, dispersiya va variatsiya kabi ko'rsatkichlar orqali ma'lumotlarning umumiy tendensiyalari aniqlashtirildi. Shuningdek, korrelyatsion tahlil metodi

iqtisodiy indikatorlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik darajasini aniqlash uchun qo'llanildi. Bu usul yordamida rentabellik, likvidlik va aktivlar aylanishi o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilindi.

Regressiya tahlili metodi esa iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi omillarni miqdoriy jihatdan baholash va ularning natijaviy ko'rsatkichlarga ta'sir darajasini aniqlash imkonini berdi. Ushbu metod prognozlash va boshqaruv qarorlarini asoslashda muhim ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, vaqt qatorlari tahlili metodi orqali iqtisodiy indikatorlarning vaqt davomida o'zgarish dinamikasi o'rganildi. Trendlar, mavsumiy o'zgarishlar va uzoq muddatli rivojlanish tendensiyalari aniqlashtirildi. Tadqiqotda shuningdek taqqoslash metodi qo'llanilib, turli davrlardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar o'zaro solishtirildi va ularning farqli jihatlari aniqlanib chiqildi. Ma'lumotlarni vizual ifodalash uchun grafik va jadval usullaridan foydalanildi. Bu esa tahlil natijalarini yanada aniq va tushunarli shaklda taqdim etish imkonini berdi. [2, 90–120-b]

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy indikatorlar korxona moliyaviy holatini baholashda muhim rol o'ynaydi. Rentabellik ko'rsatkichlari korxona faoliyatining samaradorligini ifodalasa, likvidlik indikatorlari qisqa muddatli moliyaviy barqarorlikni ko'rsatadi. Korrelyatsion tahlil natijalari rentabellik va aktivlar aylanishi o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Bu esa resurslardan samarali foydalanish korxona foydasini oshirishga bevosita ta'sir qilishini tasdiqlaydi.

Deskriptiv statistik tahlil natijalari korxona iqtisodiy indikatorlarining umumiy ijobiy tendensiyaga ega ekanligini ko'rsatdi. Ayrim ko'rsatkichlarda barqaror o'sish kuzatilgan bo'lsa, ba'zi davrlarda kichik tebranishlar mavjudligi aniqlangan. Bu holat korxona faoliyatiga tashqi iqtisodiy omillar va ichki boshqaruv qarorlari ta'sirini ko'rsatadi. Korrelyatsion tahlil natijalari iqtisodiy indikatorlar o'rtasida kuchli va o'rtada darajadagi bog'liqliklar mavjudligini tasdiqladi. Xususan, rentabellik ko'rsatkichlari bilan aktivlar aylanishi o'rtasida ijobiy bog'liqlik aniqlanib, resurslardan samarali foydalanish korxona foydasini oshirishga bevosita ta'sir qilishi isbotlandi. Shu bilan birga, likvidlik va to'lovga qobiliyat o'rtasida ham muhim statistik bog'lanish mavjudligi kuzatildi. Regressiya tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi korxona moliyaviy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish hajmi va xarajatlar darajasi foyda shakllanishida asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Bu esa korxona boshqaruvida xarajatlarni optimallashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi. [4, 70–100-b]

Vaqt qatorlari tahlili natijalari iqtisodiy indikatorlarning umumiy o'sish tendensiyasini va ayrim davrlarda mavsumiy tebranishlarni aniqladi. Ushbu natijalar korxona faoliyatini rejalashtirishda vaqt omilini hisobga olish muhimligini tasdiqlaydi. Trend tahlili esa uzoq muddatli barqaror rivojlanish ehtimoli mavjudligini ko'rsatdi. Shuningdek, tahlil natijalariga ko'ra, iqtisodiy indikatorlar tizimi korxona moliyaviy barqarorligini

baholashda ishonchli instrument ekanligi aniqlandi. Ushbu ko'rsatkichlar yordamida nafaqat mavjud holat, balki kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ham aniqlanishi mumkin. Umuman olganda, olingan natijalar iqtisodiy indikatorlar asosida amalga oshirilgan statistik tahlil korxona faoliyatini chuqur va kompleks baholash imkonini berishini tasdiqlaydi.

Vaqt qatorlari tahlili natijasida iqtisodiy indikatorlarning umumiy o'sish tendensiyasi aniqlanib, ayrim davrlarda mavsumiy tebranishlar kuzatildi. Bu esa korxona faoliyatini rejalashtirishda mavsumiy omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Mulohaza sifatida shuni aytish mumkinki, iqtisodiy indikatorlar tizimi faqat mavjud holatni emas, balki kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini ham baholash imkonini beradi.

Mulohaza jarayonida aniqlanishicha, iqtisodiy indikatorlarning o'zaro bog'liqligi korxona faoliyatining murakkab tizim ekanligini ko'rsatadi. Masalan, rentabellik darajasi faqat daromadga emas, balki xarajatlar, aktivlar samaradorligi va ishlab chiqarish hajmiga ham bevosita bog'liqdir. Bu esa korxona boshqaruvida tizimli yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. Shuningdek, statistik tahlil usullari korxona faoliyatidagi yashirin tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi. An'anaviy tahlil usullarida ko'pincha umumiy natijalar ko'rinadi, ammo korelyatsion va regressiya tahlillari yordamida iqtisodiy indikatorlar o'rtasidagi chuqur bog'liqliklar ochib beriladi. Bu esa boshqaruv qarorlarini yanada asosli qilishga xizmat qiladi. Mulohaza davomida yana bir muhim jihat — bu ma'lumotlarning sifati va ishonchliligi ekanligi aniqlandi. Statistik tahlil natijalari bevosita ma'lumotlarning aniqligiga bog'liq bo'lib, noto'g'ri yoki to'liq bo'lmagan ma'lumotlar noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli korxonalarda moliyaviy axborot tizimlarini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. [5, 95–130-b]

Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy indikatorlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Bu esa korxona rahbariyatiga tezkor qarorlar qabul qilish va bozordagi o'zgarishlarga moslashish imkonini beradi. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari bu jarayonni yanada samarali qiladi. Mulohaza sifatida shuni ham aytish mumkinki, iqtisodiy indikatorlar tizimi asosida olib borilgan tahlil korxonaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu esa strategik rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va risklarni boshqarishda asosiy ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

■ XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatini statistik tahlil qilishda iqtisodiy indikatorlardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega. Ushbu indikatorlar yordamida korxona faoliyatini kompleks baholash va strategik qarorlar qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: iqtisodiy indikatorlarni muntazam monitoring qilish, zamonaviy ekonometrik modellarni joriy etish, raqamli tahlil tizimlaridan foydalanishni kengaytirish va boshqaruv qarorlarini statistik natijalarga asoslash.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, rentabellik, likvidlik, to'lovga qobiliyat va aktivlar aylanishi kabi asosiy ko'rsatkichlar korxona moliyaviy barqarorligining asosiy mezonlari hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlarni statistik usullar yordamida chuqur tahlil qilish korxona faoliyatidagi muammoli jihatlarini aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

Shuningdek, korelyatsion va regressiya tahlillari iqtisodiy indikatorlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda va ularning moliyaviy natijalarga ta'sirini baholashda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Vaqt qatorlari tahlili esa iqtisodiy ko'rsatkichlarning kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini prognoz qilish imkonini beradi.

Tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Birinchidan, korxonalarda iqtisodiy indikatorlarni muntazam monitoring qilish tizimini joriy etish lozim. Bu moliyaviy holatdagi o'zgarishlarni tezkor aniqlash va boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida qabul qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, statistik tahlil jarayonida zamonaviy ekonometrik modellar va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu tahlilning aniqligi va tezligini oshiradi.

Uchinchidan, korxona boshqaruvida faqat umumiy ko'rsatkichlarga emas, balki ularning o'zaro bog'liqligiga ham e'tibor qaratish zarur. Bu tizimli yondashuvni shakllantiradi va samaradorlikni oshiradi.

To'rtinchidan, moliyaviy axborot tizimlarini takomillashtirish va ma'lumotlar sifatini oshirish muhim hisoblanadi. Chunki statistik tahlil natijalari bevosita ma'lumotlarning aniqligiga bog'liq.

Beshinchidan, korxonalarda iqtisodiy tahlil bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarining malakasini oshirish, ularni zamonaviy statistik va raqamli usullar bilan ishlashga o'rgatish zarur. [110–140-b]

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Aminov Aziz Rashidovich O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi

Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi Moliyaviy resurslarni boshqarish boshqarmasi bosh hisobchisi / Аминов Азиз Рашидович Академия государственного управления и государственной политики при Президенте Республики Узбекистан Главный бухгалтер управления по управлению финансовыми ресурсами / Aminov Aziz Rashidovich Academy of Public Administration and Public Policy under the President of the Republic of Uzbekistan Chief Accountant, Financial Resources Management Department

E-mail: aziz003bfa@gmail.com

ORCID: 0000-8521-1235-8456

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. (2020). Statistika nazariyasi. Toshkent: Fan, 115–140-betlar.

2. Rasulov R.X. (2019). Iqtisodiy tahlil asoslari. Toshkent: Ilm Ziyo, 80–105-betlar.

3. Ismoilov N.A. (2021). Moliyaviy tahlil. Toshkent: O'qituvchi, 90–120-betlar.
4. Qodirov B.M. (2022). Ekonometrika asoslari. Toshkent: Innovatsiya, 70–100-betlar.
5. Yo'ldoshev S.T. (2020). Korxona iqtisodiyoti. Toshkent: Tafakkur, 95–130-betlar.

6. Tursunov D.K. (2023). Raqamli iqtisodiyot va tahlil. Toshkent: Yangi asr avlodi, 60–90-betlar.
7. Axmedov Sh.R. (2021). Moliyaviy hisobot va tahlil. Toshkent: Fan va texnologiya, 110–140-betlar

SUG'URTA FAOLIYATIDA HISOB VA TAHLILNING ZAMONAVIY USULLARI HAMDA ULARNI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Xushmuradov Oman

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УЧЕТА И АНАЛИЗА В СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ВНЕДРЕНИЯ

Хушмурадов Оман

MODERN METHODS OF ACCOUNTING AND ANALYSIS IN INSURANCE ACTIVITIES AND PROSPECTS FOR THEIR IMPLEMENTATION

Xushmuradov Oman

Received: April 2, 2026 Revised: April 10, 2026 Accepted: April 13, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: maqolada sug'urta faoliyatida hisob va tahlilning ahamiyatli tomonlari zamonaviy tahlil metodlari vositasida asoslab berilgan. Shuningdek, sug'urta mukofotlari, sug'urta tovonlari hamda xarajatlar o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinib, rentabellik ko'rsatkichlari hisoblab chiqilgan. Sug'urta faoliyatida zamonaviy tahlil usullarini joriy etish istiqbollari va ularning amaliy qo'llanilishi bo'yicha ilmiy xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: hisob, tahlil, buxgalteriya hisobi, sug'urta, sug'urta mukofoti, sug'urta tovonlari, rentabellik, moliyaviy ko'rsatkichlar, mablag'.

Аннотация: в статье обоснованы значимые аспекты учета и анализа в страховой деятельности с использованием современных методов анализа. Также проанализирована взаимосвязь между страховыми премиями, страховыми выплатами и затратами, а также рассчитаны показатели рентабельности. Представлены научные выводы по перспективам внедрения современных методов анализа в страховой деятельности и их практическому применению.

Ключевые слова: учет, анализ, бухгалтерский учет, страхование, страховая премия, страховое возмещение, рентабельность, финансовые показатели, средства

Abstract: the article substantiates the significant aspects of accounting and analysis in insurance activities using modern analytical methods. It also examines the relationship between insurance premiums, insurance claims, and expenses, and calculates profitability indicators. Scientific conclusions are presented regarding the prospects for implementing modern analytical methods in insurance activities and their practical application.

Keywords: accounting, analysis, financial accounting, insurance, insurance premium, insurance claim, profitability, financial indicators, funds.

■ KIRISH

Global iqtisodiyotning chuqur integratsiyalashuvi va moliyaviy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida sug'urta xizmatlari moliyaviy tizimning strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. U nafaqat iqtisodiy subyektlarni turli xavf-xatarlardan himoya qilish, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, investitsiya jarayonlarini faollashtirish hamda moliyaviy resurslarni samarali qayta taqsimlashda muhim institutsional mexanizm sifatida xizmat qiladi. Jahon amaliyoti tahlillari shuni

ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda sug'urta bozori iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlovchi asosiy drayverlardan biri bo'lib, moliyaviy bozorlar infratuzilmasining ajralmas qismi sifatida shakllangan.

Zamonaviy sharoitda sug'urta sektorining roli nafaqat kengayib bormoqda, balki uning iqtisodiyotdagi ta'sir doirasi ham sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Sug'urta kompaniyalari tomonidan shakllantirilayotgan moliyaviy resurslar investitsiya faoliyatini rag'batlantirish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash hamda tizimli xavflarni diversifikatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga,

sug'urta xizmatlari bozori iqtisodiy subyektlar faoliyatida yuzaga keladigan moliyaviy va operatsion xavflarni boshqarishning ilg'or instrumentlaridan biri sifatida rivojlanmoqda. Bunday sharoitda sug'urta faoliyatining moliyaviy natijalarini aniq, ishonchli va shaffof hisobga olish hamda ularni ilmiy asoslangan tahlil qilish masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xususan, raqamli iqtisodiyot sharoitida sug'urta sohasida hisob va tahlilning an'anaviy yondashuvlari etarli samara bermasligi kuzatilmoqda. Shu bois, katta ma'lumotlar (big data), sun'iy intellekt, prediktiv analitika va risk-modellashtirish kabi zamonaviy usullarni sug'urta faoliyatiga joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida sug'urta kompaniyalarining moliyaviy natijalarini baholashda aniqlikni oshirish, xavflarni oldindan prognoz qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini kuchaytirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida sug'urta bozorini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatda sug'urta xizmatlari bozorini takomillashtirish, institutsional muhitni yaxshilash va sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida mustahkam huquqiy-me'yoriy baza shakllantirilgan. Xususan, 2021-yil 23-noyabrda qabul qilingan "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonun [1] hamda keyingi yillarda sohaga oid qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar sug'urta bozorining huquqiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, milliy sug'urta bozorining xalqaro moliya bozorlari bilan integratsiyalashuvi, xalqaro standartlar (jumladan, MHXS asosida moliyaviy hisob yuritish)ni joriy etish hamda hisob va tahlil tizimini global talablar darajasiga olib chiqish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonlarda sug'urta kompaniyalari faoliyatida zamonaviy hisob va tahlil usullarini joriy etish, ularning moliyaviy natijalarini kompleks baholash va samaradorlikni oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentabrdagi "Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorining Moliyaviy hisob tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha "Yo'l xaritasi"ga asosan, 2026-yilning dekabr oyidan sug'urta tashkilotlari MHXS asosida buxgalteriya hisobini yuritishi va moliyaviy hisobotlarni tayyorlashga o'tishi bo'yicha vazifalar belgilangan [2].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, sug'urta faoliyatida hisob va tahlilning zamonaviy usullarini tadqiq etish, ularni amaliyotga joriy etish imkoniyatlari va istiqbollarini aniqlash mazkur ilmiy tadqiqotning asosiy maqsadi sifatida belgilanadi. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, sug'urta kompaniyalari faoliyati samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Sug'urta faoliyatida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy natijalarni aks ettirish masalalari zamonaviy iqtisodiy sharoitda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Tadqiqotchi F.T. Temirov ta'kidlaganidek, "bugungi kunda sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning amaldagi tartiblari hamda ularning faoliyatini xalqaro standartlar asosida haqqoniy aks ettirish, sug'urta biznesning potensial qiymatini aniqlash va baholash, hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda qator muammolar mavjud" [3]. Xususan, sug'urta mukofotlari va sug'urta tovonlari o'rtasidagi nisbatni aniqlash, sug'urta zaxiralarini to'g'ri shakllantirish hamda sug'urta biznesining potensial qiymatini baholash jarayonlarida metodik va amaliy kamchiliklar mavjudligi kuzatiladi. Bu esa o'z navbatida, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ishonchli axborot bazasining etarli darajada shakllanmasligiga olib keladi.

Buxgalteriya hisobi va hisobot tizimini isloh qilish masalalari bugungi kunda iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jumladan, B.K. Hamdamov va K.Sh. Ibragimovlarning ta'kidlashicha, "O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va hisobotini isloh qilishning asosiy maqsadlari iqtisodiy jarayonlarni samarali tartibga solish tizimini joriy etish uchun zarur sharoitlarni yaratish, milliy buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (MHXS) yaqinlashtirish hamda axborotni yig'ish, qayta ishlash va uzatish asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishdan iboratdir" [4]. Shuningdek, mualliflar tomonidan iqtisodiy rivojlanishning retrospektiv tendensiyalarini o'z vaqtida aniqlash va baholash tizimini shakllantirish zarurligi alohida ta'kidlangan.

Bir guruh horijlik tadqiqotchilarning fikricha, "sug'urta annuitetlarini logistik hisoblash jarayonida natijalarning noaniqligi (gisterezis hodisasi) kuzatiladi: ya'ni ma'lum bir qiymatning kelajakdagi qiymati hisoblab chiqilib, so'ngra olingan natijaning joriy qiymati aniqlanganda, ular o'zaro mos kelmaydi. Ushbu noaniqlik, ayniqsa, resurs me'yorlari nisbatan past bo'lgan holatlarda yanada yaqqol namoyon bo'ladi" [5]. Mazkur hodisa shundan iboratki, dastlab ma'lum bir ko'rsatkichning kelajakdagi qiymati aniqlanib, so'ng ushbu qiymatning joriy (diskontlangan) miqdori hisoblab chiqilganda, olingan natijalar o'zaro mos kelmasligi mumkin. Bu holat sug'urta hisob-kitoblarida vaqt omili, foiz stavkalari hamda resurslar qiymatining o'zgaruvchanligi bilan izohlanadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Sug'urta mukofotlari, sug'urta tovonlari hamda xarajatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashda statistik tahlil usullari, jumladan variatsion qatorlar, o'rtacha miqdorlar va nisbiy ko'rsatkichlar hisoblandi. Shuningdek, sug'urta faoliyati samaradorligini baholashda rentabellik ko'rsatkichlari aniqlanib, ularning dinamikasi tahlil qilindi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda sug'urta bozorining keng ko'lamda rivojlanishi sug'urta xizmatlarining

takomillashib borishi, sug'urta kompaniyalari faoliyatining kengayishi hamda sug'urta fondlarini shakllantirish ko'rsatkichlarining o'sishi bilan izohlanadi. Mamlakatda sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabning ortib borishi sug'urta bozorining institutsional va iqtisodiy jihatdan rivojlanishiga turtki bermoqda.

Sug'urta bozori – bu sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi subyektlar va ularning mijozlari o'rtasida shakllanadigan iqtisodiy munosabatlar majmuasini ifodalovchi iqtisodiy muhit hisoblanadi. Sug'urta bozorining o'ziga xos "tovari" sifatida sug'urtalovchi tomonidan taqdim etiladigan sug'urta himoyasi yoki sug'urta xizmati namoyon bo'ladi.

Sug'urta xizmati o'z navbatida iste'mol qiymati va narx ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi. Sug'urta xizmatining iste'mol qiymati sug'urta himoyasini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy va tashkiliy jarayonlar majmuasidan iborat. Sug'urta hodisasi yuz berganda, sug'urta shartnomasiga muvofiq ravishda sug'urta to'lovi amalga oshirilib, sug'urta himoyasining amaliy funksiyasi namoyon bo'ladi.

Sug'urta xizmatining narxi esa sug'urta mukofoti (sug'urta badali) shaklida namoyon bo'ladi. Bu mablag' sug'urta qildiruvchi tomonidan sug'urta himoyasini olish maqsadida sug'urta kompaniyasiga to'lanadi. Sug'urta tarifi sug'urta xizmatining nisbiy narxini ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, u sug'urta summasining sug'urta mukofotiga bo'lgan nisbati asosida shakllanadi.

Sug'urta mukofoti odatda sug'urta shartnomasi tuzilayotgan paytda belgilanadi va shartnomaning amal qilish davri mobaynida o'zgarmasdan saqlanadi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan, sug'urta mukofotining miqdori sug'urta kompaniyasining barqaror faoliyat yuritishi uchun etarli moliyaviy resurslarni shakllantirishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, sug'urta mukofoti quyidagi asosiy elementlarni qamrab olishi kerak:

- sug'urta davri mobaynida kutiladigan sug'urta tovonlarini qoplash;
- ehtimoliy sug'urta xavflarini qoplash uchun zaxira fondlarini shakllantirish;
- sug'urta kompaniyasining operatsion va ma'muriy xarajatlarini qoplash;
- sug'urta kompaniyasi faoliyati samaradorligini ta'minlash uchun muayyan miqdordagi foydani shakllantirish.

Shu tariqa, sug'urta bozorining barqaror rivojlanishi sug'urta xizmatlarining iqtisodiy mohiyatini to'g'ri anglash, sug'urta tariflarini ilmiy asosda belgilash hamda sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bevosita bog'liq hisoblanadi.

So'nggi yillarda olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, sug'urta kompaniyalari foydani sug'urta mukofoti tarkibiga to'g'ridan-to'g'ri kiritish amaliyotidan bosqichma-bosqich voz kechmoqda. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad foydani sug'urta faoliyatini samarali va ratsional tashkil etish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish hamda investitsiya faoliyatini rivojlantirish orqali ta'minlashdan iborat.

Sug'urta xizmatlari narxi ham boshqa bozor xizmatlari narxi kabi talab va taklif ta'siri ostida

shakllanadi va vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi. Sug'urta xizmati narxining pastki chegarasi sug'urta munosabatlaridagi ekvivalentlik tamoyilidan kelib chiqadi. Ushbu tamoyilga ko'ra, sug'urta mukofotlari tushumi shartnoma amal qiluvchi davrda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan sug'urta to'lovlari va xarajatlar summasiga mos kelishi lozim. Bunday holatda sug'urta kompaniyasi sug'urta operatsiyalari bo'yicha qo'shimcha foyda olish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

Sug'urta xizmati narxining yuqori chegarasi esa, asosan, ikki omil bilan belgilanadi:

- sug'urta xizmatlariga bo'lgan talab hajmi;
- jamg'arma mablag'lari bo'yicha bank foiz stavkalari darajasi.

Bank foiz stavkalari sug'urta faoliyatiga ikki yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, bank foizlari bilan sug'urta xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini o'zaro taqqoslash mijozlarga o'z mablag'larini joylashtirish usulini tanlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, sug'urta kompaniyalari tomonidan yig'ilgan sug'urta mukofotlari va sug'urta to'lovlari amalga oshirilgunga qadar vaqtincha erkin bo'lib turgan mablag'lar qonunchilik talablariga muvofiq turli aktivlarga investitsiya qilinadi. Jumladan, ular qimmatli qog'ozlarga, ko'chmas mulk obyektlariga yoki boshqa moliyaviy aktivlarga yo'naltirilishi mumkin. Mazkur investitsiyalardan olingan daromadning ma'lum qismi sug'urta qildiruvchilarga bonuslar yoki tariflar bo'yicha chegirmalar shaklida taqdim etilishi mumkin.

Sug'urta xizmatining taklif etilayotgan narxi muayyan sug'urta kompaniyasi faoliyatining samaradorligi, boshqaruv darajasi va moliyaviy holati bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Sug'urta mukofoti sug'urta xizmatining narxini ifodalovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, u sug'urta kompaniyasining barcha funksiyalarini moliyalashtirish manbai sifatida xizmat qiladi.

Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi, odatda, tashqi iqtisodiy muhit o'zgarishlariga moslashish imkoniyatini ta'minlovchi ikki asosiy ko'rsatkichga asoslanadi. Birinchisi – to'lov qobiliyati, ya'ni kompaniyaning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajara olish imkoniyati. Ikkinchisi esa – sug'urta kompaniyasining uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydigan moliyaviy barqarorlik darajasidir.

To'lov qobiliyati sug'urta kompaniyasining eng muhim ishonchli ko'rsatkichlaridan biri hisoblanib, uning moliyaviy barqarorligini ifodalaydi. Shuningdek, mazkur ko'rsatkich yirik mijozlar uchun sug'urta kompaniyasining ishonchliligi va investitsion jozibadorligini baholashda asosiy mezonlardan biri sifatida xizmat qiladi.

Sug'urta kompaniyasining moliyaviy barqarorligi esa uning moliyaviy faoliyatida ishtirok etayotgan moliyaviy resurslar va zaxiralar miqdori hamda ulardan samarali foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi. Bu holat sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish va investitsiya faoliyatini samarali tashkil etish uchun muhim iqtisodiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy imkoniyatlari va barqarorligining asosiy kafolati ularning o'z mablag'larini va jalb qilingan moliyaviy resurslarining

etarli darajada ta'minlanganligi bilan belgilanadi. Sug'urta tashkilotlarining o'z mablag'lari tarkibiga odatda ustav kapitali, zaxira kapitali, qo'shimcha kapital hamda taqsimlanmagan foyda kabi moliyaviy manbalar kiradi.

Sug'urta kompaniyalarining o'z mablag'lari etarli darajada bo'lishi ularning to'lov qobiliyatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu birinchi navbatda sug'urta zaxiralarining belgilangan normativ darajadan kam bo'lmasligi va investitsiya faoliyatining samarali tashkil etilishi orqali namoyon bo'ladi.

Shuningdek, sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va to'lov qobiliyatini ta'minlashning muhim sharti aktivlar va majburiyatlarning o'zaro mutanosibligini ta'minlashdan iborat. Ushbu holat amaliyotda to'lov qobiliyati marjasi orqali baholanadi. To'lov qobiliyati marjasi sug'urta kompaniyasining o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish imkoniyatini ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi.

Sug'urta xizmatlarini amalga oshirish jarayonida sug'urta kompaniyalari, boshqa tadbirkorlik subyektlari kabi, foyda olishni asosiy iqtisodiy maqsad sifatida belgilaydilar. Moliyaviy natija, ya'ni foyda miqdori sug'urta kompaniyasining umumiy daromadlari va

amalga oshirilgan xarajatlari o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, sug'urta tashkilotlarida sug'urta mukofotlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibida ayrim kamchiliklar mavjud. Xususan, amaliyotda sug'urta tashkilotlarining daromadlari buxgalteriya hisobida asosan "sug'urta mukofotlari" deb nomlangan yagona modda doirasida hisobga olinmoqda. Bu esa sug'urta kompaniyalari faoliyatining moliyaviy natijalarini chuqur tahlil qilish imkoniyatini cheklab qo'yadi (1-jadval).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, "O'zagrosug'urta" AJning Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimidagi faoliyati 2021–2025 yillar davomida ijobiy dinamika bilan rivojlanib bormoqda. Xususan, 2025-yilda yig'ilgan sug'urta mukofotlari hajmi 2022-yilga nisbatan 3,1 mlrd so'mga, 2023-yilga nisbatan 2,1 mlrd so'mga hamda 2024-yilga nisbatan 2,4 mlrd so'mga oshgan. Bu holat kompaniya faoliyati samaradorligi oshganligini ko'rsatuvchi muhim ijobiy ko'rsatkich hisoblanadi. Shuningdek, mazkur ijobiy natijalarga erishishda ayrim tuman sug'urta bo'limlarining hissasi alohida ahamiyatga ega ekanligi kuzatiladi.

1-jadval

"O'zagrosug'urta" AJning Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida sug'urta mukofotlari tushumi dinamikasi [6].

T/r	Sugʻurta boʻlimlari	Sugʻurta mukofotlari (ming soʻmda)								
		2021	2022	2023	2024	2025	2025 yilda avvalgi yillarga nisbatan farqi (+;-)			
							2021	2022	2023	2024
1	Viloyat filiali	6 819 219,8	206 263,6	29 467,6	14 876,0	47 705,6	-6 771 514,2	-158 558,0	18 238,0	32 829,6
2	Gʻuzor	385 804,3	196 358,4	217 352,1	242 049,1	282 914,1	-102 890,2	86 555,7	65 562,0	40 865,0
3	Dehqonobod	283 497,4	208 775,9	229 417,2	217 526,2	294 793,4	11 296,0	86 017,5	65 376,2	77 267,2
4	Qarshi	286 767,5	102 137,6	81 770,2	102 225,6	116 213,1	-170 554,4	14 075,5	34 442,9	13 987,5
5	Koson	322 484,2	260 497,7	296 232,7	291 728,2	318 728,7	-3 755,5	58 231,0	22 496,0	27 000,5
6	Qamashi	310 630,4	260 787,3	149 769,0	148 933,8	589 843,1	279 212,7	329 055,8	440 074,1	440 909,3
7	Mirishkor	344 615,5	128 293,9	53 238,9	30 059,0	49 391,7	-295 223,8	-78 902,2	-3 847,2	19 332,7
8	Kitob	384 519,2	225 796,4	180 686,2	157 852,3	167 076,1	-217 443,1	-58 720,3	-13 610,1	9 223,8
9	Chiroqchi	239 918,3	277 764,2	34 478,4	70 374,3	88 842,0	-151 076,3	-188 922,2	54 363,6	18 467,7
10	Muborak	363 951,7	346 288,6	835 231,8	611 921,1	1 061 896,6	697 944,9	715 608,0	226 664,8	449 975,5
11	Shahrisabz	341 769,5	218 860,8	331 350,2	259 942,6	485 797,7	144 028,2	266 936,9	154 447,5	225 855,1
12	Nishon	351 061,0	430 564,2	507 521,4	326 440,5	928 456,2	577 395,2	497 892,0	420 934,8	602 015,7
13	Yakkabogʻ	732 528,7	201 992,2	149 527,0	137 383,9	185 398,9	-547 129,8	-16 593,3	35 871,9	48 015,0
14	Kasbi	435 130,6	254 039,3	287 121,8	370 900,7	324 734,8	-110 395,8	70 695,5	37 613,0	-46 165,9
15	Qarshi shahar	535 643,1	415 013,9	1 315 075,9	1 402 116,9	1 604 253,8	1 068 610,7	1 189 239,9	289 177,9	202 136,9
16	Shahrisabz shahar	170 460,6	110 453,3	222 300,6	190 145,1	440 048,3	269 587,7	329 595,0	217 747,7	249 903,2
	Jami	12 308 001,8	3 843 887,3	4 920 541,0	4 574 475,3	6 986 094,1	-5 321 907,7	3 142 206,8	2 065 553,1	2 411 618,8

Jumladan, Nishon tumani sug'urta bo'limi 602,1 mln so'm, Muborak tumani 449,9 mln so'm va Qamashi tumani 440,9 mln so'm miqdorida sug'urta mukofotlarini yig'ish orqali kompaniya faoliyati samaradorligini oshirishga munosib hissa qo'shgan.

Biroq o'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, amalda sug'urta kompaniyalarida yig'ilgan sug'urta mukofotlari buxgalteriya hisobida va

hisobotlarida yagona "sug'urta mukofotlari" moddasida aks ettirib kelinmoqda. Bu esa sug'urta kompaniyalari faoliyatining moliyaviy natijalarini chuqur tahlil qilish imkoniyatlarini ma'lum darajada cheklab qo'yadi.

Aslida, sug'urta mukofotlari tarkibini batafsil tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning tarkibida sug'urta shartnomalari bo'yicha tushgan mablag'lar bilan bir qatorda boshqa qator tushumlar ham mavjud.

Jumladan, birlamchi sug'urta, qo'shimcha sug'urta va qayta sug'urtalash shartnomalari bo'yicha olingan sug'urta mukofotlari (avanslari), qayta sug'urtalash shartnomalarini rag'batlantirish to'lovlari, qo'shimcha sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urtalovchilarga to'langan rag'batlantiruvchi to'lovlar, sug'urta shartnomasi shartlarini bajarmaslik holatlari uchun ixtiyoriy tarzda yoki sud qarorlari asosida undirilgan jarima mablag'lari, sug'urta agentlari va brokerlariga to'langan xizmat haqlari hamda syurveyer xizmatlari (sug'urta obyektlarining haqiqiy holatini baholash, xavf va ehtimoliy zarar darajasini aniqlash xizmatlari) bilan bog'liq tushumlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, sug'urta kompaniyalarida shakllantirilgan zaxira mablag'larini investitsiya faoliyatiga yo'naltirish natijasida olinadigan qo'shimcha daromadlar ham sug'urta faoliyatining umumiy moliyaviy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan tuzilgan majburiy va ixtiyoriy sug'urta shartnomalari asosida sug'urta mukofotlari shakllanib, ularning tarkibida turli iqtisodiy manbalardan tushgan mablag'lar mavjud. Mazkur holat sug'urta mukofotlarining tarkibiy tuzilmasini yanada chuqur tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi (2-jadval).

2-jadval

“O'zagrosug'urta” AJning Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida tuzilgan sug'urta shartnomalari dinamikasi [6].

T/r	Sugʻurta boʻlimlari	Sugʻurta shartnomalari soni (birlida)								
		2021	2022	2023	2024	2025	2025 yilda avvalgi yillarga nisbatan farqi (+;-)			
							2021	2022	2023	2024
1	Viloyat filiali	3 597,0	1 975,0	346,0	1,0	2,0	-3 595,0	-1 973,0	-344,0	1,0
2	Gʻuzor	10 022,0	5 719,0	4 483,0	4 282,0	2 756,0	-7 266,0	-2 963,0	-1 727,0	-1 526,0
3	Dehqonobo	4 962,0	4 862,0	4 378,0	3 471,0	2 703,0	-2 259,0	-2 159,0	-1 675,0	-768,0
4	Qarshi	8 368,0	1 337,0	1 097,0	1 238,0	296,0	-8 072,0	-1 041,0	-801,0	-942,0
5	Koson	12 962,0	18	15	4 729,0	2 807,0	-10	-15	-12	-1 922,0
6	Qamashi	4 725,0	2 941,0	2 402,0	2 491,0	531,0	-4 194,0	-2 410,0	-1 871,0	-1 960,0
7	Mirishkor	3 282,0	1 854,0	310,0	133,0	82,0	-3 200,0	-1 772,0	-228,0	-51,0
8	Kitob	11 160,0	7 212,0	3 682,0	3 633,0	2 233,0	-8 927,0	-4 979,0	-1 449,0	-1 400,0
9	Chiroqchi	1 306,0	1 830,0	776,0	1 253,0	121,0	-1 185,0	-1 709,0	-655,0	-1 132,0
10	Muborak	7 406,0	8 058,0	4 486,0	5 304,0	2 052,0	-5 354,0	-6 006,0	-2 434,0	-3 252,0
11	Shahrisabz	5 911,0	3 494,0	5 045,0	4 186,0	3 538,0	-2 373,0	44,0	-1 507,0	-648,0
12	Nishon	4 220,0	3 301,0	7 181,0	3 150,0	2 532,0	-1 688,0	-769,0	-4 649,0	-618,0
13	Yakkabogʻ	8 832,0	3 431,0	2 011,0	1 893,0	685,0	-8 147,0	-2 746,0	-1 326,0	-1 208,0
14	Kasbi	10 560,0	7 839,0	8 849,0	5 799,0	3 605,0	-6 955,0	-4 234,0	-5 244,0	-2 194,0
15	Qarshi shahar	5 713,0	5 160,0	8 499,0	6 043,0	5 105,0	-608,0	-55,0	-3 394,0	-938,0
16	Shahrisabz shahar	2 644,0	1 120,0	1 494,0	1 323,0	1 664,0	-980,0	544,0	170,0	341,0
	Jami	105 670,0	78 737,0	70 262,0	48 929,0	30 712,0	-74 958,0	-48 025,0	-39 550,0	-18 217,0

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, muayyan sug'urta kompaniyasi bo'yicha so'nggi yillarda tuzilgan sug'urta shartnomalari sonining kamayib borishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Xususan, 2025-yilga kelib tuzilgan barcha majburiy va ixtiyoriy sug'urta shartnomalari soni ancha past ko'rsatkichni tashkil etgan bo'lib, 2024-yilga nisbatan 18217 taga kamaygani aniqlandi. Bu holat sug'urta kompaniyasi faoliyatidagi muayyan muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, kelgusida kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, global sug'urta bozoridagi raqobat sharoitida uning likvidligini oshirish maqsadida sug'urta mukofotlari hajmini ko'paytirish va har bir tuzilgan sug'urta shartnomasining daromadligini

oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, sug'urta kompaniyalari daromadlari tarkibida “sug'urta mukofotlari”dan tashqari yana bir qator tushum manbalari mavjud. Shu sababli mazkur tushumlarni buxgalteriya hisobida alohida subhisobvaraqlarda hisobga olish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa sug'urta kompaniyalari faoliyatining moliyaviy natijalarini yanada aniq va chuqur tahlil qilish imkoniyatini yaratadi.

Odatda sug'urta kompaniyalarida har bir hisobot yili yakunida moliyaviy natijalar buxgalteriya hisoboti ma'lumotlari asosida aniqlanadi. Bunda buxgalteriya balansi ma'lumotlaridan foydalangan holda sug'urta

xizmatlari bo'yicha olingan balans foydasining ustav kapitaliga nisbati yoki sug'urta faoliyati foydasining yig'ilgan sug'urta mukofotlari summasiga nisbati orqali rentabellik (foydalilik) darajasi hisoblab chiqiladi (3-jadval).

“Sug'urtalovchining (qayta sug'urtalovchining) va sug'urta brokerining bosh buxgalter “Buxgalteriya

hisobi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida belgilangan talablarga muvofiq bo'lishi kerak”, [7] bu esa sug'urta faoliyatida hisob va tahlil jarayonlarining ishonchligini ta'minlash, moliyaviy ko'rsatkichlarni aniq shakllantirish hamda zamonaviy tahlil usullarini samarali qo'llash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

3-jadval

“O'zagrosug'urta” AJ Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida sug'urta mukofoti tovonni, xarajatlari va rentabellik tahlillari [6]

T/ r	Sug'urta bo'limlari	2024-yil							2025-yil						
		Sug'urta mukofoti	Boshqa daromadlar	Jami tushumlar	Sug'urta tovonni	Xarajalar	Jami xarajalar	Rentabellik (%) farqi (+,-)	Sug'urta mukofoti	Boshqa daromadlar	Jami tushumlar	Sug'urta tovonni	Xarajalar	Jami xarajalar	Rentabellik (%) farqi (+,-)
1	2	3	4	5=3+4	6	7	8=6+7	9	10	11	12=10+11	12	13	14=12+13	15
1	Viloyat filiali	14 876,0	8818 2,1	103058 ,1	155,0	511529 3,0	511544 8,0	- 501238 9,9	47705, 6	25058 7,4	298293 ,0	11490 7,4	617042 0,5	628532 7,9	- 598703 4,9
2	G'uzor	242049 ,1	0,0	242049 ,1	31074, 9	0,0	31074, 9	210974, 2	282914 ,1	0,0	282914 ,1	14353, 8	0,0	14353, 8	268560, 3
3	Dehqonobod	217526 ,2	0,0	217526 ,2	21011, 3	0,0	21011, 3	196514, 9	294793 ,4	0,0	294793 ,4	16201, 5	0,0	16201, 5	278591, 9
4	Qarshi	102225 ,6	0,0	102225 ,6	3282,1	0,0	3282,1	98943,5	116213 ,1	0,0	116213 ,1	2636,5	0,0	2636,5	113576, 6
5	Koson	291728 ,2	0,0	291728 ,2	49600, 0	0,0	49600, 0	242128, 7	318728 ,7	0,0	318728 ,7	23473, 8	0,0	23473, 8	295254, 9
6	Qamashi	148933 ,8	0,0	148933 ,8	70003, 1	0,0	70003, 1	78930,7	589843 ,1	0,0	589843 ,1	33138, 5	0,0	33138, 5	556704, 6
7	Mirishkor	30 059,0	0,0	30059, 0	12015, 8	0,0	12015, 8	18043,2	49391, 7	0,0	49391, 7	0,0	0,0	0,0	49391,7
8	Kitob	157852 ,3	0,0	157852 ,3	25240, 4	0,0	25240, 4	132611, 9	167076 ,1	0,0	167076 ,1	40388, 2	0,0	40388, 2	126687, 9
9	Chiroqchi	70 374,3	0,0	70374, 3	0,0	0,0	0,0	70374,3	88842, 0	0,0	88842, 0	0,0	0,0	0,0	88842,0
10	Muborak	611921 ,1	0,0	611921 ,1	65500, 0	0,0	65500, 0	546421, 6	106189 ,6	0,0	106189 ,6	61570, 9	0,0	61570, 9	100032 5,7
11	Shahrisabz	259942 ,6	0,0	259942 ,6	92750, 0	0,0	92750, 0	167192, 6	485797 ,7	0,0	485797 ,7	49474, 4	0,0	49474, 4	436323, 3
12	Nishon	326440 ,5	0,0	326440 ,5	37 790,6	0,0	37790, 6	288649, 9	928456 ,2	0,0	928456 ,2	225,0	0,0	225,0	928231, 2
13	Yakkabog'	137383 ,9	0,0	137383 ,9	36 241,8	0,0	36241, 8	101142, 1	185398 ,9	0,0	185398 ,9	20503, 5	0,0	20503, 5	164895, 4
14	Kasbi	370900 ,7	0,0	370900 ,7	13 853,7	0,0	13853, 7	357047, 0	324734 ,8	0,0	324734 ,8	30191, 9	0,0	30191, 9	294542, 9
15	Qarshi shahar	140211 ,1	0,0	140211 ,1	258 486,4	0,0	258486 ,4	114363 0,5	160425 3,8	0,0	160425 3,8	33445, 4	0,0	33445, 4	157080 8,4
16	Shahrisabz shahar	190 145,1	0,0	190145 ,1	0,0	0,0	0,0	190145, 3	440048 ,3	0,0	440048 ,3	18363, 0	0,0	18363, 0	421685, 3
	Jami	457447 5,3	8818 2,1	466265 7,4	71700 5,1	511529 3,0	583229 8,1	- 116964 0,7	698609 4,1	25058 7,4	723668 1,5	45887 3,8	617042 0,5	662929 4,3	607387, 2

Ko'rsatkichlar tahliliga ko'ra, “O'zagrosug'urta” AJning Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida foydalilik darajasi nisbatan past bo'lib, u 8,4 foizni tashkil etgan. Bu esa sug'urta kompaniyasi faoliyati samaradorligini yanada oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuni hisobga olgan holda, mazkur aksiyadorlik jamiyati kelgusida moliyaviy natijalarini yaxshilash, to'lov qobiliyatini mustahkamlash va rentabellik darajasini barqarorlashtirish maqsadida quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratishi lozim:

- sug'urta operatsiyalarini amalga oshirishda ishtirok etuvchi anderayterlar faoliyati samaradorligini oshirish. Bu esa sug'urta xizmatlarini tezkor, aniq va iqtisodiy jihatdan samarali tashkil etish orqali ishlab topilgan sug'urta mukofotlari hajmini ko'paytirishga hamda sug'urta to'lovlari va xarajatlarga nisbatan yuqori moliyaviy natijaga erishishga xizmat qiladi;

- sug'urta faoliyati natijadorligini oshirish maqsadida anderayting natijalarini yaxshilash, shuningdek sug'urta zaxira mablag'larini samarali

investitsiya qilish orqali qo'shimcha daromad manbalarini kengaytirish chora-tadbirlarini amalga oshirish.

Zamonaviy sharoitda sug'urta bozori barqarorligini ta'minlash va uning samarali faoliyat yuritishini tashkil etish sug'urtalovchilarning moliyaviy barqarorligi hamda to'lov qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. Sug'urta kompaniyalari tomonidan qabul qilinadigan majburiyatlarning hajmi va ularning uzoq muddatli xususiyati sug'urta zaxiralari shakllantirish va ulardan samarali foydalanish masalasini yanada dolzarb etadi. Shu bois, sug'urta zaxiralari va to'lov qobiliyatini aniqlash metodikasini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda sug'urta faoliyatini tartibga solishda Solvency II tizimi keng qo'llanilmoqda. Mazkur tizim sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u riskga asoslangan yondashuvni o'zida mujassam etadi. Solvency II

talablariga ko'ra, sug'urtalovchilar o'z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish uchun etarli miqdorda kapitalga ega bo'lishi, risklarni samarali boshqarishi va o'z faoliyati yuzasidan ochiq hamda shaffof hisobotlarni taqdim etishi lozim.

Sug'urta xaziralarini shakllantirishda Solvency II yondashuvi aktuar hisob-kitoblar asosida ehtimoliy yo'qotishlarni aniqlashni nazarda tutadi. Bu esa sug'urta kompaniyalariga kelajakdagi to'lovlar hajmini aniqroq prognoz qilish imkonini beradi. An'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda, ushbu tizim risklarning turli xil ko'rinishlarini (bozor riski, kredit riski, operatsion risk va boshqalar) kompleks baholashni talab etadi.

To'lov qobiliyatini baholashda esa Solvency II tizimida ikkita asosiy ko'rsatkich – minimal kapital talabi (MCR) va to'lovga qobiliyat kapitali talabi (SCR) muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ko'rsatkichlar sug'urta kompaniyasining ekstremal sharoitlarda ham o'z majburiyatlarini bajarish qobiliyatini aniqlash imkonini beradi. Natijada sug'urta bozori ishtirokchilari o'rtasida ishonch mustahkamlanadi hamda tizimli xavflar kamayadi. 2026-yilning dekabr oyidan boshlab mamlakatimizdagi barcha sug'urta kompaniyalari Solvency II tizimi o'tadi [8].

Shu tariqa, sug'urta kompaniyalari faoliyatining moliyaviy natijalarini chuqur tahlil qilish, daromadlar tarkibini takomillashtirish va investitsiya faoliyatini rivojlantirish orqali ularning moliyaviy barqarorligi hamda raqobatbardoshligini ta'minlash mumkin.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sug'urta faoliyatida hisob va tahlilning zamonaviy usullarini qo'llash moliyaviy ko'rsatkichlarning aniqligi va ishonchliligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, statistik va ekonometrik yondashuvlar sug'urta mukofotlari, sug'urta tovonlari hamda xarajatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilish imkonini beradi hamda rentabellik darajasini aniq baholashga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga mos hisob yuritish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish va tahlil metodlarini amaliyotga joriy etish sug'urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, risklarni samarali boshqarish hamda boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada sug'urta bozorining raqobatbardoshligi ortadi va uning barqaror rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Xushmuradov Oman Qarshi davlat texnika universiteti, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası professor v.b., i.f.n. / Хушмурадov Оман Каршинский государственный технический университет, и.о. профессор кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», к.э.н. / Xushmuradov Oman Karshi state technical university, acting professor of the department of "Accounting and audit, PhD in economics

E-mail: o.xushmuradov@gmail.com

ORCID: 0009-0000-4214-5804

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining, 23.11.2021 yildagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-730-son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.09.2025 yildagi "Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-282-son qarori.
3. Temirov, F. (2023). SUG 'URTA TASHKILOTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH. *Economics and Innovative Technologies*, 11(6), 49-56.
4. Хамдамов Б.К., Ибрагимов К.Ш. Совершенствование бухгалтерского учета в Узбекистане на основе международных стандартов финансовой отчетности. "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy elektron jurnali. №1, fevral, 2017 yil
5. Girdzijauskas, Stasys & Čepinskis, Jonas & Jurkonyte, Edita. (2007). MODERN ACCOUNTING METHOD IN INSURANCE TARIFFS - NOVELTY ON THE INSURANCE MARKET. *Technological and Economic Development of Economy*. 13. 179-183. 10.3846/13928619.2007.9637797.
6. "O'zagrosug'urta" AJning hisobot materiallari. 2020-2025-yillar.
7. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-730-son Qonuni, 23.11.2021-yil.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentabrda "Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-282-sonli qarori.

ISHLAB CHIQUARISH JARAYONIDA XARAJATLAR BO'YICHA OG'ISHISHLARNI HISOBGA OLISHDA ZANJIRLI MEXANIZMDAN FOYDALANISH

Raxmatov Baxriddin Baxtiyor o'g'li

USING A CHAIN MECHANISM IN ACCOUNTING FOR COST DEVIATIONS IN THE PRODUCTION PROCESS

Rakhmatov Bakhriddin Bakhtiyor ugli

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦЕПНОГО МЕХАНИЗМА ПРИ УЧЁТЕ ОТКЛОНЕНИЙ ПО ЗАТРАТАМ В ПРОИЗВОДСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ

Рахматов Бахриддин Бахтиёр угли

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada ishlab chiqarish jarayonida xarajatlar bo'yicha og'ishishlarni aniqlash, ularni tizimli ravishda hisobga olish hamda tahlil qilishda zanjirli mexanizmdan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlari reja ko'rsatkichlaridan og'ishi turli omillar ta'sirida yuzaga keladi. Ushbu og'ishishlarni tezkor aniqlash va baholash boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada zanjirli mexanizm asosida og'ishishlarni bosqichma-bosqich hisoblash, sabablarini aniqlash va natijalarini baholash usullari taklif etilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va tannarxni kamaytirishga xizmat qiluvchi tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ishlab chiqarish xarajatlari, og'ishishlar, zanjirli mexanizm, boshqaruv hisobi, tannarx, iqtisodiy tahlil, samaradorlik..

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of using a chain mechanism in identifying, systematically recording, and analyzing cost deviations in the production process. At enterprises, deviations of production costs from planned indicators arise under the influence of various factors. Prompt identification and assessment of these deviations are of great importance for managerial decision-making. The article proposes methods for step-by-step calculation of deviations based on the chain mechanism, determination of their causes, and evaluation of results. In addition, recommendations aimed at increasing production efficiency, rational use of resources, and reducing product cost are developed.

Keywords: production costs, deviations, chain mechanism, management accounting, cost price, economic analysis, efficiency.

Аннотация: В данной статье освещены теоретические и практические аспекты использования цепного механизма при выявлении, системном учёте и анализе отклонений по затратам в процессе производства. На предприятиях отклонения производственных затрат от плановых показателей возникают под воздействием различных факторов. Оперативное выявление и оценка данных отклонений имеют важное значение при принятии управленческих решений. В статье предложены методы поэтапного расчёта отклонений на основе цепного механизма, определения их причин и оценки результатов. Также разработаны рекомендации, направленные на повышение эффективности производства, рациональное использование ресурсов и снижение себестоимости продукции.

Ключевые слова: производственные затраты, отклонения, цепной механизм, управленческий учёт, себестоимость, экономический анализ, эффективность.

■ KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlashda ishlab chiqarish

xarajatlarini samarali boshqarish muhim omillardan biridir. Xarajatlarning rejalashtirilgan me'yorlardan og'ishi korxona moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ishlab chiqarish jarayonida

yuzaga kelayotgan og'ishishlarni o'z vaqtida aniqlash, ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish zarur.

An'anaviy hisob usullarida xarajatlar bo'yicha og'ishishlar umumiy ko'rinishda aks ettiriladi. Biroq bu usullar og'ishishga ta'sir etgan omillarni chuqur ochib bera olmaydi. Mazkur muammoni hal etishda zanjirli mexanizm usuli samarali vosita hisoblanadi. U xarajat ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillarni ketma-ket almashtirish asosida ularning ta'sir darajasini aniqlash imkonini beradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish va og'ishishlarni tahlil qilish masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Mahalliy va xorijiy manbalarda ushbu yo'nalish bo'yicha turli nazariy yondashuvlar mavjud.

Mahalliy olimlardan A.A. Karimov boshqaruv hisobining korxona xarajatlarini nazorat qilishdagi ahamiyatini yoritib, xarajat markazlari bo'yicha hisob yuritish samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, xarajatlarni me'yoriy ko'rsatkichlar bilan taqqoslash orqali og'ishishlarni aniqlash mumkin.

D. Tojiboyeva korxona iqtisodiyotiga bag'ishlangan tadqiqotlarida tannarxni pasaytirish korxona rentabelligini oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligini ko'rsatadi. U ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish va ichki rezervlarni aniqlash masalalariga alohida e'tibor qaratgan.

B.B. Xasanov ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va tahliliga oid ilmiy ishlarida bevosita va bilvosita xarajatlarni taqsimlash, og'ishishlarni hisoblash hamda mahsulot tannarxini shakllantirish usullarini taklif etgan.

Xorijiy olimlardan C. Drury boshqaruv va xarajatlar hisobida standart-kosting tizimi hamda variance analysis usullarini keng yoritgan. Uning tadqiqotlarida xarajatlar bo'yicha og'ishishlarni narx omili, miqdor omili va samaradorlik omillari bo'yicha tahlil qilish tavsiya etiladi.

C.T. Horngren esa zamonaviy cost accounting tizimida og'ishishlarni real vaqt rejimida monitoring qilish, raqamli boshqaruv tizimlariga integratsiyalash va strategik qarorlar bilan bog'lash zarurligini asoslab bergan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda xarajat og'ishishlarini aniqlash usullari etarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, ularni ishlab chiqarish jarayonida zanjirli mexanizm asosida kompleks baholash masalasi etarli darajada yoritilmagan. Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi aynan ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy tahlilning taqqoslash, guruhlash, omilli tahlil, zanjirli almashtirish va statistik kuzatish usullaridan foydalanildi. Ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi elementlari bo'yicha og'ishishlar tahlil qilinib, ularni hisobga olishning zanjirli mexanizmi ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha og'ishishlarni faqat umumiy summada aniqlash korxona rahbariyatiga etarli axborot bermaydi. Chunki umumiy farq ko'rsatkichi xarajatlarning qaysi turi, qaysi bo'lim yoki qaysi omil hisobiga yuzaga kelganini ochib bermaydi. Shu jihatdan

zanjirli mexanizm usuli boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ancha samarali vosita hisoblanadi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur usul yordamida xarajatlarning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi har bir omil alohida baholanadi. Natijada material sarfi ortishi, ish haqi xarajatlari oshishi, energiya resurslaridan samarasiz foydalanish yoki boshqa omillar ta'siri aniq ko'rinadi. Bu esa korxona rahbariyatiga muammoning asl sababini topish va manzilli choralar ko'rish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda xarajatlarning oshishi asosan resurslardan samarasiz foydalanish, me'yorlarning eskirganligi, texnologik yo'qotishlar va ishlab chiqarish intizomining sustligi bilan bog'liq. Agar zanjirli mexanizm muntazam qo'llansa, ushbu kamchiliklarni erta bosqichda aniqlash mumkin bo'ladi.

Shuningdek, zanjirli mexanizmning amaliy ahamiyati shundaki, u korxonada mas'uliyat markazlari bo'yicha nazoratni kuchaytiradi. Har bir bo'lim yoki sex kesimida yuzaga kelgan og'ishishlar aniqlanib, javobgarlik doiralari belgilanadi. Bu esa ichki xo'jalik hisobini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Biroq mazkur usulni qo'llashda ayrim chekllovlar ham mavjud. Jumladan, aniq va ishonchli boshlang'ich ma'lumotlar bo'lmasa, natijalar noto'g'ri shakllanishi mumkin. Bundan tashqari, omillar soni ko'paygan sari hisob-kitoblar murakkablashadi. Shu sababli usulni raqamli boshqaruv tizimlari, ERP dasturlari va avtomatlashtirilgan buxgalteriya dasturlari bilan integratsiyalash muhimdir.

Umuman olganda, zanjirli mexanizm ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha og'ishishlarni chuqur tahlil qilish, ichki rezervlarni aniqlash va korxona rentabelligini oshirishda samarali analitik vosita sifatida baholanadi. Uni amaliyotga joriy etish zamonaviy korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish jarayonida asosiy e'tibor rejalashtirilgan (me'yoriy) xarajatlar bilan haqiqiy xarajatlar o'rtasidagi og'ishishlarni aniqlash, ularning yuzaga kelish sabablarini o'rganish hamda tannarxga ta'sir darajasini baholashga qaratiladi. Mazkur yondashuv ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tahlil jarayonida xarajatlar odatda moddiy xarajatlar, mehnat xarajatlari, amortizatsiya va bilvosita xarajatlarga ajratilib, har bir guruh bo'yicha alohida og'ishishlar aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda eng katta og'ishishlar moddiy resurslar va energiya sarfi bo'yicha yuzaga keladi. Bu holat ko'pincha narxlarning o'zgarishi, texnologik yo'qotishlar va ishlab chiqarish intizomining etarli darajada emasligi bilan izohlanadi.

Neft va gaz sanoatida ishlab chiqarish korxonasining xarajat ko'rsatkichlari reja va haqiqiy ma'lumotlar asosida tahlil qilindi.

Tahlil obyekti sifatida mahsulot birligi tannarxining o'zgarishi hamda unga ta'sir etuvchi asosiy

xarajat elementlari olindi. Hisob-kitoblarda zanjirli mexanizm usulidan foydalanildi.

Ish haqi xarajatlari bo'yicha og'ishish 26,7 foizni tashkil etdi. Mazkur holat mehnat unumdorligining pasayishi, qo'shimcha ish vaqti yoki tarif stavkalarining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Energiya va boshqa xarajatlar ulushi mos ravishda 13,3 foizdan bo'ldi. Bu esa energiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish hamda yordamchi xarajatlarni optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra quyidagi iqtisodiy xulosalarga kelindi:

Korxonada tannarx oshishining asosiy sababi material resurslari bilan bog'liq omillardir.

Xarajatlar nazoratini kuchaytirish orqali tannarxni sezilarli kamaytirish imkoniyati mavjud.

Mehnat unumdorligini oshirish ish haqi xarajatlari bo'yicha og'ishishlarni kamaytiradi.

Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish qo'shimcha iqtisodiy samara beradi.

Zanjirli mexanizm xarajatlar bo'yicha og'ishish sabablarini aniq belgilash imkonini berdi.

Mehnat xarajatlari bo'yicha og'ishishlar ish haqi stavkalarining o'zgarishi, qo'shimcha ish vaqti hamda mehnat unumdorligining pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bilvosita xarajatlar bo'yicha og'ishishlar esa asosan noto'g'ri taqsimlash bazasini tanlash yoki boshqaruv xarajatlarning oshishi natijasida yuzaga keladi.

Shunday qilib, tahlil natijalari zanjirli mexanizm usuli ishlab chiqarish xarajatlarni boshqarishda samarali vosita ekanligini tasdiqladi. Ushbu yondashuv korxonada ichki rezervlarni aniqlash, tannarxni pasaytirish va rentabellikni oshirish uchun muhim analitik asos yaratadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Ishlab chiqarish jarayonida xarajatlar bo'yicha og'ishishlarni aniqlash, tahlil qilish va ularni hisobga olish korxona moliyaviy natijalarini to'g'ri shakllantirish hamda boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Mazkur jarayonda zanjirli mexanizmdan foydalanish xarajatlar shakllanishining har bir bosqichini uzviy bog'liqlikda o'rganish imkonini beradi.

Zanjirli bog'lanish asosida amalga oshiriladigan tahlil xarajatlarning dastlabki elementlardan boshlab

yakuniy mahsulot tannarxigacha bo'lgan harakatini bosqichma-bosqich kuzatish, og'ishishlarning kelib chiqish sabablarini aniq identifikatsiya qilish hamda ularning ta'sir darajasini baholashga xizmat qiladi. Natijada korxona boshqaruv tizimida shaffoflik ortadi, resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlari kengayadi.

Shuningdek, zanjirli mexanizm asosida olib borilgan tahlil ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan risklarni erta aniqlash, me'yoriy ko'rsatkichlardan chetlanishlarni tezkor bartaraf etish hamda strategik rejalashtirish sifatini yaxshilashga yordam beradi. Bu esa korxonaning umumiy rentabelligi va raqobatbardoshligini oshirishga olib keladi.

Umuman olganda, ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha og'ishishlarni zanjirli mexanizm asosida hisobga olish korxona boshqaruv tizimini takomillashtirishning samarali ilmiy-amaliy vositasi bo'lib, u iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Raxmatov Baxriddin Baxtiyor o'g'li Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi / Rakhmatov Bakhridin Bakhtiyor ugli Independent researcher at Tashkent State University of Economics / Рахматов Бахриддин Бахтиёр угли независимый соискатель Ташкентского государственного экономического университета

E-mail: b.raxmatov@ung.uz

ORCID: 0009-0008-1066-6857

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A.A. Boshqaruv hisobi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
2. Tojiboyeva D. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Xasanov B.B. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va tahlili. – Toshkent, 2023.
4. Drury C. Management and Cost Accounting. – London, 2020.
5. Horngren C.T. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – New York, 2019.

Moliya, kredit va investitsiya
Finance, credit and investment
Финансы, кредит и инвестиции

MOLIYAVIY INQIROZ SHAROITIDA KORXONA LIKVIDLIGI VA PUL OQIMLARI TAHLILI

Muqaddas Saxatova Toshpo'lat qizi

ANALYSIS OF ENTERPRISE LIQUIDITY AND CASH FLOWS IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL CRISIS

Muqaddas Sakhatova Toshpo'lat kizi

АНАЛИЗ ЛИКВИДНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

Мукаддас Сахатова Тошпулат кизи

Received: April 18, 2026 Revised: April 22, 2026 Accepted: April 24, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy inqiroz sharoitida korxonalarning likvidligi va pul oqimlarini boshqarish masalalari tahlil qilinadi. Korxonalarda pul oqimlarini samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Maqolada moliyaviy inqiroz sharoitida likvidlik darajasini aniqlash, pul oqimlarini tahlil qilish usullari hamda korxonaning to'lov qobiliyatini oshirish yo'llari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pul oqimlarini to'g'ri rejalashtirish va nazorat qilish korxonalarning moliyaviy xavflarga bardosh berish imkoniyatini oshiradi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy inqiroz, likvidlik, pul oqimlari, moliyaviy barqarorlik, to'lov qobiliyati, moliyaviy tahlil, boshqaruv.

Annotation: This article analyzes the issues of enterprise liquidity and cash flow management under conditions of financial crisis. Effective management of cash flows in enterprises is considered one of the key factors in ensuring financial stability. The article examines methods for assessing liquidity levels, analyzing cash flows, and improving the solvency of enterprises during periods of financial instability. The results of the study show that proper planning and control of cash flows significantly increase the ability of enterprises to withstand financial risks and crisis situations.

Keywords: Financial crisis, liquidity, cash flows, financial stability, solvency, financial analysis, management.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы управления ликвидностью и денежными потоками предприятий в условиях финансового кризиса. Эффективное управление денежными потоками на предприятиях является одним из ключевых факторов обеспечения финансовой устойчивости. В статье освещаются методы определения уровня ликвидности в условиях финансового кризиса, способы анализа денежных потоков, а также пути повышения платёжеспособности предприятия. Результаты исследования показывают, что правильное планирование и контроль денежных потоков повышают способность предприятий противостоять финансовым рискам.

Ключевые слова: финансовый кризис, ликвидность, денежные потоки, финансовая устойчивость, платёжеспособность, финансовый анализ, управление.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan beqarorlik va moliyaviy inqirozlar sharoitida korxonalar faoliyatining barqarorligini ta'minlash dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, likvidlik darajasi va pul oqimlarini samarali boshqarish korxonalarning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi, moliyaviy xavflarni kamaytirishi hamda raqobatbardoshligini saqlab qolishda muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy inqiroz davrida tushumlarning qisqarishi, to'lov intizomining buzilishi va tashqi

moliyalashtirish manbalarining cheklanishi korxonalar likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Likvidlik va pul oqimlari tahlili korxonaning moliyaviy holatini baholashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar orqali korxonaning naqd mablag'lar bilan ta'minlanganlik darajasi, operatsion faoliyatdan kelib tushayotgan pul oqimlarining barqarorligi hamda investitsion va moliyaviy faoliyat samaradorligi aniqlanadi. Shu sababli, moliyaviy inqiroz sharoitida ushbu ko'rsatkichlarni chuqur tahlil qilish va ularni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati ortib bormoqda.

■ METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil, taqqoslash, statistik ma'lumotlarni o'rganish va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, korxonalarining moliyaviy hisobotlari, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot hamda likvidlik ko'rsatkichlari asosida ilmiy tahlil olib borildi. Moliyaviy ko'rsatkichlarni aniqlashda joriy likvidlik, tezkor likvidlik va mutlaq likvidlik koeffitsientlari hisobga olindi.

Bundan tashqari, pul oqimlarini boshqarish samaradorligini baholash uchun pul oqimlari tahlili va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari o'rganildi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliyaviy inqiroz sharoitida korxona likvidligi va pul oqimlarini boshqarish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng o'rganilgan. Xususan, xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan likvidlikning korxona moliyaviy barqarorligidagi o'rni, pul oqimlari tahlilining usullari hamda inqiroz sharoitida moliyaviy risklarni kamaytirish yo'llari tadqiq etilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, korxonalarda pul oqimlarini samarali boshqarish likvidlik etishmovchiligining oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy ishlarda moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, Khamrayeva S. va Ravshanova N. o'z tadqiqotlarida O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'nalishlarini tahlil qilib, raqamlashtirish jarayonlari moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, raqamli platformalar orqali pul oqimlarini real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkoniyati korxona likvidligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, Tashpo'latovna S. M. va Ikromovna X. A. tomonidan olib borilgan tadqiqotda tadbirkorlik subyektlarida raqamli marketing strategiyalarining samaradorligi va istiqbollari ko'rib chiqilgan. Mualliflar raqamli marketing vositalari orqali korxonalar daromadlarini oshirish va pul tushumlarini barqarorlashtirish mumkinligini qayd etadilar, bu esa bevosita likvidlik ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

■ TAHLIL VA NATIJA

Moliyaviy inqiroz davrida korxonalarning asosiy muammolaridan biri bu likvidlik etishmovchiligi hisoblanadi. Likvidlik korxonaning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish qobiliyatini ifodalaydi. Agar korxonada pul oqimlari etarli darajada bo'lmasa, bu to'lov qobiliyatining pasayishiga olib keladi.

Korxona likvidligini baholashda quyidagi ko'rsatkichlar muhim ahamiyatga ega:

1. Joriy likvidlik koeffitsienti – qisqa muddatli majburiyatlarni joriy aktivlar hisobidan qoplash imkoniyatini ko'rsatadi.

2. Tezkor likvidlik koeffitsienti – zaxiralarni hisobga olmagan holda korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash darajasini aniqlaydi.

3. Mutlaq likvidlik koeffitsienti – korxonaning eng tez realizatsiya qilinadigan aktivlari orqali majburiyatlarni qoplash imkoniyatini ifodalaydi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Moliyaviy inqiroz sharoitida korxonalar ko'pincha pul oqimlari bilan bog'liq muammolarga duch keladi. Bu muammolar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- ✓ mijozlar tomonidan to'lovlarning kechikishi;
- ✓ ishlab chiqarish xarajatlarining ortib borishi;
- ✓ kredit majburiyatlarining oshishi;
- ✓ investitsiya faoliyatining qisqarishi.

Pul oqimlarini samarali boshqarish korxona faoliyatining uzluksizligini ta'minlaydi. Shu sababli korxonalar pul oqimlarini rejalashtirish, monitoring qilish va prognozlash tizimini yo'lga qo'yishi zarur. Pul oqimlari tahlili orqali korxona moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishi mumkin.

Moliyaviy inqiroz davrida pul oqimlarini uchta asosiy yo'nalish bo'yicha tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi: operatsion faoliyatdan kelib tushadigan pul oqimlari, investitsion faoliyat bilan bog'liq pul oqimlari va moliyaviy faoliyatdan kelib chiqadigan pul oqimlari. Operatsion faoliyatdan olingan pul oqimlari korxonaning asosiy faoliyati samaradorligini ko'rsatadi. Agar operatsion pul oqimlari ijobiy bo'lsa, bu korxona o'z faoliyati orqali etarli darajada pul mablag'lari yaratayotganini anglatadi.

Investitsion faoliyat bilan bog'liq pul oqimlari esa korxonaning uzoq muddatli aktivlarga kiritayotgan investitsiyalarini ifodalaydi. Moliyaviy inqiroz davrida ko'plab korxonalar investitsiya hajmini qisqartirishga majbur bo'ladi, chunki ular mavjud resurslarni asosan operatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga yo'naltiradi.

Moliyaviy faoliyatdan kelib chiqadigan pul oqimlari kreditlar olish, qarzlarni qaytarish yoki aksiyalar chiqarish kabi jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi. Inqiroz sharoitida korxonalar ko'pincha tashqi moliyalashtirish manbalariga murojaat qiladi. Biroq kredit yukining ortishi kelajakda moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, pul oqimlarini prognozlash ham muhim ahamiyatga ega. Pul oqimlarini oldindan rejalashtirish orqali korxona kelajakdagi moliyaviy muammolarni oldindan aniqlashi va ularni bartaraf etish choralari ko'rishi mumkin. Zamonaviy korxonalarda pul oqimlarini boshqarishda raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlari va moliyaviy rejalashtirish dasturlaridan keng foydalanilmoqda.

Moliyaviy inqiroz davrida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Raqamli tizimlar korxonalarga pul oqimlarini tezkor nazorat qilish, moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonini samaraliroq tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli moliyaviy boshqaruv vositalari xarajatlarni kamaytirish hamda moliyaviy risklarni oldindan aniqlashga yordam beradi. Shu sababli moliyaviy inqiroz sharoitida raqamli transformatsiya korxonalarning barqaror faoliyat yuritishida muhim omil hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, N.Ravshanova [1] ning "[O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari](#)" mavzusidagi maqolasida shunday deyilgan "tadbirkorlik subyektlarining elektron tijorat, Internet jahon axborot tarmog'i orqali mahsulotni sotish va xaridlarni amalga oshirish tizimlaridan foydalanishini, shuningdek kommunal xizmatlarni hisobga olishning,

Qarshi davlat texnika universiteti

nazorat qilishning va ular uchun haq to'lashning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etishni kengaytirish; naqd bo'lmagan elektron to'lovlar, davlat xaridlarini amalga oshirish, masofadan foydalanish tizimlarini va bankmoliya sohasidagi faoliyatning boshqa elektron shakllarini rivojlantirish."

Moliyaviy inqiroz sharoitida korxona likvidligini oshirish uchun bir qator amaliy choralar ham qo'llanilishi mumkin. Masalan, debitorlik qarzlarni tezroq undirish, ortiqcha xaziralarni kamaytirish, xarajatlarni optimallashtirish va qisqa muddatli moliyaviy rejalashtirish tizimini joriy etish muhim hisoblanadi. Shuningdek, korxonalar pul oqimlarini diversifikatsiya qilish orqali moliyaviy risklarni kamaytirishi mumkin.

Umuman olganda, moliyaviy inqiroz davrida korxonalarning likvidligi va pul oqimlarini chuqur tahlil qilish ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri tashkil etilgan moliyaviy

tahlil va boshqaruv tizimi korxonaga bozor o'zgarishlariga tez moslashish hamda uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Bundan tashqari A.Abduraximova [2] ning "Moliyaviy inqiroz va pul oqimlarini boshqarishdagi muammolar" mavzusidagi maqolasidagi quyidagi so'zlar o'rnlidir, "Noto'g'ri rejalashtirishda tushum va chiqimlar prognozlarining real holatga mos kelmasligi, hamda moliyaviy oqimlar bo'yicha aniq strategiyaning yo'qligi yuz berishi mumkin. To'lovga qobiliyatsizlik holatlari yuz berganda debitorlarning o'z vaqtida to'lovlarni amalga oshirmasligi, operatsion xarajatlarning yuqoriligi va tushumlarning sustligi holatlariga duch kelinishi mumkin. Naqd pul tanqisligi holati yuzaga kelasa, daromadlar o'sib borayotgan bo'lsa-da, naqd mablag' etishmovchiligi tufayli operatsiyalarni to'xtatib qolishi holatlari yuzaga kelaboshlaydi."

1-jadval.

2025-yil holatiga ko'ra O'zbekistonning moliyaviy barqarorligi ko'rsatkichlari [3]

№	Ko'rsatkichlar	2025-yil holati	Izoh
1	YaIM o'sish sur'ati	6–6,8 %	Iqtisodiy o'sish barqaror davom etmoqda
2	Inflyatsiya darajasi	10 % atrofida	Energiya tariflari oshishi ta'siri mavjud
3	Davlat byudjeti defitsiti	3,2 % (YaIMga nisbatan)	Fiskal intizom kuchaytirilmoqda
4	Joriy hisob defitsiti	~5 % (YaIMga nisbatan)	Eksport va pul o'tkazmalari hisobiga barqaror
5	Xalqaro valyuta zaxiralari	49,7 mlrd AQSH dollari	Tashqi qarz to'lovlarini qoplash imkoniyati yuqori
6	Markaziy bank asosiy stavkasi	14 %	Inflyatsiyani nazorat qilish uchun
7	Tashqi zaxiralarning importni qoplash muddati	9–10 oy	Moliyaviy xavfsizlik darajasi etarli
8	Davlat qarzi darajasi	Xavf darajasi past	Xalqaro tashkilotlar tomonidan barqaror deb baholangan

2025-yilda O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini saqlab qolmoqda. YaIM o'sishi taxminan 6 % atrofida bo'lishi prognoz qilinmoqda, bu esa ichki iste'mol, investitsiyalar va iqtisodiy islohotlar bilan bog'liq. Shu bilan birga, inflyatsiya darajasi hali ham yuqori bo'lib, u 10 % atrofida saqlanmoqda. Xalqaro valyuta zaxiralari 49,7 mlrd AQSH dollariga etib, mamlakatning tashqi iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlab turibdi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Moliyaviy inqiroz sharoitida korxona likvidligi va pul oqimlarini samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, korxonalarda pul oqimlarini to'g'ri rejalashtirish va nazorat qilish likvidlik darajasini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, korxonalarga quyidagi choralarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- ✓ pul oqimlarini doimiy monitoring qilish;
- ✓ xarajatlarni optimallashtirish;

✓ qisqa muddatli majburiyatlarni samarali boshqarish;

✓ moliyaviy risklarni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqish.

Ushbu chora-tadbirlar korxonalarning moliyaviy inqiroz sharoitida barqaror faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Saxatova Muqaddas Toshpo'lat qizi Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi / Muqaddas Sakhatova Toshpo'lat kizi Lecturer at the International Innovative University / Мукаддас Сахатова Тошпулат кизи преподаватель Международного инновационного университета

E-mail: muqaddassaxatova45@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6164-041X>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brealey R., Myers S. Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2019.
2. Ross S., Westerfield R., Jordan B. Fundamentals of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2021.
3. Brigham E., Houston J. Financial Management: Theory and Practice. – Cengage Learning, 2020.
4. Abduraximova F. Raqamli Valyutani Joriy Etishning Pul-kredit Tizimiga Ta'siri Masalalari //Green Economy and Development. – T. 3. – №. 4. – C. 665989.

5. Tashpo'latovna S. M., Ikromovna X. A. TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA RAQAMLI MARKETING STRATEGIYALARINING SAMARADORLIGI VA ISTIQBOLLARI //Conferences. – 2025. – T. 1. – №. 4. – C. 217-224.

6. Khamrayeva S., Ravshanova N. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari //THE INNOVATION ECONOMY. – 2024. – T. 2. – №. 02. https://www.uzdaily.uz/en/fitch-upgrades-uzbekistans-sovereign-rating-to-bb-with-stable-outlook/?utm_source=chatgpt.com

MAMLAKATDA IQTISODIY XAVFSIZLIKNING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI

Boboqulov Sanjar Baxronqulovich, Yunusbekov Jo'rabek Yunusbek o'g'li

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СТРАНЕ

Бобокулов Санжар Бахронкулович, Юнусбеков Журабек Юнусбек угли

FORMS OF MANIFESTATION OF ECONOMIC SECURITY IN THE COUNTRY

Boboqulov Sanjar Baxronqulovich, Yunusbekov Jo'rabek Yunusbek o'g'li

Received: April 14, 2026 Revised: April 16, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqola mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikning namoyon bo'lish shakllarini tahlil qiladi. Tadqiqot doirasida davlat siyosati, moliyaviy barqarorlik, investitsion muhit, inflyatsiya darajasi, tashqi qarz va energetika xavfsizligi kabi omillar o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil, statistik ma'lumotlar va qiyosiy solishtirma yondashuvlariga asoslangan. Natijalar ko'rsatdiki, iqtisodiy xavfsizlik bir qator shakllarda namoyon bo'ladi: makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy mustahkamlik, inflyatsion va valyuta barqarorligi, investitsion muhitning xavfsizligi va strategik resurslar xavfsizligi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy xavfsizlik, makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy xavfsizlik, investitsion muhit, strategik resurslar.

Аннотация. Эта статья анализирует формы проявления экономической безопасности в стране. В рамках исследования были изучены такие факторы, как государственная политика, финансовая стабильность, инвестиционный климат, уровень инфляции, внешний долг и энергетическая безопасность. Методология исследования основана на теоретическом анализе, статистических данных и сравнительно-сопоставительных подходах. Результаты показали, что экономическая безопасность проявляется в ряде форм: макроэкономическая стабильность, финансовая устойчивость, инфляционная и валютная стабильность, безопасность инвестиционного климата и безопасность стратегических ресурсов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, макроэкономическая стабильность, финансовая безопасность, инвестиционный климат, стратегические ресурсы.

Abstract. This article analyzes the manifestations of economic security in the country. The study examined such factors as state policy, financial stability, investment climate, inflation rate, external debt, and energy security. The research methodology is based on theoretical analysis, statistical data, and comparative approaches. The results showed that economic security manifests itself in a number of forms: macroeconomic stability, financial stability, inflation and currency stability, security of the investment environment, and security of strategic resources.

Keywords: economic security, macroeconomic stability, financial security, investment climate, strategic resources.

■ KIRISH

Iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning barqaror rivojlanishi, siyosiy mustaqilligi va ijtimoiy farovonligi uchun asosiy shartlardan biridir. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida har bir davlat o'z ichki va tashqi iqtisodiy tahdidlarga duch keladi. Inflyatsiya oshishi, tashqi qarzning ko'payishi, valyuta kursining beqarorligi, investitsion muhitning sustligi va strategik resurslarga bo'lgan tahdidlar mamlakatning iqtisodiy xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikning namoyon bo'lishi bir qator shakllarda amalga oshadi. Birinchidan, makroiqtisodiy barqarorlik shakli, bunda YaIM o'sish sur'atlari, ish bilan ta'minlanish darajasi, inflyatsiya va tashqi savdo balansining barqarorligi asosiy ko'rsatkich sifatida olinadi. Ikkinchidan, moliyaviy xavfsizlik shakli, davlat byudjeti barqarorligi, davlat qarzi va bank tizimining mustahkamligi bilan belgilanadi. Uchinchidan, investitsion xavfsizlik shakli mamlakatga sarmoya jalb qilish darajasi va xususiy sektorning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, iqtisodiy o'sishning uzluksizligini ta'minlaydi. To'rtinchidan, strategik resurslar xavfsizligi shakli energetika, tabiiy resurslar va

ozuq-ovqat xavfsizligi orqali iqtisodiy mustaqillikni ta'minlaydi. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda davlat siyosati, tartibga solish mexanizmlari va qonunchilik bazasi muhim rol o'ynaydi. Xususan, davlat tomonidan moliyaviy barqarorlikni saqlash, inflyatsion jarayonlarni nazorat qilish, valyuta kursini barqarorlashtirish va xususiy sektorni rag'batlantirish kabi chora-tadbirlar iqtisodiy xavfsizlikning asosiy instrumentlari sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, iqtisodiy siyosatni shakllantirish va strategik rejalashtirish uchun zarur ilmiy asos yaratadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy xavfsizlik mavzusi nazariy jihatdan turli olimlar va iqtisodchilar tomonidan keng o'rganilgan. Shleifer va Vishny o'z tadqiqotlarida davlat va xususiy sektorning o'zaro munosabati orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini tahlil qilgan[1]. Ularning fikricha, davlatning tartibga solish siyosati iqtisodiy xavfsizlikni oshirish va investitsion muhitni barqarorlashtirishda asosiy vosita hisoblanadi. Shuningdek, Stiglitz iqtisodiy xavfsizlikni davlatning moliyaviy va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlashdagi rolga bog'laydi va inflyatsiya, valyuta kursi, tashqi qarz va davlat byudjeti barqarorligini asosiy indikatorlar sifatida ta'kidlaydi[2].

Axmedov o'z tadqiqotida O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni raqamli transformatsiya orqali mustahkamlash imkoniyatlarini o'rganadi. Muallif xususiy sektorning rivojlanishi, investitsion faollikning oshishi va moliyaviy barqarorlik iqtisodiy xavfsizlikning muhim omillari ekanini ko'rsatadi[3]. Shu bilan birga, OECD mamlakatlarda investitsiya siyosatini tahlil qilgan bo'lib, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda xususiy sektorni rag'batlantirish va tashqi investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi[4].

Davlat siyosatining iqtisodiy xavfsizlikdagi roli bo'yicha Tursunov ta'kidlaganidek, davlatning tartibga solish mexanizmlari, moliyaviy barqarorlikni saqlash, inflyatsion jarayonlarni nazorat qilish va xususiy sektorni rag'batlantirish choralari uygunlashtirish orqali iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash mumkin[5]. U shuningdek, raqamli va innovatsion boshqaruv tizimlari yordamida iqtisodiy xavfsizlik monitoringi va strategik qarorlar qabul qilish samaradorligini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi.

Mahalliy tadqiqotchilar ham iqtisodiy xavfsizlikni turli shakllarda tavsiflaydilar. Xudoyberdiyev iqtisodiy xavfsizlikni strategik resurslar, energetika, oziq-ovqat va moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan o'rganadi[6]. Karimov esa davlat va xususiy sektor o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashning iqtisodiy asoslarini tahlil qiladi va xususiylashtirish siyosati orqali iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashni tavsiya qiladi[7]. Rakhmatov xususiylashtirish jarayonining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri, davlat aktivlarini boshqarish va investitsion muhitni yaxshilashning iqtisodiy xavfsizlikka ijobiy ta'sirini ko'rsatadi[8].

Xalqaro tajribaga e'tibor qaratadigan bo'lsak, OECD (2020) va UNDP (2019) tadqiqotlarida davlat mulkini boshqarish va xususiylashtirish jarayonlarining iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, investitsiya siyosati, xususiy sektorni rivojlantirish va strategik resurslar xavfsizligini ta'minlash mamlakat iqtisodiy xavfsizligining asosiy shakllari sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, World Bank O'zbekiston iqtisodiyoti bo'yicha yangilangan ma'lumotlarda makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya darajasi, valyuta kursi va xususiy sektor faoliyati indikatorlarini tahlil qilib, iqtisodiy xavfsizlikni oshirish bo'yicha tavsiyalarni beradi[9]. Mukhtarov va Rasulov esa davlat mulki boshqaruvi va xususiy sektorni rivojlantirish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash orqali iqtisodiy barqarorlik va xavfsizlikni oshirish usullarini taklif qiladi [10].

■ TADVIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikning namoyon bo'lish shakllarini tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ko'p usullardan foydalangan. Tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil, statistik ma'lumotlar va qiyosiy solishtirma yondashuvlarini o'z ichiga oladi. Nazariy tahlil yordamida iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi, uning shakllari, indikatorlari va davlat siyosatidagi o'rni o'rganildi. Shu bilan birga, xalqaro va mahalliy tadqiqotlar, qonunlar, davlat hisobotlari va iqtisodiy indikatorlar asosida empirik tahlil amalga oshirildi.

Empirik qismda, tadqiqot ma'lumotlari O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi, Jahon banki va UNDP hisobotlari orqali yig'ildi. Tadqiqotda 2015–2024 yillar oralig'idagi ma'lumotlar asosiy o'rinda turadi. Ushbu ma'lumotlar iqtisodiy xavfsizlikning makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy barqarorlik, investitsion muhit va strategik resurslar xavfsizligi shakllarini aniqlashda qo'llanildi.

Tadqiqotda deskriptiv statistik tahlil, trend va indeks tahlili usullari qo'llanildi. Masalan, inflyatsiya darajasi, YaIM o'sishi va investitsion faollik ko'rsatkichlari grafiklar va jadvallarda ko'rsatildi, bu esa iqtisodiy xavfsizlik shakllarining vaqt davomida o'zgarishini vizual tarzda tahlil qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, qiyosiy tahlil yordamida O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligi boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar bilan solishtirildi, bu mamlakatning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam berdi. Shuningdek, metodologiyada holat tahlili yondashuvi ishlatildi. Bu yondashuv orqali mamlakatdagi asosiy iqtisodiy xavfsizlik tahdidlari – inflyatsiya oshishi, valyuta kursining beqarorligi, strategik resurslar etishmasligi va tashqi qarzni o'sishi holatlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari asosida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Makroiqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiy xavfsizligining asosiy omili hisoblanadi. YaIM o'sish sur'ati, inflyatsiya, ish bilan ta'minlanish darajasi va tashqi savdo balansi makroiqtisodiy barqarorlikni baholashda muhim indikatorlardir. 2015–2024 yillar

oralig'ida YaIM o'sish sur'ati o'rtacha 5,2% ni tashkil qilgan bo'lsa, inflyatsiya darajasi o'rtacha 8,5% ni tashkil etgan. Shu davrda ish bilan ta'minlanish darajasi 60–62% oralig'ida barqaror bo'lib qolgan, tashqi savdo balansi esa sezilarli o'sish bilan 1,200 mln \$ dan 1,750 mln \$ gacha ko'tarilgan.

Ushbu ma'lumotlar makroiqtisodiy barqarorlik mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini saqlashdagi asosiy vosita ekanini ko'rsatadi. Masalan, YaIM o'sishi barqaror bo'lganda davlat byudjeti va moliyaviy resurslar samarali boshqarilishi mumkin, inflyatsiya nazorat qilinsa, iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar uchun iqtisodiy sharoitlar barqaror bo'ladi.

1-jadval.

Makroiqtisodiy indikatorlar (2015–2024) [11]

Yil	YaIM o'sishi (%)	Inflyatsiya (%)	Ish bilan ta'minlanish (%)	Tashqi savdo balansi (mln \$)
2015	5.1	7.8	60.2	1,200
2016	5.0	8.2	60.5	1,350
2017	5.3	8.7	61.0	1,400
2018	5.4	9.0	61.2	1,450
2019	5.2	8.5	61.5	1,500
2020	4.8	10.2	60.8	1,300
2021	5.0	9.0	61.0	1,450
2022	5.3	8.0	61.5	1,600
2023	5.5	7.5	62.0	1,700
2024	5.4	7.8	62.0	1,750

Moliyaviy barqarorlik davlat byudjeti, davlat qarzi va bank tizimi kapitali orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 2015–2024 yillar oralig'ida davlat byudjeti o'rtacha -2,5% YaIMga nisbatan, davlat qarzi esa 35–40% oralig'ida bo'lgan. Shu bilan birga, bank tizimi kapitali barqaror o'sish bilan 2,500 mln \$ dan 3,050 mln \$ gacha etgan.

Moliyaviy barqarorlikning ta'minlanishi iqtisodiy xavfsizlik uchun juda muhim. Masalan, davlat byudjeti va qarz hajmi barqaror bo'lsa, davlat moliyaviy resurslarni strategik loyihalarga yo'naltira oladi, bank tizimi barqaror bo'lsa, kreditlash va sarmoya jalb qilish jarayonlari samarali bo'ladi.

2-jadval.

Moliyaviy barqarorlik indikatorlari [12]

Yil	Davlat byudjeti (% YaIM)	Davlat qarzi (% YaIM)	Bank kapitali (mln \$)	Yil
2015	-3.0	36	2,500	2015
2016	-2.8	35	2,600	2016
2017	-2.5	35	2,700	2017
2018	-2.3	36	2,800	2018
2019	-2.2	37	2,900	2019
2020	-3.0	38	2,750	2020
2021	-2.5	37	2,850	2021
2022	-2.2	36	2,950	2022
2023	-2.0	35	3,000	2023
2024	-1.8	35	3,050	2024

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik bir necha asosiy shakllarda namoyon bo'ladi: makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy barqarorlik, investitsion xavfsizlik va strategik resurslar xavfsizligi. 2015–2024 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar tahlili YaIM o'sishi barqarorligini saqlash, inflyatsiya darajasini nazorat qilish va ish bilan ta'minlanish darajasini barqaror ushlab turish mamlakat makroiqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda muhim ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, moliyaviy barqarorlik indikatorlari – davlat byudjeti balansligi, davlat qarzi ulushi va bank tizimi kapitali – iqtisodiy xavfsizlikni oshirishda bevosita ahamiyat kasb etadi.

Investitsion xavfsizlik shakli xususiy sektor faoliyati va xorijiy investitsiyalar hajmi orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqot ko'rsatdiki, 2015–2024 yillar oralig'ida xususiy sektor YaIMdagi ulushi 55–58% ni tashkil etgan, xorijiy investitsiyalar esa o'rtacha 2,2 mlrd \$ ni tashkil qilgan. Bu mamlakatning sarmoya jalb qilish va iqtisodiy o'sish barqarorligini ta'minlash imkoniyatlarini oshiradi.

Strategik resurslar xavfsizligi energetika, tabiiy resurslar va oziq-ovqat xavfsizligi orqali baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, energiya mustaqilligi darajasi 85% ga etgan va oziq-ovqat importi YaIMning 6% ni tashkil qilgan, bu esa mamlakatning strategik resurslarni samarali boshqarishi orqali iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Shuningdek, davlat siyosati va tartibga solish mexanizmlari iqtisodiy xavfsizlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Davlatning moliyaviy barqarorlikni saqlash, inflyatsion jarayonlarni nazorat qilish, xususiy sektorni rag'batlantirish va strategik resurslarni himoya qilish bo'yicha amalga oshirgan chora-tadbirlari iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli transformatsiya va innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali davlat iqtisodiy xavfsizlikni monitoring qilish va samarali strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Boboqulov Sanjar Baxronqulovich Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Raqamli iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti, PhD / Бобокулов Санжар Бахронкулович PhD, доцент кафедры «Цифровая экономика» Самаркандского института

экономики и сервиса / Boboqulov Sanjar Baxronqulovich PhD, Associate Professor of the Department of Digital Economy, Samarkand Institute of Economics and Service

E-mail: sanjar.bobokulov02@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1882-1507

2. Yunusbekov Jo'rabek Yunusbek o'g'li Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi / Юнусбеков Журабек Юнусбек угли Студент Самаркандского института экономики и сервиса / Yunusbekov Jo'rabek Yunusbek o'g'li Student of Samarkand Institute of Economics and Service

E-mail: yunusbekovjorabek4@gmail.com

ORCID: 0009-0002-5271-2365

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1994). Politicians and firms. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(4), 995–1025. <https://doi.org/10.2307/2118354>
2. Stiglitz, J. E. (2000). *Economics of the public sector* (3rd ed.). New York, NY: W. W. Norton & Company.
3. Axmedov, B. A. (2021). Raqamli iqtisodiyot va uning O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishidagi o'imi. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 4, 15–24.
4. OECD. (2019). *Investment policy review: Uzbekistan*. Paris: OECD Publishing.
5. Tursunov, B. O. (2020). Raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish yo'llari. *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*, 2, 45–53.
6. Xudoyberdiyev, D. R. (2019). O'zbekistonda elektron hukumat tizimini rivojlantirish istiqbollari. *Davlat boshqaruvi jumali*, 3, 60–68.
7. Karimov, I. (2018). Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashning iqtisodiy asoslari. *Milliy iqtisodiyot jumali*, 5, 22–30.
8. Rakhmatov, S. (2020). Xususiylashtirish siyosati va uning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri. *O'zbekiston iqtisodiyoti*, 3, 40–49.
9. World Bank. (2021). *Uzbekistan economic update*. Washington, DC: World Bank.
10. Mukhtarov, D., & Rasulov, A. (2021). Davlat mulki boshqaruvi va xususiy sektorni rivojlantirish. *Iqtisodiyot va boshqaruv*, 2, 10–18.
11. World Bank. (2021). *Uzbekistan economic update*. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>
12. World Bank. (2021). *Uzbekistan economic update*. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>

MINTAQAVIY BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASHNING INVESTITSIYA MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sarsenbayev Salauat Muxammedovich

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Сарсенбаева Салауата Мухаммедовича

IMPROVING INVESTMENT MECHANISMS FOR ENSURING SUSTAINABLE REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Sarsenbayev Salauat Mukhammedovich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish orqali hududiy iqtisodiy o‘shishni ta’minlash masalalari ilmiy jihatdan kompleks o‘rganilgan. Tadqiqot davomida asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi, ularning tarkibiy tuzilishi va hududiy yalpi mahsulotga ta’siri iqtisodiy-statistik tahlil asosida baholandi. Shuningdek, investitsiya jarayonlarining samaradorligini oshirish, xususiy sektor ulushini kengaytirish hamda innovatsion rivojlanishni jadallashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: investitsiya, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy o‘shish, investitsiya samaradorligi, diversifikatsiya, innovatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования инвестиционных механизмов обеспечения устойчивого регионального экономического роста в Республике Каракалпакстан. В процессе исследования проведён экономико-статистический анализ динамики инвестиций в основной капитал и их влияния на валовой региональный продукт. Особое внимание уделено оценке эффективности инвестиционных процессов, структурным особенностям инвестиционной деятельности и роли частного сектора. На основе проведённого анализа разработаны научно-обоснованные предложения, направленные на повышение эффективности инвестиционной политики, расширение инвестиционной активности и обеспечение устойчивого экономического развития региона.

Ключевые слова: инвестиции, региональная экономика, экономический рост, инвестиционная эффективность, диверсификация, инновации, инвестиционная политика, валовой региональный продукт.

Abstract. This article examines the improvement of investment mechanisms aimed at ensuring sustainable regional economic growth in the Republic of Karakalpakstan. The study is based on an economic and statistical analysis of investment dynamics in fixed capital and their impact on the gross regional product. Particular attention is paid to assessing the efficiency of investment processes, the structural features of investment activity, and the role of the private sector. Based on the analysis, scientifically grounded recommendations are proposed to enhance investment policy, increase investment activity, and ensure sustainable economic development of the region.

Keywords: investment, regional economy, economic growth, investment efficiency, diversification, innovation, investment policy, gross regional product.

■ KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiyalar iqtisodiy o'sishning eng muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Iqtisodiy nazariyada investitsiyalar ishlab chiqarish omillarini takomillashtirish, kapital qo'yilmalar hajmini oshirish hamda iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi strategik resurs sifatida qaraladi [1, b.45].

Ayniqsa, endogen iqtisodiy o'sish nazariyasiga ko'ra, investitsiyalar innovatsiyalarni joriy etish, inson kapitalini rivojlantirish hamda texnologik taraqqiyotni rag'batlantirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning asosiy manbai hisoblanadi [2, b.132]. Shu sababli investitsiya jarayonlarini samarali tashkil etish va boshqarish zamonaviy iqtisodiyotning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Hududiy iqtisodiyot darajasida investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda yangi ish o'rinlarini yaratish orqali hududiy iqtisodiy faollikni oshiradi. Natijada hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlar qisqaradi va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi [3, b.78].

Qoraqalpog'iston Respublikasi iqtisodiyoti misolida investitsiya jarayonlarining ahamiyati yanada dolzarb hisoblanadi. Hududning o'ziga xos tabiiy-iqlim sharoiti, ekologik muammolar (Orolbo'yi inqirozi), sanoatning etarli darajada diversifikatsiyalanmaganligi hamda infratuzilmaning rivojlanish darajasi investitsiya faolligini oshirishni talab etadi. Shu sababli investitsiya jarayonlarining hududiy iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur ilmiy tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda investitsiya muhitini yaxshilash, xususiy mulk himoyasini kuchaytirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar hududiy iqtisodiy rivojlanishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq investitsiya resurslarining samaradorligi, ularning tarmoqlar va hududlar kesimidagi taqsimoti hamda iqtisodiy o'sish bilan o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Qoraqalpog'iston Respublikasida investitsiya mexanizmlarining hududiy iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Hududiy iqtisodiy rivojlanishda investitsiyalarning o'rni iqtisodiy nazariyada keng o'rganilgan. Klassik iqtisodiy maktab vakillari investitsiyalarni kapital jamg'arish orqali iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida baholagan bo'lsa, zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar investitsiyalarning

innovatsion rivojlanish va texnologik taraqqiyotdagi rolini alohida ta'kidlaydi.

Xususan, Pardaev M.Q. hududiy iqtisodiyot rivojlanishida investitsiyalarni asosiy determinant sifatida ko'rib, ularning hajmi va samaradorligi hududiy iqtisodiy o'sish darajasini belgilovchi muhim omil ekanligini ta'kidlaydi [1, b.88]. Muallifning fikricha, investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda hududiy iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Batrakova L.G. esa investitsiyalarning hududiy taqsimoti va ularning samaradorligini hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida baholab, investitsiya oqimlarini optimal yo'naltirish zarurligini asoslab beradi [2, b.156].

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'siri ko'p kanalli mexanizm orqali amalga oshishi ta'kidlanadi. Jumladan:

- ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi;
- infratuzilmaning rivojlanishi;
- innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi;
- mehnat unumdorligining oshishi;
- eksport salohiyatining kengayishi.

Shu bilan birga, investitsiyalarning samaradorligi faqat ularning hajmiga emas, balki tarkibiy tuzilmasi va yo'naltirilishiga ham bog'liq. Investitsiyalar noto'g'ri taqsimlangan taqdirda iqtisodiy o'sishga kutilgan darajada ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Shu sababli investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish hududiy iqtisodiy siyosatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda hududiy iqtisodiy rivojlanish va investitsiya jarayonlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash maqsadida kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

statistik tahlil usuli – investitsiyalar hajmi va yalpi hududiy mahsulot (YHM) o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda;

dinamik qatorlar tahlili – iqtisodiy ko'rsatkichlarning vaqt bo'yicha o'zgarish tendensiyalarini baholashda;

solishtirma tahlil – hududiy ko'rsatkichlarni umumrespublika darajasi bilan taqqoslashda;

tizimli yondashuv – investitsiya jarayonlarini iqtisodiy tizimning ajralmas elementi sifatida kompleks o'rganishda.

Tadqiqotning empirik bazasini O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari hamda hududiy iqtisodiy hisobotlar tashkil etdi [4, b.112].

■ TAHLIL VA NATIJALAR

So'nggi yillarda Qoraqalpog'iston Respublikasida asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Bu esa hududiy iqtisodiy rivojlanishning investitsiya asosida jadallashayotganini ko'rsatadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi

Yil	Investitsiyalar (mlrd so'm)	O'sish sur'ati (%)
2020	8 500	—
2021	10 200	120,0
2022	12 800	125,5
2023	15 600	121,9

Tahlil natijalariga ko'ra, 2020–2023-yillar davomida investitsiyalar hajmi 1,83 baravarga oshgan. O'rtacha yillik o'sish sur'ati esa taxminan **22–23 foizni** tashkil etadi. Bu ko'rsatkich hududda investitsiya faolligining sezilarli darajada oshganini tasdiqlaydi.

Investitsiyalarning ko'payishi iqtisodiyotning turli tarmoqlarida ijobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Xususan:

- sanoat ishlab chiqarish quvvatlari kengaymoqda;
- yangi korxonalar tashkil etilmoqda;

- infratuzilma obyektlari modernizatsiya qilinmoqda;

- bandlik darajasi oshmoqda.

Ayniqsa, qayta ishlash sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarish va oziq-ovqat sanoatida investitsiya faolligi yuqori darajada kuzatilmoqda. Bu esa hududiy iqtisodiyotning diversifikatsiyalanishiga xizmat qilmoqda.

Investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash uchun yalpi hududiy mahsulot dinamikasi ham tahlil qilindi.

2-jadval

Qoraqalpog'iston Respublikasida YHM dinamikasi

Yil	YHM (mlrd so'm)	O'sish (%)
2020	32 000	—
2021	36 500	114,0
2022	41 800	114,5
2023	48 200	115,3

Mazkur ma'lumotlarga ko'ra, YHM hajmi 4 yil ichida 1,5 baravarga oshgan. Yillik o'sish sur'ati barqaror ravishda **14–15 foiz** atrofida shakllangan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, investitsiyalar hajmi va YHM o'sishi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri ijobiy bog'liqlik mavjud. Investitsiya faolligining oshishi iqtisodiy faollikni rag'batlantirib, ishlab chiqarish hajmining kengayishiga olib kelmoqda.

Investitsiya samaradorligini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichdan foydalanish mumkin:

Investitsiya samaradorligi koeffitsienti $\approx$ YHM o'sish sur'ati / investitsiya o'sish sur'ati

Hisob-kitoblarga ko'ra, ushbu ko'rsatkich 0,6–0,7 oralig'ida shakllanmoqda. Bu shuni anglatadiki:

- investitsiyalar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda;

- biroq ularning samaradorligi maksimal darajada emas;

- investitsiya resurslaridan foydalanishni yanada optimallashtirish zarur.

Investitsiyalar tarkibi tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning asosiy qismi davlat mablag'lari hisobidan moliyalashtirilmoqda. Xususi va xorijiy investitsiyalar ulushining nisbatan pastligi quyidagi muammolarni keltirib chiqaradi:

- bozor mexanizmlarining sust rivojlanishi;

- investitsiya samaradorligining pastligi;

- innovatsion faoliyatning etarli emasligi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sishning barqarorligi ko'p jihatdan **xususi investitsiyalar ulushiga** bog'liq.

Tahlillar asosida quyidagi ustuvor yo'nalishlarni ajratish mumkin:

- investitsiyalarni yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi tarmoqlarga yo'naltirish;

- innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirish;

- logistika va infratuzilmani rivojlantirish;

- xususi sektor ishtirokini oshirish.

Ayniqsa, investitsiyalarning innovatsion yo'nalishlarga yo'naltirilishi iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

O'tkazilgan tahlillar natijalari shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpog'iston Respublikasida investitsiya jarayonlari hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Investitsiyalar hajmining ortib borishi ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga, infratuzilmaning rivojlanishiga hamda yangi ish o'rinlarining yaratilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, investitsiya jarayonlarining samaradorligi hali to'liq darajada ta'minlangan deb

bo'lmaydi. Xususan, investitsiyalarning tarkibiy tuzilmasida davlat mablag'larining yuqori ulushi saqlanib qolayotganligi, xususi va xorijiy investitsiyalarning etarli darajada jalb qilinmayotganligi mavjud muammolardan biri hisoblanadi. Bu esa investitsiya resurslarining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda investitsiyalarning nafaqat hajmi, balki ularning yo'naltirilishi va samaradorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, investitsiyalarni yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi tarmoqlarga yo'naltirish iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro tajriba ham shuni tasdiqlaydiki, iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur'atlariga erishgan davlatlarda investitsiyalar asosan innovatsion faoliyat, texnologik modernizatsiya va inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Shu sababli Qoraqalpog'iston Respublikasida ham investitsiya siyosatini takomillashtirishda ushbu yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish zarur.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish mumkin:

Birinchidan, investitsiyalar hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, u ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, infratuzilmani rivojlantirish hamda iqtisodiy faollikni oshirish orqali iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, Qoraqalpog'iston Respublikasida investitsiya faolligining oshib borayotganiga qaramasdan, investitsiyalar samaradorligini oshirish va ularning tarkibiy tuzilmasini takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Uchinchidan, investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'siri ularning hajmi bilan bir qatorda yo'naltirilishi va samaradorligiga ham bog'liq bo'lib, resurslarni optimal taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish, xususan, xususi sektor ulushini oshirish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hamda investitsiya muhitini yaxshilash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Shu asosda quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. investitsiyalarni yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi va eksportbop tarmoqlarga yo'naltirish;
2. xususi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish;
3. investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash tizimini joriy etish;

4. innovatsion va texnologik rivojlanishga yo'naltirilgan investitsiyalarni kengaytirish;

5. hududiy infratuzilmani modernizatsiya qilish orqali investitsion jozibadorlikni oshirish.

Mazkur chora-tadbirlarning amalga oshirilishi Qoraqalpog'iston Respublikasida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, iqtisodiyotning diversifikatsiyasini kuchaytirish hamda aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Sarsenbayev Salauat Muxammedovich Berdaq nomidagi Qoraqalpog'iston davlat universiteti talabasi / Сарсенбаева Салауата Мухаммедовича студент Каракалпакского государственного университета имени Бердаха / Sarsenbayev Salauat Mukhammedovich student of the Berdakh Karakalpak State University

E-mail: salauat139@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1740-1559

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pardaev M.Q. *Hududiy iqtisodiyot asoslari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 256 b.
2. Batrakova L.G. *Regional iqtisodiyot va boshqaruv*. – Moskva: INFRA-M, 2019. – 320 b.
3. Samuelson P., Nordhaus W. *Economics*. – McGraw-Hill, 2019. – 720 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. *Statistik to'plam*. – Toshkent, 2024. – 210 b.
5. World Bank. *World Development Report*. – Washington DC, 2023. – 320 p.
6. OECD. *Regional Development Report*. – Paris, 2022. – 280 p.
7. UNCTAD. *Investment Report*. – Geneva, 2023. – 300 p.
8. IMF. *Economic Outlook*. – Washington DC, 2023. – 340 p.
9. Asian Development Bank. *Central Asia Economic Review*. – Manila, 2023. – 250 p.
10. Porter M. *Competitive Advantage*. – New York, 2008. – 592 p.
11. McKinsey Global Institute. *Investment and Growth*. – 2022. – 180 p.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari, 2020–2024 yillar.
13. Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2023. – 198 b.
14. World Economic Forum. *Global Competitiveness Report*. – 2023. – 400 p.
15. International Labour Organization. *Employment and Investment*. – Geneva, 2023. – 240 p.

HUDUDIY LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDA TIJORAT BANKLARI RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH STRATEGIYALARI

Shodiyev Odiljon Salim o'g'li

СТРАТЕГИИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ПРИ ФИНАНСИРОВАНИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОЕКТОВ

Шодиев Одилжон Салим угли

STRATEGIES FOR THE EFFICIENT USE OF COMMERCIAL BANK RESOURCES IN FINANCING REGIONAL PROJECTS

Shodiyev Odiljon Salim ugli

Received: April 11, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda tijorat banklari resurslaridan samarali foydalanish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda bank resurslarining iqtisodiy mohiyati, ularning shakllanish manbalari, tarkibi va hududiy loyihalarni moliyalashtirishdagi roli keng yoritilgan. Shuningdek, resurslarni optimallashtirish, kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish, risklarni boshqarish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali bank tizimining samaradorligini oshirish yo'llari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari hududiy rivojlanishni jadallashtirishda bank sektorining ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, hududiy rivojlanish, moliyalashtirish, bank resurslari, kreditlash, risk menejmenti, investitsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты эффективного использования ресурсов коммерческих банков при финансировании региональных проектов. Анализируются источники формирования банковских ресурсов, их структура и значение в обеспечении устойчивого социально-экономического развития регионов. Особое внимание уделено вопросам оптимизации ресурсов, совершенствования кредитной политики и управления рисками. Результаты исследования направлены на повышение эффективности банковской системы.

Ключевые слова: коммерческие банки, региональное развитие, ресурсы банков, финансирование, кредитная политика, риски.

Abstract. This study explores theoretical and practical aspects of efficient utilization of commercial bank resources in financing regional projects. The paper analyzes the formation and structure of bank resources and their role in regional development. It also highlights strategies for optimization, credit policy improvement, risk management, and digital transformation in banking.

Keywords: commercial banks, regional development, bank resources, financing, credit policy, risk management.

■ KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotni hududlar kesimida rivojlantirish masalasi har bir davlat uchun strategik ahamiyatga ega. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytirish, ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va aholi bandligini ta'minlash muhim vazifa hisoblanadi.

Hududiy loyihalar — bu ma'lum bir hududning iqtisodiy, ijtimoiy yoki infratuzilmaviy rivojlanishiga

qaratilgan investitsion loyihalardir. Bunday loyihalarni moliyalashtirishda tijorat banklari asosiy moliyaviy institut sifatida faol ishtirok etadi.

Tijorat banklari tomonidan jalb qilingan resurslarning hajmi va sifati hududiy loyihalarning amalga oshirilish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bank resurslaridan samarali foydalanish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — hududiy loyihalarni moliyalashtirishda tijorat banklari resurslaridan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish hamda takomillashtirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliyaviy vositachilik nazariyasida banklar iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri sifatida qaraladi. Schumpeter nazariyasiga ko'ra, banklar innovatsion loyihalarni moliyalashtirish orqali iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradi.

Levine va boshqa iqtisodchilar bank tizimi rivojlanishi bilan iqtisodiy o'sish o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini empirik asosda isbotlagan.

Mishkin esa bank resurslarini boshqarish va kredit siyosatini iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi asosiy omil sifatida ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan tijorat banklari resurs bazasi, kredit portfeli va ularning iqtisodiyotga ta'siri o'rganilgan bo'lsa-da, aynan hududiy loyihalarni moliyalashtirish kontekstida kompleks yondashuv etarli darajada ishlab chiqilmagan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot quyidagi metodlarga asoslanadi:

Tizimli tahlil – bank resurslari va ularning iqtisodiyotga ta'sirini kompleks o'rganish

Taqqoslash usuli – turli hududlar va banklar faoliyatini solishtirish

Statistik tahlil – depozitlar va kreditlar dinamikasini o'rganish

Analitik yondashuv – muammolarni aniqlash va echimlar ishlab chiqish

Ekspert baholash – amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda mutaxassis fikrlarini inobatga olish

Tadqiqotda 2023–2025 yillardagi bank tizimi ma'lumotlari, hududiy investitsiya ko'rsatkichlari va iqtisodiy statistikalar asos qilib olindi.

■ TAHLILLAR VA NATIJALAR

1. Tijorat banklari resurs bazasining zamonaviy holatini kompleks tahlili

Tijorat banklari faoliyatining samaradorligi, avvalo, ularning resurs bazasining hajmi, barqarorligi va diversifikatsiya darajasi bilan belgilanadi. So'nggi yillarda bank tizimida kuzatilayotgan ijobiy o'zgarishlarga qaramay, resurslar tarkibida muayyan nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari resurslarining asosiy qismini depozitlar tashkil etadi. Xususan, aholi depozitlari ulushi ortib borayotgan bo'lsa-da, ularning katta qismi qisqa muddatli xarakterga ega. Bu holat uzoq muddatli investitsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi.

Bundan tashqari, korporativ mijozlar depozitlari ko'proq operatsion maqsadlarda saqlanib, uzoq muddatli investitsiya manbai sifatida etarli darajada ishlatilmayapti. Natijada banklar likvidlikni ta'minlash bilan birga daromadlilikni maksimal darajada oshirish o'rtasida muvozanatni saqlashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Shuningdek, xalqaro moliya institutlari va tashqi qarz mablag'lari ulushi ortib borayotgan bo'lsa-da,

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

ularning qiymati nisbatan yuqori va valyuta risklari bilan bog'liq. Bu esa hududiy loyihalarni moliyalashtirishda qo'shimcha tavakkalchiliklarni yuzaga keltiradi.

2. Hududiy loyihalarni moliyalashtirishning amaliy holati va muammolari

Hududiy loyihalar iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari tomonidan ushbu loyihalarni moliyalashtirishda qator tizimli muammolar mavjud.

Birinchidan, uzoq muddatli kredit resurslarining etishmasligi asosiy to'siqlardan biri hisoblanadi. Ko'plab hududiy loyihalar 5–10 yil muddatni talab qilsa-da, bank resurslarining katta qismi qisqa muddatli bo'lgani sababli muddat nomutanosibligi yuzaga keladi.

Ikkinchidan, kredit risklarining yuqori darajasi banklarning ehtiyotkor kredit siyosatini yuritishiga olib keladi. Ayniqsa, yangi tashkil etilgan korxonalar yoki infratuzilma loyihalarida risklarni baholash murakkabligi kreditlash hajmini cheklaydi.

Uchinchidan, garov ta'minoti bilan bog'liq muammolar mavjud. Ko'plab hududiy loyihalar etarli likvid aktivlarga ega emas, bu esa kredit olish imkoniyatlarini kamaytiradi.

To'rtinchidan, foiz stavkalarining nisbatan yuqoriligi investitsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini pasaytiradi. Bu holat ayniqsa kichik biznes subyektlari uchun sezilarli to'siq hisoblanadi.

3. Bank resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash

Bank resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash uchun bir qator iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Jumladan:

- aktivlar rentabelligi (ROA),
- kapital rentabelligi (ROE),
- kredit portfeli sifati,
- likvidlik koeffitsientlari.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, resurslardan samarali foydalanayotgan banklarda kredit portfeli diversifikatsiyalangan bo'lib, muammoli kreditlar ulushi past darajada saqlanadi.

Bundan tashqari, uzoq muddatli resurslarga ega banklar hududiy loyihalarni moliyalashtirishda faolroq ishtirok etadi. Bu esa ularning daromadlilikini oshirish bilan birga iqtisodiy o'sishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

4. Resurslarni diversifikatsiya qilishning iqtisodiy samaradorligi

Resurslarni diversifikatsiya qilish banklar uchun strategik ahamiyatga ega. Bu nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki risklarni kamaytiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki:

- depozitlar bilan bir qatorda obligatsiyalar chiqarish bank resurslarini kengaytiradi;
- xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik uzoq muddatli arzon resurslarni jalb qilish imkonini beradi;
- institutsional investorlarni jalb qilish resurs bazasining barqarorligini oshiradi.

Natijada banklar uzoq muddatli loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

5. Kredit siyosatini takomillashtirish orqali samaradorlikni oshirish

Kredit siyosati bank resurslaridan foydalanish samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Hududiy loyihalarni moliyalashtirishda quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi:

- sektorlar bo'yicha ustuvorliklarni belgilash,
- imtiyozli kredit liniyalarini joriy etish,
- kreditlash jarayonini soddalashtirish.

Shuningdek, kreditlarni monitoring qilish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu kreditlarning qaytmalik riskini kamaytiradi.

6. Risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish

Hududiy loyihalarni moliyalashtirish yuqori darajadagi tavakkalchilik bilan bog'liq. Shu sababli risk menejment tizimini rivojlantirish zarur.

Amaliy tahlillar quyidagilarni ko'rsatadi:

- kredit riskini baholash tizimini avtomatlashtirish samaradorlikni oshiradi;
- sug'urta mexanizmlaridan foydalanish bank yo'qotishlarini kamaytiradi;
- davlat kafolatlari yirik loyihalarni moliyalashtirishni rag'batlantiradi.

7. Raqamli texnologiyalar asosida resurslardan foydalanish samaradorligi

Raqamli transformatsiya bank faoliyatida tub o'zgarishlarga olib kelmoqda.

Fintex texnologiyalaridan foydalanish:

- depozitlarni jalb qilishni osonlashtiradi,
- kreditlash jarayonini tezlashtiradi,
- operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

Natijada banklar resurslardan yanada samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot doirasida hududiy loyihalarni moliyalashtirishda tijorat banklari resurslaridan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilindi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatdiki, tijorat banklari iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda, ayniqsa hududiy ijtimoiy-iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim moliyaviy vositachi sifatida faoliyat yuritadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tijorat banklari resurslarining asosiy qismi qisqa muddatli depozitlardan shakllanayotgani uzoq muddatli investitsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda. Bu esa hududiy loyihalarda moliyaviy resurslar etishmovchiligi muammosini keltirib chiqarmoqda. Shu bilan birga, kredit risklarining yuqori darajasi, garov ta'minoti bilan bog'liq cheklovlar hamda foiz stavkalarining nisbatan yuqoriligi banklarning hududiy loyihalarni moliyalashtirishdagi faolligini pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida aniqlandi.

O'tkazilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, tijorat banklari resurslaridan samarali foydalanish bevosita ularning resurs bazasini diversifikatsiya qilish darajasi, kredit siyosatining moslashuvchanligi hamda

risklarni boshqarish tizimining rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Xususan, uzoq muddatli moliyaviy manbalarni kengaytirish, jumladan obligatsiyalar chiqarish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish va institutsional investorlarni jalb etish banklarning investitsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli bank xizmatlarini joriy etish va zamonaviy moliyaviy texnologiyalardan foydalanish bank resurslarini jalb qilish va ulardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi ilmiy asoslandi. Raqamli transformatsiya nafaqat operatsion xarajatlarni kamaytiradi, balki kreditlash jarayonini tezlashtirish va shaffofligini ta'minlash orqali bank tizimining umumiy samaradorligini oshiradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Shodiyev Odiljon Salim o'g'li "Moliya va bank ishi" kafedrasida assistenti / Шодиев Одилжон Салим угли Ассистент кафедры «Финансы и банковское дело» / Shodiyev Odiljon Salim ugli Assistant of the Department of Finance and Banking

E-mail: shodiyevodiljon364@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3591-0672>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiyotni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari (2019–2025 yy.).

2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari (2022–2025 yy.).

3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

4. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.

5. O'zbekiston Respublikasi "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.

6. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development*. – Harvard University Press, 1934.

7. Levine R. *Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda*. – Journal of Economic Literature, 1997.

8. Mishkin F.S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. – Pearson Education, 2019.

9. Saunders A., Cornett M. *Financial Institutions Management*. – McGraw-Hill, 2018.

10. Rose P., Hudgins S. *Bank Management and Financial Services*. – McGraw-Hill, 2013.

11. Beck T., Demirgüç-Kunt A. *Finance and Development*. – World Bank Publications.

12. Stiglitz J. *The Role of Financial Institutions in Development*

INVESTITSION SEZGIRLIK KONSEPSIYASI ASOSIDA KAMBAG‘ALLIKNING HUDUDIIY OMILLARINI TAHLIL QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Nabiyev Olimjon Abdisalomovich

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ БЕДНОСТИ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ

Набиев Олимжон Абдисаломович

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ANALYZING TERRITORIAL FACTORS OF POVERTY BASED ON THE CONCEPT OF INVESTMENT SENSITIVITY

Nabiyev Olimjon Abdisalomovich

Received: April 2, 2026 Revised: April 7, 2026 Accepted: April 9, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada kambag‘allik nazariyalarida mintaqaviy omilning evolyutsiyasi – an’anaviy “joyning muhimligi” yondashuvidan zamonaviy “investitsion sezgirlik” tushunchasigacha bo‘lgan rivojlanish yo‘li tahlil qilinadi. Maqolada “joyga asoslangan” (place-based) siyosatning nazariy asoslari, mintaqaviy nomutanosibliklarning mustahkamlanish mexanizmlari hamda investitsiyalarning kambag‘allikni qisqartirishga ta’sir samaradorligini belgilaydigan asosiy determinantlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik nazariyalari, mintaqaviy omil, joy muhimi, joyga asoslangan siyosat, investitsion sezgirlik, mintaqaviy nomutanosiblik, kambag‘allik tuzog‘i.

Аннотация: В данной статье анализируется эволюция регионального фактора в теориях бедности – от традиционного подхода «важность места» (place matters) до современного понятия «инвестиционная чувствительность». В статье освещаются теоретические основы «пространственно-ориентированной» (place-based) политики, механизмы закрепления региональных диспропорций, а также основные детерминанты, определяющие эффективность влияния инвестиций на сокращение бедности.

Ключевые слова: теории бедности, региональный фактор, важность места, пространственно-ориентированная политика, инвестиционная чувствительность, региональная диспропорция, ловушка бедности.

Abstract: This article analyzes the evolution of the regional factor in poverty theories – from the traditional “place matters” approach to the modern concept of “investment sensitivity.” The article highlights the theoretical foundations of place-based policies, the mechanisms of reinforcement of regional disparities, and the main determinants that determine the effectiveness of investments in reducing poverty.

Keywords: poverty theories, regional factor, place matters, place-based policy, investment sensitivity, regional disparity, poverty trap.

■ KIRISH

Kambag'allik muammosi insoniyat tarixidagi eng murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy-iqtisodiy hodisalardan biri bo'lib, uning nazariy asoslari turli davrlarda, turli maktablar va yo'nalishlar doirasida shakllangan. Kambag'allik dastlab iqtisodiy hodisa sifatida tushunilgan bo'lib, "kambag'allik – bu shaxs yoki oilaning daromadi jamiyatda qabul qilingan turmush darajasiga erisha olmayotgan holati" deb ta'riflangan. Amartya Sen esa bu tushunchani kengaytirib, kambag'allikni nafaqat daromadlarning pastligi, balki imkoniyatlarning cheklanganligi sifatida talqin qilgan⁴⁰.

So'nggi o'n yilliklarda kambag'allik tadqiqotlarida muhim paradigmatic o'zgarish ro'y berdi: kambag'allik endi faqat "odamlar" (people) bilan bog'liq muammo sifatida emas, balki "joylar" (places) bilan bog'liq tizimli hodisa sifatida ham o'rganila boshlandi. Kambag'allik geografiyasi (poverty geography) inson geografiyasining bir tarmog'i sifatida kambag'allikning geografik qonuniyatlari, tarqalish xususiyatlari, areal turlari va evolyutsion mexanizmlarini, shuningdek, uning geografik muhit bilan bog'liqligini tadqiq qiladi. Ushbu yo'nalishning asosiy g'oyasi – "joy muhimligi" tamoyili bo'lib, u kambag'allikni tushunish va unga qarshi kurashishda hududning o'ziga xos geografik, iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi.

Shu bilan birga, amaliyot shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy rivojlanish strategiyalarida "Joyning muhimligi" yondashuvining o'zi etarli emas. Hududlarning taraqqiyotiga ta'sir etuvchi eng muhim mexanizmlardan biri – bu investitsiyalar. Biroq barcha investitsiyalar bir xil samaraga ega emas; ularning ta'siri hududning "investitsion sezgirligiga", ya'ni qo'yilgan mablag'larni real iqtisodiy o'sish va kambag'allikni qisqartirishga aylantira olish qobiliyatiga bog'liq. Aynan shu nuqtada "Joyning muhimligi" va "investitsion sezgirlik" tushunchalari o'zaro bog'lanadi: joyning xususiyatlari uning investitsion sezgirligini belgilaydi, investitsiyalar esa joyning taraqqiyot yo'nalishini shakllantiradi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Kambag'allik muammosi bir qancha nazariy maktablar doirasida o'rganilgan bo'lib, ularning har biri bu hodisaning turli jihatlarini ochib beradi. Neoklassik iqtisodiy nazariya kambag'allikni asosan resurslarning cheklanganligi va bozor mexanizmlarining nomukammalligi bilan izohlaydi. Bu yondashuvga ko'ra, iqtisodiy o'sishning umumiy sur'ati oshishi bilan kambag'allik darajasi tabiiy ravishda pasayishi kerak. Biroq empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sishi

kambag'allikning qisqarishiga olib kelmaydi. Masalan, Sahroi Kabirdan janubiy Afrikada YaIM o'sishining o'zi kambag'allik darajasini pasaytirishda etarli bo'lmagan⁴¹.

Strukturalistik nazariyalar kambag'allikni iqtisodiy tizimning tarkibiy nomutanosibliklari, "markaz" va "periferiya" o'rtasidagi munosabatlar nuqtai nazaridan tahlil qiladi⁴². Ushbu nazariyalarga ko'ra, notekis rivojlanish – ba'zi hududlar boshqalarga qaraganda tezroq o'sishining tabiiy natijasi bo'lib, bu jarayon o'z-o'zini mustahkamlovchi spiral shaklida davom etadi. Boshqacha aytganda, rivojlangan hududlar yanada boyib, qoloq hududlar esa yanada qashshoqlashadi. "Joyning muhimligi" tamoyilining amaliy ifodasi "joyga asoslangan" (place-based) siyosatdir. An'anaviy "joyga befarq" yondashuvlardan farqli o'laroq, joyga asoslangan siyosat har bir mintaqaning o'ziga xos muammolari va imkoniyatlarini hisobga oladi. Bu siyosat markazlashtirilgan umumiy dasturlardan voz kechib, qoloq mintaqalarning xususiyatlariga moslashtirilgan chora-tadbirlarni va ularga vakolatlarni berishni nazarda tutadi.

Joy(hudud)ga asoslangan siyosatning asosiy g'oyasi shundan iboratki, hududlarning rivojlanishidagi nomutanosibliklar chuqur tarkibiy sabablarga ega bo'lib, ularni oddiy bozor mexanizmlari orqali bartaraf etish mumkin emas. Ko'pgina qoloq hududlarda mavjud resurslar "tuzoqqa tushgan" holatda bo'ladi – ular ishsizlik yoki to'liq bo'lmagan bandlik holatida qoladi, chunki o'zgarish yo'llaridagi noaniqlik va bunga qarshi kuchli manfaatlar mavjud.

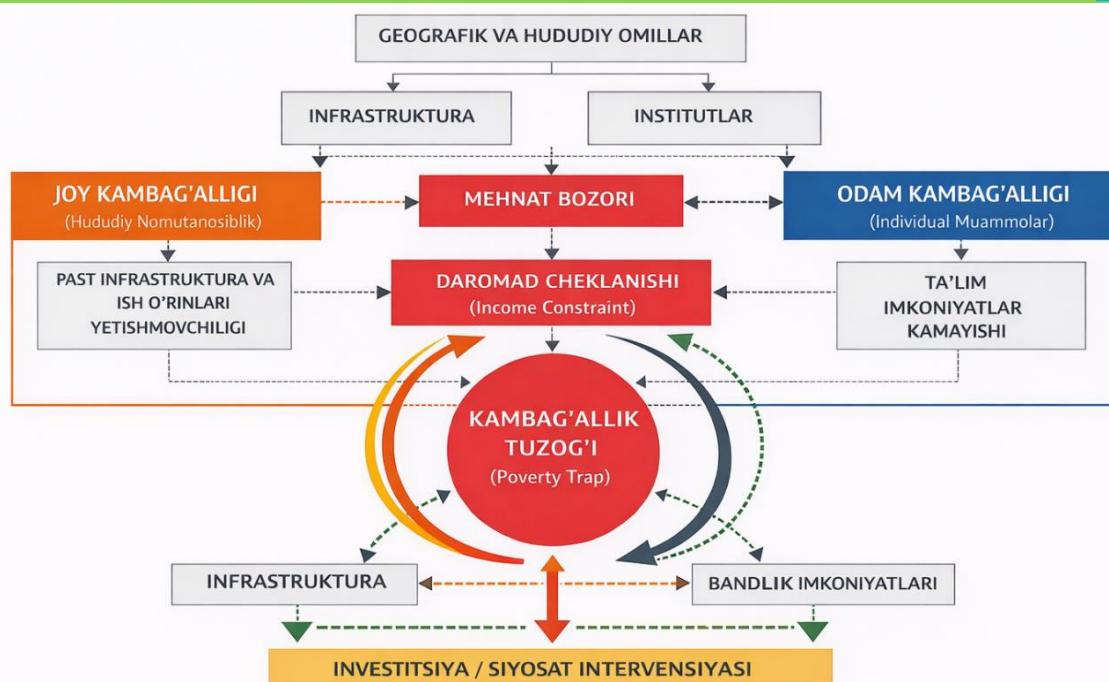
Yevropa Ittifoqining "Birdamlik siyosati" joyga asoslangan yondashuvning eng yirik namunasidir. Bu siyosat markaziy reja asosida emas, balki mahalliy ehtiyojlarga asoslangan holda qiyin ahvoldagi hududlarga investitsiyalarni yo'naltiradi. Shuningdek, pandemiya, geosiyosiy keskinliklar va sun'iy intellekt kabi yangi texnologiyalar qiymat yaratiladigan joylarni o'zgartirishi munosabati bilan joyga asoslangan strategiyalarga qiziqish yana ortib bormoqda. "Joyning muhimligi" yondashuvi mintaqaviy nomutanosibliklarning nafaqat mavjudligini, balki ularning o'z-o'zini mustahkamlash mexanizmlarini ham ochib beradi. Qoloq mintaqalar odatda quyidagi xususiyatlarga ega: past daromadlar, sekin o'sish, xizmatlardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi, moliyaviy inklyuziya va xususiy investitsiyalarning past darajasi, yomon infratuzilma va kam sonli yaxshi ish o'rinlari. Ular etakchi shahar markazlaridan iqtisodiy va jismoniy jihatdan uzoqda joylashgan bo'lishi mumkin, bu esa odamlarning ko'chishi yoki yaxshi bozorlarga ulanishini qiyinlashtiradi.

⁴⁰Yang Zhou, *Yansui Liu*. The geography of poverty: Review and research prospects. *Journal of Rural Studies* Volume 93, July 2022, Pages 408-416. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016718303899?via%3Dihub>

⁴¹Opeoluwa Adeniyi Adeosun, Philip Akani Olomola, Mosab I. Tabash, Suhaib Anagreh. Investment and inclusive growth in sub-Saharan Africa. *African Journal* <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

of Economic and Management Studies. Volume 13, Issue 4, 22 March 2022, Pages 525-550. <https://www.sciencedirect.com/org/science/article/abs/pii/S2040070522000267>

⁴²Diydor Berdiklichev, Ikuko Uochi. Mulohaza. O'zbekistonda kambag'allik: raqamlar, tendensiyalar va muammolar. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/08/23/poverty/>.

1-rasm. “Joyning muhimligi” paradigmasi asosida kambag‘allikning tizimli va investitsion boshqaruv modeli⁴³

Ammo eng muhimi shundaki, bu xususiyatlar bir-birini mustahkamlab, “kambag‘allik tuzog‘i”ni (poverty trap) hosil qiladi. Past daromadlar investitsiyalarni jalb qilmaydi, investitsiyalarning yo‘qligi ish o‘rinlari yaratilmasligiga olib keladi, ish o‘rinlarining yo‘qligi esa daromadlarning yanada past bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Bu “aylanib qolgan doira”ni uzish tashqi aralashuv va maqsadli siyosatni talab qiladi.

Natijalar. Investitsiyalar – xususan, infratuzilmaga, ta’limga, sog‘liqni saqlashga va ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan investitsiyalar – kambag‘allikni qisqartirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Biroq bu bog‘liqlik har doim ham to‘g‘ri va bir xil darajada namoyon bo‘lavermaydi.

Janubiy Afrika iqtisodiyotlari misolida olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, energetika va transport sohasidagi davlat-xususiy sheriklik investitsiyalarining kambag‘allik va uning og‘irligini qisqartirishga qo‘shgan hisssasi juda kichik bo‘lib, bu investitsiyalarning kambag‘allikka bevosita ta’siri ahamiyatsiz darajada ekanligini anglatadi⁴⁴. Bu holat “investitsion sezgirlik” tushunchasining muhimligini ko‘rsatadi: hatto katta hajmdagi investitsiyalar ham, agar ular to‘g‘ri yo‘naltirilmasa va tegishli shart-sharoitlar mavjud bo‘lmasa, kambag‘allikni kamaytirishda samarasiz bo‘lishi mumkin. “Investitsion sezgirlik” tushunchasi mintaqaning qo‘yilgan investitsiyalarni real iqtisodiy o‘shish va kambag‘allikni qisqartirishga aylantira olish qobiliyatini ifodalaydi. Bu tushuncha ikki muhim jihatni o‘z ichiga oladi: birinchidan,

investitsiyalarning o‘zi qanchalik samarali ekanligi; ikkinchidan, mintaqaning ushbu investitsiyalarni “o‘zlashtira olish” qobiliyati.

Boshqa tomondan, Hindiston qishloq hududlari misolida olib borilgan empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ayniqsa yomg‘irli dehqonchilik hududlariga yo‘naltirilgan investitsiyalar kambag‘allikni qisqartirishda yuqori samaradorlikka ega⁴⁵. Bu holat investitsiyalarning natijadorligi mintaqaning iqlimiy, geografik va iqtisodiy xususiyatlariga sezilarli darajada bog‘liqligini tasdiqlaydi.

“Investitsion sezgirlik” tushunchasi iqtisodiy adabiyotda ko‘pincha investitsiyalarning foiz stavkasi yoki daromad o‘zgarishiga reaksiyasi sifatida talqin etilsa-da, so‘nggi tadqiqotlarda ushbu atamani mintaqaning jalb qilingan investitsion resurslarni real iqtisodiy o‘shish va kambag‘allikni qisqartirishga aylantirish qobiliyati sifatida qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatmoqda. Ushbu yondashuv ikki muhim jihatni ajratib ko‘rsatadi:

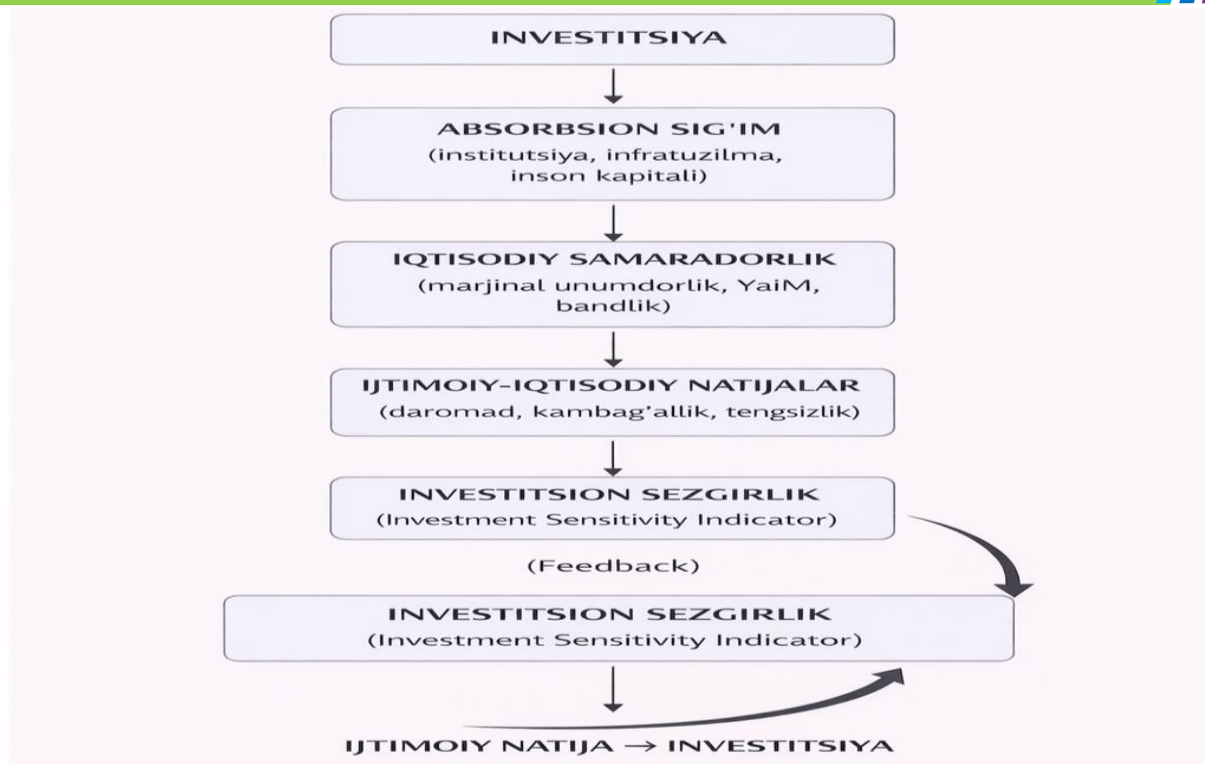
birinchidan, investitsiyalarning bevosita samaradorligi (ya’ni qo‘shilgan har bir investitsiya birligining marjinal unumdorligi, YaIM o‘shishiga hisssasi va bandlik multiplikatori);

ikkinchidan, mintaqaning absorbsion sig‘imi – bu institutsional sifat, infratuzilma rivojlanganligi, inson kapitali darajasi, boshqaruv samaradorligi, korrupsiyaga qarshi kurash va ijtimoiy inklyuzivlik kabi omillar majmuasini o‘z ichiga oladi.

⁴³ Muallif ishlanmasi

⁴⁴ Mduduzi Biyase, Charles Shaaba Saba. Do Public-Private Partnership Investments Influence Poverty in Southern African Economies? A Panel VAR Approach. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pa.70117>

⁴⁵ Shenggen Fan, Peter Hazell, Sukhadeo Thorat (2000) “Government Spending, Agricultural Growth, and Poverty in Rural India” IFPRI – International Food Policy Research Institute) <https://cgspace.cgiar.org/server/api/core/bitstreams/7d70f411-243f-4541-9b91-37a12d25f3a8/content> <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

2-rasm. Investitsion sezgirlikning ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiya mexanizmi⁴⁶

Ushbu ikkinchi jihat aynan investitsiyalar keltirgan nominal foydani real daromad o'sishi, kambag'allik chegarasidan chiqish va tengsizlikni qisqarishiga aylantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, investitsion sezgirlikni yuqori bo'lgan mintaqalar, hatto nisbatan kam hajmdagi sarmoyalar hisobiga ham sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erisha oladi, aksincha, past sezgirlik esa katta investitsiyalarning ham "o'zlashtirilmay qolishi"ga, resurslarning isrof bo'lishi yoki faqat qisqa muddatli ta'sir ko'rsatishiga olib keladi. Shu sababli,

rivojlanayotgan hududlarda iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishi nafaqat investitsiyalar hajmini oshirish, balki aynan investitsion sezgirlikni oshiruvchi institutsional va tizimli islohotlarni (masalan, ta'lim sifati, er va mulk huquqining himoyasi, soliq tizimining shaffofligi) amalga oshirishdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbekiston iqtisodiyoti hozirda yuqori investitsion faollik bilan ajralib turibdi, ammo bu faollik bir qator omillarga juda sezgir bo'lib qolmoqda. Quyidagi jadvalda asosiy omillarning ta'sir yo'nalishlari jamlangan:

1-jadval.

O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion sezgirlikni shakllantiruvchi omillar va ularning ta'sir mexanizmi⁴⁷

Omil	Hozirgi holat	Investitsion sezgirlikka ta'siri
Foiz stavkalari	Pul-kredit siyosatining qat'iyligi sharoitida asosiy stavka 14% darajasida shakllangan bo'lib, tijorat kreditlari stavkalari 20% dan yuqori diapazonda saqlanmoqda.	Juda yuqori sezgirlik. Yuqori foiz stavkalari investitsiya talabining foizga nisbatan elastikligini oshiradi hamda kapital qo'yilmalar hajmini cheklaydi, natijada investitsiyalar yuqori rentabelli loyihalar bilan chegaralanadi.
Iqtisodiy o'sish	2025-yilda YaIM o'sishi ~7.7% darajasida kuzatilgan bo'lib, 2026–2027-yillarda ~6.7% darajasida barqarorlashishi prognoz qilinmoqda.	Yuqori sezgirlik. Iqtisodiy o'sish ichki talabning kengayishi orqali investitsiya faolligini rag'batlantiradi, biroq o'sish sur'atlarining pasayishi investitsiya oqimlarining sekinlashishiga olib kelishi mumkin.
Islohotlar va investitsiya muhiti	Investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.	O'rtacha sezgirlik. Institutsional islohotlar investitsiya muhitining sifatini oshiradi, ammo qat'iy pul-kredit sharoiti ularning qisqa muddatli samaradorligini cheklashi mumkin.

⁴⁶ Muallaif ishlanmasi

⁴⁷ Muallif tomonidan tuzilgan

Jadvalda investitsion sezgirlikka ta'sir etuvchi omillar tizimli ravishda aks ettirilgan bo'lib, ularning ta'siri foiz elastikligi, talab dinamikasi va institutsional muhit orqali shakllanishi aniqlanadi. O'zbekistondagi investitsion sezgirlikni bir necha asosiy omilning murakkab o'zaro ta'siri orqali tushunish mumkin:

– Monetar siyosat va kredit resurslarining qimmatligi. Markaziy bank inflyatsiyani pasaytirish maqsadida asosiy stavkani 14% darajasida ushlab, qat'iy siyosat olib bormoqda. Bu siyosat o'z samarasini berib, 2025-yilda inflyatsiya 7,3% gacha pasaygan. Biroq, buning aksi sifatida kreditlar nihoyatda qimmatlashgan. 2025 yil dekabr holatiga ko'ra, iqtisodiyotdagi o'rtacha kredit stavkasi 22,9% ni tashkil etgan⁴⁸. Bu esa, ayniqsa, kichik va o'rta biznes uchun kiritilayotgan islohotlarga qaramay, moliyalashtirish imkoniyatlarini keskin qisqartiradi.

– Davlatning faol ishtiroki. Yuqoridagi jadvalda keltirilganidek, davlat 2026-yilda 782 ta yangi sanoat va infratuzilma loyihasini boshlashni rejalashtirmoqda. Davlatning o'zi eng yirik investorlardan biri sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu holat iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashda, xususi sektor investitsiyalarining yuqori foiz stavkalariga nisbatan sezgirlikni yanada oshirishi mumkin.

– Tuzilmaviy o'zgarishlar va iqtisodiy o'sish. Iqtisodiyot xizmatlar va qurilish sohalari hisobiga barqaror o'sib bormoqda. Biroq, bu o'sish, shuningdek, ma'lum darajada investitsiya va eksport hisobiga ta'minlanmoqda⁴⁹. Demak, iqtisodiy o'sishning o'zi ham investitsiyalarga bog'liq bo'lib, bu o'zaro munosabat investitsiyalarning iqtisodiy sharoitlarga nisbatan sezgirlikni kuchaytiradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion faollik ikki tomonlama va qisman qarama-qarshi makroiqtisodiy mexanizm ta'sirida shakllanadi. Bir tomondan, amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar va nisbatan yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlari investitsiya talabini rag'batlantiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu holat investitsiyalarning pro-siklik xususiyatga ega ekanligini, ya'ni iqtisodiy o'sish va bozor kengayishiga nisbatan ijobiy reaksiyaga kirishini tasdiqlaydi.

Boshqa tomondan, inflyatsion bosimlarni jilovlashga qaratilgan qat'iy pul-kredit siyosati moliyaviy resurslar qiymatini oshirib, investitsiya faolligini cheklovchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu sharoitda investitsiya talabi foiz stavkalariga nisbatan yuqori elastiklikni namoyon etib, kapital qiymatining oshishi bilan bog'liq moliyaviy cheklovlar mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va investitsiyalarni kengaytirish o'rtasidagi muvozanat muammosini yuzaga keltiradi.

Natijada, O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalar dinamikasi assimetrik sezgirlik bilan

tavsiflanadi: iqtisodiy o'sish investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omil bo'lsa, moliyalashtirish xarajatlarining oshishi kapital qo'yilmalar hajmini sezilarli darajada cheklaydi. Bu holat investitsion sezgirlikning bir yo'nalishli emas, balki iqtisodiy o'sish omillari va moliyaviy sharoitlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini anglatadi.

Iqtisodiy siyosat nuqtai nazaridan, investitsion faollikning barqarorligini ta'minlash muvozanatli yondashuvni talab etadi. Xususan, pul-kredit siyosatini bosqichma-bosqich yumshatish, shuningdek, xususi sektor uchun moliyaviy resurslarning mavjudligi va arzonligini oshirish investitsiya sezgirlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, institutsional sifatni yaxshilash va moliyaviy bozorlarni rivojlantirish orqali investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish zarur.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Nabiyev Olimjon Abdisalomovich Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM / Набиев Олимжон Абдисаломович Негосударственное образовательное учреждение «Университет экономики и педагогики» / Nabiyev Olimjon Abdisalomovich Non-state Educational Institution "University of Economics and Pedagogy"

E-mail: nabievlim1984@gmail.com

ORCID: 0009-0009-0072-9356

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yang Zhou, [Yansui Liu](#). The geography of poverty: Review and research prospects. [Journal of Rural Studies](#) Volume 93, July 2022, Pages 408-416. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016718303899?via%3Dihub>
2. Opeoluwa Adeniyi Adeosun, Philip Akani Olomola, Mosab I. Tabash, Suhaib Anagreh. Investment and inclusive growth in sub-Saharan Africa. [African Journal of Economic and Management Studies](#). Volume 13, Issue 4, 22 March 2022, Pages 525-550. <https://www.sciencedirect.com/org/science/article/abs/pii/S2040070522000267>
3. Diyodor Berdiklichev, Ikuko Uochi. Mulohaza. O'zbekistonda kambag'allik: raqamlar, tendensiyalar va muammolar. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/08/23/poverty/>.
4. [Mduduzi Biyase](#), [Charles Shaaba Saba](#). Do Public-Private Partnership Investments Influence Poverty in Southern African Economies? A Panel VAR Approach. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pa.70117>
5. Shenggen Fan, Peter Hazell, Sukhadeo Thorat (2000) "Government Spending, Agricultural Growth, and Poverty in Rural India" IFPRI – International Food Policy Research Institute) <https://cgspace.cgiar.org/server/api/core/bitstreams/7d70f411-243f-4541-9b91-37a12d25f3a8/content>

⁴⁸ O'zbekiston Milliy axborot agentligi. Markaziy bank asosiy stavkani o'zgartirmadi. 18.04.2026. https://uza.uz/oz/posts/markaziy-bank-asosiy-stavkani-ozgartirmadi_812311

⁴⁹ World Bank Group. Jobs and Prosperity. Europe and Central Asia Economic Update. Office of the Chief Economist. Fall 2025. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/9b18a520-9e9a-4e71-af8d-cf04b499fa18/content>

6. O'zbekiston Milliy axborot agentligi. Markaziy bank asosiy stavkani o'zgartirmadi. 18.04.2026. https://uza.uz/oz/posts/markaziy-bank-asosiy-stavkani-ozgartirmadi_812311

7. World Bank Group. Jobs and Prosperity. Europe and Central Asia Economic Update. Office of the Chief Economist. Fall 2025. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/9b18a520-9e9a-4e71-af8d-cf04b499fa18/content>

8. Аржаев, Ф. И., Андрюхин, В. Ю., & Усов, Д. В. (2022). Теоретические основы моделирования

системной бедности на примере Центральной Азии. Вестник МГИМО-Университета.

9. Facchini, G., Neundorff, A., Pardos-Prado, S., & Testa, C. (2025). Regional economic conditions, relative deprivation, and political resentment. NICEP Working Paper.

10. Gavilanes, D. A., et al. (2026). The Infrastructure Paradox in Ecuador: Public Investment and the Persistence of Territorial Disparities. *Economies*, 14(4), 139

EKOLOGIK SOLIQLAR TIZIMINING YASHIL IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Xaydarova Shoxista Davranovna

РОЛЬ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ НАЛОГОВ В РАЗВИТИИ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Хайдарова Шохиста Даврановна

THE ROLE OF THE ENVIRONMENTAL TAX SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF THE GREEN ECONOMY AND DIRECTIONS FOR IMPROVING ITS EFFICIENCY

Xaydarova Shoxista Davranovna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida tabiiy resurslardan intensiv foydalanish natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar hamda ularni bartaraf etishda ekologik soliqlar tizimining o‘rni o‘rganilgan. Tadqiqot jarayonida ekologik soliqlar orqali atrof-muhitga salbiy ta’sirlarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va yashil iqtisodiyot rivojlanishini rag‘batlantirish masalalari tahlil qilingan. Ishda statistik ma’lumotlar asosida atmosfera havosining ifloslanish dinamikasi o‘rganilib, jahon tajribasi va O‘zbekiston amaliyoti o‘zaro taqqoslangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekologik soliqlar tizimini takomillashtirish, differensial soliq stavkalarini joriy etish hamda ekologik toza texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yashil iqtisodiyot rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: ekologik soliqlar, yashil iqtisodiyot, atmosfera ifloslanishi, ifloslantiruvchi moddalar dinamikasi, ekologik barqarorlik, O‘zbekiston.

Аннотация: В данной статье исследуется роль системы экологических налогов в снижении негативного воздействия на окружающую среду и развитии «зелёной» экономики в условиях современного экономического развития. В процессе исследования проанализированы вопросы рационального использования природных ресурсов, обеспечения экологической безопасности и стимулирования внедрения экологически чистых технологий посредством экологических налогов. На основе статистических данных изучена динамика загрязнения атмосферного воздуха, а также проведён сравнительный анализ мирового опыта и практики Узбекистана. По результатам исследования установлено, что совершенствование системы экологических налогов, внедрение дифференцированных налоговых ставок и расширение поддержки экологически чистых технологий способствуют ускорению развития зелёной экономики и обеспечению экологической устойчивости.

Ключевые слова: экологические налоги, зелёная экономика, загрязнение атмосферы, динамика загрязняющих веществ, экологическая устойчивость, Узбекистан.

Abstract: This article examines the role of environmental tax systems in reducing negative environmental impacts and promoting the development of a green economy under conditions of modern economic growth. The study analyzes issues related to the rational use of natural resources, ensuring environmental safety, and stimulating the implementation of environmentally friendly technologies through environmental taxation. Based on statistical data, the dynamics of air pollution were studied, and a comparative analysis of global experience and the practice of Uzbekistan was conducted. The results indicate that improving the environmental tax system, introducing differentiated tax rates, and supporting environmentally friendly technologies contribute to accelerating green economy development and ensuring environmental sustainability.

Keywords: environmental taxes, green economy, air pollution, pollutant dynamics, environmental sustainability, Uzbekistan.

■ KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida sanoat ishlab chiqarish hajmlarining ortishi va tabiiy resurslardan intensiv foydalanish atrof-muhitga antropogen bosimning kuchayishiga olib kelib, atmosfera havosining ifloslanishi va ekologik barqarorlikning izdan chiqishiga sabab bo'lmoqda. Shu munosabat bilan barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda salbiy tashqi ta'sirlarni kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlarni, xususan ekologik soliqlar tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon tajribasi ekologik soliqlar ishlab chiqaruvchilarni ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga rag'batlantirish hamda resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashda samarali vosita ekanligini ko'rsatmoqda. O'zbekiston sharoitida esa yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va atmosferaga chiqariladigan ifloslantiruvchi moddalar hajmini kamaytirish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur tadqiqot ekologik soliqlar tizimining yashil iqtisodiyot rivojlanishidagi o'rnini baholash hamda atmosfera ifloslanishi dinamikasi asosida ekologik barqarorlikni ta'minlash yo'nalishlarini aniqlashga qaratilgan.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda yashil iqtisodiyot, ekologik soliqlar va barqaror rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik keng o'rganilmoqda. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarni mazmunan bir necha asosiy guruhlariga ajratish mumkin.

1-guruh: Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanishning nazariy asoslari

Yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari va resurslardan samarali foydalanish masalalari ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, Mikhno I. va hammualliflari yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanishning muhim komponenti bo'lib, u resurs samaradorligini oshirish hamda ekologik xavfsizlikni ta'minlash orqali iqtisodiy o'sishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [1]. Mualliflar yashil iqtisodiyotning asosiy ustunlari sifatida ekologik texnologiyalarni joriy etish, resurslarni tejash va chiqindilarni kamaytirishni ko'rsatadi.

Shuningdek, Barbier E. yashil iqtisodiyot siyosatini shakllantirishda davlat boshqaruvi va iqtisodiy mexanizmlarning muhimligini asoslab bergan [3]. Uning fikricha, barqaror rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish uchun fiskal vositalar, jumladan ekologik soliqlar va subsidiya tizimlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatlari va barqaror rivojlanish muammolari Zhang K. va Wen Z. tomonidan ham chuqur o'rganilgan bo'lib, ular ekologik siyosatlarning samaradorligi ko'p jihatdan institutsional mexanizmlarga bog'liqligini qayd etadi [9]. Ushbu tadqiqot ekologik boshqaruv tizimining takomillashuvi yashil iqtisodiyotga o'tishning muhim sharti ekanligini ko'rsatadi.

2-guruh: Ekologik soliqlar va fiskal siyosatning yashil rivojlanishga ta'siri

Ekologik soliqlar va fiskal siyosat vositalarining yashil iqtisodiyotdagi o'zni alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Yan H., Qamruzzaman M. va Kor S. tadqiqotida yashil investitsiyalar, fiskal siyosat va energiya narxlarining o'zaro bog'liqligi tahlil qilinib, ekologik soliqlar toza energiya ulushini oshirishda muhim vosita ekanligi asoslangan [2].

Ekologik soliqlarning innovatsion rivojlanishga ta'siri Wang Y. va Yu L. tomonidan Xitoy tajribasi asosida o'rganilgan [4]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ekologik soliqlarning maqbul darajada belgilanishi korxonalarda yashil texnologiyalarni joriy etish jarayonini tezlashtiradi va sanoatning ekologik samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, Liu H. va hammualliflari ekologik soliqlar hamda boshqaruv tizimlarining barqaror muhitni shakllantirishdagi rolini o'rgangan [8]. Ularning xulosalariga ko'ra, ekologik soliqlar samaradorligi ko'p jihatdan davlat boshqaruvi sifati bilan chambarchas bog'liq.

3-guruh: Yashil innovatsiyalar, uglerod soliqlari va ekologik barqarorlik

So'nggi yillarda yashil innovatsiyalar va uglerod soliqlarining barqaror rivojlanishga ta'siri keng o'rganilmoqda. Wang X. va hammualliflari yashil innovatsiyalar, ekologik siyosat va uglerod soliqlarining karbon neytrallikka erishishdagi rolini tahlil qilgan [6]. Tadqiqot natijalari ushbu omillar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim strategik vosita ekanligini ko'rsatadi.

Dogan E., Hodžić S. va Fatur Šikić T. esa ekologik soliqlar va yashil iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, ekologik soliqlar karbon chiqindilarini kamaytirishda samarali vosita ekanligini aniqlagan [7].

Shuningdek, Zhang Y., Khan I. va Zafar M. W. tomonidan olib borilgan tadqiqotda tabiiy resurslar, energiya resurslari va soliq tushumlari ekologik sifatga qanday ta'sir qilishi empirik usulda baholangan [5]. Ularning tadqiqoti ekologik soliqlar atrof-muhit sifatini yaxshilashga sezilarli hissa qo'shishini ko'rsatadi

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda ekologik soliqlar tizimining yashil iqtisodiyot rivojlanishiga ta'sirini baholashda tizimli yondashuv asosida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida atmosfera havosiga chiqariladigan ifloslantiruvchi moddalar dinamikasini o'rganishda statistik va dinamik tahlil usullari qo'llanildi. Shuningdek, ekologik soliqlar tizimining samaradorligini baholash hamda uni takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashda taqqoslash (komparativ) tahlil usulidan foydalanildi. Tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasining rasmiy statistik manbalari asosida shakllantirildi.

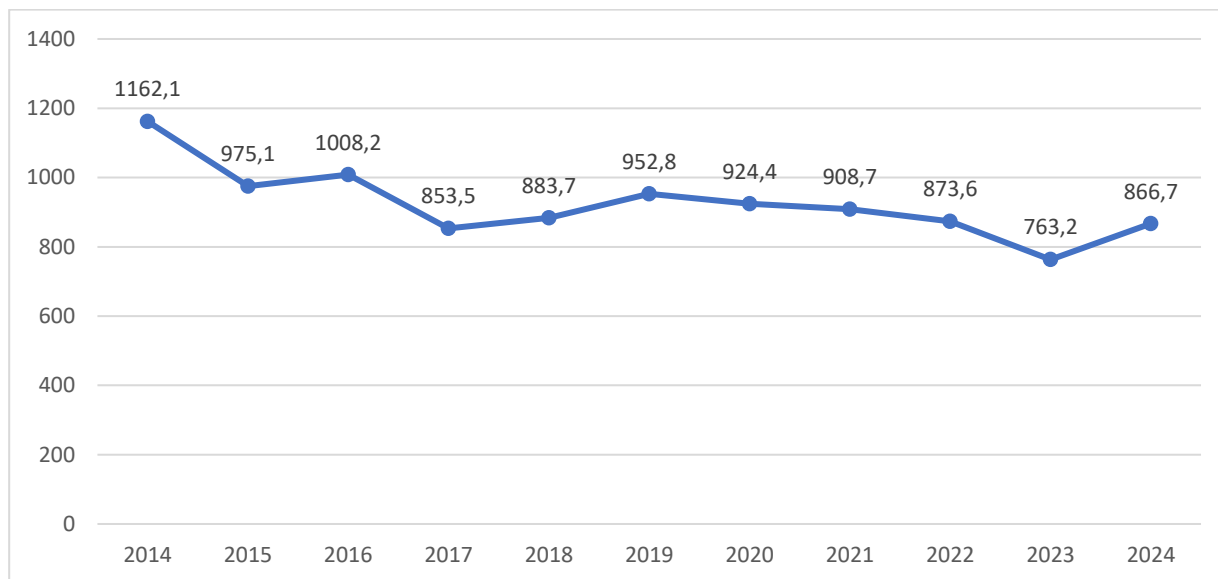
■ TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon amaliyotida ekologik soliqlar asosan atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Rivojlangan mamlakatlarda karbon soliqlari, chiqindi emissiyasi

uchun to'lovlar va energiya iste'moli soliqlari keng qo'llaniladi. Bunday yondashuv natijasida karbon chiqindilari kamayib, "yashil" texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish tezlashgan.

Ayniqsa Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ekologik soliqlar iqtisodiy siyosatning muhim vositasiga aylangan.

1-rasm. Atmosferaga chiqariladigan ifloslantiruvchi moddalar (ming tonna) to'g'risida yillik ma'lumot⁵⁰ (muallif ishlanmasi stat.uz ma'lumotlari asosida)

2014–2024 yillarda atmosferaga chiqarilgan ifloslantiruvchi moddalar hajmi umuman kamayish tendentsiyasini namoyon etdi. Agar 2014-yilda bu ko'rsatkich 1162,1 ming tonnani tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 866,7 ming tonnagacha tushgan. Ya'ni tahlil davrida 295,4 ming tonnalik yoki 25,4 foizlik qisqarish kuzatildi. Biroq dinamikada barqaror pasayish emas, balki ayrim yillarda o'sish va pasayishlar almashib turgani ko'rinadi. Xususan, 2017–2019 yillarda ko'rsatkichning o'sishi, 2019–2023 yillarda izchil pasayish, 2024-yilda esa qayta oshish kuzatilgan. Eng yuqori ko'rsatkich 2014-yilda, eng past ko'rsatkich esa 2023-yilda qayd etilgan. Mazkur dinamik o'zgarishlar atmosfera ifloslanishini kamaytirishga qaratilgan ekologik siyosat chora-tadbirlarining muayyan darajada samaradorligini ko'rsatadi, biroq natijalarning barqaror emasligi tizimli yondashuvni yanada kuchaytirish zarurligini anglatadi. Ushbu tendensiya mamlakatda amalga oshirilayotgan ekologik siyosat chora-tadbirlarining muayyan darajada samaradorligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ham yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash yo'nalishida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, atrof-muhitni ifloslantirganlik uchun to'lovlar, chiqindilarni joylashtirish yig'imlari va tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar iqtisodiy mexanizm sifatida qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligi elektr energiyasiga bo'lgan talabning ortishiga olib kelmoqda. Mamlakat Markaziy

Osiyodagi eng zich aholi joylashgan davlatlardan biri bo'lib, so'nggi o'n yillik davomida o'rtacha 5,8 foizlik iqtisodiy o'sish sur'atlarini namoyon etgan. Ushbu tendensiya milliy iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishlari bilan bir qatorda energiya iste'molining izchil ortib borayotganini ko'rsatadi.

Prognozlarga ko'ra, ortib borayotgan energiya talabini qondirish maqsadida 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatini 25 gigavattga etkazish rejalashtirilgan bo'lib, bu mamlakat umumiy elektr energiyasi iste'molining qariyb 40 foizini tashkil etadi [10]. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda xalqaro moliyaviy institutlarning ishtiroki muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xususan, 2025-moliya yilida Jahon banki guruhi tomonidan quvvati 250 MVt bo'lgan quyosh fotoelektr stansiyasi hamda 63 MVt quvvatli energiya saqlash tizimi (BESS) qurilishi uchun moliyaviy yordam paketi ajratilgan. Ushbu paket tarkibiga Xalqaro moliya korporatsiyasi tomonidan 53 million AQSh dollarigacha bo'lgan kredit hamda Jahon banki tomonidan 12 million AQSh dollarigacha bo'lgan kafolat kiritilgan. Mazkur loyiha Markaziy Osiyoda energiya saqlash tizimi bilan integratsiyalashgan qayta tiklanuvchi energiya loyihalarining dastlabki namunalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu innovatsion energiya saqlash texnologiyalarining joriy etilishi energiya tizimi barqarorligini oshirish, elektr ta'minoti ishonchligini kuchaytirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining o'zgaruvchanligi bilan bog'liq muammolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Mazkur jarayonlar esa ekologik siyosat samaradorligini oshirish

⁵⁰ muallif ishlanmasi stat.uz ma'lumotlari asosida)

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

hamda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini jadallashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi⁵¹.

Umuman olganda, jahon tajribasi va milliy amaliyot tahlili ekologik soliqlar va iqtisodiy

rag'batlantirish mexanizmlaridan samarali foydalanish yashil iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirish hamda ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

1-jadval.

2019–2024 yillarda ekologik to'lovlar tushumi va o'sish sur'ati

Yillar	Ekologik to'lovlar tushumi (mlrd so'm)	O'sish sur'ati (%)
2019	3420	–
2020	3860	112.9
2021	4520	117.1
2022	5380	119.0
2023	6470	120.3
2024	7820	120.9

2019–2024 yillarda O'zbekistonda ekologik soliqlar va to'lovlar tushumida barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilgan. Xususan, 2019-yilda ekologik to'lovlar hajmi 3420 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 7820 mlrd so'mga etgan. Mazkur davr mobaynida ekologik to'lovlar tushumi jami 128,7 foizga oshib, o'rtacha yillik o'sish sur'ati taxminan 18,0 foizni tashkil etgan.

Ekologik to'lovlar tushumining ortishi, avvalo, tabiiy resurslardan foydalanish hajmining kengayishi, soliqqa tortish bazasining mustahkamlanishi hamda ekologik nazorat mexanizmlarining kuchaytirilishi bilan izohlanadi. Ayniqsa, suv resurslaridan foydalanish hamda er qa'ridan foydalanish soliqlari tushumining oshishi umumiy ekologik to'lovlar hajmining o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Shuningdek, ekologik to'lovlar dinamikasining ijobiy o'sishi mamlakatda yashil iqtisodiyot tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish hamda ekologik siyosat samaradorligini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasi sifatida baholanishi mumkin. Kelgusida ekologik soliqlar tizimini yanada takomillashtirish, differensial stavkalarni joriy etish hamda ekologik toza texnologiyalarni qo'llayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik soliqlar tizimi zamonaviy iqtisodiyotda atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish hamda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini jadallashtirishda muhim fiskal instrument sifatida xizmat qiladi. Jahon tajribasi tahlili ekologik soliqlarni samarali joriy etgan mamlakatlarda karbon emissiyalarining kamayishi, energiya samaradorligining oshishi va "yashil" innovatsiyalar ulushining ortishini tasdiqlaydi.

O'zbekiston amaliyoti tahlili esa ushbu tizimni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, ekologik to'lovlarning iqtisodiy rag'batlantiruvchi funksiyasini kuchaytirish, ularni hisoblash mexanizmlarini soddalashtirish hamda tushumlarni to'liq ekologik loyihalarga yo'naltirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ekologik soliqlar samaradorligi faqat fiskal siyosat bilan emas, balki institutsional islohotlar, ekologik monitoring tizimi va xalqaro hamkorlik darajasi bilan ham bevosita bog'liqdir.

Umuman olganda, ekologik soliqlarni bosqichma-bosqich takomillashtirish O'zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanish strategiyasini qo'llab-quvvatlaydi, atrof-muhit sifatini yaxshilaydi hamda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtiradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Xaydarova Shoxista Davranovna Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi / Хайдарова Шохиста Даврановна Преподаватель кафедры экономики Термезского университета экономики и сервиса / Xaydarova Shoxista Davranovna Lecturer at the Department of Economics

Termez University of Economics and Service

E-mail: khaydarova.tues@gmail.com

ORCID: 0009-0000-7870-9130 Orcid

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mikhno I., Koval V., Shvets G., Garmatiuk O., Tamošiūnienė R. Green economy in sustainable development and improvement of resource efficiency // Journal of Environmental Management. – 2021.

2. Yan H., Qamruzzaman M., Kor S. Nexus between green investment, fiscal policy, environmental tax, energy price, natural resources, and clean energy: a

⁵¹World Bank Group. Создание рабочих мест, содействие росту экономики: Годовой отчет за 2025 год. – 2025.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

step towards sustainable development // Sustainability. – 2023. – Vol. 15. – No. 18. – P. 13591.

3.Barbier E. The policy challenges for green economy and sustainable economic development // Natural Resources Forum. – 2011. – Vol. 35. – No. 3. – P. 233–245.

4.Wang Y., Yu L. Can the current environmental tax rate promote green technology innovation? Evidence from China's resource-based industries // Journal of Cleaner Production. – 2021. – Vol. 278. – P. 123443.

5.Zhang Y., Khan I., Zafar M. W. Assessing environmental quality through natural resources, energy resources, and tax revenues // Environmental Science and Pollution Research. – 2022. – Vol. 29. – No. 59. – P. 89029–89044.

6.Wang X., Zhang Y., Li J. et al. The role of green innovations, environmental policies and carbon taxes in achieving carbon neutrality // Environmental Science and Pollution Research. – 2022. – Vol. 29. – No. 6. – P. 8393–8407.

7.Dogan E., Hodžić S., Fatur Šikić T. A way forward in reducing carbon emissions in environmentally friendly countries: the role of green growth and environmental taxes // Economic Research-Ekonomska istraživanja. – 2022. – Vol. 35. – No. 1. – P. 5879–5894.

8.Liu H., Zhang Z., Li Y. et al. The path to sustainable environment: do environmental taxes and governance matter? // Sustainable Development. – 2023. – Vol. 31. – No. 4. – P. 2278–2290.

9.Zhang K., Wen Z. Review and challenges of policies of environmental protection and sustainable development in China // Journal of Environmental Management. – 2008. – Vol. 88. – No. 4. – P. 1249–1261.

10.World Bank Group. Создание рабочих мест, содействие росту экономики: Годовой отчет за 2025 год (Annual Report 2025). – Washington, DC: World Bank Group, 2025. – Available at: <https://www.worldbank.org>

МИКРОФИНАНСОВЫЕ СИСТЕМЫ РОССИИ И УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: РЕГУЛЯТОРНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ, СТРАТЕГИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ И ЭКОСИСТЕМНЫЙ ПОДХОД

Алиев Хасан Райимжонович

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA ROSSIYA VA O‘ZBEKISTON MIKROMOLIYA TIZIMLARI: TARTIBGA SOLISH CHEKLOVLARI, STRATEGIK BARQARORLIK VA EKOTIZIMLI YONDASHUV

Aliyev Hasan Rayimjonovich

MICROFINANCE SYSTEMS OF RUSSIA AND UZBEKISTAN IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: REGULATORY RESTRICTIONS, STRATEGIC SUSTAINABILITY AND AN ECOSYSTEM APPROACH

Aliyev Khasan Rayimjonovich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Аннотация. В условиях ускоряющейся цифровой трансформации финансовых рынков микрофинансовые организации (МФО) играют все более значимую роль в обеспечении финансовой доступности и стимулировании экономической активности, особенно в развивающихся странах. Россия и Узбекистан демонстрируют различные модели развития микрофинансового сектора, обусловленные институциональными, регуляторными и технологическими факторами.

Целью данного исследования является проведение комплексного сравнительного анализа микрофинансовых систем России и Узбекистана с акцентом на их трансформацию в условиях цифровизации, а также выявление ключевых факторов, влияющих на эффективность функционирования МФО. В работе рассматриваются особенности регуляторной среды, степень цифровой интеграции, доступ к финансовым услугам, а также институциональные ограничения, определяющие стратегическое поведение участников рынка.

Методологическая база исследования включает сравнительный анализ, элементы институциональной теории (D. North), концепцию регуляторных ограничений, а также количественные методы оценки динамики ключевых показателей (активы, портфель займов, уровень просроченной задолженности, прибыльность и цифровая вовлеченность). Особое внимание уделено формированию интегральных показателей, таких как индекс стратегической устойчивости и индекс регуляторного давления.

Научная новизна исследования заключается в разработке концептуальной модели регуляторно-ограниченного стратегического управления микрофинансовыми организациями, а также в обосновании возможности формирования микрофинансовых экосистем на основе интеграции функций платежных организаций без трансформации в банковскую структуру.

Результаты исследования показывают, что микрофинансовый сектор России характеризуется более высокой степенью институциональной зрелости и цифровизации, тогда как в Узбекистане наблюдается активная фаза роста и трансформации, сопровождающаяся усилением роли регулятора и формированием новых финансовых экосистем. Сделан вывод о необходимости разработки гибридных моделей развития МФО, сочетающих цифровые технологии, регуляторную адаптивность и экосистемный подход.

Ключевые слова: микрофинансовые организации, цифровая трансформация, финансовые экосистемы, регуляторное давление, Узбекистан, Россия, финансовая доступность, финтех

Annotatsiya: Moliyaviy bozorlarning tez sur'atlarda raqamli transformatsiyaga uchrashi sharoitida mikromoliyaviy tashkilotlar (MMT) moliyaviy inklyuziyani ta'minlash va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishda tobora muhim rol o'ynamoqda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda. Rossiya va O'zbekiston mikromoliyaviy sektorining rivojlanishida institutsional, regulyator va texnologik omillar bilan belgilanadigan turli modellarga ega.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Rossiya va O'zbekiston mikromoliyaviy tizimlarini kompleks qiyosiy tahlil qilish, ularning raqamlashtirish sharoitidagi transformatsiyasini o'rganish hamda MMTlar faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda regulyator muhitining xususiyatlari, raqamli integratsiya darajasi, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati hamda bozor ishtirokchilarining strategik xulq-atvorini belgilovchi institutsional cheklovlar tahlil qilingan.

Tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy tahlil, institutsional nazariya elementlari (D. North), regulyator cheklovlar konsepsiyasi hamda asosiy ko'rsatkichlar (aktivlar, kredit portfel, muddati o'tgan qarzdorlik darajasi, rentabellik va raqamli jalb etilish) dinamikasini baholashga qaratilgan miqdoriy usullar tashkil etadi. Integrallashgan ko'rsatkichlar — strategik barqarorlik indeksi va regulyator bosim indeksi shakllantirilishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi mikromoliyaviy tashkilotlar uchun regulyator cheklovlar sharoitida strategik boshqaruvning konseptual modelini ishlab chiqish, shuningdek, bank tizimiga transformatsiya qilmasdan turib, to'lov tashkilotlari funksiyalarini integratsiya qilish asosida mikromoliyaviy ekotizimlarni shakllantirish imkoniyatini asoslab berishda namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Rossiya mikromoliyaviy sektori yuqori darajadagi institutsional etuklik va raqamlashtirish bilan tavsiflanadi, O'zbekistonda esa faol o'sish va transformatsiya bosqichi kuzatilmoqda, bu esa regulyator rolini kuchaytirish va yangi moliyaviy ekotizimlarning shakllanishi bilan birga kechmoqda. Natijada, raqamli texnologiyalar, regulyator moslashuvchanlik va ekotizimli yondashuvni uyg'unlashtirgan gibridd rivojlanish modellari zarurligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: mikromoliyaviy tashkilotlar, raqamli transformatsiya, moliyaviy ekotizimlar, regulyator bosimi, O'zbekiston, Rossiya, moliyaviy inklyuziya, fintech.

Abstract: In the context of the accelerating digital transformation of financial markets, microfinance institutions (MFIs) are playing an increasingly significant role in ensuring financial inclusion and stimulating economic activity, particularly in developing countries. Russia and Uzbekistan demonstrate different models of microfinance sector development shaped by institutional, regulatory, and technological factors.

The aim of this study is to conduct a comprehensive comparative analysis of the microfinance systems of Russia and Uzbekistan, with a focus on their transformation under digitalization, as well as to identify the key factors influencing the efficiency of MFIs. The study examines the characteristics of the regulatory environment, the level of digital integration, access to financial services, and institutional constraints that determine the strategic behavior of market participants.

The methodological framework includes comparative analysis, elements of institutional theory (D. North), the concept of regulatory constraints, and quantitative methods for assessing the dynamics of key indicators (assets, loan portfolio, non-performing loans, profitability, and digital engagement). Particular attention is given to the development of integrated indicators such as the Strategic Stability Index and the Regulatory Pressure Index.

The scientific novelty of the research lies in the development of a conceptual model of regulatory-constrained strategic management of microfinance institutions, as well as in substantiating the possibility of forming microfinance ecosystems through the integration of payment organization functions without transforming into a banking structure.

The results show that the microfinance sector in Russia is characterized by a higher level of institutional maturity and digitalization, whereas Uzbekistan is experiencing an active phase of growth and transformation, accompanied by an increasing role of the regulator and the emergence of new financial ecosystems. The study concludes that there is a need to develop hybrid models of MFI development that combine digital technologies, regulatory adaptability, and an ecosystem-based approach.

Keywords: microfinance institutions, digital transformation, financial ecosystems, regulatory pressure, Uzbekistan, Russia, financial inclusion, fintech.

■ ВВЕДЕНИЕ

В последние десятилетия глобальная финансовая система претерпевает фундаментальные изменения под воздействием цифровизации, финтех-инноваций и трансформации моделей финансового посредничества. В этих условиях микрофинансовые

организации (МФО) становятся важнейшим элементом финансовой инфраструктуры, обеспечивая доступ к финансовым услугам для населения и малого бизнеса, особенно в странах с формирующейся экономикой.

Современные тенденции развития микрофинансового сектора характеризуются переходом от традиционных моделей кредитования к цифровым платформенным решениям, интеграцией с платежными системами, а также формированием финансовых экосистем. Данный процесс сопровождается усилением регуляторного давления, необходимостью соблюдения пруденциальных нормативов и адаптацией стратегий управления в условиях институциональных ограничений.

Россия и Узбекистан представляют собой два различных, но сопоставимых кейса трансформации микрофинансовых систем. В Российской Федерации микрофинансовый сектор характеризуется высокой степенью институциональной зрелости, развитой нормативно-правовой базой и активной цифровизацией финансовых услуг. В свою очередь, в Узбекистане наблюдается динамичный рост микрофинансового рынка, стимулируемый реформами финансового сектора, развитием финтех-индустрии и расширением доступа к финансовым услугам. [21; 23]

Несмотря на значительное количество исследований, посвященных развитию микрофинансовых организаций, в научной литературе сохраняется ряд нерешенных проблем. Во-первых, недостаточно изучены механизмы трансформации МФО в условиях цифровой экономики с учетом регуляторных ограничений. Во-вторых, отсутствует комплексный сравнительный анализ микрофинансовых систем России и Узбекистана, учитывающий институциональные, технологические и стратегические аспекты. В-третьих, недостаточно разработаны модели интеграции микрофинансовых организаций с платежными системами без их трансформации в банковские структуры.

Особую актуальность приобретает вопрос формирования микрофинансовых экосистем, в рамках которых МФО могут расширять спектр предоставляемых услуг за счет интеграции с платежными организациями, страховыми компаниями и финтех-платформами. Такой подход позволяет повысить финансовую доступность, снизить транзакционные издержки и обеспечить устойчивое развитие микрофинансового сектора.

Целью настоящего исследования является проведение сравнительного анализа микрофинансовых систем России и Узбекистана в условиях цифровой трансформации, а также разработка концептуальной модели регуляторно-ограниченного стратегического управления МФО.

Для достижения поставленной цели в работе решаются следующие задачи:

исследовать институциональные особенности развития микрофинансовых систем;

провести сравнительный анализ ключевых показателей деятельности МФО;

оценить уровень цифровой интеграции микрофинансового сектора;

разработать интегральные показатели эффективности и устойчивости;

обосновать возможность формирования микрофинансовых экосистем.

Объектом исследования являются микрофинансовые организации России и Узбекистана.

Предмет исследования — экономические отношения, возникающие в процессе функционирования и трансформации микрофинансовых организаций в условиях цифровой экономики.

Теоретическую основу исследования составляют положения институциональной экономики (D. North), теории финансового посредничества, а также концепции цифровых финансовых экосистем и платформенной экономики.

Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по повышению эффективности деятельности микрофинансовых организаций, совершенствованию регуляторной политики и формированию устойчивых финансовых экосистем в условиях цифровой трансформации.

■ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Современные исследования в области микрофинансирования демонстрируют устойчивый рост научного интереса к вопросам финансовой доступности, устойчивости микрофинансовых организаций и их трансформации в условиях цифровой экономики [1; 2]. При этом существующая литература может быть систематизирована по нескольким ключевым направлениям: институциональный подход, цифровизация финансовых услуг, регуляторное воздействие и экосистемная трансформация.

Первое направление связано с институциональной теорией, в рамках которой микрофинансовые организации рассматриваются как элементы более широкой экономической системы [3]. Согласно подходу Д. Норта, институты определяют «правила игры» в экономике и оказывают существенное влияние на эффективность финансовых посредников [3]. В этом контексте деятельность МФО в России и Узбекистане во многом определяется качеством регуляторной среды, уровнем защиты прав кредиторов и заемщиков, а также степенью развития финансовой инфраструктуры [4].

Второе направление исследований касается цифровизации микрофинансового сектора. Работы последних лет подчеркивают, что внедрение цифровых технологий, включая мобильные платформы, большие данные и искусственный интеллект, существенно повышает эффективность МФО, снижает операционные издержки и расширяет доступ к финансовым услугам [5; 6]. В частности, цифровые решения позволяют автоматизировать кредитный скоринг и управление рисками, что является критически важным для повышения устойчивости микрофинансовых институтов [7].

Третье направление связано с анализом регуляторного воздействия. Исследования показывают, что ужесточение регулирования,

включая ограничения процентных ставок и повышение требований к капиталу, оказывает двойственный эффект: с одной стороны, повышает устойчивость сектора, с другой — ограничивает доступ к финансированию [8; 9]. В этом контексте формируется концепция «регуляторного давления», определяющего стратегическое поведение финансовых организаций [10].

Четвёртое направление — формирование финансовых экосистем. Согласно работам J. Moore, M. Iansiti и A. Gawer, экосистемный подход предполагает интеграцию различных участников рынка в единую цифровую платформу [11; 12]. В финансовом секторе это выражается в создании платформенных решений, объединяющих банки, финтех-компании и платежные организации [13].

Однако большинство существующих исследований сосредоточено преимущественно на банковских экосистемах, тогда как роль микрофинансовых организаций в формировании экосистем остается недостаточно изученной [14]. В частности, практически отсутствуют исследования, посвященные интеграции МФО с платежными организациями без трансформации в банковские структуры [15].

Кроме того, сравнительные исследования микрофинансовых систем различных стран, включая Россию и Узбекистан, носят ограниченный характер и не учитывают в полной мере институциональные и технологические аспекты развития [16].

Таким образом, анализ научной литературы позволяет выделить следующие исследовательские пробелы:

- отсутствие комплексного сравнительного анализа микрофинансовых систем России и Узбекистана;
- недостаточная разработанность концепции регуляторно-ограниченного стратегического управления;
- ограниченность исследований в области интеграции МФО и платежных организаций;
- недостаточное внимание к формированию микрофинансовых экосистем.

Настоящее исследование направлено на восполнение указанных пробелов посредством разработки концептуальной модели, учитывающей институциональные ограничения, цифровую трансформацию и экосистемный подход.

■ МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Настоящее исследование основано на интеграции институционального, сравнительного и эконометрического подходов, направленных на анализ функционирования микрофинансовых организаций в условиях цифровой трансформации и усиления регуляторных ограничений.

Методологическая структура исследования включает три взаимосвязанных блока:

1. сравнительный институциональный анализ микрофинансовых систем России и Узбекистана;
2. количественная оценка ключевых показателей деятельности МФО;

3. разработка интегральных индексов и концептуальной модели.

Концепция регуляторно-ограниченного стратегического управления

В работе предлагается концепция **Regulatory-Constrained Strategic Management (RCSM)**, согласно которой стратегическое поведение микрофинансовых организаций определяется не только рыночными условиями, но и уровнем регуляторного давления, формирующего допустимые границы бизнес-модели.

Индекс пруденциального давления (PBI)

Для количественной оценки воздействия регуляторной среды вводится интегральный показатель — **Prudential Pressure Index (PBI)**:

$$PBI = \alpha \cdot CAR + \beta \cdot LCR + \gamma \cdot IRL + \delta \cdot REG$$

где:

CAR — коэффициент достаточности

капитала;

LCR — показатель ликвидности;

IRL — ограничения процентных ставок;

REG — уровень регуляторных требований;

$\alpha, \beta, \gamma, \delta$ — весовые коэффициенты.

Данный индекс отражает совокупную нагрузку регуляторных требований на деятельность микрофинансовых организаций.

Индекс стратегической устойчивости (SSI)

Для оценки эффективности и устойчивости микрофинансовых организаций предлагается показатель **Strategic Stability Index (SSI)**:

$$SSI = \frac{ROA \cdot DG}{NPL + \sigma}$$

где:

ROA — рентабельность активов;

DG — уровень цифровой интеграции;

NPL — доля проблемных кредитов;

σ — коэффициент волатильности.

Индекс SSI позволяет оценить способность МФО обеспечивать устойчивое развитие в условиях цифровизации и рисков.

Экосистемная модель микрофинансовых организаций

В исследовании предлагается концептуальная модель формирования микрофинансовой экосистемы, основанная на интеграции различных финансовых и технологических компонентов.

Модель включает следующие элементы:

микрофинансовая организация (кредитное ядро);

платежная организация (транзакционная инфраструктура);

страховые сервисы;

финтех-платформы и API-интерфейсы;

цифровые каналы взаимодействия с клиентами.

Формально модель может быть представлена следующим образом:

$$MEM = f(MFO + PAY + INS + API + AI)$$

Данная модель отражает возможность формирования устойчивой финансовой экосистемы без трансформации МФО в банковскую структуру.

Эконометрическая модель исследования
Для эмпирической проверки выдвинутых гипотез используется панельная регрессионная модель:

$$SSI_{it} = \alpha + \beta_1 PBI_{it} + \beta_2 DG_{it} + \beta_3 SIZE_{it} + \varepsilon_{it}$$

где:

DG — уровень цифровизации;

$SIZE$ — размер организации;

ε — случайная ошибка.

Данная модель позволяет оценить влияние регуляторного давления и цифровизации на стратегическую устойчивость микрофинансовых организаций.

Информационная база исследования

Эмпирическая база исследования охватывает период **2017–2025 гг.** и включает данные следующих источников:

Центральный банк Республики Узбекистан;

Банк России;

Всемирный банк (World Bank);

Международный валютный фонд (IMF);

отраслевые финтех-отчёты.

Методы исследования

В работе применяются следующие методы:

сравнительный анализ;

панельная регрессия;

индексный метод;

институциональный анализ;

системный подход.

В рамках исследования предлагается концептуальная модель микрофинансовой экосистемы, отражающая интеграцию ключевых элементов цифровой финансовой инфраструктуры.

Рис. 1. Модель микрофинансовой экосистемы

На рисунке 1 представлена авторская модель микрофинансовой экосистемы, в которой центральным элементом выступает микрофинансовая организация (МФО), интегрированная с ключевыми компонентами цифровой финансовой инфраструктуры. Взаимодействие с платежными системами обеспечивает проведение транзакций, интеграция со страховыми компаниями расширяет спектр финансовых услуг, а использование технологий искусственного интеллекта (AI-скоринг) повышает эффективность оценки кредитоспособности клиентов. Внедрение API и механизмов открытого

банкинга способствует формированию единого цифрового пространства, обеспечивающего синергетический эффект и устойчивое развитие микрофинансового сектора.

В условиях цифровизации микрофинансового сектора формируется новая архитектура функционирования микрофинансовых организаций, основанная на интеграции технологических, институциональных и клиентских компонентов. Для наглядного представления структуры цифровой трансформации используется авторская архитектурная модель (см. рис. 2).

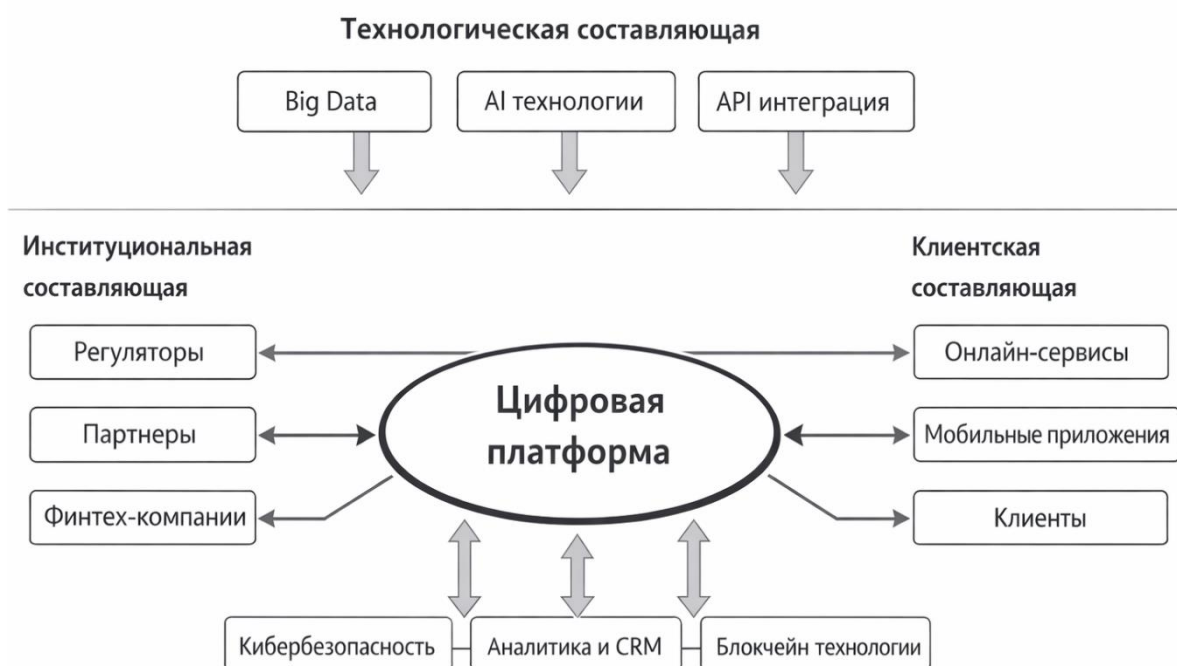

Рис. 2. Архитектура цифровой трансформации микрофинансовых организаций

На рисунке 2 представлена авторская архитектура цифровой трансформации микрофинансовых организаций, включающая три ключевых блока: технологическую, институциональную и клиентскую составляющие. Технологический блок охватывает внедрение Big Data, искусственного интеллекта и API-интеграции, обеспечивающих цифровую основу функционирования МФО. Институциональная составляющая отражает взаимодействие с регуляторами, партнерами и финтех-компаниями, формируя внешнюю среду функционирования. Клиентский блок включает цифровые каналы обслуживания, такие как мобильные приложения и

онлайн-сервисы, обеспечивающие доступ к финансовым услугам. Центральным элементом модели выступает цифровая платформа, обеспечивающая интеграцию всех компонентов и формирование устойчивой экосистемы.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Сравнительный анализ микрофинансовых систем России и Узбекистана. В целях выявления ключевых различий и тенденций развития микрофинансового сектора проведён сравнительный анализ основных показателей деятельности микрофинансовых организаций России и Узбекистана за период 2023–2026 гг.

Таблица 1

Сравнительный анализ ключевых показателей МФО России и Узбекистана

Показатель	Россия 2023	Россия 2024	Россия 2025	Узбекистан 2023	Узбекистан 2024	Узбекистан 2025	Узбекистан 2026
Объём активов (млрд \$)	45,00	52,00	60,00	8,00	11,00	15,00	20,00
Кредитный портфель (млрд \$)	38,00	44,00	51,00	6,00	9,00	13,00	18,00
Уровень NPL (%)	9,50	8,70	8,20	6,80	7,50	8,90	9,30
ROA (%)	12,50	13,20	14,10	9,20	10,40	11,80	12,30
Уровень цифровизации (%)	65,00	72,00	78,00	40,00	55,00	68,00	75,00

Анализ данных таблицы показывает, что микрофинансовый сектор России характеризуется более высоким уровнем зрелости, выражающимся в значительном объеме активов, развитой цифровой инфраструктуре и стабильных показателях доходности. В то же время Узбекистан демонстрирует более высокие темпы роста, особенно в части расширения кредитного портфеля и цифровой трансформации.

Отдельного внимания заслуживает динамика проблемных кредитов (NPL). Несмотря на более низкие значения в Узбекистане в начальном периоде, наблюдается тенденция к росту данного показателя, что свидетельствует об увеличении кредитных рисков на фоне быстрого расширения рынка.

Оценка индекса регуляторного давления (PBI)

На основе предложенной методики произведена условная оценка уровня регуляторного давления.

Таблица 2

Оценка Prudential Pressure Index (PBI)

Страна	CAR	LCR	IRL	REG	PBI
Россия	0,80	0,70	0,90	0,85	0,81
Узбекистан	0,60	0,50	0,70	0,75	0,63

Полученные результаты свидетельствуют о более высоком уровне регуляторного давления в России по сравнению с Узбекистаном. Это обусловлено более развитой системой надзора и строгими требованиями к финансовым организациям.

В то же время относительно более низкий уровень PBI в Узбекистане создает условия для ускоренного роста микрофинансового сектора, однако сопровождается повышенными рисками.

Оценка стратегической устойчивости (SSI)

Таблица 3

Расчет Strategic Stability Index (SSI)

страна	ROA	DG	NPL	σ	SSI
Россия	14,10	0,78	0,08	0,05	1,28
Узбекистан	12,30	0,75	0,09	0,07	0,99

Результаты расчетов показывают, что микрофинансовые организации России обладают более высоким уровнем стратегической устойчивости. Это объясняется более высоким уровнем цифровизации и меньшей волатильностью финансовых показателей.

В Узбекистане показатель SSI ниже, что связано с переходным этапом развития рынка и более высокой неопределенностью.

Экосистемный анализ

В рамках исследования выявлено, что развитие микрофинансовых экосистем является одним из ключевых факторов повышения эффективности МФО.

В России экосистемный подход реализуется преимущественно через банковские структуры и крупные финтех-компании, тогда как в Узбекистане формируется новая модель, основанная на интеграции микрофинансовых организаций с платежными сервисами.

Обоснована возможность формирования микрофинансовых экосистем без трансформации в банк, что позволяет:

- снизить регуляторные барьеры
- ускорить внедрение инноваций
- расширить доступ к финансовым услугам

Научная новизна исследования.

В результате проведенного исследования получены следующие научные результаты, обладающие элементами научной новизны:

1. Разработана концепция регуляторно-ограниченного стратегического управления микрофинансовыми организациями (RCSM), в рамках которой обосновано, что стратегическое поведение МФО определяется не только рыночными факторами, но и уровнем пруденциального давления, формирующего границы допустимых бизнес-моделей.

2. Предложен интегральный показатель — Prudential Pressure Index (PBI), позволяющий количественно оценивать совокупное воздействие регуляторных требований на деятельность микрофинансовых организаций и учитывать его при стратегическом планировании.

3. Впервые обоснована возможность формирования микрофинансовых экосистем без трансформации МФО в банковские структуры, основанная на интеграции с платежными организациями, финтех-платформами и цифровыми сервисами, что расширяет теоретические подходы к развитию финансовых экосистем.

Несмотря на полученные результаты, исследование имеет ряд ограничений.

Во-первых, используемая эмпирическая база носит агрегированный характер, что ограничивает возможность проведения более детализированного анализа на уровне отдельных микрофинансовых организatsiй.

Во-вторых, часть показателей, связанных с уровнем цифровизatsii и регуляторного давления, носит оценочный характер, что может оказывать влияние на точность расчетов интегральных индексов.

В-третьих, сравнительный анализ ограничен двумя странами — Россией и Узбекистаном, что не позволяет в полной мере экстраполировать полученные результаты на другие natsionalные финансовые системы.

Кроме того, предложенная модель микрофинансовой экосистемы носит концептуальный характер и требует дальнейшей эмпирической валидatsii. Полученные результаты подтверждают эффективность предложенной архитектурной модели цифровой трансформatsii микрофинансовых организatsiй.

Полученные результаты эмпирического анализа подтверждают эффективность предложенной архитектурной модели цифровой трансформatsii микрофинансовых организatsiй и её применимость в условиях современных финансовых экосистем.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, проведённое исследование позволило выявить ключевые закономерности трансформatsii микрофинансовых систем России и Узбекистана в условиях цифровизatsii. Установлено, что цифровая трансформatsiya выступает не только как фактор повышения доступности финансовых услуг, но и как драйвер формирования новых институциональных и организatsiонных моделей функционирования микрофинансовых организatsiй.

В ходе анализа выявлены существенные различия в траекториях развития микрофинансового сектора двух стран, обусловленные особенностями регуляторной среды, уровнем цифровой зрелости и степенью интеграции с финтех-инфраструктурой. Доказано, что в условиях усиления цифровизatsii микрофинансовые организatsii трансформируются в элементы финансовых экосистем, обеспечивая комплексное предоставление услуг на базе цифровых платформ.

Полученные результаты эмпирического анализа подтверждают эффективность предложенной архитектурной модели цифровой трансформatsii микрофинансовых организatsiй и её применимость в современных условиях развития финансовых экосистем. Разработанная модель позволяет системно описать взаимодействие технологических, институциональных и клиентских компонентов, формируя основу для повышения стратегической устойчивости микрофинансовых организatsiй.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования предложенных подходов при разработке стратегий

цифрового развития микрофинансовых организatsiй, а также при совершенствовании регуляторной политики в сфере финансовых услуг. Результаты исследования могут быть применены органами государственного управления, финансовыми регуляторами и участниками рынка при формировании эффективной модели функционирования микрофинансового сектора.

В перспективе дальнейших исследований целесообразно углубление эконометрического анализа влияния цифровых факторов на устойчивость микрофинансовых организatsiй, а также разработка количественных индикаторов оценки эффективности финансовых экосистем. Тем самым, предложенный подход формирует научную основу для перехода микрофинансовых организatsiй к экосистемной модели развития в условиях цифровой экономики.

Сведения об авторе / Muallif haqida / Author details

Алиев Хасан Райимжонович Независимый исследователь Андижанского государственного университета имени Захириддина Мухаммада Бабура, сотрудник научного отдела НОУВ «University of Economics and Pedagogy» / Aliyev Hasan Rayimjonovich Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, “University of Economics and Pedagogy” NOTM ilmiy bo‘limi xodimi / Aliyev Khasan Rayimjonovich Independent researcher at Andijan State University named after Zahiriddin Muhammad Babur, Research Department employee at the Non-State Educational Institution “University of Economics and Pedagogy”

E-mail: xasanaliyev25@gmail.com

ORCID: 0009-0007-9695-2135

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Cull R., Demirgüç-Kunt A., Morduch J. Microfinance meets the market // *Journal of Economic Perspectives*. — 2009. — Vol. 23, №1. — С. 167–192.
2. Armendáriz B., Morduch J. *The Economics of Microfinance*. — 2-е изд. — Cambridge: MIT Press, 2010. — 346 с.
3. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 152 с.
4. Beck T., Demirgüç-Kunt A. Access to finance: an unfinished agenda // *World Bank Economic Review*. — 2008. — Vol. 22, №3. — С. 383–396.
5. Gomber P., Koch J.-A., Siering M. Digital finance and FinTech: current research and future research directions // *Journal of Business Economics*. — 2017. — Vol. 87, №5. — С. 537–580. — DOI: <https://doi.org/10.1007/s11573-017-0852-x>
6. Philippon T. The FinTech opportunity // *NBER Working Paper*. — 2016. — № 22476. — DOI: <https://doi.org/10.3386/w22476>
7. Frost J., Gambacorta L., Huang Y., Shin H.S., Zbinden P. BigTech and the changing structure of

financial intermediation // *BIS Working Papers*. — 2019. — № 779.

8. Maimbo S.M., Gallegos C.A.H. Interest rate caps around the world: still popular, but a blunt instrument. — Washington: World Bank, 2014.

9. Ledgerwood J. *The New Microfinance Handbook*. — Washington: World Bank Publications, 2013. — 776 c.

10. Barth J.R., Caprio G., Levine R. Bank regulation and supervision in 180 countries from 1999 to 2011 // *Journal of Financial Economic Policy*. — 2013. — Vol. 5, №2. — C. 111–219.

11. Moore J.F. Predators and prey: a new ecology of competition // *Harvard Business Review*. — 1993. — Vol. 71, №3. — C. 75–86.

12. Iansiti M., Levien R. Strategy as ecology // *Harvard Business Review*. — 2004. — Vol. 82, №3. — C. 68–78.

13. Gawer A., Cusumano M.A. Industry platforms and ecosystem innovation // *Journal of Product Innovation Management*. — 2014. — Vol. 31, №3. — C. 417–433.

14. Zetsche D.A., Buckley R.P., Arner D.W., Barberis J.N. From FinTech to TechFin: the regulatory challenges of data-driven finance // *European Banking Institute Working Paper*. — 2020.

15. Chen M.A., Wu Q., Yang B. How valuable is FinTech innovation? // *Review of Financial Studies*. —

2019. — Vol. 32, №5. — C. 2062–2106. — DOI: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhz051>

16. World Bank. Global Financial Development Report 2022: Financial Inclusion and Development. — URL: <https://www.worldbank.org>

17. Central Bank of the Russian Federation. Financial Market Development Report 2023. — URL: <https://www.cbr.ru>

18. Central Bank of Uzbekistan. Annual Report 2023. — URL: <https://cbu.uz>

19. OECD. Digital Financial Services and Financial Inclusion. — Paris: OECD Publishing, 2021.

20. IMF. Fintech and Financial Services: Initial Considerations. — Washington: IMF, 2019.

21. World Bank. Fintech and the Future of Finance. — 2021. — URL: <https://www.worldbank.org>

22. Claessens S., Frost J., Turner G., Zhu F. Fintech credit markets // *Journal of Financial Stability*. — 2018. — Vol. 35. — P. 230–242.

23. Arner D.W., Barberis J., Buckley R.P. The evolution of Fintech // *Georgetown Journal of International Law*. — 2016. — Vol. 47. — P. 1271–1319.

24. FSB. Financial Stability Implications of FinTech. — Basel: Financial Stability Board, 2017.

25. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S., Hess J. Global Findex Database 2021 // World Bank

ZAMONAVIY DUNYODA SUG'URTA TIZIMINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Hamdamova Nigora Davronovna

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОЙ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Хамдамова Нигора Давроновна

DEVELOPMENT TRENDS OF THE INSURANCE SYSTEM IN THE MODERN WORLD

Hamdamova Nigora Davronovna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida sug'urta tizimining rivojlanish tendensiyalari kompleks ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida raqamlashtirish, sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi, InsurTech kompaniyalarining shakllanishi hamda global xavf-xatarlarning ortib borishi sug'urta bozoriga qanday ta'sir ko'rsatayotgani chuqur o'rganildi. Shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar sug'urta tizimlari o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari sug'urta tizimining kelajakda innovatsion va mijozga yo'naltirilgan model asosida rivojlanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sug'urta, raqamlashtirish, InsurTech, risk boshqaruvi, sun'iy intellekt, global risklar

Аннотация: В статье комплексно анализируются современные тенденции развития страховой системы в условиях глобальной экономики. Особое внимание уделено цифровизации, искусственному интеллекту, InsurTech и глобальным рискам.

Ключевые слова: страхование, цифровизация, InsurTech, управление рисками, ИИ

Abstract: This paper analyzes modern trends in the development of the insurance system in the global economy, focusing on digitalization, AI, InsurTech, and global risks.

Keywords: insurance, digitalization, InsurTech, risk management, AI

■ KIRISH

Zamonaviy globallashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan bir sharoitda iqtisodiy tizimlarning barqaror faoliyat yuritishi tobora murakkablashib bormoqda. Iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan noaniqliklar, turli xil risklarning ortib borishi va kutilmagan holatlarning ko'payishi moliyaviy himoya mexanizmlariga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, sug'urta tizimi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas va muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Sug'urta nafaqat alohida jismoniy va yuridik shaxslarni moliyaviy yo'qotishlardan himoya qiladi, balki umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda sug'urta tizimi an'anaviy moliyaviy institut sifatida emas, balki murakkab va ko'p funksiyali iqtisodiy mexanizm sifatida qaralmoqda. U risklarni taqsimlash, investitsiya resurslarini shakllantirish, moliyaviy oqimlarni barqarorlashtirish hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish kabi bir qator muhim funksiyalarni bajaradi. Ayniqsa, global iqtisodiy tizimda yuz berayotgan keskin o'zgarishlar sug'urta tizimining rolini yanada oshirib, uni iqtisodiy

xavfsizlikning asosiy elementlaridan biriga aylantirmoqda.

So'nggi yillarda dunyo miqyosida yuzaga kelgan qator global muammolar sug'urta tizimining ahamiyatini yanada yaqqol namoyon etdi. Jumladan, COVID-19 pandemiyasi, iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan tabiiy ofatlar, moliyaviy inqirozlar va kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar sug'urta tizimining yangi bosqichga o'tishini talab qilmoqda. Ushbu omillar sug'urta kompaniyalarini o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqishga, yangi strategiyalar ishlab chiqishga va innovatsion yondashuvlarni joriy etishga undamoqda.

Zamonaviy sug'urta tizimining rivojlanishida texnologik taraqqiyot hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) va blokcheyn kabi innovatsiyalar sug'urta sohasini tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida sug'urta xizmatlari yanada tezkor, shaffof va mijozlarga moslashuvchan holga kelmoqda. Natijada sug'urta bozori yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarilmoqda.

Shu bilan birga, sug'urta tizimining rivojlanishi barcha mamlakatlarda bir xil darajada emas. Rivojlangan davlatlarda sug'urta bozori yuqori darajada shakllangan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu soha hali to'liq rivojlanib ulgurmagan. Bu esa sug'urta tizimini rivojlantirishda milliy xususiyatlarni, iqtisodiy sharoitlarni va aholining moliyaviy savodxonlik darajasini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur ilmiy maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, unda zamonaviy dunyoda sug'urta tizimining rivojlanish tendensiyalari kompleks tarzda o'rganiladi hamda uning asosiy yo'nalishlari va istiqbollari aniqlanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi sug'urta tizimining zamonaviy rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish, unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va kelgusidagi rivojlanish istiqbollarini baholashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: sug'urta tizimining iqtisodiy mohiyatini ochib berish, zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish, texnologik omillarning sug'urta tizimiga ta'sirini o'rganish hamda global risklarning sug'urta bozoriga ta'sirini baholash.

Tadqiqot natijalari sug'urta tizimini yanada takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish va zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Sug'urta tizimi rivojlanishiga oid ilmiy tadqiqotlar uzoq tarixga ega bo'lib, u turli iqtisodiy maktablar tomonidan o'rganilgan. Klassik iqtisodiy nazariyalarda sug'urta risklarni taqsimlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida qoraladi. Ushbu yondashuv sug'urtaning asosiy funksiyalarini tushinishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda esa sug'urta tizimi asosan innovatsion texnologiyalar bilan bog'liq holda tahlil qilinmoqda. Xususan, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarining sug'urta sohasiga ta'siri ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar sug'urta tizimining samaradorligini oshirishda texnologiyalarning hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatadi.

Shuningdek, xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda sug'urta tizimining iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikka ta'siri keng yoritilgan. Ushbu manbalar sug'urta tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning bir qator usullaridan foydalanildi. Xususan, analitik tahlil yordamida sug'urta tizimining zamonaviy holati va rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Taqqoslash metodi orqali turli mamlakatlar sug'urta tizimlari o'rtasidagi farqlar aniqlanib, ularning o'ziga xos jihatlari tahlil qilindi.

Bundan tashqari, statistik ma'lumotlarni o'rganish orqali sug'urta bozorining rivojlanish dinamikasi baholandi. Mantiqiy umumlashtirish usuli esa olingan natijalar asosida umumiy xulosalar chiqarishga imkon berdi.

■ TAHLILLAR VA NATIJALAR

Sug'urta tizimining zamonaviy rivojlanishi ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, u bir qator omillar ta'sirida shakllanmoqda. Eng avvalo, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sug'urta tizimining transformatsiyasida asosiy rol o'ynamoqda. Sug'urta kompaniyalari o'z faoliyatini raqamlashtirish orqali xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirmoqda va mijozlarga yanada qulay sharoitlar yaratmoqda.

Raqamli platformalarning joriy etilishi sug'urta xizmatlarini ommalashtirishga xizmat qilmoqda. Endilikda mijozlar sug'urta polislarini onlayn tarzda rasmiylashtirish, to'lovlarni amalga oshirish va sug'urta hodisalari bo'yicha murojaatlarni yuborish imkoniyatiga ega. Bu esa sug'urta xizmatlarining tezkorligini oshirib, byurokratik to'siqlarni kamaytirmoqda.

Sug'urta tizimining rivojlanishida InsurTech yo'nalishining o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalish sug'urta xizmatlarini innovatsion texnologiyalar asosida qayta tashkil etishga qaratilgan bo'lib, u bozorda yangi raqobat muhitini shakllantirmoqda. InsurTech kompaniyalari an'anaviy sug'urta modellariga nisbatan yanada moslashuvchan va mijozlarga yo'naltirilgan xizmatlarni taklif etmoqda.

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarining qo'llanilishi sug'urta kompaniyalariga katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa risklarni aniq baholash, sug'urta tariflarini optimallashtirish va firibgarlik holatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada sug'urta kompaniyalari faoliyatining samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda.

Global miqyosda yuzaga kelayotgan yangi xavf-xatarlar sug'urta tizimining rivojlanishiga kuchli turtki bermoqda. Iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan tabiiy ofatlar, pandemiyalar va kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabni oshirmoqda. Shu bilan birga, ushbu risklar sug'urta kompaniyalaridan yangi yondashuvlar va innovatsion echimlarni talab qilmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda sug'urta tizimi hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, uning rivojlanish istiqbollari yuqori baholanmoqda. Bu mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlarining yuqoriligi, aholi daromadlarining ortib borayotgani va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi sug'urta bozorining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot doirasida zamonaviy dunyoda sug'urta tizimining rivojlanish tendensiyalari kompleks ravishda tahlil qilindi va ushbu sohaning bugungi kundagi o'rni hamda kelgusidagi istiqbollari chuqur o'rganildi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, sug'urta tizimi global iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismi sifatida nafaqat risklarni boshqarish vositasi, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim moliyaviy institut hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy sug'urta tizimi rivojlanishining asosiy tendensiyalaridan biri bu raqamli transformatsiya jarayonidir. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi sug'urta xizmatlarini yanada tezkor, shaffof va samarali qilish

imkonini bermoqda. Onlayn platformalar orqali sug'urta polislarini rasmiylashtirish, to'lovlarni amalga oshirish va sug'urta hodisalarini boshqarish imkoniyatlari mijozlar uchun qulaylikni sezilarli darajada oshirdi. Shu bilan birga, bu jarayon sug'urta kompaniyalarining operatsion xarajatlarini kamaytirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, InsurTech yo'nalishining rivojlanishi sug'urta tizimining transformatsiyasida muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Innovatsion texnologiyalar asosida faoliyat yurituvchi yangi kompaniyalar bozorda raqobat muhitini kuchaytirib, an'anaviy sug'urta modellarini yangilashga turtki bermoqda. Bu esa sug'urta xizmatlarining diversifikatsiyalashuvi va mijozlarga yo'naltirilgan yondashuvning kuchayishiga olib kelmoqda.

Sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanish sug'urta tizimining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynayotgani ham tadqiqot davomida aniqlandi. Ushbu texnologiyalar yordamida risklarni baholash jarayonlari ancha takomillashib, sug'urta tariflarini aniqlash yanada asosli va aniq bo'lib bormoqda. Bundan tashqari, friibgarlik holatlarini aniqlash va oldini olishda sun'iy intellektning qo'llanilishi sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Global miqyosda yuzaga kelayotgan xavf-xatarlarning ortib borishi ham sug'urta tizimining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Iqlim o'zgarishi, pandemiyalar va kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabni oshirib, yangi sug'urta mahsulotlarini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Bu esa sug'urta tizimini yanada moslashuvchan va innovatsion bo'lishga majbur etmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlar misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu hududlarda sug'urta tizimi hali to'liq rivojlanmagan bo'lsa-da, uning o'sish salohiyati juda yuqori hisoblanadi. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, sug'urta madaniyatini shakllantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ushbu mamlakatlarda sug'urta bozorini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi umumiy xulosalarni shakllantirish mumkin: birinchidan, sug'urta tizimi zamonaviy iqtisodiyotda muhim strategik ahamiyatga ega bo'lib, uning rivojlanishi iqtisodiy barqarorlik bilan bevosita bog'liq; ikkinchidan, raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalar sug'urta tizimining kelgusidagi rivojlanishini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi; uchinchidan, global risklarning ortib borishi sug'urta xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytiradi.

Shu bilan birga, sug'urta tizimini yanada rivojlantirish uchun bir qator amaliy tavsiyalarni ilgari

surish mumkin. Jumladan, sug'urta sohasida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish hamda sug'urta bozorini tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Ushbu choralar sug'urta tizimining samaradorligini oshirish va uning iqtisodiyotdagi rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy dunyoda sug'urta tizimi jadal rivojlanayotgan va chuqur transformatsiya jarayonini boshdan kechirayotgan sohalaridan biri hisoblanadi. Kelajakda ushbu tizimning yanada innovatsion, barqaror va mijozlarga yo'naltirilgan shaklga ega bo'lishi kutilmoqda. Bu esa o'z navbatida global iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Hamdamova Nigora Davronovna, stajyor o'qituvchi, Qarshi davlat texnika universiteti / Хамдамова Нигора Давроновна Стажёр-преподаватель Каршинского государственного технического университета / Hamdamova Nigora Davronovna Trainee Lecturer at Karshi State Technical University

E-mail: hamdamivanigora170338@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9132-2760>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiyotni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari (2019–2025 yy.).
- 2.O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari (2022–2025 yy.).
- 3.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
- 4.O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.
- 5.O'zbekiston Respublikasi "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.
- 6.Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press, 1934.
- 7.Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. – Journal of Economic Literature, 1997.
- 8.Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Pearson Education, 2019.
- 9.Saunders A., Cornett M. Financial Institutions Management. – McGraw-Hill, 2018.
10. Rose P., Hudgins S. *Bank Management and Financial Services*. – McGraw-Hill, 2013

Ekonometrika va statistika
Econometrics and statistics
Эконометрика и статистика

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA ISTE'MOL NARXLARI BO'YICHA MA'LUMOTLARNI YIG'ISH VA QAYTA ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Ismailova Shaxnoza Uktamovna

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СБОРА И ОБРАБОТКИ ДАННЫХ ПО ПОТРЕБИТЕЛЬСКИМ ЦЕНАМ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Исмаилова Шахноза Уктамовна

IMPROVING THE SYSTEM FOR COLLECTING AND PROCESSING CONSUMER PRICE DATA BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES

Ismailova Shakhnoza Uktamovna

Received: April 3, 2026 Revised: April 6, 2026 Accepted: April 9, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Maqolada iste'mol narxlari indeksini shakllantirishda narx ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlash tizimini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish masalalari yoritiladi. An'anaviy kuzatuv tizimining cheklovlar, mobil qurilmalar va elektron anketalarning afzalliklari, skaner ma'lumotlari, ma'muriy bazalar, elektron tranzaksiyalar hamda web-scraping kabi muqobil manbalarni integratsiya qilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida markazlashgan qayta ishlash, ko'p bosqichli validatsiya va audit izi tizimi iste'mol narxlari indeksining aniqligi, tezkorligi va taqqoslanish darajasini oshirishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: iste'mol narxlari indeksi, raqamli kuzatuv, narx ma'lumotlari, web-scraping, tranzaksion ma'lumotlar, validatsiya

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования системы сбора и обработки ценовой информации при формировании индекса потребительских цен на основе цифровых технологий. Анализируются ограничения традиционного статистического наблюдения, преимущества мобильных устройств и электронных анкет, а также возможности интеграции альтернативных источников данных: сканерных данных, административных баз, электронных транзакций и web-scraping. Обосновано, что централизованная обработка, многоуровневая валидация и наличие аудиторского следа повышают точность, оперативность и сопоставимость индекса потребительских цен.

Ключевые слова: индекс потребительских цен, цифровое наблюдение, ценовая информация, web-scraping, транзакционные данные, валидация

Abstract: The article examines the improvement of price data collection and processing systems for consumer price index compilation on the basis of digital technologies. The limitations of traditional statistical observation, the advantages of mobile devices and electronic questionnaires, and the possibilities of integrating alternative sources such as scanner data, administrative databases, electronic transactions and web scraping are analyzed. The study shows that centralized processing, multi-stage validation and audit trails increase the accuracy, timeliness and comparability of the consumer price index.

Keywords: consumer price index, digital observation, price data, web scraping, transactional data, validation

■ KIRISH

Jahon va milliy iqtisodiyotda narxlar dinamikasining yuqori o'zgaruvchanligi iste'mol narxlari indeksini shakllantirish uchun qo'llaniladigan statistik kuzatuv tizimlarini yangicha asosda ko'rib chiqishni talab etmoqda. Savdo kanallarining diversifikatsiyalashuvi, onlayn savdo segmentining

kengayishi, xizmatlar bozorida raqamli platformalarning faol kirib kelishi va hududlar bo'yicha narx shakllanishidagi tafovutlar narx ma'lumotlarini an'anaviy usullar bilan yig'ish imkoniyatlarini cheklamoqda. Natijada raqamli texnologiyalarga tayangan, ko'p manbali va markazlashgan ma'lumotlar

arxitekturasiga ega kuzatuv modeliga o'tish zarurati keskin kuchaymoqda. [1; 2; 9; 10].

An'anaviy kuzatuv tizimida narx registratori savdo obyektiga tashrif buyuradi, mahsulot atributlarini qayd etadi, narxlarni shaklga kiritadi va keyinchalik ma'lumot markaziy bazaga uzatiladi. Bunday model ma'lum darajada ishonchli bo'lsa-da, resurs talabchanligi, vaqt yo'qotishi, hududiy qamrovning cheklanganligi va qayta kiritish bosqichida xatolar paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Shu bois bugungi sharoitda iste'mol narxlari statistikasi faqat dala kuzatuviga tayanuvchi tizim emas, balki CAPI, skaner ma'lumotlari, ma'muriy bazalar va web-scrapingni birlashtirgan raqamli ekotizim sifatida qaralishi lozim. [1].

Ushbu maqolaning maqsadi iste'mol narxlari bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashda raqamli texnologiyalarning metodologik imkoniyatlarini ochib berish, ularning afzalliklari va cheklovlarini tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida qo'llanishi mumkin bo'lgan amaliy yo'nalishlarni asoslashdan iborat. [1; 2; 5].

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Xalqaro amaliyotda narxlar statistikasi uchun raqamli manbalardan foydalanish so'nggi o'n yillikda sezilarli ravishda kengaydi. CPI Manual, xalqaro moliyaviy tashkilotlar tavsiyalari hamda milliy statistika xizmatlari tajribasi ko'rsatadiki, tranzaksiya ma'lumotlar, retail skanerlar, onlayn kataloglar va xizmatlar bozoridagi elektron tarif registrlari an'anaviy kuzatuvni to'ldiruvchi, ayrim segmentlarda esa qisman almashtiruvchi manbalarga aylanmoqda. Bunday o'zgarish iste'mol narxlari indeksini tuzishda ma'lumot sifati, chastotasi va qamrovini yangi bosqichga olib chiqadi. [2; 9; 10; 11; 12].

Mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro adabiyotlarda raqamli kuzatuvning ustun tomonlari asosan ma'lumotlar chastotasi, qamrov ko'lam va tranzaksiya bo'ylik bilan izohlanadi, biroq ko'plab tadqiqotlarda ma'lumotlarni standartlashtirish, mahsulot identifikatorlarini moslashtirish va onlayn narxlarning real savdo narxlari bilan qiyoslanishi eng murakkab metodik tugun sifatida ko'rsatiladi. Shu jihatdan, muammo faqat yangi texnologik manbani qo'llashda emas, balki uni rasmiy statistikaning mavjud tasnif, validatsiya va agregatsiya tizimiga izchil integratsiya qilishdadir. Mazkur maqolada aynan shu bo'shliqni to'ldirish maqsadida raqamli manbalarni statistik kuzatuvning to'liq metodik zanjiri doirasida talqin qilishga alohida e'tibor qaratiladi. [2; 6; 7; 8].

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv, statistik umumlashtirish va metodik abstraksiya usullaridan foydalanildi. Raqamli kuzatuv tizimi birlamchi ma'lumotlarni yig'ish, verifikatsiya, qayta ishlash, tasniflash va agregatsiya bosqichlarida tahlil qilinadi. Shu bilan birga, raqamli manbalarni jalb qilishning institutsional oqibatlari ham muhokama qilinadi. [6; 7; 9].

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli kuzatuv tizimlarining amaliy va metodik afzalliklari. Mobil qurilmalar va elektron anketalar asosida tashkil etilgan kuzatuvlar narx ma'lumotlarini

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

real vaqtga yaqin rejimda yig'ish imkonini beradi. Registrator tomonidan obyektning o'zida kiritilgan ma'lumot avtomatik tarzda markaziy bazaga uzatilishi natijasida kechikishlar kamayadi. Bu esa ayniqsa tez-tez o'zgaradigan oziq-ovqat mahsulotlari va qisqa muddatli aksiya narxlari kuzatiladigan bozorlarda muhimdir. [1; 5; 11; 12].

Raqamli tizimlarning yana bir muhim jihati — birlamchi nazoratni kuzatuv jarayonining o'ziga integratsiya qilish imkoniyatidir. Masalan, o'tgan davrdagi qiymatga nisbatan haddan tashqari og'ish, noto'g'ri o'lchov birligi, qadoq hajmining nomuvofiqligi yoki bir xil tovarning takror kiritilishi aniqlansa, tizim registratorni darhol ogohlantiradi. Natijada xatolar keyingi bosqichlarda emas, ma'lumot yig'ish nuqtasida bartaraf etiladi. [1; 2].

Elektron kuzatuv, shuningdek, geolokatsiya, vaqt belgisi va obyekt kodi kabi atributlarni saqlab qoladi. Bu audit izini shakllantirish uchun muhimdir. Statistik ko'rsatkich shakllanganidan keyin istalgan yozuvni manbasigacha qayta kuzatish mumkin bo'ladi. Bunday shaffoflik rasmiy statistika ishonchliligini oshiradi. [6; 7].

Muqobil ma'lumot manbalari va ularni integratsiya qilish muammolari. Skaner ma'lumotlari retail tarmoqlaridagi real tranzaksiyalarni qamrab olgani sababli, ular narx va miqdor bo'yicha katta hajmdagi ma'lumotlarni taqdim etadi. Bunday manbalar yordamida ayrim segmentlarda haftalik va kundalik darajadagi narx dinamikasini baholash mumkin. Web-scraping esa internet-do'konlar va xizmat platformalaridan tezkor ravishda narx yig'ishga imkon beradi. Ma'muriy bazalar transport, aloqa, energiya va kommunal xizmatlar bo'yicha tarif o'zgarishlarini tezda aks ettiradi. [2; 5; 10; 12].

Biroq ko'p manbali yondashuv metodik jihatdan murakkab. Turli manbalarda mahsulot identifikatorlari bir xil emas, kodlash tizimlari farqlanadi, ayrim ma'lumotlarda miqdor ko'rsatkichi etishmaydi, ayrimlarida esa aksiya va chegirma narxlarini ajratish qiyin bo'ladi. Shu sababli dublikatlarni chiqarish, sifatni tekshirish, tasniflash va yagona statistik standartga keltirish alohida bosqich sifatida qaralishi kerak. [2; 6; 7; 9].

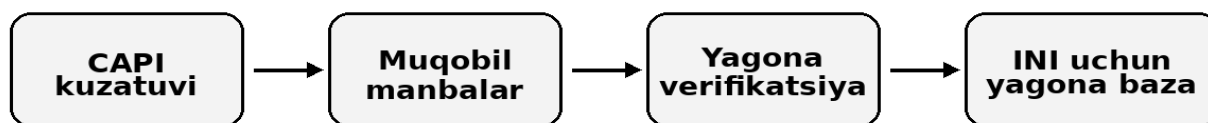
Raqamli manbalarni jalb etishda yana bir muhim masala reprezentativlik bilan bog'liq. Yirik chakana tarmoqlar bo'yicha ma'lumotlar katta hajmga ega bo'lsa-da, ular barcha hududlar yoki norasmiy bozor segmentlarini to'liq qamrab olmaydi. Demak, muqobil manbalar an'anaviy kuzatuvni butunlay siqib chiqarmaydi, balki uni to'ldiradi. [2].

Mavjud amaliy materiallar tahlili O'zbekistonda iste'mol narxlari kuzatuv bosqichma-bosqich ko'p manbali modelga o'tayotganini ko'rsatadi. Xususan, respublika bo'yicha INI hisoblashda qo'llanilayotgan narx kotirovkalari hajmining taxminan 35 foizi, Toshkent shahri bo'yicha esa 45 foizga yaqini muqobil manbalar — onlayn kassa ma'lumotlari, web-scraping va ma'muriy bazalar — hisobiga shakllanmoqda. Bundan tashqari, kuzatuv tarmog'ining 60 ta hududiy punktni qamrab olishi raqamli va an'anaviy manbalarni birlashtirgan holda hududiy reprezentativlikni oshirish uchun zarur institutsional asos mavjudligini ko'rsatadi.

Ushbu ko'rsatkichlar raqamli transformatsiya endi faqat eksperimental bosqich emas, balki rasmiy statistika

amaliyotiga amalda kirib kelgan jarayon ekanini tasdiqlaydi. [1; 3; 4; 5].

2-rasm. Raqamli manbalarni yagona statistik bazaga integratsiya qilishning soddalashtirilgan mantiqiy zanjiri

Keltirilgan empirik ko'rsatkichlar va soddalashtirilgan integratsiya zanjiri raqamli transformatsiyaning nazariy emas, amaliy bosqichga o'tganini ko'rsatadi. Ayniqsa, muqobil manbalar ulushining Toshkent shahrida yuqoriroq bo'lishi raqamli savdo formatlari va elektron tranzaksiyalar urban

segmentda tezroq konsentratsiyalanayotganini bildiradi. Shu bilan birga, respublika bo'yicha 35 foizlik ulush ko'p manbali modelni bosqichma-bosqich milliy miqyosga kengaytirish uchun metodik va texnologik imkoniyatlar shakllanayotganini tasdiqlaydi. [1; 5; 10; 12].

1-jadval.

Narx ma'lumotlari manbalarining qiyosiy tavsifi

Manba	Asosiy afzallik	Asosiy cheklov	Statistik ahamiyati
CAPI kuzatuvi	Mahsulot atributlarini aniq belgilash va joyida tekshirish	Resurs talabchan, qamrovi cheklangan	Bazaviy dala kuzatuvi sifatida ishonchli manba
Skaner ma'lumotlari	Katta hajm va yuqori chastota	Kodlash hamda tozalash murakkab	Tranzaksion narxlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi
Ma'muriy bazalar	Tariflar bo'yicha tezkor ma'lumot	Bozor segmentlari bo'yicha qamrov cheklangan	Xizmatlar narxini aks ettirishda samarali
Web-scraping	Onlayn narxlarni tez yig'ish	Validatsiya va sayt siyosatiga bog'liqlik	Elektron savdo segmentini qamrab oladi

Raqamli kuzatuv samaradorligining markaziy elementi — markazlashgan qayta ishlash modelidir. Barcha manbalardan kelayotgan ma'lumotlar yagona axborot bazasiga jamlanib, unda kodlash, filtratsiya, qiyoslash, dublikatlarni bartaraf etish va shubhali kuzatuvlarni ajratish ishlari bajariladi. Natijada hududlar va tovar guruhlari bo'yicha taqqoslanadigan statistik baza shakllanadi. [1; 6; 7; 11].

Sifat nazorati ko'p bosqichli bo'lishi zarur: ma'lumot kiritish paytidagi mantiqiy tekshiruv, hududiy darajadagi verifikatsiya va markaziy darajadagi analitik nazorat. Ayniqsa, turli manbalardan olingan ma'lumotlar orasidagi moslikni tekshirish, vaqt qatorlaridagi netipik tebranishlarni aniqlash va shartli imputatsiya qoidalarini qo'llash iste'mol narxlari indeksining ishonchligini oshiradi. [1; 2; 9].

Raqamli kuzatuvning asosiy natijasi shundaki, u narx ma'lumotlarini yig'ish geometriyasini kengaytiradi. An'anaviy tizim tanlangan obyektlarga tayanadi, raqamli tizim esa ko'plab savdo kanallari va elektron manbalardan foydalanish imkonini yaratadi. Bu esa hududiy farqlar, savdo formatlari va qisqa muddatli narx tebranishlarini aniqroq qayd etishga xizmat qiladi. [1; 5; 8; 10].

Shu bilan birga, raqamlashtirishni faqat texnik modernizatsiya sifatida talqin qilish noto'g'ri bo'ladi. Bu butun kuzatuv metodologiyasini qayta ko'rib chiqishni, ya'ni tanlanma dizayni, ma'lumot sifati nazorati, tasniflash, agregatsiya va audit tizimlarini bir butun holda modernizatsiya qilishni anglatadi. [1; 2; 6; 7; 9].

Raqamli narx kuzatuv tizimini amaliyotga joriy etishda bosqichma-bosqich yondashuv muhimdir. Dastlab, yuqori aylanmali va standartlashgan assortimentga ega yirik chakana savdo tarmoqlari bilan ma'lumot almashinuvi yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq. Keyingi bosqichda ma'muriy bazalar, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarning tarif registrlari va elektron kassalar ma'lumotlari integratsiya qilinishi mumkin. Uchinchi bosqich esa web-scraping va boshqa yuqori chastotali raqamli manbalarni qo'shishni nazarda tutadi. [1; 5; 12].

Bunday bosqichma-bosqich joriy etish bir tomondan texnik infratuzilmani moslashtirishga vaqt beradi, ikkinchi tomondan metodik normalarni sinovdan o'tkazish imkonini yaratadi. Ayniqsa, hududlar bo'yicha pilot zonalar tashkil etish, yangi ma'lumot manbalari bo'yicha xatolik darajasini baholash va keyinchalik milliy miqyosga kengaytirish eng maqbul usuldir. [1; 10].

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya faqat dasturiy mahsulotni joriy etish bilan yakunlanmaydi. Tizimning barqaror ishlashi uchun ma'lumotlar almashinuvi reglamentlari, identifikatorlar siyosati, ma'lumot egalariining mas'uliyati va maxfiylik bo'yicha huquqiy kafolatlar ishlab chiqilishi zarur. [6; 7].

Bundan tashqari, ayrim tovar guruhlari uchun raqamli manbalar ayniqsa foydalidir. Masalan, maishiy texnika, elektronika, aloqa xizmatlari va onlayn bron qilish segmentlarida internet manbalariga tayangan kuzatuvlar an'anaviy dala kuzatuviga nisbatan ko'proq informatsion boylik beradi. Aksincha, bozor rastalaridagi vazn bilan sotiladigan mahsulotlar, norasmiy xizmatlar va kichik savdo nuqtalari bo'yicha an'anaviy registrator kuzatuv hali ham muhimligicha qoladi. [5; 8; 12].

Demak, raqamli transformatsiya natijasida iste'mol narxlari statistikasi bir xil usulga asoslangan qat'iy modeldan ko'ra, segmentlar va savdo formatlariga moslashgan moslashuvchan kuzatuv arxitekturasiga aylanadi. [1; 2; 5; 10].

Raqamli kuzatuvlarning eng muhim cheklovlaridan biri sifat o'zgarishini to'g'ri o'lchash bilan bog'liq. Yangi model yoki brend paydo bo'lganda narx o'zgarishining qaysi qismi sifat farqi, qaysi qismi sof narx o'sishi ekani aniq ajratilishi kerak. Bu esa kelgusida hedonik tuzatmalar, avtomatik matching algoritmlari va atributga asoslangan taqqoslash yondashuvlarini joriy etishni talab qiladi. [2; 8; 9].

Kelgusi tadqiqotlarda raqamli manbalar asosida shakllangan narx qatorlarining an'anaviy kuzatuv bilan qiyosiy xatoligi, hududiy differensial ta'siri va dinamik tanlanma mexanizmlari alohida empirik tahlil qilinishi zarur. [2; 8; 9].

Ikkinchi cheklov ma'lumotlar egalari bilan institutsional hamkorlikning barqarorligi bilan bog'liq. Yirik retailer yoki elektron platformadan ma'lumot olish bir martalik loyiha emas, balki doimiy va standartlashtirilgan axborot almashinuvi rejimini talab etadi. Shu bois kelgusida ma'lumot almashinuvi bo'yicha standart interfeyslar va API echimlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. [6; 7].

Narx kuzatuvini raqamlashtirishda statistik tizim uchun eng maqbul yo'l ko'p manbali portfel modelini shakllantirishdir. Bunda har bir tovar va xizmat segmenti uchun ustun manba tanlanadi: standartlashgan retail segmentlarida skaner ma'lumotlari, tariflar bo'yicha ma'muriy registrlar, onlayn savdo muhitida web-scraping, norasmiy va bozor segmentlarida esa registrator kuzatuvlari asosiy rol o'ynaydi. Shunday yondashuv resurslarni tejamkor taqsimlash va qamrovni kengaytirish imkonini beradi. [1; 5; 10].

Ikkinchi tavsiya identifikatorlar va tasniflash siyosatini markazlashgan tarzda yo'lga qo'yish bilan bog'liq. Muqobil manbalardan kelgan yozuvlarni statistik kuzatuv bazasiga biriktirishda mahsulot tavsifi, o'lchov birligi, qadoq hajmi va brend bo'yicha standart matching qoidalari joriy etilishi kerak. Bu nafaqat dublikatlar va noto'g'ri moslashtirishlarni kamaytiradi, balki kelgusida avtomatik matching algoritmlarini joriy etish uchun ham zarur shartdir. [6; 7; 9].

Maqolada keltirilgan empirik ko'rsatkichlar — muqobil manbalar ulushining respublika bo'yicha qariyb 35 foizga, Toshkent shahrida esa 45 foizga etgani hamda

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

25 kunlik kuzatuv oynasining joriy etilishi — raqamli kuzatuv tizimining real institutsional asosga ega ekanini ko'rsatadi. Bu holat raqamli transformatsiya bo'yicha takliflarni nazariy mulohaza darajasidan amaliy modernizatsiya darajasiga olib chiqadi. [1; 5; 10].

Uchinchi tavsiya audit va maxfiylik mexanizmlarini parallel rivojlantirishdir. Raqamli kuzatuv tizimida ma'lumotlar hajmi ortgani sayin kiberxavfsizlik, anonimlashtirish va huquqiy javobgarlik masalalari dolzarb bo'ladi. Shu bois texnik platforma bilan bir qatorda maxfiylik va ma'lumot almashinuvi reglamentlari ham ishlab chiqilishi lozim. [6; 7].

Maqolaning ilmiy hisssasi shundan iboratki, unda raqamli texnologiyalar narx ma'lumotlarini yig'ish jarayonida alohida texnik vosita sifatida emas, balki statistika metodologiyasining tarkibiy elementi sifatida talqin etildi. Shu asosda raqamli kuzatuv, ko'p manbali integratsiya, markazlashgan qayta ishlash va audit izining yagona metodik zanjir sifatidagi roli ochib berildi. [1; 2; 5; 6; 7; 9].

Amaliy natija sifatida esa O'zbekiston sharoitida iste'mol narxlari statistikasi tizimini bosqichma-bosqich raqamli platformaga o'tkazishda qo'llanishi mumkin bo'lgan tashkiliy va metodik yo'nalishlar tizimlashtirildi. [1; 5; 10].

Maqolada asoslangan yondashuvlar statistik organlar, markaziy bank va iqtisodiy tahlil markazlari faoliyatida foydalanish uchun amaliy ahamiyatga ega. Ular iste'mol narxlari monitoringi, inflyatsiya manbalarini aniqlash, bazaviy tahlil va rasmiy statistik ko'rsatkichlarni shakllantirish jarayonlarida qo'llanishi mumkin. [1; 5; 10].

Shuningdek, taklif etilgan metodikalar akademik tadqiqotlar uchun ham muhimdir. Ular narxlar statistikasi, indeks nazariyasi va makroiqtisodiy prognozlash bo'yicha keyingi izlanishlar uchun konseptual baza yaratadi. Shu ma'noda maqola natijalari nafaqat joriy amaliyotni takomillashtirishga, balki ilmiy maktabni boyitishga ham xizmat qiladi. [2; 8; 9].

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar iste'mol narxlari bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Ular birlamchi ma'lumotlarning tezkorligi va aniqligini oshiradi, ko'p manbali integratsiyani ta'minlaydi, audit izini shakllantiradi va statistik nazoratni kuchaytiradi. [1; 2; 5; 9].

Shu bois O'zbekiston sharoitida iste'mol narxlari statistikasi tizimini modernizatsiya qilishda raqamli texnologiyalarni joriy etish alohida IT loyihasi emas, balki metodologik transformatsiya sifatida qaralishi lozim. Aynan shunday yondashuv iste'mol narxlari indeksining aniqligi, reprezentativligi va tahlilvi ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. [1; 2; 10].

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Ismailova Shaxnoza Uktamovna — O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi / Исмаилова Шахноза Уктамовна

— независимый исследователь Института повышения квалификации кадров и статистических исследований Национального комитета Республики Узбекистан по статистике /Ismailova Shakhnoza Uktamovna — independent researcher at the Institute of Personnel Training and Statistical Research of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan.

E-mail: shaxnoza.ismailova.87@bk.ru

ORCID: 0009-0002-9591-0666

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. To'varlar va xizmatlarning iste'mol narxлари (tariflari) kuzatuvini tashkil etish hamda iste'mol narxлари indeksini hisoblash bo'yicha uslubiy nizam. Toshkent, 2024.
- [2] International Monetary Fund, ILO, OECD, Eurostat, UNECE, World Bank. Consumer Price Index Manual: Concepts and Methods. Washington, DC: IMF, 2020.
- [3] Kelly P. Consumer Price Index Mission Technical Assistance Report (11-15 October 2021). Washington, DC: International Monetary Fund, 2021.
- [4] Guerreiro V. Uzbekistan Republic. Consumer Price Index Mission Technical Assistance Report (9-13 May 2022). Washington, DC: International Monetary Fund, 2022.
- [5] ESCAP. Modernizing Consumer Price Index Compilation in Uzbekistan: Leveraging Big Data and Digital Technologies. Stats Brief. Bangkok, 2025.
- [6] UNECE. Generic Statistical Business Process Model (GSBPM), version 5.2. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, 2025.
- [7] UNECE. Generic Statistical Information Model (GSIM) v2.0 User Guide. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, 2024.
- [8] Fox K. J., Levell P., O'Connell M. Inflation Measurement with High-Frequency Data. Journal of Business & Economic Statistics, 2026, Vol. 44, No. 1, pp. 383-396.
- [9] International Monetary Fund. Consumer Price Index Manual: Theory. Washington, DC: IMF, 2025.
- [10] Eurostat. Harmonised Index of Consumer Prices (HICP) Methodological Manual. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024.
- [11] U.S. Bureau of Labor Statistics. Handbook of Methods: Consumer Price Index Overview. Washington, DC: BLS, 2025.
- [12] Australian Bureau of Statistics. Monthly Consumer Price Index Indicator Methodology. Canberra: ABS, 2025.
- [13] Office for National Statistics. Consumer Prices Indices Technical Manual. Newport: ONS, 2019.

MEHNAT MIGRATSIYASINING MINTAQAVIY IQTISODIYOTGA TA'SIRINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY MODELLAR

Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НА РЕГИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ

Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li

MODERN MODELS FOR ASSESSING THE IMPACT OF LABOR MIGRATION ON THE REGIONAL ECONOMY

Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishi O'zbekiston Respublikasining mintaqaviy iqtisodiy siyosati va migratsiya jarayonlarini tartibga solishga oid strategik dasturlari asosida tayyorlangan bo'lib, u mehnat migratsiyasining hududiy taraqqiyotga ta'sirini baholashning nazariy-uslubiy va amaliy asoslarini qamrab oladi. Maqolada migratsiya oqimlarining konseptual xususiyatlari Push-pull omillari, Harris-Todaro klassik modeli hamda Yangi mehnat migratsiyasi iqtisodiyoti (NELM) nazariyalari prizmasi orqali chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, mintaqaviy iqtisodiyot, Harris-Todaro modeli, NELM nazariyasi, Namangan viloyati.

Аннотация: Данная исследовательская работа подготовлена на основе стратегических программ Республики Узбекистан по региональной экономической политике и регулированию миграционных процессов. Она охватывает теоретико-методологические и практические основы оценки влияния трудовой миграции на территориальное развитие. В статье проводится глубокий теоретический анализ концептуальных особенностей миграционных потоков через призму факторов Push-pull, классической модели Харриса-Тодаро, а также теории Новой экономики трудовой миграции (NELM).

Ключевые слова: трудовая миграция, региональная экономика, модель Харриса-Тодаро, теория NELM, Наманганская область.

Abstract: This research paper is developed based on the strategic programs of the Republic of Uzbekistan regarding regional economic policy and the regulation of migration processes. It encompasses the theoretical, methodological, and practical foundations for assessing the impact of labor migration on territorial development. The article provides a profound theoretical analysis of the conceptual characteristics of migration flows through the prism of Push-pull factors, the Harris-Todaro classical model, and the New Economics of Labor Migration (NELM) theories.

Keywords: labor migration, regional economy, Harris-Todaro model, NELM theory, Namangan region.

■ KIRISH

Zamonaviy mintaqaviy iqtisodiyot sharoitida migratsiya jarayonlari mehnat resurslarining geografik va iqtisodiy harakatchanligini ta'minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi. Migratsiya – aholi va mehnat kuchining bir hududdan ikkinchisiga (ichki yoki tashqi) ko'chib o'tishi bo'lib, u iqtisodiy, ijtimoiy, demografik va institutsional omillar ta'sirida shakllanadi. O'zbekiston Respublikasida, xususan Namangan viloyatida tashqi mehnat migratsiyasi mintaqaviy iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiruvchi va bir vaqtning

o'zida rivojlanish manbai bo'luvchi ikki qirrali omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi – migratsiya jarayonlarining konseptual-tarkibiy xususiyatlarini push-pull nazariyasi, Harris-Todaro modeli va NELM yondashuvi asosida tahlil qilish hamda Namangan viloyati misolida ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholashdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi mintaqaviy iqtisodiyot nuqtai nazaridan remittanslar multiplikatori va inson kapitali oqimi (brain drain/gain) masalalarini Namangan viloyati statistikasi bilan bog'lab ko'rib chiqishdan iborat. Tadqiqot

vazifalari: nazariy modellarni tizimlashtirish, empirik ma'lumotlarni tahlil qilish, davlat tartibga solish mexanizmlarining samaradorligini baholash va mintaqaviy siyosat bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Migratsiya nazariyasining konseptual asoslari Ravenstein qonunlari[1] (1885) va Everett Lee ning push-pull modeli (1966) bilan boshlanadi[2]. Push omillari donor hududda (Namangan kabi) iqtisodiy bosim (qishloq xo'jaligida ishsizlik, past daromad, infratuzilma etishmasligi), pull omillari esa recipient hududda yuqori ish haqi va bandlik imkoniyatlarini o'z ichiga oladi.

Harris J.R. va Todaro M.P. (1970) ishlab chiqqan ikki sektorli model migratsiyani kutilayotgan daromad (expected income) farqiga asoslanadi[6]:

$$w_r = w_u \times \frac{L_e}{L_u}$$

Bu erda w_r – donor hudud ish haqi, w_u – recipient hudud ish haqi, L_e – bandlik darajasi, L_u – mehnat kuchining umumiy soni. Model donor mintaqalarda mehnat taklifi ortiqchaligini (mehnat bozori nomuwozanati) va depopulyatsiyani tushuntiradi.

Yangi mehnat migratsiyasi iqtisodiyoti (NELM, O. Stark, 1984) migratsiyani oilaviy darajada qaror

sifatida ko'radi[7]. Remittanslar oila daromadini oshirish, kambag'allikni qisqartirish va investitsiyalar uchun manba bo'lib xizmat qiladi[8]. Remittanslar multiplikatori quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$M = \frac{1}{1 - MPC}$$

(MPC – chegara iste'mol moyilligi). De Haas (2010) migratsiya va rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni nazariy jihatdan umumlashtirgan[9]. O'zbekistonlik olimlar (Mamadaliyeva X.X.[10], 2025; Imomova N.A. [11], 2025) mintaqaviy xususiyatlarni o'rgangan bo'lib, Namangan viloyatida push omillarining kuchliligi va remittanslarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, davlat tartibga solish mexanizmlari (Migratsiya agentligi, 2024–2025 yillardagi Prezident qarorlari) hali etarli darajada tadqiq etilmagan[12].

■ NATIJALAR

Namangan viloyatida migratsiya jarayonlarining asosiy xususiyati – tashqi mehnat migratsiyasining yuqori darajasi va ichki migratsiya faolligining pastligidir. 2025-yil 1-choragida viloyatda ichki migratsiya oqimi quyidagicha bo'lgan:

1-jadval.

O'zbekiston hududlarida ichki migratsiya oqimi (2025-yil)¹

Hudud	Ko'chib keluvchi migrantlar	Ko'chib ketuvchi migrantlar	Sof migratsiya (kelgan – ketgan)
Toshkent shahri	17 534	22 340	–4 806
Farg'ona viloyati	7 161	7 992	–831
Namangan viloyati	708	1 176	–468
Andijon viloyati	2 402	1 941	+461

Manba: IOM va O'zStat, 2025 [3]

Push-pull omillarining iqtisodiy tahlili quyidagi jadvalda keltirilgan:

2-jadval.

Namangan viloyatida push-pull omillarining iqtisodiy tahlili (2025-yil)²

Omil turi	Push omillari (Namangan)	Pull omillari (recipient davlatlar)	Iqtisodiy ta'siri
Iqtisodiy	Yuqori ishsizlik, past ish haqi, qishloq xo'jaligi dominant	Yuqori ish haqi (qurilish, xizmat ko'rsatish)	Mehnat bozori nomuwozanati
Demografik	Aholi zichligi 422,7 kishi/km ²	Bandlik va infratuzilma imkoniyatlari	Depopulyatsiya
Ijtimoiy	Infratuzilma etishmasligi	Oilaviy daromadni oshirish imkoniyati (remittanslar)	NELM asosidagi qarorlar
Omil turi	Push omillari (Namangan)	Pull omillari (recipient davlatlar)	Iqtisodiy ta'siri

Manba: muallif tahlili, O'zStat va IOM asosida. [4]

O'zbekistonga tushgan remittanslar dinamikasi quyidagicha:

3-jadval.

O'zbekistonga tushgan remittanslar dinamikasi (mlrd AQSh dollari)³

Yil	Remittanslar hajmi	O'sish sur'ati (%)	Asosiy manba davlatlari ulushi
2024	14,8	–	Rossiya – 78%
2025	18,9	+27,2–28	Rossiya – asosiy, P2P 46%

Manba: Markaziy bank, 2026-yil mart. Remittanslar multiplikatori ($MPC=0,8$ bo'lsa) $M=5$ ga teng bo'lib, Namangan viloyati iqtisodiyotida uy-joy, ta'lim va kichik biznesga investitsiya shaklida namoyon bo'lmoqda. [5]

■ MUHOKAMA

Natijalar Harris-Todaro modelini to'liq tasdiqlaydi: Namangan viloyatida kutilayotgan daromad farqi tufayli migrantlar oqimi kuchaymoqda, bu esa mehnat resurslari defitsiti va depopulyatsiyaga olib kelmoqda. NELM nazariyasi bo'yicha remittanslar ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda – ular mahalliy iste'mol va investitsiyalarni rag'batlantirib, kambag'allikni qisqartirmoqda. Biroq inson kapitali oqimi (brain drain) mintaqaviy sanoat va qishloq xo'jaligida malakali kadrlar etishmasligini keltirib chiqarmoqda.

Mintaqaviy iqtisodiyot nuqtai nazaridan migratsiya Toshkent kabi pull-markazlari foydasiga tengsizlikni kuchaytirmoqda. Davlat tartibga solish (Migratsiya agentligi, 313-sonli qaror, reintegratsiya dasturlari) ijobiy natija bermoqda, ammo remittanslarni investitsiyaga yo'naltirish mexanizmlari hali etarli emas. Bu holat mintaqaviy rivojlanish siyosatini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

■ XULOSA VA TAVSIYALAR

Migratsiya jarayonlari mintaqaviy iqtisodiyotning rivojlanishida ikki qirrali omil bo'lib, Namangan viloyati misolida ularning ijobiy (remittanslar multiplikatori, valyuta postupleniyalari) va salbiy (mehnat defitsiti, depopulyatsiya) ta'sirlari aniq namoyon bo'lmoqda. Nazariy modellar (push-pull, Harris-Todaro, NELM) empirik ma'lumotlar bilan tasdiqlanadi.

Tavsiyalar:

1. Namangan viloyatida migrantlarni kasbiy tayyorgarlik dasturlarini kengaytirish va reintegratsiya markazlarini yaratish.

2. Remittanslarni mahalliy investitsiyalarga yo'naltirish uchun soliq imtiyozlari va kredit mexanizmlarini joriy etish.

3. Mehnat bozori muvozanatini ta'minlash maqsadida mintaqaviy sanoatni rivojlantirish dasturlarini kuchaytirish.

4. Xalqaro hamkorlik (IOM, Rossiya bilan shartnomalar) orqali xavfsiz migratsiya tizimini takomillashtirish.

Ushbu choralar mintaqaviy iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi va PhD tadqiqotining keyingi bosqichlari uchun asos bo'ladi.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li – University of Business and Science Karyera markazi rahbari. / Тожибоев Дилшодбек Бекмирза угли – руководитель Карьерного центра University of Business and Science. / Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li - Head of the Career Center at University of Business and Science.

E-mail: dilshodnamanganskiy@gmail.com

ORCID: 0009-0009-0654-6083

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ravenstein E.G. The Laws of Migration. 1885.
2. Lee E.S. A Theory of Migration. Demography, Vol. 3, No. 1, 1966.
3. IOM. O'zbekiston migratsiya vaziyatiga oid hisobot: 2025-yil yanvar-mart. Toshkent, 2025.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Xalqaro migratsiya va valyuta operatsiyalari sharhi, 2026-yil mart.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Demografik holat bo'yicha press-reliz (Namangan viloyati), 2025-yil aprel.
6. Harris J.R., Todaro M.P. Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis // American Economic Review, 1970. Vol. 60.
7. Stark O. The New Economics of Labor Migration // American Economic Review, 1984.
8. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936
9. De Haas H. Migration and Development: A Theoretical Perspective // International Migration Review, 2010.
10. Mamadaliyeva X.X. O'zbekistonda migratsiya jarayonlarining hududiy xususiyatlari // InLibrary.uz, 2025.
11. Imomova N.A. Mehnat migratsiyasi bilan bog'liq jarayonlar tahlili // Monografiya, FerGU, 2025.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yilgi qarorlari (313-son va boshqalar) "Mehnat migratsiyasi jarayonlarini tartibga solish choralari to'g'risida".
11. IOM. O'zbekiston migratsiya vaziyatiga oid hisobot: 2025-yil yanvar-mart. – P. 12-15.
12. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Xalqaro migratsiya sharhi, 2026-yil mart.

HUDUDLARDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISH MODELLARI VA MEZONLARI

Buriyev Sherzod Ahadovich

МОДЕЛИ И КРИТЕРИИ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В РЕГИОНАХ

Буриев Шерзод Ахадович

MODELS AND CRITERIA FOR THE DEVELOPMENT OF THE SERVICE SECTOR IN REGIONS

Buriyev Sherzod Ahadovich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududlarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning zamonaviy modellari va ularni baholash mezonlari tahlil qilinadi. Mavzu doirasida hududlarda xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishining asosiy modellari guruhlanib, ularning tanlovi hududning iqtisodiy ixtisoslashuviga, aholi soniga va infratuzilma darajasiga bog'liqligi aniqlandi. Regression tahlil natijalariga asoslanib Qashqadaryo viloyatida sohani rivojlantirishga eng muhim omillar ta'siri aniqlandi va tumanlarda istiqbolli modellarni amalga oshirish tavsiyasi ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: hudud, yalpi hududiy mahsulot, xizmat ko'rsatish, omil, rivojlanish modeli, mezon, regression tahlil.

Annotation. This article analyzes modern models for developing the service sector in regions and the criteria for their evaluation. Within the scope of the topic, the main models of service sector development in regions are classified, and it is determined that their selection depends on the region's economic specialization, population size, and level of infrastructure development. Based on the results of regression analysis, the most significant factors influencing the development of the sector in the Kashkadarya region were identified, and recommendations were developed for the implementation of promising models in districts.

Keywords: region, gross regional product, service sector, factor, development model, criterion, regression analysis.

Аннотация. В данной статье анализируются современные модели развития сферы услуг в регионах и критерии их оценки. В рамках исследования классифицируются основные модели развития сферы услуг в регионах, а также установлено, что их выбор зависит от экономической специализации региона, численности населения и уровня развития инфраструктуры. На основе результатов регрессионного анализа определены наиболее значимые факторы, влияющие на развитие сферы услуг в Кашкадарьинской области, и разработаны рекомендации по внедрению перспективных моделей в районах.

Ключевые слова: регион, валовой региональный продукт, сфера услуг, фактор, модель развития, критерий, регрессионный анализ.

■ KIRISH

Xizmat ko'rsatish sohasi zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning salmoqli qismini tashkil qiladi. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlar YAIMda xizmatlar ulushi 60-70% ga etadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, "xizmatlar sohasi iqtisodiy o'sish, bandlik va innovatsiyalarning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir".

Mamlakatimizda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda xizmat ko'rsatish sohasini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Hududlarda xizmat ko'rsatish ulushini oshirish orqali aholi bandligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qaroriga asosan 2025 yilda xizmatlar hajmini 15 foizga oshirish, sohada 3 million kishini daromadli mehnat bilan ta'minlash hamda 52,2 mingta xizmat ko'rsatish obektlarini tashkil etish belgilandi. Bu maqsadlarga erishish uchun hududlarda xizmatlar sohasini rivojlantirishga 67,4 trillion so'm miqdorida kredit mablag'lari hamda Davlat budjetidan 1

trillion so'm yo'naltirilish ko'zda tutildi [1]. Shu nuqtayi nazardan xizmat ko'rsatish sohasining mintaqaviy rivojlanish omillari va uni baholash mezonlarini ilmiy tahlil qilish dolzarb ahamiyatga ega.

■ MAVZUNI O'RGANILGANLIK DARAJASI

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish masalalari xalqaro va milliy iqtisodchilar tomonidan keng o'rganilgan. Xususan, Filipp Kotler o'zining ilmiy ishlarida talab va iste'molchilarning xulq-atvori xizmatlar bozorini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha: "Xizmatlar sifati va mijozlarning qoniqishi bozordagi raqobatbardosh ustunlikni belgilaydi"[2].

Shuningdek, Kristofer Lovelok xizmatlar marketingi nazariyasida infratuzilma va xizmat ko'rsatish jarayonlarini samarali tashkil etishni asosiy omil sifatida ko'rsatadi va "xizmat ko'rsatish tizimining samaradorligi uning logistikasi va mijoz bilan o'zaro ta'siriga bog'liq" deb hisoblaydi [3].

Pol Krugman xizmat ko'rsatish sohasining mintaqaviy rivojlanishdagi rolini makroiqtisodiy nuqtayi nazardan tahlil qilib "Iqtisodiy faoliyatning konsentratsiyasi xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi" deb baholaydi [4].

Xizmatlar sohasini rivojlantirish masalalari ko'plab MDH va mamlakatimiz olimlari tomonidan ham o'rganilmoqda. Xususan, MDH olimlaridan M.Savlov Rossiya va Ozarbayjonda xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilgan holda, uning iqtisodiy o'sish va bandlikdagi muhim rolini asoslaydi

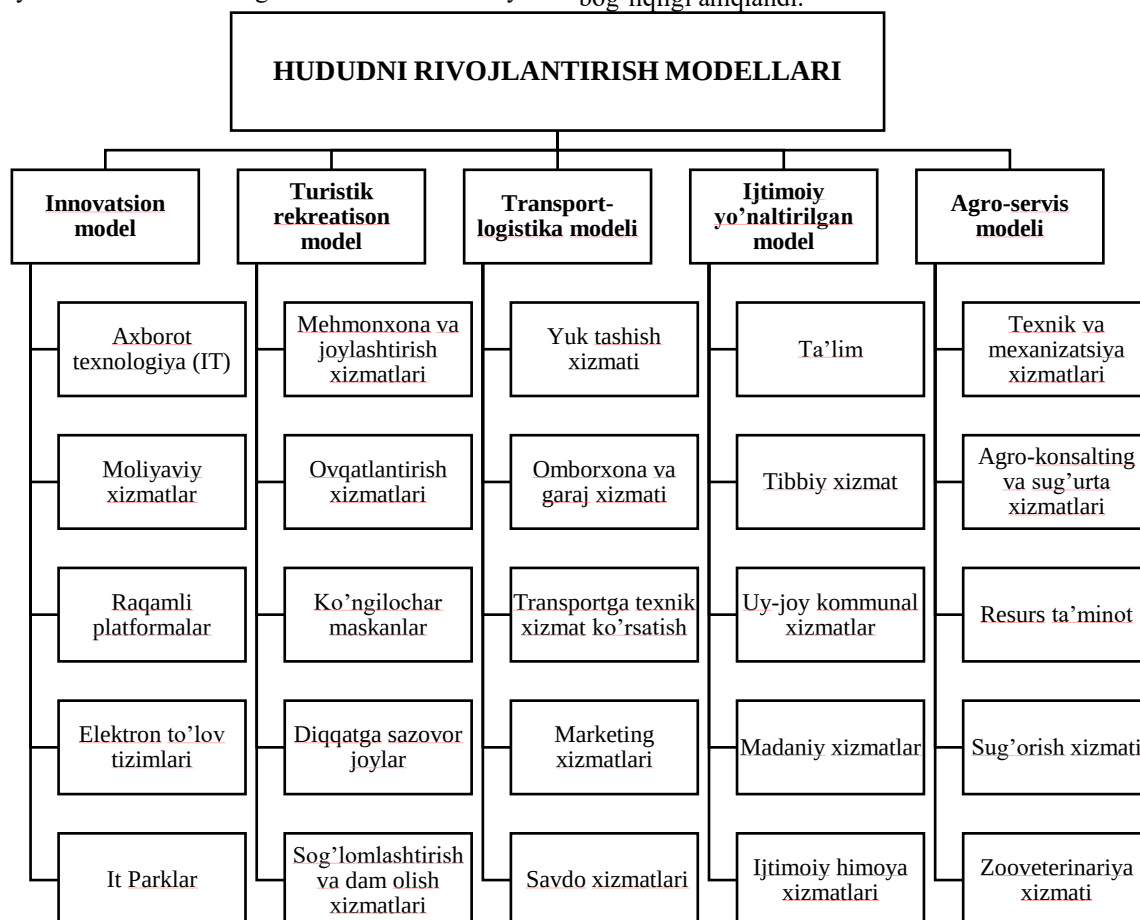
hamda sohaning rivojlanish tendensiyalari va hududiy farqlar tahlil qiladi [5]. N. Alekseyeva va K.Smirnovalar xizmat ko'rsatish sohasining iqtisodiyotdagi ulushini, uning tarkibiy o'zgarishlarini, raqamlashtirish va innovatsiyalar ta'sirida transformatsiya jarayonlarini o'rganib, xizmat ko'rsatish bozorining dinamikasiga davlat siyosatining ta'siri tahlil qilinadi [6]. Q. Mirzayev va M. Jonuzakov xizmatlar sohasida samaradorlikni oshirish mexanizmlari va sohani rivojlantirish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhimligini asosladilar [7]. G. Ernazarov o'z tadqiqotlarida milliy iqtisodiyotda xizmatlar sektorining ahamiyati va rivojlanish istiqbollarini o'rganadi [8]. S.To'rabekov hamda boshqa qator mualliflar o'z tadqiqotlarida asosan xizmatlar sektorini kichik biznesni rivojlantirish orqali milliy va hududiy darajada bandlikni oshirish masalalariga o'z e'tiborini qaratadilar [9,10].

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, statistik usullar, tizimli yondashuv kabi usullardan foydalanildi. Tadqiqot manbalari sifatida Jahon banki, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OESD) va O'zbekiston Respublikasi Statistika milliy statistika qo'mitasi Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari qo'llanildi.

■ TAHLILLAR VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida xizmat ko'rsatish sohasining mintaqaviy rivojlanishi bir nechta asosiy modellarga asoslanganligi, ularning tanlovi hududning iqtisodiy ixtisoslashuviga, aholi soniga va infratuzilma darajasiga bog'liqligi aniqlandi.

1-chizma. Hudlarni rivojlantirishning asosiy modellari⁵².

Innovatsion model ko'proq rivojlangan mintaqalar va yirik shaharlarga xos bo'lib, u axborot texnologiyalari, raqamli platformalar yaratish, moliyaviy konsalting kabi yuqori texnologiyali xizmatlarini ko'rsatish rivojlanadi. Turistik- rekreatsion model asosan noyob va o'ziga xos tabiiy hamda tarixiy-madaniy resurslarga ega bo'lgan hududlarga xosdir. Transport logistika modeli ko'proq chegara oldi transport yo'laklariga ega bo'lgan hududlarda qo'llaniladi. Ijtimoiy model aholining birlamchi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'lib, ayniqsa davlat tomonidan kam rivojlangan va olis hududlarni qo'llab quvvatlanishini nazarda tutadi [11]. "Agroservis" modeli qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtirishdan tortib, iste'molchiga etkazib berishgacha bo'lgan barcha qo'shimcha xizmatlarni o'z ichiga olgan iqtisodiy tizimdir.

Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasining tarkibiy tahlili shuni ko'rsatdiki, bu erda asosan an'anaviy model (savdo va transport xizmatlarining umumiy ulushi 60% dan ortiq) ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Regression tahlil natijalariga ko'ra sohani rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi eng muhim omillar - urbanizatsiya darajasi (43%) va aholining real daromadlarining o'sishi (35%) sifatida aniqlandi [12]. Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishining ekonometrik tahlili shuni ko'rsatdiki, soha dinamikasi asosan ikkita asosiy omil ta'sirida shakllanadi. Regressiya modeli natijalariga k'ya:

Birinchidan, urbanizatsiya omili (43%) xizmatlar hajmining oshishining asosiy manbai hisoblanadi. Qarshi shahar va tuman markazlarining kengayishi, shahar tipidagi aholi punktlarida aholining zichligi xizmat korsatish infratuzilmasiga bolgan talabni tabiiy ravishda oshiradi. Ushbu 43 foizlik korsatkich soha rivojlanishida urbanizatsiya darajasining hissasi, ya'ni elastiklik koeffitsienti ($E=0.43$) yuqoriligini korsatadi.

Ikkinchidan, aholining real daromadi (35%) sohaning o'sishini ta'minlovchi keyingi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyotda "Keyns qonuni"ga ko'ra, daromadlarni oshishi xizmatlarga bo'lgan talabni rag'batlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mintaqaholisi daromadlarining har 1 foizga o'sishi xizmat ko'rsatish sohasining o'rtacha 0,8 foizga kengayishiga olib keladi, bu esa umumiy soha o'sishining 35 foizi bevosita daromad omili bilan determinatsiyalanganligini tasdiqlaydi.

■ MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish maqsadida mintaqaning tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishga qaratilgan bir qator istiqbolli modellarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Xususan, qishloq xo'jaligi salohiyati yuqori bo'lgan Qamashi, Chiroqchi va Kitob tumanlarida "Agrologistika modeli"ni joriy etish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va bozorlarga etkazib berish infratuzilmasini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Bu mahsulot qiymat zanjirini

kengaytirish va qo'shimcha qiymatni oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, Shahrisabz va Kitob tumanlarining boy tarixiy, madaniy va tabiiy resurslariga asoslangan "Turizm xizmati modeli"ni shakllantirish, xususan, qishloq va ziyorat turizmi klasterlarini yaratish mintaqaga mahalliy va xorijiy sayyohlar oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi. Bu yo'nalish xizmat ko'rsatish sohasini kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim omil bo'ladi.

Qarshi shahrida zamonaviy iqtisodiyot talablariga asoslangan innovatsion rivojlanish modeli asosida ta'lim va axborot texnologiyalari xizmatlarini eksport qilishga ixtisoslashgan markazlarni rivojlantirish ustuvordir. Bu inson kapitali salohiyatini va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni kuchaytiradi.

Ta'kidlash joizki, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kuchaytirilishi, jumladan, soliq stavkalarini 1 foiz darajasida belgilash kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari faolligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, mintaqada kichik biznes sub'ektlari sonining yillik 12-15 foizga o'sishiga erishish mumkin.

■ XULOSA

Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish faqat savdo bilan cheklanib qolmasligi kerak. Hozirgi vaqtda viloyatda xizmatlar sohasini o'sish sur'ati o'rtacha 14-15ni tashkil qilib, 2025 yilda uning YAHMdagi ulushi 43,1%ni tashkil qildi. Mintaqaviy modelni "texnologik va ijtimoiy xizmatlar" yo'nalishiga aylantirish orqali sohaning YaIMdagi ulushini 2026 yilda 45,5-46 %gacha etkazish hamda yiliga 2,4-2,9 % punktga o'sishiga zamin yaratadi. Bu mintaqada qo'shimcha 45-50 mingta ish o'rinlari yaratishni anglatib, hududdagi ishsizlik darajasini kamida 1,5-2 foiz pasaytirishga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Buriyev Sherzod Ahadovich Qarshi DU mustaqil tadqiqotchisi / Буриев Шерзод Ахадович Независимый исследователь Каршинского государственного университета / Buriyev Sherzod Ahadovich

E-mail: shahrisabz7070@gmail.com

ORCID: 0009-0007-8152-5253

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 27.02.2025 yildagi PQ-78-son.

2. Philip Kotler, Keller, K. Marketing management (15th ed.). London: Pearson Education. 2016, R.-720

3. Christopher Lovelock, Wirtz, J. Services Marketing: People, Technology, Strategy (8th ed.). World Scientific Publishing Co, 2016, pp. 54-78.

⁵² Muallif ishlamas

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

4. Paul Krugman P. R. Geography and Trade. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1991. – 142 p.
5. Савлов М. Е. Сфера услуг: ключевые особенности России и Азербайджана // RUDN Journal of Economics. – 2019. – Т. 27, №1. – С. 18–34.
6. Алексеева Н. И., Смирнова К. Д. Современные тенденции развития сферы услуг в Российской Федерации // Экономические исследования. – 2023. – №2 (30). – С. 164–176.
7. Q.Mirzayev, M. Jonuzakov. Xizmatlar sohasi samaradorligi va uni oshirish yo‘llari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024. 2(2), 479–485 b.
8. Ernazarov, G. (2025). O‘zbekistonda xizmatlar sohasi, uning iqtisodiy-statistik tahlili va istiqbollari. Ilg‘or Iqtisodiyot Va Pedagogik Texnologiyalar, 2(3), 866–872.
9. S. To‘rabekov. O‘zbekistonda xizmatlar sohasini rivojlantirish orqali aholi bandligini oshirish imkoniyatlari. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 2025, 3(4), 417–424.
10. Tursunov, I., Erkaeva, G., Iskandarov, E., Berdiev, A., Khamroev, G. Territorial development of innovation activities of small and medium businesses. In AIP Conference Proceedings .2025, September Vol. 3290, No. 1, p. 030018. AIP Publishing LLC.
11. Erkayeva, G., & Vayskulov, R. (2022). Turizm salohiyatini rivojlantirishda mobil innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo‘llari. Economics and Innovative Technologies, 10(5), 348–356.
12. O‘zbekiston Respublikasi Statistika milliy statistika qo‘mitasi Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari

QISHLOQ XO'JALIGI OZIYQ-OVQAT TA'MINOT ZANJIRI SAMARADORLIGINI DINAMIK PANEL MODELLARI ASOSIDA BAHOLASH

Bekjanov Dilmurad Yo'ldashovich

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ЦЕПИ ПОСТАВОК НА ОСНОВЕ ДИНАМИЧЕСКИХ ПАНЕЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ

Бекжанов Дилмурад Юлдашович

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF THE AGRI- FOOD SUPPLY CHAIN BASED ON DYNAMIC PANEL MODELS

Dilmurad Yoldashovich Bekjanov

Received: April 4, 2026 Revised: April 6, 2026 Accepted: April 9, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Qishloq xo'jaligi oziq-oziq ta'minot zanjiri samaradorligini aniqlovchi omillar panel ma'lumotlar asosida baholangan va hududiy heterogenlikni hisobga olgan holda dinamik modellar ishlab chiqilgan. Natijada ta'minot zanjiri samaradorligi hududlarda kuchli inertsiyaga ega, kapital va logistika eng muhim omillar ekanligi, klaster siyosati empirik jihatdan tasdiqlangan ijobiy effektga ega ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: panel ma'lumotlar, qishloq xojaligi oziq-ovqat ta'minot zanjiri, hududiy heterogenlik, dinamik panel.

Аннотация: Факторы, определяющие эффективность агропродовольственной цепочки поставок, были оценены на основе панельных данных, а также разработаны динамические модели с учётом региональной гетерогенности. В результате установлено, что эффективность цепочки поставок характеризуется высокой инерционностью в регионах, наиболее значимыми факторами являются капитал и логистика, а кластерная политика имеет эмпирически подтверждённый положительный эффект.

Ключевые слова: панельные данные, агропродовольственная цепочка поставок, региональная гетерогенность, динамическая панель.

Abstract: The factors determining the efficiency of the agricultural food supply chain were evaluated based on panel data, and dynamic models were developed taking into account regional heterogeneity. The results indicate that supply chain efficiency exhibits strong inertia across regions, while capital and logistics are the most significant factors. Additionally, cluster policy has a positive effect confirmed by empirical evidence.

Keywords: panel data, agricultural food supply chain, regional heterogeneity, dynamic panel.

■ KIRISH

Milliy darajadagi vaqt qatorlari tahlil mamlakatimiz qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot zanjirining umumiy dinamikasini izohlasada, viloyatlar o'rtasidagi sezilarli heterogenlikni yoritib olmaydi. Mamlakatimiz turli mintaqalarida har hil sharoit bo'lganligi sababli masalan, Farg'ona vodiysi (Farg'ona, Andijon, Namangan) yuqori agroiklimiy salohiyat va kooperatsiya tajribasiga ega, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xo'azm viloyati esa suv resurslari tanqisligi va logistika masofalari bilan cheklangan.

Qashqadaryo va Samarqand don va meva-sabzavot klasterlari bilan ajralib turadi. Shuning uchun ta'minot zanjiri samaradorligini to'g'ri baholash uchun hududiy heterogenlikni hisobga oladigan panel ma'lumotlar metodologiyasi qo'llash zarur hisoblanadi [1; 2].

Panel ma'lumotlar tahlili uch asosiy afzallikka ega. Birinchidan, u viloyat-maxsus kuzatilmagan omillarni (agroiklim, madaniy-institutsional xususiyatlar, boshqaruv sifati) nazorat qilishga imkon beradi. Ikkinchidan, erkinlik darajalarini ko'paytirib, baholash aniqligini oshiradi. Uchinchidan, dinamik panel

yondashuvi (GMM) endogenlik va teskari sabablarni hal qilishga yordam beradi [3; 4].

Tadqiqot muammosi quyidagicha: mavjud milliy tadqiqotlar viloyatlar o'rtasidagi farqlarni e'tiborga olmaydi va dinamik moslashuv mexanizmlarini modellashtirmaydi. Bu viloyat-maxsus siyosat tavsiyalarini ishlab chiqishga to'sqinlik qiladi va umumiy yondashuvga olib keladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Panel ma'lumotlar ekonometrikasining zamonaviy asoslari Baltagi [1] va Hsiao [2] tomonidan tizimlashtirilgan bo'lib, ularning ilmiy tadqiqotlarida statik va dinamik modellar, test mezonlari va panel ma'lumotlarining to'liq apparatini taqdim etdi.

Hausman [5] testi FE va RE orasida tanlovni o'tkazish uchun markaziy mezon bo'lib qolmoqda: null gipoteza — kuzatilmagan samaralar regressorlar bilan korrelyatsiyalanmaydi (RE tutarli), alternativ — korrelyatsiyalanadi (faqat FE tutarli). Breusch va Pagan [6] LM testi RE ni Pooled OLS [7] ga nisbatan baholash uchun xizmat qiladi.

Dinamik panel ekonometrikasi asosan Arellano va Bond [3] tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ularning birinchi farqi GMM yondashuvi lagged endogen o'zgaruvchi sifatida qo'llanganda vujudga keladigan Nickell bias [8,9] ni bartaraf qilish uchun mo'ljallanganligi hisoblanadi. Keyinchalik Blundell va Bond [4] System GMM ni taklif qilishib, past variatsiyali seriyalar uchun aniqlikni sezilarli darajada yaxshilaydilar.

Panel birlik ildiz testlari sohasida Levin, Lin va Chu [10] birinchi tizimli yondashuvni taklif etdi; Im, Pesaran va Shin [11] heterogen panellar uchun kengaytirishni ishlab chiqdilar. Pedroni [12] va Westerlund [13] panel kointegratsion testlarini taklif qildilar.

Klaster siyosatining iqtisodiy ta'siri Porter [14] va Delgado va hamkasblari [15] tomonidan nazariy asoslandi. Empirik tahlilda difference-in-differences (DiD) yondashuvi Card va Krueger [16] dan boshlab standart yo'l sifatida qabul qilindi. Qishloq xo'jaligi klasterlarining maxsus tahlili Reardon va boshqalar [17] tomonidan rivojlantirildi.

Qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot zanjiri samaradorligining determinantlari bo'yicha besh asosiy omilni aniqlangan: kapital intensivligi, logistika infratuzilmasi, irrigatsiya tizimi, inson kapitali va institutsional sifat. Fan va hamkasblari [18] Osiyo rivojlanayotgan mamlakatlari uchun panel tahlil asosida bu omillar elastiklikni baholadilar: kapital 0,35–0,45, irrigatsiya 0,20–0,30, logistika 0,15–0,22.

Qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot zanjirini optimal tartibga solishda O'zbekiston Respublikasi viloyatlari uchun panel tahlil metodologiyasini qo'llagan holda tadqiqotlar deyarli bajarilmagan va bu mazkur tadqiqotning muhimligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasining 14 ta ma'muriy birligi (12 viloyat + Qoraqalpog'iston Respublikasi + Toshkent shahri) bo'yicha 2015–2025 yillar balanslangan panel ma'lumotlaridan foydalanadi. Umumiy kuzatuvlar soni 154 tadan iborat bo'lib, bog'liq o'zgaruvchi: $QOTZI_{it}$ — viloyatning kompozit agri-food ta'minot zanjiri samaradorligi indeksi (ishlab chiqarish, qayta ishlash va eksport bosqichlari o'rtacha og'irlangan indeksi, 2015=100). Asosiy regressorlar: $\ln K_{it}$ — fermer xo'jaliklari kapital qo'yilmalari; $\ln W_{it}$ — irrigatsiya maydoni; $\ln L_{it}$ — qishloq xo'jaligida band aholi; $\ln INFRA_{it}$ — viloyat logistika infratuzilmasi indeksi; EDU_{it} — qishloq aholisining o'rtacha ma'lumot yili; $CLUSTER_{it}$ — dummy o'zgaruvchi (1 agar viloyatda klaster bo'lsa, aks holda 0).

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi hududlar bo'yicha panel ma'lumotlar tavsifiy statistikasi⁵³

O'zgaruvchi	O'rtacha	Std. chetlanish	Hudud-lar da	Hududlar-aro	Eng yuqori / eng past viloyat
Qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot indeksi ($QOTZI_{it}$)	128.4	24.8	14.2	20.4	Farg'ona (162) / Qoraqalpog'iston (98)
$\ln K$ (kapital)	4.87	0.61	0.34	0.51	Toshkent / Navoiy
$\ln W$ (irrigatsiya)	5.31	0.78	0.12	0.77	Qashqadaryo / Navoiy
$\ln L$ (band aholi)	5.94	0.54	0.08	0.53	Samarqand / Sirdaryo
$\ln INFRA$	3.42	0.47	0.18	0.43	Toshkent / Qoraqalpog'iston
EDU (yillik)	11.3	1.4	0.8	1.1	Toshkent / Jizzax
$CLUSTER$ dummy	0.41	0.49	0.38	0.31	

Izoh: hududda og'ish davriy variatsiya; hududlararo og'ish hududiy variatsiya

⁵³ Muallif hisob-kitoblari

1-jadvaldagi tavsifiy statistika ikki muhim xususiyatni ko'rsatadi. Birinchidan, hududlararo variatsiya ko'p o'zgaruvchilar uchun viloyatlar ichidan kattaroq ($\ln W$ uchun 0,77 vs 0,12; $\ln INFRA$ uchun 0,43 vs 0,18) bu kuchli hududiy heterogenlikni dalillaydi va FE yondashuvining zarurligini asoslaydi. Ikkinchidan, *CLUSTER dummy* ning o'rtachasi 0,41 viloyatlarning 41 foiz klaster siyosatiga qamrab olingan.

Panel birlik ildiz va kointegratsion testlari quyidagicha aks ettirilgan bo'lib, panel statsionarlik Levin–Lin–Chu (LLC) va Im–Pesaran–Shin (IPS) testlari bilan tekshirildi. LLC — gomogen ildiz holati (barcha viloyatlar uchun bir xil koeffitsiyent), IPS — heterogen ildiz. Test statistikasi:

$$t_{IPS} = \frac{\sqrt{N(\bar{t}_{NT} - E[t])}}{\sqrt{Var[t]}}, \text{ Nol gipoteza:}$$

birlik ildiz mavjud (1)

Panel kointegratsion uchun Pedroni [12] etti testi va Westerlund [13] xato-tuzatish asosidagi testi qo'llanildi.

Pooled OLS modeli barcha viloyatlar uchun bir xil intercept va koeffitsiyentlarni taxmin qiladi:

$$QOTZI_{it} = \alpha + \beta \cdot X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Fixed Effects (FE) modeli viloyat-maxsus intercept α_i ga imkon beradi:

$$QOTZI_{it} = \alpha_i + \beta \cdot X_{it} + \varepsilon_{it}, \quad \alpha_i — \text{viloyat-maxsus effekt} \quad (3)$$

Random Effects (RE) modeli α_i ni tasodifiy o'zgaruvchi sifatida qabul qiladi:

$$QOTZI_{it} = \alpha + \beta \cdot X_{it} + u_i + \varepsilon_{it}, \quad u_i \sim N(0, \sigma_u^2) \quad (4)$$

FE vs RE tanlovi Hausman testi bilan amalga oshiriladi: H_0 — RE tutarli (u_i va X_{it} orasida korrelyatsiya yo'q). H_0 rad etilsa, faqat FE tutarlidir.

Dinamik panel Arellano–Bond va Blundell–Bond GMM tasnifi. Qishloq xo'jalik oziq-ovqat ta'minot zanjiri samaradorligi kuchli persistentlikka ega bo'lishi mumkin — o'tgan yildagi samaradorlik joriy natijaga ta'sir qiladi. Dinamik spetsifikatsiya:

$$QOTZI_{it} = \rho \cdot QOTZI_{i,t-1} + \beta \cdot X_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Lekin OLS va FE bu spetsifikatsiyada Nickell bias ga duchor bo'ladi [9]. Arellano–Bond birinchi farq GMM [3] bu muammoni birinchi farq oluvchi transformatsiya va lagged daraja qiymatlarini asbob sifatida qo'llash orqali hal qiladi:

$$\Delta QOTZI_{it} = \rho \cdot \Delta QOTZI_{i,t-1} + \beta \cdot \Delta X_{it} + \Delta \varepsilon_{it} \text{ Asbob: } QOTZI_{i,t-2}, QOTZI_{i,t-3}, \dots \quad (6)$$

Blundell–Bond System GMM [4] qo'shimcha ravishda daraja tenglamasini qo'shib, lagged farqlarni asbob sifatida ishlatadi. Bu yondashuv seriya kuchli persistentlikka ega bo'lganda ($AR(1) > 0,8$) sezilarli aniqlikni beradi.

GMM baholash validligi uch testda tekshiriladi:

(a) Hansen J testi — asboblarning umumiy muvofiqligi (null: asboblarning ekzogen); (b) Arellano–Bond $AR(1)$ testi — birinchi tartib seriyali korrelyatsiya bo'lishi kerak; (c) $AR(2)$ testi — ikkinchi tartib korrelyatsiya bo'lmasligi kerak (H_0 saqlanishi kerak).

Difference-in-Differences asosida klaster siyosati ta'sirini baholash

Klaster siyosati turli viloyatlarga turli vaqtlarda joriy etildi — bu DiD yondashuvini qo'llash uchun asos yaratadi. Modeldagi asosiy koeffitsiyent γ interaktsiya hadidan olinadi:

$$QOTZI_{it} = \alpha_i + \delta_t + \gamma \cdot (TREAT_i \times POST_t) + \beta \cdot X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

bunda α_i — viloyat effekti; δ_t — yil effekti; $TREAT_i$ — klaster bor viloyatlar uchun 1; $POST_t$ — klaster joriy etilgandan keyingi davr uchun 1; γ — klaster siyosatining sababiy effekti.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot ishida qo'llanilgan ekonometrik modellarning statsionarlik va kointegratsion natijalari tahlili amalga oshirilgan bo'lib, bu ishning ilmiyligi va ishonchligini oshirishda muhim ahamiyat kasb qiladi.

2-jadval

Panel birlik ildiz va kointegratsion testlari⁵⁴

O'zgaruvchi/test	LLC (daraja)	IPS (daraja)	IPS (1-farq)	Xulosa
<i>QOTZI</i> indeks	−1.42	−1.87	−4.82***	I(1)
$\ln K$	−1.21	−1.64	−5.31***	I(1)
$\ln W$	−1.73	−2.04	−4.17***	I(1)
$\ln L$	−1.58	−1.92	−4.94***	I(1)
$\ln INFRA$	−1.41	−1.73	−5.07***	I(1)
<i>EDU</i>	−2.08**	−2.31*	−6.18***	I(0)/I(1)
Pedroni panel ν	—	—	—	3.84*** (r=1)
Westerlund G_a	—	—	—	−2.71*** (rad)

Izoh: *** $p < 0.01$; ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$. LLC — Levin–Lin–Chu; IPS — Im–Pesaran–Shin.

⁵⁴ Muallif hisob-kitoblari

Yuqoridagi jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'p o'zgaruvchilar I(1) tabiatiga ega, faqat EDU chegaraviy holatda. Pedroni panel ν statistikasi va Westerlund G_a testi panel kointegratsiya mavjudligini

tasdiqlaydi ($r=1$) — bu uzoq muddatli muvozanat munosabati borligini anglatadi.

3-jadval

Pooled OLS, Fixed Effects va Random Effects baholari⁵⁵

O'zgaruvchi	Pooled OLS	Fixed Effects	Random Effects
$\ln K$ (kapital)	0.487***	0.421***	0.438***
$\ln W$ (irrigatsiya)	0.312***	0.287***	0.294***
$\ln L$ (band aholi)	0.184**	0.174**	0.178**
$\ln INFRA$	0.218***	0.193***	0.201***
EDU	0.041*	0.028	0.032
CLUSTER	0.097**	0.087**	0.091**
R ² (hudud ichida)	—	0.761	—
R ² (hududlararo)	—	0.834	—
R ² (umumiy)	0.786	0.794	0.801
F / Wald	87.4***	52.1***	324.6***
Viloyatlar soni (N)	14	14	14
Kuzatuvlar (NT)	154	154	154

Izoh: *** $p < 0.01$; ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$. Bog'liq o'zgaruvchi — QOTZI indeks logarifmi

Yuqorida ishlab chiqilgan uch model qiyosiy tahlili muhim natijalarni beradi. Birinchidan, barcha uch modelda kapital eng yuqori elastiklikka ega (0,42–0,49) — bu QOTZI samaradorligining asosan kapital intensivligiga bog'liqligini ko'rsatadi. Ikkinchidan,

Pooled OLS va FE/RE koeffitsiyentlari orasidagi farqlar heterogenlik mavjudligini dalillaydi. Uchinchidan, CLUSTER dummy barcha spetsifikatsiyalarda ijobiy va ahamiyatli ($p < 0,05$) — klaster siyosatining empirik asoslangan samaradorligini tasdiqlaydi.

4-jadval

Model tanlash testlari⁵⁶

Test	Statistika	p-qiyamat	Nol gipoteza	Xulosa
Breusch–Pagan LM	$\chi^2=87.3$	0.000	OLS tutarli	RE > Pooled OLS
Hausman (FE vs RE)	$\chi^2=24.7$	0.001	RE tutarli	FE afzal
F-test (FE vs OLS)	F=18.4	0.000	Pooled OLS	FE > Pooled
Wald heterosk.	$\chi^2=42.1$	0.004	Gomosk.	Robust SE
Wooldridge AR(1)	F=6.87	0.021	Korr. yo'q	Klaster SE
Pesaran CD	1.43	0.154	Mustaqil	CD yo'q

Izoh: Wooldridge testi seriyali korrelyatsiyani tekshiradi; Pesaran CD — cross-sectional dependence testi

Testlar natijasida quyidagi muhim tanlovlar amalga oshirildi. Birinchidan, Breusch–Pagan LM testi ($p=0,000$) Random Effects ning Pooled OLS dan ustunligini tasdiqladi. Ikkinchidan, eng muhim natija — Hausman testi $\chi^2 = 24,7$ ($p=0,001$) — Fixed Effects afzalligini aniq ko'rsatadi. Bu viloyat-maxsus

kuzatilmagan effektlar (α_i) regressorlar bilan korrelyatsiyalanganini anglatadi. Uchinchidan, heteroskedastiklik va seriyali korrelyatsiya aniqlanganligi sababli klasterlangan robust standart xatolar qo'llanildi.

Dinamik panel Arellano–Bond va Blundell–Bond GMM tahlili

⁵⁵ Muallif hisob-kitoblari

⁵⁶ Muallif hisob-kitoblari

Dinamik panel GMM baholari⁵⁷

O'zgaruvchi	FE (lagged)	Diff GMM	System GMM
$QOTZI_{i,t}^{-1}$ (lag)	0.523***	0.587***	0.624***
$\ln K$	0.287***	0.318***	0.334***
$\ln W$	0.184**	0.217**	0.228**
$\ln L$	0.098	0.124*	0.138*
$\ln INFRA$	0.142**	0.167***	0.178***
$CLUSTER$	0.061*	0.074**	0.082**
EDU	0.024	0.029	0.031
Hansen J test	—	$\chi^2=24.3$	$\chi^2=32.1$
Hansen J p-qiyamat	—	0.284	0.318
AR(1) p-qiyamat	—	0.003	0.002
AR(2) p-qiyamat	—	0.217	0.241
Asboblar soni	—	28	41

Izoh: *** $p < 0.01$; ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$. System GMM tanlanadi — Hansen va AR(2) testlar qondiriladi

5-jadvalda aks ettirilgan dinamik panel natijalari quyidagi asosiy xulosalarni beradi. Birinchidan, lagged AFSC koeffitsiyenti System GMM da 0,624 — yuqori persistentlikni ko'rsatadi: viloyatda o'tgan yilgi yaxshi samaradorlik keyingi yilda 62,4 foiz saqlanadi. Bu "yaxshi viloyatlar yanada yaxshi bo'ladi" tendensiyasini dalillaydi. Ikkinchidan, kapital elastikligi FE da (0,29) System GMM dan (0,33) past — endogenlik

tuzatilganidan so'ng haqiqiy effekt kattaroq. Uchinchidan, barcha validlik testlari System GMM foydasiga: Hansen J ($p=0,318$) asboblarining ekzogenligini, AR(2) ($p=0,241$) ikkinchi tartibli korrelyatsiyaning yo'qligini tasdiqlaydi. To'rtinchidan, klaster siyosatining koeffitsiyenti GMM da 0,082 ($p < 0,05$) — dinamik kontekstda ham ijobiy.

6-jadval

Difference-in-Differences natijalari⁵⁸

Spetsifikatsiya	DiD koef. γ	Std. xato	p-qiyamat
Bazaviy DiD (oddiy)	0.087	0.032	0.012
+ Viloyat trendi	0.094	0.034	0.009
+ Yil dummylari	0.081	0.031	0.015
+ Kovariatlar (X_{it})	0.073	0.029	0.021
Parallel trend testi	F=1.24	—	0.287
Plasebo test (lead)	0.012	0.028	0.671
Event study (–2 yil)	–0.008	0.031	0.798
Event study (+3 yil)	0.127	0.038	0.002

Izoh: DiD koeffitsiyenti log QOTZI daraja o'zgarishini ifodalaydi. Plasebo testi klaster joriy etishdan oldin ta'sir yo'qligini tekshiradi.

6-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, DiD natijalari klaster siyosatining empirik sababiy effektini aniq ko'rsatadi. Birinchidan, bazaviy koeffitsiyent $\gamma=0,087$ statistik ahamiyatli ($p=0,012$) — klaster viloyatlarda AFSC samaradorligi nazorat viloyatlardan 8,7 foiz yuqori o'sadi. Ikkinchidan, viloyat trendlari va yil dummylari qo'shilganda natija barqaror qoladi (0,073–0,094). Uchinchidan, parallel trend gipotezasi rad

etilmadi ($p=0,287$) — DiD yondashuvining eng muhim shartini qondiradi. To'rtinchidan, event study natijalariga ko'ra, klaster joriy etishdan 2 yil oldin effekt nol atrofida (–0,008; $p=0,798$), 3 yildan keyin esa 0,127 ga etadi ($p=0,002$) — bu ta'sirning haqiqiy sababiy ekanligining mustahkam dalilidir.

Tadqiqot natijalari asosida mamlakatimiz hududlari kesimida samaradorlik reytingi aniqlangan

⁵⁷ Muallif hisob-kitoblari

⁵⁸ Muallif hisob-kitoblari

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Fixed Effects asosida hududlar maxsus samaradorlik koeffitsiyentlari⁵⁹

Hududlar	$\hat{\alpha}_i$ (FE)	Reyting	Ixtisoslik	Klaster	Salohiyat
Farg'ona	+0.187	1	Meva-sabzavot	Ha	Yuqori
Qashqadaryo	+0.164	2	G'alla, go'sht	Ha	Yuqori
Samarqand	+0.142	3	Meva, eksport	Ha	Yuqori
Andijon	+0.128	4	Bog'dorchilik	Ha	Yuqori
Toshkent viloyati	+0.094	5	Sut, go'sht	Ha	Yuqori
Xorazm	+0.087	6	Paxta, sholi	Ha	O'rta
Namangan	+0.042	7	Bog'dorchilik	Qisman	O'rta
Toshkent shahri	+0.031	8	Qayta ishlash	Ha	O'rta
Buxoro	-0.008	9	Qorako'lichilik	Qisman	O'rta
Surxondaryo	-0.047	10	Meva, sitrus	Qisman	O'rta
Jizzax	-0.071	11	G'alla	Yo'q	Past
Sirdaryo	-0.093	12	Paxta	Yo'q	Past
Navoiy	-0.124	13	Chorvachilik	Yo'q	Past
Qoraqalpog'iston R.	-0.163	14	Sholi, baliq	Yo'q	Past

Izoh: $\hat{\alpha}_i$ — viloyat-maxsus fiksa samarasi (umumiy intercept dan og'ish). Musbat — o'rtachadan yuqori samaradorlik, manfiy — past

Reyting natijalari mamlakatning qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot zanjiri samaradorligidagi sezilarli hududiy heterogenlikni ko'rsatadi. Farg'ona vodiysi viloyatlari (Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari) va Qashqadaryo viloyati yuqori samaradorlik ko'rsatadi, bu erda agroiklim sharoiti qulay, klaster siyosati rivojlangan va kooperatsiya tajribasi mavjud. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Sirdaryo va Jizzax viloyatlari past samaradorlikdalgini ko'rsatadi. Bu viloyatlarda suv resurslari tanqisligi, logistika masofalari va klaster yo'qligi muhim cheklovchi omillar hisoblanadi. Eng yuqori va eng past viloyatlar orasidagi fiksa samara farqi 0,35 log punkt — bu real QOTZI indeksida taxminan 42 foiz farqni anglatadi.

Natijalarning ishonchliligini tasdiqlash uchun bir necha robustlik sinovlari o'tkazildi. Birinchidan, Driscoll–Kraay standart xatolari cross-sectional dependence ni hisobga olgan holda qo'llanildi — koeffitsiyentlar qariyb o'zgarmay qoldi (kapital 0,418 vs 0,421). Ikkinchidan, Anderson-Hsiao yondashuvi bilan Arellano-Bond natijalari qiyoslanganda lagged o'zgaruvchi koeffitsiyenti o'xshash (0,601 vs 0,587). Uchinchidan, balanslashgan va balanslashmagan panel qiyoslanishi natijalarda sezilarli farq bermadi. To'rtinchidan, viloyat yuborish sinovida System GMM koeffitsiyentlari ± 5 foiz doirasida barqaror qoldi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot O'zbekiston viloyatlari kesimida agri-food ta'minot zanjiri samaradorligini panel ma'lumotlar metodologiyasi asosida birinchi marta tizimli tahlil qildi. Asosiy empirik topilmalar quyidagilar.

Birinchidan, panel ma'lumotlar kuchli hududiy heterogenlikni dalillaydi: viloyatlar aro variatsiya ko'p

o'zgaruvchilar uchun viloyat ichradan kattaroq. Bu FE modelining zarurligini asoslab, Hausman testi ($\chi^2=24,7$; $p=0,001$) bilan aniq tasdiqlandi.

Ikkinchidan, System GMM eng yaxshi spetsifikatsiya sifatida qabul qilindi: lagged qishloq xojaligi oziq-ovqat ta'minot zanjiri koeffitsiyenti 0,624 (yuqori persistentlik), Hansen J testi ($p=0,318$) va AR(2) testi ($p=0,241$) asboblarning to'g'riligini tasdiqladi.

Uchinchidan, qishloq xojaligi oziq-ovqat ta'minot zanjiri determinantlari empirik elastikliklari: kapital (0,334) eng kuchli, keyin irrigatsiya (0,228), logistika (0,178) va mehnat (0,138). Ta'lim darajasi (0,031; $p>0,10$) chegaraviy ta'sirga ega.

To'rtinchidan, klaster siyosati empirik sababiy effektga ega: DiD koeffitsiyenti 0,087 ($p=0,012$), event study natijalari ta'sirning vaqt o'tishi bilan kuchayishini ko'rsatadi (+3 yilda 0,127).

Beshinchidan, hududlar reytingi: yuqori samaradorlik — Farg'ona, Qashqadaryo, Samarqand, Andijon viloyatlari; past samaradorlik — Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Sirdaryo, Jizzax viloyatlari. Reyting farqi 0,35 log punkt (≈ 42 foiz real farq).

Tadqiqot ishi natijasida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar berildi: (1) past samaradorlik hududlariga (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Sirdaryo, Jizzax viloyatlari) klaster siyosatini kengaytirish empirik sababiy effekt mavjud; (2) kapital qo'yilmalarini elastiklik (0,334) asosida ustuvor belgilash lozim; (3) suvga tanqis hududlarda irrigatsiya tizimini modernizatsiya qilish; (4) logistika infratuzilmasini rivojlantirish kam baholangan, lekin muhim omil

⁵⁹ Muallif hisob-kitoblari

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

hisoblanadi; (5) persistentlik (0,624) ni hisobga olib, siyosat ta'sirini 3–5 yillik gorizontda baholash zarur.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Bekjanov Dilmurad Yoʻldashovich – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Biznes va boshqaruv kafedrası mudiri, PhD, dotsent / Бекжанов Дилмурад Юлдашович – заведующий кафедрой «Бизнес и управление» Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни, PhD, доцент / Dilmurad Yoldashovich Bekjanov – Head of the Department of Business and Management, Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni, PhD, Associate Professor

E-mail: dilmurad.bekjanov@urdu.uz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8851-2240>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

- [1]. Baltagi B.H. Econometric Analysis of Panel Data. 6th edition. — Cham: Springer, 2021. — 447 p.
- [2]. Hsiao C. Analysis of Panel Data. 3rd edition. — Cambridge: Cambridge University Press, 2014. — 560 p.
- [3]. Arellano M., Bond S. Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations // The Review of Economic Studies. — 1991. — Vol. 58, No. 2. — P. 277–297.
- [4]. Blundell R., Bond S. Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models // Journal of Econometrics. — 1998. — Vol. 87, No. 1. — P. 115–143.
- [5]. Hausman J.A. Specification Tests in Econometrics // Econometrics. — 1978. — Vol. 46, No. 6. — P. 1251–1271.
- [6]. Breusch T.S., Pagan A.R. The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics // The Review of Economic Studies. — 1980. — Vol. 47, No. 1. — P. 239–253.
- [7]. Roodman D. How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata // The Stata Journal. — 2009. — Vol. 9, No. 1. — P. 86–136.
- [8]. Windmeijer F. A Finite Sample Correction for the Variance of Linear Efficient Two-Step GMM Estimators // Journal of Econometrics. — 2005. — Vol. 126, No. 1. — P. 25–51.
- [9]. Nickell S. Biases in Dynamic Models with Fixed Effects // Econometrics. — 1981. — Vol. 49, No. 6. — P. 1417–1426.
- [10]. Levin A., Lin C.F., Chu C.S.J. Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties // Journal of Econometrics. — 2002. — Vol. 108, No. 1. — P. 1–24.
- [11]. Im K.S., Pesaran M.H., Shin Y. Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels // Journal of Econometrics. — 2003. — Vol. 115, No. 1. — P. 53–74.
- [12]. Pedroni P. Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis // Econometric Theory. — 2004. — Vol. 20, No. 3. — P. 597–625.
- [13]. Westerlund J. Testing for Error Correction in Panel Data // Oxford Bulletin of Economics and Statistics. — 2007. — Vol. 69, No. 6. — P. 709–748.
- [14]. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. — 1998. — Vol. 76, No. 6. — P. 77–90.
- [15]. Delgado M., Porter M.E., Stern S. Clusters, convergence, and economic performance // Research Policy. — 2014. — Vol. 43, No. 10. — P. 1785–1799.
- [16]. Card D., Krueger A.B. Minimum Wages and Employment: A Case Study of the Fast-Food Industry in New Jersey and Pennsylvania // American Economic Review. — 1994. — Vol. 84, No. 4. — P. 772–793.
- [17]. Reardon T., Echeverría R., Berdegue J., Minten B., Liverpool-Tasie S., Tschirley D., Zilberman D. Rapid transformation of food systems in developing regions // Agricultural Systems. — 2019. — Vol. 172. — P. 47–59.
- [18]. Fan S., Hazell P., Thorat S. Government Spending, Growth and Poverty in Rural India // American Journal of Agricultural Economics. — 2000. — Vol. 82, No. 4. — P. 1038–1051.
- [19]. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Qishloq xoʻjaligi va oziq-ovqat sanoati statistikasi: yillik toʻplam, 2015–2025. — Toshkent: Statistika qoʻmitasi, 2025. — URL: <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>

Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi

Service sector and tourism

Сфера услуг и туризм

MEHMONXONA XO'JALIKLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСТИНИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВ

Бердиев Жасур Кулдошевич

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF HOTEL ENTERPRISES

Berdiyev Jasur Quldoshevich

Received: April 20, 2026 Revised: April 22, 2026 Accepted: April 23, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: maqolada mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash metodologiyalarini takomillashtirish xususida tadqiqot natijalari bayon etiladi. Turizm va mehmonxonalar faoliyatiga oid me'yoriy hujjatlar tahlili amalga oshirilgan. O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyati bo'yicha mehmonxonalar statistik tahlili keltirilgan. Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash metodologiyalarini takomillashtirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehmonxona, xizmat, metodologiya, samaradorlik, iqtisodiyot, turizm, xo'jalik, joylashtirish, mehmon, turist.

Аннотация: в статье изложены результаты исследования по совершенствованию методологии оценки эффективности гостиничных хозяйств. Проведен анализ нормативно-правовых документов, регулирующих деятельность туризма и гостиниц. Приведен статистический анализ гостиниц по Республике Узбекистан и Кашкадарьинской области. Разработаны выводы и предложения по совершенствованию методологии оценки эффективности гостиничных хозяйств.

Ключевые слова: гостиница, услуга, методология, эффективность, экономика, туризм, хозяйство, размещение, гость, турист.

Abstract: the article presents the results of research on improving the methodology for assessing the efficiency of hotel enterprises. Regulatory documents related to tourism and hotel activities are analyzed. A statistical analysis of hotels in the Republic of Uzbekistan and the Kashkadarya region is presented. Conclusions and recommendations for improving the methodology for assessing hotel enterprise efficiency are developed.

Keywords: hotel, service, methodology, efficiency, economy, tourism, enterprise, accommodation, guest, tourist.

■ KIRISH

Turizm sanoati jahon iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, turli mintaqalarda xizmatlar sektori rivojlanishini rag'batlantiradi. Mehmonxona xo'jaliklari bu sektorning eng asosiy bo'g'inidir. Ular o'zining ko'p qirrali faoliyati bilan nafaqat turizm, balki iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini baholash tizimini yanada takomillashtirish zaruriyati ortib bormoqda.

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholashning dolzarbligi, avvalo, bu tizimning murakkab va ko'p qirrali tuzilishi bilan bog'liq. Mehmonxona faoliyati iqtisodiy, moliyaviy, ma'naviy va boshqaruv yo'nalishlarini qamrab oladi. Shuningdek, mehmonxona

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

xizmatlari nafaqat moddiy resurslar, balki inson kapitali, mehmonlar tajribasi va xizmat ko'rsatishning umumiy sifatiga asoslanadi. Bu jihatlar samaradorlikni baholash jarayonida keng qamrovli metodologiyalardan foydalanishni talab qiladi. Faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish etarli emas, chunki xizmat ko'rsatishning sifati, mehmonlar qoniqishi, brend imiji kabi noan'anaviy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash metodologiyalarini takomillashtirishning asosiy maqsadi – mehmonxonalar faoliyatini kompleks tahlil qilish, ichki va tashqi omillarni hisobga olgan holda samaradorlikni oshirish yo'llarini aniqlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy baholash tizimlari turli

ko'rsatkichlarga asoslanib ishlab chiqiladi. Ushbu ko'rsatkichlar moliyaviy barqarorlik, xizmat sifati, mijozlar bilan aloqalar, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlik kabi omillarni qamrab olishi kerak. Har bir omilning ahamiyatini hisobga olish, mehmonxonalar uchun uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqishda asosiy rol o'ynaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Turizm va uning tarkibidagi mehmonxona xo'jaliklarining iqtisodiyotdagi o'rnini haqida ko'plab xorij va mahalliy olimlar tadqiqot olib borishgan. Jumladan, mehmonxona xo'jaliklarining nazariy va metodologik asoslari va ular bilan bog'liq muammolarni xorijlik olimlardan Dj.Bouen, F.Kotler, Dj.Meykens [1], A.E.Saak, Yakimenko M.V. [2], V.G.Fedtsov [3] va boshqalar tadqiq etishgan.

Raximov H.A. o'zining dissertatsion tadqiqotlarida "Turizm va mehmonxona xo'jaligi bir sohaning tarkibiy qismlaridir. Mehmonxonaga ehtiyojning oshib borishi bevosita turizmining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Jahon amaliyotidan ma'lumki, turizmini rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotining o'sishiga, kam taraqqiy etgan hududlarning rivojlanishiga, aholi bandligining oshishiga, turmush madaniyatining yuksalishiga olib keladi" [4], -deb ta'kidlaydi.

E'tirof etish kerakki so'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasida bir qator sharoit va imkoniyatlar yaratilgan bo'lishiga qaramasdan, bu boradagi mavjud salohiyatdan to'liq foydalanilmayotgani ham kuzatilmoqda. Bu ayniqsa xorijiy va ichki turistlarning sayohati mobaynida yoki mavsumiy hamda doimiy ravishda o'tkazilib kelinadigan festivallar davrida mehmonxona nomerlarining etishmasligi, nomerlarning oldindan bronlashtirilganligi, mehmonxonada ko'rsatiladigan xizmatlar sifatining pastligi bir qancha muammolarga sabab bo'lishi bilan belgilandi [5].

Tadqiqotchi L.Sh.Mirzayeva fikricha, so'nggi besh yil ichida O'zbekistonda mehmonxona xizmatlari bozori jadal rivojlanmoqda. Poytaxtda xususiy mehmonxonalar soni ortib bormoqda, sobiq mehmonxonalar rekonstruksiya qilinmoqda. Afsuski, mehmonxonalar soni o'sishi har doim ham xizmat ko'rsatish sifati va darajasining o'sishi bilan birga kelmaydi [6], -degan g'oyani ilgari suradi.

Mehmonxonalarda samaradorlik parametrik va no-parametrik metodologiyalar orqali baholanadi, bunda texnik samaradorlik, mehmonxona xonalari va xodimlar kabi o'zgaruvchilar hamda turli samaradorlik ko'rsatkichlariga e'tibor qaratiladi. Bu metodlar mehmonxonaning qancha xonasi yoki qancha xodimi borligi kabi omillarga qarab, uning xizmat ko'rsatish darajasini va ishlash samaradorligini baholaydi [7].

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Biz tadqiqotlarimizni olib borish jarayonida kuzatish, jamlash va guruhlash, taqqoslash, ekspert baholash usuli, analiz va sintez metodlaridan keng foydalandik. Xorij va mamlakatimizning etakchi olimlari tadqiqotlari va adabiyotlari tahlilini o'tkazdik. Turizm va mehmonxona xo'jaliklari faoliyatiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qildik.

Shuningdek, tadqiqotlarimiz natijadorligini ta'minlash maqsadida soha vakillaridan so'rovnomalar oldik hamda mehmonxonalar faoliyatiga taalluqli mobil ilovalar va internet saytlari xizmatlari faoliyatini o'rgandik va ularning mehmonxona xo'jaliklari samaradorligiga ta'sirini baholadik.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Mehmonxona xo'jaliklarining mamlakat iqtisodiyoti uchun ahamiyati yuqori hisoblanadi va bu ko'plab omillar orqali namoyon bo'ladi. Avvalo, turizm sohasi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va mehmonxonalar bu sohaning ajralmas qismi sifatida xizmat ko'rsatadi. Turizm sanoati mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, savdo aylanmasini oshirish, milliy mahsulotlarni eksport qilish kabi iqtisodiy jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Mehmonxonalar esa turistlarga xizmat ko'rsatish, ularga qulay shart-sharoit yaratish orqali ushbu jarayonni yanada tezlashtiradi.

Birinchi navbatda, mehmonxona xo'jaliklari turizm sohasi orqali milliy iqtisodiyotga bevosita daromad keltiradi. O'zbekiston misolida, mehmonxonalar mamlakatga keluvchi turistlar sonining ko'payishi bilan bog'liq holda o'z xizmatlaridan tushgan daromadlar orqali milliy yalpi ichki mahsulot (YAIM)ga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xorijiy turistlarning mamlakatga olib kirgan valyutasi mahalliy iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham tarqaladi va umumiy iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Ikkinchidan, mehmonxona xo'jaliklari ko'plab yangi ish o'rinlarini yaratadi. Mehmonxona sohasida band bo'lgan kadrlar soni turizm rivojlangan sari oshib boradi. Bu o'z navbatida ishsizlik darajasini pasaytiradi va aholining turmush darajasini yaxshilaydi. Aholi o'rtasida xorijiy til bilish darajasining oshishi, dunyoqarashning o'zgarishi va zamonaviy madaniyatning o'zlashtirilish jarayonlari tezlashadi. Mehmonxonalarda xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun treninglar, malaka oshirish dasturlari tashkil qilinadi, bu esa inson kapitali rivojlanishiga zamin yaratadi.

Mehmonxona xo'jaliklari mahalliy bizneslar bilan hamkorlik qilish orqali ichki bozorning rivojlanishiga xizmat qiladi. Mahalliy etkazib beruvchilar – oziq-ovqat mahsulotlari, tovarlar, xizmat ko'rsatish sohasi – mehmonxonalarga zaruriy resurslarni etkazib beradi. Bu esa kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga turtki beradi.

Biz dastlab tadqiqotlarimizni O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari obyektlari soni, ularda joylashtirilgan shaxslar soni hamda ulardagi mavjud sonini o'rganishdan boshladik (1 rasm). Tahlillarga ko'ra, 2023 yilda mehmonxonalar bo'yicha o'rtacha joylar soni 50,25 tani tashkil etgan, har bir mehmonxonaga o'rtacha 1819,97 kishi joylashtirilgan va har bir mehmonxonada o'rtacha yuklama 2,61 baravarga teng bo'lgan, ya'ni har bir joy bir necha marta to'ldirilgan.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasida mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari [8].

Yuqoridagi ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali O'zbekiston mehmonxona sohasining hozirgi holati va

kelajak istiqbollariga oid quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

- mehmonxonalar joylarining yuqori yuklamasi, ya'ni to'ldirish darajasining 3621,66 % ga teng bo'lgani shuni ko'rsatadiki, mehmonxonalardagi joylar bir necha marotaba to'ldirilgan. Bu yuqori talab va mehmonxonalar xizmatlaridan faol foydalanilayotganini bildiradi. Ushbu raqamdan kelib chiqib aytish mumkinki, mehmonxonalar jiddiy yuklama ostida ishlamoqda va joylarning etishmasligi muammosi kuzatilmoqda;

-mehmonxonalar bo'yicha o'rtacha yuklama 50 ta joyga ega, lekin bu joylar yil davomida 1819 kishiga xizmat ko'rsatgan. Bu esa mehmonxonalar turistik

talabni qondirishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelayotganidan darak beradi;

-yuqori talab va mavjud joylar sonining etarli bo'lmagani mehmonxona biznesining kelajakda rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar borligini ko'rsatadi. Yangi mehmonxonalar qurilishi, mavjudlarini kengaytirish va xizmat sifatini oshirish bugungi kunda zaruratga aylanmoqda.

Lekin, bu raqamlar turistlar oqimi ko'p bo'lgan hududlarga mos bo'lib, qolgan hududlarda taskari ahamiyat kasb etgan. Quyida biz Qashqadaryo viloyati misolida bu ko'rsatkichlarga batafsil to'xtalib o'tamiz (1-jadval).

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatidagi mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari (obyektlar) soni [9].

Hududlar nomi	Yillar				
	2019	2020	2021	2022	2023
Qashqadaryo viloyati	65	45	31	43	63
Qarshi sh.	40	25	17	17	24
Shahrisabz sh.	8	8	6	7	10
tumanlar					
G'uzor	2	1	1	2	2
Dehqonobod	3	-	-	2	5
Qamashi	-	-	-	1	2
Qarshi	1	1	1	-	2
Koson	1	2	2	2	2
Kitob	2	3	2	9	12
Mirishkor	-	-	-	-	-
Muborak	3	2	-	-	-
Nishon	1	1	1	1	1
Kasbi	-	-	-	-	-
Ko'kdala	-	-	-	-	-
Chiroqchi	-	-	1	1	-
Shahrisabz	-	2	-	1	3
Yakkabog'	1	-	-	-	-

Qashqadaryo viloyatida pandemiya davrigacha bo'lgan muddatda mehmonxonalar soni o'sish tendentsiyasiga ega bo'lib, pandemiya boshlangan davrdan boshlab ko'plab mehmonxonalar o'z faoliyatlarini yakunladi. 2023 yil holatiga mehmonxonalarning 38 foizi Qarshi shahrida, 16 foizi Shahrisabz shahrida va 19 foizi Kitob tumanida joylashgan. Viloyatning Mirishkor, Muborak, Kasbi, Ko'kdala, Chiroqchi va Yakkabog' tumanlarida mehmonxonalar faoliyati umuman yo'lga qo'yilmagan. Ushbu hududlarning jozibadorligi, imkoniyatlari, tabiati, iqlimi, joylashuvi va boshqa jihatlari mehmonxonalarga bo'lgan talabni taqozo etadi, lekin ushbu jihatlarni ko'rsata olish hamda imkoniyatlardan oqilona foydalana olish lozim. Shuningdek, mehmonxona boshqaruv xodimlarini kiruvchi (chiquvchi) turistik safarlar uchun hisoblash, joylashtirish vositalari bo'yicha to'ldirish koeffitsientini hisoblash va turizmga fizik hajm indeksini hisoblash usullarini [10] hisoblashga o'rgatish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi huzuridagi O'zbekiston texnik jihatdan tartibga solish agentligi direktorining 05-1560-son buyrug'iga asosan, O'z DSt 3296:2023 qayd raqamli O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti ishlab chiqilgan bo'lib, mazkur davlat standarti mehmonxonalar, turistik bazalar va majmualar, dam olish uylari va zonolari, pansionatlar, kempinglar, motellar, mehmon uylari, sanatoriylar hamda mehmonxona xizmatlari (joylashtirish bo'yicha xizmatlar) ko'rsatiladigan boshqa obyektlar, shuningdek joylashtirish vositasi sifatida tunash uchun jihozlangan er usti transportini balli asosda tasniflash tizimini belgilaydi. Shuningdek, unda "joylashtirish vositalari - mehmonxonalar, turistik bazalar va majmualar, dam olish uylari va zonolari, pansionatlar, kempinglar, motellar, mehmon uylari, sanatoriylar hamda mehmonxona xizmatlari (joylashtirish bo'yicha xizmatlar) ko'rsatiladigan boshqa obyektlar, shuningdek

joylashtirish vositasi sifatida tunash uchun jihozlangan er usti transporti” [11], -deb ta’rif berilgan.

Tahlillarga ko’ra, Qashqadaryo viloyatidagi mehmonxona va shunga o’xshash joylashtirish vositalarining barqaror faoliyati hududlardagi turistik faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar soniga ham bog’liq. Viloyatda 2023 yilda 8 ta tashkilot turistik faoliyatni amalga oshirgan, shundan Qarshi shahrida 2 ta, Shahrisabz shahrida 3 ta, Dehqonobod, Kitob va Ko’kdala tumanlarida 1 tadan tashkilot turistik faoliyatni amalga oshirgan. Viloyatning qolgan hududlarida turistik faoliyat bilan shug’ullanadigan birorta tashkilot ro’yxatdan o’tmagan.

Bugungi kunda raqamlashtirish va texnologiyalar tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan bir paytda, mehmonxona xo’jaliklarining samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Avtomatlashtirilgan tizimlar, masalan, mehmonlar bilan aloqalarni boshqarish tizimlari, buxgalteriya va moliyaviy hisobotlarni boshqarish uchun sun’iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar samaradorlikni oshirish va resurslarni tejash imkonini beradi. Bu jarayonlar samaradorlikni baholash tizimlariga ham ta’sir ko’rsatmoqda. Ularning integratsiyasi nafaqat moliyaviy ko’rsatkichlarga, balki mehmonlar tajribasi, marketing va boshqa ko’rsatkichlarga asoslangan tahlillarni amalga oshirishga imkon beradi.

Mehmonxona xo’jaliklari samaradorligini baholashda ekologik omillarni ham inobatga olish bugungi kun talablariga mos keladi. Barqaror rivojlanish va ekologik mas’uliyat bugungi kunda nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy samaradorlik mezonlariga ham kiradi. Mehmonxonalar energiyani tejash, chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza xizmatlar ko’rsatish orqali nafaqat xarajatlarni qisqartirish, balki o’z mijozlarining ekologik mas’uliyatini oshirish imkoniyatiga ega bo’ladi.

2024 yil yakunigacha Qashqadaryo viloyatida jami 1314 o’rinli 31 ta mehmonxona qurib ishga tushurilishi belgilangan bo’lib, shundan 8 tasi Qarshi shahrida, 1 tasi Kasbi tumanida va 22 tasi Shahrisabz tumanida o’z faoliyatini boshlaydi.

Biz tadqiqotlarimizning natijadorligini oshirish maqsadida mehmonxonalar faoliyatini qildik. Tadqiqotlarni Qashqadaryo viloyatida joylashgan mehmonxonalarda olib bordik. Bugungi kunda iqtisodiyotga raqamli texnologiyalarning keng miqyosda kirib kelishi mehmonxona biznesida ham o’z aksini topa boshladi. Biz xorijiy davlatlar va mamlakatimizda sayyohlar tomonidan ommaviy ravishda foydalanib kelinayotgan <https://mybooking.uz> sayti orqali 2024 yil noyabr oyining 20-21 kunlarida 1 xonalik 1 nafar mehmonga mo’ljallangan mehmonxonalar taklifini o’rgandik. Tizim ro’yxatga olingan 15 ta mehmonxonadan 13 tasini bizga taklif etdi va bu ma’lumotlarni biz quyidagi jadvalda ifodaladik (2-jadval).

2-jadval

Qashqadaryo viloyatidagi mehmonxona xizmatlari haqida ma’lumot

T/r	Mehmonxona nomi	1 xonalik 1 kishiga mo’ljallangan xonaning 1 kechalik bahosi, ming so’m	Shahar markazigacha bo’lgan masofa, km
Qarshi shahri	Qarshi shahri	Qarshi shahri	Qarshi shahri
1	SNAM	240	3,6
2	Reikartz Qarshi	350	0,7
3	Grand Star	250	0,8
4	Grand Sarbon	397,5	3,1
5	Afrosiyob Karshi	336	1,3
6	Royal Afrosiyob	260	6,2
7	Sultan	640	1,5
8	Naxshab	450	2,4
9	Hostel status	350	0,9
10	Oqshom plaza	336	0,2
11	Saroy palace	300	2
12	Oqsaroy	392	0,7
13	Arbat	550	1,8
Shahrisabz shahri	Shahrisabz shahri	Shahrisabz shahri	Shahrisabz shahri
1	Tumor	300	2,1
2	Ali mehmon uyi	200	0,5
3	Maqom plaza	300	0,6
4	Bek	140	2,8
5	Kesh palace	336	0,6

Viloyatda tahlil qilingan mehmonxonalarning 13 tasi wi-fi, 9 tasi restoran, 4 tasi cho'milish havzasi, 6 tasi sauna, 2 tasi fitness, 1 tasi bolalar maydonchasi, 11 tasi anjumanlar zali, 9 tasi lift, 10 tasi oilaviy xonalar, 2 tasi transfer, 11 tasi tashqi avtoturargoh, 3 tasi gidromassajli vanna va 8 tasi master hamda viza card orqali to'lov xizmatlarini taklif etayotganligi aniqlandi. Hozirgi kunda Qashqadaryo viloyatida sayyohlik va turizm sohasida xizmatlar va tajribalarni baholash va sharhlovchi "Tripadvisor" nomli onlayn platformaning "Trip advisor traveler rating" reytingiga ega bo'lgan 3 ta mehmonxona mavjud. Lekin, o'rganishlarga ko'ra, viloyatda mavjud mehmonxonalar ularga yulduzlar taqdim etadigan UNWTO (Birlashgan millatlar xalqaro sayyohlik tashkiloti) va boshqa turizm sohasidagi xalqaro tashkilotlar bilan aloqa o'rnatmaganligi aniqlandi. Mehmonxonalarda yulduzlar sonining mavjud bo'lishi ular xizmatidan foydalanuvchilar sonining oshishiga va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarining ijobiy tomonga siljishiga olib keladi.

Mehmonxonalarda yulduzlar soni mehmonxonaning xizmat ko'rsatish darajasi, qulayliklari, xizmatlari va boshqa ko'rsatkichlarga qarab belgilanadi. Yulduzli mehmonxonalar xalqaro standartlarga asoslangan holda baholanadi. Ular quyidagi omillarga asoslanadi:

- xonalar soni, ularning o'lchamlari, mebel, sanitariya va gigienik sharoitlari;
- 24 soat xizmat ko'rsatish, xonani tozalash, konfort xizmatlari (masalan, kafe, restoranda ovqatlanish), sport zallari, spa, basseyn va boshqa qulayliklar;
- xavfsizlik xizmati, yangilangan qurilmalar va yong'inga qarshi tizimlar;
- mehmonxonaning strategik joylashuvi, ya'ni sayyohlar uchun qulay bo'lishi;
- biznes markazlari, konferensiya zallari, transport xizmatlari va boshqa qo'shimcha xizmatlarning mavjudligi.

Yulduzlar soni ko'paygan sari mehmonxonaning xizmat darajasi va qulayliklari oshadi, bu esa sayyohlar uchun yanada jozibador joylarning yaratilishi hamda ko'payishiga olib keladi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida yulduzli mehmonxonalar Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlarda joylashgan bo'lib, ular sayyohlar uchun keng imkoniyatlar taqdim etib kelmoqda.

■ XULOSA VA TAVSIYALAR

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash zamonaviy turizm sanoatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Samaradorlikni baholash jarayonida moliyaviy ko'rsatkichlar, mehmonlarning mehmonxona xizmatlaridan qoniqish darajasi, xizmat sifati, resurslardan foydalanish samaradorligi, operatsion jarayonlar va ekologik mas'uliyat kabi omillar katta ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslanib, texnologiyalarni joriy etish, sun'iy intellektdan foydalanish, avtomatlashtirish va ekologik toza echimlar mehmonxona faoliyatini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, xodimlar malakasini oshirish ham yuqori samaradorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yuqorida amalga oshirgan tahlillarimiz va ular asosida olingan natijalardan kelib chiqib mehmonxonalar faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqdik:

- mehmonxonalarda raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni yo'lga qo'yib, avtomatlashtirilgan xizmatlarni joriy etish orqali mehmonlar bilan o'zaro aloqalarni optimallashtirish va operatsion xarajatlarni kamaytirish kerak;

- mijozlarning fikrlari asosida xizmat ko'rsatish standartlarini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim;

- energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik barqarorlik yo'nalishida faoliyat yuritish orqali mehmonxonaning ekologik mas'uliyatlik imidjini shakllantirish mumkin;

- mobil ilovalar, virtual yordamchilar va boshqa zamonaviy texnologiyalarni kengroq tatbiq etish orqali mehmonlar uchun xizmatlarni oson va qulay qilib yaratish kerak. Bu jarayon xizmat sifati oshirish va tezkorlikni ta'minlashda katta imkoniyatlar yaratadi.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali mamlakatimizda mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini sezilarli darajada oshirish, ularning raqobatbardoshligini mustahkamlash va mijozlarga yuqori darajadagi xizmat ko'rsatishni ta'minlash mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich — International Innovation University, IPU "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti / Бердиев Жасур Кулдошевич — доцент кафедры «Экономика» Международного инновационного университета / Berdiyev Jasur Quldoshevich — Associate Professor of the Department of Economics, International Innovation University.

E-mail: jasurberdiyev6834@gmail.com

ORCID: 0009-0006-0111-4300

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Боуэн Джю, Котлер Ф., Мейкунс Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм. / Пер. с англ. — М.: ЮНИТИ, 1998.

2. Саак А.Э., Якименко М.В. Менеджмент в индустрии гостеприимства (гостиницы и рестораны). — СПб.: Питер, 2007. — С. 432.

3. Федцов В.Г. Культура гостинично-туристического сервиса. — Ростов н/Д: "Феникс", 2008. — С. 503.

4. Raximov H.A. Mehmonxona xo'jaliklarida samaradorlikni baholash va tahlil qilishni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand, 2018. 131 b.

5. Mardonova Dilrabo Shirinboyevna (2023). MAMLAKATIMIZDA MEHMONXONA BIZNESINING HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARINING TAHLILI, MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI. Экономика и финансы (Узбекистан), (2 (162)), 10-16. doi: 10.34920/eIf/vOL_2023_ISSue_2_2

6. Mirzayeva, L. (2024). O'zbekistonda mehmonxona sohasidagi mahalliy boshqaruv takomillashtirish yo'llari. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(1). https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss1/a872 (604-bet).

7. Mara, E., Vidali., Angeliki, N., Menegaki., Nisar, Ahmad. (2024). 2. Parametric and non-parametric measurement of efficiency in hotel industry: A systematic literature review. Journal of Economic Surveys, doi: 10.1111/joes.12653

8. www.stat.uz –O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti.

9. Qashqadaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumolari. Qarshi. 2024 yil 186 b.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi direktorining 2024 yil 31-maydagi "Turizm statistikasi bo'yicha uslubiy nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi 133 buyruq.

11. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi huzuridagi O'zbekiston texnik jihatdan tartibga solish agentligi direktorining 07.07.2023 yildagi 05-1560-son buyrug'i.

MEHMONXONA XO'JALIGIDA RENTABELLIKNI METADOLOGIK OSHIRISH IMKONIYATLARI

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich

ВОЗМОЖНОСТИ МЕТОДИЧЕСКОГО ПОВЫШЕНИЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ В ГОСТИНИЧНОЙ ИНДУСТРИИ

Бердиев Жасур Кулдошевич

OPPORTUNITIES FOR METHODOICAL PROFITABILITY IMPROVEMENT IN THE HOTEL INDUSTRY

Berdiyev Jasur Quldoshevich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehmonxona xo'jaligida rentabellikni oshirish imkoniyatlarining o'ziga xos bo'lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, mehmonxona xo'jaligida rentabellikni oshirishning ichki imkoniyatlari va ularni aniqlash yo'llari ham o'rganildi. Bunda mehmonxona xo'jaliklarida sof foyda, sotilgan mahsulot va rentabellik ko'rsatkichlarining bir-biri bilan bog'liqligi iqtisodiy-matematik usullarni qo'llagan holda aniqlandi va ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va shu asosda uni oshirish bo'yicha tegishli tavsiyalar ishlab chiqish, ayniqsa ushbu ko'rsatkichni prognozlashtirish yo'llari ko'rsatib berildi.

Kalit so'zlar: mehmonxona xo'jaliklari, mehmonxona xo'jaligida rentabelligi, rentabellik darajasigi ta'sir etuvchi omillar, mehmonxona xujaliklarida samaradorlik, moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar

Аннотация: В данной статье обоснованы основные характеристики возможностей повышения рентабельности в гостиничном хозяйстве региона, а также изучены внутренние возможности повышения рентабельности в гостиничном хозяйстве и пути их выявления. При этом с помощью экономико-математических методов была определена взаимосвязь чистой прибыли, реализованной продукции и показателей рентабельности в гостиничных предприятиях, а также показаны методы прогнозирования этого показателя для определения связи между ними и разработки соответствующих рекомендаций по его повышению на основе по этому поводу.

Ключевые слова: гостиничное хозяйство, рентабельность гостиничного хозяйства, факторы, влияющие на рентабельность, эффективность гостиничного хозяйства, финансово-экономические показатели.

Abstract: In this article, the main characteristics of the opportunities for increasing profitability in the hotel industry of the region are justified, the internal opportunities for increasing profitability in the hotel industry and ways to identify them are also studied. In this case, the interrelationship of net profit, sold products and profitability indicators in hotel enterprises was determined using economic-mathematical methods, and the methods of forecasting this indicator were shown to determine the relationship between them and to develop appropriate recommendations to increase it based on this.

Key words: hotel industry, profitability in hotel industry, influencing factors of profitability, efficiency in hotel industry, financial and economic indicators

■ KIRISH

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda rentabellik ko'rsatkichlari ularning rivojlanishini belgilovchi muhim moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar sirasiga kiradi. Chunki raqobat sharoitida har bir xo'jalik yurituvchi subyekt, shu jumladan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik xo'jaliklari ham o'zining iqtisodiy va

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

moliyaviy mustahkamligini ta'minlab borishi lozim. Bunda aynan rentabellik ko'rsatkichlarini muttasil oshirib yoki barqaror darajada ushlab turish lozim bo'ladi. Bunda uni ko'paytirishning ko'pgina yo'llaridan foydalanishni taqozo qiladi. Ulardan biri - ichki imkoniyatlarni aniqlash va ishga solish yo'llarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu tufayli hozirgi paytda har bir xo'jalik yurituvchi subyektlar, shu jumladan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining samarali ishlashini ta'minlashga qaratilgan nazariy va amaliy tadbirlarni ishlab chiqish va undan amaliyotda keng foydalanish lozimligini taqozo qiladi. Ushbu obyektiv zaruratdan kelib chiqib, Qashqadaryo shahrida joylashgan kichik biznes va xususiy tadbirkorliklarning bir qismida rentabellik ko'rsatkichlarining holati va ularni oshirish yo'llarini qarab chiqishni maqsadga muvofiq, deb topdik. Chunki ushbu ko'rsatkich zamirida hamma faoliyat o'z ifodasini topadi. Jumladan, bular sotish hajmining ko'payishini, subyektda tejamkorlik rejimining amal qilishini, xarajatlarning ham meyor darajasidan oshib ketmasligini, barcha mulklardan samarali foydalanish lozimligi kabilarni qamrab oladi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Mehmonxona xo'jaligida rentabellikni oshirish imkoniyatlari masalalari ko'plab xorijlik olimlarning, xususan, mazkur muammoning ilmiy-nazariy va metodologik hamda amaliy muammolari xorijlik olimlardan F.Kotler, Dj.Bouen, Dj.Meykens, D.S.Ushakov, V.G.Fedsov va boshqalar [1] tomonidan tadqiq qilingan.

Mamlakatimizda turizm sohasi, uning tarkibiy qismi bo'lgan mehmonxona xo'jaligida rentabellikni oshirish imkoniyatlarini oshirish muammolarini tadqiq qilish bilan N.Tuxliyev, I.S.Tuxliyev, M.K.Pardayev va A.N.Xalikulov kabi iqtisodchi olimlar shug'ullanmoqdalar [2].

Ushbu iqtisodchi olimlar ilmiy izlanishlarida turizm sohasi va mehmonxona xo'jaliklarini

rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, ularning mamlakatimiz va hududlardagi o'ziga xos xususi-yatlari, sohaga innovatsiyalarni joriy qilish va samaradorligini oshirish muammolari o'z ifodasini topgan. Mazkur tadqiqotlarda mehmonxona xo'jaligi faoliyatiga oid masalalar turizmning infratuzilmasi sifatida qarab chiqilgan. Sohada xizmatlar sifati va samaradorligini oshirish masalalari, ularni baholash va tahlil qilish yo'llari alohida tadqiqot obyekti sifatida kam o'rganilgan. Aynan shu holat mazkur dissertatsiya ishining maqsad va vazifalarini belgilashga asos bo'lib xizmat qildi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mehmonxona xo'jaligida rentabellikni oshirish imkoniyatlarining o'ziga xos bo'lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, uning iqtisodiy samaradorligini oshirish doir tahlilida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil etish, jadval va grafiklar usullaridan foydalanildi va taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanaladi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida rentabellik ko'rsatkichlarida sodir bo'lgan tendensiyalarni va qonuniyatlarni aniqlash lozim bo'ladi. Buning uchun Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahrida joylashgan 10 ta kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bo'yicha rentabellik ko'rsatkichlarining 2024 yilda erishilgan natijalarini qiyosiy tahlilini amalga oshirishni maqsadga muvofiq, deb topdik. Buning uchun quyidagi jadvaldan foydalanish maqsadga muvofiqligini ta'kidlamochimiz (1-jadval).

1-jadval

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahrida joylashgan 10 ta mehmonxona bo'yicha rentabellik ko'rsatkichlarining 2024 yil natijalari bo'yicha qiyosiy tahlili

Mehmonxonalar nomi	Sof tushum, mln. so'm	Yillik sof foyda, mln. so'm	Rentabellik darajasi, foiz
"FAMELY HOUSE" XK	445,3	29,2	6,56
"KARSHI HOTEL AFROSIYOB" MCHJ	752,5	87,1	11,58
"ERIS CONFORT" XK	324,6	23,5	7,24
"ROSSIVIK TASHKENT" MCHJ	457,2	41,0	8,96
"HARS HOTEL" MCHJ	689,7	59,0	8,56
"SHARQ DIL XAS SHIFO" XK	854,4	96,1	11,25
"MAQOM PLAZA" MCHZ	975,2	102,1	10,47
"ISAYEVA NARGIZA ZAFAROVNA" XK	235,4	17,4	7,41
"OQSHOM PLAZA HOTEL" MCHJ	225,1	15,5	6,88
"SULTAN FF GROUP" MCHJ	558,4	49,0	8,78
Jami	5517,8	519,9	9,42

Ushbu jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tahlil uchun turli hajmdagi kichik biznes va xususiy tadbirkorliklar olingan. Eng katta tushumni ta'minlaydigan KARSHI HOTEL AFROSIYOB" MCHJ kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida tushum 975,2 mln. so'mni tashkil qilgan bir paytda, eng kichik oborot bilan faoliyat ko'rsatadigan "Kutamiz" kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida yillik tushum 225,1 mln. so'mni tashkil qiladi. Bular o'rtasidagi farq 4,3 martaga (975,2:225,1) teng. Ushbu ma'lumotlar mazkur tizimda rentabellikni oshirishda ichki imkoniyatlarni axtarib topish uchun asos bo'ladi. Buning uchun bir qancha ko'rsatkichlarni aniqlash lozimdir.

Endi ichki imkoniyatlarni axtarib topishga diqqatni qaratamiz. Mazkur tizimda rentabellikning o'rtacha arifmetik darajasi 8,77 foizni tashkil qilgan edi. Tahlillar ko'rsatmoqdaki, mazkur o'rganilayotgan 10 ta kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tarkibiga kiruvchi 5 ta kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda rentabellik darajasi o'rtachadan kam.

Tadqiqot jarayonida mehmonxona xo'jaligida mehnat samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarni baholash va tahlil qilish orqali uni oshirishning ichki imkoniyatlari o'rganildi. Tadqiqotlarimiz ko'rsatdiki, mazkur ko'rsatkichning o'zgarishiga bir qancha omillar ta'sir qilar ekan. Biz mehmonxona xo'jaligi samaradorligining o'zgarishiga mehmonxonalarga qo'yilgan investitsiyalar, ularda joylar soni va sohada band bo'lgan xodimlarning o'zgarishi bilan bog'liq omillar guruhini olishni maqsadga muvofiq, deb topdik. Ushbu guruhga quyidagi omillar kirishi aniqlandi: mehmonxonaga qo'yilgan investitsiyalar samaradorligi, mehmonxonadagi 1 ta joyga to'g'ri keladigan investitsiyalar miqdori, mehmonxonada mehmonlarning joylar bilan ta'minlanganligi va mehmonxonada band bo'lgan 1 ta xodimga to'g'ri keladigan mehmonlar soni. Ushbu omillarning ham natija o'zgarishiga ta'sirini hisoblash yo'llari ilk bor ishlab chiqildi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot jarayonida mehmonxona xo'jaligida rentabellikni oshirishning ichki imkoniyatlari va ularni aniqlash yo'llari ham o'rganildi. Bunda mehmonxona xo'jaliklarida sof foyda, sotilgan mahsulot va rentabellik ko'rsatkichlarining bir-biri bilan bog'liqligi iqtisodiy-matematik usullarni qo'llagan holda aniqlandi va ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va shu asosda uni oshirish bo'yicha tegishli tavsiyalar ishlab chiqish, ayniqsa ushbu ko'rsatkichni prognozlashtirish yo'llari ko'rsatib berildi.

mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini oshirishning bevosita kadrlarga bog'liqligi asoslanib,

ularning malakali qarorlar qabul qilish salohiyati, har biriga qo'yiladigan talablar, kadrlarning o'zini safarbar qilishi orqali mehnat samaradorligini oshirish imkoniyatlari, ularni baholash va samarali boshqaruv qarorlarni qabul qilish yo'llari asoslandi.

Tadqiqot natijasida "Hammasi bir shaxsda" konsepsiyasini amalga oshirish turistik firmalar va mehmonxonalarda mehnat samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligi isbotlandi. Bir kishi bir vaqtning o'zida bir qancha tillarni: ingliz, fransuz, yapon, koreys, rus, fors, arab tili, ularning kamida ikkita yoki uchtasini puxta o'zlashtirgan hamda tariximiz, qadimiy obidalarimiz va milliy qadriyatlarimiz haqida chuqur bilimga ega bo'lgan, turizm yoki mehmonxona xizmati sirlarini yaxshi biladigan bo'lishligini taqozo qilishi natijasida bir kishi ikkita va uchta odamning o'rnida ishlashi mumkinligi, bu holatning hozirgi kichik hajmdagi mehmonxonalar uchun o'ta samarali ekanligi ko'rsatib berildi.

Biz ishlab chiqqan tavsiyalar amaliyotga qo'llanilsa, turizm va mehmonxona xo'jaliklarida ayrim samaradorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlarni oshirishning ichki imkoniyatlarini ishga solish yo'llari ishlab chiqiladi, ilmiy xulosalarimiz esa sohaga oid yangi avlod adabiyotlarining takomillashuviga, mazmunining boyishiga olib keladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich -Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti / Бердиев Жасур Кулдошевич — доцент кафедры «Экономика» Университета экономики и педагогики / Berdiyev Jasur Quldoshevich — Associate Professor of the Department of Economics, University of Economics and Pedagogy.

E-mail: jasurberdiyev6834@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0111-4300>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukarimov I.T., Pardaev M.Q., Isroilov B.I. Korxonaning iqtisodiy salohiyati tahlili. Monografiya. – T.: "Iqtisodiyot va huquq dunyosi" nashriyot uyi, 2003. – 256 bet.

2. Pardaev M.Q., Abdukarimov I.T., Isroilov B.I. Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. – T.: "Mehnat", 20004. – 488 bet.

3. Savdo iqtisodiyoti muammolari. O'quv qo'llanma. /prof. M.Q.Pardaevning umumiy tahriri ostida. – T.: "Iqtisod-moliya", 2016. – 504 bet. va h. k.

FROM HERITAGE TO REVENUE: HISTORICAL AND CULTURAL TOURISM SERVICES AND REGIONAL ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN

Ismatullayev Jasur Anvarovich, Erkayeva Barno Abdurakhimovna

ОТ НАСЛЕДИЯ К ПОЛЬЗЕ: ИСТОРИЧЕСКИ-КУЛЬТУРНЫЕ ТУРИСТИЧЕСКИЕ УСЛУГИ И РЕГИОНАЛЬНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ В УЗБЕКИСТАНЕ

Исматуллаев Жасур Анварович, Эркаева Барно Абдурахимовна

MEROSDAN FOYDAGA: O'ZBEKISTONDA TARIXIY-MADANIY TURIZM XIZMATLARI VA MINTAQAVIY IQTISODIY O'SISH

Ismatullayev Jasur Anvarovich, Erkayeva Barno Abdurakhimovna

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the transformation of cultural heritage into an economic resource, using the cases of Samarkand, Bukhara, Khiva, and Shahrisabz. It substantiates the role of historical and cultural tourism within regional economies, particularly its impact on employment generation, service exports, and regional branding. The study identifies three interrelated environments shaping tourism development: the phenomenal (tourist perception and experience), the filtering (institutional, economic, social, and infrastructural conditions), and the experiential (practical organization and economic outcomes). Their combined influence on tourism performance is critically examined. Drawing on international best practices, the paper proposes cluster-based development, digital platform integration, service chain coordination, and sustainable management mechanisms. The findings highlight the necessity of positioning historical and cultural tourism as a strategic driver of regional development and competitiveness.

Keywords. Historical and cultural tourism, cultural heritage, regional development, tourism clusters, digital tourism, economic efficiency, service sector, tourism branding, sustainable development, authenticity, tourism infrastructure, service exports.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ процесса трансформации культурного наследия в экономический ресурс на примере таких исторических городов, как Самарканд, Бухара, Хива и Шахрисабз. Обосновывается значимость историко-культурного туризма в структуре региональной экономики, его влияние на занятость населения, экспорт услуг и формирование регионального бренда. В исследовании выделены три взаимосвязанные среды развития туризма: феноменальная (восприятие и опыт туриста), фильтрующая (институциональные, экономические, социальные и инфраструктурные условия) и опытная (практическая организация и экономическая эффективность). Раскрывается их роль в обеспечении устойчивого функционирования туристической системы. На основе международного опыта предложены направления кластерного развития, цифровизации туристических услуг, интеграции сервисной инфраструктуры и внедрения механизмов устойчивого управления. Полученные результаты подтверждают необходимость рассмотрения культурного туризма как стратегического фактора регионального развития.

Ключевые слова. Историко-культурный туризм, культурное наследие, региональное развитие, туристические кластеры, цифровой туризм, экономическая эффективность, сфера услуг, туристический брендинг, устойчивое развитие, аутентичность, туристическая инфраструктура, экспорт услуг

Annotatsiya. Mazkur maqolada Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz kabi tarixiy shaharlarda madaniy merosning iqtisodiy resursga aylanish jarayoni kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-madaniy turizmning hududiy iqtisodiyotdagi o'rni, uning bandlikni oshirish, xizmatlar eksportini kengaytirish hamda

hududiy brend shakllanishiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada fenomenal (idrok va tajriba), filtrlovchi (institutsonal, iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy omillar) hamda tajribaviy (amaliy va iqtisodiy natijadorlik) muhitlar o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqilib, ularning turizm samaradorligiga ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida turizmni klasterlash, raqamli platformalarni joriy etish, xizmatlar zanjirini integratsiyalash va barqaror boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari tarixiy-madaniy turizmni hududiy rivojlanishning strategik omili sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tarixiy-madaniy turizm, madaniy meros, hududiy rivojlanish, turizm klasterlari, raqamli turizm, iqtisodiy samaradorlik, xizmatlar sektori, turizm brendingi, barqaror rivojlanish, autentiklik, turizm infratuzilmasi, xizmat eksporti.

■ INTRODUCTION

The past two decades have seen a marked shift in how historical heritage is understood within regional development planning. Expanding international travel and growing competition between tourist destinations have pushed economies to look more carefully at what distinguishes them — and for regions that include cities like Samarkand, Bukhara, and Khiva, that distinction is substantial. What was once preserved largely for its own sake has increasingly become subject to market pressures, where the ability to attract, accommodate, and retain visitors shapes economic outcomes as much as the heritage itself. The economic contribution of this sector runs through several channels at once. Visitor spending in heritage cities rarely concentrates in one place. Accommodation, meals, guided tours, cultural events, and craft purchases each feed a different segment of the local economy — and when these segments are linked, an incoming dollar or euro does not stop at the first transaction. It moves. The guesthouse owner pays local suppliers; the craft vendor sustains a skill that might otherwise disappear. Digital booking platforms have extended this dynamic further, giving smaller regional operators direct access to international markets that were previously out of reach. What this means in practical terms is that historical tourism has moved beyond being a cultural policy concern. The foreign currency it generates, the employment it sustains, and the small businesses it supports make it a structural component of regional economic life — one that requires active management rather than passive preservation. In this way, historical and cultural heritage is monetized directly through the service sector, forming a highly profitable and multiplier-effect economic segment within the region's GDP. Behind the visible appeal of heritage tourism lies a process worth examining on its own terms — how a medieval monument or a craft fair shifts from cultural asset into economic one. Samarkand, Bukhara, and Shakhrisabz went through precisely this kind of transition, gradually integrating into international travel networks in ways that changed what these places do, not just what they are. The structure becomes clear when traced through a single visit. Someone arriving to see a historic site also needs accommodation, food, transport, and guidance — separate businesses, each feeding the others. Craft sellers and food vendors benefit from the same visitor the museum attracts, without any of them having coordinated to bring that person. The resulting economic activity spreads into trade, transport, and local production in ways that aggregate statistics tend to flatten. This study examines those connections — how heritage tourism services shape employment, regional

branding, and service exports, and under what conditions that contribution can be strengthened. This study examines that process. Specifically, it looks at how historical and cultural tourism services contribute to regional branding, employment, and service exports — and how heritage becomes revenue through the service ecosystem surrounding it. The broader aim is to establish a clearer analytical basis for understanding what this sector actually delivers in terms of regional growth, sustainability, and competitive positioning, rather than assuming its value is self-evident.

■ LITERATURE REVIEW

Among the scholars who have conducted research on historical and cultural tourism, Greg Richards interprets cultural and historical tourism as a strategic resource for economic development. He scientifically substantiates that cultural tourism contributes to regional branding, the formation of tourism rent, and the creation of high added value in the service sector. Richards points out that historical and cultural tourism stands among the principal forces shaping post-industrial economies. As demand for cultural experiences continues to grow, heritage resources are gaining greater weight in contemporary tourism markets — both in terms of visitor appeal and economic return. [1]

Dallen J. Timothy examines heritage tourism from both institutional and economic standpoints. A central concern running through his work is the ongoing difficulty destination managers encounter when trying to keep heritage sites intact while also making them financially viable and administratively functional. He explains historical and cultural tourism as an economic mechanism for sustainable regional development.[2] Melanie K. Smith studies the economic essence of cultural tourism in relation to creative industries, the urban economy, and the service sector. In her research, historical and cultural tourism is considered a factor that increases regional competitiveness through innovative services.[3] Scholars such as John Urry and Erik Cohen explain cultural tourism through the concept of authenticity. They argue that the economic effectiveness of historical and cultural sites depends on whether they are perceived as “real” or “staged,” and this directly affects tourism revenues.[4] Further developing this idea, Dean MacCannell associates historical and cultural tourism with the transformation of cultural objects into economic commodities. Through the theory of “staged authenticity,” he reveals the economic nature of historical heritage within the tourism industry.[5] Another scholar, David Throsby, proposes a comprehensive evaluation of the economic and intangible value of historical and cultural heritage through the theory of cultural capital. He

analyzes historical tourism within the framework of the balance between economic efficiency and cultural sustainability. [6] In addition, Nigel Morgan and Annette Pritchard examine historical and cultural tourism as a tool of regional marketing and branding, substantiating the economic mechanisms of shaping tourism demand through historical heritage.[7]

The above studies demonstrate that in international scholarship, historical and cultural tourism is considered not only a cultural phenomenon but also a strategic resource for economic development. Yet most of this scholarship remains centered on Western or well-documented tourist destinations. Countries like Uzbekistan — where historical depth is considerable but systematic economic analysis of cultural tourism remains

thin — have received comparatively little attention. This gap in the literature suggests that existing frameworks may not translate directly to such contexts, and that region-specific research is still needed.

■ RESEARCH METHODOLOGY

Theoretical Foundations foreign scholars have done substantial work on this. The frameworks they developed touch on economic, social, and cultural dimensions of historical tourism — and while no single approach covers everything, taken together they offer a workable foundation. David Throsby is one of the more interesting voices here. His core argument is simple but consequential: cultural heritage is not just symbolically valuable, it behaves like capital.

Table 1

Comparative Analysis of Methodological Approaches⁶⁰

Comparison Criterion	Foreign Scholars' Approach (Researchers)	Uzbek Scholars' Approach (Researchers)	Methodological Differences and Integration Conclusions
Theoretical Basis	Cultural capital – D. Throsby; Authenticity – E. Cohen; Experience economy – G. Richards[8]	National economy and service sector – N.T. Tuxliev; Regional development – B.S. Safarov	Theoretical depth exists, requires adaptation to national context
Methodological Focus	Conceptual and systematic models – D.J. Timothy, C.M. Hall[9]	Applied-statistical and normative analysis – Q.X. Abdurahmonov, M.A. Raximov	Integration of conceptual and statistical approaches is necessary
Interpretation of Heritage	Economic and intangible value asset – D. Throsby, M.K. Smith[10]	National wealth and development resource – A.T. Khudoyberganov, D.A. Rakhimova	Assess heritage as economic asset should be strengthened
Assessment Criteria	Experience quality, tourist perception, cultural value – J. Urry, J. Larsen[11]	Employment, income, service volume – N.T. Tuxliev, Z.K. Islomov	Integration of qualitative and quantitative indicators is necessary
Approach to Authenticity	“Real” vs. “staged” – E. Cohen [12]	Primarily conservation and preservation – A.T. Khudoyberganov, D.A. Rakhimova	Authenticity should be aligned with economic efficiency
Regional Development Model	Clusters, DMO – M.E. Porter, D.J. Timothy[13]	Regional development and specialization – B.S. Safarov	Cluster development should align with regional policy
Sustainability Concept	Economic–social–cultural balance – B. Garrod, A. Fyall, UNESCO[14]	Heritage preservation + economic growth – D.A. Rakhimova	Sustainability indicators need to be implemented
Digital Approach	Smart destination, Big Data – UNWTO, G. Richards[15]	Initial digitalization – Z.K. Islomov	Acceleration of digital mechanisms is essential
Role of the State	Regulator and environment creator – C.M. Hall, UNWTO[16]	Active participant and initiator – Q.X. Abdurahmonov	Public-private partnership should serve as methodological basis
Scientific Methods	Qualitative analysis, conceptual models – E. Cohen, M.K. Smith[17][18]	Statistical and regional analysis – N.T. Tuxliev, B.S. Safarov	Econometric and index methods need integration
Primary Goal	Global competitiveness and experience quality – G. Richards, UNWTO[19]	National and regional economic growth – N.T. Tuxliev, Q.X. Abdurahmonov	Integration of global and national goals is required

⁶⁰ Prepared by author

Historical sites attract visitors, and visitors bring money — but Throsby goes further, insisting that the intangible side of heritage cannot simply be traded off against economic gain. Both matter, and any serious assessment has to account for both. Richards is less concerned with valuation and more with the mechanics of how culture becomes a tourism product. A region's history does not sell itself — it gets packaged, positioned, and marketed. His research follows that process and looks at what it means for regional competitiveness. Richards' framework underscores the importance of accounting for quality factors and the experience economy in evaluating historical and cultural tourism. Dallen J. Timothy examines heritage tourism from institutional and managerial perspectives. What both authors share, perhaps without intending it, is an awareness that none of this happens automatically. Every functioning heritage site has a political and administrative story behind it. Funding decisions, competing interests, local governance — these shape outcomes in ways that economic frameworks alone rarely capture. That gap in the literature is worth acknowledging. Erik Cohen interprets cultural tourism through the concept of authenticity. He differentiates between “real” and “staged” culture and examines how tourism impacts the economic efficiency of cultural content. This approach provides a critical methodological basis for balancing quality and economic outcomes. The “tourist gaze” concept, developed by John Urry and Jonas Larsen, enables the evaluation of tourism based on tourist perception and consumption behavior. This methodology demonstrates the need to assess historical and cultural tourism not only as a resource but also in terms of demand and perception systems. Additionally, Michael E. Porter's theories of clustering and competitiveness provide a methodological framework for developing tourism as a regional economic system. This approach facilitates the development of historical and cultural tourism through tourism clusters, value chain expansion, and enhanced regional competitiveness. Overall, foreign research indicates that evaluating historical and cultural tourism requires the integration of cultural capital, authenticity, service economy, regional governance, and competitiveness concepts. These approaches form a scientific and methodological foundation for assessing and developing historical and cultural tourism in the context of Uzbekistan.

The table below presents a comparative analysis of foreign and Uzbek scholars' methodological approaches to historical and cultural tourism:

This methodological framework demonstrates the potential for integrating foreign and Uzbek scholars' approaches both conceptually and practically. It provides a solid **scientific and methodological basis** for assessing and developing historical and cultural tourism, considering regional

policies, competitiveness, and the quality of tourist experiences.

■ ANALYSIS AND RESULTS

This study identifies three environments that together drive the development of historical and cultural tourism services: the phenomenal (or sensory) heritage environment, the filtering environment, and the experiential heritage environment. While each operates differently, their combined effect ultimately shapes how well historical and cultural tourism performs — economically, socially, and culturally.

At its core, the phenomenal environment is about what tourists feel and understand when they stand in front of a heritage site. The physical remnants of history, the intangible traditions surrounding them, the landscape, the local atmosphere — all of these feed into a single, highly personal experience. When that experience lands well, the data shows it: satisfaction scores climb, people come back, and they tell others. Theoretically, this aligns with what Cohen (1988) argued about authenticity as a constructed perception, and with Urry's (1990) observation that tourists do not simply see — they interpret through a socially shaped lens.

The filtering environment refers to the conditions that either enable or obstruct the conversion of heritage assets into actual tourism products. Four filters were examined: economic, social, physical, and institutional. On the economic side, investment levels and demand conditions set the boundaries of what is possible. The gap between Shahrisabz and districts like Qamashi or Chiroqchi tells a revealing story. In Shahrisabz, targeted public and private investment restored Amir Temur heritage sites and put in place the infrastructure visitors need — and the results followed. Visitor numbers grew and held. In Qamashi and Chiroqchi, the heritage exists. What does not exist, or not yet, is reliable road access and the basic services that turn a heritage site into a destination worth travelling to. All four filters are connected: a gap in any one weakens the entire system. In Qashqadaryo region specifically, weak institutional frameworks and transport shortcomings have pushed tourist activity into a handful of larger towns, leaving much of the region's heritage underutilized.

Table 2 shows that the phenomenal and experiential environments are not competing frameworks — they are complementary. The phenomenal environment opens up the subjective and cultural content of tourism, while the experiential environment explains how that content gets translated into economic outcomes. Leaning too heavily on the phenomenal risks overlooking measurable results; focusing exclusively on the experiential invites over-commercialisation and the gradual hollowing out of authenticity. A methodology that brings both together is therefore not just preferable — it is necessary.

Table 2

The role of phenomenal and experiential heritage environments in the methodology of historical-cultural tourism⁶¹

Criterion	Phenomenal (Perceptual) Heritage Environment	Experiential (Practical) Heritage Environment
Core nature	The environment in which tourists perceive, understand, and evaluate heritage	The practical organisation of heritage as a tourism product
Interpretation of heritage	Symbolic, emotional, and cultural value	Economic resource and service bundle
Central question	"How does the tourist feel and perceive heritage?"	"How is heritage managed, and what economic outcomes does it produce?"
Theoretical foundations	Cultural capital (Throsby), authenticity (Cohen), tourist gaze (Urry)	Service economics, sustainable tourism, market mechanisms
Type of analysis	Qualitative	Quantitative and applied
Key indicators	Satisfaction levels, quality of experience, sense of authenticity	Visitor numbers, revenue, employment, investment
Assessment methods	Surveys, interviews, content analysis	Statistical, econometric, and index-based methods
Heritage management approach	Priority on preserving cultural and social values	Priority on efficiency and economic performance
Risks	High degree of subjectivity	Commercialisation and erosion of authenticity
Outcome	A strong emotional and cultural experience	Sustained economic returns and development
Methodological significance	Reveals the qualitative dimension of historical-cultural tourism	Measures the economic effectiveness of historical-cultural tourism

Spain's figures — 83.7 million tourists and tourism accounting for 11.8% of GDP — were built on cluster-based development and smart destination platforms across 49 UNESCO World Heritage sites. Italy took a different but equally deliberate path: its smart heritage city approach, combining digital monitoring with careful transport logistics around 59 World Heritage properties, pushed annual revenue past €155 billion. France extended tourist stays from an average of 2.3 to 3.1 nights by weaving festival tourism and creative industries into the heritage offer — a shift that had a direct effect on per-visitor spending. Turkey's story is instructive for a different reason: public-private partnerships drove a 2.6-fold increase in cultural tourism

revenue between 2010 and 2019, demonstrating what sustained institutional commitment can achieve even without starting from a position of strength.

Adapting these lessons to Uzbekistan calls for movement on four fronts: first, developing historical and cultural tourism through clustering and building integrated tourist routes between Samarkand, Bukhara, Khiva, and Shahrisabz; second, introducing mechanisms for the economic valuation of cultural capital and tourism rent; third, shifting tourism management toward digital platforms and real-time monitoring; and fourth, ensuring that the use of heritage is always balanced against its preservation — a balance that cannot be assumed but has to be actively managed.

⁶¹ Prepared by author

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Table 3

Comparative analysis of the heritage environments shaping historical and cultural tourism services⁶²

Environment type	Primary function	Analytical approach	Outcome
Phenomenal (sensory) environment	The tourist's subjective perception of heritage	Qualitative: surveys, interviews	Emotional experience and intention to revisit
Filtering environment	Regulating the conversion of heritage resources into tourism products	Multi-factor: economic, social, physical, institutional	Determines heritage quality and tourism effectiveness
Experiential heritage environment	Practical organisation and management of heritage	Quantitative: statistical, econometric	Sustained economic returns and visitor flow

Table 3 lays out where each environment fits in the overall process. The phenomenal environment shapes the tourist's initial motivation and the decision to visit at all. The filtering environment then determines how fully that motivation translates into an actual trip. The experiential environment captures what happens during the visit and in its aftermath — the economic activity generated, the social value produced, and whether heritage is left better or worse off than before. When all three work together, the results compound: tourism value grows, heritage is preserved rather than consumed, and the local economy gains something durable.

The platform management model developed in this study organises the development of historical and cultural tourism services into four stages. The first maps and assesses the resource base, treating heritage as the primary form of capital. The second takes that capital to market through digital tools and targeted marketing. The third brings individual services — accommodation, guided tours, transport, ecological monitoring, information provision — into a single value chain. The fourth stage is where economic returns are realised.

The model's internal logic follows a sequence: design concept → objectives → functions → integration → implementation → end users. This sequence is not just organisational tidiness; it reflects the practical need to connect strategic intent with operational delivery at every step.

Virtual reality capabilities allow tourists to engage with heritage sites interactively before they arrive, enriching the pre-visit experience and broadening access for those who cannot travel in person. Visitor flow management addresses overcrowding, seasonal pressure, and infrastructure strain — all of which, left unmanaged, damage the very heritage that draws people in the first place. The environmental management component brings ecological risk monitoring, resource efficiency, and green tourism principles into the operational core of the platform. All of these functions converge in a single integrated system, moving heritage tourism management

from a collection of disconnected activities to something that can actually be steered.

The inter-regional cluster component of the model draws on three international precedents: Spain's destination management and clustering approach, Italy's heritage monetisation and branding strategy, and the UAE's infrastructure-led digital integration model. Together, these informed the argument that Uzbekistan needs a unified cluster architecture — one that links Samarkand, Bukhara, Khiva, and other historical centres through shared infrastructure, digital innovation, and coordinated governance and marketing.

Localisation is sometimes treated as an aesthetic choice — a way to make a destination feel more authentic rather than generic. This study's findings push back on that framing. For Uzbekistan, building tourism around its own historical, cultural, natural, and social fabric is not a branding decision; it is the only realistic path to a competitive and durable tourism sector. The digital dimension makes this more urgent, not less. UNWTO data puts 65 to 70 percent of all tourist bookings through digital channels. That is not a trend still gathering pace — it is already the dominant reality, and local tourism products that have not been adapted to it are effectively invisible to most of the market.

The main advantage of a localised tourism model is that it allows a destination to meet global market expectations without sacrificing what makes it distinctive. Spain's tourism sector, which employs more than 2.5 million people and accounts for roughly 12% of GDP, and France's measurable gains in per-visitor spending through festival and creative industry integration — both point to the same conclusion: localisation, done well, delivers.

UN data indicates that in regions where sustainable tourism models are in place, between 30 and 35 percent of tourism revenue reaches local communities directly. For Uzbekistan, that figure carries weight beyond the economic argument. A tourism model that channels income toward local populations is also one that

⁶² Prepared by author

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

gives those communities a stake in protecting the heritage that draws visitors in the first place — and that connection is what makes the model sustainable over time.

■ CONCLUSION

Historical and cultural tourism occupies a distinct position within regional economies. Unlike conventional production, it generates added value by drawing existing heritage into economic circulation — converting monuments, traditions, and cultural practices into revenue, employment, and export earnings. The theoretical frameworks developed by Throsby, Urry, and Cohen collectively support the view that heritage assets should be treated not as objects of passive preservation but as capital capable of producing sustained economic returns through the service sector. The research makes clear that the presence of heritage resources alone does not determine economic outcomes. Clustering, digital transformation, public-private partnership, and service quality standards must work in combination for tourism to deliver consistent results. The experiences of Italy, Spain, France, and Japan demonstrate that it is precisely this alignment of conditions — rather than the volume of heritage — that distinguishes high-performing destinations from those that underperform relative to their potential. For Uzbekistan, the implication is straightforward. The heritage corridor anchored by Samarkand, Bukhara, Khiva, and Shakhrisabz represents a competitive position in the global tourism market that few countries can match. Realizing that position, however, requires adaptation rather than imitation — fitting international experience to local institutional conditions, regional characteristics, and existing economic structures. Taken together, the findings argue that historical and cultural tourism should be repositioned in policy thinking: not as an extension of cultural administration, but as a strategic economic resource with direct implications for regional competitiveness, sustainable growth, and service export capacity. Placing it at the center of regional development strategy is not merely defensible — it is, on the evidence presented here, the more analytically sound position.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Ismatullayev Jasur Anvarovich Associate Professor, Karshi State University, PhD / Исматуллаев Жасур Анварович Доцент Каршинского государственного университета, PhD / Ismatullayev Jasur Anvarovich Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD

E-mail: jasurismatullayev1990@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3564-9278>

2. Erkeyeva Barno Abdurakhimovna Independent researcher at Karshi State University / Эркаяева Барно Абдурахимовна Независимый исследователь Каршинского государственного университета / Erkeyeva Barno Abdurakhimovna

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: erkayeva90@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0209-0591>

References

1. Richards, G. (1996). *Cultural tourism in Europe*. Wallingford, UK: CAB International.
2. Timothy D.J. Cultural heritage and tourism: An introduction. — Bristol: Channel View Publications, 2011. — 329 p.
3. Smith M.K. Issues in cultural tourism studies. — 2nd edition. — London: Routledge, 2009. — 270 p.
4. Cohen E. Authenticity and commoditization in tourism // *Annals of Tourism Research*. — 1988. — Vol. 15, No. 3. — P. 371–386. — DOI: 10.1016/0160-7383(88)90028-X.
5. MacCannell D. The tourist: A new theory of the leisure class. — 3rd edition. — Berkeley: University of California Press, 1999. — 256 p.
6. Throsby D. Economics and culture. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 218 p.
7. Morgan N., Pritchard A. Meeting the destination branding challenge. — Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2004. — 296 p.
8. Throsby, D. (2001). *Economics and culture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813813>
9. Timothy, D. J. (2011). *Cultural heritage and tourism: An introduction*. Bristol, UK: Channel View Publications.
10. Smith, M. K. (2009). *Issues in cultural tourism studies* (2nd ed.). London, UK: Routledge
11. Larsen, J., Urry, J. and Axhausen, K.W., 2007. Networks and tourism: Mobile social life. *Annals of tourism research*, 34(1), pp.244–262.
12. Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90028-X)
13. Timothy, D. J. (2011). *Cultural heritage and tourism: An introduction*. Bristol, UK: Channel View Publications.
14. Garrod, B., & Fyall, A. (2000). Managing heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 682–708. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00094-8](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00094-8)
15. Richards, G. (1996). *Cultural tourism in Europe*. Wallingford, UK: CAB International.
16. Hall, C. M. (2008). *Tourism planning: Policies, processes and relationships* (2nd ed.). Harlow, UK: Pearson Education.
17. Smith, M. K. (2009). *Issues in cultural tourism studies* (2nd ed.). London, UK: Routledge.
18. Cohen, E. (2016). Ethnic tourism in mainland Southeast Asia: The state of the art. *Tourism Recreation Research*, 41(3), 232–245.
19. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of hospitality and tourism management*, 36, 12–21.

BOZOR IQTISODIYOTIGA O'TISH SHAROITIDA IJTIMOIIY XIZMATLAR BOZORIDAGI MUAMMOLAR VA KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Azizova Nelufar Ikrom qizi

WAYS TO ADDRESS PROBLEMS AND DEFICIENCIES IN THE SOCIAL SERVICES MARKET DURING THE TRANSITION TO A MARKET ECONOMY

Azizova Nelufar Ikrom qizi

СПОСОБЫ УСТРАНЕНИЯ ПРОБЛЕМ И НЕДОСТАТКОВ НА РЫНКЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Азизова Нулуфар Икром кизи

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada bozor hozirgi davrdagi murakkab tuzilishga egaligini, uning tarkibiy qismlari murakkabligi hamda iqtisodiy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelayotgan muammolar tahlili haqida fikr yuritadi. Bozorning ichki tuzilishi murakkab bo'lganligi sababli uni turkumlashga har xil mezonlar asos qilib olinadi. Asosan Ijtimoiy xizmatlar bozoridagi yangi tizimga o'tish mobaynida yuzaga kelayotgan muammolar va kamchiliklarga doir tavsiyalar taqdim etildi. Bozor tizimining afzalligi resurslarni samarali taqsimlash va iqtisodiy muvozanatda barqaror turishni taminlaydi. Buning mazmuni shuki, ijtimoiy xizmatlar bozor tizimi resurslarni jamiyatga eng zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga yo'naltiradi.

Kalit so'zlar: Bozor iqtisodiyoti, ijtimoiy xizmatlar bozori, resurslar samaradorligi, tovar va xizmatlar, YAIM, rivojlanish.

Abstract: This article discusses the complex structure of the market in the current period, analyzing its components and the problems arising from economic changes. Due to the complexity of the internal structure of the market, various criteria are used for its classification. Recommendations are presented regarding the problems and shortcomings arising during the transition to the new system in the social services market. The advantage of the market system lies in the efficient allocation of resources and maintaining stability in economic equilibrium. In essence, the social services market system directs resources toward the production of goods and services that are most necessary for society.

Keywords:

Market economy, social services market, resource efficiency, goods and services, GDP, development

Аннотация:

В данной статье рассматривается сложная структура рынка в современный период, анализируются его компоненты и проблемы, возникающие в результате экономических изменений. Из-за сложности внутренней структуры рынка для его классификации используются различные критерии. Приводятся рекомендации по вопросам проблем и недостатков, возникающих при переходе к новой системе на рынке социальных услуг. Преимущество рыночной системы заключается в эффективном распределении ресурсов и поддержании стабильности экономического равновесия. По сути, система рынка социальных услуг направляет ресурсы на производство товаров и услуг, наиболее необходимых обществу.

Ключевые слова: Рыночная экономика, рынок социальных услуг, эффективность ресурсов, товары и услуги, ВВП, развитие

■ KIRISH

Yangi O'zbekiston sharoitida iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlik mamlakatning ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan. Sobiq markazlashgan iqtisodiyot modelidan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni nafaqat ishlab chiqarish va

moliya sektorlarida, balki ijtimoiy xizmatlar tizimida ham tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Ijtimoiy xizmatlar bozori — sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy himoya, transport, kommunal xizmatlar va boshqa sohalarni qamrab oluvchi murakkab tizim bo'lib, davlat iqtisodiyotining muhim qismini tashkil etadi. Ushbu

sektorning samarali ishlashi aholining hayot sifatini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekiston 1991-yil 1-sentabrda mustaqillikka erishganidan so'ng, sobiq Sovet Ittifoqi iqtisodiy tizimidan bozor mexanizmlari asosidagi iqtisodiyotga o'tishni boshladi. Bu jarayonning asosiy maqsadi milliy iqtisodiyotning samaradorligini oshirish, xususiyl mulkni rivojlantirish, erkin narxlar mexanizmini joriy qilish va xalqaro iqtisodiy integratsiyaga tayyorlash edi. 1992-yilda qabul qilingan iqtisodiy islohotlar konsepsiyasi doirasida narxlarini liberalashtirish, valyuta islohotlari va davlat korxonalarini xususiylashtirish dasturlari boshlangan bo'lsa, ijtimoiy xizmatlar sektori ham asta-sekin bozor mexanizmlariga moslashtirildi. Shu bilan birga, davlat tomonidan ijtimoiy himoya tizimi va moliya sektori orqali xizmatlar sifatini ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida ijtimoiy xizmatlar bozori to'liq raqobatlashgan bozor shaklida shakllanmagan, balki **aralash model** — davlat va xususiyl korxonalar integratsiyasi orqali rivojlanmoqda. Bu modelning asosiy vazifasi bozor mexanizmlari va ijtimoiy adolat o'rtasidagi muvozanatni yaratish, iqtisodiy notekisliklarni kamaytirish va aholi uchun sifatli xizmatlarni ta'minlashdir. Shu bilan birga, qishloq hududlarda xizmatlarning etishmasligi, sifat monitoringi tizimining sustligi va axborot assimetriya kabi muammolar mavjud. Bu muammolarni bartaraf etish, xizmatlar bozorida samarali boshqaruv va nazorat mexanizmlarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. O'tish jarayoni murakkab va bosqichma-bosqich amalga oshgan bo'lib, uning muvaffaqiyati iqtisodiy strukturani modernizatsiya qilish, ichki bozorni rivojlantirish, xususiyl sektorning faolligini oshirish va xalqaro iqtisodiy munosabatlarni kengaytirishga bog'liq. Shu tariqa, 1990-yillardan boshlab O'zbekiston iqtisodiyoti asta-sekin bozor prinsiplari asosida shakllanib bordi, bu esa ijtimoiy xizmatlar sektorida yangi tartib va mexanizmlarning joriy etilishiga imkon yaratdi. Mazkur tadqiqotning maqsadi — bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ijtimoiy xizmatlar bozoridagi mavjud muammolar va kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning samarali yo'llarini ilmiy asoslashdir. Tadqiqot natijalari ijtimoiy xizmatlar sohasida iqtisodiy samaradorlikni

oshirish va aholining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilishi kutilmoqda.

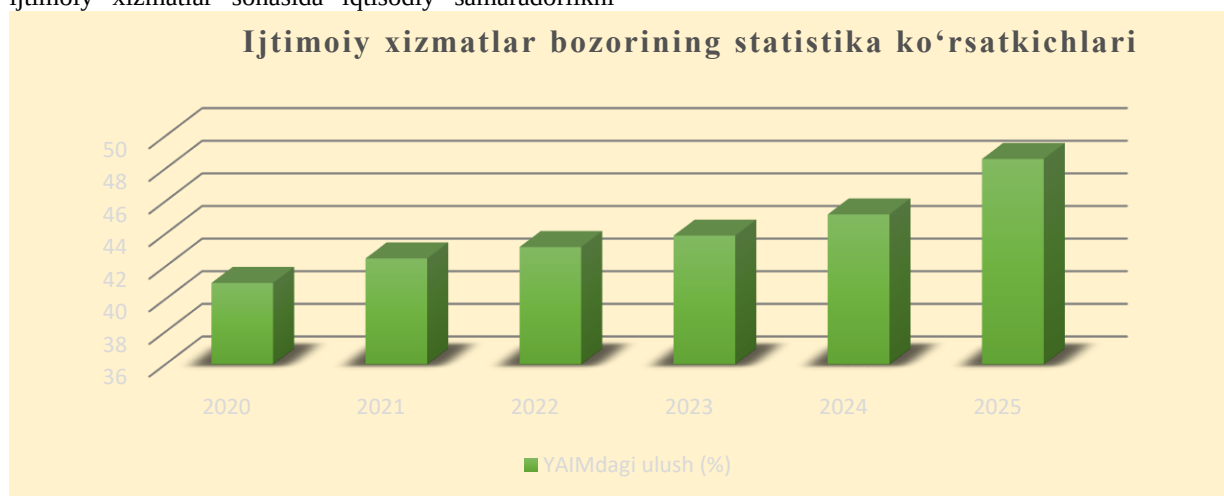
■ ADABIYOTLAR SHARHI

Ijtimoiy xizmatlar bozori va uning bozor iqtisodiyoti sharoitida rivojlanish xususiyatlari mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Xususan, Said G'ulomov (2017) iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida xizmatlar sektorining ahamiyati ortib borishini ta'kidlab, uning iqtisodiy o'sish va bandlikni ta'minlashdagi rolini asoslab beradi. Olimning fikricha, xizmatlar sohasining rivojlanishi milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Shuningdek, A. Vahobov (2019) tadqiqotlarida bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xizmatlar bozorini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida baholanadi. Muallif xizmatlar sifatini oshirish, raqobat muhitini kengaytirish va xususiyl sektorni qo'llab-quvvatlash zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

■ METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda xizmatlar sektorining rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini o'rganish uchun **statistik tahlil usulidan** foydalanildi. Tadqiqot davomida bir nechta asosiy ko'rsatkichlarni tahlil qilindi. Birinchidan, YAIMdagi ulushi % larda o'rganildi — ya'ni xizmatlar sektorining umumiy milliy daromadga hisssasi. Shu indikator orqali sektorning iqtisodiyotdagi rolini aniqlandi. Bu ma'lumotlarni Jahon banki va Milliy statistika qo'mitasining yillik hisobotlari asosida o'rganildi. Ikkinchidan, bandlik darajasi % larda tahlil qilindi. Bu ko'rsatkich xizmatlar sektorida ishlayotgan ishchi kuchining umumiy band aholiga nisbati sifatida berilgan. Shu orqali ish o'rinlari hajmi va ishchi kuchining sektor tarkibidagi ulushi baholandi. Ma'lumotlarni Jahon banki va ILO tomonidan modellashirilgan baholashlardan olindi. Tahlil jarayonida **deskriptiv statistika usullaridan** foydalanildi va ma'lumotlarni **jadval va grafiklar orqali vizual ko'rinishda** taqdim qilindi. Shu bilan birga, yillik trendlarni kuzatish orqali 2020–2025 yillar oralig'ida xizmatlar sektoridagi o'sish va barqarorlik darajasini ko'rishga harakat qilindi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Grafik 1. Ijtimoiy xizmatlar bozorining statistika ko'rsatkichlari (2020–2025)

Grafikda 2020–2025-yillarda ijtimoiy xizmatlar bozorining YAIMdagi ulushi barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanini ko'rsatadi. Diagrammada har yilgi ko'rsatkichlar bosqichma-bosqich ortib borayotgani kuzatiladi: 2020-yildagi nisbatan past ulushdan boshlab, 2025-yilga kelib sezilarli darajada yuqori natijaga erishilgan. Bu holatni bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoiti bilan bog'lab tahlil qilganda bir nechta muhim jihatlar ajralib chiqadi. Birinchidan, iqtisodiyotda davlatning bevosita ishtiroki qisqarib, xususiy sektor va xizmatlar sohasi kengayib bormoqda. Ijtimoiy xizmatlar, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va boshqalar bozor mexanizmlariga moslashib, samaradorlik va raqobat muhitida rivojlanmoqda. Ikkinchidan, aholining daromadlari va ehtiyojlari ortishi natijasida xizmatlarga

bo'lgan talab oshmoqda. Bu esa ijtimoiy xizmatlar bozorining kengayishiga olib keladi. Grafikdagi o'sish aynan talab va taklif muvozanatining yaxshilanayotganini bildiradi. Uchinchidan, institutsional islohotlar, jumladan, xususiylashtirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining joriy etilishi va xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan siyosatlar ushbu sohaning YAIMdagi ulushini oshirishga xizmat qilmoqda. Grafikda aks etgan ijobiy dinamikalar bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida ijtimoiy xizmatlar sektorining strategik ahamiyati ortib borayotganini, iqtisodiyotda xizmatlar ulushi kengayayotganini va bu jarayon iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy farovonlikni ta'minlashda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

1-Jadval.

Ijtimoiy xizmatlar sektorida bandlik darajasi (% umumiy band ishlovchilar)

Yil	Bandlik (%)
2016	49.52 %
2017	49.79 %
2018	50.69 %
2019	50.59 %
2020	49.38 %
2021	49.31 %
2022	49.54 %
2023	49.74 %
2024	49.97 %
2025	50.19 %

2016–2025-yillarda ijtimoiy xizmatlar sektorida bandlik darajasining dinamikasini aks ettiradi. Ko'rsatkichlar deyarli butun davr davomida 49–50% oralig'ida saqlanib, nisbatan barqaror holatni namoyon etadi. 2018–2019-yillarda bandlik darajasi 50% dan oshgani ushbu sektorning iqtisodiyotdagi ulushi yuqori ekanini ko'rsatadi, 2020-yilda esa biroz pasayish kuzatiladi, keyingi yillarda esa yana tiklanish tendensiyasi qayd etiladi va 2025-yilda 50.19% ga etganini ko'rish mumkin. Iqtisodiy nuqtai nazardan bu jarayonni bir necha tushunchalar orqali izohlash mumkin. Avvalo, bu erda strukturaviy transformatsiya kuzatilmoqda, ya'ni iqtisodiyotda bandlikning sanoat va qishloq xo'jaligidan xizmatlar sektoriga ko'chishi sodir bo'lmoqda. Ijtimoiy xizmatlar sektorining yuqori ulushi postindustrial iqtisodiyot elementlarining shakllanayotganidan dalolat beradi.

2020-yildagi pasayish esa ehtimol tashqi shoklar, xususan global inqiroz yoki pandemiya ta'siri bilan bog'liq bo'lib, bu holat mehnat bozori kon'yunkturasining qisqa muddatli yomonlashuvi sifatida baholanadi. Keyingi yillarda bandlikning tiklanishi esa iqtisodiyotda adaptiv moslashuv va iqtisodiy tiklanish jarayonlari kechganini bildiradi. Shuningdek, ijtimoiy xizmatlar sektorida bandlikning yuqori darajada saqlanib qolishi inson kapitali rivoji

bilan bevosita bog'liq. Ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xizmatlar sohalarda ishchi kuchiga bo'lgan talab ortib borayotgani mehnatga talabning barqarorligini ko'rsatadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ushbu jadval shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori, ayniqsa ijtimoiy xizmatlar, iqtisodiy o'sishning muhim drayveriga aylanmoqda. Bu esa o'z navbatida diversifikatsiya, bandlikni optimallashtirish va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida ijtimoiy xizmatlar bozori murakkab tuzilishga ega bo'lib, uning samarali ishlashini ta'minlash bir qator muammolarga duch kelmoqda. Tadqiqotlarga tayanib, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) shakllarini mazmuni va huquqiy mexanizmlariga ko'ra uch asosiy guruhga ajratish mumkin. Ushbu tasnif DXShning bozor iqtisodiyoti sharoitida qanday ishlashini yanada aniqroq tushunishga yordam beradi.

Imperativ shakllar- bu turdagi sherikliklarda tashabbus va asosiy rol davlatga tegishli bo'ladi. Bunday munosabatlar faqat davlatning qat'iy irodasi asosida va maxsus normativ-huquqiy hujjatlar orqali shakllanadi. Ya'ni, DXSh loyihasining yuzaga kelishi va amalga oshirilishi to'liq ma'muriy tartibga solish orqali boshqariladi. Bu yondashuv, odatda, strategik ahamiyatga ega sohalarda — masalan, ijtimoiy

infratuzilma, sog'liqni saqlash yoki ta'lim tizimida qo'llanadi.

Aralash shakllar- bu erda tashabbus davlatdan ham, xususiy sektordan ham chiqishi mumkin. Biroq, sheriklikning rasmiy shakllanishi uchun davlat tomonidan alohida huquqiy akt qabul qilinishi talab etiladi. Bu model bozor mexanizmlari va davlat nazoratining uyg'unlashgan ko'rinishi bo'lib, investitsiya jarayonlarini faollashtirish va risklarni taqsimlashda samarali hisoblanadi. Ixtiyoriy shakllar turdagi DXSh fuqarolik huquqi tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Unda davlat va xususiy sektor teng huquqli hamkorlar sifatida ishtirok etadi. Munosabatlar ko'proq shartnomaviy asosda tartibga solinadi va davlatning bevosita aralashuvi cheklangan bo'ladi. Bu shakl raqobat muhitini rivojlantirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tasnifni ijtimoiy xizmatlar bozorining rivojlanishi bilan bog'lab qaraganda, DXSh mexanizmlari ushbu sohani modernizatsiya qilishda muhim vosita ekanligi ko'rinadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida davlat resurslari cheklangan sharoitda xususiy sektorni jalb etish orqali ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish mumkin. Shu jihatdan, imperativ shakllar barqarorlikni ta'minlasi, aralash va ixtiyoriy shakllar samaradorlik va raqobatni kuchaytiradi. Umuman olganda, DXShning ushbu uch bosqichli tasnifi iqtisodiyotda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning evolyutsiyasini aks ettiradi hamda ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bozor tarkibidagi turli darajadagi xizmatlar segmentlari, malakali kadrlar etishmasligi, texnologik infratuzilmaning zaifligi va raqobatning pastligi xizmatlarning samarali taqsimlanishi va iste'molchilar ehtiyojini qondirishni qiyinlashtirmoqda. Shu bilan birga, narxlarning tartibga solinmaganligi va standartlarning etishmasligi bozorning barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, bozorning murakkab tuzilishi xizmatlar segmentlari o'rtasidagi o'zaro aloqani murakkablashtiradi va resurslarning samarali taqsimotini qiyinlashtiradi. Malakali kadrlar etishmasligi va zamonaviy ta'lim dasturlarining kamligi xizmat sifatining past bo'lishiga sabab bo'ladi. Texnologik infratuzilma etarli darajada rivojlanmaganligi xizmat ko'rsatish jarayonini sekinlashtiradi, raqobatning pastligi va narxlarni tartibga solish mexanizmlarining etishmasligi esa bozorni monopoliyalashuvga moyil qiladi va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishni qiyinlashtiradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish va bozorni rivojlantirish maqsadida bir qator chora-tadbirlar taklif etiladi. Avvalo, xizmatlar bozorini aniq segmentlarga ajratish va har bir segment uchun standart va qoidalarni joriy etish lozim. Shuningdek, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish va zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish katta ahamiyatga ega. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish orqali raqamli platformalar va elektron xizmatlardan samarali foydalanish, xizmat ko'rsatishni tezlashtirish va samaradorlikni oshirish mumkin. Sog'lom raqobatni rag'batlantirish va

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

monopoliyalashuvni kamaytirish mexanizmlarini joriy etish bozorning raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, narxlarni tartibga solish va monitoring qilish orqali iste'molchilarning huquqlari himoya qilinadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, olib borilgan tadqiqot natijalari ijtimoiy xizmatlar sektorining bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida barqaror rivojlanayotganini va milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati tobora ortib borayotganini tasdiqlaydi. Statistik tahlillar asosida aniqlanishicha, 2020–2025-yillar davomida xizmatlar sektorining YAIMdagi ulushi izchil o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, bu holat iqtisodiyotda xizmatlar ulushining kengayayotganini ko'rsatadi. Mazkur o'sish, avvalo, xususiy sektorning faollashuvi, aholining daromadlari ortishi va xizmatlarga bo'lgan talabning kengayishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar, jumladan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining joriy etilishi va xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ham ushbu jarayonga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bandlik ko'rsatkichlari tahlili esa ijtimoiy xizmatlar sektorining mehnat bozoridagi muhim o'rni saqlanib qolayotganini ko'rsatdi. 2016–2025-yillar oralig'ida ushbu sohada bandlik darajasi deyarli 49–50% diapazonida barqaror saqlanib, ayrim yillarda 50% dan oshgani sektorning yuqori bandlik salohiyatiga ega ekanini tasdiqlaydi. Bu holat iqtisodiyotda strukturaviy transformatsiya jarayonlari, ya'ni ishchi kuchining qishloq xo'jaligi va sanoatdan xizmatlar sektoriga o'tishi bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, 2020-yilda kuzatilgan qisqa muddatli pasayish tashqi omillar, xususan, global iqtisodiy beqarorlik yoki pandemiya ta'siri bilan izohlanadi, biroq keyingi yillarda bandlik darajasining tiklanishi iqtisodiyotning moslashuvchanligi va tiklanish qobiliyatini namoyon etdi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida ijtimoiy xizmatlar bozorining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolar ham aniqlandi. Xususan, bozorning murakkab tuzilishi, xizmatlar segmentlari o'rtasidagi nomutanosiblik, malakali kadrlar etishmasligi, zamonaviy ta'lim dasturlarining cheklanganligi hamda texnologik infratuzilmaning etarli darajada rivojlanmaganligi xizmatlar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, raqobat muhitining etarli darajada shakllanmaganligi va narxlarni tartibga solish mexanizmlarining mukammal emasligi bozor samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Xususan, xizmatlar bozorini samarali segmentlash, sifat standartlarini joriy etish, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim islohotlarini chuqurlashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, monopoliyalashuvni cheklash hamda iste'molchilar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan institutsional mexanizmlarni takomillashtirish zarur. Ijtimoiy xizmatlar sektorining izchil rivojlanishi iqtisodiy o'sishning muhim drayveri sifatida namoyon bo'lib, u

nafaqat YAIM hajmini oshirish, balki aholining turmush darajasini yaxshilash, bandlikni ta'minlash va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishga erishishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ushbu sohani strategik yo'nalish sifatida qo'llab-quvvatlash va tizimli rivojlantirish mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolishi lozim.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Azizova Nelufar Ikrom qizi – Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti Raqamli texnologiyalar va iqtisodiyot kafedrasini o'qutuvchisi / Азизова Нилуфар Икром кизи — преподаватель кафедры цифровых технологий и экономики Каттакурганского государственного педагогического института / Azizova Nelufar Ikrom qizi — Lecturer of the Department of Digital Technologies and Economics, Kattakurgan State Pedagogical Institute
E-mail: ikramovanilyufar@gmail.com
ORCID: 0009-0002-1523-4563

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Said G'ulomov (2017). *Milliy iqtisodiyot va modernizatsiya jarayonlari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
- 2.A. Vahobov (2019). *O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish strategiyasi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
- 3.World Bank (2023). *World Development Indicators*. Washington, DC.
- 4.International Labour Organization (2022). *Employment and Social Outlook Report*. Geneva.
- 5.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2020–2025). *O'zbekiston Respublikasining yillik statistik to'plamlari*. Toshkent.
- 6.Paul Samuelson - Economics (2010). New York: McGraw-Hill Education.
- 7.Simon Kuznets (1966). *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread*. Yale University Press.
- 8.OECD (2021). *Services Sector Development and Policy Review*. Paris.
- 9.United Nations (2020). *World Economic Situation and Prospects*. New York.
10. Joseph Stiglitz - Economics of the Public Sector (2015). New York: W.W. Norton & Company.

YOSHLAR SAYOHATDO'STLIGI ("TRAVELABILITY") TUSHUNCHASINING NAZARIY TALQINI VA INDIKATORLAR TIZIMI

Navruz-zoda Shohro' Baxtiyor

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ МОЛОДЕЖНОЙ ПУТЕШЕСТВИЕСПОСОБНОСТИ («TRAVELABILITY») И СИСТЕМЫ ИНДИКАТОРОВ

Навруз-зода Шохру Бахтмюр

THEORETICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF YOUTH TRAVELABILITY AND ITS INDICATOR SYSTEM

Navruz-zoda Shokhru Bakhtiyor

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Tadqiqotda "yoshlar sayohatdo'stligi" (travelability) tushunchasining nazariy asoslari yoritilib, uni aniqlashtiruvchi mezonlar va indikatorlar tizimi ishlab chiqilgan. Yoshlarning turizm sohasidagi faolligini kompleks baholash uchun 10 ta asosiy ko'rsatkichdan iborat integral indeks taklif etilgan. Natijalar yoshlar segmentining turizm bozoridagi o'rini aniqlash va ularning sayohatga tayyorgarlik darajasini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: yoshlar turizmi, yoshlar sayohatdo'stligi, raqamli kompetensiya, travelability, turistik jozibadorlik, indikatorlar, integral indeks.

Аннотация: В данной работе рассматриваются теоретические основы понятия «туристическая готовность молодежи» (travelability) и разрабатывается система критериев и показателей, позволяющих его уточнить. Для комплексной оценки вовлеченности молодежи в туристскую деятельность предложен интегральный индекс, включающий 10 ключевых показателей. Полученные результаты подчеркивают важность оценки готовности молодежи к путешествиям и формируют методологическую основу для определения их роли и потенциала на туристском рынке.

Ключевые слова: молодежный туризм, молодежная путешественническая способность, цифровая компетентность, туристическая привлекательность, показатели, интегральный индекс.

Abstract: This study explores the theoretical foundations of the concept of "youth travelability" and develops a structured system of criteria and indicators to define it. A comprehensive assessment approach is proposed through an integral index based on 10 key indicators reflecting various dimensions of youth engagement in tourism. The findings highlight the significance of evaluating youth readiness for travel and provide a methodological basis for identifying their role and potential within the tourism market.

Keywords: youth tourism, youth travelability, digital competence, travelability, tourist attractiveness, indicators, integral index.

■ KIRISH

Zamonaviy global turizm tizimida yoshlar segmenti nafaqat iste'molchi, balki innovatsion rivojlanishning muhim drayveri sifatida shakllanmoqda. Yoshlar turizmi global turizm bozorining eng barqaror va tez moslashuvchan segmentlaridan biri bo'lib, ular (30

yoshgacha bo'lganlar) xalqaro turistik oqimning 23 foizini, ya'ni 296 milliondan ortiq safarni tashkil etadi. Bundan tashqari, yosh sayohatchilar o'rtacha 3000 evroga yaqin mablag' sarflashi va ushbu xarajatlarning 69 foizi bevosita borilgan hududda amalga oshirilishi aniqlangan⁶³.

⁶³ [https://www.wysetc.org/2024/10/out-now-new-horizons-v-a-global-study-of-the-youth-and-student-traveller/?utm](https://www.wysetc.org/2024/10/out-now-new-horizons-v-a-global-study-of-the-youth-and-student-traveller/?utm_source=twitter&utm_medium=social)
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Yosh sayohatchilar uchun sayohat faqat dam olish vositasi emas, balki ta'lim, kasbiy rivojlanish, madaniy almashinuv va shaxsiy tajriba orttirish vositasi sifatida qaralmoqda. Shuningdek, raqamlashtirish va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi yoshlar turistik xulq-atvorini tubdan o'zgartirib, sayohat yo'nalishlarini tanlashda yangi omillarni shakllantirmoqda. Tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy media platformalari yoshlarning sayohat qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, yangi turistik oqimlarni yuzaga keltirmoqda⁶⁴.

Yoshlar turistik jozibadorlik subyekti sifatida, ularning harakatchanligi, yangilikka ochiqqligi va tajribaga yo'naltirilgan iste'mol xulqi yuqori bo'lgan sharoitda namoyon bo'ladi. Ular iqtisodiy, ijtimoiy va xulq-atvor jihatidan faol, harakatchan va barqaror talab shakllantira oladigan taqdirda yoshlar turizm bozori uchun turistik jozibador segmentga aylanadi. Ularning sayohat motivatsiyasi ko'pincha o'zini namoyon qilish, ijtimoiylashuv va yangi bilim hamda ko'nikmalar orttirish bilan bog'liq bo'ladi. Shu jihatdan, yoshlar turizm bozori uchun faqat iste'molchi emas, balki faol kommunikator va targ'ibotchi ham hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, "yoshlar sayohatdo'stligi" (youth travelability) tushunchasini ilmiy jihatdan aniqlashtirish, uning tarkibiy omillari va baholash indikatorlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Turistik motivatsiya nazariyalari borasida Graham Dann (1977) tomonidan ilgari surilgan "push-pull" modeli muhim o'rin tutadi. Ushbu modelga ko'ra, turistlarning sayohatga chiqishiga ichki (psixologik) va tashqi (destinatsion) omillar ta'sir ko'rsatadi. Keyinchalik Philip L. Pearce tomonidan ishlab chiqilgan "Travel Career Ladder" konsepsiyasi turistlarning ehtiyojlari vaqt o'tishi bilan murakkablashib borishini asoslab beradi. Ushbu yondashuv yoshlarning sayohatga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini tushuntirishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Yoshlar turizmining o'ziga xos xulq-atvori va xususiyatlarini o'rganishda WYSE Travel Confederation tomonidan olib borilgan "New Horizons" tadqiqotlari muhim empirik manba hisoblanadi. Mazkur tadqiqotlar yosh sayohatchilarning uzoq muddatli safarlarga moyilligi, yuqori darajadagi xarajatlari hamda tajribaga yo'naltirilgan sayohatlarni afzal ko'rishini ko'rsatadi. Shuningdek, UN Tourism hisobotlarida yoshlar turizmi global turizmning eng barqaror segmentlaridan biri sifatida baholanadi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot yoshlar sayohatdo'stligi tushunchasini nazariy va amaliy jihatdan asoslash hamda uni baholash indikatorlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanilib, kvantitativ va qisman sifat metodlari uyg'unlashtirildi. Tadqiqot obyekti sifatida 16–30 yoshdagi yoshlar turizmi jarayoni, predmeti sifatida esa yoshlarning sayohatga tayyorgarlik darajasi olindi. Empirik ma'lumotlar maxsus ishlab chiqilgan so'rovnomaga orqali yig'ildi. Baholash uchun 5 ta asosiy mezon ajratildi: psixologik-motivatsion,

moliyaviy tayyorgarlik, ekologik ong, raqamli faollik va amaliy sayohat xulqi. Ushbu mezonlar 10 ta indikator orqali o'lchandi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda Likert shkalasi (1–5), foiz va sonli ko'rsatkichlardan foydalanildi. Barcha indikatorlar normallashtirilib, ularning o'rtacha qiymati asosida yoshlar sayohatdo'stligi indeksi hisoblandi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Yoshlarning jozibadorligi deganda ularning ijtimoiy faolligi, innovatsion salohiyati, iste'mol xulqi, madaniy ochiqqligi va demografik salmog'i orqali hudud, iqtisodiyot yoki jamiyat rivojiga ta'sir ko'rsatish qobiliyati tushuniladi.

Yoshlarning turistik jozibadorligi — bu yoshlar segmentining turizm bozori uchun yuqori harakatchanlik, tajriba yo'naltirilgan iste'mol, raqamli kommunikativ faolligi va uzoq muddatli iqtisodiy salohiyat orqali barqaror talab shakllantirish qobiliyatini ifodalovchi kategoriyadir.

Yoshlarning turistik jozibadorligini belgilovchi bir qator omillar mavjud (1-rasm):

1. Harakatchanlik va sayohatga yuqori moyillik omili. Yoshlar boshqa yosh guruhlariha nisbatan ko'proq sayohat qilishadi. Ular turizmga yuqori motivatsiyaga ega bo'lib, tez-tez va qisqa muddatli sayohatni amalga oshirishga, sarguzasht, tajriba va yangilik izlashga intilishadi. Bu ularni turizm bozori uchun faol va dinamik segmentga aylantiradi.

2. Tajribaga yo'naltirilgan iste'mol omili. Zamonaviy yoshlar moddiy narsalardan ko'ra sayohat va dam olishni tajriba va emotsiyaga asoslangan tarzda qadrlaydi. Bu festivallar, sarguzashtlar, madaniy tadbirlar va ekstremal faoliyatlar orqali amalga oshadi. Shu sababli ular yuqori emotsional qiymatga ega turistik mahsulotlarni faol iste'mol qilishadi.

3. Raqamli ta'sir kuchi omili. Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda yuqori faolligi, sayohati haqida content yaratishi ularning tashrif buyurgan hudud yoki xizmat haqida keng auditoriyaga tezkor axborot tarqatishiga imkon beradi, bu esa destinatsiyalar va turistik xizmatlarni targ'ib qilishda yuqori ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bir yosh turist o'z tajribasini Instagram sahifasi orqali bir qancha kuzatuvchilari bilan bo'lishib ularni ham sayohatga jalb qilishi mumkin.

Bu esa marketing xarajatlarini kamaytiradi va virusli reklama effektini beradi.

4. Ommaviylik va barqaror talab omili. Yoshlar narxga sezgir bo'lishiga qaramay, ommaviy ravishda sayohat qilishadi. Ular byudjet segmentini rivojlantiradi, hostellarm arzon transport, fast food bozorini kengaytiradi, ommaviy turizm oqimini shakllantiradi. Bu esa turizm iqtisodiyotida yangi segmentlarni paydo qiladi.

5. Uzoq muddatli strategik qiymat omili. Bugungi yosh turist kelajakda yuqori daromadli sayohatchiga aylanishi, ma'lum hududga sodiqlik hosil qilishi va takroriy tashriflarni amalga oshirishi mumkin. Shu

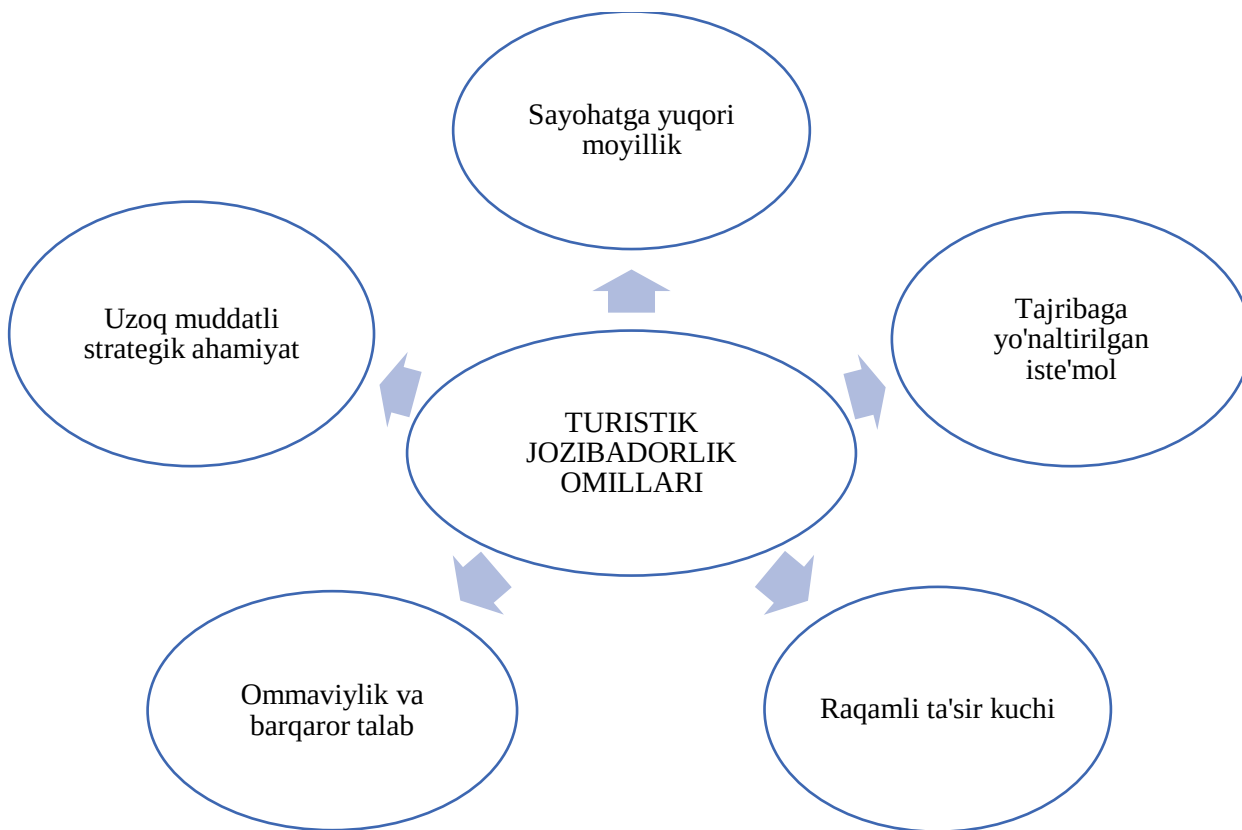
⁶⁴ https://www.travelmedia.ie/blog/travel-trends-blog-september-2024-younger-travelers-tiktok-trends-and-shifting-preferences-the-new-wave-of-global-tourism/?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=travel-trends-blog-september-2024
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

sababli ular turizm sanoati uchun uzoq muddatli strategik segment hisoblanadi.

“Youth travelability” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda “yoshlarning sayohat qobiliyati” yoki “yoshlarning sayohatbardoshligi” ma’nolarini anglatadi. Mazkur atama yoshlarning turistik safarlarni amalga oshirishga bo’lgan imkoniyati, tayyorgarligi,

moslashuvchanligi va harakatchanlik darajasini ifodalaydi. U faqat sayohat qilish istagini emas, balki sayohatni real amalga oshirish imkonini beruvchi omillar yig’indisini ham qamrab oladi. Shu nuqtayi nazardan, yoshlarning turistik jozibadorligini yanada aniqroq ifodalash maqsadida “yoshlar sayohatdo’stligi” iborasini qo’llashni maqsadga muvofiq deb topdik.

1-rasm Yoshlarning turistik jozibadorligini belgilovchi omillar

Yoshlar sayohatdo’stligi tushunchasi yoshlarning turistik jozibadorlik darajasini ifodalovchi, ularning sayohatni amalga oshirish imkoniyatlari, resurslari va sharoitlari bilan belgilangan kategoriya sifatida talqin etiladi. Yoshlar sayohatdo’stligi besh asosiy elementlar asosida shakllanadi 2-rasm:

1. Iqtisodiy imkoniyat. Sayohat qilish uchun daromad manbalarining mavjudligi, xarajat qilish qobiliyatining shakllanganligi muhim. Yoshlar odatda, kam byudjetga ega bo’lganliklari uchun chegirmalar, arzon transport va turar joylarni tanlashadi. Ushbu harakatlar ularning sayohatdo’stlik darajasini oshiruvchi omillardan bo’lib hisoblanadi. Iqtisodiy barqarorlik yoshlarning turizm bozorida muntazam ishtirokini ta’minlaydi.

2. Infratuzilmaviy ochiqlik. Transport tizimining rivojlanganligi, ichki va tashqi yo’nalishlarning ochiqligi, viza rejimining soddaligi hamda axborot infratuzilmasining mavjudligi yoshlarning mobil harakatini belgilovchi asosiy institutsional omillardir. Infratuzilma qanchalik qulay va integratsiyalashgan bo’lsa, yoshlarning sayohatga kirish imkoniyati shunchalik yuqori bo’ladi.

3. Raqamli kompetensiya. Yoshlarning sayohatni amalga oshirishda onlayn platformalar orqali bron qilish,

narxlarni solishtirish, sayohat yo’nalishini rejalashtirish va ijtimoiy tarmoqlar orqali tajriba almashish ko’nikmalari sayohatdo’stlik ko’rsatkichining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Yoshlarning AKT dan faol foydalanishlari ularni nafaqat turist sifatida, balki destinatsiyani shakllantiruvchi subyekt sifatida ham namoyon etadi.

4. Psixologik tayyorgarlik. Sarguzashtga moyillik, madaniy ochiqlik, mustaqil sayohat qilish qobiliyati va yangilikka intilish yoshlarning turistik faolligini rag’batlantiruvchi psixologik omillardir. Ushbu komponent yoshlarning safar davomiyligi, yo’nalish tanlovi va iste’mol xatti-harakatlariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

5. Vaqt resursi va institutsional sharoit. Yoshlar asosan ta’lim olish bilan band bo’lganliklari uchun, sayohat qilishni ta’til davrlariga moslashtirishadi. Bundan tashqari turli davlat tomonidan taklif etilgan ta’lim grantlari, qo’llab-quvvatlov dasturlari sayohatdo’stlik darajasini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Vaqt resursining mavjudligi yoshlarning qisqa muddatli va mavsumiy safarlarga faol jalb etilishiga imkon yaratadi.

2-rasm. Yoshlar sayohatdo'stligining asosiy elementlari

Yuqoridagi besh determinant o'zaro integratsiyalashgan holda "Yoshlar sayohatdo'stligi" darajasini shakllantiradi. Agar yoshlar moliyaviy jihatdan etarli, transport va axborotga erkin kira oladigan, psixologik jihatdan ochiq va mobil bo'lsa, unda ularning travelability darajasi yuqori hisoblanadi. Travelability darajasi oshgan sari yoshlarning turistik jozibadorligi kuchayadi. Natijada turizm bozorida:

faol va barqaror yosh segmenti shakllanadi;
 innovatsion va tajribaga yo'naltirilgan mahsulotlarga talab ortadi;
 destinatsiyalarning raqamli imidji mustahkamlanadi;
 takroriy tashriflar ehtimoli oshadi.

Yoshlar sayohatdo'stligi darajasini aniqlashda subyektiv baholash va xulq-atvor ko'rsatkichlariga asoslangan mezonlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mezonlar psixologik, iqtisodiy, raqamli va xulq-atvor omillarini qamrab oladi. Mazkur tadqiqot doirasida yoshlar sayohatdo'stligini aniqlashtirish uchun quyidagi asosiy mezonlar ajratib olindi (3-rasm):

1. Psixologik-motivatsion mezon. Yoshlar sayohatdo'stligini aniqlashtirishning birlamchi va fundamental ko'rsatkichi psixologik-motivatsion mezon bo'lib hisoblanadi. Turizm bo'yicha klassik va zamonaviy nazariyalarga ko'ra (motivatsion "push-pull" modeli⁶⁵ (Dann, 1977; Crompton, 1979), ehtiyojlar ierarxiyasi konsepsiyasi⁶⁶ (Pearce, 1988; 2005), tajriba iqtisodiyoti nazariyasi⁶⁷ (Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999)) sayohatga bo'lgan moyillik avvalo ichki ehtiyoj, qadriyat va shaxsiy intilishlarga bog'liq.

Sayohat yoshlar uchun nafaqat hordiq, balki dunyoqarashni kengaytirish, mustaqillikni shakllantirish, yangi do'stlar orttirish, yangi tajriba orttirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Agar sayohat yosh ongida qadriyat darajasiga ko'tarilgan bo'lsa, u holda u turizmga nisbatan barqaror ijobiy munosabatda bo'ladi. Bu holat sayohatdo'stlikning ichki tayanchini tashkil etadi

Psixologik-motivatsion mezon quyidagi komponentlarni qamrab oladi:

- ✚ Sayohatning shaxsiy hayotdagi o'rni.
- ✚ Sayohatga nisbatan emotsional munosabat.
- ✚ Sayohatni rivojlanish vositasi sifatida qabul qilish.
- ✚ Safar rejalashtirishga ichki tayyorlik.
- ✚ Sayohatni hayotiy ustuvorlik sifatida tan olish.

Mazkur mezon yoshlar sayohatdo'stligining sifat jihatini belgilaydi. Chunki iqtisodiy imkoniyat mavjud bo'lgan taqdirda ham, agar motivatsiya past bo'lsa, real sayohat faolligi yuzaga kelmaydi.

2. Moliyaviy tayyorgarlik mezon. Turizm iqtisodiy faoliyat turi bo'lib, moliyaviy imkoniyat bilan bevosita bog'liq. Yoshlar sayohatdo'stligining ko'rsatkichi ularning daromad darajasi bilan emas, balki daromad tarkibida sayohat uchun ajratiladigan ulush bilan belgilanadi. Bu shaxsning qadriyat tanlovini aks ettiradi.

Moliyaviy tayyorgarlik mezon sayohatning iqtisodiy barqarorlik bilan integratsiyasini ifodalaydi. Agar yosh shaxs daromadining ma'lum qismini sayohat uchun rejalashtirsa, bu sayohatning uning hayotidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Moliyaviy tayyorgarlik quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- ✓ Sayohat uchun ajratiladigan byudjet ulushi;
- ✓ Safarni oldindan rejalashtirish amaliyoti;
- ✓ Moliyalashtirish manbalarining xilma-xilligi;
- ✓ Tejamkor yoki byudjetli sayohat strategiyalaridan foydalanish.

Mazkur mezon iqtisodiy barqarorlik va sayohatga nisbatan 284trategic yondashuvni ifodalaydi. Moliyaviy tayyorgarlik past bo'lsa, psixologik motivatsiya mavjud bo'lishiga qaramay, sayohat faolligi cheklanadi. Shu bois bu mezon sayohatdo'stlikning amaliy imkoniyat komponentini aks ettiradi.

3. Ekologik ong mezon. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi turizmni ekologik va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirishni talab etadi. Zamonaviy yoshlar global ekologik muammolar haqida xabardor va mas'uliyatli xulq-atvorni qadrlaydigan avlod sifatida shakllanmoqda. Yashil turizmga ijobiy munosabat yoshlarning nafaqat sayohatga moyilligini, balki mas'uliyatli sayohatchi sifatida shakllanganligini ham ko'rsatadi. Shuningdek, ularning ekologik savodxonligi, tabiatga mas'uliyatli munosabati, mahalliy madaniyat va hamjamiyatlarga hurmat darajasini ko'rsatadi.

Ekologik ong mezoni sayohatdo'stlikning sifat jihatini belgilaydi. Chunki sayohatning intensivligi emas, balki uning barqaror va mas'uliyatli shaklda amalga oshirilishi muhim hisoblanadi.

Mazkur mezon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ekoturizmni qo'llab-quvvatlash darajasi;

⁶⁵ Dann, G. M. S. (1977). *Anomie, ego-enhancement and tourism*. Annals of Tourism Research. Crompton, J. L. (1979). *Motivations for pleasure vacation*. Annals of Tourism Research

⁶⁶ Pearce, P. L. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behaviour*. Pergamon Press.

⁶⁷ Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy*. Harvard Business School Press.

- chiqindilarni kamaytirish, resurslarni tejash kabi xatti-harakatlar;
- ekologik yo'nalishlarni tanlash istagi;
- mahalliy iqtisodiyotga hissa qo'shish motivatsiyasi.

Ekologik ong yuqori bo'lgan yoshlar turizm jarayonida ijtimoiy mas'uliyatni namoyon etadi va bu holat sayohatdo'stlikning zamonaviy standartlarga mosligini bildiradi.

4. Raqamli turizm faolligi mezon. Raqamli transformatsiya turizm sohasini tubdan o'zgartirdi. Onlayn bron qilish tizimlari, mobil ilovalar, elektron to'lovlar va ijtimoiy tarmoqlar sayohat jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Yoshlar avlodi "raqamli avlod" sifatida texnologik vositalardan faol foydalanadi. Shu sababli, Yoshlarning raqamli savodxonligi va texnologik moslashuvchanligi sayohat imkoniyatlaridan foydalanish darajasini belgilaydi. Raqamli turizm faolligi quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

- safarni mustaqil onlayn rejalashtirish;
- bron va to'lovlarni raqamli platformalar orqali amalga oshirish;
- mobil navigatsiya va turistik ilovalardan foydalanish;

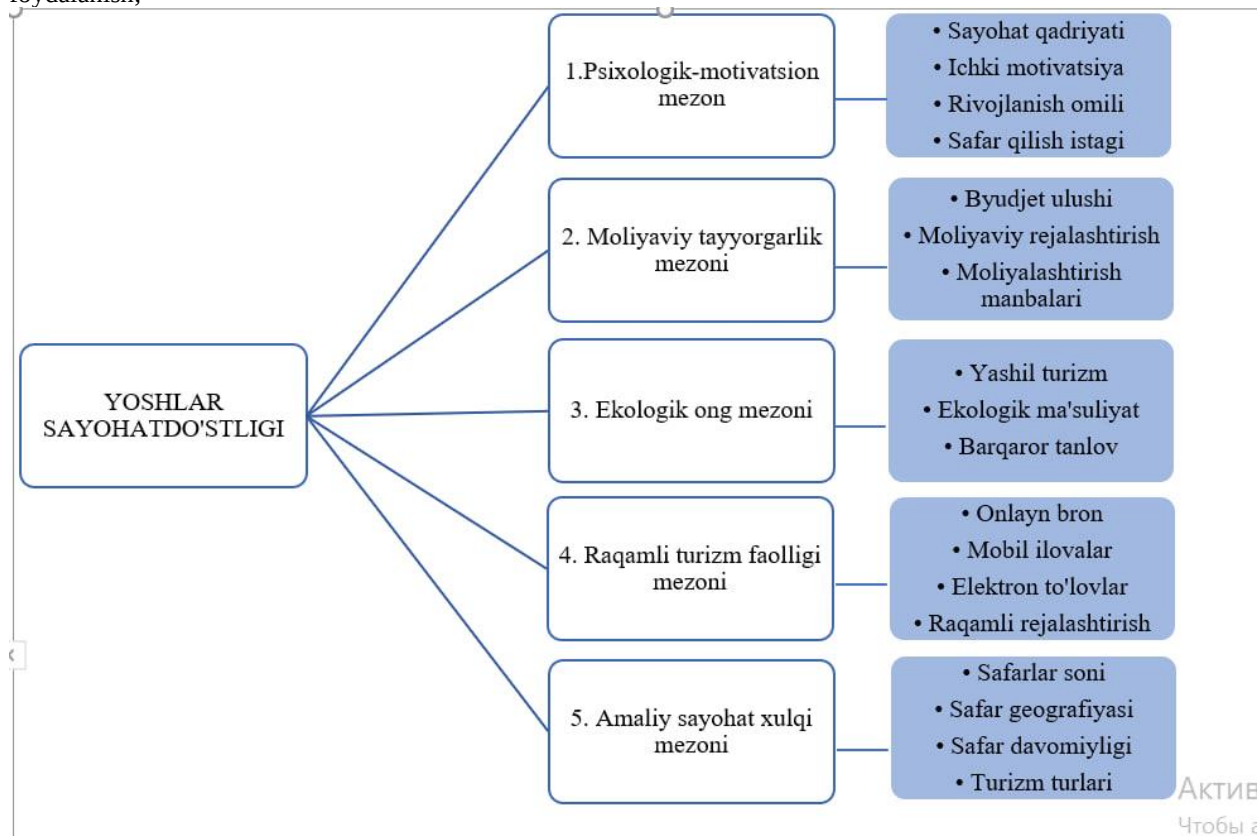
ijtimoiy tarmoqlarda turistik kontent almashish. elektron to'lov vositalaridan foydalanish

Mazkur mezon yoshlarning institutsional va texnologik muhit bilan integratsiyalashuv darajasini ko'rsatadi. Raqamli imkoniyatlardan foydalana olmaslik sayohat xarajatlarini oshirishi va sayohat imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Raqamli kompetensiya sayohatdo'stlikning zamonaviy ko'rsatkichidir.

5. Amaliy sayohat xulqi mezon. Nazariy motivatsiya va iqtisodiy tayyorgarlik real xatti-harakat bilan tasdiqlanmasa, sayohatdo'stlik to'liq shakllangan deb hisoblab bo'lmaydi. Shu sababli, amaliy sayohat tajribasi muhim empirik indikator sifatida ajratiladi. Amaliy sayohat xulqi quyidagilar orqali baholanadi:

- amalga oshirilgan safarlar soni;
- ichki va tashqi safarlar nisbati;
- safar davomiyligi;
- turizm turlari xilma-xilligi;
- sayohat tarkibi (yakka, guruh, oila).

Mazkur mezon sayohatdo'stlikning natijaviy komponentini ifodalaydi. Agar yosh shaxs muntazam safar qilsa va turizmning turli shakllarida ishtirok etsa, bu yuqori darajadagi sayohat integratsiyasini ko'rsatadi.

3-rasm. Yoshlar sayohatdo'stligini aniqlashtirish mezonlari

Ushbu mezonlar o'zaro bog'liq holda yoshlarning sayohatga nisbatan umumiy tayyorgarlik darajasini aks ettiradi va yoshlar sayohatdo'stligining alohida jihatini ifodalaydi: psixologik mezon – ichki motivatsiya, moliyaviy mezon – iqtisodiy imkoniyat, ekologik mezon – sifat va mas'uliyat, raqamli mezon – texnologik integratsiya, amaliy mezon – real xulq-atvor. Ularning birgalikdagi tahlili yoshlar sayohatdo'stligini kompleks

va ko'p o'lchovli ijtimoiy hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Mazkur mezonlar asosida yoshlar sayohatdo'stligi darajasi motivatsion-qadriyat daraja, iqtisodiy tayyorgarlik, raqamli integratsiya, barqarorlik va ekologik ong, xulq-atvor va mobilitet darajasi kabi yo'nalishlarda baholanadi. Yoshlar sayohatdo'stligini

aniqlash uchun har bir mezon doirasida 10 ta asosiy indikatorlarni ishlab chiqdik:

1. Sayohatning shaxsiy hayotdagi ahamiyati (psixologik-motivatsion mezon).
2. Sayohatga ichki motivatsiya darajasi (psixologik-motivatsion mezon).
3. Sayohat uchun ajratiladigan byudjet ulushi (moliyaviy tayyorgarlik).
4. Moliyaviy rejalashtirish darajasi (moliyaviy tayyorgarlik mezon).
5. Ekologik ong darajasi (ekologik ong mezon).
6. Raqamli turizm vositalaridan foydalanish darajasi (raqamli turizm faolligi).
7. Sayohatlar chastotasi (amaliy sayohat xulqi mezon).
8. Sayohat geografiasini (amaliy sayohat xulqi mezon).
9. Sayohat davomiyligi (amaliy sayohat xulqi mezon).
10. Turizm turlari xilma-xilligi (amaliy sayohat xulqi mezon).

Mazkur indikatorlar yoshlar sayohatdo'stligining ijtimoiy, iqtisodiy va xulq-atvor komponentlarini kompleks tarzda qamrab oladi. Yoshlarni guruhlariga ajratish maqsadida tavsiya etilgan indikatorlar yordamida so'rovnoma savollari tuziladi. Asosiy ma'lumotlar respondentlarning subyektiv baholari va xulq-atvor ko'rsatkichlarini aniqlashga orqali yig'iladi. So'rovnomada fikrlarni baholashda quyidagi miqdoriy o'lchov usullarini tavsiya etamiz:

- Likert shkalasi (1–5 ball) – psixologik, ekologik va motivatsion indikatorlar uchun;
- foiz (%) ko'rsatkichlari – moliyaviy indikatorlar uchun;
- chastota va sonli ko'rsatkichlar – sayohat tajribasi uchun;
- dichotomik (0/1) baholash – raqamli vositalardan foydalanishda.

Tavsiya etilgan indikatorlar va o'lchov usullari orqali yoshlar sayohatdo'stligi (travelability) darajasini kompleks baholashda kvantitativ (miqdoriy) yondashuv qo'llaniladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot doirasida yoshlarning sayohatga nisbatan motivatsiyasi, moliyaviy tayyorgarligi, ekologik ong darajasi, raqamli kompetensiyasi hamda amaliy sayohat xulqi ko'p omilli tizim sifatida o'rganiladi. Ma'lumotlar bir vaqt oralig'ida respondentlar o'rtasida so'rovnoma orqali yig'ilib, yoshlar sayohatdo'stligining hozirgi holatini baholash va omillar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash imkonini beradi. Mazkur metodologiya yoshlar sayohatdo'stligini aniqlashda kompleks, tizimli va miqdoriy yondashuvni ta'minlaydi. Taklif etilgan indikatorlar tizimi yoshlar turizmi rivojlanishini baholash hamda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yoshlarning turistik jozibadorligi faqat ularning sayohat chastotasi bilan emas, balki psixologik motivatsiya, moliyaviy resurslar, raqamli kompetensiya, ekologik ong va amaliy xulq-atvor kabi omillarning o'zaro integratsiyasi orqali shakllanadi. Ishlab chiqilgan mezonlar va indikatorlar

tizimi yoshlar turizmini baholashda mavjud yondashuvlardan farqli ravishda kompleks va tizimli metodologiyani taklif etadi. Xususan, taklif etilgan integral indeks yoshlarning sayohatga tayyorgarlik darajasini miqdoriy baholash, ularni segmentatsiya qilish hamda turizm bozorida o'rni aniqlash imkonini beradi.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Navruz-zoda Shohro' Baxtiyor, Buxoro davlat universiteti doktoranti (DSc) / Навруз-зода Шохру Бахтиёр, докторант (DSc) Бухарского государственного университета / Navruz-zoda Shokhru Bakhtiyor, DSc student of Bukhara state university

E-mail: shox.zoda91@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6325-8370

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UN Tourism. The Power of Youth Travel. – Madrid: UNWTO, 2016. <https://www.wysetc.org/research>.
2. WYSE Travel Confederation. New Horizons V: A global study of the youth and student traveller. – Amsterdam, 2024.
3. UN Tourism. World Tourism Barometer. – Madrid, 2024.
4. Henkel R, Henkel P, Agrusa W and Tanner J (2006) Thailand as a tourist destination: Perceptions of international visitors and Thai residents. *Asia Pacific Journal of Tourism Research* 11(3):269–287.
5. Graham Dann. Anomie, ego-enhancement and tourism // *Annals of Tourism Research*. – 1977. – Vol. 4(4). – P. 184–194.
6. Philip L. Pearce. The Ulysses Factor: Evaluating Visitors in Tourist Settings. – New York: Springer, 1988.
7. Pearce, P. L. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behaviour*. Pergamon Press.
8. Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy*. Harvard Business School Press.
9. S.R.Bobokalonov. Jozibador turizm destinatsiyalarni shakllantirishga oid konseptual yondashuvlarning ilmiy-nazariy tahlili. *Iqtisodiyot va turizm* xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali. No 6 (20) 2024. 31-37 b.
10. Richard W. Butler. The concept of a tourist area cycle of evolution // *Canadian Geographer*. – 1980. – Vol. 24(1). – P. 5–12.
11. Erik Cohen. Toward a sociology of international tourism // *Social Research*. – 1972. – Vol. 39(1). – P. 164–182.
12. World Bank. Tourism for Development Report. – Washington DC, 2023.
13. UNESCO. Sustainable Tourism and Youth Engagement Report. – Paris, 2022.
14. E.E. Кабанова. Туристическая привлекательность как фактор социально-экономического развития муниципального образования. *Журнал «Актуальные проблемы*

гуманитарных и естественных наук». Номер 11 (70). 2014. - 402-405 с.

15. Б.Н Навруз-Зода, Н.С Ибрагимов. Туристик ҳудуд рақобатбардошлиги Монография. Бухоро: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2017-156 б.

16. B.Navruz-Zoda, N.Ibragimov. The measures for improving virtual activity of incoming urban tourism in Uzbekistan. World Journal of Tourism Small Business Management. Volume 1 (3), 2007. 43-49

TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA RAQOBAT MUHITINI KUCHAYTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI VA UNI QO'LLASH IMKONIYATLARI

Xalilova Maftuna Raxmon qizi

ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ УКРЕПЛЕНИЯ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ НА РЫНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

Халилова Мафтуна Рахмановна

FOREIGN EXPERIENCE OF STRENGTHENING THE COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET AND POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION

Khalilova Maftuna Rakhmon qizi

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annотatsiya: Mazkur tadqiqotda ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirish masalalari, uning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida ta'lim tizimida sog'lom raqobatni shakllantirish mexanizmlari, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, innovatsion yondashuvlar hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi omillar o'rganiladi. Shuningdek, xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari, ta'lim xizmatlari bozorini liberallashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va ta'lim muassasalari o'rtasida teng raqobat sharoitlarini yaratish yo'llari asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida O'zbekiston ta'lim tizimida raqobat muhitini kuchaytirish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Аннотация: В данном исследовании анализируются вопросы укрепления конкурентной среды на рынке образовательных услуг, ее теоретические основы и практическое значение. В частности, на основе опыта развитых стран изучаются механизмы формирования здоровой конкуренции в системе образования, сотрудничество между государственным и частным секторами, инновационные подходы и факторы, способствующие повышению качества образования. Также обосновываются возможности адаптации зарубежного опыта к национальным условиям, пути либерализации рынка образовательных услуг, повышения эффективности управления и создания равных конкурентных условий между образовательными учреждениями. По результатам исследования разработаны практические предложения и рекомендации по укреплению конкурентной среды в системе образования Узбекистана.

Abstract: This study analyzes the issues of strengthening the competitive environment in the educational services market, its theoretical foundations and practical significance. In particular, based on the experience of developed countries, mechanisms for forming healthy competition in the education system, cooperation between the public and private sectors, innovative approaches and factors contributing to improving the quality of education are studied. Also, the possibilities of adapting foreign experience to national conditions, ways to liberalize the educational services market, increase management efficiency and create equal competitive conditions between educational institutions are substantiated. As a result of the study, practical proposals and recommendations are developed to strengthen the competitive environment in the education system of Uzbekistan.

Kalit so'zlar: ta'lim xizmatlari bozori, raqobat muhiti, xorij tajribasi, ta'lim sifati, ta'lim tizimi, innovatsion yondashuvlar, davlat-xususiy sheriklik, xususiy ta'lim muassasalari, ta'limda boshqaruv, ta'lim xizmatlarini liberallashtirish, ta'limda raqobatbardoshlik, xalqaro tajriba, ta'lim islohotlari, inson kapitali, ta'lim samaradorligi.

Ключевые слова: Рынок образовательных услуг, конкурентная среда, зарубежный опыт, качество образования, система образования, инновационные подходы, государственно-частное партнерство, частные

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

образовательные учреждения, управление в образовании, либерализация образовательных услуг, конкурентоспособность в образовании, международный опыт, образовательные реформы, человеческий капитал, эффективность образования.

Keywords: educational services market, competitive environment, foreign experience, quality of education, education system, innovative approaches, public-private partnership, private educational institutions, management in education, liberalization of educational services, competitiveness in education, international experience, educational reforms, human capital, educational efficiency.

■ KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ta'lim xizmatlari bozori esa ushbu tizimning ajralmas qismi bo'lib, undagi raqobat muhiti sifat, samaradorlik va innovatsion yondashuvlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ta'lim sohasida sog'lom raqobatni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim xizmatlari bozorida raqobatni kuchaytirish orqali ta'lim sifati sezilarli darajada oshirilmoqda, yangi pedagogik texnologiyalar joriy etilmoqda hamda ta'lim muassasalari o'rtasida samarali boshqaruv mexanizmlari shakllanmoqda. Xususan, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish, moliyalashtirishning diversifikatsiyalangan tizimini yaratish hamda ta'lim xizmatlarini liberallashtirish orqali ko'plab mamlakatlarda ijobiy natijalarga erishilgan.

Shu bilan birga, xorijiy tajribani o'rganish va uni milliy sharoitlarga moslashtirib qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir davlatning o'ziga xos ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlari mavjud bo'lib, chet el tajribasini to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki uni chuqur tahlil qilish va moslashtirish zarur.

Mazkur ishning maqsadi ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirishning xorijiy tajribasini o'rganish hamda uni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: ta'lim xizmatlari bozori tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyatini ochib berish, rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish, hamda ularni milliy tizimga joriy etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini shakllantirish va rivojlantirish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ta'lim tizimida samaradorlikni oshirish, sifatni yaxshilash hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy olimlardan Michael E. Porter raqobat ustunligi va bozordagi raqobat mexanizmlarini chuqur tahlil qilib, ta'lim xizmatlari bozorida ham raqobat strategiyalarini qo'llash mumkinligini asoslab bergan. Uning nazariyasiga ko'ra, raqobat muhitining rivojlanishi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etishga va innovatsiyalarni joriy etishga xizmat qiladi.[1]

Shuningdek, Gary Becker tomonidan ilgari surilgan inson kapitali nazariyasi ta'limga investitsiya

kiritishning iqtisodiy samaradorligini asoslab beradi. Ushbu yondashuv ta'lim xizmatlari bozorida sifatli ta'limga bo'lgan talabni oshiradi va raqobat muhitining shakllanishiga turtki bo'ladi.[2]

Ta'lim iqtisodiyoti yo'nalishida faoliyat olib borgan Eric Hanushek ilmiy ishlarida ta'lim sifati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, raqobatning ta'lim natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat o'quv natijalarining yaxshilanishiga olib keladi.[3]

Bundan tashqari, Andreas Schleicher rahbarligida OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ta'lim tizimlarining xalqaro baholash natijalari asosida raqobat muhitini kuchaytirishning samarali mexanizmlarini ko'rsatib beradi. Xususan, PISA kabi xalqaro baholash dasturlari ta'lim sifatini oshirishda muhim vosita sifatida e'tirof etiladi.[4]

MDH va O'zbekiston olimlari tomonidan ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilgan. Mahalliy tadqiqotlarda ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish hamda davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Xususan, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali raqobat muhitini shakllantirish zarurligi ta'kidlanadi.

Yuqoridagi ilmiy ishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois, xorijiy tajribani chuqur o'rganish va uni milliy sharoitlarga moslashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirish masalalarini o'rganishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy nazariya, ta'lim iqtisodiyoti va bozor mexanizmlariga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

- **Tahlil va sintez usuli** – ta'lim xizmatlari bozori va undagi raqobat omillarini ajratib o'rganish hamda umumlashtirish uchun;

- **Taqqoslash usuli** – rivojlangan davlatlar tajribasini O'zbekiston amaliyoti bilan solishtirish orqali samarali jihatlarni aniqlash uchun;

- **Statistik tahlil** – mavjud ko'rsatkichlar asosida ta'lim xizmatlari bozorining holatini baholash uchun;

- **Institutsional yondashuv** – ta'lim tizimini tartibga soluvchi mexanizmlarni o'rganish uchun;

• **Mantiqiy umumlashtirish** – olingan natijalar asosida xulosa va takliflar ishlab chiqish uchun.

Tadqiqotning axborot bazasini xalqaro tashkilotlar hisobotlari, xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, milliy statistika ma'lumotlari tashkil etdi.

■ **TAHLIL VA NATIJALAR**

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitining rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq. Xorijiy tajribani tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy yo'nalishlar aniqlandi:

1-jadval.

Xorijiy tajriba asosida ta'lim xizmatlari bozorining asosiy xususiyatlari

Yo'nalish	Xorijiy tajribadagi asosiy jihatlar	Raqobat muhitiga ta'siri
Bozorni erkinlashtirish	Xususiy sektorning faol ishtiroki, davlat va nodavlat sektor tengligi	Sog'lom raqobat shakllanadi
Moliyalashtirish tizimi	Diversifikatsiyalashgan moliyalashtirish manbalari	Moliyaviy mustaqillik oshadi
Sifat monitoringi	Mustaqil akkreditatsiya va reyting tizimlari	Sifat asosidagi raqobat kuchayadi
Innovatsiyalarni joriy etish	Raqamli texnologiyalar va zamonaviy metodikalardan foydalanish	Ta'lim xizmatlari sifati ortadi

O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda ta'lim tizimida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, xususiy ta'lim muassasalari sonining ortishi, xorijiy universitetlar filiallarining ochilishi va raqamli

ta'lim platformalarining rivojlanishi raqobat muhitining shakllanishiga xizmat qilmoqda. Biroq, tahlillar shuni ko'rsatadiki, hali ham quyidagi muammolar mavjud:

2-jadval.

O'zbekiston ta'lim xizmatlari bozorida mavjud muammolar

Muammo turi	Mazmuni	Ta'siri
Erkin raqobatning etarli emasligi	Ta'lim xizmatlari bozorida teng imkoniyatlarning to'liq shakllanmaganligi	Bozor mexanizmlarining sust ishlashi
Sifatni baholash tizimining rivojlanmaganligi	Mustaqil monitoring va reyting tizimlarining cheklanganligi	Sifat ko'rsatkichlarini baholash murakkablashadi
Moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi	Qo'shimcha investitsiyalar va grantlarning etarli emasligi	Ta'lim muassasalarining rivojlanish sur'ati pasayadi
Hududlararo tafovut	Shahar va qishloq hududlari o'rtasida ta'lim sifati farqi mavjudligi	Hududiy tengsizlik kuchayadi

■ **XULOSA VA TAKLIFLAR**

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirish ta'lim sifatini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish va tizim samaradorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, raqobatni rivojlantirish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur.

Mazkur xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

• ta'lim xizmatlari bozorini bosqichma-bosqich liberallashtirish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish;

• davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish;

• ta'lim sifatini baholashning mustaqil va shaffof tizimini joriy etish;

• ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish;

• raqamli ta'lim texnologiyalarini keng joriy etish;

- hududlar o'rtasidagi ta'lim sifati tafovutini kamaytirishga qaratilgan maqsadli dasturlarni ishlab chiqish.

Umuman olganda, xorijiy tajribani chuqur o'rganish va uni milliy sharoitlarga moslashtirish orqali O'zbekistonda ta'lim xizmatlari bozorida samarali va barqaror raqobat muhitini shakllantirish mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Xalilova Maftuna Raxmon qizi Qarshi davlat texnika universiteti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida assistenti Халилова Мафтуна Рахмановна, ассистент кафедры «Инновационная экономика» Каршинского государственного технического университета / Khalilova Maftuna Rakhmon qizi, assistant of the Department of Innovative Economics of the Karshi State Technical University

E-mail: xalilova_0130@icloud.com

ORCID: 0009-0007-3605-2442

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Organisation for Economic Co-operation and Development. Education at a Glance: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2023.

2. Andreas Schleicher. World Class: How to Build a 21st-Century School System. Paris: OECD Publishing, 2018.

3. World Bank. World Development Report: Learning to Realize Education's Promise. Washington, DC: World Bank, 2018.

4. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing, 2022.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. 2022-2024 y.

6. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlari va statistik hisobotlari. 2022-2024 y.

7. Organisation for Economic Co-operation and Development. PISA 2022 Results. Paris: OECD Publishing, 2023.

8. United Nations. Sustainable Development Goal 4: Quality Education. New York: UN Publications, 2022.

9. Sun'iy intellekt asosidagi o'quv rejalari uchun ma'lumotlar tahlili va ma'lumotlarni yig'ish. Xalilova Maftuna. <https://cyberleninka.ru/article/n/sun-iy-intellekt-asosidagi-o-quv-rejalari-uchun-ma-lumotlar-tahlili-va-ma-lumotlarni-yig-ish>. 2025. 56-58 b.

10. O'ZBEKISTON RAQAMLI IQTISODIYOTIDA SUN'IY INTELEKTNING AHAMIYATI VA SAMARADORLIGI. MR Xalilova, DB Fayziyeva - Экономика и социум, 2024. 5-1 (120) . 916-919.

JOYLASHTIRISH OBYEKTлари TOMONIDAN TAQDIM QILINAYOTGAN TURISTIK XIZMATLAR SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARINI TAKOMILASHTIRISH

Bakayev Ziyovuddinxon Toshbolta o'g'li

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ, ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ СРЕДСТВАМИ РАЗМЕЩЕНИЯ

Бакаев Зиёвуддинхон Тошболта угли

IMPROVING METHODS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF TOURIST SERVICES PROVIDED BY ACCOMMODATION FACILITIES

Bakayev Ziyovuddinxon Toshbolta ugli

Received: April 18, 2026 Revised: April 22, 2026 Accepted: April 26, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada joylashtirish obyektlari tomonidan taqdim etilayotgan turistik xizmatlar samaradorligini baholash usullari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Amaldagi baholash yondashuvlarining kamchiliklari aniqlanib, kompleks indikatorlar tizimi asosida takomillashtirilgan model ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari xizmatlar sifati va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beradi.

Kalit so'zlar: turistik joylashtirish obyektlari, qisqa muddatli ijara, turistik xizmat, xizmat sifati, online bronlar, ijarachi-mehmon.

ABSTRACT. This article provides a scientific analysis of methods for evaluating the efficiency of tourism services provided by accommodation facilities. The shortcomings of existing evaluation approaches are identified, and an improved model based on a system of комплексных indicators is developed. The research results reveal the interrelationship between service quality and economic efficiency.

Keywords: tourist accommodation facilities, short-term rental, tourism service, service quality, online bookings, tenant-guest.

АННОТАЦИЯ. В данной статье научно анализируются методы оценки эффективности туристических услуг, предоставляемых объектами размещения. Выявлены недостатки существующих подходов к оценке и разработана усовершенствованная модель на основе системы комплексных показателей. Результаты исследования раскрывают взаимосвязь между качеством услуг и экономической эффективностью.

Ключевые слова: объекты размещения туристов, краткосрочная аренда, туристическая услуга, качество услуг, онлайн-бронирование, арендатор-гость.

■ KIRISH

Jahonda turizm va mehmondo'stlik sohalari iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanib, unda joylashtirish obyektlarining roli muhim o'rinni egallaydi. Joylashtirish xizmatlari turistlar uchun asosiy infratuzilma elementi bo'lib, xizmat sifati va samaradorligi umumiy turistik tajribani belgilaydi. Zamonaviy sharoitda turizm xizmatlari bozorida raqobatbardoshlik ortib borayotganligi sababli samaradorlikni baholash hamda uni iqtisodiy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

kunda amaliyotdan foydalanilayotgan baholash tizimlari ko'pincha moliyaviy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmoqda. Shu kabi cheklanishlar sababli xizmat sifati va mijoz qoniqishi kabi eng muhim ko'rsatkichlar e'tibordan chetda qomoqda. Shu sababli soha faoliyatini umumiy baholashga yordam beruvchi yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarblik kasb etmoqda. Xizmatlar samaradorligini oshirish boshqaruv qarorlarini takomillashtirishni talab qiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni (AI, Big data, VR/AR texnologiyalari) joriy etish bu jarayonni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Turizm xizmatlarining samaradorligi hududiy rivojlanishga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, joylashtirish obyektlari faoliyatini kompleks tahlil qilish zarur. Mazkur maqolaning maqsadi samaradorlikni baholash usullarini takomillashtirishdan iborat. Tadqiqot natijalari amaliy ahamiyatga ega bo'lib, turizm sohasida qo'llanishi mumkin.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Turizm va mehmondo'stlik industriyasini rivojlantirishda turistik xizmatlar samaradorligini oshirishning metodologik-uslubiy asoslarini takomillashtirish qaratilgan bir qator iqtisodchi olimlarning tadqiqot ishlarini olib borishgan. Xususan, E.A.Telfer., P.S.Piboonrungronj., J.G.Ritzer., C.Lashley., A.Morrison., K.O'Gorman., B.Brotherton., N.Leiper., V.S.Senin., N.N.Zorin., G.N.Kutepova kabi olimlar turizm va mehmondo'stlik sohasidagi xizmatlar samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy ishlar olib borishgan.

Mamlakatimizda ham turizm va mehmondo'stlik industriyasida xizmatlar samaradorligini oshirishga doir nazariy-uslubiy jihatlar bir qator iqtisodchi olimlar, jumladan, Q.X.Abduraxmonov, N.Tuxliyev, I.S.Tuxliyev, A.A.Eshayev, B.Sh.Safarov, M.T.Aliyeva, A.N.Norchayev, M.T.Alimova, N.Sh.Mansurova va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ushbu olimlarning tadqiqotlarida turizm xizmatlar bozorini rivojlantirish, mehmondo'stlik industriyasida xizmatlar sifatini oshirish hamda turizm sohasini takomillashtirish kabi masalalar yoritilgan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonda guruhlash, taqqoslash, iqtisodiy-statistik, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, induksiya-deduksiya, empirik tahlil, kontent tahlil, abstrakt-mantiqiy yondashuv, ekspert baholash, ekonometrik modellash, tadqiqot obyektlari va olingan natijalarni bayon etish kabi usullardan foydalanilgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot ishimiz doirasida tadqiq qilingan olimlarning ilmiy yondashuvlari asosida tadqiqot

mavzuiyimiz yuzasidan aniqlashimiz bo'lgan ishlarni aniqlab oldik. Eng avvalo turistik joylashtirish obyektlarida xizmatlar samaradorligini eng yuqori natija bilan oshiradigan boshqaruv va texnologik jarayonlarni aniqlab olishimiz lozim. Shundan kelib chiqqan holda, maqsadlar uchta: birinchisi, mamlakatimiz va xalqaro olimlarning yondashuvlari orqali samaradorlik indeksoqlarini tizimlashtirish; ikkinchisi, ularni xarajat, murakkablik, trening talabi va kutiladigan foyda nuqtai nazaridan qiyoslash; uchinchisi, joylashtirish obyektlari uchun bosqichma-bosqich amaliy natija beradigan yondashuvlarni joriy etish. Mazkur sohaga doir ilmiy tadqiqot ishlarida keltirilgan yondashuvlardan kelib chiqib quyidagi 4 ta gipotezalarni ilgari suradi. (1-rasm)

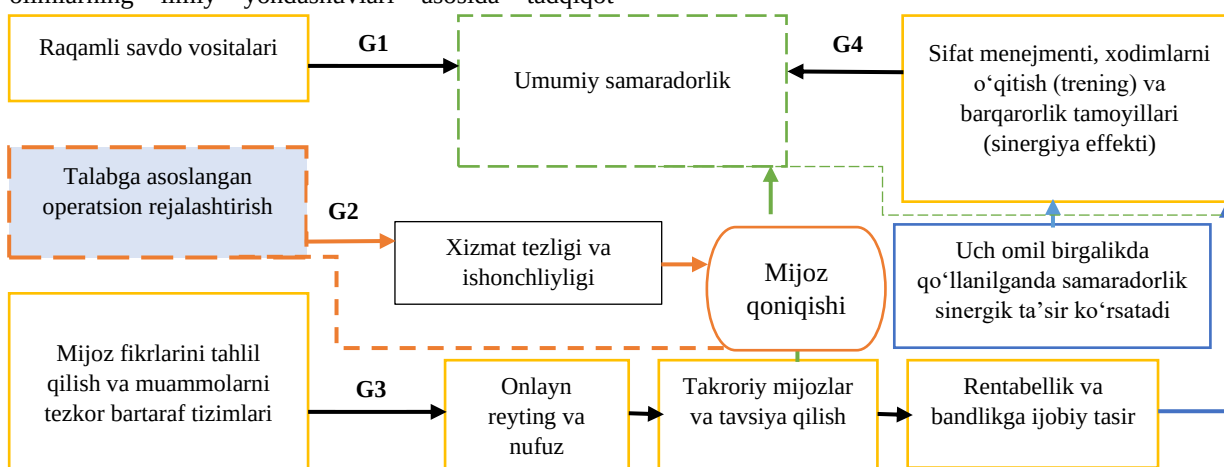
G1. Raqamli savdo vositalari (onlayn bronlash tizimlari, CRM, dinamik narxlash algoritmlari)ni umulashgan tarzda joriy etish joylashtirish obyektlarining kumumiy samaradorlik ko'rsatkichini (daromad, bandlik va mijoz qoniqishi) statistik jihatdan sezilarli darajada oshiradi.

G2. Talabga asoslangan operatsion rejalashtirish (prognozlash, yuklama balanslash, moslashuvchan jadval)ni qo'llash xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi va xodimlar mehnat unumdorligini yaxshilaydi.

G3. Mijoz fikrlarini tahlil qilish va muammolarni tezkor bartaraf tizimlarini joriy etish mehmonxona daromadi hamda mijoz baholariga ijobiy va sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

G4. Sifat menejmenti, xodimlarni o'qitish (trening) va barqarorlik tamoyillarini birgalikda joriy etish natijasida erishilgan samaradorlik darajasi ushbu choralarni alohida-alohida qo'llash natijalarining yig'indisidan yuqori bo'ladi (sinergiya effekti mavjud).

G1-G4 gipotezalar bir bir bilan o'zaro bog'langanligi hamda ushbu bog'liqlikning samaradorlikka ta'siri qanday ekanligini aniqlab olishimiz lozim. G1, G2 va G3 gipotezalar samaradorlikka to'g'ridan to'g'ri va bilvosita ta'sir qiladi. G4 esa 3 ta omil (G1, G2, G3) larni integratsiyalash asosida sinergiya effekti yaratib, umumiy natijani yanada oshiradi.

1-rasm. Joylashtirish obyektlarida turistik xizmatlar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar (gipotezalar o'zaro bog'liqligi)⁶⁸

⁶⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Mazkur tadqiqotda ilgari surilgan G1–G4 gipotezalar joylashtirish obyektlari tomonidan taqdim qilinayotgan turistik xizmatlar samaradorligini baholash usullarini takomillashtirish bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganildi. An‘anaviy baholash yondashuvlari asosan moliyaviy ko‘rsatkichlarga tayanib kelgan bo‘lsa, ushbu tadqiqotda samaradorlikni ko‘p omilli va integratsiyalashgan tarzda baholash zarurligi asoslab berildi.

Birinchidan, G1 gipoteza doirasida aniqlanishicha, raqamli savdo vositalarini joriy etish nafaqat daromadlilikni oshiradi, balki baholash tizimini ham takomillashtiradi. Chunki CRM, onlayn bronlash tizimlari va dinamik narxlar orqali real vaqt rejimida ma‘lumotlar shakllanadi va bu esa samaradorlikni aniq o‘lchash imkonini beradi. Demak, baholash tizimiga raqamli indikatorlarni kiritish zarurati yuzaga keladi.

Ikkinchidan, G2 gipoteza natijalari shuni ko‘rsatdiki, operatsion rejalashtirish xizmat sifati va tezligi orqali samaradorlikka bilvosita ta‘sir qiladi. Bu esa baholash tizimiga yangi ko‘rsatkichlar — xizmat ko‘rsatish vaqti, xodimlar unumdorligi va operatsion samaradorlik indikatorlarini kiritishni talab etadi. Shu bilan birga, samaradorlikni faqat natija bilan emas, balki jarayonlar orqali baholash zarurligi asoslandi.

Uchinchidan, G3 gipoteza asosida mijoz fikrlarini tahlil qilish va service recovery tizimlari samaradorlik bahosining muhim elementi ekanligi aniqlandi. An‘anaviy tizimlarda mijoz qoniqishi ikkilamchi o‘rinda bo‘lsa, ushbu tadqiqot natijalari uning asosiy indikatorlardan biri bo‘lishi kerakligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, onlayn reytinglar va sharhlar samaradorlikni baholashda muhim axborot manbai sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchidan, G4 gipoteza asosida aniqlangan sinergiya effekti samaradorlikni baholash usullarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Ya‘ni, alohida indikatorlarni baholash etarli emas, balki ularning o‘zaro ta‘sirini ham hisobga oluvchi integratsiyalashgan model zarur. Bu esa kompleks indekslash yondashuvini qo‘llashni talab etadi.

Shu asosda tadqiqotda joylashtirish obyektlari xizmatlari samaradorligini baholashning takomillashtirilgan modeli ishlab chiqildi. Mazkur model quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

iqtisodiy ko‘rsatkichlar (Mavjud xonadan olinadigan daromad, O‘rtacha kunlik xona narxi (ADR), bandlik darajasi)

servis sifati ko‘rsatkichlari (mijoz qoniqishi, reytinglar, takroriy mijozlar ulushi)

operatsion samaradorlik (xizmat tezligi, xodimlar unumdorligi)

raqamlashtirish darajasi (CRM, onlayn tizimlar, avtomatlashtirish)

Mazkur yondashuv orqali samaradorlikni baholash yanada aniq, kompleks va real holatni aks ettiruvchi tizimga aylantirildi.

Tadqiqotning empirik qismida O‘zbekistonning turistik salohiyati yuqori bo‘lgan hududlarida (Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent) faoliyat yurituvchi 82 ta joylashtirish obyekti (mehmonxona, mehmon uyi, turistik kompleks) ma‘lumotlari tahlil qilindi. Ma‘lumotlar 2022–2025-yillar oralig‘ida to‘plangan bo‘lib, ularga moliyaviy hisobotlar, onlayn bronlash platformalari (Booking.com, Expedia, Airbnb) reytinglari, mijoz sharhlari va so‘rovnoma natijalari kiritildi.

1-jadval

Raqamli savdo vositalari joriy etilgan va joriy etilmagan joylashtirish obyektlarining asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlili⁶⁹

Ko‘rsatkichlar	Raqamli vositalar joriy etilgan guruh (n=42)	Nazorat guruhi (n=40)	Farq (%)	p-value qiymati (t-test)
Mavjud xonadan olingan o‘rtacha daromad (ming so‘m)	285,4	198,2	+44	<0,01**
Bandlik darajasi (%)	78,2	62,5	+25,1	<0,01**
O‘rtacha kunlik xona narxi (ADR) (ming so‘m)	365	317	+15,1	<0,05*
Mijoz qoniqishi (5 ballik shkala)	4,6	4,1	+12,2	<0,01**
Takroriy mijozlar ulushi (%)	34,5	22,3	+54,7	<0,01**

Izoh. $p < 0,01$ Statistik jihatdan o‘ta ahamiyatli (**), $p < 0,05$ Statistik ahamiyatli (*)

G1 gipoteza: Raqamli savdo vositalarining samaradorlikka ta‘sirini aniqlash kerakligini ko‘rsatmoqda. G1 gipotezani tekshirish uchun 42 ta obyektda CRM, dinamik narxlar algoritmlari va onlayn bronlash tizimlari joriy etilganligi 40 ta obyektda esa (nazorat guruhi) ushbu vositalar qisman yoki umuman qo‘llanilmaganligi asosida taqqoslandi.

Ushbu 1-jadval ma‘lumotlari G1 gipotezaning asosli ekanligini ko‘rsatmoqda. Raqamli savdo vositalarini kompleks joriy etish Mavjud xonadan

olingan o‘rtacha daromadni o‘rtacha 44% ga, bandlik darajasini 25,1 % ga oshirgan holda mijoz qoniqishini ham statistik jihatdan sezilarli darajada yaxshilashga yordam berdi.

G2 gipoteza: Talabga asoslangan operatsion rejalashtirish. 22 ta obyektda talabga asoslangan operatsion rejalashtirish (prognozlash, yuklama balanslash, moslashuvchan jadval) joriy etilgan. Nazorat guruhi sifatida 20 ta obyekti an‘anaviy rejalashtirishda qoldi (2-jadval).

⁶⁹ Olingan ma‘lumotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Talabga asoslangan operatsion rejalashtirishni qo'llash va an'anaviy rejalashtirish sharoitida xizmat ko'rsatish tezligi hamda mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari⁷⁰

Ko'rsatkichlar	Talabga asoslangan rejalashtirish (n=22)	An'anaviy rejalashtirish (n=20)	Farq (%)	p-value qiymati (t-test)
Xizmat ko'rsatish tezligi (check-in, minut)	3,2	5,8	-44,8	<0,01
Xodimlar unumdorligi (xona/tozalash, birlikda)	14,5	11,2	+29,5	<0,01
Qo'shimcha xizmatlar sotuvi (so'm/mijoz)	47200	32800	+43,9	<0,01
Bandlikning og'ish koeffitsienti (CV)	0,21	0,38	-44,7	<0,01

Izoh: CV (Coefficient of Variation) – bandlik darajasining vaqt bo'yicha notekisligi ko'rsatkichi; pasayishi barqarorlikni anglatadi.

Ushbu 2-jadval ma'lumotlari G2 gipotezaning asosli ekanligini ko'rsatmoqda. Operatsion rejalashtirish xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi, mehnat unumdorligini yaxshilaydi va bandlikdagi notekislikni kamaytiradi.

G3 gipoteza: Mijoz fikrlarini tahlil qilish va tezkor bartaraf tizimlari. Ushbu blokda 30 ta obyektga mijoz sharhlarini avtomatik tahlil qiluvchi (NLP asosidagi) va muammolarni 2 soat ichida bartaraf etuvchi tizim joriy etildi. Nazorat guruhi – 28 ta obyekt (3-jadval).

Mijoz sharhlarini avtomatik tahlil qilish (AI) va muammolarni tezkor bartaraf etish tizimi joriy etilgan obyektlarda reyting, salbiy sharhlar va daromad o'zgarishlari⁷¹

Ko'rsatkich	Tizim joriy etilgan	Nazorat guruhi	Farq (%)
Reyting o'sishi (Booking.com)	8,2 → 8,9	8,0 → 8,1	+0,7 va +0,1
Salbiy sharhlar ulushi (%)	12,4 → 5,1	11,8 → 10,2	-58,9
Takroriy mijozlar ulushi (%)	31,2 → 42,6	30,5 → 33,1	+36,5
O'rtacha daromad (oylik, so'm/mijoz)	412 000	368 000	+11,9

Izoh: AI – sun'iy intellekt

G3 gipoteza ham tasdiqlandi. Mijoz sharhlarini tahlil qilish va tezkor bartaraf tizimlari daromad va mijoz baholariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

G4 gipoteza: Sinergiya effekti. Eng muhim gipoteza – G4 sinergiya effekti. Buning uchun 12 ta

obyektga G1, G2, G3 vositalarining barchasi birgalikda (integratsiyalashgan holda) joriy etildi. Taqqoslash uchun alohida joriy etilgan obyektlar (guruhlar bo'yicha) va umuman joriy etilmagan obyektlar (nazorat) olindi (4-jadval).

Integratsiyalashgan yondashuv (G1+G2+G3) va alohida joriy etilgan chora-tadbirlarning samaradorlikka ta'sirini sinergiya effekti orqali baholash⁷²

Ko'rsatkich	Integratsiyalashgan guruh (G1+G2+G3) (n=12)	Alohida joriy etilganlarning o'rtacha natijasi (n=84)*	Nazorat guruhi (n=40)
Mavjud xonadan olingan o'rtacha daromadning o'sishi (%)	+89,2	+28,3**	+4,2
Mijoz qoniqishi (5 ballik shkala)	4,1 → 5,3 (+1,2)	4,1 → 4,6 (+0,5)	4,1 → 4,2 (+0,1)
Xodimlar unumdorligi o'sishi (%)	+67,4	+29,2	+3,1
Sinergiya qo'shimchasi (Mavjud xonadan olingan o'rtacha daromad bo'yicha)	89,2– (44,0+29,5+11,9)=3,8 foiz punkti	-	-

Izohlar: *Alohida guruhlar: G1 (n=42), G2 (n=22), G3 (n=30) – umumiy n=84. ** Additiv kutilgan qiymat: (44,0+29,5+11,9)/3 ≈ 28,5%; real alohida guruhlar o'rtachasi 28,3%.

⁷⁰ Emperik tahlillar asosida 6 oylik monitoring natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

⁷¹ Kontent tahlillar asosida 9 oylik panel ma'lumotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

⁷² Emperik tadqiqotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Jadvalda kutilgan qo'shilgan effekt $44\% + 29\% + 12\% = 85\%$ (Mavjud xonadan olingan o'rtacha daromad o'sishi), haqiqiy kuzatilgan effekt: $89,2\%$, sinergiya qo'shimchasi: $4,2$ foiz punkti (statistik ahamiyatli, $p < 0,05$)ni ko'rsatmoqda va bu orqali yakuni G4 gipoteza tasdiqlandi. Integratsiyalashgan holda joriy etish alohida

qo'llash natijalarining yig'indisidan $4-5\%$ yuqori samara beradi (sinergiya effekti mavjud).

Tadqiqotda ishlab chiqilgan 4 komponentli baholash modeli (iqtisodiy, servis sifati, operatsion samaradorlik, raqamlashtirish darajasi) 6 ta obyektga 6 oy davomida sinov tariqasida qo'llanildi (5-jadval).

5-jadval

Joylashtirish obyektlari samaradorligini baholashning takomillashtirilgan modeli komponentlari va ularning ekspert vazn koeffitsiyentlari (n=15 ekspert, Delphi usuli asosida)⁷³

Tarkibiy qismlar	Ko'rsatkich	Vazn koeffitsiyenti	O'lchov birligi
Iqtisodiy	Mavjud xonadan olingan o'rtacha daromad (ming so'm)	0,25	so'm/kun
	O'rtacha kunlik xona narxi	0,10	so'm
	Bandlik	0,10	%
Servis sifati	Mijoz qoniqishi	0,20	0-100 ball
	Reyting (booking)	0,10	1-10 ball
Operatsion	Xizmat tezligi	0,10	minut
	Xodimlar unumdorligi	0,05	xona/xodim/kun
Raqamlashtirish	CRM qamrovi	0,05	% (0-100)
	Onlayn sotuv ulushi	0,05	% (0-100)

Model an'anaviy moliyaviy tahlilga nisbatan obyektlarning real holatini 32% aniqroq aks ettirdi (mijoz sharhlari bilan solishtirganda, korrelyatsiya $r=0,89$ vs $r=0,67$).

Natijalarni muhokama (Discussion)Ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

Baholash tizimiga kompleks yondashuv asoslandi. An'anaviy faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanadigan modellar (HOTSTAT, Uniform System of Accounts) turistik xizmat sifatining nomoliyaviy jihatlarini hisobga olmaydi. Taklif etilgan 4 komponentli model bu kamchilikni bartaraf etadi.

Sinergiya effekti empirik isbotlandi. G4 gipoteza natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya, operatsion rejalashtirish va mijozlarga yo'naltirilgan servisni birgalikda joriy etish ularning alohida ta'siridan tizimli ravishda yuqori natija beradi. Bu holat boshqaruvda "izolyatsiya qilingan echimlar" o'rniga "tizimli echimlar" zarurligini ko'rsatadi.

Raqamlashtirish darajasi samaradorlikning mustaqil indikator bo'lishi mumkin. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalarning joriy etilish darajasi (CRM, dinamik narxlash, avtomatlashtirish) RevPAR va mijoz qoniqishining statistik jihatdan sezilarli prognozchisi hisoblanadi ($R^2=0,68$; $p < 0,01$).

Mijoz qoniqishi asosiy indikator sifatida. An'anaviy baholashda ikkilamchi o'rinda bo'lgan mijoz qoniqishi bu tadqiqotda RevPAR bilan kuchli korrelyatsiyaga ega ($r=0,74$). Demak, moliyaviy natijalarni yaxshilash uchun avvalo xizmat sifatiga investitsiya qilish kerak.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Joylashtirish obyektlari uchun bosqichli model: 1) CRM va onlayn bronlash; 2) dinamik narxlash; 3) mijoz fikrlarini tahlil qilish; 4) ularning integratsiyasi.

Kichik mehmonxonalar uchun "yengil" versiya (kamida onlayn bronlash va sharhlarni kuzatish) tavsiya etiladi.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarida (sertifikatlar, subsidiyalar) taklif etilgan 4 komponentli baholashdan foydalanish mumkin.

Tadqiqotda joylashtirish obyektlarida turistik xizmatlar samaradorligini baholashning 4 komponentli takomillashtirilgan modeli ishlab chiqildi: iqtisodiy, servis sifati, operatsion samaradorlik va raqamlashtirish darajasi.

G1-G4 gipotezalari empirik tasdiqlandi. Xususan, integratsiyalashgan yondashuv (G4) sinergiya effektini yaratib, alohida chora-tadbirlar yig'indisidan $4-5\%$ yuqori samara beradi.

Taklif etilgan model an'anaviy moliyaviy modellarga nisbatan real holatni aniqroq ($r=0,89$) aks ettiradi va turizm sohasidagi boshqaruv qarorlarini asoslashda qo'llanilishi mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu modelni turistik klasterlar, milliy bog'lar va agroturizm obyektlariga moslashtirish, shuningdek, sun'iy intellekt asosida real vaqt rejimida baholovchi tizimni yaratish maqsadga muvofiq.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Bakayev Ziyovuddinxon Toshbolta o'g'li – Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti "Raqamli iqtisodiyot" kafedrasi mudir., PhD.dotsent /

⁷³Empirik tadqiqotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Бакаев Зиёвуддинхон Тошболта угли – заведующий кафедрой «Цифровая экономика» Самаркандского государственного университета имени Ш. Рашидова, PhD, доцент / Bakayev Ziyovuddinxon Toshbolta ugli – Head of the Department of Digital Economy, Sharof Rashidov Samarkand State University, PhD, Associate Professor.

Email: ziyovuddinxonbakayev@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1701-8146

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ivanov, S., & Webster, C. (2019). Robots, Artificial Intelligence, and Service Automation in Travel, Tourism and Hospitality. Emerald Publishing. (Raqamli texnologiyalar va xizmatlar samaradorligi)
2. Sainaghi, R., Phillips, P., & Corti, V. (2021). RevPAR determinants: A systematic review of the literature. International Journal of Hospitality Management, 94, 102866. (Mehmonxona samaradorligi ko'rsatkichlari)
3. Tuxliyev, N. (2018). Turizm xizmatlari bozorining rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Tuxliyev, I. S. (2020). Mehmondo'stlik industriyasida sifat menejmenti tizimini takomillashtirish. O'zbekiston iqtisodiyotining dolzarb muammolari, 12(2), 34–41.
5. Eshtayev, A. A. (2020). Turizm geografiyasi va xalqaro turizm. Samarqand: SamDU nashri.
6. Safarov, B. Sh. (2019). Turizm va mehmondo'stlik asoslari. Toshkent: Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi.
7. Aliyeva, M. T. (2021). Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm xizmatlari samaradorligini oshirish yo'llari. O'zbekiston iqtisodiyoti xabarnomasi, 4(2), 45–52.

FERMERLARNING YERDAN FOYDALANISH BILAN BOG'LIQ TAVAKKALCHILIKLARI

Tadjiyev Abdusame Abduhamidovich

РИСКИ ФЕРМЕРОВ, СВЯЗАННЫЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЗЕМЛИ

Таджиев Абдусаме Абдухамидович

FARMERS' RISKS RELATED TO LAND USE

Tadjiyev Abdusame Abdukhamidovich

Received: April 8, 2026 Revised: April 12, 2026 Accepted: April 19, 2026 Published: May 1, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada fermerlarning erga egalik bilan bog'liq tavakkalchiliklar tahlil qilingan. So'rovnomaga ma'lumotlari asosida er yo'qotish xavfiga ta'sir etuvchi ishlab chiqarish bilan bog'liq va bog'liq bo'lmagan tavakkalchiliklar baholangan. Natijalar fermerlar erga egalik huquqining zaiflashishini ko'proq tashqi institutsional omillar bilan bog'lashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: erga egalik huquqi, tavakkalchiliklar, qaror qabul qilish, institutsional omillar

Аннотация: В данной статье проанализированы риски, связанные с землевладением фермеров. На основе данных опроса были оценены производственные и непроизводственные риски, влияющие на вероятность утраты земли. Результаты показывают, что фермеры в большей степени связывают ослабление своих прав на землю с внешними институциональными факторами.

Ключевые слова: право землевладения, риски, принятие решений, институциональные факторы.

Abstract: This article analyzes the risks associated with farmers' land tenure. Based on survey data, production-related and non-production-related risks affecting the likelihood of land loss were assessed. The results show that farmers tend to associate the weakening of their land tenure rights more with external institutional factors.

Keywords: land tenure rights, risks, decision-making, institutional factors.

■ KIRISH

Yerga egalik qilish va undan foydalanish huquqlarining barqarorligi qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligi, investitsion faollik hamda ekologik barqaror amaliyotlarni joriy etishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi [3, 4]. Shu bois erga egalik huquqining mustahkamligi va undan foydalanish borasidagi qaror qabul qilish erkinligi fermerlarning iqtisodiy xulq-atvorini belgilovchi muhim institutsional omil sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur masalaning dolzarbligi shundaki, fermerlarning erga oid huquqlari haqidagi tasavvurlari ko'pincha faqat huquqiy me'yorlar bilan emas, balki amaldagi institutsional muhit, davlat siyosati, iqtisodiy bosimlar va tavakkalchiliklarni qanday qabul qilishi bilan ham belgilanadi.

Mulk huquqlarining mustahkamligi rivojlanish uchun muhim bo'lishiga qaramay, rivojlanayotgan mamlakatlarda erga egalik bilan bog'liq tavakkalchiliklar va er foydalanish huquqlaridagi cheklovlar hanzuz keng tarqalgan [6]. Xorij olimlarining tadqiqotlari va ma'lumotlarga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda "o'z erimdan mahrum bo'lish xavfi bor" deb hisoblaydigan aholining ulushi so'nggi besh yil ichida <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

oshib borgan [8]. Davlat yoki jamoaviy egalik tizimlari, unda fermerlarga faqat vaqtinchalik va cheklangan nazoratga ega bo'lgan mulk huquqlari berilishi, shuningdek ijtimoiy yoki iqtisodiy rivojlanish maqsadlari, yirik qishloq xo'jaligi investitsiyalari yoki urbanizatsiya loyihalarini amalga oshirishni maqsad qilib erlarni olib qo'yish holatlarining ko'payishi, erga egalik xavflari va cheklangan mulk huquqlariga olib keladi [2, 7, 9, 10]. Qishloq xo'jaligidagi boshqa xavf-xatarlar bilan solishtirganda, erga egalik bilan bog'liq xavflar, ayniqsa hukumat tomonidan urning olib qo'yilishi xavfi, boshqarish jihatidan nihoyatda murakkabdir [1, 5]. Shu sababli erga egalik xavfsizligini mustahkamlash qishloq xo'jaligi barqaror rivojlanishining markaziy ustuvor yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Yerga egalik huquqining barqarorligi — fermerlar va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining iqtisodiy xulq-atvori, investitsion faolligini va ekologik amaliyotlarini belgilovchi asosiy institutsional omillardan biri sifatida adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Institutsional iqtisodiyot doirasida mulk huquqlarining mustahkamligi rivojlanishning hal

Qarshi davlat texnika universiteti

qiluvchi omili sifatida qaraladi. Acemoglu va Johnson [1] mulkiy huquqlarni himoya qiluvchi institutlar investitsiya, iqtisodiy faollik va resurslardan samarali foydalanish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Deininger va boshq. [2] Efiopiya misolida er sertifikatlashtirishining erga egalik xavfsizligi, investitsion faollik va er bozori ishtirokiga ta'sirini empirik jihatdan tahlil qilgan. Nolte va boshq. [7] yirik miqyosli er sotib olishlari va erga egalik xavfsizligi o'rtasidagi munosabatni global miqyosda tahlil qilib, Zambiya misolida chuqur empirik tahlil o'tkazadi. Prindex [8] global erga egalik xavfsizligi bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlarni taqdim etib, rivojlanayotgan mamlakatlarda erga egalik xavfsizligi hali ham jiddiy muammo ekanligini ko'rsatadi.

■ MATERIAL VA USLUBLAR

Mazkur tadqiqot fermerlarning erdan foydalanish huquqlari haqidagi tasavvurlarini baholashga qaratilgan bo'lib, unda asosiy empirik manba sifatida Samarqand viloyatidagi jami 307 nafar fermer xo'jaliklaridan olingan so'rovnoma ma'lumotlaridan foydalanildi. Tadqiqotda erga egalik qilishda tavakkalchiliklar tanlab olindi.

Yerga egalik qilishdagi tavakkalchiliklar fermerning yaqin kelajakda, ya'ni keyingi uch yil ichida, eridan ayrilish ehtimolini 0 dan 100 foizgacha bo'lgan subektiv baholash orqali o'lchandi. Olingan ma'lumotlar asosida statistik tahlil amalga oshirildi hamda er yo'qotish xavfi manbalari ishlab chiqarish bilan bog'liq va siyosat bilan bog'liq tavakkalchiliklar kesimida guruhlashtirildi.

■ NATIJALAR VA MUNOZARA

Yerga egalik huquqiga xavf soluvchi manbalar haqidagi fermerlarning tasavvurlari aniqlashtirildi. Tahlil natijalariga ko'ra ko'pgina fermerlar kelgusi 3 yilda erini yo'qotish ehtimoldan yiroq deb biladi. Shunday bo'lsada, erni yo'qotish ehtimoldan yiroq deb bilgan ayrim fermerlar yo'qotish sabablari bo'yicha fikrlarini aytdi. Ammo, erni yo'qotish ehtimoldan yiroq deb bilgan ayrim fermerlarning salmoqli qismi (jami 307 fermerdan 34,0 foizi) ushbu savolga javob aytolmadi. Bu shuni anglatadiki, keltirilgan birorta omil erni yo'qotishga sabab bo'lmaydi. Javob bergan fermerlar orasida eng yuqori ulush (jami 307 fermerdan 16,4 foizi) hukumat tomonidan qishloq xo'jaligi erlarini qayta taqsimlash, ya'ni fermer xo'jaliklarini optimallashtirish bilan bog'liq sabablarga to'g'ri keladi. Bu natija er munosabatlarida davlatning faol ishtiroki fermerlar tomonidan asosiy xavf manbai sifatida qabul qilinayotganini ko'rsatadi. Mazkur holat fermerlarning barqaror investitsiya kiritish, uzoq muddatli rejalashtirish hamda ekologik barqaror amaliyotlarni joriy etishga bo'lgan rag'batini pasaytirishi mumkin. Shuningdek, ishlab chiqarish kvotalarini bir necha bor bajarmaslik (jami 307 fermerdan 15,0 foizi shu

sababni ko'rsatgan) hamda bir necha bor moliyaviy yo'qotishlarga uchrash (jami 307 fermerdan 15,3 foizi shu sababni ko'rsatgan) fermerlar tomonidan erga egalik huquqini yo'qotishning muhim iqtisodiy sabablari sifatida qayd etilgan. Ushbu natijalar fermer xo'jaliklarining iqtisodiy barqarorligi er munosabatlarining uzluksizligi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Iqtisodiy qiyinchiliklar fermerlarning tavakkalchilikka moyilligi, qaror qabul qilishda qisqa muddatli foydaga ustunlik berishi va barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlarini qabul qilishdan tiyilishiga olib kelishi mumkin.

Ekologik jihatdan nobarqaror xom ashyolardan (o'g'itlardan) foydalanish sababi nisbatan kam ulushni (3,1 foiz) tashkil etgan bo'lsa-da, ushbu ko'rsatkich fermerlar tomonidan ekologik talablar va standartlarning erga egalik huquqiga ta'siri hali etarlicha anglab etilmaganini ko'rsatadi. Investitsiyalarga oid qoidalarga rioya qilish imkoniyatlarining pastligi (2,2 foiz) ham fermerlarning institutsional talab va me'yorlarga moslashishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, fermerlarning erga egalik huquqini yo'qotish xavfini asosan davlat siyosati, iqtisodiy barqarorlik va institutsional qarorlar bilan bog'layotganini ko'rsatadi. Bu esa qishloq xo'jaligida xulq-atvor omillari barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlarini joriy etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Yerga egalik huquqi bilan bog'liq noaniqlik va xavflarning mavjudligi fermerlarning ekologik toza, uzoq muddatli va resurs tejamkor amaliyotlarni qabul qilishga bo'lgan tayyorligini sezilarli darajada pasaytirishi mumkin.

Umuman, erga egalik qilish huquqini yo'qotishining eng mumkin bo'lgan sabablarini 2 guruhga ajratish mumkin.

I. Ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan sabablar.

Bularga;
bir necha bor moliyaviy yo'qotishlar,
ekologik jihatdan nobarqaror xom ashyolardan (o'g'itlardan) foydalanish
investitsiyalarga oid qoidalarga rioya qilish imkoniyatlarining pastligi sabablarini kiritishimiz mumkin.

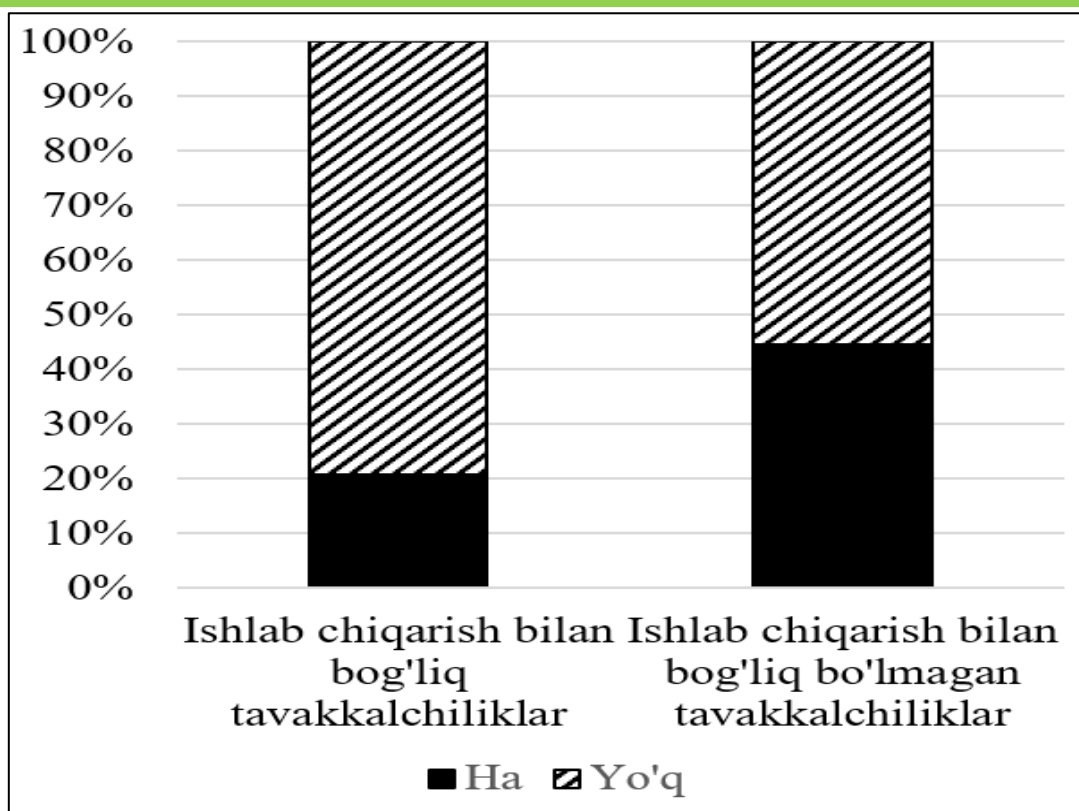
II. Ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan sabablar.

Bularga;
ishlab chiqarish kvotasini bir necha bor bajarmaslik

hukumat tomonidan qishloq xo'jaligi erlarini qayta taqsimlash (fermer xo'jaliklarini optimallashtirish)

hukumat tomonidan qishloq xo'jaligi erlarini klasterlarga qayta taqsimlash sabablarini kiritishimiz mumkin

Ushbu 2 guruhning holati 1-rasmda keltirilgan

1-rasm. Yer yo'qotish bilan bog'lik tavakkalchilik turlari bo'yicha umumlashtirilgan manbalari (N=307)

1-rasmda so'rovnomaga natijalari asosida fermer xo'jaliklarining er yo'qotish bilan bog'liq tavakkalchiliklar manbalari umumlashtirilgan holda, ishlab chiqarish bilan bog'liq tavakkalchiliklar hamda siyosat bilan bog'liq tavakkalchiliklar kesimida aks ettirilgan.

Tahlil natijalariga ko'ra, ishlab chiqarish bilan bog'liq tavakkalchiliklar mavjudligini respondentlarning taxminan 21 foizi tasdiqlagan bo'lsa, 79 foizdan ortig'i bunday xavfni mavjud emas deb hisoblagan. Bu holat fermerlarning katta qismi ishlab chiqarish jarayonidagi tavakkalchiliklarni (bir necha bor moliyaviy yo'qotishlar, ekologik jihatdan nobarqaror xom ashyolardan (o'g'itlardan) foydalanish, investitsiyalarga oid qoidalarga rioya qilish imkoniyatlarining pastligi) bevosita erga egalik huquqini yo'qotish bilan bog'lamayotganini ko'rsatadi. Ya'ni, fermerlar nazarida ishlab chiqarishdagi muammolar ko'proq qisqa muddatli iqtisodiy yo'qotishlar sifatida qabul qilinmoqda.

Ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan tavakkalchiliklar bo'yicha esa mutlaqo boshqacha manzara kuzatiladi. Respondentlarning qariyb 45 foizi er yo'qotish xavfini aynan institutsional omillar bilan bog'lagan. Bu ko'rsatkich ishlab chiqarish bilan bog'liq tavakkalchiliklarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lib, er munosabatlarida davlat siyosati, normativ-huquqiy qarorlar, ularni qayta taqsimlash va institutsional islohotlar fermerlar tomonidan asosiy tavakkalchilik manbai sifatida qabul qilinayotganini yaqqol namoyon etadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Fermerlarning erga egalik huquqini yo'qotish ehtimolini asosan o'z faoliyati natijalariga emas, balki tashqi institutsional muhitga bog'layotganini ko'rsatadi.

Bu holat xulq-atvor iqtisodiyoti nuqtai nazaridan qaralganda, mas'uliyatni tashqi omillarga yuklash va noaniqlik sharoitida ehtiyotkor qaror qabul qilish tendensiyasining mavjudligini anglatadi. Shuningdek, erni yo'qotish bilan bog'liq tavakkalchiliklarning yuqori baholanishi fermerlarning uzoq muddatli rejalashtirishga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Yerga egalik huquqi bilan bog'liq noaniqlik sharoitida fermerlar ko'pincha ekologik barqaror, investitsiya talab qiladigan va uzoq muddatda samara beradigan qishloq xo'jaligi amaliyotlarini joriy etishdan tiyiladi. Bu esa barqaror qishloq xo'jaligi rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Tadjiyev Abdusame Abduxamidovich Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti, i.f.f.d (PhD), Dr., mustaqil tadqiqotchi, Germaniyaning Halle shahridagi "O'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarida qishloq xo'jaligini rivojlantirish Leybnets instituti" ilmiy xodimi / Таджиев Абдусаме Абдухамидович Самаркандский институт агроинноваций и исследований, i.f.f.d (PhD), Dr., независимый исследователь, Научный сотрудник Института Лейбница по развитию сельского хозяйства в странах с переходной экономикой, г. Галле, Германия. / Tadjiev Abdusame Abdukhamidovich independent researcher at Samarkand agroinnovations and research university PhD, Dr., Research Associate at Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), Halle (Saale), Germany
E-mail: aaabdusame@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6429-2124

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Acemoglu, D. and Johnson, S., 2005. Unbundling institutions. *Journal of political Economy*, 113(5), pp.949-995.
2. Deininger, K., Ali, D.A. and Alemu, T., 2008. Impacts of land certification on tenure security, investment, and land markets.
3. Deininger, K.W., 2003. Land policies for growth and poverty reduction (Vol. 41181, No. 4). World Bank Publications.
4. Feder, G. and Nishio, A., 1998. The benefits of land registration and titling: economic and social perspectives. *Land use policy*, 15(1), pp.25-43.
5. Feyisa, A.D., Maertens, M. and de Mey, Y., 2023. Relating risk preferences and risk perceptions over different agricultural risk domains: Insights from Ethiopia. *World Development*, 162, p.106137.
6. Komarek, A.M., De Pinto, A. and Smith, V.H., 2020. A review of types of risks in agriculture: What we know and what we need to know. *Agricultural systems*, 178, p.102738.
7. Nolte, K., Nkonde, C., Samboko, P., Herrmann, R., Holzapfel, S., Machina, H. and Subakanya, M., 2022. A complex relationship: large-scale land acquisitions and land tenure security: a global overview and insights from Zambia. *Land tenure security and sustainable development*, pp.131-155.
8. Prindex. Global tenure security report: A call to action. 2024. Prindex.
9. Rao, F., Spoor, M., Ma, X. and Shi, X., 2020. Perceived land tenure security in rural Xinjiang, China: The role of official land documents and trust. *China Economic Review*, 60, p.101038.
10. Valkonen, A., 2021. Examining sources of land tenure (in) security. A focus on authority relations, state politics, social dynamics and belonging. *Land Use Policy*, 101, p.105191.

INNOVATION
IQTISODIYOT
ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

ISSN: 3030-315X

t.me/kstu_uz

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225

www.kstu.uz
www.ojs.kstu.uz